

શ્રી હમેદ સ્થાન્તિ જૈન ગ્ઞાન મંદિર, જ્ઞાન |
SHRI UMED KHANTI JAIN GNAN MANDIR

૧૨૦

શ્રી

સા

પ્રા

ગા વિ. જ

આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્ર વિરચિત, ક પ્રાકૃત
જાણા

પ્રાકૃત વ્યાકરણ શેષ છે તે
તેમાં પણ

માટે પ્રાકૃ

(સિદ્ધ હેમચંદ્ર શબ્દાનુશાસનનો અર્થ સાહિત્ય
નથી ફ

પૂર્વાર્ધ.

મજ સ્ફુટ

જી મૂલાતે ૧

હુંડિકા ટીકા જાણાંતર પર હુંડિકા શ્રી

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર આપવામ્હેમ વ્યા-
હોર્ષન્યુત્પત્તિ લક્ષ-

શાળીમસીદ માણે તુ પ્રત્યય વિને-
ધાન કરવામાં

મુંબઈ.

જાણી સિદ્ધ એવા

શિવાય પ્રાકૃત

નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં છાપા પ્રસંગ આવે છે.
તે જ સંસ્કૃત તેમાં

—૧૯૬૦— બી વૃદ્ધિ થયેલી છે.

સંવત ૧૯૬૦. પદ્મવૃત્તિ લેકૃત ત્યાં તત આગત

, ત પ્રોવૃદ્ધ્ય/પટલે દેશી જાણાનું ગ્રહણ

જાણી લેવું. પ્રાકૃતમાં પ્રકૃતિ, પ્રત્યય, પ-રિ " આ ગાથાનો અર્થ એવો
જેમ જાણી લેવા. તેથી ત્યાં છોકાત (ને/શબ્દ સંજલ્લાય ત્યારે અગ્નિને

પ્રસ્તાવના.

વ્યાકરણના અગ્રણ્યસવિના કોશ્પણ જાણાનું સારું નહીં. એજ પ્રમાણે પ્રાકૃત-માગધી જાણાનું સારું જ્ઞાન જાણના વ્યાકરણનું સંપૂર્ણ અધ્યયન આવશ્યક છે. પ્રા. સંબંધ સંસ્કૃત જાણા સાથે છે તેથી સંસ્કૃત જાણાના વિ. માં પ્રવેશ કરવો સુગમ છે પણ જ્યાંસુધી નિયમપૂર્વક પ્રાકૃત પાઠ્યાન જાણવામાં આવ્યા ન હોય ત્યાંસુધી તે જાણા પ્રાપ્ત થતું નથી.

પ્રાકૃત જાણાનો પ્રચાર જૈન સિદ્ધાંત ગ્રંથોમાં વિશેષ છે. જૈનોની આર્થ જાણા ગણાય છે. તે સાથે અન્યદર્શનોમાં પણ વિગેરેમાં તેનું બહુધા દર્શન જોવામાં આવે છે માટે પ્રાકૃત જ્ઞાન સંપાદન કરવા આ ગ્રંથ શીખવાની જરૂર છે. સાહિત્ય વ્યાકરણના ગ્રંથો જાણાંતરરૂપે અતિ રસિક થતા નથી પ્રા. જાણામાં પ્રવેશ કરવાને કાંઈક સુગમતા પડે તેમજ સ્ફુટતાં યમો થાદ રાખવામાં પણ મદદ થાય, એમ સમજી મૂલાતિ. વર જાણાંતર કરવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથ ઉપર હુંડિકા ટીકા છે, તે અહિં મૂલ અને જાણાંતર સાથે આપવામાં છે. માં સર્વ શબ્દોની સાધનિકા સૂત્રના નિર્ણયોર્થ વ્યુત્પત્તિ શબ્દપર્યાય જણાવી સ્ફુટ અર્થ પણ બતાવવાનું પ્રત્યય વિધાય છે કે, એ હુંડિકાની બીજી શુદ્ધ પ્રતિ અંશ વિધાન કરવા એકજ પ્રતિ ઉપરથી લખતાં ઘણી મુસીબત પાળથી સિદ્ધ એ શંકાર્થી સ્વલ્પના થઈ હોય તો વિદ્વાન્ વર્ગ શિવાય પ્રાકૃત

આ મહાન્ ઉપયોગી ગ્રંથ આચાર્ય શ્રીદેવે પ્રસંગ આવે. મહાન્ શબ્દાનુશાસન નામના સંસ્કૃત પદ્ધતિ વૃદ્ધિ થયેલી છે તે ઉપર પ્રકાશિકા નામે સ્વોપદ્રવૃત્તિ છેત ત્યાં તત્ત આગત પ્રાકૃતનું નહિ, તે બતાવવાને માટેજ છે. પ્રા. જોડિયાદિ એ સૂત્રથી વ્ય પ્રત્યય થી જાણી લેવું. પ્રાકૃતમાં પ્રકૃતિ, પ્રત્યય, પ-રિ " આ ગાથાનો અર્થ એવો જેમ જાણી લેવા. તેથી ત્યાં લોકાત (તે) શબ્દ સંજ્ઞાવાય ત્યારે અગ્નિને

પ્રસ્તાવના.

આ પ્રાકૃત જાણાણું વ્યાકરણ ઘણું સ્ફુટ રીતે સમ
ય પંક્તિ શંકર/તાંતુરંગે ઘણા પ્રયત્નથી સંશોધન કરી
વાંચવાને સર્વેને અમારી સવિનય પ્રાર્થના છે. પ્રાકૃ
આ પ્રથમ પ્રવેશ છે, તેથી આ કાર્યનો આરંભ કરવા
પણ મારા વિદ્વાન્ મિત્ર વકીલ મૂલચંદ નથુજાણી
પૂર્ણ હત્તાહ આવતાં એક નવી જાણાણો અગ્રયાસી થવા
સાહસ કરેલું છે, તો જે કાંઈ સ્વલ્પના થઈ હોય તે ક્રમા
યની બીજી આવૃત્તિમાં અનેઉત્તર જાગમાં જેમ સુધારો થાય
આપશો તો ઉપકાર માનીશ.

શાસ્ત્રી નર્મદાશંકર દામોદર.

જાવનગર હાઈસ્કુલના શાસ્ત્રી.

૬૧ સંવત્ ૧૯૬૦

શ્રી જિનાય નમઃ ॥

પ્રાકૃત (માગધ) વ્યાકરણમ્ ।

હુંદિકારવ્યયા ટીકયા સહિતમ્ ।

(પ્રથમ:પાદઃ)

અથ પ્રાકૃતમ્ ॥ ૧ ॥

૩
૧૧
૧૦
૧૦

દલોપ:

બદ આનંતર્યાયોઽધિકારાર્થશ્ચ । પ્રકૃતિઃ સંસ્કૃતં ત્વાચ્જેતિ
ગતં વા પ્રાકૃતં । સંસ્કૃતાનંતરં પ્રાકૃતમધિક્રિયતે । કૌરવાઃ
પ્રાકૃતસ્યાનુશાસનં સિદ્ધસાધ્યમાનઞ્જેદસંસ્કૃતયોને સિદ્ધોદો
ન દેશસ્યેતિ જ્ઞાપનાર્થં સંસ્કૃતસમં તુ સંસ્કૃત સ્વરરહિતં
। પ્રાકૃતે ચ પ્રકૃતિપ્રત્યયલિંગકારકસમાસમં વચનં ન જવતિ ૧
દિતવ્યાઃ । લોકાદિતિ ચ વર્તતે તેન કૃત વચનં ન જવતિ ૧
। ષ વિસર્જનીય પ્લુત વજ્ઞ્યો વર્ણસમા નિ આપનારો છે એવા શ્રી-
હજો સ્વર્ગસંયુક્તો જવતિ એવું કહેલું છે, તેની ઉપર વ્યુત્પત્તિ લક્ષ-
ણોદર્ય સૌઅરિશ્ચં । કૌરવાઃ કૃત જાપાના લક્ષણમાં ધાતુ પ્રત્યય વિગે-
નં ચતુર્થીબહુવચનં ચ ન જવા ઉપર વિજક્તિ વિગેરેનું વિધાન કરવામાં
વાંતર. પ્રથમ મૂલ સૂત્રમાં જે અર્થ પ્રાયેકરી પ્રાકૃત લક્ષણથી સિદ્ધ એવા
ધિકારને અર્થે છે. પ્રાકૃત એ શબ્દ વિધાન કરવું, તેમ કર્યાશિવાય પ્રાકૃત
તેમાંથી જે ઉત્પન્ન થયું અથવા તેમ કરેતો ક્રમજંગ અવાનો પ્રસંગ આવે છે.
પ્રયો કે, અથ પદલે સંસ્કૃતની અનંતર અર્થ કરે છે. પ્રકૃતિ જે સંસ્કૃત તેમાં
; શંકા કરે કે સંસ્કૃત પઢી પ્રાકૃત આનંદ પ્રત્યય લગાડી વૃદ્ધિ થયેલી છે.
સ્કૃતની પઢી પ્રાકૃતનું અનુશાસન આનંદ આનંદ્યું તે પ્રાકૃત ત્યાં તત આગતં
કૃત જેનું મૂલ ઉત્પત્તિ સ્થાન છે એવા, તે પ્રાવૃદ્ધ્ય/પદલે દેશીજાપાનું ગ્રહણ
પ્રાકૃતનું નહિ, તે બતાવવાને માટેજ છે. કૃતિ/પદલે એ સૂત્રથી જ્ય પ્રત્યય
લક્ષણથી જાણી લેવું. પ્રાકૃતમાં પ્રકૃતિ, પ્રત્યય, પ-રિ ” આ ગાથાનો અર્થ એવો
ની જેમ જાણી લેવા. તેથી ત્યાં લોકાત્ (ને) શબ્દ સંજ્ઞાવાચ ત્યારે અગ્નિને

સહગાવી સજ્ઞ કરે છે, જેથી રાત્રિ સુલેથી જાગ્રત થાય છે.” આ ગાથામાં શ્લોકરિ વિગેરે દેશ્ય જાણના શબ્દો છે; તેમજ “ સત્તાવીસં જોઅળ ” આ ગાથાનો અર્થ એવો છે કે “ જેનું વિંબ તિરસ્કાર પામેલું છે એવા ચંડના જેવું જેનું મુલ છે, એવી હે સ્ત્રી ! જ્યાં સુધી ચંડના કિરણો પસાર થયા નથી ત્યાં સુધી તું જાગ્રતમાં જા” અહિં ચંડનું નામ સત્તાવીસં જોઅળ એ શબ્દથી, દેશીજાણારૂપે કહેલું છે. પ્રાકૃત જાણામાં ઋ ઋ લૂ લૂ એ ઔ ઈ ઋ શ ષ, વિસર્ગ અને પ્લુત-એ અદ્ધરો આવતાંજ નથી. તેમાં ઈ તથા ઋ પોતાના વર્ગની સાથે સંયુક્ત થઈ આવે છે. અન્ય આચાર્યોના મત પ્રમાણે ક્ષિત્ત્વ એ અને ઔ આવે છે. જેમ કે કૈતવં કિતવ જે કપટ તેનો જાવ અથવા તેનું કર્મ તે કૈતવ કહેવાય છે. અહિં યુવાદેઃ એ સૂત્રવડે આણ પ્રત્યય આવી વૃદ્ધિ થાય છે. કૈતવ એ શબ્દમાં પૈત એત્ એ સૂત્રની પ્રાપ્તિ થવા આવી, તથાપિ કોઈ આચાર્યના મત પ્રમાણે પ્રાકૃતમાં પાણ એકાર જોવામાં આવે છે, તેથી એકારનો પકાર ન થાય. કૈતવમ્ એ શબ્દમાં કગચજે તિ એ સૂત્રવડે ત્ નો લુક્ અયો, તે શબ્દ નપુંસકે હોવાથી પ્રથમાના સ્ નો મ્ અયો, અને મોનુસ્વારઃ એ સૂત્રથી મ્ નો અનુસ્વાર થઈ કૈઅર્થ એવું રૂપ સિદ્ધ થયું. “કૈઅવરહિત” એ ગાથામાં તે કહેલો છે. તેનો એવો અર્થ છે કે, “ હે સહિ, કૈતવ (કપટ) રહિત એવો પ્રેમ આ મનુષ્ય લોકમાં નથી, જો એવો પ્રેમ હોય તો પઠી વિરહ ક્યો કહેવાય; અને જો સ્વેચ્છરો વિરહ હોય તો પઠી કોણ જીવે અર્થાત્ કોઈપણ જીવે નહિ.” વહી તેને માટે હૈમ અનેકાર્થ કોપમાં લખે છે કે, કૈતવ શબ્દ ઘૂત અને દંજના અર્થમાં પ્રવર્તે છે. સૌંદર્ય ૧૧ એ નપુંસકે પ્રથમાનું એક વચન છે. તેમાં કગચજ એ સૂત્રથી દ નો લોપ થાય, અચૌર્યસમેષુ એ સૂત્રવડે તેમાં રહેલા ય્ ની પેહેલા ઙ આવે, તે સંસ્કૃત વ્યાકરણના નિયમથી છે. કગચજ એ સૂત્રથી ય્ નો લોપ થાય. તે નપુંસકે હોવાથી સિ સ્થાને મ્ આવે અને મ્ નો અનુસ્વાર થાય, એટલે સૌ-અરિઅં એ રૂપ સિદ્ધ થાય છે. કૌરવાઃ ૧૧ એ પ્રથમાનું બહુવચન છે. અહિં ઔતલત્ એ સૂત્રથી ઔકારનો ઘાત થવો જોઈએ, તેમ બતાવે ઔકાર રહેલો છે. જસ્રશસ્રસિસોદો-દ્રામિ એ સૂત્રથી દીર્ઘ વ નો ઘ્સ્વ વ થાય, અને વ ની આગળ જસ્રશસોર્લુક્ એ સૂત્રથી જસ્ર નો લોપ થાય, એટલે કૌરવા એવું રૂપ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રાકૃત જાણામાં સ્વર રહિત વ્યંજન અને સ્પ્રાદિ પટલે નામ વિજ્ઞકિ અને ત્યાદિ પટલે ઘાતુ વિજ્ઞકિ તેમનું દિવચન અને ચતુર્થી વિજ્ઞકિનું બહુવચન, અતાં નથી ॥ ૧ ॥

બહુલં ॥ ૨ ॥

બહુલમિત્યધિકૃતં વેદિતવ્યમાશાસ્ત્રપરિસમાપ્તેઃ । તતશ્ચ “ કચિત્ પ્રવૃત્તિઃ કચિદ્- : કચિદ્વિજ્ઞાણ કચિદન્યદેવ જવતિ “ તથા યથાસ્થાનં દર્શનિ

મૂલ ભાષાંતર. આ સૂત્રમા બહુલ એ પદનો આ શાસ્ત્રની સમાપ્તિ સુધી અધિકાર છે. તેથી કોઈ ઠેકાણે તેની પ્રવૃત્તિ આવે, કોઈ ઠેકાણે અપ્રવૃત્તિ આવે. કોઈ ઠેકાણે વિકલ્પ આવે અને કોઈ ઠેકાણે તેથી ઝુલુંજ આવે, તે એમ યોગ્ય સ્થાને દર્શાવિશું.

॥ ટુંઢિકા ॥

વહુલં વહુપૂર્વં લાંક્આદાને વહૂન્ અર્થાન્ લાતીતિ વહુલં ક્રિયા-
વિતોષણાદમ્ । કચિદ્ઢ: પ્રત્યય: ઢિત્યંત્ય: આલોપ: લોકાત્ મો-
ઞ્નુસ્વાર: વહુલ્ ॥

ટીકા ભાષાંતર. વહુલં એ શબ્દમાં પૂર્વે વહુ શબ્દ છે. તેને લાંક્ એ ધાતુ ગ્રહણ કરવામાં પ્રવર્તે છે, તે લગાડી વહુ એવા અર્થને જે ગ્રહણ કરે તે વહુલ કહેવાય છે. અહિં વહુલા અર્થે તેને ક્રિયાવિ० એ સૂત્રથી અમ્ આન્વો, અથવા કચિત્ ઢ પ્રત્યય આન્વો, પઢી ઢિત્ પ્રત્યય પરઠતે ઞંત્ય આકારનો લોપ થયો એટલે વહુલ અર્થે, પઢી લોક વ્યાકરણથી મ્ નો અનુસ્વાર થયો એટલે વહુલં એ શબ્દ સિદ્ધ થયો.

આર્ષમ્ ॥ ૩ ॥

ઋષીણામિદમાર્ષ આર્ષ પ્રાકૃતં વહુલં ઋવતિ । તદપિ યથાસ્થાનં
દર્શયિષ્યામ: । આર્ષે હિ સર્વે વિધયો વિકલ્પંતે ॥

મૂલ ભાષાંતર. ઋપિ જે પૂર્વાચાર્ય સંવધીતે આર્ષ કહેવાય છે. અર્થાત્ તે ઋષિ પ્રણીત પ્રાકૃત વહુલ આવે છે. તેપણ યોગ્ય સ્થાને દર્શાવિશું. તે આર્ષ પ્રાકૃતમાં સર્વ પ્રકારના વિધિલ્ વિકલ્પે આવે છે,

॥ ટુંઢિકા ॥

આર્ષે ઋષીણામિદં આર્ષ ઋષિવૃણ્યંધકકુરસ્યશ્ત્યણ્ વૃદ્ધિ: ઋકાર-
સ્યાર્ અવર્ણેવર્ણસ્યશ્લોપ: ૧૧ આત્યસ્યમોમ્ સિસ્થાનેમ્ સમાના-
દમોત: અભુકા મોઞ્નું આર્ષ આર્ષે હિ સર્વે વિધયો વૈચિત્રેણ
પ્રવર્તંતે શ્ત્યર્થ: ॥ ૩ ॥

મૂલ ભાષાંતર. ઋપિ સંવધી તે આર્ષ કહેવાય. આર્ષ એ શબ્દમાં ઋષિવૃણ્યંધક એ સૂત્રવહે અણ પ્રત્યય આવી વૃદ્ધિ થાય એટલે ઋકારનો આર થયો, પઢી અવર્ણેવર્ણસ્ય એ સૂત્રવહે પિ માં રહેલા ઈકારનો લોપ થયો. તે નપુંસકે પ્રથમાનું એક વચન હોવાથી સિ ને સ્થાને મ્ થયો, અને સમાનાદમોત: એ સૂત્રવહે અ નો હુક્ થયો, પઢી મોનુસ્વાર સૂત્રવહે મ્ નો અનુસ્વાર અવાથી આર્ષ એ શબ્દ સિદ્ધ થયો. આ આર્ષ પ્રાકૃતમાં સર્વ જાતના વિધયો વિકલ્પે આવે છે.

दीर्घह्रस्वौ मिथोवृत्तौ ॥ ४ ॥

वृत्तौ समासे स्वराणां दीर्घह्रस्वौ बहुलं जवतः मिथः परस्परं ।
 तत्र ह्रस्वस्य दीर्घः अन्तावेष्ट अन्तर्वेदि । सप्तविंशतिः सत्तावीसा । कचि-
 न्न जवति जुवइजणो । कचिद्विकल्पः । वारीमइ वारीमइ । जुज्यंतं
 जुआयंतं । जुअयंतं । पतिगृहं पइहरं पइहरं । वेणुवनं वेलूवणं ।
 वेलूवणं । दीर्घस्यह्रस्वः । निअंबसिलखलिअवीइमालस्स । कचि-
 द्विकल्पः । जउणअडं जउणाअडं । नइसोत्तं नइसोत्तं गौरिहरं गौ-
 रीहरं । बहुमुहं बहुमुहं ॥

मूल भाषांतर वृत्ति पटले समासमां स्वरोने दीर्घ अने ह्रस्व परस्पर विकल्पे
 आय ठे. तेमां ह्रस्वो दीर्घ आय ते आप्रमाणे—अन्तर्वेदि तेनुं अन्तावेष्ट आय. सप्तविंशतिः
 तेनुं सत्तावीसा. कोइठेकाणे अंतुं पण नथी, जेमके जुवइआणो कोइ ठेकाणे विकल्पे
 आय, जेमके वारिमइ अने वारिमइ । जुज्यंतं, जुआयंतं जुअयंतं । पतिगृहं,
 तेनुं पईहरं पइहरं । वेणुवनं तेनुं वेलूवणं अने वेलूवणं. दीर्घतो ह्रस्व आय, जेमके
 'निअंबसिलखलिअवीइमालस्य' ए पदमां नितंबसिल तुं ह्रस्वअइ निअंबसिल एम अयुं.
 कोइ ठेकाणे विकल्पे आय; जेमके जउणअडं अने जउणाअडं, एवा वे रूप आय.
 नइसोत्तं अने नइसोत्तं एवा वे रूप आय. गौरिहरं अने गौरीहरं एवा वे रूप
 आय बहुमुहं अने बहुमुहं एवा वे रूप आय.

॥ हुंठिका ॥

दीर्घश्च ह्रस्वश्च दीर्घह्रस्वौ । मिथस्वृत्ति । अन्तर्वेदिः अंत्यव्यंजन-
 स्यलुक् अनेन ह्रस्वस्य दीर्घः तस्य ता कगचजदतदपयवां प्रा-
 योलुक् दलोपः अक्लीवे सौ दीर्घः दइ अंत्यव्यंजनस्य सलुक् अं-
 तावेष्ट समस्यलीत्यर्थः । सप्तन् विंशति सप्त च ते विंशतिश्च से
 अंत्यव्यंजनस्य नलुक् कगटडतदयशषसां ऋकः पामूर्कलुक्पलोपः अ-
 नादौ शेषादेशयोर्द्वित्वं च अनेन ह्रस्वस्य दीर्घः ततो विंशत्यादे-
 र्लुक् अनुस्वारलोपः ईर्जिग्हासिंहर्निशर्दिशतौत्या इतित्यासह-
 विस्थाने वीः शषोःसः शस्यसः शेषं संस्कृतवत्सिद्धमित्युत्वादि-
 त्याम् अंत्यव्यंजनस्य सलुक् सत्तावीसा । युवतिजनः श्रितयुवा-

सौजनश्चयुवतिजनः आदेर्योजः युजु कगचजतदपयवां प्रायोर्लुक्
तजयोर्लुक् नोणः नस्यणः अतः सेढो स्स्थाने ङोङइति डित्यंत्य-
स्वरादेः णस्स अलुक् लोकात् जुवइजणो वारिमतिः वारिणि म-
तिर्यस्य स वारिमतिः अनेन कचिद्वा ह्रस्वस्य दीर्घः रिरि कगच-
जेति तलोपः अक्कीवेसौदीर्घः अंत्यव्यंजनस्य सलुक् वारीमइवारि-
मइ । जुजयंत्रं कगचजतदण जययोर्लुक् अनेन कचिद्विकल्पेन ह्र-
स्वस्य दीर्घः अस्य आ अवर्णोयश्रुतिः अस्थाने य सर्वत्रलवराम-
चंडे रलुक् क्कीवेस्वरान्मसेः स्स्थाने म् मोऽनुस्वारः जुआयंतं जु-
अयंतं । पतिग्रहं पत्युग्रहं पतिग्रहं कगचजेति तलुक् ग्रहस्य घरा-
पतौ ग्रहस्थाने घर इति खघथधनां घस्यहः क्कीवे स्वरान्मसेः स्म
मोऽनुस्वारः अनेन वा ह्रस्वा दीर्घः ईइ पइहरं । वेणुवनं वेणुनां
वनं वेणुवनं वेणौणोवाणस्य लः नोण् स्वरान्मसेः स्म मोऽनुस्वारः
अनेन वा ह्रस्वदीर्घो लुलू वेलुवणं वेलूवणं । नितंबसिलस्व-
लितवीचिमालस्य नितंबसिलायाः स्वलिता वीचिमाला कल्लोल-
माला यस्यसः तस्य नितंबसिलास्वलितवीचिमालस्य कगचजेत्या-
दिना तचयोर्लोपः शसोःसः अनेन दीर्घस्यह्रस्वः ला ल कगटडत-
दपशषसःकःपाकथामूर्छलुक् सूलोपः डसः ड स्स्थानेस्स निश्चं-
व सिलखलिअवीइमालस्य । यमुनातटं यमुनायास्तटं यमुनातटं
आदेर्योजः यस्य जः यमुना चामुंडा कामुकातिमुक्तके मोमुना-
सिकश्च मलोपः अनुस्वारश्च उळं नोणः नस्यणः अनेन वा क-
चिद्वा दीर्घस्य ह्रस्वः कगचजेति तलुक् अवर्णोयःश्रुति अस्य याः
टोडस्यडः क्कीवेस्म मोऽनुस्वार जउणयडं जउणायडं । नदीस्रो-
तस् नद्याः श्रोतो नदीस्रोतः कगचजेत्यादिना दलोपः अनेन दी-
र्घस्य ह्रस्वः सर्वत्र लपरलोपः शषोःसः तैलादौवापदित्वं अंत्यव्यं-
जनस्य सलुक् क्कीवेस्म मोऽनुस्वारः नइसोत्तं नइसोत्तं । गौरी-
गहं श्रौतळत् गौगो अनेन वा ह्रस्वस्य दीर्घस्य ह्रस्वः री रि

મુજયંત્રં ના પ્રાકૃત મુઆયંતં અને મુઅયંતં એવા બે રૂપ થાય છે. કગતજનદ એ સૂત્રથી જ અને ય નો લુક્ થયો, એટલે મુઅમંત્ર થયું, પઠી આ સૂત્રવડે ક્ષિત્ વિકલ્પે હ્રસ્વનો દીર્ઘ થયો. એટલે અ નો આ થયો, એટલે મુઆમંત્ર થયું, પઠી સર્વત્રલવ-રામચંદ્રે એ સૂત્રવડે ર નો લુક્ થયો, એટલે મુઆયંત થયું, પઠી ક્ષીવેસ્વરાન્મસે એ સૂત્રથી સૂ ને સ્થાને મ્ થયો. પઠી મોડનુસ્વાર: એટલે મુઆયંતં તથા મુઅયંતં એવા બે રૂપ સિદ્ધ થયા. । સંસ્કૃતમાં પતિગૃહં તું પ્રાકૃતમાં પહરં તથા પહિરં થાય. પતિતું જે ઘર તે પતિગૃહ- પતિગૃહ તેને કગચજેતિ સૂત્રવડે તનો લુક્ થયો, પહરં થયું, પઠી ગૃહસ્ય ઘરોડપતૌ સૂત્રવડે ગૃહને સ્થાને ઘર થયું, એટલે પહઘર થયું. પઠી સ્વથઘઘનાં એ સૂત્રથી ઘ નો હ થયો, એટલે પહર થયું. નપુંસકમાં ક્ષીવેસ્વરાન્મસે: એ સૂત્રથી સૂ નો મ્ થયો. મોડનુસ્વાર: સૂત્ર લાગતાં પહરં અને આ સૂત્રથી વિકલ્પે હ્રસ્વ થતાં પહિરં એવા બે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત વેણુવનં, વેણુ-વંશનું વન તે વેણુવન. પ્રાકૃત વેલુવનં તે આપ્રમાણે. વેણુવનં તેને વેણૌણોવા સૂત્રથી ણ નો લ્ થયો, પઠી નોણ્ સૂત્રથી નકારનો ણકાર થયો, એટલે વેલુવણ થયું. તેને સ્વરાન્મસે સૂત્રથી સૂ નો મ્ થઈ પઠી મોડનુસ્વાર: લગાડી, આ ચાલતા નિયમથી વિકલ્પે હ્રસ્વદીર્ઘ કરવાથી વેલુવણં અને વેલ્-વણં એવા બે રૂપ સિદ્ધ થયા. । નિતંબસિલસ્થલિતવીચિમાલસ્ય એટલે નિતંબરૂપ શિલાથી સ્થલિત અહિં બે વીચિમાલા (તરંગમાલા) જેની તે. અહિં કગચજ સૂત્રથી ત્ અને ચ્ નો લોપ થયો. પઠી શષો:સ સૂત્રથી સ્ થાય, પઠી આ નિયમથી દીર્ઘ લા નો હ્રસ્વ લ્ થયો, પઠી ક ગ ટ ઢ દ પ શ ષ ઢકથામૂર્ધલુક્ એ સૂત્રથી સૂ નો લોપ થયો. પઠી ઢ સ: ઢ સ્ સ્થાને સ્સ એ સૂત્ર લગાડતાં નિર્બંધસિલ્થલિતવીચિમાલસ્સ એ રૂપ સિદ્ધ થયું. । યમુનાતટં યમુનાનદીનું તટ. સંસ્કૃત યમુનાતટ તેનું પ્રાકૃત જડ-ણાયઢં એવું થાય છે. આપ્રમાણે આદેર્યોજ: સૂત્રથી ય નો જ થયો, તેથી જમુનાતટ થયું. પઠી યમુનાચામુંડાકામુકાતિમુક્તકેમોડનુનાસિક્ષ એ સૂત્રથી મ નો લોપ થયો અને અનુસ્વાર થયો, એટલે જડણાતટ એવું થયું. પઠી નોણ: સૂત્રથી ન્ નો ણ થયો, એટલે જડણાતટ થયું. પઠી આ ચાલતા સૂત્રથી ત્ નો લુક્ થયો, પઠી અવ-ણોય:શ્રુતિ સૂત્રથી અ નો ય થયો. જડણયત પઠી ટોહસ્ય સૂત્રથી ત્ નો ઢ થયો, પઠી હ્રીવે સૂ નો મ્ અને મોડનુસ્વાર લગાડતાં જડણયઢં અને જડણાયઢં એવા બે રૂપ સિદ્ધ થયા. । નદીસ્તોતસ્ નદીનો પ્રવાહ. સંસ્કૃત નદીસ્તોતસૂત્રં પ્રાકૃત નહસ્તોત્તં નહિસ્તોત્તં એવું થાય. આપ્રમાણે. નદીસ્તોતસ્ ને ક ગ ચ જ સૂત્રથી દ નો લોપ થયો, નહસ્તોતસ્ થયું. ચાલતા નિયમથી દીર્ઘનો હ્રસ્વ થયો, એટલે નહસ્તોતસ્ પઠી સર્વત્ર-લપરલોપ: સૂત્રથી નહિસ્તોતસ્ પઠી શષો: સ: સૂત્રથી શ નો સ્ થયો, પઠી તૈલાદૌ સૂત્રથી તનો વિર્જાવ થયો, એટલે નહિસ્તોતસ્ પઠી અંત્યવ્યંજનસ્ય લુક્ સૂત્રથી સૂ નો સૂત્રથી લુક્ પઠી હ્રીવે સ્ મ્ અને મોડનુસ્વાર લગાડવાથી નહિસ્તોત્તં અને નહિ-સ્તોત્તં એવા બે રૂપ થાય. । ગૌરીગૃહં તેનું પ્રાકૃત ગોરિહરં તથા ગોરીહરં થાય છે. ગૌરીગૃહ તેને ઔત ઓત સૂત્રથી ગૌનો ગો થયો, પઠી આ નિયમથી દીર્ઘનો

विकल्पे इस्व अयो, एटले री तथा रि अया, एटले गोरि- गोरीगृह एम अयुं. पढी गृहस्य घरोपतौ सूत्रशी गृह शब्दने स्थाने घर अयो, पढी ख थ घ घ भां सूत्रशी घ नो ह अयो, एटले गोरिहर अयुं, पढी क्लीवे स् स् अने मोनुस्वार लगाडी गोरिहरं गो-रीहरं एवा वे रूप सिद्ध अया. । संस्कृत बहुमुख (बहुनुमुख) तेनुं प्राकृत बहुमुह तथा बहुमुह आय ठे. आप्रमाणे-बहुमुख ने खथधवभयोःहः सूत्रशी ह अयो तेषी बहुमुह अयुं. पढी क्वचित् दीर्घनो विकल्पे इस्व आय. एटले बहु-बहुमुह अयुं. पढी क्लीवे स् स् मोनुस्वार सूत्रनो नियम लगाडवाशी बहुमुहं तथा बहुमुहं एवा वे रूप सिद्ध आय ठे.

पदयोः संधिर्वा ॥ ५ ॥

संस्कृतोक्तः संधिः सर्वः प्राकृते पदयोर्व्यवस्थितविज्ञापया ज-
वति ॥ वासेसी । वासइसी ॥ विसमायवो । विसमआयवो ॥ द-
हिइसरो । दहीसरो ॥ साजअयं । साजजअयं ॥ पदयोरितिकिं ।
पाथो । पइ । वञ्जाळ । मुझाइ । मुझाए ॥ महइ । महए ॥ बहुला-
धिकारे क्वचिदेकपदेऽपि काहिइ । काही ॥ बिइळ । बीळ ॥ ५ ॥

मूल भाषांतर. संस्कृतमां कहेला नियमनो संधि प्राकृतमां वने पदनेविषे व्यवस्थित विज्ञापा (व्यवस्थित विकल्प) वडे आय ठे. वास+इसी तेनुं वासेसी अने वास इसी एवा वे रूप आय. विसम+आयवो तेनुं विसमायवो तथा विसमआयवो एम आय. दहि+ईसरो तेनुं दहीसरो तथा दहि ईसरो एम आय. साज+जअयं तेनुं साजजअयं अने साजजअयं एवा रूप आय. मूलमां पदयोः एटले वे पदने आय एम कहुं तेषी पाळ । पइ । वञ्जाळ त्यां एक पद होवाशी विकल्पे संधि न आय. तेमज मुझाइ अने मुझाए आय. तथा महइ अने महए आय. अहिं पूर्वेना सूत्रशी बहुल अधिकार चाह्यो आवे ठे, तेषी कोइठेकाणे एक पदमां पण संधि आय. जेमके काहिइ तेनुं काही आय. बिइळ तेनुं बीळ आय. ५

॥ दुंदिका ॥

पद ६२ संधि ११ वा ११ व्यासऋषिः व्यासश्चासौ ऋषिश्च व्या-
सऋषिः अधोमनयां यलोपः इत्कृपादौ ऋकारस्य इः अनेन वा सं-
धिः अवर्णस्येवर्णां शषोः सः क्लीवे सौ दीर्घः सिसी अंत्य व्यं०
सलुक् वासेसी । वासइसी ॥ विषमातपः विषमश्चासौ आतपश्च
विषमआतपः शषोः सः अनेन वा संधिः समानांतेन दीर्घः क ग-
च० तलुक् अवर्णायश्रुतिः अस्य यः पोवः । अतः सेडो विसम
आयवो, दधि ईश्वरः दधिप्रधान ईश्वरो दधीश्वरः खथ० घस्य

प्रथमःपादः ।

हः अनेन वा संधिः सर्वत्र० वलोपः शषोः सः अतः सेडो० । डेत्यं
दहिइसरो दहीसरो । खाडु उदकं खाडुउदकं सर्वत्र लुक् अतः
सेडोपाठं पति क ग चेति तलुक् अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजनस्यलुक्
पश्च वल्ल सर्वत्र लुक् स्तस्य थोऽसमस्त स्तंवे स्तवे वा स्तस्य थः अनादौ-
द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथस्य तः जस् शस् डसित्तोऽमि दीर्घः अथा-
डसेस्तो डुहिहिंतो लुक् डस् स्थाने दो क ग चेति द लोपः वष्ठाठं
मुग्धा ३१ टाकगटडेटि गलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्ययोरुपरि
पूर्वः पूर्वधस्य दः (टाडसडे रदादिदे आतुडसेः) टा स्थाने इ ए
मुग्धा । मुग्धाइ । काक् काक्कायां काक्कर कांक्कराहाहिलंघाहि
लंखवच्चवंफमहसिहविजुपाः इत्यनेन कांक्कस्थाने मह इति वर्तते
व्यंजनाददंते अत् लोकात् त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ तिव
स्थाने इए, महइ । महए । त स्यति नविष्यति हिरादिः हि आ-
गमः त्यादीनां पश्यति स्थाने इ य इ इति आत्तगौ नूब नविष्यं-
स्योश्च कृको वकुलाधिकारात् कचिदेकपदेऽपि संधिः समानानां
दीर्घः काहि + इ । काही । द्वितीय क ग ट डेति दलुक् क ग चेति
तययोर्लुक् समानानां दीर्घः ११ अतः सेडो बीठ पानीयादिष्वित्
इत इत बिड् ॥ ५ ॥

टीका भाषांतरः पदयोः संधिः वा- व्यासकृषि एटले व्यास एवा कृषि संस्कृत
व्यासकृषि तेनुं प्राकृत वासेसी तथा वासइसी आय. ते आप्रमाणे व्यासकृषिःतेने
अधोमनयां सूत्रथी अनो लोप कयो एटले वासकृषिः अयुं. पढी इत्कृपादौ सूत्रथी
ककारनो इ अयो. पढी आ सूत्रवडे विकट्टे संधि अतां अवर्णोवर्णा ए सूत्र लागुं एटले
वासेषिः पढी शषोः सः सूत्रथी स अतां वासेसिः अयुं. पढी क्लीबे सौ दीर्घः
सूत्रथी सि नो सी अयो, अने अंत्यव्यंजन० सूत्रथी स नो लुक् अयो एटले वासेसी
तथा वासइसी एवा वे रूप सिद्ध अया. संस्कृत विषमातपः एटले विपम एवो आ-
तप जे तडको तेनुं प्राकृतमां विसमायवो तथा विसमआयवो एवा वे रूप आय. ते
आप्रमाणे विषमआतपः शषोः सः ए सूत्र लागतां विसमआतप अयुं. पढी आ
चाखता सूत्रथी विकट्टे संधि अतां समानांतेन दीर्घः ए सूत्र लागता विसमातपः अयुं.
पढी कगचेति ए सूत्रथी त नो लुक् अयो, अने अवर्णोयश्रुतिः ए सूत्रथी अ कारनो
य अयो, एटले विसमायवः एडुं अयुं, पढी पोवः ए सूत्रथी पू नो व् अयो, अने अतः
सेडो ए सूत्रथी स नो ओ अयो, एटले विसमायवो अने विसमआयवो एवा वे

રૂપ સિદ્ધ થયા. સંસ્કૃતમાં દધિર્દેશ્વરઃ પટલે દહીં જેને મુખ્ય પ્રિય ઢે એવો દેશ્વર, તેનું પ્રાકૃતમાં દહિહસરો તથા દહીસરો આય ઢે. સ્થળ ૦ ૧ સૂત્રથી ધ કારનો ઙ્ગ થયો, પટલે દહિર્દેશ્વરઃ એવું થયું. પઠી આ સૂત્રથી વિકલ્પે સંધિ થતાં દહીશ્વરઃ એવું થયું. સર્વત્ર ૦ ૧ સૂત્રથી ઙ્ગ નો લોપ થયો, અને શબ્ધોઃ સઃ ૧ સૂત્રથી ઙ્ગ નો સ્ થયો, પટલે દહીસરઃ એવું થયું. પઠી અતઃ સેઢોં તથા ડિલ્ચલ્ ૦ ૧ બે નિયમ લાગવાથી દહિર્દેશ્વરો તથા દહીસરો એવા બે રૂપ સિદ્ધ આય ઢે. સંસ્કૃત સ્વાદુચ્ચદક પટલે સ્વાદિષ્ઠ જલ તેનું પ્રાકૃત સાહઅયં અને સાહઅઅયં એવા બે રૂપ આય ઢે. તે આપ્રમાણે. સર્વત્ર વલુક્ ૧ સૂત્રથી ઙ્ગ નો લુક્ થયો, પટલે સાહઅચ્ચદક અને ઙ્ગ નો લોપ થયો, અને ક સ્થાને ય્ થયો, પટલે સાહઅઅય અને વિકલ્પે સંધિ થવાથી સાહઅઅયં એવું રૂપ આય ઢે. મૂલમાં બે પદનું ગ્રહણ ઢે, તેથી પાઓ તે પદમાં સંધિ વિકલ્પે ન આય. તે રૂપ અતઃ સેઢોં ૧ સૂત્રથી સિદ્ધ આય ઢે. સંસ્કૃત પતિઃ, તેનું પ્રાકૃત પહ આય ઢે. તે આપ્રમાણે. પતિ તેને ક ગ ચેતિ સૂત્રથી ત્ નો લુક્ થતાં પહ આય. પઠી અહ્લીબે સૌ દીર્ઘઃ ૧ સૂત્રથી દીર્ઘ અહ. અંત્યઘ્યંજનસલુક્વઢે વિજક્તિના સ્ નો લોપ અહ પહ એવું રૂપ સિદ્ધ આય. સંસ્કૃતમાં વચ્ચ તેનું પ્રાકૃત વત્થાઓ એવું આય ઢે. તે આપ્રમાણે. વચ્ચ શબ્દને સર્વત્રવલુક્ ૧ સૂત્રથી ર ળી ગયો, પટલે વસ્તા એવું થયું. પઠી સ્તસ્યથોઽસમસ્ત સ્તંબે સ્તંબે વા સ્તસ્યથઃ ૧ સૂત્રથી સ્તનો થ્ થયો, પટલે વ થ થયું, પઠી અનાદૌ દ્વિત્વં ૧ નિયમથી વત્થ થયું. પઠી દ્વિતીય ૧ નિયમથી પૂર્વ ધ નો ત્ થયો, પટલે વત્થ એવું થયું. પઠી જસ્ શસ્ ઙ્ગ સિત્તોદ્રામિ દીર્ઘઃ ૧ સૂત્રથી વત્થા એવું થયું. પઠી ઢસેસ્તો દુહિર્હિંતોલુક્ ૧ સૂત્રથી ઢસ્ ને સ્થાને દો થયો. પઠી ક ગ ચ સૂત્રથી ઙ્ગનો લોપ થયો, પટલે વત્થાઓ ૧ રૂપ સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃત મુગ્ધયા તેનું પ્રાકૃત મુઙ્ગાહ તથા મુઙ્ગા ૧ આય ઢે. તે આ પ્રમાણે— મુગ્ધયાટા ક ગ ટ ઢેતિ ૧ સૂત્રથી ઙ્ગ નો લુક્ થયો, અનાદૌ દ્વિત્વં સૂત્રથી વિર્જાવ થવાથી મુઙ્ગયા એવું થયું. પઠી દ્વિતીયતુર્યયોરુપરિપૂર્વઃ ૧ સૂત્રથી પૂર્વ ધ્ નો ઙ્ગ થયો, પઠી ટાઙ્સઙ્ગે રદાદિદે ઙ્ગાતુઙ્ગસેઃ ૧ સૂત્રથી ટા ને સ્થાને ઙ્ગ તથા ૧ થયા. પટલે મુઙ્ગાહ તથા મુઙ્ગા ૧ બે રૂપ સિદ્ધ થયા. સંસ્કૃત કાક્ષુ પટલે ઙ્ગ કરવી, તે કાક્ષુનું પ્રાકૃતમાં મહ્ઙ્ અને મહ્ઙ્ એવા રૂપ આય ઢે. કાંક્ષેરાહાહિલંઘાહિલંઘવચ્ચવંફમહસિંહવિમ્બપાઃ ૧ સૂત્રથી કાંક્ષુ ને સ્થાને મહ્ઙ્ એવું રૂપ આય. પઠી ઘ્યંજનાદદંતેઽન્ અને લોક. વ્યાકરણથી ત્યાદિ વિજક્તિને ત્યાદિનામાચત્રયસ્યાચસ્યેચેચૌ ૧ નિયમથી તિવ્ ને સ્થાને ઙ્ગ તથા ૧ આવે, પટલે મહ્ઙ્ તથા મહ્ઙ્ એવા રૂપ આય. ત્ રૂપને સ્યતિ ભવિષ્યતિ હિરાદિઃ ૧ સૂત્રથી હિ એવો આગમ આય. પઠી ત્યાદિ વિજક્તિને પશ્યતિ ને સ્થાને ઙ્ગ ઙ્ગ ઙ્ગ ઙ્ગ, પઠી વહુલ અધિકારથી ક્ચિત્ ૧ પદમાં પળ સંધિ આય, તેથી સમાનાનાં દીર્ઘઃ ૧ સૂત્ર વઢે કાહિઙ્ તેનું કાહી એવું રૂપ સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃતમાં વિતીય તેનું પ્રાકૃત બિઙ્ઙો અને સંધિ થયેલું રૂપ ધીઓ એમ આય ઢે. તે આપ્રમાણે. વિતીય, તેને ક ગ ટ ઙ્ગ સૂત્રથી ઙ્ગ નો લુક્ થયો, અને ક ગ ચ સૂત્રથી ત્ તથા ય્ નો લુક્ થયો, પટલે વિઙ્ઙસ એવું થયું.

पठौ समानानां दीर्घः सूत्रस्थी दीर्घं करी अतः सेढों सूत्रस्थी ओ कथों, एटखे बीओ ए रूप सिद्ध अयुं. पानीयादिष्वित् इन ए नियमवडे विकल्प अतां बिहओ पयूं बीजू रूप आय डे. ॥ ५ ॥

न युवर्णस्याऽस्वे ॥ ६ ॥

इवर्णस्य उवर्णस्य चास्वे वर्णे परे संधिर्न जवति । नवेरिवग्गेवि अवभासो वंदामि अज्जवहरं ॥ दणुइंदरुहिरलित्तो सहइइंदो नहप्पहावलिअरुणो ॥ संजावहुअवउठो नववारिहरोव विज्जुला-पडिजिन्नो ॥ युवर्णस्येति किं गूढोअरतामरसानुसारिणी भमर पंतिव ॥ अस्वइति किं पुहवीसो ॥ ६ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृतमां इवर्णं तथा उवर्णने अ सवर्णिक स्वर (विजातीय स्वर) परठते संधि न आय; जेमके नवेरिवग्गेवि अवभासो तेमां वि अने अवभासो ए वे स्वरवच्चे आ नियमस्थी इवर्णनी संधि न आय. वंदामिअज्जवहरं तेमां मि अने अज्ज ते वे स्वर वच्चे इ वर्णनी संधि न आय; दणुइंद० ए पदमां पण दणु अने इंद ए वे पदवच्चे संधि न आय. नहप्पहावलि अरुणो तेमां लि अने अरुणोवच्चे संधि न आय. संजावहु अवउठो तेमां वहु अने अवउठ ए पदनी संधि न आय. नववारिहरोवविज्जुला पडिभिन्नो ए पद अर्थ पूर्तिने माटे आप्युं डे. मूलमां जे युवर्णस्य ए पद आप्युं डे, तेनुं शुं कारण ? ते कहे डे. गूढोअरतामरसानुसारिणी भमरपंतिव अर्हि इवर्ण अने उवर्णनो अजाव डे, तेथी संधि अइडे. मूलमां अस्व ए पद आप्युं डे. तेथी पुहवीसो ए पदमां समान (सजातीय) स्वर होवाथी संधि अइ डे. ॥ ६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

न ११ इवर्णश्च उवर्णश्च युवर्णः तस्य । न स्वः अस्वः तस्मिन् अ-स्वे न वैरिवर्गेऽपि अवकाशः न ११ अन्ययस्य लुक् अन्ययानि प्रा-यः संस्कृतसिद्धानि अन्यथा अदंचतः सेढोंरिति प्राप्तिः इडुतदं-तेषु अट्ठीवे सौ दीर्घः इति प्राप्तिर्जवति वैरिवर्ग ७१ ऐत् वै वे स-र्वत्रलुक् अनादौ द्वित्वं डेस्मिडेःमिस्थानेडेए इति द्वित्वं लोकात् वैरिवर्गेऽपि संस्कृते सिद्धः पदादपेर्वाडिलुक् पोवः पस्य वः वि अत्र-काश ११ कगचेति कलुक् अवर्णोऽय शषोःसः अतःसेढों अव-यासोऽपि अवकाश इत्यत्र अनेन संधिर्न जवति वदि स्तुत्यजिवा-

દનયોઃ વદઙ્ઙદિતસ્વરાનોતઃ ડ્ઙ્ઙણનોવ્યંજની અનુસ્વારઃ વર્તમાના
 એ તૃતીયસ્ય મિષ્સ્ય નિમિવ્યંજનાઽહ્સ્વઃ સંયોગે આ આચપર્યા અ-
 નાદૌ દ્વિત્વં વૈરાદૌ વા વૈસ્થાને વહ ૨૧ અમોઽસ્યસૂલુક્ મોનુઃ અ-
 જ્ઞવહરં દણુઙ્ઙદસ્યાર્થઃ ડપેંઙ્ઙઃ શોજતે કિંઃ દનુજેંઙ્ઙરુધિરલિસઃ
 પુનઃ કિંઃ નક્ષપ્રજાવલ્લિઅરુણ ઇવ ઉત્પ્રેક્ષતે સંધ્યાવધૂઽવગૂઢો ન-
 વવારિધરઃ વિદ્યુત્પ્રજાજિન્નશ્ચત્યર્થઃ ગૂઢોદરતામરસાનુસારિણીત્યર્થઃ
 અત્રે વર્ણેવર્ણયોરજાવાત્ સંધિઃ પૃથિવીશ ઉદત્વાદૌ પૃથુપથિપૃથિ-
 વીપ્રતિશ્રૂન્મૂષિકહરિઙ્ઙિબિજીતકેષ્વત્ થિસ્થાને ધરવધપથહ શ-
 ષોઃસઃ તસેર્જે પુહ્વીસો ॥ ૬ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ન ૧૧ યુવર્ણ ૬૧ અસ્વ ૭૧ એ ત્રણ પદ્ધતિ સૂત્રઢે. ઇવર્ણ અને ડ-
 વર્ણ તે યુવર્ણ કહેવાય, તે યુવર્ણને સંધિ ન યાય, અસ્વે પટલે સ્વર્ણ ન હોય ત્યાં. તેનું
 ઉદાહરણ આપે ઢે. સંસ્કૃતમાં નવેરિવર્ગેઽપિ અવકાશઃ તેનું પ્રાકૃત નવેરિવર્ગોવિ-
 અવયાસો પદું યાય ઢે, તે આ પ્રમાણે. ન તે અવ્યયનો લુક્ યાય ઢે. પ્રાકૃતમાં ઘણું
 કરીને અવ્યયો સંસ્કૃત નિયમપ્રમાણે સિદ્ધ યાય ઢે. નહીં તો અદંતસઃ, સેઢોઃ, ઇદુત-
 દંતેષુ, અક્લીબે સૌ દીર્ઘઃ ઇત્યાદિ સૂત્રોની પ્રાપ્તિ યાય. વૈરિવર્ગે એ શબ્દને ઐત્પત્
 એ સૂત્રથી વૈ નો વે અયો, પઢી સર્વત્રલુક્કનાદૌ એ સૂત્રવડે વિર્જાવ અયો, પટલે
 વૈરિવર્ગેઢેમ્મિઢેઃમિસ્થાનેઢેએ એ નિયમથી ઢે કરી એ અયો, અને ઢિત્વપણાનો
 નિયમ સંસ્કૃતપ્રમાણે લેવાથી વૈરિવર્ગે પદું રૂપ સિદ્ધ યાય. અપિ શબ્દ અવ્યય
 હોવાથી સંસ્કૃતપ્રમાણે સિદ્ધ યાય ઢે, અથવા પદાદપેર્વાઢિલુક્ક એ નિયમથી અ નો
 લુક્ અયો. પઢી પોવઃ સૂત્રથી પ્ર નો વૂ અયો, પટલે અપિનું વિ પદું રૂપ યાય. અ-
 વકાશ શબ્દને ક મ વ સૂત્રવડે કૂ નો લુક્ અયો, અને અવર્ણો એ સૂત્ર લાગવાથી અ
 નો ચૂ અયો, પઢી શષોઃસઃ સૂત્રવડે શૂ નો સૂ અયો, પઢી અતઃ સેઢોઃ એ નિયમ
 લાગતાં અવયાસો પદું રૂપ સિદ્ધ યાય ઢે. અપિ+અવકાશ એ વાક્યમાં આ નિ-
 યમથી સંધિ ન યાય. સંસ્કૃત વંદામિ આર્યવૈરં તેનું પ્રાકૃત વંદામિ અજ્ઞવહરં પદું
 યાય ઢે. તે આપ્રમાણે. વદિ અજિવાદન સ્તુત્યોઃ પટલે વદિ ધાતુ વંદના કરવી અને
 સ્તુતિ કરવી તેમાં પ્રવર્તે ઢે. વદ્ ધાતુને ઓદિતસ્વરાનોતઃ ઢ્ઙ્ઙણો વ્યંજની અનુ-
 સ્વારઃ એ સૂત્રોથી વંદ પદું રૂપ યાય. પઢી વર્તમાના એ સૂત્રથી ત્રીજા પુરુષમાં એ
 લાગી તેનો મિ અયો, પટલે વંદામિ અયું. આર્યવૈરં તેને વ્યંજનાઢદીઅઃ હ્રસ્વઃ
 સંયોગે એ સૂત્રથી આ નો અ અયો, પઢી આચપર્યાંજઃ સૂત્રથી ર્ય નો જ અયો,
 પઢી અનાદૌ દ્વિત્વં એ નિયમવડે અજ્ઞ અયું. વૈરાદૌ વા એ સૂત્રથી વૈ ને સ્થાને
 વહ અયું, પઢી ત્રિતીયાના એકવચનને અમોઽસ્યસૂલુક્ક એ સૂત્ર પ્રાપ્ત કરી મોનુસ્વાર
 પ્રાપ્ત અહ. અજ્ઞવહરં પદું રૂપ સિદ્ધ યાય. સંસ્કૃત દનુજેંઙ્ઙરુધિરલિસઃ તેનું પ્રાકૃત

દણુઈંદરુહિરલિત્તો એવું થાય. તેનો અર્થ એવો છે કે જો દૈત્ય પતિના રુધિરથી લિંપા-
 એલા છે. સંસ્કૃત શોભતે ઉપેદ્રઃ તેનું પ્રાકૃત સહજ હૃદય શોભે છે. અર્થાત્ દૈત્યપતિના રુધિરથી લિંપાએલા કૃષ્ણ શોભે છે, તેથી તે કૃષ્ણ જાગે છે, તે જ-
 ત્સેદ્ધા કરે છે. નલ્પ્રભાવલિઅરુણઃ તેનું પ્રાકૃત નલ્પ્રહાવલિઅરુણો ઇટલે નલ્પ્ર-
 પ્રજાની શ્રેણિવડે રક્તવર્ણ એલા હોય તેવા જાગે છે. સંસ્કૃત સંધ્યાવધૂ અવગૃહો-
 નવવારિધર ઇવ વિશ્વત્પ્રભાભિન્ન તેનું પ્રાકૃત સંજ્ઞાવહુ અવગૃહોનવવારિહરો-
 વ્વવિજ્જુલાપટિભિન્નો ઇટલે સંધ્યા રૂપીસ્ત્રીએ આલિંગન કરેલો નવીન મેઘ હોય
 તેવા જાગે છે. મૂલમાં યુવર્ણસ્ય એમ જામાટે સ્ત્રીધું, તેવિપે કહે છે કે, સંસ્કૃત ગૃહો-
 દરતામરસાનુસારિણી તેનું પ્રાકૃત ગૃહોઅરતામરસાનુસારિણી ઇટલે ગૃહ જંનો
 મધ્ય જાગ છે એવા કમલને અનુસરનારા. અર્હિં ધ્વર્ણ અને ઇવર્ણનો અજાવ છે, તેથી
 સંધિ થઈ છે. મૂલમાં અસ્વ ઇટલે સર્વર્ણ સ્વર ન હોય ત્યાં થાય, એ કેમ કહ્યું? તેનું જ-
 વાદરણ આપે છે- સંસ્કૃત પૃથિવીશ તેનું પ્રાકૃત પુહવીસો એવું થાય છે. તે આપ્ર-
 માણે- પૃથિવીશ- તેને હૃદ્વત્વાદૌ પૃથુપથિપૃથિવીપ્રતિશ્રૂન્મૃષિકહરિદ્રવિભીતકે-
 પ્વત્ એ સૂત્રથી થિ ને સ્થાને થ થયો, પઠી સ્વધ૦ સૂત્રથી થ નો હ થયો, પઠી
 શષોઃસઃ તથા તસેર્જે એ સૂત્રથી પુહવીસો એમ સિદ્ધ થયું. ॥ ૬ ॥

ઇદોતોઃસ્વરે ॥ ૭ ॥

એકાર ઉકારયોઃ સ્વરે પરે સંધિર્ન જવતિ ॥ બહુઆએ નહુલ્લિ હણે,
 આર્બંધંતી એ ઇકં યુઅં અંગે । મયા રઠ્ઠ સિર ઘોરણિ, ધારાહેઝઝ-
 દિસંતિ ॥ ૧ ॥ ડવમાસુ અપજ્ઞાતે સકલજદંતા વહાસ મૂરુ જુઅયં ।
 તંચે અમલિ અવિસદંડ તિરસમાકિલ્મો એ ણિહં ॥ ૨ ॥ અહો
 અહરિઅં । ઇદોતોરિતિ કિં અઢા લોઅણતરલા ડ્યરકણં જમંતિ
 બુદ્ધીઝં । અઢચ્ચિ અનિરારંજમિતિ હિઅયં કંદંદાણં ॥ ૧ ॥ ૭ ॥

મૂલ ભાષાંતર. ઇદોતોઃ સ્વરે એ મૂલ સૂત્ર છે. પ્રાકૃતમાં એ કાર અને ઝં કાર ને
 સ્વરપર બંને સંધિ ન થાય. જેમ બહુઆ + એન હુલ્લિહણે એ પદમાં આ અને એ એ સ્વ-
 રની વચ્ચે સંધિ ન થાય. આર્બંધંતી + એકં એ પદમાં તી અને એ નીવચ્ચે સંધિ ન થાય.
 ડવમાસુ એ ગાથામાં તંચે + અ અને મો + એર્ણિહ એ બે પદવચ્ચે સંધિ ન થાય.
 અહો + અહરિઅં એ પદમાં ણણ સંધિ ન થાય. મૂલમાં ઇદોતોઃ એ પદ ગ્રહણ કર-
 વાનું શું કારણ તે કહે છે. અત્યાલોચન એ ગાથામાં એકાર ઉકાર ન હોવાથી
 અત્થ + આલોચન ઇત્યાદિ પદોમાં સંધિ થયેલી છે. ॥ ૭ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

એજ ડંઢ ઇદોતોઃ તયોઃ સ્વર ૭૧ બહુઆએ અસ્યાર્થઃ મકરધ્વજશ-

‘मागधी व्याकरणम्.

‘रधोरणिधाराहेदा इव दृश्यन्ते क अंगे कस्याः वधूकायाः किं-
जृते अंगे-तखैरुल्लेखनं यस्यांगस्य तस्मिन् किं कुर्वत्याः कंचुकं
आबध्नत्या इत्यर्थः १ उचमा० अस्वार्थः उरुयुग्मं उपमासु अप-
यसिञ्जकलजदंतापहासं वर्चते इति शेषः इदानीं तदेव उरुयुग्मं
मर्दितविसदंडविरसमलक्ष्याम इत्यर्थः २ अहो आश्चर्य अन्ना-
लोयणतरला अस्वार्थः इतरकवीनां बुरुयो अर्थालोकनतरला
जवंति कवींद्वाणां हृदयमध्ये एव निरारंजं आयांतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

दीका भाषांतर. एत् (एकार) अने उंत् (उंकार) तेमने स्वरपर ठेते संधि न
आय. बहुआए— ए गाथानो एवो अर्थ ठे के, कांचली पेहेरती एवी वधूना नखवडे उ-
त्तरडाएला अंगमां कामदेवना बाणनी श्रेणीनी धाराना जाणे ठेद होय तेवा देखाय ठे.
१ उचमा ए गाथानो अर्थ— ते स्त्रीनुं उरुयुगल, जेने दांतनो प्रकाश न अयो होय तेवा
गजेंदना बच्चानी सोंढ जेवुं हतुं, ते आ वखते चोलाएला कमलनाख जेवुं देखाय ठे.
अहो आश्चर्य ठे. २ अत्थालोयणतरला ए गाथानो अर्थ— बीजा कविठनी बुद्धिठ
अर्थना आलोकनमां चपल होय ठे, अने कवींकोनी बुद्धिठ हृदयनी मध्यमां आरंज
रहितपणे आवे ठे ॥ ५ ॥

स्वरस्योद्धृते ॥ ८ ॥

व्यंजनसंपृक्तः खरो व्यंजने लुप्ते योऽवशिष्यते स उद्धृत इहोच्यते ।
स्वरस्य उद्धृते खरे परे संधिर्न जवति ॥ गयणेच्चि अगंध उडिंकु-
णंति । निसाअरो. निसिअरो । रयणिअरो । मणुअत्तं बहुलाधिका-
रात् कचिडिकटपः । कुंजआरो कुंजारो । सुउरिसो । सूरिसो ॥
कचित् संधिरेव । सालाहणो चक्कारु । अतएव प्रतिवेधात्समासेऽपि
स्वरस्य संधौ जिह्नपदत्वं ॥ ८ ॥

मूळ भाषांतर. स्वरस्य अने उद्धृते ए बे पदनुं सूत्र ठे. व्यंजनसाथे जोडाएलो
स्वर व्यंजननो लोप अयापणी, जे अवशेष रहे ते उद्धृत स्वर कहेवाय ठे. तेवो उद्धृत
स्वर परठतां स्वरने संधि न आय. गयणेच्चिअ गंध उडिंकुणंति ए वाक्यमां गंधउडिं
तेनुं संस्कृत गंधपुटी हतुं त्यां पू व्यंजन उडी जतां, बाकी रहेलो उ उद्धृत स्वर ठे.
तेथी ते गंध अने उडिं ए बे पदनी संधि न आय. निसाअरो अने निसिअरो
ए पदमां उद्धृत अ नी साथे संधि न आय. रअणिअरो ए पदमां पण अ नी साथे
संधि न आय. मणुअत्तं ए पदमां उद्धृतस्वर उ अने अत्त नो अ ए वेनी वच्चे
संधि न आय. आ बहुलनो अधिकार चाले ठे, तेथी विकटपे संधि आय, जेम के एकव-

હત કુંભારો અને એકવાર તેમાં આ હ્રસ્વ સ્વર છે, તેને સંધિ થઈ કુંભારો એમ થાય. તેજપ્રમાણે સુઝરિસો અને તેમાં સંધિ થઈ સૂરિસો એમ બે રૂપ થાય. કોઈઠેકાણે નિત્ય સંધિ થાય છે જેમ કે સાલાહ્ણો તેમાં સાલ+આહ્ણો એવા બેજુદાપદવચ્ચે હ્રસ્વ સ્વરને નિત્ય સંધિ થઈ છે. તેમજ ચક્ષ્માઓ એપદમાં ચક્ષ્+આઓ એવા જુદા પદને હ્રસ્વ સ્વરસાથે સંધિ થઈ છે. તેથી પ્રતિષેધ હોવાથી સમાસમાં પણ સ્વરની સંધિ થતાં તે જિજ્ઞાસુ પદ ગણાય છે. ॥ ૭ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

સ્વર ૬૧ “ વિસમઘંતમહાપસુદંસણસંજમપરોપ્પરાહુઠાં ગયણે
ચિચ્ચ ગંધહિં કુણંતિ તુહ્ક હલનારીહ ” ॥ ૧ ॥ અસ્યાર્થ:—
કૌલનાર્યો ગગને એવ ગંધપટ્ટી કુર્વતિ કસ્ય તવ વિચિત્રચિત્રવા-
ચી ગંધપુટી શબ્દ: કિંઞ કૌલનાર્ય: વિશસ્યમાના હન્યમાના યે મ-
હાપશવ: તેષાં યદ્દર્શનં તસ્ય ય: સંત્રમ: તેન પરસ્પરમારુઢા: કુલ્લે
જવા: કૌલા ઇત્યર્થ: । ગંધપુટી ૧૧ કગચેતિ પલોપ: ટોઢ: ક્લ્લ:
ટીઢિ શેષં અદંતવત્ ઇતિ ન્યાયાદ મોઽસ્ય લુક્ મોનુઞ ગંધહિં ।
નિશાકર નિશાં કરોતીતિ નિશાકર: શ્ષો:સ: ક ગ ચેતિ કલુક્
અવર્ણો ઇ:સદાદૌવા ઇતિ વાકારસ્ય ઇકાર: ૧૧ અત: સેઢોં નિસાઅ-
રો નિસિઅરો । રજનીકર: ૧૧ ક ગ ચજેતિ જકયોર્લુક્ અવર્ણો નણ:
અત: સેઢોં અણીઅરો । મનુજત્વં નોણ: ક ગ ચજેતિ જ લુક્ સર્વ-
ત્ર વ લુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં મણુઅત્તં । કુંજકાર કગચજેતિ ક
લુક્ બહુલાધિકારાત્ ક્વચિદ્ધા સંધિર્ન સ્યાત્ યત્ર ન સંધિસ્તત્ર
અવર્ણોઞ અન્યત્ર સમાનાનાં દીર્ઘ: અત: સેઢોંઞ કુંજઅરો કુંજારો
સુપુરુષ: ક ગ ચ જેતિ પ લુક્ પુરુષેરો રુ સ્થાને રિ: દ્વિતીયે
સમાનાનાં તેન દીર્ઘ: શ્ષો:સ: અત: સેઢોં સુઝરિસો સૂરિસો
સાતવાહન ૧૧ અતસીસાતવાહને તસ્ય લ્લ: કગચજેતિ વ
લુક્ કચિત્સંધિરેવ સમાનાનાં તેન દીર્ઘ: નોણ: અત: સેઢોંઞ સા
લાહ્ણો । ચક્રવાક ૧૧ સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ક ગચેતિ
વકયોર્લુક્ સમાનાનાં તેન દીર્ઘ: અત:સેઢોં ચક્ષાહ ॥ ૭ ॥

ટીકા આપાંતર. સ્વરસ્યોદ્દત્તે— એ સૂત્રના હ્રસ્વરૂપ ગાથા આપે છે. મૂલમાં

ગયજોષિઞ્ એ પદ જે આપેલું છે, તે સંપૂર્ણ ગાથા વિસમ૦ એ આપેલી છે. અર્થ એવો છે કે- કુલવાન સ્ત્રીજિ હિંસા થતા પશુર્ણને જોઈ સંત્રમ પામી પરસ્પર આરુઢ થઈ આકાશમાં વિચિત્ર ચિત્રને આચરે છે. અહિં ગંધપુટી શબ્દ વિચિત્ર ચિત્રવાચી છે. સંસ્કૃત ગંધપુટી શબ્દ તેનું પ્રાકૃત ગંધહડિ એવું થાય. તે આપ્રમાણે. ગંધપુટી-ક ગ ચ૦ સૂત્રથી પ નો લોપ થાય, પઠી ટોઢઃ સૂત્ર લાગી ટ નો ઢ અફ તથા હ્રસ્વ અફ ટી નો ઢિ થયો. પઠી વાકીનું સાધન અદંત શબ્દની જેમ થાય. એટલે અમોઽ-સ્ય લુક્ અને મોનુ૦થી ગંધહડિ શબ્દ સિદ્ધ થયો. નિશાકર નિશા-રાત્રિ તેને કરે તે નિશાકર (ચંદ્ર) સંસ્કૃત નિશાકરનું પ્રાકૃત નિસાઅરો અથવા નિસિ-અરો વે રૂપ થાય છે. આપ્રમાણે. નિશાકર તેને શષોઃસઃ એ સૂત્રથી નિસાકર એવું થયું. પઠી ક ગ ચ સૂત્રથી ક નો લુક્ થયો, પઠી, ઇઃસદાદૌવા એ સૂત્રથી આકારનો વિકલ્પે હ્રકાર થાય, એટલે નિસા અથવા નિસિ એવું થાય. પઠી અતઃસેઢોં સૂત્રથી ઓકાર થવાથી નિસાઅરો અથવા નિસિઅરો એવા વે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત રજનીકર તેનું પ્રાકૃત રઅળીઅરો એવું થાય છે. રજનીકર તેને ક ગ ચજ-સૂત્રથી જ તથા ક નો લુક્ થયો. પઠી અવર્ણો અને નોળઃ એ વે સૂત્રથી રઅળીઅર એવું રૂપ થાય. પઠી અતઃસેઢોં સૂત્રથી રઅળીઅરો એવું રૂપ થાય છે. સંસ્કૃત મનુજ-ત્વં તું પ્રાકૃત મણુઅત્તં થાય છે. આપ્રમાણે- નોળઃ ક ગ ચજેતિ સૂત્રોથી ણ તથા જ નો લુક્ થવાથી મણુઅત્તં થાય. પઠી સર્વત્રવલુક્ અને અનાદૌ ઢિત્વં એ સૂત્રોથી મણુઅત્તં રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત કુંભકાર તું પ્રાકૃત કુંભઆરો તથા કુંભારો એવા વે રૂપ થાય છે. આપ્રમાણે- ક ગ ચેતિ સૂત્રથી ક નો લુક્ થયો કુંજઆરઃ, પ્રથ-મથી વહુલ અધિકાર વાદ્યો આવે છે, તેથી કોઈ ઢેકાણે વિકલ્પે સંધિ ન થાય, જ્યાં સંધિ ન થાય ત્યાં અવર્ણો સૂત્ર લાગે, અને જ્યાં સંધિ થાય ત્યાં સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ સૂત્ર લાગે- પઠી અતઃસેઢોં સૂત્ર લાગી કુંભઆરો તથા કુંભારો એવા વે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત સુપુરુષઃ તું પ્રાકૃત સુહરિસો અને સૂરિસો વે રૂપ થાય છે. તે આ પ્રમાણે- સુપુરુષઃ ને ક ગ જેતિ-પ નો લુક્ થયો. પઠી પુરુષેરો સૂત્રથી રૂ ને સ્થાને રિ થયો, એટલે સુહરિષો થયું. બીજા રૂપમાં સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ સૂત્ર લાગે, પઠી શષોઃસઃ તથા અતઃસેઢોં નિયમો લાગવાથી સુહરિસો તથા સૂરિસો એવા વે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત સાતવાહનનું પ્રાકૃત સાલાહ્ણો થાય. સાતવાહનઃ શબ્દને અતસીસાતવાહને સૂત્રથી ત નો લ થયો, પઠી ક ગ ચજેતિ સૂત્રથી વ નો લુક્ થયો. પઠી કોઈ ઢેકાણે નિત્ય સંધિજ થાય, એ નિયમથી સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ એ સૂત્ર લાગ્યું. પઠી નોળઃ અને અતઃસેઢોં સૂત્રો લાગવાથી સાલાહ્ણો રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત ચક્રવાક તું પ્રાકૃત ચક્કાઓ થાય છે. ચક્રવાક ને સર્વત્ર રલુક્ સૂત્રથી ર નો લુક્ કરી અનાદૌ ઢિત્વં તથા ક ગ ચ સૂત્રોથી વ તથા ક નો લુક્ થાય. પઠી સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ અને અતઃસેઢોં સૂત્રથી ચક્કાઓ રૂપ સિદ્ધ થાય છે.

॥ ત્યાદે: ॥ ૯ ॥

તિવાદીનાં સ્વરસ્ય સ્વરે પરે સંધિર્ન જવતિ । જવતિ ઇહ હોઃ ઇહ ।

મૂલ ભાષાંતર. તિવાદિ ધાતુ પ્રત્યયોના સ્વરને સ્વર પર ઢટે સંધિ ન આય. ભવતિ + ઇહ, અહિં તિ માં રહેલા ઇ ને ઇહ ની સાથે સંધિ ન આય. ॥ ૯ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

ત્યાદિ ૬૧ ઞૂ: તિજ્ઞ વ્યંજનાત્ ઞુવેર્હોઢુહવા ઞૂત્યાદીનાં તિજ્ઞુક્

અલોપ: અગ્રે ઇહ અનેન સંધિર્ન જવતિ । હોઃ ઇહ ॥ ૯ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ત્યાદે: ૯ પછીનું એકવચન ઢે. ઞૂ ધાતુને તિજ્ઞ પ્રત્યય આવે તથા ઞુવેર્હોઢુહવા સૂત્રથી ઞૂ નો હો અયો. પછી ત્યાદીનાં તિજ્ઞુક્ પડેલે તિનો જુક્ અને અ નો લોપ અયો, પડેલે હોઃ રૂપ અયું, તેની આગલ ઇહ ઢે, તે બે સ્વરોને આ નિયમથી સંધિ ન આય; પડેલે હોઃ ઇહ એવું રૂપ સિદ્ધ રહે ઢે. ॥ ૯ ॥

॥ લુક્ ॥ ૧૦ ॥

સ્વરસ્ય સ્વરે પરે બહુલં લુગ્ જવતિ । ત્રિદશેશ: તિઅસીસો । નિ:શ્વા-
સોઢ્ઢાસૌ નીસાસૂસાસો ॥ ૧૦ ॥

મૂલ ભાષાંતર. સ્વરને સ્વર પર ઢટે વિકલ્પે લુક્ આય. ત્રિદશેશ: હું પ્રાકૃત તિ-
અસીસો આય. અહિં ઈશના સ્વર પર ઢટે શ માં અ ઢે, તેનો લુક્ અયો ઢે. તેવીજ રીતે નિ:શ્વાસોઢ્ઢાસૌ હું પ્રાકૃત નીસાસૂસાસો આય. અહિં ઢહ્વાસ શબ્દના ઢ પર ઢટે સ માં અ ઢે તેનો લુક્ અયો ઢે. ॥ ૧૦ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

લુક્ ત્રિદશ+ઈશ ક ગ ચેતિ લુક્ સર્વત્ર ર લુક્ શષો:સ: અનેન
અ લુક્ લોકાત્ અત: સેઢોં તિઅસીસો । નિ:શ્વાસોઢ્ઢાસ નિર્ઢુ-
રોર્વા ઇતિ નિષેધાર્થનિ અંત્યવ્યં વ લુક્ હુંકિનિર: દીર્ઘ: નિ ની
સર્વત્ર વ: લુક્ શષો:સ: દનુત્સાઢૌત્સને રૂથૌ ડ ડ અનેન લુક્
લોકાત્ ક ગ ટ ઢેતિ ત્ લુક્ ઢિવચનસ્ય બહુવચનં જસશસ્
હસિઃ દીર્ઘ: જસ્ શસોર્લુક્ નીસાસૂસાસો ॥

ટીકા ભાષાંતર. સ્વરને સ્વર પર ઢટે વિકલ્પે લુક્ આય. સંસ્કૃત ત્રિદશ + ઈશ તેનું
પ્રાકૃત તિઅસીસો આય ઢે. આપ્રમાણે ક ગ ચ સૂત્રથી દનો લુક્ આય, ત્રિઅશઈશ
એવું અયું. પછી સર્વત્ર ર લુક્ તથા શષો:સ: સૂત્રથી તિ અસ ઇસ અયું. આ ચાલતા
સૂત્રથી સ માં રહેલા અ નો લુક્ અયો, અને અત:સેઢોં સૂત્રથી તિઅસીસો રૂપ સિદ્ધ

अयुं. संस्कृत निश्वासोच्छ्वासौ नुं प्राकृत नीसाससासो आय डे. आप्रमाणे. शषोः सः सूत्रशी निश्वासोच्छ्वास आय. पढी निर्दुर्गोर्वा ए निषेधार्थं नि पढी अंत्यव्यं० सूत्रशी व नो लुक् अयो, लुकिनिरः एवडे दीर्घ अयो, एटखे नि नो नी अयो. पढी सर्वत्र वः लुक् सूत्रशी व नो लुक् अयो. पढी दनुत्साहौ त्सनै ऋथौ सूत्रशी उ नो ऊ अयो. पढी चाखता सूत्रशी स मां रहेला अ नो लुक् अयो. पढी लोक व्याकरणशी कगटड सूत्रना नियमे त् नो लुक् अयो. पढी द्विवचनस्य बहु वचनं सूत्रशी बहु वचननो जस् आवे, पढी जस्शस् डसि सूत्रशी दीर्घ अने जस् शसोर्लुक् अवाशी नीसास सासो रूप सिद्ध आय डे. ॥ १० ॥

अंत्य व्यंजनस्य ॥ ११ ॥

शब्दानां यदंत्यव्यंजनं तस्य लुग् भवति । जाव । ताव । जसो । तमो । जम्मो । समासेतु वाक्यविजक्त्यपेक्षायामंत्यत्वमनंत्यत्वं च तेनोच्यमपि भवति । सज्जिह्वः । सजिखू । सज्जानः सज्जणो । एतद्गुणाः ए अगुणा । तद्गुणाः तग्गुणा ॥ ११ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृतमां शब्दोना अंत्य (डेला) व्यंजननो लुक् आय डे. यावत् तेना अंत्य व्यंजननो लुक् अई जाव अयुं. तावत् नुं ताव अयुं. यशस्, तमस्, जन्मन् ए शब्दोना अंत्य व्यंजननो लुक् अवाशी बीजा नियमो छागी जसो, तमो जम्मो एवा रूप आय डे. जो समासांत पद होय तो वाक्य तथा विजक्तिनो अपेक्षाए ते पदना व्यंजननुं अंत्यपणुं अने अनंत्यपणुं डे, तेथी वने गणाय डे. जेम के सद्भिश्च अर्हि सद्-भिश्च तेमां पेहेला शब्दोना व् अंत्य ङतां अंत्य न गणाय, तेथी सभिखू एवुं रूप आय; तथा सज्जनः तेनुं सज्जणो, एतद्गुणाः तेनुं एअगुणा अने तद्गुणाः तेनुं तग्गुणा एवां रूप सिद्ध आय डे. ॥ ११ ॥

॥ हुंढिका ॥

अंत्यव्यंजन ६१ यावत् तावत् आदेर्योजः अनेन तल्लुक् । जाव ताव यशस् तमस् आदेर्योजः शषोःसः अनेनसल्लुक् ११ अतःसेडो । जसो । तमो । जन्मन् न्मोमः न्मस्य मः अनादौ द्वित्वं अतःसेडो । जम्मो सद्जिह्वः संश्वासौ जिह्वश्चअनेन दल्लुक् हः खः कचिजुडडो हस्य खः द्वितीयपूर्वखस्यकः ११ ह्वीवेसौदीर्घः अंत्यव्यं०सल्लुक् सजिखू । सज्जानः सन्चासौ जनश्च सज्जानः अपदेन जल्लुक् अनेनसदो द्वित्वं नोणः सज्जणो । एतद्गुणाः एतेषां गुणाः अनेन दल्लुक् क ग च जेतितल्लुक् १३ जशस्डसित्तो दो०

दीर्घः जस्शसोर्लुक् एअगुणा तद्गुणाः १३ ते च ते गुणाश्च तद्गु-
णाः अपदेनदलुक् जस्शस्रडसित्तोदीर्घः जस्शसोर्लुक् अना-
दौ द्वित्वं तद्गुणा ॥ ११ ॥

टीका भाषांतर. प्राकृतमां अंत्य व्यंजननो लुक् थाय ठे. संस्कृत यावत् अने
तावत् तेनुं प्राकृत जाव अने ताव थाय ठे. आदेर्योजः ए सूत्रथी जावत् तावत्
एवुं थयुं, पठी आ सूत्रथी अंत्यव्यंजननो लुक् थयो, एटले जाव अने ताव एवुं रूप
सिद्ध थाय ठे. संस्कृत यशस् तमस् तेनुं प्राकृत जसो अने तसो थाय ठे. ते आ
प्रमाणे- यशस्, तमस् तेने आदेर्योजः अने शपोःसः सूत्रो लागवाथी जसस्, तमस्
थाय. पठी आ सूत्रथी अंत्यव्यंजननो लुक् थतां जस, तम थाय, पठी अतःसेढों
सूत्र लागी जसो अने तमो एवां रूप सिद्ध थाय ठे. जन्मन् शब्दने न्मोमः सूत्र-
थी न्म अक्षरनो म थद् अनादौ द्वित्वं सूत्रथी विर्जाव थाय, तेथी जन्म थयुं,
पठी अतःसेढों सूत्रथी जन्मो रूप सिद्ध थयुं. संस्कृत सद्भिक्षु नुं प्राकृत सभि-
ख्खु थाय ठे. ते आप्रमाणे- सद्भिक्षुः सारो जिह्नु (यति) ते सद्जिह्नु कहेवाय.
सद्भिक्षु आहिं आ सूत्रथी द् नो लुक् थयो. पठी क्षःखः कचित्तुढौ सूत्रथी क्ष नो ख
थयो, पठी वीजा पूर्व ख अक्षरनो क थयो, पठी कलीबे सौ दीर्घः अने अंत्यव्यंजन-
ए सूत्रोथी सभिख्खु रूप सिद्ध थाय ठे. संस्कृत सज्जनः (सारो माणस) नुं प्राकृत
सज्जणो थाय. सज्जनः ते शब्दने अपदेन नियमथी ज नो लुक् थाय, पठी आ सूत्रथी
अंत्य द् नो लुक् थयो, पठी विर्जाव थयो. अने नोणः सूत्रथी न् नो ण थयो, एटले
सज्जणो रूप सिद्ध थयुं. संस्कृत एतद्गुणाः (एमना गुणो) नुं प्राकृत एअगुणा
थाय ठे. आ सूत्रथी द् नो लुक् थाय, पठी क ग च ज सूत्रथी त् नो लुक् थाय, पठी
जशशस्रडसित्तो दौ० सूत्रोथी दीर्घ थद् जस् शस् नो लुक् थाय, एटले एअगुणा
रूप सिद्ध थयुं. संस्कृत तद्गुणाः (ते गुणो) नुं प्राकृत तद्गुणा थाय ठे. तद्गुणाः
अपदेन सूत्रथी द् नो लुक् थाय. पठी जस्शस्रडसित्तो दीर्घः सूत्र लागी
जस् शसोर्लुक् सूत्र प्राप्त करी अनादौद्वित्वं सूत्रथी विर्जाव करी तद्गुणा रूप
सिद्ध थाय ठे. ॥ ११ ॥

नश्रद्धोः ॥ १२ ॥

अद् उद् इत्येतयो रंत्यव्यंजनस्य लुग् न ञवति सद्द्विअं ।
सद्दा उगग्यं । उन्नयं ॥

मूल भाषांतर. न अत् उत् ए परछेद ठे. अत् अने उत् ए वे उपसर्गना अंत्य
व्यंजननो लुक् न थाय, जेम के, अद् अने दद्विअं तेमां द् नो लुक् न थाय. अद् अने
दा तेमां पण द् नो लुक् न थाय. उग् अने ग्यं तेमां द् स्थाने अयेला ग् नो लुक् न
थाय; तेमज उद् अने नयं तेमां द् स्थाने अयेला न् नो लुक् न थाय. ॥ १२ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

ન ૧૧ અત્ ડત્ દશ અત્ પૂર્વો ધા, શ્રદોધો દહઃ ધાસ્થાને દહ સર્વત્ર
 ર લુક્ શષોઃસઃ ક્ત પ્રૃ વ્યંજનાદદંતેઽત્ લોકાત્ લુક્ કે દહિ
 ક ગ ચ જેતિ તલુક્ ૧૧ ક્લીબે સ્મ મોનુઃ સદ્દહિઅં । શ્રદવ્યય પૂ-
 ર્વકં ધાઃ ધા શ્રદ્ધાનં શ્રદ્ધા જિદાધ્યઃ આહ્ પૂર્વ ઇહેત્ પુંસિ ચતો
 લુક્ આલોપઃ બાહુલકારાત્ ન સ્વથઘઘજાં કગટગેતિ પ લુક્ અ-
 નાદૌ દ્વિત્વં ધસ્ય દ્વિત્વં દ્વિતીયઃ પૂર્વધસ્ય દઃ આદિત્યાપ્ સર્વત્ર
 ર લુક્ શષોઃસઃ સદા ડદ્ પૂર્વ ડમ ડમ હગમૌ ગતૌ ગમ્
 ણમ્ પ્રહ્લત્વે ણમ્ પાઠાધાઃ નામ્ ડદ્ ગહ્લતિ સ્મ ડન્નમતિસ્મ ગ
 ત્યર્થાદકર્મકાચ્ચ કર્ત્તરિક્તપ્રૃ ત ઇતિ યમિરમિનમિગમિઃ મહુકા
 ક ગ ટ હેતિ દ લુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ક ગ ચ જેતિ તલુક્ અવર્ણો ૧૧
 ક્લીબે સ્મ મોનુઃ ડગ્ગયં ડન્નયં ॥ ૧૨ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ન પ્રથમા એકવચન શ્રદુતોઃ પઢી દિવચન, સંસ્કૃત શ્રદ્ધાધિતં
 નું પ્રાકૃત સદ્દહિઅં આય. તે આપ્રમાણે— અત્ ડપસર્ગ પૂર્વે ઇવો ધા ધાતુ, શ્રદોધો
 દહઃ સૂત્રથી ધા ને આને દહ આય, પઢી સર્વત્ર ર લુક્ સૂત્રથી ર નો લુક્ આય,
 પઢી શષોઃસઃ થી સદ્દહ અયું. પઢી ક્ત પ્રત્યય આવ્યો, પઢી વ્યંજનાદદંતેઽત્
 અને લોકાત્ સૂત્રોથી લુક્ કરી ર્કે પ્રત્યય પરત્તે દહિ આય, પઢી કગચજે તિ
 સૂત્રથી ત્ નો લુક્ અહ ક્લીબે સ્મ અને મોનુસ્વાર સૂત્રોથી સદ્દહિઅં રૂપ સિદ્ધ અયું.
 સંસ્કૃત શ્રદ્ધા નું પ્રાકૃત સદ્દા આય હે. તે આ પ્રમાણે— શ્રદ્ધા (આસ્થા) અત્ ડપસર્ગ
 પૂર્વક ધાતુ ધા મિદાધ્યઃ આહ્ પૂર્વ ઇહેત્ પુંસિ ચ તો લુક્ ઇત્યાદિ નિયમથી આ
 નો લોપ આય. પઢી વહુલ અધિકારથી ન ન પાળ આય સ્વથઘઘજાં, કગટગ ઇત્યાદિ નિય-
 મોથી દ નો લુક્ અયો, પઢી અનાદૌ દ્વિત્વં સૂત્રથી ધ નો વિર્જાવ અયો, પઢી દ્વિતીયઃ
 ઇનિયમથી પૂર્વ ધ નો દ અયો, પઢી આત્ સૂત્રથી આપ્ આવ્યો, પઢી સર્વત્ર ર લુક્
 અને શષોઃસઃ સૂત્રો લાગી સદા સિદ્ધ આય હે. સંસ્કૃત ડદ્ગત્ નું પ્રાકૃત ડગ્ગય
 અને ડન્નત્ નું ડન્નય આય હે. તે આ પ્રમાણે— ગમ્ (જહું) નમ્ (નમહું) આ બે ધાતુ
 ને ગત્યર્થદકર્મકાચ્ચ સૂત્રથી ક્ત પ્રત્યય આવ્યો. ગમ્ + ત નમ્ + ત યમિ રમિ
 નમિ ગમિ સૂત્રથી મ નો લુક્ અયો, પઢી કગટહ સૂત્રથી દ્ ડહીગયો, પઢી અનાદૌ
 દ્વિત્વં સૂત્રથી વિર્જાવ અયો, કગચ જેતિ સૂત્રથી ત લુક્ કરી અવર્ણો, ક્લીબેસ્મ,
 મોનુસ્વાર સૂત્રોથી ડગ્ગયં અને ડન્નયં રૂપ સિદ્ધ આય હે. ઇટલે તેનો અધિક ગતિ
 કરેહું અને હંચે નમેહું ઇવો અર્થ આય હે. ૧૨

निर्ङोर्वा ॥ १३ ॥

निर्ङुर इत्येतयोरंत्यव्यंजनस्य वा लुक् न जवति ॥ निस्सहं नी-
सहं । दुस्सहो । दूस्सहो । दुक्खिउ । दुहिउ ॥

मूल भाषांतर. निर् अने डुर ए वे उपसर्गना अंत्य व्यंजननो विकल्पे लुक् न आय,
ज्यारे लुक् न आय त्यारे निस्सहं एवुं रूप आय, अने लुक् आय त्यारे नीसहं एवुं रूप
आय. तेवीज रीते दुस्सहो तथा दूस्सहो अने दुक्खिओ दुहिओ एवा विकल्पे रूप आय. १३

॥ दुंडिका ॥

निर्ङुर ६२ वा ११ निर्ङसहू नितरांसहते अवृश्तिऽव् प्र० अ-
नेन वा रलुक् लुकिनिमित्तपक्षे शषसेशषसंवा र स क्लीबेस्म
मोनु० निस्सहं नीसहं डुरसहू दुष्टं सहते वप्र० अनेन वा रलुक्
लुकिङुरोवा डुरूपक्षे शषसेशषसं वा र स ११ अतःसेडोः दुस्सहो-
दूस्सहो दुः दुष्टानि इंड्रियाणि संजातानि यस्य सः तदस्य संजा-
तंतारकादिभ्यः इतच् इतच् प्र० अवर्णवर्णस्यऽलुक् दुःखित इति
जाते प्रथमे शषसेशषसंवारसू कगटडेतिसलुक् अनादौद्वित्वं द्वि-
तीयपूर्वखस्यकः द्वितीये अनेन वा रलुक् खथघधजांखस्यहः कगच-
जेति तलुक् ११ अतःसेडोः दुखिउ . दुहिउ १३

टीका भाषांतर. निर्ङुर ६२ वा ११ निर्ङ उपे र्ग अने सह धातु, जे निरंतर स-
हन कराय ते निस्सह कहेवाय. निर्ङ सह तेने अव सूत्रथी अव प्रत्यय लागे, पनी आ
सूत्रथी विकल्पे र नो लुक् आय, निस्सह पनी लुक् निमित्त पक्षे शषसेशषसंवा
सूत्रथी विकल्पे र नो सू अयो क्लीबेस्म अने मोनु० सूत्रथी निस्सहं अने नीसहं एवा
वे रूप सिद्ध आय छे. डुर उपसर्ग अने सह धातु, दुष्टपण जे सहन कराय ते डुरसह अव
प्रत्यय लागी डुरसह पनी आ सूत्रथी र नो लुक् अयो, पनी लुकिङुरो वा ए सूत्रथी डुरूप
आय ते पक्षे शषसेशषसंवा सूत्रथी विकल्पे र नो सू अयो, एटले दुस्सहः अने दूस्सहः
अयुं, पनी अतःसेडोः सूत्रथी दुस्सहो अने दूस्सहो रूप सिद्ध अयां. डुर (दुष्ट) इंड्रियो
उत्पन्न अइ छे जेने ते दुःखित कहेवाय. तदस्य संजातंतारकादिभ्य इतच् सूत्रथी इ-
तच् प्रत्यय आय, पनी अवर्णवर्णस्य सूत्रथी अ नो लुक् अयो, एटले दुःखित एवुं
रूप अयुं, पनी शषसे शषसंवा सूत्रथी र नो सू अयो, पनी कगटड सूत्रथी र नो
लुक् अयो, पनी अनादौद्वित्वं तथा द्वितीय पूर्व ख नो क् अयो, एटले दुःखिओ
रूप अयुं. वीजा रूपमां आ सूत्रथी विकल्पे र नो लुक् अयो, खथघधभां सूत्रथी ख

नो ह् थयो, पठी कगच्चेति सूत्रशी त् नो लुक् पठी अतःसेढौ सूत्रशी दुखिञ्चओ
अने दुहिञ्चओ एवा वे रूप अयां॥ १३ ॥

स्वरेऽन्तरश्च ॥ १४ ॥

अन्तरो निर्दुरोश्चान्त्यव्यंजनस्य स्वरे परे लुग् न जवति अंतर-
प्पा । निरंतरं । निरवसेसं । डुरुत्तरं । डुरवगाहं । कचिद्जव-
त्यपि । अंतोवरि ॥

मूल भाषांतर. अंतर, निर् अने डुर ए शब्दनो, अंत्य व्यंजननो स्वरपरवते अवश्य
लुक् न आय. लुक् अंतरप्पा निरंतरं डुरुत्तरं डुरवगाहं ए शब्दोमां अंत्य व्यंजन रू
नो लुक् न आय. कोइ ठेकाणे आय पण ठे, जेमके अंतोवरि अथवा अंतो डवरि त्यां
अंत्य व्यंजननो लुक् न अयो. ॥ १४ ॥

॥ टुंठिका ॥

स्वर ७१ अंतर ६१ च ११ अंतर् आत्मन् जस्मात्मनोःपोवा
त्मस्य पो अनादौद्वित्वं प्स्य न आणो राज वच्चन आ अंत्य
व्यं० सू लुक् ह्रस्वः संयोगे आऽलोकात् अंतरप्पा निरंतर निरवि-
शेषयोःसः शेषं संस्कृत सिद्धं ११ क्लीबे स् स् मोनु० निरंतरं
निरवशेसं डुरः उत्तर डुरवगाह ११ लोकात् क्लीबेस्स्म मो-
नु० डुरुत्तरं डुरवगाहं अंतर ११ अव्यय० सू लुक् रः पदांते रस्य
विसर्गः अतोडा विसर्गस्य डोड इति डित्यं० लोकात् डंतउपरि११
पोवः क्लीबेस्स्म मोनु० डवरि अंतादौ वा इत्यनेन वा र
लोपो जवति यत्र यत्र लोपः तत्र तत्र अंतोवरि इति स्यात् अ-
न्यत्र तु अतोडवरि ॥ १४ ॥

टीका भाषांतर. स्वर ७१ अंतर ६१ च ११ संस्कृत अंतरात्मा नुं प्राकृत अंत-
रप्पा आय ठे. ते आ प्रमाणे- अंतर् आत्मन्- जस्मात्मनोः पोवा ए सूत्रशी त्मनो प
थयो, पठी अनादौ द्वित्वं अहिं प्य न आणो एवं रूप न आय तेमज आत्मानो आ पण
न रहे पठी अंत्य व्यंजनस्य ए वडे स् नो लुक् अइ ह्रस्व संयोगे आ ए लोक व्याकरणनो
नियम लागवाथी अंतरप्पा रूप सिद्ध थयुं निरंतर निरवशेषयोः सः षस्यसः सूत्रशी
ष नो स् थयो, बाकीनुं संस्कृत प्रमाणे सिद्ध आय ठे. ११ क्लीबे स्स्म मोनु० तेथी निरंतरं
निरवशेसं ए रूप सिद्ध आय ठे. डुर उपसर्गने उत्तर तथा अवगाह शब्द लगाडवा-
थी डुरुत्तर तथा डुरवगाह एवा वे रूप आय ठे. ११ तेने क्लीबे स्स्म मोनु० ए नि-

યમથી દુરુસરં અને દુરવગાહં એવા બે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત અંતરવપરિનું પ્રાકૃત અંતોવરિ તથા અંતોઝવરિ એવાં બે રૂપ થાય છે. તે આપ્રમાણે. અંતર ૧૧ શબ્દને અવ્યયં સૂત્રથી સ્ત્રોત્ર લુક્ થયો, પઠી પદાંતે રનો વિસર્ગ થયો. પઠી અ-તો ઝાવિસર્ગસ્યઢોઝ સૂત્રથી ઢ થય, પઠી લોકવ્યાકરણપ્રમાણે ઢિત્પંતં સૂત્રથી અંત્રનો લુક્ થયો, ત્યારે અંતઝવરિ ૧૧ એવું રૂપ થયું, પઠી પોવઃ ક્લીવેસ્મ્ અને મોઝુ સૂત્રો લાગી અંતઝવરિ રૂપ થયું, પઠી અંતાદોવા સૂત્રથી વિકલ્પે ર નો લોપ થાય, જ્યારે લોપ થાય ત્યારે અંતોવરિ એવું રૂપ થાય અને યીજે પદ્ધે અંતોઝવરિ એવું રૂપ થાય. ૧૪

સ્ત્રિયામાદ વિદ્યુતઃ ॥ ૧૫ ॥

સ્ત્રિયાં વર્તમાનસ્ય શબ્દસ્યાંત્યવ્યંજનસ્યાત્વં જવતિ વિદ્યુષ્ઠ્ઠં વ-ર્જયિત્વા ॥ લુગપવાદઃ ॥ સરિત્ । સરિશ્ચા ॥ પ્રતિપદ્ । પાઢિવ-શ્ચા ॥ સંપદ્ । સંપશ્ચા ॥ વહુલાધિકારાદીષત્સ્પૃષ્ટતરયશ્રુતિરપિ ॥ સરિશ્ચા । પાઢિવશ્ચા । સંપશ્ચા ॥ અવિદ્યુત્ ઇતિ કિં ॥ વીહૂ ॥

મૂળ ભાષાંતર. સ્ત્રીલિંગે વર્તમાન એવા શબ્દના અંત્યવ્યંજનનો આ થાય પણ તે વિદ્યુત્ શબ્દને વર્જીને આય. અહિં લુક્કનો અપવાદ છે. સરિત્ શબ્દનું સરિશ્ચા રૂપ આય. પ્રતિપદ્ નું પાઢિવશ્ચા અને સંપદ્નું સંપશ્ચા રૂપ આય. આ વહુલાધિકાર છે તેથી ઈષત્સ્પૃષ્ટતર પ્રવલ્લથી યકારનું શ્રવણ થાય છે, તેથી સરિશ્ચા, પાઢિવશ્ચા, સંપશ્ચા એમ પણ આય. મૂલમાં વિદ્યુત્ શબ્દને વર્જીને કહ્યું છે, તેથી વિદ્યુત્નું વિઙ્ઞુ રૂપ આય.

॥ ટુંઢિકા. ॥

સ્ત્રી ૭૧ આત્ અવિદ્યુત્ ૫૧ સરિત્ અનેન તશ્ચા ૧૧ અંત્યવ્યંજનં ધ્રુલ્ક સરિશ્ચા પ્રતિપદ્ ૧૧ પ્રત્યાદૌઃઢતઃ સમ્પ્રત્યાદૌ વા પ્રમા સ-ર્વત્ર રલુક્ પોવઃ અનેન ત્ શ્ચા અંત્યવ્યં સલુક્ પાઢિવશ્ચા સંપદ્ અનેન ત શ્ચા ૧૧ અંત્યવ્યં સલુક્ સંપશ્ચા વહુલાધિકારાત્ ઈવત્ સ્પૃષ્ટતરે વાચ્યે યસ્ય શ્રુતિરપિ સરિત્ પ્રતિપદ્ અનેન ત્ યા શ્ચા અવર્ણો યશેષપૂર્વવત્ સરિશ્ચા પાઢિવશ્ચા સંપશ્ચા વિદ્યુત્ યપ્પર્યાજઃ યસ્ય જઃ અનાદૌ દિત્વં જ્ઞા અંત્યવ્યં તલુક્ ૧૧ અઢ્ઢીવેળ્દીર્ઘઃ અંત્યવ્યં સલુક્ વિઙ્ઞુ ૧૫

ટીકા ભાષાંતર. સ્ત્રી ૭૧ આત્ અવિદ્યુત્ ૫૧ સંસ્કૃત સરિત્ ૧૧ શબ્દ તેને આ સૂત્રથી આકાર થયો, પઠી અંત્યવ્યં સૂત્રથી સ્ નો લુક્ થયો, ઇટલે સરિશ્ચા થયું.

પ્રતિપત્ ૧૧ પ્રત્યાદૌ ઙઃ સૂત્રથી ત નો ઙ થયો, પઠી સમૃદ્ધ્યાદૌ વા સૂત્રથી પ્ર નો આ થયો, ઇદલે પ્રાહિપત્ થયું, સર્વચરલુક્, પો વઃ અને આ સૂત્રથી આકાર થયો, પઠી અંત્યવ્યંજન સ્ તો લુક્ થયો, ઇદલે પાહિવઆ રૂપ સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃત સંપત્ ૧૧ તું સંપઆ આય ઢે. સંપત્ શબ્દને આ સૂત્રથી આ આય, અંત્યવ્યંજનસ્ય લુક્ સૂત્રથી સંપઆ રૂપ સિદ્ધ આય ઢે. બહુલ અધિકારથી ઈષત્ સ્પૃષ્ટતર પ્રચલમાં યનું પણ શ્રવણ આય, ત્યારે સરિત્ પ્રતિપત્ ૫ શબ્દને આ સૂત્રથી આને બદલે યા આય. અવર્ણો સૂત્ર લાગી ય લગાડી બાકીના નિયમો પૂર્વવત્ આય ત્યારે સરિયા, પાહિવયા, સંપયા इत्यादि રૂપ સિદ્ધ આય. સંસ્કૃત વિદ્યુત્નૂં પ્રાકૃત વિજ્ઞુ આય ઢે. વિદ્યુત્ ૧૧ પપ્પયૌઙઃ સૂત્રથી ય નો જ્ આય, પઠી અનાદૌ ક્ષિત્વં સૂત્રથી વિજ્ઞુત્ આય, પઠી અંત્યવ્યંઃ સૂત્રથી ત્ નો લુક્ આય. અક્ષીબેઽનિયમથી દીર્ઘ આય, પઠી અંત્યવ્યંઃ સૂત્રથી વિચક્ષિતા સ્ નો લુક્ આય, ઇદલે વિજ્ઞુ રૂપ સિદ્ધ આય. ૧૫

રો રા ॥ ૧૬ ॥

ઘ્રિયાં વર્તમાનસ્યાંત્યસ્ય રેફસ્ય રા ઇત્યાદેશો જવતિ ॥ આત્વાપ-
વાદઃ ॥ ગિરા । ધુરા । પુરા ॥

મૂલ ભાષાંતર- ૩ ૬૧ રા ૧૧- ઘ્રીઘ્રિંગમાં વર્તમાન એવા અંત્ય વ્યંજનના રેફ ને રા એવો આદેશ આય. આકારનો અપવાદ ઢે. જેમકે ગિર શબ્દનો ગિરા, ધુર શબ્દનો ધુરા અને પુર શબ્દનો પુરા આય.

॥ હુંઢિકા ॥

૩ ૬૧ રા ૧૧ ગિર્ પુર્ ધુરઃ અનેન ર આ અંત્યવ્યંઃસલુક્ ગિરા
પુરા ધુરા ॥ ૧૬ ॥

ટીકા ભાષાંતર- ૩ ૬૧ રા ૧૧ ગિર પુર અને ધુર ૫ શબ્દને આ સૂત્રથી આ-
કાર આય, પઠી અંત્યવ્યંજન સ્ નો લુક્ આય, ઇદલે ગિરા પુરા, ધુરા એવા રૂપ
સિદ્ધ આય ઢે ॥ ૧૬ ॥

હુધો હા ॥ ૧૭ ॥

હુધ્ શબ્દસ્યાંત્યવ્યંજનસ્ય હાદેશો જવતિ ॥ હુહા ॥

મૂલ ભાષાંતર- હુધ્ શબ્દના અંત્ય વ્યંજનને હા એવો આદેશ આય. સંસ્કૃત હુધ્
શબ્દનું પ્રાકૃત હુહા એવું રૂપ આય ઢે.

॥ હુંઢિકા ॥

હુધ્ ૬૧ હા ૧૧ હુધ્ ૧૧ અનેન ધ્ હા ૧૧ ણ દયાદૌ કઃ હુ અં-
ત્યવ્યંઃ સલુક્ હુહા ॥ ૧૭ ॥

मूल भाषांतर. छुध् ६१ हा ११ संस्कृत छुध् शब्दने आ सूत्रथी ध् नो हा थयो. छुहा पढी छाक्ष्यादौ सूत्रथी क्ष नो छ थयो, एटखे छुहा अयुं, पढी अंत्यव्यं० सूत्रथी विजक्तिप्रत्यय स्र नो छुक् थयो, एटखे छुहा एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ १७ ॥

शरदादे रत् ॥ १८ ॥

शरदादे रंत्यव्यंजनस्याद् जवति ॥ शरद् सरत् ॥ जिषक् जिषत् ॥

मूल भाषांतर. शरद् विगेरे शब्दोना अंत्य व्यंजननो अत् (अकार) आय. संस्कृत शरद् शब्दनुं सरओ अने भिषक् शब्दनुं भिसओ रूप आयडे.

॥ टुंढिका ॥

शरदादि ६१ अत् ११ शरत् जिषक् ११ शपोः सः अनेन तस्य अः

अतः सेढों डित्य० सरत् जिसत् ॥ १८ ॥

टीका भाषांतर. शरदादि ६१ अत् ११ संस्कृत शरद् अने भिषक् शब्द डे, तेने शपोःसः सूत्रथी सरद् भिसक् एवुं अयुं. पढी आ सूत्रथी अंत्य व्यंजन त् तथा क् नो अ थयो. सरअ भिसअ एवुं अयुं. पढी अतःसेढों तथा डित्य० सूत्रथी सरओ अने भिसओ एवां रूप सिद्ध आय डे.

दिक्प्राट्षोः सः ॥ १९ ॥

एतथोरंत्यव्यंजनस्य सो जवति ॥ दिसा ॥ पाउसो ॥

मूल भाषांतर. दिक् अने प्रावृष् शब्दना अंत्य व्यंजननो स आय डे. संस्कृत दिक् शब्दनो दिसा अने प्रावृष् शब्दनो पाउसो एवो प्राकृत शब्द आय डे. ॥ १९ ॥

॥ टुंढिका ॥

दिक् प्रावृष् ६२ स ११ दिक् अनेन क् स आदित्याप् अंत्य व्यं

सलुक् दिसा प्रावृषा प्रावृट् शरत्त० पुंस्त्वं अनेन षस्य सः ११ अतः

सेढों पाउसो ॥ १९ ॥

टीका भाषांतर. दिक् प्रावृष् ६२ स ११ संस्कृत दिक् शब्दने आ सूत्रथी क् नो स्र थयो, पढी आत् ए नियमथी आकार थयो, अने अंत्यव्यं० वडे विजक्तिप्रत्यय स्र नो छुक् थई दिसारूप सिद्ध अयुं. संस्कृत प्रावृष् शब्दने प्रावृट् शरत्त सूत्रथी पुल्लिगपणुं करी आ सूत्रथी ष नो स्र थयो पढी अतःसेढों सूत्रथी पाउसो रूप सिद्ध अयुं. ॥ १९ ॥

आयुरप्सरसोर्वा ॥ २० ॥

एतथोरंत्यव्यंजनस्य सो वा जवति ॥ दीहाउसो । दीहाऊ ॥ अ-

छरसा । अछरा ॥

मूल भाषांतर. संस्कृत आयुस् अने अप्सरस् शब्दना अंत्यव्यंजननो स विकल्पे आय. संस्कृत दीर्घायुस् शब्दना विकल्पे दीहाउसो तथा दीहाऊ एवां वे रूप आय ठे. संस्कृत अप्सरस् शब्दना अच्छरसा तथा अच्छरा एवां रूप आय ठे.

॥ टुंठिका ॥

आयुस् अप्सरस् ६२ वा १२ दीर्घायुस् सर्वत्र रलुक् ख थ घ ध०
धस्य ह क ग च जे ति यलुक् अनेन वा स स अतः सेडों दीहाउ
सो पक्षे दीर्घायुस् सर्वत्र रलुक् ख थ घ ध जां घस्य हः क ग च०
यलुक् अंत्यव्यंजसलुक् ११ अक्तीवे दीर्घः उ ऊ अंत्यव्यंजसलुक् दी-
हाऊ अप्सरस् अनेन वा स सा आदित्यापू ह्रस्वाङ्गाश्चप्सा० प्य-
स्य षः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्ववत् चः अंत्यव्यंजसलुक् अष्ट-
रसा पक्षे अप्सरस् अंत्यव्यंजसलुक् आदित्यापू शेषं पूर्ववत् अष्टरा ॥२०॥

टीका भाषांतर. आयुस् अप्सरस् ६२ वा १२ दीर्घायुस् शब्दने सर्वत्र रलुक्
सूत्रधी दीर्घायुस् अयुं, पढी ख थ घ ध० सूत्रधी घ नो ह अयो, एटले दीहायुस् अयुं,
पढी क ग च ज सूत्रधी य नो लुक् अयो, त्यारे दीहाऊत् अयुं, पढी आ सूत्रधी
विकल्पे स आय, पढी अतःसेडों सूत्रधी दीहाऊसो रूप सिद्ध अयुं. विकल्पपक्षे
दीर्घायुस् शब्दने सर्वत्र रलुक्, ख थ घ च भां घस्य हः, क ग च यलुक् अंत्यव्यंजन
सलुक्, ए नियमो लागी अक्तीवे सौ दीर्घः सूत्रधी ऊकार दीर्घ अयो, पढी अंत्यव्यंजन
सूत्रधी विज्ञप्तिनो त् उडी जवाधी दीहाऊ एवुं रूप सिद्ध अयुं. संस्कृत अप्सरस् अने
आ सूत्रधी विकल्पे स नो स करी आप् सूत्रधी आकार आय, पढी ह्रस्वाङ्गाश्च
सूत्रधी प्स नो छ अयो, पढी अनादौ द्वित्वं सूत्रधी विज्ञाव करी द्वितीय पूर्व छ नो
च अयो, पढी अंत्यव्यंजनसूत्रधी स नो लुक् आय, एटले अच्छरसा रूप सिद्ध
अयुं. विकल्पपक्षे अप्सरस् शब्दना अंत्यव्यंजनना स नो लुक् करी आत् सूत्रधी
आप् आवी बाकीनी साधनिका पूर्वनी जेम करवी, एटले अच्छरा रूप सिद्ध आय ठे.

ककुजो हः ॥ २१ ॥

ककुज् शब्दस्यांत्यव्यंजनस्य हो जवति ॥ कउहा ॥

मूल भाषांतर. ककुज् शब्दना अंत्यव्यंजननो ह आय. संस्कृत ककुम् शब्दनुं
प्राकृत कउहा रूप सिद्ध आय ठे.

॥ टुंठिका ॥

ककुज् ६१ ह ११ क ग च जे ति कलुक् अनेन जस्य हः आदि-
त्यापू ११ अंत्यव्यंजसलुक् हा ॥ २१ ॥

टीका भाषांतर. ककुञ्ज ६१ ह ११ संस्कृत ककुञ्ज शब्दने क ग च जे ति सूत्रधी क नो लुक् अयो. पढी आ सूत्रधी भनो ह अयो, पढी आत् सूत्रधी आप् आ-
व्यो, पढी अंत्यव्यंजनस्य सूत्रधी विजक्तिप्रत्यय सूत्रो लुक् अयो, एदळे ककुञ्ज
रूप सिद्ध अयुं. ॥ ३१ ॥

धनुषो वा ॥ ३२ ॥

धनुःशब्दस्यांत्यव्यंजनस्य हो वा जवति ॥ धणुहं । धणू ॥ ३२ ॥

सूल भाषांतर. धनुष् शब्दना अंत्य व्यंजननो ह विकल्पे आय. धनुष् तेनुं धणुहं
अने धणू एम विकल्पे ने रूप आय ठे. ॥ ३२ ॥

॥ टुंडिका ॥

धनुष् ६१ वा ११ धनुष् ११ नोणः अनेन यस्य हः क्लीबे स् म मोनु०
धणुहं पक्षे धनुष् नोणः अंत्य० षलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः णू ण
अंत्यव्यं० सलुक् धणू ॥ ३२ ॥

टीका भाषांतर. धनुष् ६१ वा ११ धनुष् शब्दने नोणः सूत्रधी धनुष् अयुं, पढी
आ सूत्रधी ष नो ह अयो. क्लीबे स् म सूत्रधी स् नो म् अयो. पढी मोनुस्वार लागी
धणुहं रूप सिद्ध अयुं. विकल्पपक्षे धनुष्ने नोणः पढी अंत्यव्यं० वळे षनो लुक्
अयो. अक्लीबे सौ दीर्घः सूत्रधी णू नो णू अयो, पढी अंत्यव्यं० लागी स् नो लुक् अई
धणू रूप सिद्ध आय. ॥ ३२ ॥

मोनुस्वारः ॥ ३३ ॥

अंत्यमकारस्यानुस्वारो जवति ॥ जलं फलं वलं गिरिं पेष्ठ ॥ क-
चिदनंत्यस्यापि ॥ वणम्मि । वणंमि ॥ ३३ ॥

सूल भाषांतर. प्राकृतमां अंत्य मकारनो अनुस्वार आय. जेमके जलं फलं वलं
गिरिं पेष्ठ इत्यादि रूपो सिद्ध आय ठे. ॥ ३३ ॥

॥ टुंडिका ॥

म ६१ ऽनुस्वार ११ जलफल ११ क्लीबे स् म ऽनेन अनुस्वारः जलं
फलं वृद्ध ११ कृतोऽत् वृ व कः खः कचित्तुठडौ कस्य ठः ऽनादौ
द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ च ११ ऽमोस्य लुक् अनेनाऽनुस्वारः वलं
गिरि ११ शेषेऽदंतवान् इत्युक्तादमोऽस्य इत्यलुक् अनेन अनुस्वारः
गिरिं दृश० दृशो निश्चयेष्ठ इति दृशस्थाने पेष्ठ दुसुमुविध्यादिवि-

તિ હિ સુ ડ્ઞજ્ઞસ્વિજ્ઞા સ્ લુક્ પેઢ વન ર । ૭૧ ડેડ્ઞિમ્મિ ડેઃડિ-
સ્થાને મ્મિ નોળઃ ક્વચિદનંતસ્યાપ્યનેન મકારસ્યાનુસ્વારઃ વળ-
મ્મિ વળંમિ ॥ ૨૩ ॥

ટીકા ભાષાંતર. મ ૬૧ અનુસ્વાર ૧૧ સંસ્કૃત જલ તથા ફલને ક્લીવે સ્ મ્ સૂ-
ત્રથી સ્ નો મ્ કરી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર આય ઇટલે જલં ફલં રૂપ સિદ્ધ આય. વૃક્ષ-
નું વચ્છં આય ઢે. વૃક્ષ શબ્દને કતોડ્ સૂત્રથી વૃક્ષ થયું. પઠી ક્ષઃલઃક્વચિત્તુ છઢૌ
સૂત્રથી ક્ષ નો છ થયો, પઠી અનાદૌ ક્વિત્વં અને ક્વિતીય૦ નિયમથી પૂર્વ છ નો વ
કરી અમોડ્ઞ્ય લુક્ અને આ સૂત્રથી અનુસ્વાર કરી વચ્છં રૂપ સિદ્ધ આય ઢે. ગિરિ
શબ્દને શોષે અંદતવત્ એ નિયમ ઢે તેથી અમોડ્ઞ્ય એ સૂત્રથી અનો લુક્ આય, અને આ
સૂત્રથી અનુસ્વાર કરવાથી ગિરિં રૂપ સિદ્ધ આય ઢે. સંસ્કૃત દશનું પ્રાકૃત પેચ્છ આય
ઢે. દશ શબ્દને દશો નિઅચ્છપેચ્છ સૂત્રથી દશને સ્થાને પેચ્છ આય. દુસુસુવિધ્યાદિ-
ગ્વિતિહિસુઅત્તજ્ઞસ્વિજ્ઞા સૂત્રથી સૂનો લુક્ આય તેથી પેચ્છ રૂપ આય. સંસ્કૃત વનને
ડેડ્ઞિમ્મિઃ એ સૂત્રથી ડિ સ્થાને મ્મિ આય, પઠી નોળઃ કોડ્ઠેકાળે આ સૂત્રથી અંતે આવેલા
ન હોય તેવા મકારનો પળ અનુસ્વાર આય ઇટલે વળમ્મિ અને વળંમિ એવાં રૂપ આય. ॥૨૩॥

વા સ્વરે મશ્વ ॥ ૨૪ ॥

અંત્યમકારસ્ય સ્વરે પરેડ્ઞુસ્વારો વા જવતિ પદ્ધે લુગપવાદો મસ્ય
મકારશ્ચ જવતિ ॥ વંદે ડસજં અજિઞ્યં ॥ ડસજમજિઞ્યં ચ વંદે ॥
બહુલાધિકારાદન્યસ્યાપિ વ્યંજનસ્ય મકારઃ ॥ સાક્ષાત્ । સક્લં ॥
યત્ જં ॥ તત્ । તં ॥ વિષ્વક્ । વીસું ॥ પૃથક્ । પિહં ॥ સમ્યક્ ।
સમ્મં ॥ ઇહં ઇહ્યં ॥ આલેક્ષ્યમિત્યાદિ ॥ ૨૪ ॥

મૂળ ભાષાંતર, પ્રાકૃતમાં આગલ સ્વર આવે તો અંત્ય મકારનો વિકલ્પે અનુસ્વાર આય.
વિકલ્પ પદ્ધે લુગનો અપવાદ ઇટલે મકાર નો મકાર આય ઢે. જેમ સંસ્કૃત વંદે ક્ષષમ
મજિતં તેનું વંદે ડસહં અજિઞ્યં તથા ડસહમજિઞ્યં ચ વંદે એમ આય. બહુલ અધિકાર
આલે ઢે, તેથી વીજા વ્યંજનનો પળ મકાર આય. સંસ્કૃત સાક્ષાત્તું સક્લં આય. યત્તું
જં આય, તત્તું તં આય. વિષ્વક્તું વીસું, પૃથક્તું પિહં, સમ્યક્તું સમ્મં, ઇહં
નું ઇહ્યં અને આલેક્ષ્યમિત્યાદિ રૂપ આય ઢે. ॥ ૨૪ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

વા ૧૧ સ્વરે ૭૧ મ ૬૧ વા ૧૧ વદઙ્ સ્તુત્યજિવાદનયોઃ ડદિતઃ
સ્વરાન્નોતઃ વદાવર્ત૦ ઇકર્તર્યવદજ્ઞ્યઃ શવ્પ્ર૦ અલુગ્ સ્યાદેત્યપદે.

अलोकालोकात् वंदे ऋषजं उत कृत्वादौ कञशपोः सः ख थ घ-
ध जां जस्यहः ११ मोस्य लुक् अनेन वाऽनुस्वारः उसहं अजित ११
क ग च जेति तलुक् अमोऽस्य लुक् अनेन वाऽनुस्वारः अजियं पक्षे
उसजम् अजियं अत्र व्यंजनेति मस्य लुकि प्राप्ते अनेन मकारो म-
ध्येवल्लोकात् उसजमजियं च साक्षात् ह्रस्वः संयोगे सः स ऋः खः
कचिजु ठडौ ऋः खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वस्य खस्य कः वा
ऽव्ययोत्खातादावदातः आ अ बहुलाधिकारात् अनेनान्यस्यापि
व्यंजनस्य मकारः अत्र तम् अनेन वा अनुस्वारः सकं वयत तत्त
आदेर्योजः बाहुलकात् तम् अनेनानुस्वारः जं तं विष्वक् सर्वत्र
लुक् ध्वनिविष्वचोरुः ष षु शपोः सः लुस यवरशषसां शषसां दीर्घः वि
वी बाहुलकात् क् म् अनेनानुस्वारः वीसुं पृथक् इडुतौ वृष्टवृष्टि
पृथङ्मृदंगनप्तृके केष्टपिपृथकि धोवा इति यस्य विकल्पेन ध
प्राप्तौ पक्षे खथघधजां घस्य हः । बाहुलकात् कम् अनेनानु-
स्वारः पिहं । सम्यक् अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं मः म
बाहुलकात् कम् अने नानुस्वारः सम्मं इह इहकः ७१ अत्राव्यय
त्वाद्बुकि प्राप्तेऽनेन ङि स्थाने म् कगच जेति कलुक् अवर्णो-
नुस्वारः । इहं इहयं अथवा प्रकारांतरेण ऋधक् ऋधद् अव्य-
यस्य सलुक् इत्कृपादौ ऋ इ ख थ घ धजां धस्य हः अनेन कदोर्मिः
क ग च जेति कलुक् अवर्णोऽयो अनेन अनुस्वारः इहं इहयं
श्लिषंतू आलिङ्गने श्लिष् आङ्पूर्वः आश्लेषनाय आश्लेष्टुः शक
घुषझारगजलंजण तुम् प्रण लघोरुपांत्यस्य गुणः श्लि श्ले तवर्गश्च
वर्गष्टवर्गान्यां तमाष्टस्यानुष्टेष्टस्य तः अनादाविति द्वित्वं प्राप्ते
न दीर्घानुस्वारादिति निषेधः तैलादौ वा द्वित्वं मोनुणं विंशत्यादेर्बुक्
अनुण लुक् स्वार्थे कश्च वा क प्रण ११ अनेन सिस्थाने म अनु-
स्वारश्चण क ग ट ड त द प थण शलुक् क ग च जेत्यादिना क-
लुक् आलेख्यं ॥ १४ ॥

टीका भाषांतर. वा ११ स्वर ७१ म ६१ वा ११ संस्कृत वंदे ऋषभमजितं
तेन प्राकृत वंदे उसहं अजियं आय. वदइ धातु स्तुति अने वंदना करवामां प्रवर्ते

ઢે, તેને ઉદિતઃ સ્વરાશ્રોતઃ વદાવર્ત્તઃ૦ ઇત્યાદિ સૂત્રોથી વંદુને ए પ્રત્યય લાવી કર્તવ્ય વચ્ચઃ શવ્પ્ર૦ સૂત્રથી અ આવે, અને અલુક્ સ્યાદેત્યપદે સૂત્ર લાગી લોક અને અ-લોકવ્યાકરણથી વંદે રૂપ સિદ્ધ થાય. ક્ષપ્ત શબ્દને ક્ષત્વાદિ ક્ષડ શષોઃસઃ અને સ્વ થ ધ ધ માં મસ્યહઃ સૂત્રો લાગવાથી ઉસહ રૂપ સિદ્ધ થાય, પઠી મોડસ્યલુક્ અને આ સૂત્રથી વિકલ્પે અનુસ્વાર અવાથી ઉસહ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત અજિત શબ્દને ક ગ વ જ સૂત્રથી ત્ તો લુક્ અયો, પઠી અમોડસ્યલુક્ સૂત્ર લાગી આ સૂત્રવડે વિકલ્પે અનુસ્વાર અયો પટલે અજિયં રૂપ સિદ્ધ અયું. વિકલ્પપદ્ધે ઉસમમ્ અજિયં તેમાં વ્યંજન૦ સૂત્રથી મ્ નો લુક્ અવા આવ્યો પણ આ સૂત્રથી મકારનો મકારજ આય તેથી લોકવ્યાકરણથી ઉસમમમ્ અજિયં એવું રૂપ આય. સંસ્કૃત સાક્ષાત્તું પ્રાકૃત સવલ્લં આય. સાક્ષાત્ શબ્દને ઇસ્વ અર્થે સંયોગે સઃ સૂત્રથી સ અયો, પઠી ક્ષઃ સ્વઃ કચિત્તુલ્લઘૌ સૂત્રથી ક્ષ નો સ્વ અયો, પઠી અનાદૌ ક્ષિત્વં નિયમ લાગી ક્ષિતીય પૂર્વસ્ય સૂત્રથી સ્વ નો ક અયો, પઠી વાડ્યયોત્સાતાદાવદાતઃ સૂત્રથી આકારનો અ અયો પટલે સવલ્લે અયું, પઠી બહુલાધિકારથી આ સૂત્રવડે બીજા વ્યંજનનો મકાર અયો, પઠી તમ્ લાગી આ સૂત્રથી વિકલ્પે અનુસ્વાર અયો ત્યારે સર્ક રૂપ અયું. સંસ્કૃત યત્ અને તત્ તેના પ્રાકૃત યં તં આય ઢે. યત્ તત્ તેને આદેર્યોજઃ સૂત્રથી ય્ નો જ અયો, પઠી બાહુલક અધિકારથી અમ્ અર્થે આ સૂત્રથી અનુસ્વાર અઙ્ જં તં એવાં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત વિષ્વકર્તું પ્રાકૃત વીસું આય. વિષ્વક શબ્દને સર્વત્ર લુક્ તથા ધ્વનિવિષ્વચોરુઃ સૂત્ર લાગી શષોઃસઃ પ્રાપ્ત અથા પઠી લુપ્તયવરશષસાં શષસાં દીર્ઘઃ સૂત્રથી દીર્ઘ આય, પઠી બાહુલકાધિકારથી આ સૂત્રવડે અનુસ્વાર અવાથી વીસું રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત પૃથક્તું પ્રાકૃત પિહં આય ઢે. પૃથક્ શબ્દને ઇદુતૌ-ઘૃષ્ટ ઘૃષ્ટિ પૃથક્ મૃદંગનૃસે કે ए સૂત્રથી પૃતું પિથયું પઠી પૃથકિ ધોવા સૂત્રથી થ્ ને સ્થાને વિકલ્પે ધ્ અવા આવ્યો, પણ વિકલ્પ પદ્ધે સ્વ થ ધ ધ માં સૂત્રથી થ નો હ અયો, પઠી બાહુલકાધિકારથી ક્ નો મ્ અર્થે અનુસ્વાર અયો પટલે પિહં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત સમ્યક્ શબ્દનું પ્રાકૃત સમ્મં આય. સમ્યક્ શબ્દને અધો મનાયાં સૂત્રથી ય્ નો લુક્ અયો, પઠી અનાદૌ ક્ષિત્વં કરી મ્નો ધિર્જાવ અયો. બાહુલક અધિકારથી ક નો મ કરી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર આય પટલે સમ્મં રૂપ સિદ્ધ થાય ઢે. સંસ્કૃત ઇહ અને ઇહક તું પ્રાકૃત ઇહં ઇહયં આય ઢે. ઇહ ઇહક શબ્દને અવ્યયપણાને લીધે લુક્ અવા આવ્યો, પણ આ સૂત્રથી સપ્તમીના પ્રત્યય ઢિને સ્થાને મ આય, અને ક ગ વ જ સૂત્રથી ક નો લુક્ આય. પઠી અવર્ણ તથા અનુસ્વાર અર્થે ઇહં તથા ઇહયં રૂપ સિદ્ધ થાય ઢે. અથવા બીજે પ્રકારે સંસ્કૃત ક્ષધક્ તથા ક્ષધ દ્ શબ્દનાં રૂપ ઇહં અને ઇહયં આય ઢે. ક્ષધક્ ક્ષધદ્ શબ્દને અવ્યયસ્ય સલુક્ નિયમ લાગી ઇત્કૂપાદૌ સૂત્રથી ક્ષ નો ઈ આય, પઠી સ્વ થ ધ૦ સૂત્રથી ધ નો હ આય, પઠી આ સૂત્રથી ઢેલા ક્ દ્ નો મ્મ અયો, પઠી ક ગ વ જ સૂત્રથી કનો લુક્ અઙ્ અવર્ણોડયો લાગી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર અયો પટલે ઇહં અને ઇહયં રૂપ આય ઢે. સંસ્કૃત આશ્લેષ્ટું પ્રાકૃત આલેહુઅં આય ઢે. પ્ર-

अम श्लिषंतू आलिङ्गने एटले श्लिष धातु आलिङ्गनमां प्रवर्त्ते ङे. आङ् उपसर्ग पूर्वे
आव्यो एटले आश्लिष अयुं. जे आलिङ्गन करवाने माटे होय ते आश्लेष्ट कहेवाय.
आश्लिष शब्दने शकघुषज्ञा रगभलंभ० सूत्रधी तुम् प्रत्यय आव्यो, पढी लघो
रुपांतस्य गुणः सूत्रधी गुण अयो एटले श्लि नो श्ले अयो पढी तवर्गश्चवर्गष्ट
वर्गाभ्यां० सूत्रधी छ करी अनुष्टेष्टस्यतः तथा अनादौ० नियमधी द्विर्वाव प्राप्त
अवा आव्यो, पण नदीर्घानुस्वारात् सूत्रधी निषेध अयो, पढी तैलादौवा द्वित्वं अने
मोनुस्वारः पढी विंशत्यादेर्लुक् अनुस्वार० लुक् अथा पढी स्वार्थे कश्चा सूत्रधी
विकट्पे क प्रत्यय आव्यो, पढी चावता सूत्रधी सि स्थाने म तथा अनुस्वार अयो, पढी
कगटड तदपय० सूत्रधी श नो लुक् अयो, अने कगचज नियमधी क नो लुक् अयो
एटले आलेद्धुअं रूप सिद्ध अयुं ॥ १४ ॥

ङञणनो व्यंजने ॥ १५ ॥

ङञणन इत्येषां स्थाने व्यंजने परे अनुस्वारो जवति ॥ ङ। पङ्क्तः ।
पंती ॥ पराङ्मुखः । परंमुहो ॥ ज । कञ्चुकः । कंचुळ ॥ लाञ्-
छनं । लंछनं ॥ ण । षण्मुखः । षंमुहो ॥ उत्कण्ठा । उक्कंठा ॥ न ।
सन्ध्या । संज्ञा ॥ विन्ध्यः । विंजो ॥ १५ ॥

मूल भाषांतर. संस्कृतमां आवेला ङ, अ, ण अने न ए व्यंजनीनी आगल जो
बीजो व्यंजन आव्यो होय तो तेमने स्थाने प्राकृतमां अनुस्वार आय ङे. ङ नुं उदाह-
रण पङ्क्तिः तेनुं पंती आय. पराङ्मुखः तेनुं परंमुहो आय. अंनुं उदाहरण - क-
ञ्चुकः नुं कंचुओ आय. लाञ्छनं नुं लंछनं आय. ण नुं उदाहरण उत्कंठा नुं
उक्कंठा आय. न नुं उदाहरण - सन्ध्या नुं संज्ञा अनेविन्ध्यः नुं विंजो आय. ॥१५॥

॥ दुंढिका ॥

ङ् च ज् च ण च न् च ङञणन् तस्य ६१ व्यंजन ७१ पङ्क्ति
अनेन ङस्य अनुस्वारः कगटडेत्यादिना क् लुक् ११ अक्लीबिसौ
दीर्घः अंत्यव्यं स लुक् पंती । पराङ्मुख ह्रस्वः संयोगे अनेन-
ङस्य अनुस्वारः खथघधजां खस्य हः परंमुहो । कंचुकः लांछनं ह्रस्वः
संयोगे ला ल अनेन अस्यानु० क ग च जेति कलुक् नोणः ११
अतः सेडो डित्यं क्लीबे सम् मोनु० कंचूळ । लंछणं षण्मुखः षट्
समीशावसुधासप्तपर्णेष्वादेशठः षस्य ठः अनेन णस्यानुस्वारः
खथघधजां खस्य हः ११ इतः सेडोः षंमुहो उत्कंठा कगटडेति

તલુક્ અનાદૌદિત્વં અનેન ન્યાનુસ્વારઃ ઝકંઠા સંઘ્યા અનેન
 ન્યાનુસ્વારઃ સાધ્વસંઘ્યહ્યાંઙઃ ૧૧ અંત્યવ્યં સલુક્ સંજા
 વિંધ્યઃ ૧૧ અનેન ન્યાનુસ્વારઃ સાધ્વસંઘ્યહ્યાંઙઃ ધસ્ય ઙ્ઙઃ ૧૧
 અતઃ સેઢો વિંજો ॥ ૨૫ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ડઙ્ઙાન ૬૧ વ્યંજન ૭૧ ઙ્ઙ જ્ઞ ણ અને ન્ ણ વ્યંજનોની પઠી જો
 પરવ્યંજન આવેતો તેમને સ્થાને અનુસ્વાર આય. સંસ્કૃત પંદિક્ત નું પ્રાકૃત પંતી આય ઢે.
 પદિક્ત શબ્દને આ સૂત્રથી ઙ્ઙ નો અનુસ્વાર આય. કગટઢં સૂત્રથી ક્ નો લુક્ આય,
 અહ્લીઘે સૂત્રથી દીર્ઘ આય. પઠી અંત્યવ્યં સૂત્રથી અંત્ય સ્ નો લુક્ આય ત્યારે પંતી
 રૂપ સિદ્ધ આય. સંસ્કૃત પરાંદ્મુલ્લઃ નું પ્રાકૃત પરંમુહો આય ઢે. પરાંદ્મુલ્લ શબ્દને
 હ્રસ્વઃ સંયોગે સૂત્રથી હ્રસ્વ આય, પઠી આ સૂત્રથી ઙ્ઙ નો અનુસ્વાર આય, પઠી લ્લથઘ-
 ઘમાં સૂત્રથી લ્લ નો હ્ર આય, પઠી અતઃસેઢો પામી પરંમુહો રૂપ સિદ્ધ આય. સંસ્કૃત
 કઙ્ઙુકઃ અને લાઙ્ઙનં નું પ્રાકૃત કંચુઓ અને લંચનં આય ઢે. કઙ્ઙુકઃ
 લાઙ્ઙનં શબ્દને હ્રસ્વઃ સૂત્રથી લાઙ્ઙન ના લા નો લ્લ થયો, પઠી આ સૂત્રથી જ્ઞ નો
 અનુસ્વાર થયો. કગચજ સૂત્રથી ક નો લુક્ થયો. પઠી નોળઃ તથા અતઃ સેઢો સૂત્રો
 લાગે, પઠી ઢિત્યં ઢ્લીઘે સ્મ અને મોનું સૂત્રો લાગી કંચુઓ અને લંચનં રૂપ
 સિદ્ધ આય. સંસ્કૃત ષ્ણમુલ્લ નું પ્રાકૃત છમ્મુહો આય ઢે. ષ્ણમુલ્લ શબ્દને ષ્ઙ્ઙસમી-
 શાવસુધાસપર્ણેષ્વાદેઙ્ઙઃ સૂત્રથી ષ નો છ થયો, પઠી આ સૂત્રથી ણ નો અનુ-
 સ્વાર થયો, પઠી લ્લથઘ ઘમાં સૂત્રથી લ્લ નો હ્ર થયો, અને અતઃસેઢો સૂત્ર લાગી
 છમ્મુહો રૂપ સિદ્ધ થયું સંસ્કૃત ઉત્કણ્ઠા નું પ્રાકૃત ઝકંઠા આય ઢે. ઉત્કણ્ઠા શ-
 બ્દને કગટઢ સૂત્રથી ત નો લુક્ થયો, પઠી અનાદૌદિત્વં સૂત્રલાગે, અને આસૂત્રથી
 ણ નો અનુસ્વાર થયો ઇટલે ઝકંઠા રૂપ સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃત સન્ધ્યા નું પ્રાકૃત સંજ્ઞા
 આય ઢે. સન્ધ્યા શબ્દને આ સૂત્રથી ન્ નો અનુસ્વાર થયો. પઠી સાધ્વસંઘ્યહ્યાંઙઃ
 સૂત્રથી ધ્ય નો ઙ્ઙ થયો. પઠી અંત્યવ્યંજન સૂત્રથી સ્ નો લુક્ થયો, ઇટલે સંજ્ઞા રૂપ
 સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃત વન્ધ્યા નું પ્રાકૃત વિંજો આય ઢે. વન્ધ્યા શબ્દને આ સૂત્રથી ન્
 નો અનુસ્વાર થયો, પઠી સાધ્વસંઘ્યહ્યાંઙઃ સૂત્રથી ઘ નો ઙ્ઙ થયો, પઠી અતઃ સેઢો
 સૂત્ર લાગી વિંજો રૂપ સિદ્ધ થયું. ॥ ૨૫ ॥

॥ વક્રાદાવંતઃ ॥ ૨૬ ॥

વક્રાદિષુ યથાદર્શનં પ્રથમાદેઃ સ્વરસ્યાંત આગમરૂપો અનુસ્વારો
 નવતિ ॥ વંકં । તંસં । અંસૂ । મંસૂ । પુંઠં । ગિઠં મુંઠા પંસૂ બુંઠં કંકોનો
 કુંપલં દંસણં વિંઢિઢ ગિઠી મંજારો ષ્ણાદ્યસ્ય ॥ વયંસો મ-
 ણંસી મણંસિણી મણંસિલા પઢંસુઆ ષ્ણુ દ્વિતીયસ્ય ॥ અવરિં ।

अणिउंतयं । अइमुंतयं । अनयोस्तृतीयस्य ॥ वक्र त्र्यस्त्र अश्रु
श्मश्रु पुष्ठ गुष्ठ मूर्धन् पशु बुध्न कर्कोट कुङ्मल दर्शन वृश्चिक
गृष्टि मार्जार वयस्य मनस्विन् मनस्विनी मनःशिला प्रतिश्रुत् उपरि
अतिमुक्तक इत्यादि ॥ कचिहंदःपूरणेपि ॥ देवनागसुवर्ण ॥
कचिन्नजवति ॥ गिष्ठी । मज्जारो । मणसिला ॥ आर्षे मणो
सिला । अइमुत्तयं ॥ २६ ॥

मूल भाषांतर. वक्रादि शब्दोने विषे यथादर्शन वडे प्रथमादि स्वरने अंत आगमरूप
अनुस्वार आय ठे. संस्कृत वक्र तथा त्र्यस्त्र नुं प्राकृत वंकं अने तंसं आय ठे. संस्कृत
अश्रु अने स्मश्रु नुं प्राकृत अंसू अने मंसू आय ठे. संस्कृत पुच्छ तथा गुच्छ नुं प्राकृत
पुंछं अने गुंछं आय ठे. संस्कृत मूर्धन् नुं प्राकृत मुंढा आय ठे. संस्कृत पशु नुं प्राकृत
पंसू आय ठे. संस्कृत बुध्ननुं प्राकृत बुंधं आय ठे. संस्कृत कर्कोट नुं प्राकृत कंकोडो
आय ठे. संस्कृत कुङ्मलनुं प्राकृत कुंपलं आय ठे. संस्कृत दर्शन नुं प्राकृत दंसणं
आय ठे. संस्कृत वृश्चिकनुं प्राकृत विच्छिओ आय ठे. संस्कृत गृष्टिनुं प्राकृत गिष्ठी
आय ठे. संस्कृत मार्जारनुं प्राकृत मंजारो आय ठे. आ सर्व शब्दोमां प्रथम आदि
शब्दोने अनुस्वार थयेलो ठे. संस्कृत वयस्यनुं प्राकृत वयंसो आय ठे. संस्कृत मन-
स्विन्नुं प्राकृत मणंसी आय ठे. संस्कृत मनस्विनी नुं प्राकृत मणंसिणी आय ठे.
संस्कृत मनःशिला अने प्रतिश्रुत् ना प्राकृत मणंसिला अने पडंसुआ आय ठे. आ
शब्दोमां बीजा शब्दोने अनुस्वार थयेलो ठे. संस्कृत उपरि, अतिमुक्तक ना प्राकृत
अवरि, अणिउंतयं अथवा अइमुंतयं आय ठे. आ शब्दोमां बीजा अहरनो अनु-
स्वार आय ठे. कोइ ठेकाणे ठंद पूरवामां पण आय ठे. जेमके देवनाग सुवर्ण कोइ
ठेकाणे आय पण नहीं. जेम के गिष्ठी, मज्झारो, मणसिला मणसिला आर्ष प्रयोगमां
मणोसिला आय ठे. अने अइमुत्तयं पण आय. ॥ २६ ॥

॥ हुंढिका ॥

वक्रादि ७१ अंत ११ वक्र त्र्यस्त्र क्लीबे सम् मोनु० वंकं तंसंश्रु
श्मश्रु आदेः श्मश्रु स्थाने स लुक् सर्वत्र र लुक् शषोः सः अनेना-
नुस्वारः ११ क्लीबे सम् मोनु० अक्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यंजनस्थाने
आ अंत्यव्यं स लुक् अंसू मंसू पुष्ठ गुष्ठ ११ शषोः सः अनेनानु-
स्वारः क्लीबे सम् पुंठं गुंठं मूर्धन् ११ ह्रस्वः सं० मु अर्द्धि मूर्द्धि तेवा
इति र्हस्थ ढ पुंस्यन आणोराजवच्च अन् स्थाने आ अंत्यव्यं
सल्लुक् मुंढा पशु सर्वत्ररल्लुक् शषोः सः अनेनानुस्वारः ११ अक्ली-

बेसौ दीर्घः अंत्य० सलुक् बुध्न अधोमन० नलुक् अनेनानुस्वारः
 ११ क्लीबे सम् मोनु० बुंधं कर्कोट अनेनानुस्वारः सर्वत्र रलुक् टो-
 ङः ११ अतः सेडों कंकोडो कुझल प्रक्मोथस्यपः अनेनानुस्वारः
 ११ क्लीबे सम् मोनु० बुंधं कर्कोट अनेनानुस्वारः सर्वत्र रलुक् टोङः
 ११ अतः सेडों कंकोडो कुझल प्रक्मोथस्यपः अनेनानुस्वारः ११
 क्लीबे सम् मोनु० कुंपलं दर्शन ११ सर्वत्र रलुक् शषोः सः ऽस्य
 कार्यं नोणः क्लीबे सम् मोनु० दंशणं वृश्चिक ११ इत्कृपादौ वृ वि
 ह्रस्वात्थ्यश्चेति स्वस्य ङः अस्य कार्यं कगचजेति कलुक् अतः सेडों
 विंछुडं गृष्टि इत्कृपादौ य गि अनेनानुस्वार० द्रस्यानुष्टे० द्रस्य ठः
 ११ अक्लीबे० अंत्यव्यं० सलुक् गिंठी मार्जारः ह्रस्वसं० मा म अने
 नानु० सर्वत्र रलुक् ११ अतः सेडों मंजारो वयस्य अनेन द्विती-
 यस्यानुस्वारः अधोमनयां यलुक् ११ अतः सेडों वयंसो मनस्विन्
 अनेन द्वितीयस्यानु० सर्वत्र वलुक् अंत्यव्यंजन लुक् अक्लीबे० दीर्घः
 अंत्यव्यं० सलुक् नोणः मणंसी मनस्विनी अनेन द्वितीयस्यानुस्वारः
 सर्वत्र वलुक् नोणः अंत्य० सलुक् मणंसिणी मनस्शिला अंत्यव्यं०
 सलुक् अनेन द्वितीयस्यानु० शषोःसः नोणः ११ अंत्यव्यं० सलुक्
 मणंशिला प्रतिश्रुत् ११ सर्वत्र रलुक् पथिपृथिवीप्रति० ति त
 प्रत्यादौङः तस्य ङः स्त्रियामादविद्युतः त आ अनेन द्वितीयस्यानु०
 अंत्यव्यं० सलुक् पडंसुआ उपरि ११ वोपरौ अनेन तृतीयस्यानु-
 स्वारः कगच जेति तलुक् अवर्णो ११ क्लीबे सम् मोनु० अणिङं-
 तयं द्वितीयोपिप्रकारो यथा अतिमुक्त कगचजेति तयोर्लुक् अवर्णो
 ११ अयः कगटडेति नाणुक क्लीबे सम् मोनु० इमुडतयं कचिहंदः
 पूरणेप्यनु० देवंनागसुवन्न अनेन अनु० य सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं
 देवं नाग सुवन्न कचिदनुस्वारो न जवति गिही मज्जारो मणशि-
 ला अत्रानुस्वारं मुक्ताशेषं पूर्ववत्. ॥ ३६ ॥

टीका भाषांतर वक्रादि ३१ अंत ११ संस्कृत वक्र अने इयस्त्वने सर्वत्र रलुक्
 अने अधोमनयां यलुक् सूत्रो लागी आ सूत्रधी अनुस्वार ययो. पढी क्लीबे सम् अने
 मोनु० लागी वकं तथा तंसं रूप सिद्ध थाय संस्कृत जश्च तथा इमश्च ना प्राकृत अस्स

અને મંસૂ થાય છે. અશ્ચુ ઇમશ્ચુ તેને આ દીને ઇમશ્ચુસ્થાને સ નો લુક્ થયો, પઠી સર્વત્ર રલુક્ સૂત્રથી ર નો લુક્ થાય, પઠી શષો:સ: સૂત્ર લાગી આ ચાલતા નિયમથી અ-નુસ્વાર થાય. પઠી ફ્લીવે સ્મ્, મોનુસ્વાર અક્ષીવેસૌ દીર્ઘ: નિયમો લાગી અંત્યવ્યં-જનને સ્થાને અ થાય. પઠી અંત્યવ્યંજન વિજક્તિ સ્ નો લુક્ થઈ અંસૂ અને મંસૂ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત પુચ્છ ગુચ્છ ના પ્રાકૃત પુંછં ગુછં એવાં રૂપ થાય છે. પુછ, ગુછ શબ્દને શષો: સ: લાગી પઠી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય. પઠી ફ્લીવે સ્મ્ સૂત્ર લાગી પુંછં ગુછં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત મૂર્ધન્ શબ્દનું પ્રાકૃત મુંઢા થાય છે. મૂર્ધન્ ને હ્રસ્વ: સં૦ સૂત્રથી મુ થાય, પઠી અર્ધર્દિમૂર્ધર્દિતૈ વા એ સૂત્રથી વિકલ્પે ર્દ નો ઢ થાય, પઠી પુંસ્યન આળો રાજવચ્ચ એ સૂત્રથી અન્ ને સ્થાને આ થાય, પઠી અંત્યવ્યં૦ સ્ નો લુક્ થાય પદલે મુંઢા રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત પર્યુ તેને સર્વત્ર રલુક્, શષો: સ:, લાગી ચાલતા સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય, પઠી અક્ષી વેસૌ દીર્ઘ: અંત્યસલુક્ નિયમોથી પંસૂ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત બુધ્ન ને અધોમન સૂત્રથી ન નો લુક્ થાય, પઠી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થઈ ફ્લીવે સ્મ્, મોનુસ્વાર નિયમો લાગી બુંઢં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત કઠૌંટને આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થઈ સર્વત્ર રલુક્ ટોઢ: અત: સેઢોં: સૂત્રો લાગી કંકોઢો રૂપ સિદ્ધ થાય, સંસ્કૃત કુઢાલ શબ્દને પ્રકમોથસ્યપ૦ સૂત્ર લાગી આ સૂ-ત્રથી અનુસ્વાર થાય, પઠી ફ્લીવે સ્મ્ અને મોનુસ્વાર: સૂત્રો લાગી કુંપલં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત દર્શન શબ્દને સર્વત્ર રલુક્, શષો: સ: ચાલતા સૂત્ર, થી નો ણ: ફ્લીવે સ્મ્ અને મોનુસ્વાર: સૂત્રોથી દંસળં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત વૃશ્ચિકને ઇત્કૂ-પાદૌ એ સૂત્રથી વૃ નો વિ થાય પઠી હ્રસ્વાસ્થ્યશ્ચ એ સૂત્રથી શ્ચ નો છ થાય. પઠી આ સૂત્રથી તથા ક ગ ચ જ સૂત્રથી ક નો લુક્ થાય, પઠી અત: સેઢોં લાગી વિંછિઓ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત ગૃષ્ઠિ ને ઇત્કૂપાદૌ સૂત્રથી ગૃ નું ગિ થાય, પઠી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય. ઇસ્થાનુષ્ટે૦ સૂત્રથી ઇ નો ઠ થાય, પઠી અક્ષીવે૦ તથા અંત્યવ્યંજન સલુક્ સૂત્રોથી ગંઠી રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત માર્જાર ને હ્રસ્વ સં૦ સૂત્રથી મા નો મ થાય. આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય. સર્વત્ર રલુક્ અને અત: સેઢોં સૂત્રો લાગી મંજારો રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત વયસ્ય શબ્દને આ સૂત્રથી બીજા અહ્-રનો અનુસ્વાર થાય, પઠી અધોમનયાં યલુક્ અને અત: સેઢોં સૂત્રો લાગી વયંસો રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત મનસ્વિન્ શબ્દને આ સૂત્રથી બીજા અહ્રનો અનુસ્વાર થાય, સર્વત્રવલુક્, અંત્યવ્યંજનલુક્, અક્ષીવેસૌદીર્ઘ: અંત્યવ્યંજનસલુક્ નોણ: સૂત્રો લાગી મળંસી રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત મનસ્વિની ને આ સૂત્રથી બીજા વર્ણનો અનુસ્વાર થઈ સર્વત્રવલુક્, નોણ:, અંત્યવ્યંજનસલુક્ સૂત્રો લાગી મળંસિળી રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત મનસ્શિલા- અંત્યવ્યંજનસલુક્ સૂત્ર લાગી આ સૂત્રથી બીજા વર્ણનો અનુસ્વાર થયા પઠી શષો: સ: નોણ: અંત્યવ્યં૦સલુક્ સૂત્રો લાગી મળંસિલા રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત પ્રતિશ્રુત્ શબ્દને સર્વત્ર રલુક્, પ્રથિપ્રથિવી-પ્રતિ સૂત્રથી તિ નો ત થાય, પઠી પ્રત્યાદૌ ઢ: સૂત્રથી ત નો ઢ થાય, પઠી સ્ત્રિયા-

मादविद्युतः सूत्रशी त् नो आ थाय, पढी आ सूत्रशी वीजा वर्णनो अनुस्वार अइ अंत्यव्यं० सू नो लुक् अइ पडंसुआ रूप सिद्ध थाय. संस्कृत उपरितन शब्दने वोपरौ अने चालता सूत्रशी त्रीजावर्णनो अनुस्वार थाय, क ग च ज०, अवर्णो, क्लीबेसम् अने मोनुस्वार सूत्रोशी अणित्तयं रूप सिद्ध थाय. वीजो प्रकार आप्रमाणे ठे. संस्कृत अतिमुक्त शब्दने क ग च ज, अवर्णो, इत्यादि सूत्रो लागे अने अनो या थाय पढी क ग ट ड, क्लीबेसम्, मोनु० सूत्रो लागी इमुत्तयं रूप सिद्ध थाय, कोइ ठेकाणे ठंदपूरण करवामां पण अनुस्वार थाय ठे. जेम के- देवनागसुवर्णं अहिं आ सूत्रशी अनुस्वार थयो. सर्वत्र रलुक्, अनादौ द्वित्वं सूत्रोशी ए रूप सिद्ध थाय ठे. कोइ ठेकाणे अनुस्वार अतो पण नथी. जेम के गिह्ठी, मज्जारो, मणसिला अही अनुस्वारशिवाय बाकी सर्व पूर्वप्रमाणे सिद्ध थाय ठे. ॥ ५६ ॥

क्त्वा स्यादेर्णस्वोर्वा ॥ ५७ ॥

क्त्वायाः स्यादीनां च यौ णसू तयोरनुस्वारोऽतो वा जवति ॥ क्त्वा ॥

काऊणं । काऊण ॥ काऊआणं । काऊआण ॥ स्यादि ॥ वहेणं ॥

वहेण ॥ वहेसुं ॥ वहेसु ॥ णस्वरितिकिं ॥ करिअ । अग्गिणो ॥ ५७ ॥

मूल आर्षांतर. संस्कृत क्त्वा प्रत्यय अने स्यादि विजक्तिना जे ण अने सु प्रत्यय तेमने अनुस्वारनो अंत आदेश विकट्पे थाय ठे. क्त्वा प्रत्ययनुं उदाहरण जेम के क्त्वा तेने विकट्पे अनुस्वार अंतादेश अवाशी काऊणं अने काऊण एवा रूप आय. तेमज काऊआणं तथा काऊआण एवा रूप आय. स्यादि विजक्तिनुं उदाहरण जेम के-तृतीयानुं एकवचन वृक्षेण तेनुं वच्छेणं अने वच्छेण एवा रूप आय. सप्तमीना सु प्रत्ययमां संस्कृत वृक्षेषु तेनुं वच्छेसुं अने वच्छेसु एवां रूप आय. मूलमां णस्वोः ए पद ग्रहण कर्तुं ठे, तेथी कू धातुशी बनेला करि शब्दनुं करिअ, अग्नि शब्दनुं प्रथमानुं वचन अग्नयः तेनुं अग्निओ थाय ठे. ॥ ५७ ॥

॥ दुंदिका ॥

क्त्वास्यादि ६१ णसू ६२ वा ११ कृसु कृरणं पूर्व प्राक्त्वा क्त्वा प्र० क्वस्तु मन्तूण आणाः त्कास्थाने त् ए कृगो जूतजविष्यत्योश्च कृ का कगचजेति तल्लुक् अनेन वा णस्य अनु० काऊणं काऊण काऊआणं काऊआण वृद्ध ३१ कृतोऽत् व वा णोऽद्यादौ कस्य ङः अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य पूर्वठस्य चः ण टाणशस्येत् अनेन वा णस्यानुस्वारः वहेणं वहेण वृद्ध ७१ कृतोऽत् व व णोऽद्यादौ कस्य ङः अनादौ द्वित्वं द्वितीये तु पूर्वठस्य च जित् च्यस् सुपि एति एत्वं

अनेन वा सुकारस्यानुस्वारः वहेसुं वहेसु सुकृकरणं पूर्वं प्राक्काले
क्त्वा क्वस्तुमचूण आणाः क्त्वास्थाने अत् क्वर्णस्यार् कर् व्यंज-
नाऽत् लोकात् एच्च क्त्वा तुमृतव्यजविष्यत्सु इत्वं करिअ । अग्नि
१३ जस् शशोर्णो वा जस् स्थाने णो अधोमनयां न लुक् अनादौ
द्वित्वं अग्निणो ॥ १७ ॥

टीका भाषांतर. क्त्वास्यादि ६१ णसू ६२ वा ११ कृ (करबुं) धातुने पूर्वकाळ
अर्थमां क्त्वा प्रत्यय आवे, पढी क्वस्तुमचूणआणाः ए सूत्रधी क्त्वा ने स्थाने
अत् अइ कृगो भूतभविष्यत्योश्च ए नियमधी कृ तुं का अयुं, पढी कगचज सूत्रधी
त नो लुक् आय, पढी आ सूत्रधी विकल्पे ण नो अनुस्वार अइ काळणं अने काळण
एवा वे रूप सिद्ध आय ठे. अने वीजे पद्दे काळआणं अने काळआण एवां वे रूप
सिद्ध आय. वृक्ष ३१ संस्कृत वृक्ष शब्दने ऋतोऽत् सूत्रधी वृ नो व आय, पढी छोऽ
क्ष्यादौ सूत्रधी क्ष नो छ आय. पढी अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वछस्य यः ए नियम
लागी व्रीजी विजकिना टा प्रत्ययने स्थाने न् नो ण अइ आ सूत्रधी विकल्पे ए नो अनु-
स्वार आय एटले वच्छेणं अने वच्छेण एवा वे रूप सिद्ध आय. संस्कृत वृक्ष शब्दने
ऋतोऽत् सूत्रवदे वृ नो व आय, पढी छोऽक्ष्यादौ ए सूत्रधी क्ष नो छ आय. पढी
अनादौद्वित्वं द्वितीये पूर्वछस्य यः पढी त्रिसृष्यसुसुपि ए सूत्रधी अकारने एकार
आय पढी आ सूत्रधी सु प्रत्ययने विकल्पे अनुस्वार आय एटले वच्छेसुं तथा वच्छेसु
एवां वे रूप सिद्ध आय. संस्कृत कृ धातु करबुं तेमां प्रवर्त्ते, तेने पूर्वप्रमाणे क्त्वा प्रत्यय
आवे पढी क्वस्तुमचूणआणाः ए सूत्र लागी क्त्वा ने स्थाने अत् आदेश आय. पढी
क्वर्णस्यार् ए सूत्र लागी कर् एबुं रूप आय, व्यंजनात् अने एचक्त्वातुमृतव्यम-
विष्यत्सु ए नियम लागी इकार आय एटले करिअ एबुं रूप सिद्ध आय. संस्कृत अग्नि
१३ शब्दने विजक्तिप्रत्यय जस् आवे पढी जस्शशोर्णो वा ए सूत्र वदे जस् ने स्थाने
णो अथो पढी अधोमनयां नल्लुक् अने अनादौ द्वित्वं ए सूत्रो लागी अग्निणो
ए रूप सिद्ध आय. ॥ १७ ॥

विंशत्यादेर्लुक् ॥ १८ ॥

विंशत्यादीनामनुस्वारस्य लुग् भवति विंशतिः बीसा त्रिंशत् तीसा
संस्कृतं सक्रयं । संस्कारः सकारो इत्यादि ॥ १८ ॥

मूल भाषांतर. विंशति विंशेरे शब्दोना अनुस्वारनो लुक् आय ठे. जेम संस्कृत विं-
शति तेनुं प्राकृत बीसा आय. तेवीरीते त्रिंशत्तुं तीसा. संस्कृतनुं सक्रयं अने सं-
स्कारनुं सकारो इत्यादि शब्दोमां अनुस्वारनो लुक् अयेलो ठे. ॥ १८ ॥

॥ हुंढिका ॥

विंशत्यादि ६१ लुक् विंशति ११ अनेनानुस्वारलोपः शषोः सः ईर्जिह्वासिंहत्रिंशद्भिंशतौत्या इति विस्थाने वी आदित्याप् अंत्यव्यंजनं सलुक् वीसा त्रिंशत् ११ सर्वत्र रलुक् ईर्जिह्वा विंशत्रिं० इत्यनेन ईत्वं ती शषोः सः आत् आप् ११ अंत्यव्यंजनं सलुक् तीसा संस्कृत अनेनानुस्वारलोपः कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं ऋतोऽत् कगचजेति तलुक् अवर्णो अक्लीवे सम् मोनुस्वा० सक्कयं संस्कारः ११ अनेनानुस्वारलोपः कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडो सकारो ॥ ३७ ॥

टीका भाषांतर. विंशत्यादि ६१ लुक् ११ संस्कृत विंशति शब्दने आ चालता सूत्रथी अनुस्वारनो लोप थयो एटले विंशतिः अयुं पढी शषोः सः विंशतिः अयुं ईर्जिह्वासिंह ए सूत्र लागी वीसतिः अयुं पढी आत् आप् ए सूत्र लागी वीसा अयुं अने अंत्यव्यंजनं ए सूत्रथी सनो लुक् अवाधी वीसा एवुं रूप सिद्ध अयुं. संस्कृत त्रिंशत् ११ शब्दने सर्वत्र रलुक् ए सूत्र लागी त्रिंशत् अयुं पढी आ सूत्रथी त्रिंशत् अयुं पढी ईर्जिह्वाविंश ए सूत्रथी दीर्घ इकार थयो एटले तीशत् अयुं पढी शषोः सः आत् अंत्यव्यंजन सलुक् ए सूत्रो लागी तीसा एवुं रूप सिद्ध अयुं. संस्कृत शब्दने चालता सूत्रवडे अनुस्वारनो लोप आय एटले संस्कृत अयुं पढी कगटड ए सूत्रथी सनो लोप थयो पढी अनादौ द्वित्वं ऋतोऽत् कगचज अवर्णो अक्लीवे सम् अने मोनुस्वार ए सूत्रो लागी सक्कयं एवुं रूप सिद्ध आय डे. संस्कार शब्दने चालता सूत्रथी अनुस्वारनो लोप आय पढी कगटड अनादौ द्वित्वं अतः सेडो ए सूत्रो लागी सकारो एवुं रूप सिद्ध आय डे. ॥ ३७ ॥

मांसादेर्वा ॥ ३८ ॥

मांसादेरनुस्वारस्य लुप् वा जवति । मासं । मंसं । मासलं । मंसलं । कासं । कंसं । पासु । पंसु । कह । कहं । एव । एव । नूण । नूणं । श्याणि श्याणि । दाणि । दाणिं । किकरेमि । किंकरेमि । समुहं । संमुहं । किमुअं । किंमुअं । सीहो । सिंघो । मांस । मांसल । कांस्य । पांसु । कथं । एवं । नूनं । इदानीं । दानीं । किं । सन्मुख । किंशुक । सिंह इत्यादि ।

मूल भाषांतर. मास विगेरे शब्दोना अनुस्वारनो विकल्पे लुक् आय. संस्कृत मांस तेनुं मासं तथा मंसं एवुं आय. संस्कृत मांसलं तेनुं मासलं मंसलं एवां वे रूप आय. संस्कृत कांस्य तेनुं कासं कंसं एवुं आय. संस्कृत पांसु तेनुं पासु पंसु आय. संस्कृत कथं तेनुं कह कहं आय. संस्कृत एवं तेनुं एव एवं आय. संस्कृत नूनं तेनुं नूणं अने नूणं आय. इदानीं तेनुं इयाणि इयाणि आय. संस्कृत दानीं तेनुं दाणि दाणि आय. संस्कृत किं करोमि तेनुं किं करेमि किं करेमि आय. संस्कृत सन्मुख तेनुं समुह सं-मुहं एवुं आय. संस्कृत किंशुकं तेनुं किमुअ किंमुअं आय. संस्कृत सिंह तेनुं सीहो सिंघो आय. इत्यादि जाणी लेवुं ॥ ५९ ॥

॥ टुंडिका ॥

मांसादि ६१ वा ११ मांस मांसल ११ अनेन वानुस्वारलोपः द्वि-
तीये मांसादिष्वनु० ङ्हस्वत्वं क्लीबे स्म मोनुस्वार० मांसं मंसं
मासलं मसलं । कांस्य अनेन वानुस्वारलोपः अधोमनयां यलोपः
मांसादिष्वनुस्वारे । काक ११ क्लीबे स्म मोनु० कासं कंसं पांशु
११ अनेन वानुस्वारलोपः मांसादिष्वनु० ङ्हस्वत्वं शषोःसः अ-
क्लीबे० दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् पासु पंसू । कथं अनेन वाऽनुस्वा०
खथघघजां थस्य हः अव्ययस्य सलुक् कह कहं । एवं ११ अनेन
वानु० अव्ययस्य सलुक् एव एवं । नूनं ११ अव्ययस्य सलोपः अ-
नेन वानुस्वारलोपः अव्य० दाणिम् दाणि । किम् ११ किमः किम्
अमासह किमादेशः अनेन वानुस्वारलोपः कृ वर्त्त० मिव् व्यंजना
अन ऋवर्णस्थार लोकात् वर्त्तमाना पंचमी शतृषु वा र रे तृतीय-
मिव्स्थाने मि किंकरेमि किकरेमि सन्मुख ङणनो व्यंजने नस्या-
नुस्वारः अनेन वानुस्वारलोपः शषोःसः क ग च जेति कलुक् क्लीबे
स्म मोनु० खथ० समुहं संमुहं । किंशुक किंशुके वा एत्वं अनेन वा-
नुस्वारलोपः शषोः सः क ग च जेति० कंसुअं किंसुअं सिंह होघो-
नुस्वारात् हस्य घः ईर्जिबहा० सि सी अनेन वानुस्वारलोपः
अतः सेढो सीहो सिंघो ॥ ५९ ॥

टीका भाषांतर. मांसादि ६१ वा ११ संस्कृत मांस अने मासल शब्दने आ
सूत्रवडे विकल्पे अनुस्वारनो लोप आय. बीजा रूपमां मांसादि शब्दोमां विकल्पे अनुस्वार
आय. ङ्हस्व अई क्लीबेस्म अने मोनु० ए सूत्रोधी मांसं अने मंसं एवा वे रूप आय.

एवी रीते मांसलना मासलं अने मसलं एवां रूप आय. संस्कृत कांस्य शब्दने चालता सूत्र-
वडे विकट्टे अनुस्वारनो लोप आय. पढी अधोमनयां ए सूत्रथी यनो लोप अने मांसा-
दिषु ए सूत्रवडे विकट्टे ह्रस्व अई का तथा क आय. अने ह्लीवे सम् तथा मोनु०
ए सूत्रोलागी कासं तथा कंसं एवां रूप आय. संस्कृत पांशुशब्दने चालता सूत्रथी विक-
ट्टे अनुस्वारनो लोप अई. मांसादिष्वनु० ए सूत्रवडे ह्रस्व अई शपोः सः अह्लीवे
सौ दीर्घः अन्त्यव्यंजन० सलुक् ए सूत्रो लागी पासू अने पांसू एवां रूप सिद्ध आय.
संस्कृत कथं शब्दने चालता सूत्रथी विकट्टे अनुस्वार करी खथघघभां ए सूत्रवडे थ
नो ह आय पढी अव्ययस्य सलुक् ए सूत्र लागी कह कहं ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत
एवं शब्दने चालता सूत्रथी विकट्टे अनुस्वार अई अव्ययस्य सलुक् ए सूत्र लागी
एव एवं ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत नूनं शब्दने चालता सूत्रे विकट्टे अनुस्वार लोप
करी नोणः अव्ययस्य सलुक् ए सूत्रोथी नूण अने नूर्ण एवां रूप सिद्ध आय.
तेजप्रमाणे इदानीं ना इआणि तथा इआणि अने दानिं ना दाणि तथा दाणि
एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत किं शब्दने किमः किम् अमासह किमादेशः ए सूत्रथी
आदेश अई चालता सूत्रवडे विकट्टे अनुस्वारनो लोप आय. संस्कृत करोमि ए रूप
मूल कृ धातुने मिक् प्रत्ययलागी व्यंजना० अन ऋवर्णस्याइ ए सूत्रोलागी लोक-
व्याकरणथी वर्त्तमाना पंचमी शतृषु वा ए सूत्रवडे इ नो रे अयो. तृतीय मि
ए सूत्रवडे मिक् ने स्थाने मि आब्यो एटले किंकरेमि अने किकरेमि एवां वे रूप
सिद्ध आय. संस्कृत सन्मुख शब्दने ऊणनोव्यंजने ए सूत्रलागी न् नो अनुस्वार
आय. पढी आ सूत्रवडे अनुस्वारनो लोप आय पढी शपोः सः कगचज ह्लीवे सम्
मोनुस्वार खथघ इत्यादि सूत्रो लागी समूहं तथा संमूहं एवा रूप सिद्ध आय. संस्कृत
किंशुक शब्दने किंशुके वार्हृत्वं ए सूत्र लागी चालता सूत्रवडे विकट्टे अनुस्वारनो
लोप आय. पढी शपोः सः कगचज ए सूत्रो लागी कंसुर्जं तथा किंसुर्जं एवां रूप
सिद्ध आय. संस्कृत सिंह शब्दने होघोऽनुस्वारात् ए सूत्रवडे ह नो व आय. पढी
ईर्जिन्हा० ए सूत्रथी सि नो सी आय. पढी आ चालता सूत्रथी विकट्टे अनुस्वारनो
लोप आय. पढी अतः सेढीः ए सूत्र लागी सीहो अने सिघो एवां वे रूप सिद्ध आया॥१५॥

वर्गेऽत्यो वा ॥ ३० ॥

अनुस्वारस्य वर्गेपरे प्रत्यासत्तेस्तस्यैव वर्गस्यात्यो वा जवति पङ्को
पङ्को सङ्खो संखो अङ्गणं अंगणं। लङ्घणं लंघणं कञ्चुलं कंचुलं
लञ्जणं लंजणं। अजिअं। अंजिअं। सङ्हा। संहा। कण्ठं।
कंठं। उक्कण्ठ। उक्कंठ। कण्ठं। कंठं। सण्ठो। संठो। अन्तरं।
अंतरं। पन्थो। पंथो। चन्दो। चंदो। बन्धवो। बंधवो। कम्पइ।

कंपइ । वम्फइ । वंपइ । कलम्बो । कलंबो । आरम्भो । आरंभो ।
वर्ग इति किं । संसर्त । संहरइ । नित्यमिच्छन्त्ये ॥ ३० ॥

मूल भाषांतर. अनुस्वारनी पठी जो कोइ वर्गनो अक्षर आवे तो तेने स्थाने तेज वर्ग-
नो अंत्याक्षर (अनुनासिक) विकल्पे आय. जेम के, संस्कृत पङ्क पङ्को अने पंको एवा
रूप आय. शङ्खो तथा शंखो आय. अङ्गणं तथा अंगणं आय. लङ्घणं तथा लंघणं
आय. संस्कृत कञ्चुकुं कञ्चुओ तथा कंचुओ आय. संस्कृत लांछननुं लञ्छणं तथा
लंछणं आय. संस्कृत अंजितनुं अञ्जिअं तथा अंजिअ आय. संस्कृत संध्यानुं
सञ्ज्ञा तथा संज्ञा आय. संस्कृत कंटकनुं कण्टओ तथा कंटओ आय. संस्कृत उत्कंठा
नुं उक्कण्टा तथा उक्कंठा आय. संस्कृत कंठनुं कण्ठ तथा कंण्ठ आय. संस्कृत षंडनुं
सण्डो तथा संडो आय. संस्कृत अंतर पांथ चंद्र अने बांधवना अन्तरं तथा
अंतरं पन्थो तथा पंथो चन्दो तथा चंदो बन्धवो तथा बंधवो एवां रूप आय.
संस्कृत कंपति कांक्षति कंद्य अने आरंभ तेना कम्पइ तथा कंपइ वम्फइ तथा
वंपइ कलम्बो तथा कलंबो आरम्भो तथा आरंभो एवां रूप आय ठे. मूलमां
वर्गनुं ग्रहण ठे तेशी संस्कृत संगय तथा संहरति तेना संसओ अने संहरइ एवां
रूप आय ठे. केटला एक आचार्यो आ नियमने नित्ये पण छे ठे ॥ ३० ॥

॥ हुंढिका. ॥

वर्ग ७१ अंत्य ११ वा ११. पंक शंख अंगण लंघण अनेन वानु-
स्वारस्य डकारः शषोः सः क्लीवे सम् मोनु० अतः सेडोः पङ्को पंको
सङ्घो संखो । अङ्गणं अंगणं । लङ्घणं लंघणं । कंचुक लांछन अं-
जित संध्या अनेन वानुस्यारान्नकारः यथा प्राप्तौ कगचजेति नोणः
अतः से० क्लीवे सम् मोनु० साध्वसध्यठ ऊः ध्यास्थाने जा अंत्य०
सलुक् कञ्चुड कंचुड । लञ्छणं लंछणं । अञ्जिअं अंजिअं । सञ्ज्ञा
संज्ञा । कंटक उत्कंठ । कंड षंड । अनेन वानुस्वारः लोपः यथा
प्राप्तौ कगटडेति अनादौ० ह्रस्वः संयोगे शषोः सः कगचजेति अतः
सेडोः अंत्यव्यं० क्लीवे० सम् । कण्ठुं कंठुं उक्कण्ठा उक्कंठा । कण्डं
कंडं । सण्डो संको । अंतर पांथ चंद्र बांधव । अनेन वानुस्वारस्य न
यथाप्राप्तौ ह्रस्वः संयोगे डेरौनवा रलुक् क्लीवे सम् अतः सेडोः अन्तरं
अंतरं । पन्थो पंथो । चन्दो चंदो । बन्धवो बंधवो । ऽवेष्टु ऽकेष्टु
डौष्टु ऽकंपुड् चलने कप् उदितस्वरो लोतः कंपवर्त्तमाने० त्यादीनां ति
इति व्यंजनात् लोकात् अनेन वानुस्वारस्य मः कम्पइ कंपइ ।

काहु काक्षायां उदितस्वरान्तः कांक्षवर्त्त० तिव व्यंजनात् लोकात्
 कांक्षेराहाहिलंघाहिलंखवच्चवंपमहसिंहविलुंपाकाक्षस्थाने वंपादे
 शःत्यादीनां ति इत्यनेन वानुस्वारस्य मः वम्फइ वंपई । कदंब आ-
 रंज कदंबेवा दस्यलः यदा करंब इति प्रकृतिस्तदा पूर्वहरिद्रादौ
 लः रस्य लः अनेन वानुस्वारः अतः सेडोः कच्चाळेम्ला । कलम्बो क-
 लंबो । आरम्भो आरंभो । संशय ११ शषोः सः कगचजेति यलुक
 अतः सेडोः डित्यं ससठं संपूर्वहृद्वरणे हृ वर्त्त० ति रुवर्णस्थार हृ
 व्यंजनात् लोकात् त्यादीनां० संहरइ ॥ ३० ॥

टीका भाषांतर. वर्ग ५१ अंत्य ११ वा ११ संस्कृत पंक शंख अंगण लंघन ए
 शब्दोने आ नियमथी विकट्टे अनुस्वारनो डकार आय. पठी शषोः सः क्लीबे सम्
 मोनु० अने अतः सेडो ए सूत्रो लागी पङ्को तथा पंको सङ्खो तथा संखो अङ्ग-
 गणं तथा अंगणं लङ्घणं तथा लंघणं एवा रूप सिद्ध आय. संस्कृत कंचुक, लांछन
 अंजित अने संघ्या ए शब्दोने चालता नियमथी विकट्टे अनुस्वार तथा अकार आय.
 ज्यां संजवे त्यां नोणः पठी अतः सेडो क्लीबे सम् अने मोनु० प्राप्त आय अने संघ्या
 शब्दोने साध्वसध्यक्षांशः ए सूत्रथी ध्याने स्थाने जा आय पठी सर्वेने अंत्य० सलुक
 ए नियम लागी कम्बुओ, तथा कंचुओ लङ्घणं तथा लंछनं अभिजिअं तथा अंजिअं
 सम्भ्रा तथा संश्रा एवां रूप सिद्ध आय ठे. संस्कृत कंटक उत्कंठा कंठ बंध ए
 शब्दोने आ सूत्रबडे विकट्टे अनुस्वारनो लोप करी ज्यां संजवे त्यां क ग ट ड अनादौ०
 ह्रस्वः संयोगे शषोः सः कखचज अतः सेडो अंत्यव्यंजन० क्लीबे० ए सूत्रोथी
 कण्ठओ तथा कंठओ उक्कण्ठा उक्कंठा कण्ठ कंठ सण्ठो संधो एवां रूप सिद्ध
 आय ठे. संस्कृत अंतर पांथ चंद्र तथा बांधवना आ चालता सूत्रे विकट्टे अनुस्वार
 ह्रस्वः संयोगे डेरोनवा क्लीबे सम् अतः सेडो ए सूत्रोथी अन्तर अंतर पन्थो पंथो चन्दो
 चंदो बन्धवो बंधवो एवां रूप सिद्ध आय ठे. कंप् धातु कंप्वामां प्रवर्त्ते ठे. ते धातु
 उदित होवाथी कंप् एवुं रूप आय. तेने त्यादीनां ए सूत्रबडे ति प्रत्यय आवी लोक-
 न्याकरणथी वा आ चालता सूत्रथी अनुस्वार नो म् आय एटले कम्पइ अने विकट्टे
 कंप्इ एवां रूप आय. कांक्ष धातु आकांक्षामां प्रवर्त्ते तेने उदितः खरान्तः वर्त्त-
 माने तिव व्यंजनात् लोकात् कांक्षेराहाहि० ए सूत्रबडे वंपू आदेश आय पठी
 चालता सूत्रथी अनुस्वारनो विकट्टे म् आय एटले वम्फइ वंपइ एवां रूप सिद्ध आय.
 संस्कृत कदंब तथा आरंभ शब्दोने कदंबे वा ए सूत्रथी द् नो ल आय जो करंब एवुं
 मूलरूप होय तो तेने पूर्वहरिद्रादौ लः ए सूत्रथी र् नो ल आय. पठी आ सूत्रबडे
 विकट्टे अनुस्वार थइ अतः सेडो ए सूत्र लागी कलम्बो तथा कलंबो एवां रूप सिद्ध
 आय. तेवीज रीते आरम्भो तथा आरंभो एवा पण रूप सिद्ध आय. संस्कृत संशय
 शब्दोने शषोः सः क ग च ज अतः सेडोः डित्यं इत्यादि सूत्रो लागी संसओ ए रूप

સિદ્ધ આય. સમ્ ઉપસર્ગસહિત એવા હ્ર દરણે એ ધાતુને વર્તમાન૦ એ સૂત્રવડે તિ-
પ્રત્યય આવે પઠી કવર્ણસ્યાદ્ એ સૂત્ર લાગી સંહર આય. પઠી વ્યંજનાત્ લોકાત્
અને ત્યાદીનાં એ સૂત્રો લાગી સંહરદ્ એવું રૂપ સિદ્ધ આય ॥ ૩૦ ॥

પ્રાવૃદ્શરત્તરણય: પુંસિ ॥ ૩૧ ॥

પ્રાવૃદ્ શરદ્ તરણિ ઇત્યેતે શબ્દા: પુંસિ પુંલિંગે પ્રયોક્તવ્યા: પા-
ઝસો સરઝ એસ તરણી તરણીશબ્દસ્ય પુંસ્ત્રીલિંગત્વેન નિયમાર્થ-
મુપાદાનં ॥ ૩૧ ॥

મૂલ ભાષાંતર. સંસ્કૃત પ્રાવૃદ્ શરદ્ અને તરણિ એ શબ્દો પ્રાકૃતમાં પુંલિંગે જાણ-
વા. સંસ્કૃત પ્રાવૃદ્ (વર્ષાકાલ) તેનું પાઝસો આય. સંસ્કૃત શરદ્ (ઋતુ) તેનું
સરઝો આય. સંસ્કૃત ઇષતરણિ: તેનું એસતરણિ એવું આય. તરણિ શબ્દ પુંલિંગ અને
સ્ત્રીલિંગમાં પ્રવર્તે છે તે નિયમને માટે તેનું આદિં ગ્રહણ કર્યું છે. ॥ ૩૧ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

પ્રાવૃદ્ ચશરચ્ચ તરણિશ્ચ પ્રાવૃદ્શરત્તરણય: પુમસ્ ૭૧ પ્રાવૃષ્ દિક્-
પ્રાવૃષો: સ: એ સ્ ઝહત્વાદૌ વૃ વુ સર્વત્ર રલુક્ અનેન પુંસ્ત્વં ૧૧ અ-
ત:સેઢોં: પાઝસો । શરદ્ શરદાદેરદિત્યકારાગમ: લોકાત્ શષો:
સ: ૧૧ અનેન પુંસ્ત્વં અત:સેઢોં: સરવો એતદ્ ૧૧ અંત્યવ્યં દલુક્
ત દશ્ચત: સોઽહ્લીષે તસ્ય સ: અંત્યવ્યં૦ સલુક્ અથવા વૈસેણમિણ-
મોસિના ઇતિ એસાદેશ: એસ તરણિ: ૧૧ અનેન પુંસ્ત્વં અહ્લીષે
દીર્ઘ: અંત્યવ્યં. સલુક્ તરણી. ॥ ૩૧ ॥

ટીકા ભાષાંતર. પ્રાવૃદ્ શરત્તરણિ ૧૩ પુમસ્ ૭૧ સંસ્કૃત પ્રાવૃષ્ શબ્દને દિગપ્રા-
વૃષો: સ: એ સૂત્રવડે સ્ આય. ઇટલે પ્રાવૃસ્ એવું અયું. પઠી ઝહત્વાદૌ એ સૂત્રવડે વૃ નો
છ આય. પઠી સર્વત્ર રલુક્ તથા ચાલતા સૂત્રવડે પુંલિંગપણું, કર્યા પઠી અત:સેઢોં:
એ સૂત્ર લાગી પાઝસો રૂપ સિદ્ધ આય. સંસ્કૃત શરદ્ શબ્દને શરદાદેરત્ એ સૂત્રથી
અંત્યવ્યંજનનો અકાર આય પઠી લોકાત્ શષો: સ: એ સૂત્રોલાગી ચાલતા સૂત્રથી
પુંલિંગપણું કરી અત: સેઢોં એ સૂત્રલાગી સરવો એવું રૂપ સિદ્ધ આય. સંસ્કૃત ઇષતર-
ણિ: (આસૂર્ય છે) એ શબ્દમાં પ્રથમ એતદ્ શબ્દને અંત્યવ્યંજ૦ એ સૂત્રથી ઢનો
લુક્ આય પઠી. તદશ્ચત: સોઽહ્લીષે એ સૂત્રથી ત નો સ આય. પઠી અંત્યવ્યં૦ સલુક્
અથવા વૈસેણમિણમોસિના એ સૂત્રથી એસ એવો આદેશ આય. તરણિશબ્દને ચાલ-
તા નિયમથી પુંલિંગપણું થયા પઠી અહ્લીષે દીર્ઘ: અંત્યવ્યંજન સલુક્ સૂત્રો લાગી
તરણી એવું રૂપ સિદ્ધ આય. ॥ ૩૧ ॥

क्षमदामशिरोनजः ॥ ३१ ॥

दामन् शिरस् नजस् वर्जितं सकारांतं नकारांतं च शब्दरूपं पुंसि प्रयोक्तव्यम् । सांतं जसो पञ्चो तमो तेवो जरो । नांतं जम्मो नम्मो मम्मो । अदाम शिरोनज इति किं । दामं । सिरं । नहं । यच्च । सेयं । वयं । सुमणं । सम्मं । चम्ममिति दृश्यते तद्बहुलाधिकारात् ॥ ३१ ॥

मूल भाषांतर.—दामन् शिरस् अने नभस् ए शब्दोशिवाय बीजा सकारांत तथा नकारांत एवा शब्दो प्राकृतमां पुर्लिगे आय. सकारांत शब्दोनां उदाहरण आपे ठे. संस्कृत यशस् पयस् तमस् तेजस् अने उरस् ए शब्दोना जसो पञ्चो तमो तेओ ऊरो एवां रूप सिद्ध आय. नकारांत शब्दोनां उदाहरण—संस्कृत जन्मन् नर्मन् मर्मन् ए शब्दोनां जम्मो तम्मो मम्मो एवां रूप आय. दामन् शिरस् अने नभस् ए शब्दो शिवाय एम मूलमां कहुं ठे तेथी दामन् शिरस् नभस् तेना दामं सिरं नहं एवां रूप आय. संस्कृत श्रेयस् वयस् सुमनस् शर्मन् चर्मन् तेना सेयं वयं सुमणं सम्मं चम्मं एवां सिद्ध रूप जोवामां आवे ठे, ते बहुलाधिकारथी जाणवां. ॥ ३१ ॥

॥ दुंदिका ॥

स् च न् च लं । दाम च शिरश्च नजश्च दामशिरोनजः न दाम० अ-
दाम० ११ यशस् तमस् पयस् तेजस् उरस् ११ आदेर्योजः अंत्यव्यं०
सलुक् शषोः सः कगचजेति जययोर्लुक् अतः सेढोः डित्त्वं० जसो
तमो पठं तेठं ऊरो । जन्मन् नर्मन् न्मोमः न्मस्य मः सर्वत्र रलुक्
अनादौ द्वित्वं १० अतः से० जम्मो नम्मो दामन् शिरस् नजस् ११
अंत्यव्यंजन लुक् शषोः सः क्लीबेस्म मोनुस्वा० खथघघ० जस्यहः
दामं सिरं नहं श्रेयस् वयस् सुमनस् शर्मन् चर्मन् अंत्यव्यंजन
सलुक् यथाप्राप्तौ सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं शषोः सः नोणः ११
बहुलाधिकारात् क्लीबेस्म मोनु० सेयं वयं सुमणं सम्मं चम्मं ॥ ३१ ॥

टीका भाषांतर. क्षम् ११ अदाम शिरोनजः ११ संस्कृत यशस् तमस् पयस् तेजस् उरस् ए शब्दोने आदेर्योजः अंत्यव्यं० सलुक् शषोः सः कगचज अतः सेढोः डित्त्वं ए सूत्रोथी जसो पञ्चो तमो तेवो ऊरो. ए रूप सिद्ध आय ठे. संस्कृत जन्मन् नर्मन् ए शब्दोने न्मोमः ए सूत्रोथी न्म नो म आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेढोः ए सूत्रोलागी जम्मो नम्मो एवां रूप सिद्ध आय ठे. संस्कृत दामन् शिरस् नभस् ए शब्दोने अंत्यव्यंजन सलुक् शषोः सः क्लीबेस्म मोनुस्वा०

खथघेति भस्यहः ए सूत्रोलागी दामं सिरं नहं ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत श्रेयस्
वयस् सुमनस् शर्मन् वर्मन् शब्दोने अंत्यव्यंजन सल्लुक् ए सूत्र ज्यां संजवे त्यां
लागे. पठी सर्वत्र रल्लुक् अनादौदित्वं शपोः सः नोणः बहुलाधिकारशी क्लीबेसस्
मोनुस्वार ए सूत्रोलागी सेयं वयं सुम्मणं सम्मं चम्मं ए रूपो सिद्ध आय ठे. ॥३१॥

वाक्ष्यर्थ-वचनाद्याः ॥ ३३ ॥

अक्षिपर्याया वचनादयश्च शब्दाः पुंसि वा प्रयोक्तव्याः ॥ अक्ष्य-
र्थाः । अज्जावि स सवइ ते अछी । नच्चावियाइं तेणह्य अछीइं ॥
अंजल्यादि पाठादक्षिशब्दः स्त्रीलिङ्गेऽपि । एसा अछी । चक्खू
चक्खूई । नयणा नयणाई । लोअणा लोअणाई ॥ वचनादि ।
वयणा । वयणाई । विज्जुणा विज्जूए । कुलो कुलं । ठन्दो ठन्दं ।
माहप्पो माहप्पं । दुक्खा दुक्खाई ॥ जायणा जायणाई । इत्यादि
इति वचनादयः ॥ नेत्ता नेत्ताई । कमला कमलाई इत्यादितु
संस्कृतवदेव सिद्धम् ॥ ३३ ॥

मूल भाषांतर. संस्कृतमां अक्षि (नेत्र) शब्दना पर्यायवाला शब्दो अने वचनादि-
क शब्दो ते प्राकृतमां विकल्पे पुंलिङ्गे आय. अक्षि शब्दना पर्यायना उदाहरण आपे ठे.
जेमके अद्यापि सा शपति ते अक्षिणी तेनुं प्राकृत अज्जावी सा सवई ते अछी
एटले ते स्त्री अद्यापि तारा नेत्रोना सोगन आपेठे. अहिं अछी शब्द पुंलिङ्गे आय
ठे. संस्कृत ' नर्त्तिते तेन मम अक्षिणी ' तेनुं प्राकृत नच्चावियाईं तेण ह्य अछीईं
एटले तेणे मारा वे नेत्रोने नचाव्यां. अहिं अछीईं त्यां अक्षि शब्द नपुंसके ठे. अंजल्या-
दि पाठशी अक्षि शब्द स्त्रीलिङ्गे पण आय. जेमके ' एसा अछी ' (आ नेत्र ठे.)
संस्कृत चक्षुप् शब्दनुं पुंलिङ्ग चक्खू नपुंसक चक्खूई संस्कृत नयन तेनुं पुंलिङ्ग नयणा
नपुं० नयणाई संस्कृत लोचन तेनुं पुं० लोअणा नपुं० लोअणाई आयठे. हवे वचना-
दिक शब्दोनां उदाहरण आपेठे. जेमके संस्कृत वचन तेनुं पुं० वयणा नपुं० वयणाई
संस्कृत विद्युत् तेनुं पुंलिं. विज्जुणा नपुं. विज्जूए संस्कृत कुलनुं पुं. कुलो नपुं.
कुलं संस्कृत छंदस् तेनुं पुंलिङ्गे छन्दो नपुं. छन्दं. संस्कृत माहात्म्य तेनुं पुंलि. माहप्पो
नपुं. माहप्पं. संस्कृत दुःख तेनुं पुं. दुक्खा नपुं. दुक्खाई. संस्कृत भाजन तेनुं पुं.
भायणा नपुं. भायणाई. इत्यादि वचनादि जाणीं लेवां. संस्कृत नेत्र शब्दनुं पुं. नेत्ता
नपुं. नेत्ताई आय ठे. संस्कृत कमल शब्दनुं पुं. कमला अने नपुं. कमलाई इत्यादि
रूप आय ठे आ रूप संस्कृतनी जेम सिद्ध आय ठे. ॥ ३३ ॥

॥ टुंढिका ॥

वा ११ अक्षिरथो येषां ते अक्षरथाः वचनमाद्यो येषां ते वचना-
 द्याः अक्षरथाश्च वचनाद्याश्च अक्षरथवचनाद्याः अद्यपि व्ययर्थाजः
 अनादौ द्वित्वं पदादपेर्वालुक् पोवः अङ्गावि तद् ११ अंत्यव्यं० दलुक्
 तदश्चतः सोऽङ्गीवे तस्य सः आदित्याप् सा सर्पा आक्रोशे शप्-
 र्तमा० व्यंजना० अत् त्यादीनांति इ लोकात् शपोः सः पोवः सवश्
 तद् १२ द्विवचनस्य बहुवचनं १३ अंत्यव्यं० दलुक् जस्शसोर्लुक्
 टाणषस्येत् षत्वे ते । अक्षि १२ ओऽद्यादौ कस्य ङः अनादौ द्वित्वं
 द्वितीयपूर्व० ङ च द्विवचनस्य बहुवचनं शस् जस्शसोर्लुक् शसो-
 लोपः लुप्ते शसि दीर्घः ङि ङी सा स्त्री अद्यापि ते अक्षिणी शप-
 तीत्यर्थः । अत्रानेन वाक्षिशब्दस्य पुंस्त्वं अथ नपुंसकत्वं तेन ममा-
 क्षिणी नर्त्तिते नृतैच् नर्त्तने नृत् नृत्यतोऽक्षिणीते नृत्यतोऽन्यः प्रयुक्ते
 प्रयोज्य व्यापारे णिग् गुणः नरा नृत्यते स्म कवत्तक्तप्र० त इति नर्त्त
 इति जाते व्रजनृतमदांश्चः अनादौ द्वित्वं लुगावीक्त जावकर्मसु णिग्
 स्थाने आवि १२ द्विवचनस्य बहुवचनं १३ जस्शसोर्लुक्
 सप्राग् दीर्घाः जस्स्थाने ई पूर्वस्य दीर्घः तस्य ता कगचेति तलुक्
 नञाविद्यां तद् ३१ अंत्य० दलुक् टा आमोर्णः टास्थाने टाणश
 स्येत् षत्वं तेण । अस्मद् ६१ मे मश्म ममह मजद्वाङ्सौ अस्मद्
 स्थाने अह्वा त्यदाद्यव्ययात् अलुक् तेणह्वा अक्षि १२ द्विवचनस्य
 बहुवचनं १३ ओऽद्यादौ कस्य ङः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वङ
 च जस्शसोर्लुक् सप्राग् दीर्घाः जस्स्थाने पूर्वस्य च दीर्घः
 अङ्गीई एतद् १२ अंत्यव्यं० दलुक् तदश्चतः सौ ङ्गीवे तस् आदि-
 त्याप् सा अक्षि ११ ओऽद्यादौ कस्य ङः अनादौ० द्वितीयस्य
 पूर्वङस्य च अङ्गीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् अङ्गी । चङ्गुस्
 कः खः कचित्तुङ्गौ कस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य पूर्व ख
 क १३ अनेन वा पुंस्त्वं जस् शस् ङसित्तोद्वापिदीर्घः जस् शस्
 ईंणयः सप्राग् दीर्घाः चक्खू चक्खूई । नयन लोचन १३ नोणः

कगचजेति लुक् अनेनवा पुंस्त्वं पूर्ववत् नयणा नयणां लोअणा
लोअणां एवंच वयणा वयणां । विद्युत् द्यय्ययाजः अनादौ
द्वित्वं अंत्यव्यं तलुक् उ टाआमोर्णः पुंसि टोणा अन्यत्र स्त्रियां
टाडस्डेरदादि टास्थाने ए पूर्वस्य दीर्घः विज्जुणा विज्जुए । कुख
ठंदस् अनेन वा पुंस्त्वं अंत्यव्यं सलुक् अतः सेर्गोः क्लीबेसम्
मोनुस्वाः कुलो कुलं ठंदो ठंदं । माहात्म्य २ ह्रस्वः संयोगे हा ह
अधोमनयां यलुक् जस्मात्मनोः पोवा मस्य अनादौद्वित्वं ११ अने-
न वा पुंस्त्वं अतःसेर्गोः क्लीबेसम् मोनुस्वारः माहृप्पं माहृप्पो ।
दुःख १३ जस्शसोर्लुक् जस्शस् डसित्तो दीर्घः जस्शस् इंश्ण
यःसप्राग्दीर्घाः जस्स्थानेइं पूर्वस्य च दीर्घः निर्डुरोर्वा रलुक्
अनादौ द्वित्वं द्वित्वं द्वितीयं पूर्वस्वस्य कः डुक्खा डुक्खाइं ।
जाजन १३ कगचजेति जलुक् अवर्णो अ य नोणः अनेनवा पुंस्त्वं
जस्शस् डसित्तो दीर्घः जस्शसोर्लुक् जस्शस्इंश्णयःसप्राग्-
दीर्घाः जस् इं पूर्वस्य च दीर्घः जायणा जायणाइं । नेत्रकमलयो-
स्तु पुनः पुंसकत्वं संस्कृतेप्यस्ति ॥ ३३ ॥

टीका भापांतर. वा ११ अक्षर्यवचनाय १३ अक्षि (नेत्र) जेनो अर्थ ठे ते
अक्षर्य एट्ठे नेत्रपर्यायवाला अने वचन विगेरे एवा शब्दो विकट्ठे पुल्लिङ्गे आय. संस्कृ-
त यद्यपि शब्दने द्यय्ययाजः अनादौ द्वित्वं पदादपेर्वा लुक् पोवः ए सूत्रो लागी
अज्जवि एवुं रूप सिद्ध आय. संस्कृत सा ते मूल तद्दशब्दनुं रूप ठे. अंत्यव्यंजन
दलुक् तदश्चतः सोक्लीबे तस्य सः आत् ए सूत्रो लागी सा एवुं रूप आय. संस्कृत
शपति तेमां सर्पी आक्रोशे ए धातु ठे तेनो अर्थ शाप देवो सोगन खावा इत्यादि
आय ठे. शपवर्त्तमा० व्यंजना अतत्यादीनां ति ए सूत्रो लागी ति नो इ आय पढी
लोकात् शपोःसः पोवः ए सूत्रो लागी सचइ एवुं रूप सिद्ध आय. संस्कृत ते तद्
शब्दनुं रूप ठे. तेने द्विनचनस्य बहुवचनं जस् जस्शसोर्लुक् शसोर्लोपः लुसे शसि
दीर्घः इत्यादि सूत्रो लागी चिच्छ नुं च्छी एवुं आय. आ वाक्यनो अर्थ-ते स्त्री अद्यापि
ते वने नेत्रोने शाप आपेठे अथवा सोगन आपे ठे. अहिं आ चालता सूत्रथी अक्षि
शब्दने विकट्ठे पुल्लिङ्गपणुं आय. नपुंसकनुं ऊदाहरण संस्कृत ' तेन मम अक्षिणी नर्त्तिते'
तेनो अर्थ-तेणे मारा बे नेत्रने नचाव्या. नृती नर्त्तने. नृत् धातु नाचवामां प्रवर्त्त. बे
नेत्र नाचेठे ते नाचतां नेत्रने बीजो प्रेरणा करेठे. अहिं प्रयोज्य व्यापार एट्ठे प्रेरणा अर्थ-
मां गिग् प्रत्यय आव्यो. तेने गुण अई नइ एवुं रूप सिद्ध अयुं. पढी चूतार्थमां कतत्क

ए सूत्र प्रमाणे क्त प्रत्यय आवी नर्त्त एवुं रूप आय. पढी ब्रजन्ततमदांच अनादौ द्वित्वं लुगावीक्तभावकर्मसु ए सूत्रथी णिग् प्रत्ययने स्थाने आवि एवुं रूप आय पढी द्विवचनस्य बहुवचनं जस्शस् इ ईणयः स प्राग्दीर्घाः ए पामी जश्स्थाने ई आय, पढी पूर्वस्य दीर्घः ए सूत्रवडे त नो ता आय. कगच ए सूत्रवडे त नो लुक् आय पटले नवाविआई ए रूपसिद्ध अयुं. संस्कृत तद् शब्दने अंत्य दनो लुक् आय पढी टा आमोर्णः ए सूत्रथी टा स्थाने ण आय. पढी सस्येत् ए सूत्रवडे एकार अई तेण एवुं रूप सिद्ध आय. संस्कृत अस्मद् शब्दने मइ मम महमजज्ञाञ्सौ ए सूत्रथी अस्मद् ने स्थाने अह्म आय, पढी ल्यदाद्यव्ययात्तस्वरस्यलुक् पटले अ एवुं रूपसिद्ध आय. संस्कृत अक्षि शब्दने द्विवचनस्य बहुवचनं छोऽक्ष्यादौ अनादौ द्वित्वं ते पढी द्वितीय० तेशी पूर्व छ नो च आय पढी जश् शस् इ ईणयः स प्राग्दीर्घाः ए सूत्रवडे जस् ने स्थाने पूर्व ने दीर्घ आय पटले अच्छीइं एवुं रूप सिद्ध अयुं. संस्कृत एतद् शब्दने अंत्यव्यंज० पामी सनो लुक् आय पढी तदश्चतःसौ ह्नीबे ए सूत्रथी तनो स आय पढी आत् ए सूत्रवडे आप् आवे पटले सा एवुं रूप सिद्ध अयुं. संस्कृत अक्षि शब्दने छोऽक्ष्यादौ ए सूत्रवडे क्ष नो छ आय पढी अनादौ० द्वितीयस्य० पूर्व ङ च अच्छीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन सलुक् ए सूत्रलागी अच्छी एवुं रूप सिद्ध अयुं. संस्कृत चक्षुस् शब्दने क्षः खः कचिनु क्षडौ ए सूत्रथी क्ष नो ख आय पढी अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य० ए सूत्रोथी पूर्व ख नो क आय. पढी आ चालता सूत्रवडे विकट्ये पुंलिङ्गपणुं आय. पढी जस् शस् ङसित्तो ब्रामि दीर्घः जस् शस् इ ईणयः सप्राग्दीर्घाः ए सूत्रोथी चक्खइं ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत नयन अने लोचन शब्दने नोणः कगचज ए सूत्रलागी आ चालता सूत्रवडे विकट्ये पुंलिङ्गपणुं आय. बाकी पूर्ववत् पटले नयणा नयणाइं अने लोयणा लोयणाइं ए रूप सिद्ध आय. एवीज रीते संस्कृत वचन शब्दना वयणा वयणाइं एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत विशुत् शब्दने वय्ययां जः अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं० टा आमोर्णः पुंलिङ्गे टोणा वीलिङ्गे टाङ्सडे रदादिदेघातुङ्सेः टाने स्थाने ए आय पढी पूर्वस्य दीर्घः त्यारे विङ्गुणा विञ्जए एवा रूप सिद्ध आय. संस्कृत कुल छंदस् शब्दने आ चालता सूत्रथी० विकट्ये पुंलिङ्गपणुं अई अंत्यव्यंज० सलुक् अतः सेडोः ह्नीबे स्स् मोनुस्वा० ए सूत्रोलागी० कुलो कुलं छंदो छंदं एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत माहात्म्य तेने ह्रस्वः संयोगे ई माहात्म्य अयुं अधोमनयां यल्लुक् माहत्स्य अयुं भस्मात्मनोः पो वा म नो प अथो माहत्स्य अयुं. अनादौ द्वित्वं माहप्प अयुं आ सूत्रथी विकट्ये पुंलिङ्गपणुं आय. पढी अतः सेडोः ह्नीबे स्स् मोनु० माहप्पो माहप्पं, संस्कृत दुःख तेने जस् शसोर्लुक् जस् शसङ्सित्तो० दीर्घः जस्शस् इ ईण यः सप्राग्दीर्घाः जस् ने स्थाने इ आय अने पूर्वने दीर्घ आय पढी निर्दुरोर्वा रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० ए सूत्रथी पूर्व ख नो क आय. पटले दुक्खा दुक्खाइं एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत भाजन शब्दने कगचजेति जलक व्यवर्णोयः श्रुति नोणः ए सूत्रोलागी आ चाल-

ता सूत्रधी विकल्पे पुंलिङ्गपणुं आय. पढी जसशस् डसित्तो० दीर्घः जसशसोर्लुक्
जसशस् ईङ्णयः स प्राग् दीर्घाः जस् स्थाने इ आय पढी पूर्वस्य च दीर्घः एटवे
भायणा भायणाई ए रूप सिद्ध आय. नेत्र अने कमल शब्दने संस्कृतमां पण
पुंलिङ्गपणुं आय ठे. ॥ ३३ ॥

गुणाद्याः क्लीबे वा ॥ ३४ ॥

गुणादयः क्लीबे वा प्रयोक्तव्याः ॥ गुणाई गुणा । विह्वेहिं गुणाई
मगन्ति । देवाणि देवा । बिन्दुई बिन्दुणो । खगं खगो । मंढल-
गं मंढलगो । कररुहं कररुहो । रुक्खाई रुक्खा । इत्यादि इति
गुणादयः ॥ ३४ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृतमां गुणादि शब्दो नपुंसके विकल्पे योजवा. जेमके संस्कृत
गुणाः तेनुं गुणाई गुणा एवां रूप आय. तेनुं उदाहरण आप्रमाणे ठे- संस्कृत-विज्ञ-
वैर्गुणान् मार्गयंति तेनुं प्राकृत विह्वेहिं गुणाई मगन्ति एटवे तेओ वैजववने गुणोने
शोधे ठे. संस्कृत देवाः तेनुं देवाणि तथा देवा एवां रूप आय. संस्कृत बिंदवः तेना
बिंदुई बिंदुणो एवां रूप आय. संस्कृत खग तेनुं खगं खगो एवां रूप आय. संस्कृत
मंढलाग्रं तेना मंढलगं मंढलगो एवां रूप आय. संस्कृत कररुह तेनुं कररुहं
कररुहो एवां रूप आय. संस्कृत वृक्षाः तेना रुक्खाई रुक्खा एवां रूप आय. इत्यादि
गुणादि शब्दो जाणी लेवा. ॥ ३४ ॥

॥ टुंठिका ॥

गुणा आद्या येषां ते गुणाद्याः क्लीबे ७१ वा ११ गुण १३ अनेन वा
क्लीबे जसशस् ईङ्णयः सप्राग् दीर्घाः जस् शस् डसित्तो दीर्घः
जस् शसोर्दीर्घः जसशसोर्लुक् गुणा गुणाई । गाथा एगे लहु अ
सहावा गुणेहिं लहिं मंहति घणरिद्धि अणे विमलसहावा
विह्वेहिं गुणाई मगन्ति ॥ १ ॥ अस्यार्थः-संस्कृत-एके लघुकख-
जावा गुणान् लब्ध्वा धनरुद्धिं महतीं वांठंति अन्ये विपुलखजावाः
विज्ञवैर्गुणान् मार्गयंतीत्यर्थः विज्ञव ३३ खयषध० जस्य इः जिस
ज्यस् सुपि एत्वं जिसो हिं हिहिं जिस स्थाने हिं विह्वेहिं
मार्गं अन्वेषणे उत्तमा० अंति नुरादिभ्यो णिव बहुष्वद्यस्यन्ति
न्तश्च अंतिस्थाने न्ति णेरदे दावावे णिव स्थाने अत् अ इति
ह्रस्वः संयोगे मा म से सर्वत्र रलुक् अनादौ क्तिवं मगन्ति । देव

१३ जस् शस् इङ्णयः० जस् स्थाने णि पूर्वस्य दीर्घः जस् शस् ङसित्तो० दीर्घः जस् शसोर्लुक् देर्लुक् देवाणि देवा । विंडु १३ जस् शस् इङ्णयः जस् स्थाने इं पूर्वस्य च दीर्घः द्वितीये जस् शस् ङसिङसाणो जस् स्थाने णो बिंदूइं विंडुणो । खङ्ग कगटकेति ङलोपः अनादौ द्वित्वं ११ अनेन वा क्लीबत्वं क्लीबे सम् मोनु० अतः सेडोः खगं खगो । मंडलाग्रं ११ ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रल्लुक् क्लीबे सम् मोनु० अतः सेडोः मंडलग्गं मंडलग्गो कररुह् ११ क्ली बे सम् मोनु० अतः सेडोः कररुहं कररुहो वृक् १३ वृक् दक्षिणो रुक्खलुडौ वृक्कस्य रुक्खादेशः १३ अनेन वा क्लीबत्वं यत्र क्लीबत्वं तत्र जस् शस् इङ्णयः जस् स्थाने इं पूर्वस्य च दीर्घः अन्यत्र पुंसि जस् शस् ङसित्तो दीर्घः जस् शसोर्लुक् रुक्खाइं रुक्खा इति गुणादयः समाप्ताः ॥ ३४ ॥

टीका भाषांतर. गुण शब्द ठे आदि जेमेने ते गुणाद्य शब्दो कहेवाय. क्लीबे ए सप्त-मीतुं एकवचन ठे. अने वा अव्यय ठे. संस्कृत गुण शब्दने आ चालता सूत्रथी विकट्टे नपुंसकपणुं आय. तेथी जस् शस् इङ्णयः ए सूत्र लागी जस् शस् ङसित्तो दीर्घः जस् शसोर्दीर्घः जस् शसोर्लुक् ए सूत्रोपामी गुणा गुणाइं एवां रूप सिद्ध आय. ते उपर उदाहरणनी गाथा आपेठे तेने एवो अर्थ ठे के, “केटलाएक लघुस्वजाव-वाला पुरुषो गुणने प्राप्त करी मोटी धन समृद्धिने झेठे अने केटलाएक विशालस्वजाव-वाला पुरुषो वैजववडे गुणोने शोधे ठे” आहिं गुणशब्द पुंलिङ्गे अने नपुंसकेठे. संस्कृत विजव शब्दने १३ ख थ घ ङ ए सूत्रथी भ नो ह् आय. पढी भिस् भ्यस् सुपि ए सूत्रथी एकार आय पढी भिसो हिं हि हि ए सूत्रथी जिस् ने स्थाने हिं आय एटले विह्वेहिं एडुं रूप सिद्ध आय. मार्ग अन्वेषणे मार्ग ए धातु शोधवानेविषे प्रवर्त्ते उत्तम पुरुषनो अंति प्रत्यय आन्यो. चुरादिभ्यो णिक् पढी बहुष्याद्यस्यन्ति न्ते इरे ए सूत्रथी अंतिने स्थाने न्ति आवे पढी णेरदेदाचावे ए सूत्रथी णिक् ने अत् अ थयो पढी ह्रस्वः संयोगे ए सूत्रपामी मा नो म थयो से सर्वत्र रल्लुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोलागी भगंति ए रूप सिद्ध थयुं. संस्कृत देव शब्दने १३ जस् शस् इङ्णयः ए सूत्रथी जस् ने स्थाने णि आवे पढी पूर्वस्य दीर्घः जस् शस् ङसित्तो० जस् शसोर्लुक् ए सूत्रोलागी देवाणि देवा एवां रूप सिद्ध थया. संस्कृत बिंदु १३ तेने जस् शस् इङ्णयः जस् ने स्थाने इं आय पूर्वने दीर्घ आय. बीजे पहे जस् शस् ङसिङसाणो ए सूत्रथी जस् ने स्थाने णो आय एटले बिंदूइं बिंदुणो ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत खङ्ग तेने कगटङ्क- ए सूत्रथी ङ नो लोप अई अनादौ द्वित्वं पढी आ

चावता सूत्रथी विकल्पे नपुंसकपणुं आय पठी क्लीबे सम् मोनु० अतः सेडोंः ए सूत्रो-
 छागी खगंगं खगंगो ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत मंडलाग्र ११ तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र
 रलुक् क्लीबे सम् मोनु० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मंडलगंगं मंडलगंगो ए रूप सिद्ध
 आय. संस्कृत कररुह ११ तेने क्लीबे सम् मोनु० अतः सेडोंः ए सूत्रथी कररुहं कररुहो
 ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत वृक्ष शब्दने ' वृक्षद्विषयो रुक्ख छुढौ ए सूत्रथी वृक्ष शब्द-
 ने रुक्ख आदेश आय. पठी आ चावता सूत्रथी विकल्पे नपुंसकपणुं आय. ज्यारे नपुंसके
 होय त्यारे जस् शस् इङ्गण्यः ए सूत्रवने जस् ने स्थाने इं आय अने पूर्वने दीर्घ आय.
 अने ज्यारे पुंलिगे होय त्यारे जस्शस् ङसित्तो अने जसशसोलुक् ए सूत्रोथी
 रुक्खाइं रुक्खा ए रूप सिद्ध आय. इति गुणादि समाप्त अथा. ॥ ३४ ॥

वेमांजल्याद्याः स्त्रियाम् ॥ ३५ ॥

इमांता अंजल्यादयश्च शब्दाः स्त्रियां वा प्रयोक्तव्याः ॥ एसा गरि-
 मा एस गरिमा । एसा महिमा एस महिमा । एसा निह्वज्जि-
 मा एस निह्वज्जिमा । एसा धुत्तिमा एस धुत्तिमा ॥ अंजल्यादि ।
 एसा अंजली एस अंजली । पिट्ठी पिट्ठं । पृष्ठमित्वे कृते स्त्रियामेवे
 त्यन्ये ॥ अष्टी अष्ठिं । पण्हा पण्हो । चोरिआ चोरिअं । एवं डुड्डी ।
 बली । निह्दी । विह्दी । रस्सी गंठी । इत्यंजल्यादयः ॥ गड्डा गड्डो ।
 इति तु संस्कृतवदेव सिद्धं ॥ इमेति तंत्रेण त्वादेशस्य डिमा
 इत्यस्य पृथादोन्नश्च संग्रहः । त्वादेशस्य स्त्रीत्वमेवेष्टत्येके ॥ ३५ ॥

मूल भाषांतर. इमन् प्रत्यय जेमने अंते ठे एवां अने अंजलि विगरे शब्दो प्राकृतमां
 विकल्पे स्त्रीलिङ्गे आय. संस्कृत स्त्रीलिङ्गे एषा गरिमानुं एसा गरिमा अने पुंलिङ्गे
 एष गरिमानुं एस गरिमा एवं रूप आय. तेवीज रीते एसा महिमा अने एस
 महिमा एवां रूप आय. संस्कृत एषा निर्ह्वज्जिमा तेनुं स्त्रीलिङ्गे एसा निर्ह्वज्जिमा
 अने पुंलिङ्गे एस निह्वज्जिमा एवां रूप आय. संस्कृत एषा धुत्तिमा तेनुं स्त्रीलिङ्गे एसा
 धुत्तिमा अने पुंलिङ्गे एस धुत्तिमा आय. हवे अंजलि विगरे शब्दो कहेठे- संस्कृत स्त्री.
 एषा अंजलि पुं. एष अंजलि तेनुं स्त्री एसा अंजलिअने पु. एस अंजलि आय.
 संस्कृत पृष्ठा तेनुं स्त्री पिट्ठी न. पिट्ठं आय. अहिं पृष्ठ शब्दने इकार अर्ध केवल स्त्रीलिङ्गेज
 एम केटलाएक कहेठे-संस्कृत अक्षि तेनुं स्त्री. अष्टी न. अष्ठि आय. संस्कृत प्रस्त
 तेनुं स्त्री. पण्हा पु. पण्हो आय. संस्कृत चोर्य शब्दने स्त्री. चोरिआ न. चोरिअं
 आय. एवी रीते संस्कृत कुक्षि शब्दनुं कल्ली आय. संस्कृत बलि शब्दनुं बली आय.
 संस्कृत निधिनुं निह्दी अने विधिनुं विह्दी आय. संस्कृत रस्मि शब्दनुं रस्सी एडुं
 रूप आय. संस्कृत ग्रंथि शब्दनुं गंठी आय. इति अंजल्यादि शब्दो जाणवा. संस्कृत

ठः अक्लीवे कुल्ली । रश्मि अधोमनयां शषोः सः अनादौ द्वित्वं रस्सी ।
ग्रंथि ग्रंथो गंठः गंठश्चादेशः । गर्त्ताशब्दस्य पुंस्त्रीलिङ्गे उक्ते गर्त्त ग-
र्त्तदः तस्य उः अनादौ द्वित्वं गड्डा गड्डो ॥ ३५ ॥

टीका भाषांतर. वा ११ अंजलि शब्द ठे आद्य-मुख्य जेमने ते अंजलयाद्य शब्दो
जाणवा, तेमज इमा एटले इमन् प्रत्ययवाला शब्दो ते विकट्पे स्त्रीलिङ्गे थाय. संस्कृत
एतद् शब्दने अंत्यव्यं० एत थाय पठी तदश्चतः सोऽक्लीवे एस थाय पठी अंत्यव्यं-
जन सूत्रथी स नो लुक् थइ आत् ए सूत्रे आप् आवी एसा रूप थयुं. संस्कृत गरि-
मन् शब्दने स्त्रियामादविद्युतः ए सूत्रथी न नो आ थयो पठी अंत्य० सलुक् अने
आ चालता सूत्रथी विकट्पे स्त्रीलिङ्गपणुं थइ गरिमा एवुं रूप थाय. वीजे पद्दे, ए-
तद् शब्दने अंत्यव्यंज० तदश्च तः सो० एटले एस रूप थाय, गरिमन् शब्दने पुंस्यन
आणो राजवच्च ए सूत्रथी न नो आ थाय पठी अंत्यव्यंजन सलुक् लागी गरिमा
रूप सिद्ध थयुं. एसा महिमा त्यां एसा पूर्ववत् सिद्ध करवुं. महिमन् शब्दने महिमानो
जे जाव ते महिमा कहेवाय तेने आ चालता सूत्रथी विकट्पे स्त्रीलिङ्गपणुं थाय एटले
स्त्रियामाद० ए नियमलागी महिमा रूप थाय. पुंलिङ्ग पद्दे पुंस्यन आणो० ए सूत्रे
न नो आ थई महिमा रूप सिद्ध थाय. संस्कृत निर्लज्ज तेने निर्लज्जनो जे जाव ते
निर्लज्जत्व कहेवाय. अहिं भावे तलत्व प्रत्ययः ए सूत्रथी त्व प्रत्यय आवे. पठी अहिं
डिमा प्रत्ययलागी डित्वपणाथी अंत्यस्वरनो लोप थई आ चालता सूत्रथी विकट्पे स्त्री-
लिङ्गपणुं थाय. स्त्रीलिङ्गपद्दे स्त्रियामाद० ए सूत्रलागी बाकीनी साधना पूर्ववत् करवी.
पठी सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोलागी निह्रज्जमा रूप सिद्ध थाय. पुंलिङ्ग
पद्दे पुंस्यन आणो राज० ए सूत्रलागी निह्रज्जमा रूप सिद्ध थाय. संस्कृत धूर्त्त
धूर्त्तनो जे जाव ते धूर्त्तत्व कहेवाय. अहिं त्व प्रत्यय आव्यो. पठी ह्रस्वः संयोगे
सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोलागी त्व प्रत्ययने डिमा प्रत्यय लागे डित्वं०
ए नियमलागी धूर्त्तिमा रूप सिद्ध थाय. वीजे पद्दे धूर्त्तः एवुं थाय. संस्कृत गर्त्त शब्दने
पृथ्वादिपरिमन् ए नियमथी विकट्पे ईमन् प्रत्यय आवे. पठी अंत्यस्वरादे० ए सूत्रथी
अंत्यस्वरनो लोप थाय. पठी लोकात् पुंस्यनआणो० ए सूत्रोलागी गत्तिमा रूप
सिद्ध थाय. संस्कृत अंजलि ११ शब्दने अक्लीवे० सूत्रलागे पठी स्त्रीलिङ्गमां एसा
अंजली एवुं रूप थाय. पुंलिङ्गमां एस अंजली एवुं थाय. संस्कृत पृष्ठ शब्दने पृष्ठेवानु
त्तरपदे ए सूत्रथी पृ नो पि थाय. पठी इःस्वमादौ ए सूत्रलागी पृष्टि थाय. पठी
पृष्ठ्यानुष्टा ए सूत्रथी पृ नो थ थाय. पठी अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ नो ट
थाय. पठी आ चालता सूत्रे विकट्पे स्त्रीलिङ्गपणुं थाय अने अक्लीवे दीर्घः अने एकपद्दे
ई कार न थाय अने क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोलागी पिट्टी पिट्टं एवां रूप सिद्ध थाय.
संस्कृत अक्षि शब्दने छोऽक्ष्यादौ अक्लीवे दीर्घः क्लीबेस्वरान्मसे ए सूत्रोलागी
अच्छी अच्छि एवां रूप सिद्ध थाय, संस्कृत प्रस्त शब्दने सर्वत्र रलुक् सूक्ष्मश्मष्ण

ए सूत्रोलागी पण्ह अने पण्हो एवां रूप आय. संस्कृत चोर्य ११ तेने स्याद्भव्य चैत्यचोर्य ए सूत्रलागी य नी पेहेला इ आय पठी लोकात् औत ओत् ए सूत्रथी चो आय. पठी एकपक्षे नपुंसके लेतां चोरिआ चोरिअं एवां वे रूप सिद्ध आय. एवी रीते कुक्षि ११ शब्दने क्षः खः कचित्तु ए सूत्रलागी पठी क्ष नो इ आय अने अक्कीबे ए सूत्रथी कुच्छी रूप आय. संस्कृत रश्मि शब्दने अधोमनयां शपोः सः अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी रस्सी रूप सिद्ध आय. संस्कृत ग्रंथि शब्दने ग्रंथो गंठः ए सूत्रथी ग्रंथ स्थाने गंठ आदेश आय एटले गंठि रूप सिद्ध आय. गर्त्ता शब्द पुंलिगे अने स्त्रीलिगे ठे तेथी तेनां गर्त्त अने गर्त्ता एवां रूप सिद्ध आय. गर्त्तें ङः ए सूत्रथी त नो ङ आय. पठी अनादौ द्वित्वं ए सूत्रलागी गङ्गा गङ्गो एवां रूप सिद्ध आय.॥ ३५ ॥

बाहोरात् ॥ ३६ ॥

बाहुशब्दस्य स्त्रीयामाकारोन्तादेशो जवति ॥ बाहाए जेण धरिउ
एकाए ॥ स्त्रियामित्येव । वामेश्वरो बाहु ॥ ३६ ॥

मूल भाषांतर. बाहु शब्दने प्राकृतमां स्त्रीलिंगे आकार एवो अंतादेश आय. संस्कृत बाहुना येन धृतः एकया तेजुं बाहाए जेण धरिओ एकाए एवुं आय अहिं बाहु शब्दने त्रीजी विजकिमां आकारांत आदेश अर्द्ध बाहाए एवुं रूप सिद्ध अयेलुं ठे. ते स्त्रीलिंगेज आय. संस्कृत वामेतरो बाहुः तेजुं प्राकृत वामेश्वरो बाहु एवुं अयुं ठे॥ ३६ ॥

॥ तुंडिका ॥

बाहु ६१ आत् बाहु ३१ टाडस्डे टा ए अनेन हु हा बाहाए
यद् ३१ टा आमोर्णः आदेर्योऽजः अंतव्यं दलुक् टाणशस्येत् जेण
धृत ऋवर्णस्यार् धर व्यंजनाऽ अत् लोकात् के रारि कगचजे
तलुक् अतः सेडोः धरिउ एका ३१ टाडस्डे रदा टाए सेवादौ वा
द्वित्वं एकाए । वामेतर ११ कगचजेति लुक् अतः सेडोः वामेश्वरो
बाहु ११ अक्कीबे बाहु ॥ ३६ ॥

टीका भाषांतर. बाहु ६१ आत् संस्कृत बाहु ३१ शब्दने त्रीजी विजकिना एक वचनमां टा प्रत्यय आवे पठी टाडस्डे० ए सूत्रथी टा नो ए आय पठी आ सूत्रवके हु नो हा आय त्वारे बाहाए रूप सिद्ध आय. संस्कृत यद् ३१ शब्दने टा प्रत्यय आवे पठी आमोर्णः आदेर्योऽजः अंतव्यं दलुक् टाणशस्येत् ए सूत्रोथी जेण ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत धृत शब्दने ऋवर्णस्यार् ए सूत्रथी धर एवुं रूप आय. पठी व्यंजना अत् लोकात् के ए सूत्रथी र नो रि आय पठी कगचजेति तलुक् अतः सेडोः ए सूत्रोथी धरिओ एवुं रूप सिद्ध आय. संस्कृत एका ३१ तेने टाप्रत्यय आवे पठी टाडस्डे

रदा० ए सूत्रथी टा नो ए आय सेवादौ वा द्वित्वं ए सूत्रलागी एकाए एवं रूप सिद्ध आय. संस्कृत वामेतर ११ तेने कगचजेति तल्लुक् अतः सेढोः ए सूत्रो लागी वामेअरो रूप सिद्ध आय. बाहु ११ शब्दने अह्नीवे ए नियमथी बाहू एवं रूप सिद्ध आय. ॥३६॥

अतो ङो विसर्गस्य ॥ ३७ ॥

संस्कृतलक्षणोत्पन्नस्यातः परस्य विसर्गस्य स्थाने ङो इत्यादेशो जवति ॥ सर्वतः । सवर्त्त ॥ पुरतः । पुरर्त्त ॥ अग्रतः । अगर्त्त ॥ मार्गतः । मगर्त्त ॥ एवं सिद्धावस्थापेक्षया । जवतः । जवर्त्त ॥ जर्वतः । जर्वतो ॥ संतः संतो ॥ कुतः । कुदो ॥ ३७ ॥

मूल भाषांतर. संस्कृत लक्षणथी उत्पन्न थयेला अकारथकी पर एवां विसर्गने स्थाने ङो एवो आदेश आयवे. जेमके, संस्कृत सर्वतः तेनुं सवर्त्तो एवं रूप आय. संस्कृत पुरतः तेनुं पुरर्त्तो आय. संस्कृत अग्रतः तेनुं अगर्त्तो आय संस्कृत मार्गतः तेनुं मगर्त्तो आय. एवीरीते सिद्धावस्थानी अपेक्षाए संस्कृत भवतः तेनुं भवर्त्तो आय. भवंतः तेनुं भवंतो आय संस्कृत संतः तेनुं संतो अने कुतः तेनुं कुदो एवां रूप आय ॥३७॥

॥ टुटिका ॥

अतः ५१ ङो ११ विसर्ग ६१ सर्वतः अग्रतः मार्गतः सर्वत्र रल्लुक् अनादौ द्वित्वं ह्रस्वः अनेन विसर्गस्य ङो ङं । कगचजेति तल्लुक् द्वित्यं सवर्त्त पुरर्त्त अगर्त्त मगर्त्त जवतः षष्ठ्यंतरूपसिद्धः अनेन विसर्गस्य ङो ङं कगटजेति तल्लुक् द्वित्यं जवर्त्त । जर्वतः संतः १३ अनेन विसर्गस्य ङो ङं जर्वतो संतो । कुतस् ११ अव्ययं तोदोऽनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य तस्य दः अनेन विसर्गस्य ङो ङं द्वित्यं कुदो ॥३७॥

टीका भाषांतर. अतः ५१ ङो ११ विसर्ग ६१ संस्कृत सर्वतः अग्रतः मार्गतः ए शब्दने सर्वत्र रल्लुक् अनादौ द्वित्वं ह्रस्वः आ चालता सूत्रथी विसर्ग नो ङो आय. कगचजेति तल्लुक् अने द्वित्यं० ए सूत्रोथी सवर्त्तो पुरर्त्तो अगर्त्तो मगर्त्तो ए रूप सिद्ध आय वे. संस्कृत भवतः ते पठीविजकिनुं सिद्ध रूप वे. तेने आ चालता सूत्रथी विसर्गनो ङो आय पठी कगटजेति तल्लुक् अने द्वित्यं० ए सूत्रोथी भवर्त्तो रूप सिद्ध आय. संस्कृत प्रथमावहुवचन भवंतः संतः १३ तेने आ चालता सूत्रथी विसर्गनो ङो आय एटवे भवंतो संतो एवां रूप आय. संस्कृत कुतस् ११ तेने अव्ययं तोदोऽनादौ० ए सूत्रथी तनो द आय पठी आ चालता सूत्रथी विसर्गनो ङो अई द्वित्वं ए सूत्रथी कुदो रूप सिद्ध आय. ॥ ३७ ॥

નિષ્પ્રતી ડંતપરી માલ્યસ્થોર્વા ॥ ૩૬ ॥

નિરૂ પ્રતિ ઇત્યેતૌ માલ્યશબ્દે સ્થાધાતૌ ચ પરે યથાસંખ્યં ડંત.
પરિ ઇત્યેવંરૂપૌ વા ઞવતઃ । અજ્ઞેદનિર્દેશઃ સર્વાદેશાર્થઃ ॥ ડંમાલં ।
નિમ્મહ્લં । ડંમાલયં વહ્ઙ્ । પરિઢ્ઠા પઙ્ઠા । પરિઢ્ઠિઞ્ પઙ્ઠિઞ્ ॥૩૬॥

મૂલ ભાષાંતર. પ્રાકૃતમાં નિરૂ અને પ્રતિ ઇ બે ડપસર્ગોની પઢી જો માલ્યશબ્દ અને સ્થાધાતુ આવે તો યથાસંખ્યાપ ઓત્ નિરૂ એવાં રૂપવાલા વિકલ્પે આય. અર્હિ જે અજ્ઞેદનિર્દેશ કર્યો છે તે શબ્દને સ્થાને સર્વ આદેશને અર્થે છે. સંસ્કૃત નિર્માલ્ય શબ્દનું આ સૂત્રથી ઓમાલં તથા નિમ્મહ્લં એવાં રૂપ આય. તેછપર હદાહરણ આપેહે સંસ્કૃત નિર્માલ્યં વહતિ એવું હતું તેનું પ્રાકૃત આ નિયમપ્રમાણે-ઓમાલયં વહ્ઙ્ એવું આય. સંસ્કૃત પ્રતિષ્ઠા તેનું આ નિયમથી પરિઢ્ઠા અને વિકલ્પે પઙ્ઠા એવાં રૂપ આય. સંસ્કૃત પ્રતિસ્થિત તેના પરિઢ્ઠિઞ્ અને પઙ્ઠિઞ્ એવાં રૂપ આય. ॥ ૩૬ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

નિશ્ચ પ્રતિશ્ચ નિષ્પ્રતી ૩૨ ડંત્વ પરિશ્ચ ડંતપરી ૧૨ માલ્યશ્ચ સ્થા-
શ્ચ માલ્યસ્થૌ તયોઃ વા ૧૧ નિર્માલ્યં નિર્ગતં માલ્યં યેષાં ક્લીબે સ્-
મ્ અધોમનયાં યલુક્ અનેન વા નિરઃસ્થાને ડં મોનુઃ ડંમાલં પદ્ધે
નિર્માલ્યઃ હ્રસ્વઃ સંયોગે મા મસર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં અધોમ-
નયાં યલુક્ સેવાદૌદ્વિત્વં નિમ્મહ્લં । સા પઙ્ સહસ્ત્રદિલં અલ્લવિ-
હસહયગંધર દિયંપિ હલ્લસિયનયરદેરવ ઇવ ડંમાલયં વહ્ઙ્ ૧ અ-
સ્યાર્થઃ દ્વે ઞગવન્ ત્વયા સ્વહસ્તદન્તં નિર્માલ્યં સા ક્લી અથાપિ
વહતિ નિર્માલ્યં ગંધરહિતમપિ હલ્લસિતનગરયદ્દેવતેવેલર્થઃ
નિર્માલ્યકં વા સ્વાર્થે કશ્ચ વાઽન્યત્પૂર્વવત્ ડંમાલયં । પ્રતિસ્થા સ્થ-
ષ્ઠાથક્કચિદ્નિરપ્પાઃ સ્થા ળા વા ઽનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીયઃ પૂર્વસ્ય અને-
ન વા પ્રતિસ્થાને પરિ પદ્ધે સર્વત્ર રલુક્ કગચજેતિ તલુક્ પરિઢ્ઠા
પઙ્ઠા પૂર્વવત્ ક્ત પ્રઃ ગદોસોનુવિદ્યાવિષ્વેકસ્મિન્ સ્ત્રીણાં ઢ્ઠાઢ્ઠિ
કગચજેતિ તલુક્ પરિઢ્ઠિઞ્ પઙ્ઠિઞ્ ॥ ૩૬ ॥

ટીકા ભાષાંતર. નિરૂ અને પ્રતિ તે નિષ્પ્રતી કહેવાય. ડંત્ અને પરિ તે ઓત્પ-
રી કહેવાય. માલ્ય અને સ્થાન તે બંને પર ઢતે આય. નિરગયુંહે માલ્ય (પુષ્પાદિ) જેમનું
તે નિર્માલ્ય કહેવાય. અર્હિ ક્લીબેસમ્ અધોમનયાં ઇ સૂત્રથી ય નો લુક્ થયો. પઢી

આ ચાલતા સૂત્રથી નિરૂ ને સ્થાને ઓ આય પઠી મોડુ૦ એ સૂત્ર લાગી ઓમાલં રૂપ સિદ્ધ થાય. બીજે પદ્ધે નિર્માલ્ય: હ્રસ્વ:સંયોગે (માનોમઆય) સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં અધોમનયાં ચલુક્ સેવાદૌદ્વિત્વં એ સૂત્રો લાગી ભિન્નમ્હં એવું રૂપ થાય. સાપદ્ એ ગાથાનો જાવાર્થ એવોઠે કે, હે જગવન, તમે સ્વહસ્તે આપેલા નિર્માલ્યને તે સ્ત્રી અઘાપિ વહન કરેઠે. તે નિર્માલ્ય ગંધરહિત ઢે તોપણ તે ઝજન થયેલા નગરની ગૃહદેવી હોય તેમ ધરી રાખેઠે. નિર્માલ્યકં અર્ધિં સ્વાર્થે કપ્રત્યય આવેલો ઢે. બાકીનું પૂર્વની જેમ જાણવું. અર્ધિં ઉદાહરણમાં ઓમાલયં એ શબ્દ મુકેલો ઢે. સંસ્કૃત પ્રતિષ્ઠા શબ્દને સ્પષ્ટા થક્ક૦ એ સૂત્રથી એ આદેશ થાય પઠી અનાદૌદ્વિત્વં દ્વિતીય૦ પૂર્વસ્ય અને આ ચાલતા સૂત્રથી પ્રતિ ને સ્થાને પરિ આદેશ થાય. બીજે પદ્ધે સર્વત્ર રલુક્ કગચજેતિ તલુક્ એ સૂત્રો લાગી પરિઢા પદ્ધિ રૂપ સિદ્ધ થાય. પૂર્વવત્ તે પરિણપર્ગસહિતસ્થા ધાતુને ક પ્રત્યય આવે પઠી સ્ત્રીર્ધિંગે ણ ને સ્થાને ણિ થાય પઠી કગચજ એ સૂત્રથી ત નો લુક્ અર્ધ પરિઢિર્ઞ પદ્ધિર્ઞ એ રૂપ સિદ્ધ થાય. ॥ ૩૮ ॥

આદે: ॥ ૩૯ ॥

આદેરિત્યધિકાર: કગચજ૦ ઇત્યાદિસૂત્રાત્ પ્રાગવિશેષે વેદિતવ્ય: ૩૯
મૂલ ભાષાંતર આદે: આ અધિકાર ઢે, તે કગચજ ઇત્યાદિસૂત્રની પેઢેલાં અવિશે-
ષમાં જાણવો. ॥ ૩૯ ॥

ત્યદાદ્યવ્યયાત્ તત્સ્વરસ્ય લુક્ ॥ ૪૦ ॥

ત્યદાદેરવ્યયાઞ્ચ પરસ્ય તયોરેવ ત્યદાદ્યવ્યયયોરાદે: સ્વરસ્ય બહુલં
લુક્ જવતિ ॥ અહોત્ય અહો ઇત્ય । જહ્મા જહ્ ઇમા । જહ્ઞં જહ્ઞહ્ ॥ ૪૦ ॥
મૂલ ભાષાંતર. ત્યદાદિ શબ્દો અને અવ્યય પઠી જો તે ત્યદાદિ અને અવ્યય આ-
વે તો તેમના આદિસ્વરનો વિકલ્પે લુક્ થાય. જેમ સંસ્કૃત અસ્મદ્ અને ઇતદ્ શબ્દોના
અહોત્ય અને અહોઇત્ય એવાં રૂપ થાય ઢે. તેવીરીતે સંસ્કૃત યદિ ઇદમ્ શબ્દના
જહ્મા જહ્ઞમા એવાં રૂપ થાય ઢે. અને સંસ્કૃત યદિ અસ્મદ્ તેનાં જહ્ઞં જહ્ઞહ્
એવાં રૂપ થાય ઢે. ॥ ૪૦ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

ત્યદાદ્યશ્ચ અવ્યયશ્ચ ત્યદાદ્યવ્યયં તસ્માત્ તયો: સ્વરસ્તત્સ્વરસ્તસ્ય
લુક્ ૧૧ અસ્મત્ ૧૨ અહ્માઅહોઅહ્મોમોવયંજેજસા જસા સહ અ-
સ્મદ્સ્થાને અહો । ઇતદ્ ૩૧ અંત્યવ્યયં બહુક્ ઢેસિન્મિત્થા: ઢિ-
સ્થાને ત્ય ત્યે ચ તસ્ય ઢક્ ઝજયત્ર તલોપ: અનેન વા એકારલોપ:
અહોત્ય અહોઇત્ય । યદિ આદેર્યોજ: કગચજેતિ બહુક્ જહ્ ઇહ-

મ્ ૧૧ ઇદમ્ઇમઃ સિના સહ ઇદમઃસ્થાને ઇમ્ આદિત્યાપ્ અનેન વા-
લુક્ જહમા જહ્મા । જહ પ્રાગ્વચ્ચ । અસ્મદ્ ૧૧ અસ્મદોમ્મિઅ-
મ્મિઅહ્નિહં અહંઅહ્યંસિના સિનાસહ અસ્મદ્સ્થાને અહં અનેન-
વા લુક્ જહ્મં જહ્અહં ॥ ૪૦ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ત્યદાદિ શબ્દો અને અવ્યયથી તે વંનેના સ્વરનો લુક્ આય. સં-
સ્કૃત અસ્મદ્ શબ્દને અહ્મઅહ્મે૦ એ સૂત્રથી અસ્મદ્ ને સ્થાને અહ્મે આય. સંસ્કૃત
એતદ્ શબ્દને અંત્યવ્યં૦ એ સૂત્રે દનો લુક્ આય. પઠી ડેસ્સિમ્મિત્થાઃ એ સૂત્રથી ડિ-
ને સ્થાને ત્થ આય પઠી તે ત્થ પર ઠટે ત નો લુક્ પઠી વંને સ્થાને તકારનો લોપ થઈ
આ ચાલતા સૂત્રવડે પકાર નો લોપ થયો પટલે અહ્મેત્થ તથા અહ્મેપત્થ એવાં રૂપ-
સિદ્ધ આય. સંસ્કૃત યદિ શબ્દને આદેર્યોજઃ કગચજેતિદ્લુક્ એ સૂત્રોલાગી જહ
અયું. સંસ્કૃત ઇદમ્ શબ્દને ઇદમ્ ઇમઃ એ સૂત્રથી સિ પ્રત્યયસહિત ઇદમ્ શબ્દને સ્થાને
ઇમ્ આદેશ આય પઠી આત્ એ સૂત્રથી આપ્ આવી આ ચાલતા સૂત્રવડે વિકલ્પે લુક્
અહ્ જહમા જહ્મા એવાં રૂપ સિદ્ધ આય. જહ પૂર્વ (જપર) પ્રમાણે સિદ્ધ આય. સંસ્કૃત
અસ્મદ્ શબ્દને અસ્મદોમ્મિઅમ્મિ૦ સિસહિત અસ્મદ્ શબ્દને સ્થાને અહં આ-
દેશ આવે. પઠી આ ચાલતા સૂત્રથી વિકલ્પે લુક્ આય પટલે જહ્મં જહ્અહં એવાં
રૂપ સિદ્ધ આય ડે ॥ ૪૦ ॥

પદાદપેર્વા ॥ ૪૧ ॥

પદાત્પરસ્ય અપેરવ્યયસ્યાદેર્લુગ્ વા ઋવતિ ॥ તંપિ તમવિ । કિંપિ
કિમવિ । કેણવિ કેણાવિ । કહંપિ કહમવિ ॥ ૪૧ ॥

મૂળ ભાષાંતર. કોઈ પદની પઠી જો અપિ અવ્યય આવે તો તેના આદિ અક્ષર
(અ) નો વિકલ્પે લુક્ આય. જેમ સંસ્કૃત તદપિ તેનું પ્રાકૃત તંપિ અને વિકલ્પપદ્ધે
તમવિ આય. તેવીરીતે સંસ્કૃત કિમપિ તેનું કિંપિ અને કિમવિ આય. સંસ્કૃત કે-
નાપિનું કહંપિ અને કહમવિ આય. ॥ ૪૧ ॥

॥ ટુંડિકા ॥

પદ ૫૧ અપિ ૬૧ વા ૧૧ તદ્ ૧૧ અંત્યવ્યં૦ લલુક્ ક્લીલે સૂમ્ મો-
નુ૦ અપિ અનેનવા અલોપઃ દ્વિતીયે લોકાત્ પો વઃ તંપિ તમવિ ॥
કિમ્ ૧૧ અમ્ કિમઃ કિમ્ અમાસહ કિમઃ કિમ્ અન્યત્ પૂર્વવત્ કિંપિ
કિમવિ ॥ કિમ્ ૩૧ કિમઃ કસ્યતસો કિમઃ સ્થાને ક ટાઆમો-
ર્ણઃ ટાણશસ્યેત્ પત્વં શેષં પૂર્વવત્ કેણવિ કેણાવિ ॥ કથં અપિ ચ-
થ૦ થસ્યહઃ અનેન વા લુક્ દ્વિતીયે પોવઃ કહંપિ કહમવિ ॥ ૪૧ ॥

टीका भाषांतर. पद ५१ अपि ६१ वा ११ संस्कृत तद् अपि शब्द ठे. तेमां तद् शब्दने अंत्यव्यं ए सूत्रधी द नो लुक् अइ ह्रीबे सम् मोनुस्वार ए सूत्रोलागी तं अयुं अपि शब्दने आ चालता सूत्रधी विकल्पे अ नो लोप आय एटले तंपि रूप आय. विकल्प पहे लोकात् पोचः सूत्र लागे एटले तमवि आय. संस्कृत किमपि शब्द ठे तेमां किम् ११ शब्दने अम् प्र० आवे पठी किमः किम् सूत्रधी किम्ने स्थाने किम् आय वाकी पूर्ववत् अइ किंपि किमवि रूप आय ठे. संस्कृत केनापि शब्दने किमः कस्त्रतसोश्च ए सूत्रधी किम् ने स्थाने क आवे पठी टाआमोर्णः टाणश-स्येत् ए सूत्रो लागी वाकी पूर्व प्रमाणे सिद्ध अइ केणवि केणावि एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत कथमपि तेने खथघ० ए सूत्रधी थ नो ह आय पठी आ चालता सूत्रधी अ नो विकल्पे लुक् अइ कहंपि आय अने बीजे पहे पोचः सूत्र लागी कहमवि रूप आय. ॥४१॥

इतेः स्वरात् तश्च द्विः ॥ ४२ ॥

पदात्परस्य इतेरादेर्लुग् जवति स्वरात् परस्य तकारो द्विर्जवति ॥

किंति । जंति । दिष्टंति । नजुत्तंति ॥ स्वरात् । तहत्ति । ऊत्ति ।

पिठत्ति । पुरिसोत्ति ॥ पदादित्येव । इअविष्क-गुहा-निलया ए ॥४३॥

मूल भाषांतर. कोइ पदनी आगल जो इति शब्द आवेतो तेनो लुक् आय. अने स्वरनी पठी त आवे तो तेनो द्विर्जाव आय. जेम संस्कृत किम् इति तेनुं किंति आय. संस्कृत यद् इति तेनुं जंति आय संस्कृत दृष्टं इति तेनुं दिष्टंति आय. संस्कृत नयुक्तं इति तेनुं नजुत्तंति आय. स्वरनी पठी त आवे तेनुं उदाहरण-जेम संस्कृत तथा+इति तेनुं तहत्ति आय. तेमज झग इति तेनुं झत्ति आय. संस्कृत प्रिय-इति तेनुं पिओत्ति आय. संस्कृत पुरुष+इति तेनुं पुरिसोत्ति आय. मूलमां कह्यं ठे, तेम आ नियम पदनी पठीज प्राप्त आय. जेम के संस्कृत इति-विध्यगुहानिलयायाः तेनुं प्राकृत 'इअविष्क-गुहा-निलयाए' आय, अहिं इति शब्द पदनी पठी आ-व्यो नथी तेशी आ नियम लागु पडे नहीं. ॥ ४३ ॥

॥ दुंडिका ॥

इति ६१ स्वर ५१ त् ६१ च ११ द्विः ११ किम् ११ यद् ११ इति वा खरे मश्च अंत्यव्यं लुक् अमो मोनु० आदेर्योजः किंति जंति । दृष्ट-अम् इति इच्छुपादौ दृ दि दृखानु० दृस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्विती-य० पूर्वठः टः अमोऽस्य अलुक् मोनु० अनेन इ लुक् दिष्टंति । न-युक्त-इति आदेर्योजः कगटहेति कलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन श्लु-क् नजुत्तंति । तथा इति जगइति खथघघञां अस्यहः अनेन श्लुक्

तस्य द्वित्वं च ति ति ह्रस्वः संयोगे च अंत्यव्यं गलुक् तहत्ति ऊत्ति
 प्रिय ११ इति सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेतियलुक् अतः से-
 ङों डित्यं अनेन झलुक् तस्य च य ति ति पिठत्ति । पुरुष ११
 इति पुरुषेरो क् रि शषोः षस्य सः अतः सेङों अनेन षलुक् तस्य च
 द्वित्वं पुरिसोत्ति । गाथा— ॥ इय विंजगुहानिलयाए तम्मिदल सव-
 रसिद्ध मग्गाए पटुणासपरि अरंजमवइए विहिउ नमुक्कारो ॥१॥
 अस्यार्थः इत्यमुना प्रकारेण प्रजुणा नृपेण जगवत्याः पार्वत्या
 नमस्कारो विहितः किं पार्वत्याः विंध्यगुहैव निलयो गृहं यस्याः
 सा विंध्यगुहानिलया तस्याः क तस्मिन् पर्वते पुनः किं दलं सै-
 न्यं तस्य ये शबरा जिह्वास्तैः शिष्टः कथितो मार्गो यस्या इत्यर्थः
 इतौ तो वाक्यादौ ति त कगचेति तलुक् इयविंध्यगुहानिलया
 ६१ साध्वसध्यह्याः षस्य ऊः खघथधर्जा फस्यहः टाडसडेरदा-
 विडस् स्थाने ए विंजगुहानिलयाए ॥ ४३ ॥

टीका भाषांतर. पदनीपर जो इति शब्द आवे तो तेना आदिअक्षर इनो लुक् आय.
 अने स्वरनी पढी आवेला तनो विर्जाव आय. संस्कृत किम्+इति यद्+इति तेने
 वा स्वरे मञ्च अल्यव्यं० मोनु० आदेर्यो जः ए सूत्रो लागी किंति अने जंति एवां
 रूप आय. संस्कृत दृष्टं+इति तेने इत्कृपादौ ष्ट्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वतः टः
 अमोऽस्य लुक् मोनु० अने आ चालता सूत्रधी ईनो लुक् अई दिद्वंति रूप आय. संस्कृत
 नयुक्त+इति तेने आदेर्यो जः कगटड० अनादौ द्वित्वं ए सूत्रो लागी आ चालता
 त्रधी इनो लुक् अई न जुत्तंति एवुं रूप आय. संस्कृत तथा+इति झग+इति तेने
 तमथधर्मा ए सूत्र लागी आ चालता सूत्रधी इनो लुक् अने तेनो विर्जाव अई, ह्रस्वः
 पाणि० अल्यव्यं० ए सूत्रो लागी तहत्ति तथा झत्ति एवां रूप आय. संस्कृत प्रिय+इति
 ति त रलुक् अनादौ द्वित्वं कगचज० अतः सेङों डित्यं आ चालता सूत्रधी इ-
 तौ तनो विर्जावअइ पिओत्ति रूप सिद्ध आय. संस्कृत पुरुष+इति तेने पुरुषे
 शषोः षस्य सः अतः सेङों आ चालता सूत्रधी षनो लुक् अने तनो विर्जाव अई
 सोत्ति एवुं पि रूप सिद्ध आय. तेचपर उदाहरणरूपे गाथा ठे—तेनो जावार्थ एवो ठे के,
 ॥ प्रकारे विंध्यो अचलपर्वतनी गुहा जेनुं स्थान ठे एवा अने सैन्यना जिह्वलोकोए जेने
 ि बताव्यो ठे एवा. ते जगवती पार्वतीने ते राजाए नमस्कार कर्यो. अहिं इति विंध्यगु-
 निलयायाः” ए संस्कृत पदनुं इयविंध्यगुहानिलयाए ए प्राकृतपदनी पेहेला आवेला
 तेराहदना आदिनो लुक् अयो नहीं. ते इतौ तो वा क्यादौ कगच० साध्वसध्यह्यां
 खघथधर्मां टाडसडेरदादि० ए सूत्रो लागी विंजगुहानिलयाए ए पद सिद्ध आयठे.

लुप्त-य-र-व-श-ष-सां श-ष-सां दीर्घः ॥ ४३ ॥

प्राकृतलक्षणवशाल्लुप्ता याद्या उपर्यधो वा येषां शकारषकारसकारा
णां तेषामादेः स्वरस्य दीर्घो भवति ॥ शस्य यलोपे । पश्यति ।
पासइ ॥ कश्यपः । कासवो ॥ आवश्यकं । आवासयं ॥ रलोपे ।
विश्राम्यति । वीसमइ ॥ विश्रामः । वीसामो ॥ मिश्रम् । मीसं ।
संस्पर्शः । संफासो ॥ वलोपे । अश्वः । आसो ॥ विश्वसिति । वीससइ ॥
विश्वासः । वीसासो ॥ शलोपे । दुश्शासनः । दूसासणो ॥ मनःशिला ।
मणासिला ॥ षस्य यलोपे । शिष्यः । सीसो ॥ पुष्यः । पूसो ॥
मनुष्यः । मणूसो ॥ रलोपे । कर्षकः । कासउ ॥ वर्षाः । वासा ॥
वर्षः । वासो ॥ वलोपे । विष्वाणः । वीसाणो ॥ विष्वक् । वीसुं ॥
षलोपे । निषिक्तः । नीसित्तो ॥ सस्य यलोपे । सस्यम् । सासं ॥
कस्यचित् । कासई ॥ रलोपे । उस्त्रः । ऊसो ॥ विसंजः । वीसंजो ॥
वलोपे । विकस्त्रः । विकासरो ॥ निःस्वः । नीसो ॥ सलोपे । नि-
स्सहः । नीसहो ॥ न दीर्घानुस्वारात् (१. ए४) इति प्रतिषेधात्
सर्वत्र अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् (१. ७९) इति द्वित्वाच्चावः ॥ ४३ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृत लक्षणानां नियमानीं उपरके नीचे जेमना य र व श ष
अने स लोप ध्येला ठे एवा शकार, षकार अने सकार, तेमना आदि (प्रथमना)
स्वरने दीर्घ आयठे. शाना यलोपनुं उदा० सं. पश्यति तेनुं प्रा० पासइ सं. कश्यपः
तेनुं प्रा० कासवो सं. आवश्यकं तेनुं प्रा० आवासयं. आय. रलोपना उदा० सं.
विश्राम्यति तेनुं वीसमइ सं० विश्रामः तेनुं वीसामो संस्कृत मिश्रम् तेनुं मीसं
सं. संस्पर्शः तेनुं संफासो । वलोपना उदा० सं० अश्वः तेनुं आसो सं विश्वसिति
तेनुं वीससइ सं. विश्वासः तेनुं वीसासो शलोपना उदा० सं. दुश्शासनः तेनुं
दूसासणो सं० मनःशिला तेनुं मणासिला षकारना यलोपना उदा० सं० शिष्यः
तेनुं सीसो आय. सं० पुष्यः तेनुं पूसो आय. सं. मनुष्यः तेनुं मणूसो आय. रलोप-
ना उदा० सं. कर्षकः तेनुं कासओ आय. सं. वर्षाः तेनुं वासा आय. सं. वर्षः तेनुं
वासो आय. वलोपना उदा० सं. विष्वाणः तेनुं वीसाणो आय. सं. विष्वक् तेनुं वीसुं
आय. षलोपना उदा० सं. निषिक्तः तेनुं नीसित्तो आय. सकारना यलोपना उदा० सं.
सस्यम् तेनुं सासं सं. कस्यचित् तेनुं कासई आय. रलोपनुं उदा० सं. उस्त्रः. तेनुं ऊसो
आय. सं. विसंभ तेनुं विसंभो आय. वलोपना उदा० सं. विकस्त्रः तेनुं विकासरो
आय. सं. निःस्वः तेनुं नीसो आय. सलोपना उदा० सं. निस्सहः तेनुं नीसहो आय.

नदीर्घानुस्वारात् ए सूत्रमां निषेध कर्णेति तेष्ठी सर्व स्थले अनादौ श जति
ए नियमश्ची अतां विर्जावनो अजाव आय. ॥ ४३ ॥ से-

॥ ढुंढिका ॥

यश्च रश्च वश्च शश्च षश्च स्रच य र व श ष सः लुप्ता य व श ष सो येषां
ते लुप्त य र व श ष सां शश्च षश्च स्रच तेषां शषसां ६३ दीर्घः ११
पश्यति संस्कृत सिद्धः अधोमनयां यलुक् अनेन दीर्घः प पा शषोस्सः
श स त्यादीनां तिः इ पासई । कश्यपः ११ अधोमनयां अनेन दी-
र्घः शषोः सः पो वः अतः सेडोः कासवो । आवश्यकं अधोमनयां य-
लुक् शषोः सः अनेन दीर्घः कगचजेति कलुक् अवर्णो आवासयं ।
विश्राम्यति सर्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः विवी ह्रस्वः संयोगे शा शषोः-
सः अधोमनयां यलुक् त्यादीनां ति ई वीसमइ । विश्राम ११ सर्वत्र
रलुक् अनेन दीर्घः वि वी शषोः सः अतः सेडोः वीसामो । मिश्रं स-
र्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः मिमी शषोः सः मीसं संस्पर्शः व्यस्योः फः
स्पस्य फः सर्वत्र रलुक् शषोः सः अनेन दीर्घः ११ गुणाद्या वाह्नीवे वा
इति सम् मोनुण संफासं अश्वः सर्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः शषोः सः
अतः सेडोः आसो । विपूर्वं अनश्वसक् प्राणने श्वस्ववर्त्तणं तिक्
व्यंजनात् लोकात् त्यादीनां ति इ सर्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः वीस-
सइ । विश्वास ११ सर्वत्र वलुक् अनेन दीर्घः विवी शषोः सः अतः
सेडोः वीसासो । दुश्शासन ११ मनश्शिला ११ कगटडेति दश
लुक् अनेन दीर्घः दु दू न ना शषोः सः नोणः अतः सेडोः अंत्यव्यं
सलुक् दूसासणो मणासिला । शिष्य पुष्य मनुष्य ११ अधोमनयां
यलुक् शषोः सः अनेन पूर्वस्य दीर्घः नोणः अतः सेडोः सीसो । पू-
सो । मणसो । कर्पक ११ सर्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः कगचजेति क-
लुक् शषोः सः अतः सेडोः कासव । वर्षा १३ वर्षः ११ सर्वत्र रलुक्
पूर्वस्यच दीर्घः व वा शषोः सः जसशसोर्लुक् अतः सेडोः वासा वा-
सो । विष्वाण ११ सर्वत्र वलुक् अनेन दीर्घः विवी शषोः सः अतः
सेडोः वीसाणो जोजनं विष्वक् ११ सर्वत्र वलुक् अनेन वि वी श

षोःसः द्विविष्वचोरुः स सु बाहुलकात् अन्यस्यापि व्यंजनस्य म-
कारः वास्वरेमश्च कम् मोनु० अंत्यव्यं० सलुक् वीसुं । निषतःनैत
संज्ञकौ निषक्तः कगटडेत्यादिना पुलुक् अनेन दीर्घः निनी शपोः
सः कगचजेति कलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेर्गोः नीसिचो । स-
स्यं अधोमनयाम् टालोपः अनेन दीर्घः स सा सासं । कस्यचित्
अधोमनयां यलोपः अनेन दीर्घः अंत्यव्यं० तलुक् कासइ । उल्ल
विस्त्रंज उ ऊ विवीशपोः सः अतःसेर्गोः ऊसो वीसंजो । विकस्व-
र ११ सर्वत्र वलुक् अनेन दीर्घः क का अतःसेर्गोः विकासरो । नि-
स्वः ११ सर्वत्र वलुक् अनेन दीर्घः अतःसेर्गोः नीसो । निस्सहं क-
गटडेति सलुक् अनेन दीर्घः अतःसेर्गोः नीसहो ॥ ४३ ॥

टीका भाषांतर. जेमां यवशप अने स लुप्त अया होय तेवा शब्दोना आदि स्वर-
नो दीर्घ आय. सं. पश्यति तेने अधोमनयां यलुक् चालता सूत्रथी दीर्घ अई शपोः
सः त्यादीनांति. इ. ए सूत्रोलागी पासई रूप अयुं. सं. कश्यपः तेने अधोमनयां० चा-
लता सूत्रे दीर्घ अई शपोःसः पोवः अतःसेर्गोः ए सूत्रो लागी कासघो रूप आय. सं.
आवश्यकं तेने अधोम० शपोःसः चालता सूत्रेदीर्घकगचज० अचर्णो० ए सूत्रोलागी
आवासयं रूप आय. सं. विश्राम्यति तेने सर्वत्र र० चालता सूत्रे दीर्घ ह्रस्वःसंयोगे
शपोःसः अधोमन०त्यादी० ए सूत्रोथी वीसमई रूप आय. सं. विश्राम तेने सर्वत्र
रलुक् चालता सूत्रे दीर्घ शपोःसः अतःसेर्गोः ए सूत्रो लागी वीसामो रूप आय.
सं. विश्राम तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रथी दीर्घ शपोःसः अतःसेर्गोः ए सूत्रोलागी
वीसामो रूप आय. सं. मिश्रं तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रथी दीर्घ शपोःसः ए सूत्रो
लागी मीसं रूप आय. सं. संस्पर्शः तेने व्यस्पर्शोः फः सर्वत्ररलुक् शपोःसः चाल-
तासूत्रथी दीर्घ शुणाद्या वा क्लीबे वा मोनु० ए सूत्रोलागी संफासं सं. अश्वः तेने सर्व-
त्र रलुक् चालतासूत्रथी दीर्घ शपोःसः अतःसेर्गोः ए सूत्रोलागी आसो रूप सिद्ध
आय. सं. वि उपसर्गसहित श्वस् धातु जीववाना अर्थमां प्रवर्त्ते. तेना सं. विश्वसिति
एवा सिद्धशब्दने व्यंजनात् लोकात् त्यादीनां० सर्वत्ररलुक् अने चालता सूत्रथी
दीर्घ अई वीससई रूप आय. सं. विश्वास तेने सर्वत्रवलुक् चालतासूत्रथी दीर्घ
शपोःसः अतःसेर्गोः ए सूत्रोलागी वीसासो रूप आय. सं. दुश्शासन तथा सं.
मनःशिला शब्दने कगटडे० चालतासूत्रथी दीर्घ शपोःसः नोणः अतःसेर्गोः अं-
त्यव्यं० ए सूत्रोलागी दूसासणो तथा मणासिला एवा रूप आय. सं. शिष्य पुष्य
पाय नुष्य तेने अधोमनयां० शपोःसः चालतासूत्रे दीर्घ नोणः अतःसेर्गोः सीसो
पाय मणूसो एवा रूप आय. सं. कर्षक तेने सर्वत्ररलुक् चालतासूत्रे दीर्घ कगचज

शपोःसः अतःसेडोः ए सूत्रोथी कासओ रूप आय. सं. वर्षाः वर्षः तेने सर्वत्ररल्ल-
 क्क पूर्वस्य च दीर्घः शपोःसः जसूसासोल्लेक्क अतःसेडोः ए सूत्रोलागी वासा वासो
 रूप आय. सं. विष्वाण तेने सर्वत्रवल्लक्क आ चालतासूत्रथी दीर्घ शपोःसः अतः
 सेडोः ए सूत्रोलागी नीसाणो रूप आय. तेनो अर्थ जोजन आय ठे. सं. विष्वक्
 तेने सर्वत्रवल्लक्क चालतासूत्रथी दीर्घ शपोःसः द्विविष्वचोरुः अथवा बाहुलकपक्ष
 लङ्गे वीजाव्यजननो मकार आय. एटले वा खरेमश्च मोनु० अंत्यव्यं० ए सूत्रोलागी
 वीसुं रूप आय. सं. विषय धातुनुं निपक्क रूपे तेने कगटड चालतासूत्रे दीर्घ शपोः
 सः कगच्चज अनादौ द्वित्वं अतःसेडोः ए सूत्रोपामी नीसित्तो रूप आय. सं. सस्यं
 तेने अधोमनयां चालतासूत्रे दीर्घ अई सासं रूप आय. सं. कस्यचित् तेने अधोमनयां
 चालतासूत्रे दीर्घ अंत्यव्यं ए सूत्रोथी कासइ रूप आय. सं. उरु तथा विज्रंभ तेने
 चालतासूत्रे दीर्घ शपोःसः अतःसेडोः ए सूत्रोलागी ऊसो वीसंभो रूप आय. सं.
 विकस्वर तेने सर्वत्रवल्ल० चालतासूत्रे दीर्घ अतःसेडोः ए सूत्रोथी विकासरो रूप
 आय. सं. निस्वः तेने सर्वत्रवल्लक्क चालतासूत्रे दीर्घ अतःसेडोः ए सूत्रोथी नीसो
 रूप आय. सं. निस्सइ तेने कगट० चालतासूत्रे दीर्घ अतःसेडोः ए सूत्रोथी नीसहो
 रूप आय. ॥ ४३ ॥

अतःसमृद्ध्यादौ वा ॥ ४४ ॥

समृद्धि इत्येवमादिषु शब्देषु आदेरकारस्य दीर्घो वा जवति ॥
 सामिद्धी समिद्धी । पासिद्धी पसिद्धी । पायडं पयडं । पाडिवश्चा
 पडिवश्चा । पासुत्तो पसुत्तो । पाडिसिद्धी पडिसिद्धी । सारिष्ठो
 सरिष्ठो । माणंसी मणंसी । माणंसिणी मणंसिणी । आहिश्चाइ
 अहिश्चाई । पारोहो परोहो । पावासू पवासू । पाडिप्फद्धी ॥
 पडिप्फद्धी ॥ समृद्धि प्रसिद्धि । प्रकट । प्रतिपत् । प्रसुप्त । प्रति-
 सिद्धि । सहद्द । मनस्विन् । मनस्विनी । अजियाति । प्ररोह ।
 प्रवासिन् । प्रतिस्पर्द्धिन् ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन । अस्पर्शः ।
 आफंसो । परकीयं । पारकेरं । पारकं ॥ प्रवचनम् । पावयणं ।
 तुरंतं चाऊरंतं इत्याद्यपि जवति ॥ ४४ ॥

बूल भाषांतर. प्राकृतमां समृद्धि विगेरे शब्दोमां आदि अकार विकल्पे दीर्घ आय.
 सं. समृद्धि तुं सामिद्धी समिद्धी आय. सं. प्रसिद्धि तुं पासिद्धी पसिद्धी आय.
 सं. प्रकट तुं पायडं पयडं आय. सं. प्रतिपत् तुं पाडिवश्चा पडिवश्चा आय. सं.
 प्रसुप्त तुं पासुत्तो पसुत्तो आय. सं. प्रतिसिद्धि तुं पाडिसिद्धी पडिसिद्धी आय.

सं. सदृक्षं नुं सारिच्छो सरिच्छो आय. सं. मनस्विन् नुं माणंसी मणंसि आय.
सं. मनस्विनी नुं माणंसिणी मणंसिणी आय. सं. अभियाति नुं आहिआई
अहिआई आय. सं. प्ररोह नुं पारोहो परोहो आय. सं. प्रवासिन् नुं पावासू
पवासू आय. सं. प्रतिस्पर्धिन् नुं पाडिष्की पडिष्की आय. आ आकृतिगण ठे.
तेथी सं. अस्पर्शः नुं आप्फंसो आय. परकीयं नुं पारकेरं पारकं आय. प्रवचनम् नुं
पावचणं चतुरंतं नुं चाडरंतं इत्यादि पण आय ठे. ॥ ४४ ॥

॥ टुंडिका ॥

अत् ११ समृद्ध्यादि ७१ समृद्धिः आदौ यस्यासौ स समृद्ध्यादि
७१ वा ११ समृद्धि ११ प्रसिद्धि ११ इत्कृपादौ मृ मि सर्वत्रलुक्
अनेन वा दीर्घः स सा प पा अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् सा-
मिद्धी समिद्धी । पासिद्धी पसिद्धी । प्रकट ११ सर्वत्रलुक् अनेन वा
दीर्घः प पा कगचजेतिलुक् अवर्णो टोडः क्लीबे स् म मोनुणपायडं
पयडं । प्रतिपत् सर्वत्रलुक् अनेन वा दीर्घः प पा प्रत्यादौ डः तस्य
डःपोवः स्त्रियामाट् त आ अवर्णो अंत्यव्यं सलुक् पाडिवश्चा पडि-
वश्चा । प्रसुप्त सर्वत्रलुक् अनेन वा दीर्घः प पा कगटडपण पलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेढोः पासुत्तो पसुत्तो । प्रतिसिद्धि सर्वत्र
लुक् अनेन वा दीर्घः प पा प्रत्यादौडः तस्य नः ११ अक्लीबे सौ
दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् पाडिसिद्धि पनिसिद्धि सदृक् दृशःकिप्
टक्सक् हरि अनेन वा दीर्घः स सा कः खः कण क्तस्य ठः अ-
नादौद्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ थ अतःसेढोः सारिच्छो सरिच्छो । मन-
स्विन् अनेनवादीर्घः म मा वक्रादावंतः अनुस्वारेण नोणः अंत्य-
व्यंजण लुक् सर्वत्रलुक् अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् माणंसी
माणंसी एवं मनस्विनी माणंसिणी मणंसिणी । अजिजाति अनेन
वादीर्घः अ आ खयघण ज ह कगचजण जतयोर्लुक् ११ अक्लीबे
दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् आहिआई अहिआई । प्ररोह । सर्वत्रलु-
क् अनेन वा दीर्घः प पा ११ अतःसेढोः पारोहो परोहो प्रवासि स-
र्वत्रलुक् अनेनवा दीर्घः प पा प्रवासीदौ सि सु अंत्यव्यंजनण
तलुक् अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजनण सलुक् पावासू पवासू प्र-

तिस्पर्द्धिन् सर्वत्ररलुक् अनेनवा दीर्घः प पा प्रत्यादौ ऋः त ड स्प-
 स्य फः स्प फ अनादौद्वित्वं द्वितीयपूर्वस्य प सर्वत्ररलुक् अक्लीवे
 दीर्घः अंत्यव्यंज० सलुक् पाडिप्फळी पडिप्फळी । अस्पर्शः ११
 अनेन अ आ स्पशः फासफंस० स्पस्थाने फंस अतःसेडोः आफं
 सो परकीय कीयस्य केरके अनेन वा दीर्घः क्लीवे सम् मो० पार-
 केरं पारक्कं ॥ प्रवचनं सर्वत्ररलुक् अनेन दीर्घः प पा कगचजेति
 चलुक् अवर्णो नोणः पावयणं । चतुरंतं ११ अनेन च चा कगच-
 जेति तलुक् क्लीवे सम् मोनु० चाउरंतं ॥ ४४ ॥

टीका भाषांतर. समृद्धि ङे आदि जेने ते समृद्धादि कहेवाय. समृद्धि इत्यादि शब्दोमां
 आदि अकारने दीर्घ आय. सं० समृद्धि प्रसिद्धि तेने इत्कृपा दौ० सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे
 विकट्टे दीर्घ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् इत्यादि सूत्रो लागी सामिद्धी समिद्धी
 पासिद्धी पसिद्धी ए रूप सिद्ध आय. सं० प्रकट तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रे दीर्घ
 विकट्टे कगचजेति लुक् अवर्णो० टोडः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रो लागी पायडं
 पयडं रूप सिद्ध आय. सं० प्रतिपत् तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे विकट्टे दीर्घ प्रत्या-
 दौडः पोवः स्त्रियामाद् अवर्णो० अंत्यव्यंसलुक् पाडिविआ पडिविआ सं० प्रसुस
 तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे वा दीर्घ कगडडप० अनादौद्वित्वं अतः सेडोः ए
 सूत्रोथी पासुत्तो पसुत्तो रूप सिद्ध आय. सं० प्रतिसिद्धिन् तेने सर्वत्ररलुक् चालता
 सूत्रे वा दीर्घ प्रत्यादौडः अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० पाडिसिद्धी पडिसिद्धी सिद्ध
 आय. सं० सदृक्ष तेने दृशः क्विप् टक् सक् आगम आय. पढी हरि ए सूत्र लागे पढी चालता
 सूत्रे वा दीर्घ क्षः खः क्व० अनादौद्वित्वं द्वितीयपूर्व० अतःसेडोः ए सूत्रोलागी सा-
 रिच्छो सरिच्छो रूप सिद्ध आय. सं० मनखिन् तेने आ चालता सूत्रोथी विकट्टे दीर्घ
 वक्रादावतः अनुस्वारेण नोणः अंत्यव्यं० सर्वत्र वलुक् अक्लीवे सौदी० अंत्य-
 व्यं० ए सूत्रोलागी माणंसी मणंसी रूप सिद्ध आय. एवीज रीते सं० मनखिनी ना
 माणंसिणी मणंसिणी रूप सिद्ध आय. सं० अभिजाति तेने चालता सूत्रे दीर्घ
 खघथघ० कगचज० अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० आहिआई अहिआई. संस्कृत
 प्ररोह तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे दीर्घ अतःसेडोः ए सूत्रोथी पारोहो परोहो
 रूप आय. सं० प्रवासि तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे दीर्घ प्रवासीक्षौ अंत्यव्यं०
 अक्लीवे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पावासू पवासू रूप सिद्ध आय. सं० प्रतिस्पर्द्धिन्
 तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे दीर्घ प्रत्यादौडः स्पस्यफः अनादौद्वि द्वितीयपू०
 सर्वत्ररलुक् अक्लीवेसौदीर्घः अंत्यव्यं० पाडिप्फळी पडिप्फळी रूप आय. सं.
 अस्पर्श तेने चालता सूत्रे वा दीर्घ स्पशः फासफंस० अतःसेडोः ए सूत्रोथी आफंसो
 रूप सिद्ध आय. सं० परकीय तेने कीयस्यकेरके चालता सूत्रे वा दीर्घ क्लीवे सम् मोनु०

ए सूत्रोष्ठी पारकेरं पारकं रूप सिद्ध आय. सं० प्रवचन तेने सर्वत्र रल्लुक् चावता सूत्रे दीर्घ कगचज० अवर्णो० नोणः ए सूत्रोष्ठी पावयणं रूप सिद्ध आय. सं० चतुरंतं तेने चावता सूत्रे वा दीर्घ कगचज० ह्रीवे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी चाऊरंतं रूप सिद्ध आय. ॥ ४४ ॥

दक्षिणे हे ॥ ४५ ॥

दक्षिणशब्दे आदेरतो हे परे दीर्घो जवति ॥ दाहिणो ॥ ह इति किम् दक्खिणो ॥ ४५ ॥

मूल भाषांतर. दक्षिण शब्दने तेना आदि अकारने हे पर उते दीर्घ आय. जेम सं० दक्षिणशब्दना आदि दना अकारनो दीर्घ अइ दाहिणो रूप आय. मूलमां हे कहेलुं ते तेथी पक्षे दाक्खिणो रूप आय. ॥ ४५ ॥

॥ दुंदिका ॥

दक्षिण ११ ह ११ दक्षिण ११ दुःखदक्षिणतीर्थे वा इति किं हि अनेन दीर्घः अतः सेडोः दाहिणो दक्षिण ११ कः खः कः खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० खस्य कः अतः सेडोः दक्खिणो ॥ ४५ ॥

टीका भाषांतर. दक्षिण शब्दने दुःखदक्षिणतीर्थे वा ए सूत्रोष्ठी अयेला हकार पर उते आदि अकार दीर्घ आय. सं० दक्षिण तेने दुःखदक्षिणती० चावता सूत्रे दीर्घ अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी दाहिणो रूप सिद्ध आय. बीजे पक्षे सं० दक्षिण ने क्षः खक० अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी दक्खिणो रूप आय. अहिं आदिनो दीर्घ न अयो. ॥ ४५ ॥

इः स्वप्नादौ ॥ ४६ ॥

स्वप्न इत्येवमादिषु आदेरस्य इत्वं जवति ॥ सिविणो सिमिणो ॥ आर्षे उकारोऽपि । मुमिणो । ईसि । वेडिसो । विविअं विअणं । मुश्ङ्गो । किविणो । उत्तिमो । मिरिअं । दिष्म ॥ बहुलाधिकारे । एत्वाजावे न जवति । दत्तं । देवदत्तो ॥ स्वप्न । ईषत् । वेतस । व्यलीक । व्यंजन । मृदंग कृपण । उत्तम । मरिच । दत्त इत्यादि ॥ ४६ ॥

मूल भाषांतर. स्वप्न विगरे शब्दोमां आदि अकार नो इकार आय ठे. जेम सं० स्वप्न तेना सिविणो सिमिणो एवां रूप आय. आर्ष (ऋषिप्रयोग) मां उकार पण आय त्यारे मुमिणो एवं रूप आय. सं० ईषत् तेनुं ईसि रूप आय. सं. वेतस तेनुं वेडिसो रूप आय. सं. व्यलीक नुं विविअं सं. व्यंजन नुं विअणं सं० मृदंग नुं मुद्गं सं० कृपणं नुं किविणो सं० उत्तम नुं उत्तिमो सं० मरिच तेनुं मरिअं अने

सं० दत्त नुं दिण्णं एवुं रूप सिद्ध आय वे. अहिं बहुल अधिकार चालेवे तेथी ण-
कारना अजावे रूप न आय. ॥ ४६ ॥

॥ हुंढिका ॥

इ ११ स्वप्नादि उ१ स्वप्न ११ सर्वत्रतल्लुक् अनेन स सि स्वप्नेनात्
नात् प्राग् इकारः प्रथमे पोवः द्वितीये स्वप्ननीव्योर्वा पस्य मः
सिविणो सिमिणो स्वप्न आर्षत्वाडुकारः शेषं प्राग्वत् सुमिणो ।
ईषत् शषोःसः अंत्यव्यं तल्लुक् अनेन सि ११ अव्यय० ईसि । वेत-
स् अनेन ता ति इत्वेवेतिनि अतःसेडोः वेडिसो । व्यलीक ११
अधोमनयां यल्लुक् अनेन वे वि पी मी या ली लि कगचेतिकल्लु-
क् क्लीबेस्म मोनु० विलिअं । व्यंजन ११ अधोम० यल्लुक् अनेन
व वि कगच० जल्लुक् नोणः क्लीबेस्म मोनु० विश्रणं मृदंग ११ इ-
डुतौवृषवृष्टि० मृ मु कगच० दल्लुक् अनेन अ ई अतःसेडोः मुइंगो
कृपण ११ इत्कृपादौ कृ कि पोवः वे वि अतःसेडोः किविणो । उ-
त्तम अनेन त्त त्ति ११ अतःसेडोः उत्तिमो । मरिच ११ अनेन म
मि कगचेति चल्लुक् क्लीबेस्म मोनु० मिरिअं । दत्तः ११ अनेन
इत्वं द दि पंचाशत् पंच० तस्य णः अनादौद्वित्वं क्लीबेस्म मोनु०
दिण्णं । बहुलाधिकारात् यद्विणो न जवति तत्र इकारो न जवति
दत्त देवदत्त इत्यादि ॥ ४६ ॥

टीका भाषांतर. स्वप्नादि शब्दोमां आदि अकारनो इकार आय. सं. स्वप्न तेने
सर्वत्र तल्लुक् चालतासूत्रे आदि नकारनी पेहेला अनो इकार पढी प्रथमपदे पोवः
अने बीजे पदे स्वप्ननीव्योर्वा ए सूत्रोथी सिविणो तथा सिमिणो रूप आय. सं०
स्वप्न ने ऋषि प्रयोगेथी उकार पण आय अने बाकीनी साधना पूर्ववत् करवी एटले
सुमिणो रूप सिद्ध आय. सं ईषत् ने शषोःसः अंत्यव्यं० चालतासूत्रे इकार अव्यय०
ए सूत्रोथी ईसि रूप आय. सं० वेतस् तेने चालतासूत्रे इकार अई पढी इत्वेवे अतः
सेडोः ए सूत्रोथी वेडिसो रूप सिद्ध आय. सं० व्यलीक तेने अधोमनयां चालता-
सूत्रे इकार कगचज० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी विलिअं रूप आय. सं० व्यंजन
शब्दने अधोम० चालतासूत्रे इकार कगच० नोणः क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी
विश्रणं रूप आय. सं० मृदंग ने इडुतौवृषवृष्टि० कगच० चालतासूत्रे इकार अतः
सेडोः ए सूत्रोथी मुइंगो रूप आय. सं० कृपण ने इत्कृपादौ पोवः अतःसेडोः

ए सूत्रोथी किचिणो रूप आय. सं० उत्तम ने चालतासूत्रे इकार अई अतःसेडोंः ए सूत्रथी उत्तिमो रूप सिद्ध आय. सं० मरिच ने चालतासूत्रे इकार कगच० क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी मिरिअं रूप आय. सं० दत्त तेने चालतासूत्रे इकार पंचाशत्पंच० अनादौदित्वं क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी दिण्णं रूप आय. बहुल अधिकारथी जो अहिं ण न आय तो त्यां इकार पण न आय. त्यारे दत्त देवदत्त इत्यादि रूपो आय॥४६

पक्कांगारललाटे वा ॥ ४७ ॥

एष्वादेरत इत्वं वा जवति ॥ पिक्कं पक्कं । इंगालो अंगारो ।

णिडालं णडालं ॥

मूल भाषांतर. संस्कृत, पक्क, अंगार अने ललाट शब्दना आदि अकार नो विकल्पे इकार आय. जेम सं० पक्क नुं पिक्कं पक्कं एवुं रूप आय. सं० अंगार शब्द नुं इंगालो अंगारो एवां रूप आय. सं० ललाट शब्दना णिडालं णडालं एवां रूप आय. ॥ ४७ ॥

॥ दुंडिका ॥

पक्कश्च अंगारश्च ललाटं च पक्कांगारललाटं तस्मिन् वा ११ पक्क ११ अनेनवा इत्वं प पि सर्वत्र बहुल अनादौ दित्वं क्लीवे सम् मोनु० पिक्कं पक्कं अंगार ११ अनेन वा इकारः अयं हरिद्रादौ लः रस्य लः द्वितीये बाहुलकान्न लत्वं अतःसेडोंः इंगालो अंगारो । ललाट ललाटे च आदिलस्य णः अनेन वा इकारः णणि टोडः टस्यडः ललाटे लडोः डलयोर्व्यत्ययः क्लीवे सम् मोनु० णिडालं णडालं ॥ ४७ ॥

टीका भाषांतर. पक्क, अंगार अने ललाट ते पक्कांगारललाट कहेवाय. ते शब्दोना आदि अकारनो विकल्पे इकार आय. सं. पक्क तेने आ चालता सूत्रथी इकार अइ सर्वत्रबहुल अनादौदित्वं क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पिक्कं पक्कं रूप आय. सं० अंगार तेने चालता सूत्रे विकल्पे इकार आय पठी हरिद्रादौ लः ए सूत्रथी पहे र नो ल आय. अने बीजे पहे ल न आय. पठी अतःसेडोंः ए सूत्र लागी इंगालो अंगारो एवां रूप सिद्ध आय. सं० ललाट तेने ललाटे च ए सूत्रथी आदि ल नो ण आय पठी आ चालता सूत्रे इकार आय टोडः ललाटे लडोः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी णिडालं णडालं रूप सिद्ध आय. ॥ ४७ ॥

मध्यमकतमे द्वितीयस्य ॥ ४८ ॥

मध्यमशब्दे कतमशब्दे च द्वितीयस्यात इत्वं जवति ॥ मज्झिमो कश्मो ॥ ४८ ॥

मूल भाषांतर. मध्यम अने कतम शब्दमां बीजा अकारनो इकार आय वे. जेम सं० मध्यम तुं मज्झिमो अने सं० कतमनुं कइमो रूप आय वे ॥ ४७ ॥

॥ हुंढिका ॥

मध्यमश्च कतमं च मध्यमकतमं तस्मिन् ७१ द्वितीय ६१ मध्यम११
साध्वसध्य० ध्य ऊ अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ऊ जः अनेन अस्य
हः अतः सेडोः द्वित्यं० मज्झिमो कतम ११ कगचज० तलुक् अ-
नेन अइ अतः सेडोः कइमो. ॥ ४७ ॥

टीका भाषांतर. मध्यम अने कतम ते मध्यमकतम कहेवाय. दंडसमास, तेमां बीजा अकारनो इकार आय. सं० मध्यम तेने साध्वसध्य० अनादौ द्वितीयपूर्वं० चालता सूत्रे इकार अतः सेडोः द्वित्वं ए सूत्रोथी मज्झिमो रूप सिद्ध आय. सं० कतम तेने कगचज० चालता सूत्रे इकार अतः सेडोः ए सूत्रोथी कइमो रूप सिद्ध आय. ॥४७॥

सप्तपर्णे वा ॥ ४८ ॥

सप्तपर्णे द्वितीयस्यात इत्वं वा जवति ॥ उत्तिवण्णो उत्तवण्णो ॥

मूल भाषांतर. सप्तपर्ण शब्दना बीजा अकारनो इकार विकट्टे आय. जेम सं० सप्तपर्ण तेना उत्तिवण्णो तथा उत्तवण्णो एवां रूप आय. ॥ ४८ ॥

॥ हुंढिका ॥

सप्तपर्ण ७१ वा ११ सप्तपर्ण षट्समीशावसुधा० सस्यठः कगटरु०
पलुक् अनादौ द्वित्वं अनेनवा त्ति पोवः सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वि-
त्वं णण अतः सेडोः उत्तिवण्णो उत्तवण्णो ॥ ४८ ॥

टीका भाषांतर. सप्तपर्ण शब्दना बीजा अकारनो विकट्टे इकार आय. सं० सप्तपर्ण तेने षट्समीशावसुधा० ए सूत्रोथी स नो त्ति आय पठी कगटड० अनादौ द्वित्वं चालता सूत्रे विकट्टे इकार पोवः सर्वत्र रलुक् अनादौ० अतः सेडोः ए सूत्रोथी उत्तिवण्णो उत्तवण्णो एवां रूप आय. ॥ ४८ ॥

मयट्यश्वा ॥ ५० ॥

मयट्प्रत्यये आदेरतःस्थाने अइ इत्यादेशो जवति वा ॥ विषमयः
विसमश्च विसमर्च ॥ ५० ॥

मूल भाषांतर. मयट् प्रत्यय परठत्वे आदिअकारने स्थाने अइ एवो आदेश विकट्टे आय. सं० विषमयः तेना विसमइओ तथा विसमओ एवां रूप आय. ॥ ५० ॥

॥ दुंदिका ॥

मयद् ७१ अइ ११ वा ११ अइ श्वादेशो जवति विषमय शषोः
सः अनेन वा मस्य मध्ये योडकारस्तस्य अइ कगच० यलुक् अतः
सेडोः डित्यं विसमइत्तं विसमत्तं ॥ ५० ॥

टीका भाषांतर. मयद् प्रत्यय पर उत्तं आदि अकारने स्थाने अइ एवोआदेश आय.
सं. विषमय तेने शषोः सः आ चालता सूत्रे मकारमां रहेखा अकारने स्थाने अइ आय.
पढी कगचअतःसेडोः डित्यं ए सूत्रधी विसमइओ अने विसमओ रूप सिद्ध आय. ॥५०॥

ईहरे वा ॥ ५१ ॥

हरशब्दे आदेरत ईर्वा जवति ॥ हीरो हरो ॥ ५१ ॥

मूल भाषांतर. हरशब्दमां आदि अकारनो विकल्पे ईकार आय. सं० हर तेनुं
हीरो तथा हरो एवां रूप आय. ॥ ५१ ॥

॥ दुंदिका ॥

हर ७१ वा ११ हर अनेन वास्य ही ११ अतःसेडोः हीरो हरो ॥५१॥

टीका भाषांतर. हर शब्दना आदि अकारने स्थाने विकल्पे ईकार आय. सं. हर
तेने चालता सूत्रधी ईकार अइ अतःसेडोः एसूत्रवडे हीरो तथा हरो एवां रूप आय. ५१

ध्वनिविष्वचोरुः ॥ ५२ ॥

अनयोरादेरस्य उत्त्वं जवति ॥ कुणी । वीसुं ॥ कधं सुणत्तं । शुनक

इति प्रकृत्यंतरस्य ॥ श्वन्शब्दस्य तु सा साणो इति प्रयोगौ जवतः ॥५२॥

मूल भाषांतर. ध्वनि अने विष्वक् शब्दना आदि अकारनो उकार आय. सं-
स्कृत ध्वनि शब्दना आदि अकारनो उकार अइ झणी रूप सिद्ध आय. विष्वक् श-
ब्दनुं वीसु एवुं रूप आय. सं. शुनक शब्दनुं सुणओ रूप आय. ते शुनक एवी बीजी
प्रकृतिमां आय. अने सं. श्वन् शब्दना तो सा अने आणो एवां वे रूप आय ठे. ॥५२॥

॥ दुंदिका. ॥

ध्वनिश्च विष्वक्च ध्वनिविष्वकौ तयोः ६१।३।११ ध्वनि ११ त्वथ्व
धध्वां चठजजाः झः अनेन कस्य कु नोणः क्लीबेसौ० णि णी
अंत्यव्यं० सलुक् कुणी । विष्वक् सर्वत्रवलुक् लुप्तयवरदीर्घः वि
वी शषोः सः अनेन सस्य सु बहुलाधिकारात् वा सू खरेमश्चेत्य-
नेनान्यस्यापि व्यंजनस्य मः कम वीसुं । शुनक ११ शषोः सः श-

स्य सः नोणः नस्य णः कगचेति कलुक् अतः सेडोः डित्यं सुणञ्
 श्वन् ११ सर्वत्र वलुक् शषोः सः शस्य सः अंत्यव्यं सलुक् राज्ञः
 इत्यात्वं सा । श्वन् सर्वत्र वलुक् शषोः सः पुंस्यत आणोऽत् अतः
 स्थाने आण ११ अतः सेडोः साणो ॥ ५२ ॥

टीका भाषांतर. ध्वनि अने विष्वक् शब्दने आदि अकारनो इकार आय. सं०
 ध्वनि तेने त्वध्वध्वां० ए सूत्रथी झ आय. पठी आचाखता सूत्रथी उकार आय. पठी
 नोणः क्लिबे सौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी झुणी रूप आय. सं० विष्वक् तेने सर्वत्र
 वलुक् लुप्त्यवरदीर्घः शषोः सः आ चाखता सूत्रथी उकार आय. बहुलाधिकार
 चाखे ठे तेथी विकल्पे च् आय. पठी स्वरमः ए सूत्रथी बीजा व्यंजननो म आय. पठी कम्
 आवी बीस्तुं रूपसिद्ध आय. संस्कृत शुनक तेने शषोःसः नोणः कगचज अतःसेडोः
 डित्यं० ए सूत्रोथी सुणओरूप सिद्ध आय. सं० श्वन् शब्दने सर्वत्रवलुक् शषोः सः
 अंत्यव्यं० राज्ञः ए सूत्रोथी सा एवुंरूप सिद्ध आय. पक्षे सं० श्वन् शब्दने सर्वत्रवलुक्
 शषोः सः पुंस्यत आणोऽत् अतः सेडोः ए सूत्रोथी साणो रूप सिद्ध आय. ॥ ५२ ॥

वंजखंमि ते णा वा ॥ ५३ ॥

अनयोरादेरस्य णकारेण सहितस्य उत्वं वा जवति ॥ वुंजं वंजं ।
 खुडिउं खंडिउं ॥ ५३ ॥

मूल भाषांतर. वंज अने खंडित शब्दना णकारे सहित एवा आदि अकारनो वि-
 कल्पे उकार आय. सं० वंज वुं वुंजं तथा वंजं एवुंरूप आय. सं० खंडित तेनुं खुडिओ
 तथा खंडिओ एवुं रूप आय. ॥ ५३ ॥

॥ हुंढिका ॥

वंजश्च खंमितश्च वंजखंडिते ७१ ण ३१ वंज अनेन वास्य उ क्लीबे
 सम् मोनु० वुंजं वंजं । खण्डित अनेन वा णकारेण सह खस्य
 खु ११ कगचजेति तलुक् अतःसेडोः खुडिउं खण्डिउं ॥ ५३ ॥

टीका भाषांतर. वंज अने खंडित ना णकारसहित आदि अकारनो उकार वि-
 कल्पे आय. सं. वंज तेने चाखता सूत्रथी अकारनो उकार आय पठी क्लीबेसम्
 मोनु० ए सूत्रोथी वुंजं तथा वंजं रूप आय. सं. खंडित तेने आ सूत्रथी उकार आय. पठी
 कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी खुडिओ तथा खण्डिओ रूप आय. ॥ ५३ ॥

गवये वः ॥ ५४ ॥

गवयशब्दे वकाराकारस्य उत्वं जवति ॥ गउउं । गउआ ॥

मूल भाषांतर. गवय शब्दना वकारना अकारनो उकार आय. सं. गवय तेना गउओ गउआ रूप आय. ॥ ५४ ॥

॥ हुंढिका ॥

गवय ७१ वा ११ अनेन वस्य वु कगचजेति वयोर्लुक् अतःसेढोः गउउ । गवय ११ अनेन वस्य वु कगचजेति वयोर्लुक् स्वसादे-
ढा डाप्र० इइति डित्यं० लोकात् अंत्यव्यं० सलुक् गउआ ॥५४ ॥

टीका भाषांतर. संस्कृत गवय शब्दने आ चालतासूत्रे व नो वु आय पढी कगच-
ज० अतःसेढोः ए सूत्रोशी गउओ रूप आय. बीजे पहे गवयने आ चालता नियम-
शी उकार कगचज० स्वसादेढा डित्यं अंत्यव्यं ए सूत्रोशी गउआ रूप
सिद्ध आय. ॥ ५४ ॥

प्रथमे पथोर्वा ॥ ५५ ॥

प्रथमशब्दे पकारथकारयोरकारस्य युगपत् क्रमेण च उकारो वा
जवति ॥ पुढुमं पुढमं पढुमं पढमं ॥ ५५ ॥

मूल भाषांतर. प्रथमना पकार अने अकारना अकारनो एकीसाथे अथवा अनु-
क्रमे विकट्टे उकार आय. जेम सं. प्रथम तेने पेहेलाक्रममां वनेने साथे उकार अइ पथुमं
रूप अयुं. बीजा क्रममां प्रथम अकारनो उ अयो एटले पुढमं रूप अयुं. त्रीजा क्रममां
बीजा अकारनो उकार अइ पथुमं रूप अयुं अने चोथामां विकट्टे उकार अयोज नहीं
एटले पढमं रूप अयुं. ॥ ५५ ॥

॥ हुंढिका ॥

प्रथम ७१ पश्च अश्च पथौ तयोः ६२ वा ११ प्रथम सर्वत्ररलुक् म-
थिशिथिरशिथिलप्रथमे० चतुर्थेऽपि यस्य ढः अनेन प्रथमे द्वयोरु-
कारः द्वितीये प्रथमस्य उकारः तृतीयेऽपि द्वितीयस्य उकारः च-
तुर्थे न कस्यापि क्लीबेस्म मोनु० पुढुमं पुढमं पढुमं पढमं ॥ ५५ ॥

टीका भाषांतर. प्रथमशब्दना पकार अकारने एकीसाथे वा अनुक्रमे विकट्टे
उकार आय. सं. प्रथम तेने सर्वत्ररलुक् मथिशिथिरशि० चालतासूत्रशी पेहेलाक्रममां
वनेने उकार आय. बीजाक्रममां प्रथम अकारनो उकार आय. त्रीजाक्रममां बीजानो उकार
अने चोथाक्रममां कोइनो उकार न आय. पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोशी पुढुमं
पुढमं पढुमं पढमं ए रूपो सिद्ध आय ॥ ५५ ॥

ज्ञो एत्वेजिज्ञादौ ॥ ५६ ॥

अजिज्ञ एवंप्रकारेषु ज्ञस्य एत्वे कृते ज्ञस्यैव अत उत्वं भवति ॥
 अहिण्णू । सवण्णू । कयण्णू । आगमण्णू ॥ एत्त्वइतिकिम् । अ-
 हिज्जो । सवज्जो । अजिज्ञादाविति किम् । प्राज्ञः । पण्णो ॥ येषां
 ज्ञस्य एत्वे उत्वं दृश्यते ते अजिज्ञादयः ॥ ५६ ॥

मूल भाषांतर. अभिज्ञ ए शब्द जेवा शब्दोना ज्ञ अक्षरने णकार कर्यापठी,
 ते ज्ञ अक्षरना अकारनो उकार आय. सं. अभिज्ञ तेनुं अहिण्णू. सं० सर्वज्ञ तेनुं
 सव्वणू. सं० कृतज्ञ तेनुं कयण्णू अने संस्कृत आगमज्ञ तेनुं आगमण्णू एवं रूप सिद्ध
 आय. अहिं णकार कर्यापठी एम कहुं तेथी अहिज्जो सव्वज्जो एवा पण रूप आय.
 मूलमां अभिज्ञादौ एम कहुं ठे तेथी सं. प्राज्ञ नुं पण्णो एवं रूप आय. ए उपरथी
 एम सिद्ध अयुं के, जे शब्दोना ज्ञ नो णकार अयापठी जो उकार अयेलो जणाय ते
 अभिज्ञादि जाणवा. ॥ ५६ ॥

॥ टुंठिका ॥

ज्ञ ६१ एत्व ७१ अजिज्ञादि ७१ अजिज्ञः ११ स्वथघघनस्यहः मन-
 ज्ञोर्णः ज्ञस्यणः । अनादौद्धित्वं अनेन ए ए अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं-
 जन० सलुक् अहिण्णू । सर्वज्ञः ११ सर्वत्ररलुक् अनादौद्धित्वं ज्ञाज्ञो
 र्णः ज्ञ एः अनादौद्धित्वं अनेन एस्य ए अंत्यव्यं० सलुक् सवण्णू
 कृतज्ञः ११ कृतोऽत् क कगचजेति तलुक् अवर्णोऽय मनज्ञोर्णः ज्ञ
 ए अनादौद्धित्वं अनेन ए अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् कयण्णू ।
 आगमज्ञ ११ ज्ञाज्ञोर्णः अनादौद्धित्वं अनेन ए ए । अक्लीबे अंत्य-
 व्यं० आगमज्ञ । अजिज्ञ-११ इत्वथघपलुक् अनादौद्धित्वः अतःसे-
 ङोः अहिज्जो । सर्वज्ञ ११ सर्वत्ररलुक् अनादौद्धित्वं ज्ञोत्रः इति तलुक्
 अनादौद्धित्वं अतःसे० सवज्जो । प्राज्ञः ११ सर्वत्ररलुक् ण्हस्वःसं-
 योगे० पा प मनज्ञोर्णः ज्ञ ए अनादौ अतःसे पण्णो ॥ ५६ ॥

टीका भाषांतर. अभिज्ञादि जेवा शब्दोने णकार कर्यापठी ज्ञ अक्षरना अकार
 नो उकार आयठे. सं० अभिज्ञ तेने स्वथघघ० नज्ञोर्णः अनादौद्धित्वं चालतासूत्रे
 उकार अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी अहिण्णू रूप सिद्ध आय. सं० सर्वज्ञ
 तेने सर्वत्ररलुक् अनादौद्धित्वं ज्ञाज्ञोर्णः अनादौद्धित्वं चालतासूत्रथी उकार अं-
 त्यव्यंजनसलुक् ए सूत्रोथी सव्वणू रूप सिद्ध आय. सं० कृतज्ञ तेने कृतोऽत्

कगचज० अवर्णोऽयः मज्ञोर्णः अनादौद्वित्वं चालतासूत्रथी लकार अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी कयण्णू रूप सिद्ध आय. सं० आगमज्ञ तेने ज्ञाज्ञोर्णः अनादौद्वित्वं चालतासूत्रे लकार अक्लीवे० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी आगमज्ञ रूप सिद्ध आय. सं० अजिज्ञ तेने इत्वथघप० अनादौ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी अहि ज्ञो रूप सिद्ध आय. सं० सर्वज्ञ तेने सर्वत्ररल्लुक् अनादौ ज्ञोत्रः अनादौद्वित्वं अतःसेडोः ए सूत्रोथी सन्वज्जो रूप सिद्ध आय. सं० प्राज्ञ तेने सर्वत्ररल्लुक् ण्हस्वः-संयोगे पा प मज्ञोर्णः अनादौ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी पण्णो रूप सिद्ध आय.॥५६॥

ए ऋयादौ ॥ ५७ ॥

शय्यादिषु आदेरस्य एत्वं जवति ॥ सेज्जा । सुंदेरं । गेंदुअं । ए-
त्थ । शय्या । सौंदर्य । कंडुक । अत्र ॥ आर्षे पुरेकंमं ॥

मूल भाषांतर. शय्यादि शब्देना आदि अकार नो एकार आय. सं० शय्या तेनुं सेज्जा रूप आय. सं० सौंदर्य तेनुं सुंदेरं रूप आय. सं० कंडुक तेनुं गेंदुअं आयः सं० अत्र तेनुं एत्थ रूप आय. आर्ष (ऋषिप्रयोग) मां सं० पुराकर्म तेनुं पुरेकंमं रूप सिद्ध आयत्ते. ॥ ५७ ॥

॥ दुंदिका ॥

एत् ११ शय्यादि ७१ शय्या ११ शपोःसः । व्यय्यर्थाजः व्यस्यज्ज ।
अनादौद्वित्वं अनेन आदेरस्य एत्वं अंत्यव्यं सल्लुक् सेज्जा । सौ-
दर्य उत् सौंदर्यादौ सौ सु अनेन दे ब्रह्मचर्यतुर्यसौंदर्य यस्यरः ११
क्लीवेस्म मोनु० सुंदेरं । कंडुक ११ मरकतमदकलेगः कंडुकेत्वा
देकस्यगः अनेन एकारः कगचजेतिकल्लुक् क्लीवेस्म मोनु० गे-
दुकं अत्र अनेन अ ए त्रपोहिष्ठात्रस्य ठः एत्था । पुराकर्म आर्ष-
त्वादाकारस्य एत्वं सर्वत्ररल्लुक् क्लीवेऽनादौ द्वित्वं ११ क्लीवेस्म
मोनु० पुरेकंमं ॥ ५७ ॥

टीका भाषांतर. शय्यादि शब्देना आदि अकारनो एकार आय. सं० शय्या तेने शपोःसः व्यय्यर्थाजः अनादौद्वित्वं, चालतासूत्रथी एकार अंत्यव्यं ए सूत्रोथी सेज्जा रूप सिद्ध आय. सं० सौंदर्य तेने उत्सौंदर्यादौ चालतासूत्रे एकार ब्रह्मचर्यतुर्य क्लीवे स्म मोनु० ए सूत्रोथी सुंदेरं रूप सिद्ध आय सं० कंडुक तेने मरकतमद चालतासूत्रे एकार कगचज क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी गेंदुकं रूप सिद्ध आय. सं० अत्र तेने चाल. तासूत्रे एकार त्रपोहिच्छात्रस्य ए सूत्रोथी एत्थ एवुं रूप सिद्ध आय. सं० पुराकर्म

ते आर्षप्रयोगहोवाथी तेना आकारनो एकार थाय. पठी सर्वत्र खलुक् क्लीबे अनादौ-
द्वित्वं क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पुरेकमं एवुं रूप सिद्ध थाय. ॥ ५९ ॥

वह्युत्कर-पर्यताश्चर्ये वा ॥ ५७ ॥

एषु आदेरस्य एत्वं वा जवति ॥ वेह्ली वह्ली । उक्केरो उक्करो ।

पेरंतो पज्जंतो । अठेरं अठरिअं । अठअरं अठरिज्जं अठरीअं ॥ ५७ ॥

मूल भाषांतर. वह्ली उत्कर पर्यंत अने आश्चर्य ए शब्दोना आदि अकारनो
विकट्ये एकार थाय. सं० वह्ली तेनुं वेह्ली तथा वह्ली एवुं रूप थाय. सं० उत्कर
तेनुं उक्केरो उक्करो एवुं रूप थाय. सं० पर्यंत तेनुं पेरंतो पज्जंतो एवुं रूप थाय. सं०
आश्चर्य तेनुं अछेरं अछरिज्जं अठअरं अठरिज्जं अठरीअं एवां रूप आयते. ॥ ५७ ॥

॥ टुंढिका ॥

वह्ली च उत्करश्च पर्यंतश्च आश्चर्यं च वह्युत्करपर्यताश्चर्यं. त-
स्मिन् वा ११ वह्ली ११ अनेन वा एत्वे अंत्यव्यं० सलुक् वेह्ली
वह्ली । उत्कर ११ कगटडेतितलुक् अनादौद्वित्वं अनेन वा एकारः
अनादौ उक्केरो उक्करो पर्यंत अनेन वा एकारः यत्र एत्वं तत्र
एतःपर्यंते यस्यरः द्वितीये वय्यर्याजः यस्यजः अनादौद्वित्वं ११
अतःसेढोः पेरंतो पज्जंतो । आश्चर्यं ह्रस्वःसंयोगे आ अ ह्रस्वात्
थ्यश्चतुसप्सामनिश्चले श्रस्य ठः अनादौद्वित्वं द्वितीयपूर्वठस्य च
अनेन वा एत्वं छे आश्चर्येः यस्यरः क्लीबेस्म मोनु० अठेरं पठे
आश्चर्यं ह्रस्वःसंयोगे आ अ ह्रस्वात्थ्यश्च० श्रस्य ठः अनादौद्वि-
त्वं द्वितीय० पूर्वठस्य चः अतोरिआररिज्जरीअं यस्य स्थाने
रिअ, अर रिज्ज रीअ क्लीबे स्म मोनु० अठरिअं अठअरं अठ-
रिज्जं अठरीअं ॥ ५७ ॥

टीका भाषांतर. वह्ली उत्कर पर्यंत अने आश्चर्य ए शब्दोना आदि अकार
नो विकट्ये एकार थाय. सं० वह्ली आ चालतासूत्रथी एकार अई अंत्यव्यं० सलुक्
ए सूत्रलागी वेह्ली वह्ली एवां रूप सिद्ध थाय. सं० उत्कर तेने कगटड० चालता-
सूत्रे विकट्ये एकार अनादौ० ए सूत्रोथी उक्केरो उक्करो रूप सिद्ध थाय. सं० पर्यंत
तेने चालतासूत्रे विकट्ये एकार ज्यारे एकार थाय त्यारे एतःपर्यंते ए सूत्रथी यकारनो
र थाय. बीजापठे वय्यर्याजः अनादौद्वित्वं अतःसेढोः ए सूत्रोथी पेरंतो पज्जंतो

रूप सिद्ध थाय. सं० आश्चर्य तेने ह्रस्वःसंयोगे ह्रस्वात्थ्यश्च० अनादौद्वित्वं द्वि-
तीयपूर्व० चालतासूत्रे एकार आश्चर्यैरः क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अच्छेरं रूप
सिद्ध थाय. वीजेपक्षे सं० आश्चर्य तेने ह्रस्वःसंयोगे ह्रस्वात्थ्यश्च अनादौद्वित्वं
द्वितीय० अतोरिआररिज्जरीअं क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अच्छरिअं अच्छ-
अरं अच्छरिज्जं अच्छरीअं एवां रूप सिद्ध थाय. ॥ ५७ ॥

ब्रह्मचर्ये चः ॥ ५८ ॥

ब्रह्मचर्यशब्दे चस्य अत एत्वं जवति ॥ ब्रह्मचेरं ॥ ५८ ॥

मूल भाषांतर. ब्रह्मचर्य शब्दना चकारना अकारनो एकार थाय. सं० ब्रह्मचर्य
तेनुं ब्रह्मचेरं एबुं रूप थाय. ॥ ५८ ॥

॥ दुंडिका ॥

ब्रह्मचर्य ७१ च ६१ ब्रह्मचर्य ११ सर्वत्ररलुक् पक्षमश्मष्मस्मह्नाह्नाः
ह्य ह्य अनेनास्य एत्वे ब्रह्मचर्यतूर्य० इति यस्य रः ११ क्लीबेस्म
मोनु० ब्रह्मचेरं ॥ ५९ ॥

टीका भाषांतर. ब्रह्मचर्य शब्दना चकारनी अंदर रहेला अकारनो एकार
थाय. सं० ब्रह्मचर्य तेने सर्वत्ररलुक् पक्षमश्मष्म० एसूत्रथी ह्यनोम्ह थाय. पढी चाल-
तासूत्रे एकार ब्रह्मचर्यतूर्य० ए सूत्रथी य नो र थाय. पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी
ब्रह्मचेरं ए रूप सिद्ध थाय. ॥ ५९ ॥

तोन्तरि ॥ ६० ॥

अंतरशब्दे तस्य अत एत्वं जवति ॥ अंतःपुरम् । अंतैर्भरं ॥ अं-
तश्चारी । अंतेश्चारी ॥ कचिन्न जवति । अंतर्गगयं । अंतो-वीसंज-
निवेशिआणं ॥ ६० ॥

मूल भाषांतर. अंतर शब्दना तकारनी अंदर रहेला अकार नो एकार थाय.
सं० अंतःपुरं तेनुं अंतैर्भरं रूप थायवे. सं० अंतश्चारी तेनुं अंतेश्चारी एबुं रूप थाय
वे. कोइ ठेकाणे अतुं पण नथी. जेम- सं० अंतर्गतं तेनुं अंतर्गगयं रूप थाय. सं० अंतो
विश्रंभनिवेशितानाम् तेनुं अंतो-विसंभ-निवेशिआणं एबुं रूप सिद्ध थायवे. अहिं
अंतो ए स्थाने आ नियम लागु अथो नथी. ॥ ६० ॥

॥ दुंडिका ॥

त ६१ अंतर ७१ अंतर पुर अंत्यव्यं० रलुक् अनेन एत्वं ते कग-
चजेति प्रलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० अंतैर्भरं । अंतर-चारिन्-अंत्य-

व्यं० रून्लुक् अनेन एकारः त ते कगचजेचलुक् ११ अक्लीवे दीर्घः अंतेआरी । अंतर्-गत ११ सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् अवर्णोयश्रुतिः अस्य यः क्लीवेस्म मोनु० अंतर्गग्यं अंतर् रःपदांतेविसर्गस्तयोरः रस्य विसर्गः आतोडो विसर्गस्य डो-उलोकात् अंतो-विश्रंभनिवेसित सर्वत्ररलुक् लुसयवर० वि वी शपोःसः श कगचेति तलुक् दजजस्रशस्रडसितोछामिदीर्घः टा आमोर्णः आमस्थाने णः त्कास्यादेर्णः स्त्रोवानुस्वारः ॥ ६० ॥

टीका भाषांतर. अंतर् शब्दना तकारना अकारनो एकार आय. सं० अंतर्पुर तेने अंत्यव्यं० चालतासूत्रे एकार कगचज क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अंतेउरं रूप सिद्ध आय. सं० अंतर्चारिन् तेने अंत्यव्यं० चालतासूत्रे एकार कगचज अक्लीवेसौ ए सूत्रोथी अंतेआरी रूप सिद्ध आय. सं० अंतर्गत तेने सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं कगचज० अवर्णोयः श्रुति क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अंतर्गग्यं रूप सिद्ध आय. सं० अंतर् शब्दने रःपदांतेविसर्गस्तयोरः आतोडो विसर्गस्य डो ए सूत्रोथी अंतो रूप आय. सं. विश्रंभनिवेसित तेने सर्वत्ररलुक् लुसयवर० शपोःसः कगचज जस्रशस्रडसि टाआमोर्णः त्कास्यादेर्णः स्त्रोवानुस्वारः इत्यादि सूत्रोथी वीसंभ-निवेसिआणं ए रूप सिद्ध आय. ॥ ६० ॥

उत्पन्ने ॥ ६१ ॥

पद्मशब्दे आदेरत उत्वं जवति ॥ पोम्मं ॥ पद्म-उद्ग० इति वि-
लेषे न जवति । पडमं ॥ ६१ ॥

मूल भाषांतर. पद्म शब्दना आदि अकार नो उकार आयत्ते. सं० पद्मशब्दनुं पोम्मं एवं रूप सिद्ध आय. आ ठेकाणे पद्मछद्म० ए सूत्रोथी ज्यां विश्लेष आय त्यां आ सूत्रनो नियम लागे नहीं. त्यां सं० पद्मं नुं पडमं रूप आय. ॥ ६१ ॥

॥ दुंडिका ॥

उत् ११ पद्म ३१ पद्म ११ अनेनाकारस्य उकारः कगटडेति दलु-
क् अनादौ द्वित्वं क्लीवेस्म मोनु० पोम्मं । पद्मउद्ग मूर्खछारे वा
मात् प्रागुकारः कगचजतद्वपयवां त्रायो दलुक् ११ क्लीवेस्म
मोनु० पडमं ॥ ६१ ॥

टीका भाषांतर. पद्म शब्दना आदि अकार नो ओकार आयत्ते. सं० पद्म तेने आ चालतासूत्रोथी अकार नोउकार आय. पढी कगटड० अनादौ द्वित्वं क्लीवेस्म

मोनु० ए सूत्रोथी पोम्मं रूप सिद्ध आय. जो ते ठेकाणे पद्मछद्म० ए सूत्र लागे तो म-
कारनी पेहेलां उकार थाय अने पढी कगचजतहपय० ह्रीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी
पडमं रूप सिद्ध आयडे. ॥ ६१ ॥

नमस्कार-परस्परं द्वितीयस्य ॥ ६२ ॥

अनयोर्द्वितीयस्य अत उत्वं जवति ॥ नमोक्कारो परोप्परं ॥ ६२ ॥

मूल भाषांतर. नमस्कार अने परस्पर शब्दना बीजा अकारनो ओकार थाय.
जेम सं० नमस्कार तेनुं नम्मोक्कारो थायडे. अने सं० परस्परं तेनुं परोप्परं
रूप थायडे. ॥ ६२ ॥

॥ टुंडिका ॥

नमस्कारपरस्पर ७१ द्वितीय ६१ नमस्कारश्च परस्परं च नमस्का-
रपरस्परं तस्मिन् । नमस्कार- कगटडेति सल्लुक् अनेन उत्वं मो
अनादौ द्वित्वं का का ११ अतः सेडोंः नमोक्कारो । परस्पर- कगटडे-
ति सल्लुक् अनेन रस्य रो । अनादौ द्वित्वं स्प प्य ११ ह्रीबेसम्
मोनु० परोप्परं ॥ ६२ ॥

टीका भाषांतर. नमस्कार अने परस्पर शब्दना बीजा अकार नो ओकार
थायडे. सं० नमस्कार तेने कगटड० चालता सूत्रे उंकार अनादौ० अतःसेडोंः ए सूत्रो-
थी नमोक्कारो रूप सिद्ध आय. सं० परस्पर तेने कगटड० अनादौ द्वित्वं ह्रीबे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी परोप्परं रूप सिद्ध आय. ॥ ६२ ॥

वार्षी ॥ ६३ ॥

अर्पयतौ धातौ आदेरस्य उत्वं वा जवति ॥ उत्पेई अप्पेई ।

उत्पिअं अप्पिअं ॥ ६३ ॥

मूल भाषांतर. अर्पयति धातुना आदि अकारनो विकल्पे ओकार थायडे. सं०
अर्पयति तेनुं ओप्पेइ तथा अप्पेइ रूप थायडे. सं० अर्पित तेनुं ओप्पिअं तथा
अप्पिअं रूप थायडे. ॥ ६३ ॥

॥ टुंडिका ॥

वा ११ पि ७१ ऋकृगतौ ऋ इयर्त्ति कश्चित् तं इय्यतं अन्यः प्रयुं-
क्ते प्र० णिग् इअत्तिरीत्रीपपौ तः पुस्यौऋअर् लोकात् अर्पि
इति स्थिते वर्त्त०तिव् त्यादीना० तिस्थाने इ णेर्देर्पि सर्वत्ररल्लुक्

अनादौद्धित्वं ये प्ये अनेनास्य वा ङं ङप्पे इ० ११ अक्कीवे
 पूर्ववत् अर्प्यते स्म अर्पितं कवतूक् प्र० तलुगोद्धित्वं कग-
 इतिणिग् लोपः व्यंजनाददंतेप् अग्रे अत् के इति० अंतगगयं स
 पि अनादौद्धित्वं प्यि अनेनवास्यङ्गः कगचजेतितलुक्कस्य ङो-
 मोनु० ङप्पिअं पहे अप्पिअं ॥ ६३ ॥ वि वी

टीका भाषांतर. अर्पयति धातुना आदि अकार नो विकल्पे ङकार . टा
 वायक ऋ धातुं इयति रूप आय. कोइ गति करे तेने वीजो ग्रेरे तेने अर्पयति।
 ऋ धातुने णिग् प्रत्यय आवे तेने इअत्तिरीत्रोपपौ पुस्यौक् अइ वत्त० ति०
 आवे पढी त्यादीना० गेदेपि सर्वत्ररलुक् अनादौद्धित्वं चालता सूत्रे विकल्पे
 ए सूत्रोथी ओप्पेइ अने वीजे पहे अप्पेइ रूप सिद्ध आय ठे. सं. अर्पित तेमां ऋ धा
 ठे, तेने पूर्व प्रमाणे अर्पि रूप सिद्ध आय. पढी अर्पण कराय ते अर्पित ए अर्थमां स
 प्रत्यय आवे, जावकर्ममां णिक् प्रत्ययनो लोप आय. पढी व्यंजना ददंतेप् के लोकात्
 अनादौद्धित्वं चालता सूत्रे विकल्पे ङ आय. पढी कगचज ह्कीवेसम् मोनु० ए सूत्रो
 थी ओप्पिअं तथा वीजे पहे अप्पिअं रूप सिद्ध आय ठे. ॥ ६३ ॥

स्वपावुच्च ॥ ६४ ॥

स्वपितौ धातौ आदेरस्य ङत् ङत् च जवति ॥ सोवइ । सुवइ ॥ ६४ ॥

मूल भाषांतर. स्वपिति धातुना आदि अकारनो ङत् अने ङत् आय ठे सं. स्वपि
 ति तेनां सोवइ अने सुवइ एवां रूप सिद्ध आय ठे. ॥ ६४ ॥

॥ दुंडिका ॥

स्वपि ३१ ङत् ११ च ११ त्रिष्वपंक् शये ष्वप् षः सौष्ट्यौ स्वप्रवर्त
 मानातिव् त्यादीनां तिइ सर्वत्र वलुक् व्यंजनात् लोकात् सपइति-
 स्थिते पोवः अनेन प्रथमे सुस्थाने सो सोवइ पहे सुवइ ॥ ६४ ॥

टीका भाषांतर. स्वपिति धातुना आदि अकार ने स्थाने ओ अने ङ आय ठे.
 सं. ष्वप् ए धातु सुवुं ए अर्थमां प्रवर्त्ते तेने ष्वप् षः सौष्ट्यौ ए सूत्रोथी ष नो स आय. पढी
 वत्समाना त्यादीनां सर्वत्रवलुक् व्यंजनात् लोकात् पोवः ए सूत्रोलागीचालता
 सूत्रोथी ओकार आय त्वारे सोवइ अने पहे ङकार आय त्वारे सुवइ एवां रूप आय. ६४

नात्पुनर्यादाई वा ॥ ६५ ॥

नजः परे पुनः शब्दे आदेरस्य आ आइ इत्यादेशौ वा जवतः ॥ न-
 उणा । नउणाई । पहे । नउण । नउणो ॥ केवलस्यापि दृश्यते ॥ पुणाइ ६५

મૂલ ભાષાંતર. નજ્ ઇપસર્ગની પઠી આવેલા પુનર શબ્દના આદિ અકારને સ્થાને આ આઈ એવા આદેશ વિકલ્પે થાયઁ. સં० નપુનર તેનું નડળા અને નડળાઈ એવાં રૂપ થાય ઢે. વીજે પદ્ધે નડળ અને નડળો એવાં રૂપ થાયઁ. કોઈ ટેકાણે એકલા પુન-શબ્દને પણ આદેશ થયેલો જોવામાં આવેઁ જેમ પુણાઈ એવું રૂપ થાયઁ ॥ ૬૫ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

ન ૫૧ પુનર ૭૧ આઈ ૧૧ વા ૧૧ નપુનર ૧૧ અંત્યવ્યંગ રલુક્ કગ-
ચેતિ પલુક્ નોળ: અનેન આપ્ર ૧૧ અંત્યવ્યં સલુક્ નડળા ઇતિ
યત્ર અનેન આઈ તત્ર નડળાઈ પદ્ધે નપુનર: અંત્યવ્યંગ રલુક્ કગ-
ચજેતિ પલુક્ નોળ: ૧૧ અવ્ય દ્વિતીયે અત:સેડોં: નડળ નડળો
પુનર અંત્યવ્યંગ રલુક્ નોળ: અનેન આઈ આદેશ: પુણાઈ ॥ ૬૫ ॥

ટીકા ભાષાંતર. નજ્ ઇપસર્ગની પઠી આવેલા પુનર શબ્દના આદિ અકાર ને સ્થાને આ આઈ એવા આદેશ વિકલ્પે થાયઁ. સં० નપુનર તેને અંત્યવ્યંજન રલુક્ કગ તિ નોળ: આ ચાલતા સૂત્રથી આ આદેશ થાય પઠી અંત્યવ્યંજન ૦ સલુક્ ૫ સૂ-ત્રથી નડળા રૂપ સિદ્ધ થાય. જ્યારે આ ચાલતા સૂત્રથી આઈ એવો આદેશ થાય ત્યારે નડળાઈ રૂપ સિદ્ધ થાયઁ. વીજે પદ્ધે નપુનર શબ્દને અંત્યવ્યંગ કગચજ નોળ: અવ્ય ૦ ને વીજા રૂપમાં અત: સેડોં: ૫ સૂત્રોથી નડળ અને નડળો એવાં વે રૂપ સિદ્ધ થાય ૧. સં० પુનર શબ્દને અંત્યવ્યંગ નોળ: અને આ ચાલતા સૂત્રથી આઈ એવો આદેશ થાય. ત્યારે પુણાઈ રૂપ સિદ્ધ થાય ઢે. ॥ ૬૫ ॥

વાલાવ્વરણ્યે લુક્ ॥ ૬૬ ॥

અલાવ્વરણ્યશબ્દસ્ય લુગ્ વા ચવતિ ॥ લાઝં અલાઝં । લાઝ । અ-
લાઝ । રષ્ અરષ્ । અત ઇત્યેવ । આરણ્ય-કુંજરોવ વેહ્લંતો ॥ ૬૬ ॥

મૂલ ભાષાંતર. અલાવૂ અને અરણ્ય શબ્દના આદિ અકારનો વિકલ્પે લુક્ થાયઁ. સં. અલાવૂ શબ્દનું લાઝં અને અલાઝં એવાં રૂપ થાય. અને સંસ્કૃત દીર્ઘ ઋકારાંત અલાવૂ શબ્દના લાઝ અને અલાઝ એવાં રૂપ થાય. સં. અરણ્ય તેનાં રણં અરણં એવાં રૂપ થાય. ॥ જો આદિ અકાર હોય તોજ તેનો લોપ થાય. જેમ સં. આરણ્ય કુંજ-રોચ્ચ વેહ્લંતો તેનું આરણ્ય કુંજરોચ્ચ વેહ્લંતો થાય આદિ અકારનો લોપ ન થયો.

॥ ટુંઢિકા ॥

વા ૧૧ અલાવ્વરણ્ય ૭૧ લુક્ અલાવૂ ચ અરણ્યં ચ અલાવ્વરણ્ય
૭૧ અલાવૂ સર્વત્ર વલુક્ ૧૧ અનેન વાઅલુક્ ક્લીવે સ્મ લાઝં ।

द्वितीये अलाजं स्त्रीलिङ्गेऽपि अलाबुशब्दः तत्र दर्शयति सर्वत्रेति
 वलुक् अनेन वा अलुक् ११ अक्लीवे दीर्घः उ ऊ अंत्यव्यंज०
 सलुक् लाल अलाज इति सिद्धं । अरण्यं अधोमनयां यलुक् अ-
 नादौ द्वित्वं अनेन वा अलुक् ११ क्लीवे सम् मोनु० रणं अरण्यं
 इति जातं । अरण्ये जवः आरण्यः रूपोत्तरपदीर० प्र० प्ररुस्वरे०
 अ आ अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं आरण्यं कुंजरोच्च वेहंतो ६६

टीका भाषांतर. अलाबु अने अरण्य शब्दना आदि अकारनो विकल्पे लुक् आय.
 सं. अलाबु तेने सर्वत्रवलुक् चालता सूत्रे विकल्पे अनो लुक् क्लीवे सम् ए सूत्रोथी
 लाजं आय अने बीजे पदे अलाजं आय. जो अलाबु स्त्रीलिङ्गे छई तो ते अलाबु
 शब्दने सर्वत्र वलुक् चालता सूत्रे विकल्पे अ नो लुक् अक्लीवे दीर्घः ए सूत्रोथी
 उ ऊ आय. पढी अंत्यव्यं० सूत्र लागी लाज अलाज एवां रूप सिद्ध आय जे. सं. अ-
 रण्य शब्दने अधोमनयां अनादौ द्वित्वं आ सूत्रे विकल्पे अ नोलुक् क्लीवे सम्
 मोनु० ए सूत्रोथी रणं अरण्यं एवां रूप सिद्ध आयजे. अरण्य (जंगल) ने बिपे
 जे आय ते आरण्य कहेवाय. त्यां य् प्रत्यय अने आदिस्वरनी वृद्धि आय पढी अधो-
 मनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रो थि आरण्य रूप सिद्ध आय. एदले आरण्य-
 कुंजरोच्च वेहंतो ए पद सिद्ध अयुं ६६

वाव्ययोत्खातादावदातः ॥ ६५ ॥

अव्ययेषु उत्खातादिषु च शब्देषु आदेराकारस्य अद् वा जवति
 अव्यय जह् जहा । तह् तहा । अह्व अह्वा । व वा । ह् हा ।
 इत्यादि ॥ उत्खातादि । उक्खयं उक्खायं । चमरो चामरो । क-
 खलं कखलं । ठविठं ठाविठं । परिठविठं परिठाविठं । संठविठं
 संठाविठं । पययं पाययं । तखवेण्टं तालवेण्टं । तलवोण्टं ताल-
 वोण्टं । ह्खिठं ह्खिठं । नराठं नराठं । बलया बलाया । कुमरो
 कुमारो । खश्रं खाश्रं ॥ उत्खात । चामर । कालक । स्थापित ।
 प्राकृत । तालवृत्त । ह्खिक । नाराच । बलाका । कुमार । खादिर ।
 इत्यादि ॥ केचिद् ब्राह्मणपूर्वाह्नयोरपीच्छन्ति । बह्मणो । बाह्मणो ।
 पुव्वाह्नो पुवाह्नो ॥ दव्वग्गी । दावग्गी । चह् चह् । इति शब्द-
 जेदात् सिद्धम् ॥ ६५ ॥

મૂલ ભાષાંતર. અવ્યય અને ઉત્ત્વાત વિગેરે શબ્દોના આદિ આકારનો વિકલ્પે અકાર આય. અવ્યયનાં ઉદાહરણ-સં. યથા તેનું જહ જહા એવું રૂપ આય. સં. તથા તેનું તહ અને તહા રૂપ આય. સં. અથવા તેનું અહવ અહવા એવું રૂપ આય. સં. વા તેનું વ વા રૂપ આય. સં. હ તેનું હ હા એવું રૂપ આય. ઇત્યાદિ જાણી લેવું. હવે ઉત્ત્વાત વિગેરે શબ્દોનાં ઉદાહરણ-સં. ઉત્ત્વાત તેનું ઝક્ષયં ઝક્ષાયં રૂપ આય. સં. ચામર તેનું ચમરો ચામરો રૂપ આય. સં. કાલક તેનું કલઓ કાલઓ રૂપ આય. સં. સ્થાપિત તેનું ઠવિઠ ઠવિઠ રૂપ આય. સં. પ્રતિસ્થાપિત અને સંસ્થાપિત તેનાં પરિઘ્વિઓ પરિઘ્વાવિઓ અને સંઠવિઓ સંઠાવિઓ રૂપ આય. સં. પ્રાકૃત તેનું પયયં પાયયં એવું રૂપ આય. સં. તાલવૃંત તેનું તલવેણં તાલવેણં તથા તલવોણં તાલવોણં રૂપ આય. સં. હાલિક તેનું હલિઓ હાલિઓ રૂપ આય. સં. નારાચ તેનું નરાઓ નારાઓ રૂપ આય. સં. બલાકા તેનું બલયા બલાયા રૂપ આય. સં. કુમાર તેનું કુમરો કુમારો રૂપ આય. સં. સ્વાદિર તેનું સ્વહરં સ્વાહરં રૂપ આય. ઇત્યાદિ જાણી લેવાં. કેટલા એક વિગ્નાનો બ્રાહ્મણ અને પૂર્વાહ્ન શબ્દને પણ આદિ આકારનો વિકલ્પે અકાર આય એમ ઇચ્છે- જેમ- સં. બ્રાહ્મણ તેનું બ્રહ્મણો બ્રહ્મણો રૂપ આય. સં. પૂર્વાહ્ન તેનું પુન્વણ્નો પુન્વાણ્નો રૂપ આય. સં. દાવાગ્નિ તેનું દવગ્ની દાવાગ્ની અને સં. ચાહુ તેનું ચહૂ ચાહૂ એવાં રૂપ શબ્દ જોદથી સિદ્ધ આય ઠે. ॥ ૬૭ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

વા ૧૧ અવ્યય ઉત્ત્વાતાદિ ઉત્ત્વાત આદૌ યેષાં તે ઉત્ત્વાતાદિઃ અવ્યયં ચ ઉત્ત્વાતાદિશ્ચ અવ્યયોત્ત્વાતાદિઃ તસ્મિન્ ૭૧ અત્ ૧૧ આત્ ૬૧ યથા આદેર્યોજઃ યસ્યજઃ સ્વધથધઃ થસ્ય હઃ અનેન વા અ આ ૧૧ અવ્યયઃ સુલોપઃ જહ દ્વિતીયે જહા । તથા સ્વધથઃ ધસ્ય હઃ અનેન અ આ તહ તહા એવં અહવ અહવા વ વા હ હા ઇત્યાદિ ॥ ઉત્ત્વાતઃ અનેન વા આ અ કગટઢેતિ તલુક્ દ્વિતીયે તુર્યઃ ૭૭ શ્વાકઃ કગચજેતિ તલુક્ અવર્ણો ૧૧ ક્લીબે સમ્ મોનુઃ ઝક્ષયં ઝક્ષાયં । ચમર અનેન વા આ અ ૧૧ અતઃ સેઢોઃ ચમરો ચામરો । કાલક અનેન વા આ અ કગચજેતિ કલુક્ ૧૧ અતઃ સેઢોઃ કલઝં કાલઝં સ્થાપિત-સ્થપ્થાયકચિઢનિરપ્પાઃ ઇતિ સ્થા સ્થાને ઠા પોવઃ કગચજેતિ તલુક્ અનેન વા આ અ ૧૧ અતઃ સેઢોઃ ઠવિઝં ઠાવિઝં । પ્રતિષ્ઠા પ્રતિતિષ્ઠંતં પ્રયુંકે ણિગ્ચિરીઢાહા

इति पोवः प्रस्थाप्यते स कप्रत्ययः तलुगावाक्तजावकर्मसु णि-
 ग्लोपः व्यंजनाददंतेऽत् कोऽह स्थष्टाथ० छा ठा द्वितीयतुर्य० ठ
 ठा । निः पूर्व प्रती उत्परी माळ्यस्थोर्वाः प्रतिस्थाने परि पोवः
 अनेन वा आ अ ११ अतः सेडोंः परिट्टविडं परिट्टाविडं सम् पू-
 र्वकः संठविडं संठाविडं । पूर्ववत् प्राकृत- सर्वत्र रलुक् कृतोऽत् कृ
 क कगचजेति कतयोर्लुक् अवर्णो० अनेन वा आ अ ११ क्लीबे-
 सम् पययं पाययं तालवृंत- ददेदोर्वृते कस्थाने इत्तत् वृंतेएटः
 तस्यएट आदेशः अनेन वा आ अ ११ क्लीबे सम् तलविण्टं
 तालविण्टं तलवोण्टं तालवोण्टं । हाहिक नाराच बलाका कुमार
 अनेन हा ह न ना व वा म मा कगचजेति कवयोर्लुक् ११ अतः
 सेडोंः अंत्यव्यंजनस्य च ह्विडं ह्वलिडं । नराडं नाराडं । वलया
 वलाया कुमरो कुमारो खादिर ११ अनेन आ अ कगचजेति दलुक्
 क्लीबे सम् खडरं खाडरं ब्राह्मण- सर्वत्र रलुक् पद्मश्मश्रुसह्यांद्वाः
 नोणः अनेन वा आ अ अतः सेडोंः बह्मणो बाह्मणो । पूर्वाह्न-
 सर्वत्र रलुक् अनादौदित्वं अनेन वा आ अ पदेति ण्हा आदेशः
 अतः सेडोंः पुवण्हो पुवाण्हो ॥ दवाभि- अधोमनयां नलोपः अ-
 नादौदित्वं ह्रस्वः संयोगे ११ अंत्यव्यं सलुक् दवग्गी दावग्गी ।
 चाट्ट- टोडः अह्नीबे दीर्घः चडू चाडू ॥ ६५ ॥

टीका भाषાંતર. અન્યથા અને ઉત્ત્વાત વિગેરે શબ્દોના આદિ આકારનો વિકલ્પે
 અકાર થાયઁ. સં. યથા તેને આદેયોજઃ સ્વઘયઘ० આ ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે અ આ
 થાય. પઠી અન્યથા એ સૂત્રથી સુ લોપ થઈ જહ અને જહા રૂપ સિદ્ધ થાય. સં. તથા
 તેને સ્વઘયઘ० ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે અ આ થાય એટલે તહ તહા રૂપ થાય. પવીરીતે સં.
 અથવાનું અહવા અહવા એવું રૂપ થાય. અને સં० વા નુ વ વા અને હ હું હ હા એવું
 રૂપ થાય. ઇત્યાદિ જાણી લેવું. સં. ઉત્ત્વાત તેને આ ચાલતા સૂત્રે અ આ થાય પઠી
 કગટહ० દ્વિતીયતુર્ય० સ્ત્રઃકઃ કગ ચજ० અવર્ણો० ક્લીબે સ્મ્ મોનુ० એ સૂત્રોથી
 ઉક્ત્વયં ઉક્ત્વાયં એવાં રૂપ થાય. સં. ચમર- તેને આ ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે આ અ
 થાય પઠી અતઃ સેડોંઃ એ સૂત્રથી ચમરો ચામરો રૂપ થાય. સં. કાલક- તેને આ
 ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે અ આ થાય પઠી કગચજ० અતઃ સેડોંઃ એ સૂત્રોથી કલઓ
 કાલઓ રૂપ થાય. સં. સ્થાપિત તેને સ્થષ્ટાથક્ક० એ સૂત્રથી સ્થા ને ટેકાણે ઠા થાય.

पढी पोवः कगचज० आ चालता सूत्रे विकट्टे अ आ थाय. पढी अतः सेढोंः सूत्रथी ठविओ ठाविओ एवां रूप थाय. प्रति उपसर्ग साथे स्था धातु तेने प्रेरणार्थणिग् प्रत्यय तेने प आवी. पोवः सूत्र पामी प्रतिस्थापनकरे तेवा कर्मणी अर्थमां क्त प्रत्यय आवे णिग् प्रत्ययनो लोप थाय. पढी व्यंजनाददंतेऽत् एसूत्र लागी पढी स्थाष्टाय एसूत्रथी छा ने स्था ने ठा थाय. पढी द्वितीय तुर्य० ए सूत्रथी ठ नो ठा थाय. पढी प्रतिने स्थाने परि आदेश थाय. पढी पोवः आ चालता सूत्रे विकट्टे अ आ थाय पढी. अतः सेढोंः सूत्रथी परिठ्ठविओ परिठ्ठाविओ रूप सिद्ध थाय. जो सम् उपसर्ग साथे स्था धातु-तुं रूप संठविओ संठाविओ एवं थाय. तेमां पूर्ववत् साधन करवुं. सं० प्राकृत तेने सर्वत्ररलुक् ऋतोऽत् कगचज० अवर्णों आ चालता सूत्रे विकट्टे अ आ थाय. ह्रीवेसम् ए सूत्रथी पययं पाययं रूप सिद्ध थाय. सं. तालवृंत तेने ददेदोर्ध्वते वृतेण्टः चालता सूत्रे विकट्टे अ आ थाय. क्लीवेसम् ए सूत्रथी तलविण्टं तालविण्टं तल-वोण्टं तालवोण्टं एवां रूप सिद्ध थाय. सं. हालिक नाराच बलाका कुमार ए शब्दोने आ चालता सूत्रथी अ आ कगचज० अतःसेढों० अंतव्यंजनस्यच ए सूत्रथी हलिओ हालिओ नराओ नाराओ वलया वलाया कुमारो कुमारो एवां रूप थाय. सं. खादिर तेने सर्वत्र रलुक् पक्ष्मश्मष्मस्मष्मां ह्यः नोणः आ चालता सूत्रे विकट्टे अ आ अतः सेढोंः ए सूत्रथी बह्मणो बाह्मणो रूप सिद्ध थाय. सं. पूर्वाह तेने सर्वत्र रलुक् अनादौदित्वं आ चालता सूत्रे अ आ पहे ह् आदेश थाय. अतः सेढोंः ए सूत्रथी पुव्वहो पुव्वहो एवा रूप सिद्ध थाय. सं. द्वाग्नि तेने अधोमनयां अनादौदित्वं ह्रस्वः संयोगे अंत्यव्यंजन० ए सूत्रथी दवग्गी दावग्गी रूप सिद्ध थाय. सं. चाटु तेने टोठः अक्लीवेदीर्घः ए सूत्रथी चट्ट चाट्ट एवां रूप सिद्ध थाय ॥ ६७॥

घञ् वृद्धिर्वा ॥ ६८ ॥

घञ् निमित्तो यो वृद्धिरूप आकारस्तस्यादिञ्चूतस्य अह वा ज-
वति । पवहो पवाहो । पहरो पहारो । पयरो पयारो । प्रकारः प्रचारो
वा पत्थवो पत्थावो ॥ कचिन्न जवति । रागः । राओ ॥ ६८ ॥

मूल भाषांतर. घञ् प्रत्ययनिमित्त थयेली वृद्धिनो जे आकार तेना आदिञ्चूत आकारनो विकट्टे अकार थाय. संस्कृत प्रवाह तेनां पवहो पवाहो रूप थाय. सं. प्रहार तेनां पहरो पहारो रूप थाय. सं. प्रकार तेनां पयरो पयारो रूप थाय. अहिं प्रकारने बदले प्रचार शब्द होय तो पण तेवां रूप थाय. सं. प्रस्ताव तेना पत्थवो पत्थावो एवां रूप थाय. कोइ ठेकाणों थाय पण नहीं. जेम सं. राग तेनुं राओ एकज रूप थाय ॥ ६८ ॥

॥ टुंडिका ॥

घञ् ११ वृद्धि ६१ वा ११ घञ्निमित्ता वृद्धिः घञ् वृद्धिः तस्य प्रपूर्व०

वहं प्रापणे वहं ह हरणे ह कृञ् करणे कृ चर् गतिजक्षणयोः ।
 चर् प्रवहणं प्रवाहः । प्रहरणं प्रहारः । प्रकरणं प्रकारः । प्रचरणं
 प्रचारः । सर्वत्र जावे घञ् वृद्धिरलुक् अनेन सर्वत्र व वा ह हा क
 का च चा कगचजेति चस्य वा कस्य वा लुक् ११ अतः सेढोः प-
 वहो पवाहो । पहरो पहारो । पयरो पयारो प्रपू० स्तु प्रस्तवनं
 प्रस्तावः प्रात्सुडुतो इति घञ् वृद्धिः सर्वत्रेति रलुक् स्तस्य थोऽसम-
 स्तस्तंवे स्तस्यथः । द्वितीयतुर्ययोरुपरि० घकारपश्चात् तकारस्या-
 गमः अनेन वा आ अ ११ अतः सेढोः पत्थवो पत्थावो । रंगी
 रागे रंज् रंजनं रागः जावकत्वे घञ् घञि जावकरणे न लुक् वृ-
 ङ्गिररक्तेनिष्ठस्यजोकगौ जग् लोकात् राग इतिजातं ततः कगचजेति
 गलुक् ११ अतः सेढोः । राथो ॥ ६८ ॥

टीका भाषांतर. घञ् प्रत्ययनिमित्त अथेढी वृद्धिना आकारानो विकल्पे अकार
 आय. प्र छपसर्ग युक्त एवा वह धातुने घञ् प्रत्यय आवी प्रवाह रूप आय. प्र छपसर्ग
 युक्त एवा ह (हरण करडुं) कृ (करडुं) चर् (चाखडुं जहण करडुं) तेमने जावे घञ्
 प्रत्यय आवी प्रवाह प्रहार अने प्रचार एवां रूप आय. पढी वृद्धि आय अने आ चा-
 खता सूत्रथी अ आ आय. पढी कगचज अतः सेढोः ए सूत्रोथी पवहो पवाहो पह-
 रो पहारो पयरो पयारो एवां रूप सिद्ध आय ठे. सं. प्र छपसर्ग स्तु धातुने प्रात्सु-
 डुतो ए सूत्रथी घञ् प्रत्यय आवे. पढी वृद्धि सर्वत्ररलुक् स्तस्यथोऽसमस्तस्तंवे द्वि-
 तीयतु० आ चाखता सूत्रे आ अ आय. अतः सेढोः ए सूत्रोथी पत्थवो पत्थावो एवां
 रूप आय. सं. रंगी ए धातु राग अर्थमां प्रवर्त्ते तेने जावे घञ् प्रत्यय आवे. पढी भाव-
 करणे ए सूत्रथी न नो खोप अइ वृद्धि आय. पढी ज नो ग आय पटखे राग एवं रूप
 सिद्ध आय. पढी कगचज० अतः सेढोः ए सूत्रोथी राथो रूप सिद्ध आय. ॥ ६८ ॥

महाराष्ट्रे ॥ ६९ ॥

महाराष्ट्र शब्दे आदेराकारस्य अद् जवति । मरहठं । मरहठो ॥ ६९ ॥

मूल भाषांतर. महाराष्ट्र शब्दना आदि आकारानो अकार आय ठे. सं. महाराष्ट्र
 तेनां मरहठं मरहठो एवां रूप सिद्ध आय. ॥ ६९ ॥

॥ दुंढिका ॥

महाराष्ट्र ७१ महाराष्ट्र- महाराष्ट्रे हरोः इति हरो प्रत्ययः । अ-
 नेन र रा ह्रस्वः संयोगे हा ह ह्रस्वानुष्टेपे ह्रस्वतः द्वितीय० पूर्व ठ
 ट ११ पुंनपुंसकात् क्लीबे सम् अतः सेढोः मरहठं मरहठो ॥ ६९ ॥

टीका भाषांतर. सं. माहाराष्ट्रशब्दना आदि आकार नो अकार आय. सं. माहाराष्ट्र तेने महाराष्ट्रे हरोः ए सूत्रशी र अने ह नो व्यत्यय (परस्पर अदलो बदलो) आय पढी आ चालता सूत्रशी आकारनो अकार आय. पढी ह्रस्वः संयोगे ह्रष्टस्यानुष्टे० द्वितीय० नपुंसके क्लीबेस्म पुंलिंगे अतः सेडोंः ए सूत्रोशी मरहट्टं मरहट्टो एवां रूप सिद्ध आय. ॥ ६ए ॥

मांसादिष्वनुस्वारे ॥ ७० ॥

मांसप्रकारेषु अनुस्वारे सति आदेरातः अद् ञवति ॥ मंसं ।

पंसू । पंसणो । कंसं कंसिउ । वंसिउ । पंडवो । संसिद्धिउ । संज-

त्तिउ । अनुस्वार इति किम् । मांसं । पासू । मांस । पांसु पांसन ।

कांस्य । कांसिक । वांसिक । पांरुव । सांसिद्धिक । सांयात्रिक । इत्यादि ७०

मूल भाषांतर. मांस शब्दना जेवा प्रकारवाला शब्दोने अनुस्वार ठां आदि आकारनो अकार आय. सं. मांस तेनुं मंसं आय. सं. पांसु तेनुं पंसू आय. सं. पांसन तेनुं पंसणो आय. सं. कांस्यं तेनुं कंसं आय. सं. कांसिक तेनुं कंसिओ आय. सं. पांडव तेनुं पंडवो आय. सं. सांसिद्धिक तेनुं संसिद्धिओ आय. सं. सांयात्रिक तेनुं संजत्तिओ आय. अहिं मूलमां अनुस्वारे पद लीधुं तेथी विकल्पे अनुस्वार छोप अद् मांस अने पासू एवां रूप आय. ॥ ७० ॥

॥ दुंडिका ॥

मांसादि ७३ मांसं आदिर्येषां ते मांसादयः तेषु मांसादिषु । मांस

पांसु पांसन अनेन आ अ अधोमनयां यलोपः स् क्लीबेस्म मंसं

पंसू पंसणो । कांस्य । कांसिक । वांसिक । अनेन आ अ कगच-

जेति उजयलुक् ११ अतः सेडोंः कंसं कंसिउ वंसिउ । तथैव पंडवो

संसिद्धिउ । सांयात्रिक— आदेर्योजः य ज अनेन आ अ सर्वत्र

रलुक् अरनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोंः संजत्तिउ ।

मांस पांसु । मांसादेर्वानुस्वारलोपः उजयत्र अनेन आ स्यात् ११

क्लीबे स्म मांसं पासू ॥ ७० ॥

टीका भाषांतर. मांस जेने आदि ठे एवा शब्दो पढले मांस जेवा शब्दोने अनुस्वार ठां आदि आकार नो अकार आयले. सं. मांस पांसु पांसन— ए शब्दोने आ चालता सूत्रशी आकारनो अकार आय. पढी अधोमनयां क्लीबेस्म ए सूत्रोशी मंसं पंसू पंसणो एवां रूप सिद्ध आय. सं. कांस्य कंसं आय अने सं. कांसिक वांसिक ए शब्दोने आ चालता सूत्रे आनो अ आय. पढी कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोशी कंसि-

ओ वंसिओ रूप सिद्ध आय. तेमज सं० पांडव, सांसिद्धिक शब्दोनां पंडवो संसिद्धिओ
एवां रूप आय. सं. सांघात्रिक शब्दने आदेर्यांजः आ चालता सूत्रे आनो अ आय.
पढी सर्वत्र रलुक् अनादौदित्वं कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रोथी संजत्तिओ
रूप आय. सं. मांस अने पांशु ने मांसादेर्वा ए सूत्रथी विकल्पे अनुस्वारनो लोप आय.
पढी आ चालता सूत्रे आ आय अने ह्रीविसम् ए सूत्र लागे एटले मांसं, पास एवां
रूप सिद्ध आयढे. ॥ ७० ॥

श्यामाके मः ॥ ७१ ॥

श्यामाके मस्य आतः अद् जवति ॥ सामर् ॥ ७१ ॥

मूल भाषांतर. श्यामाक शब्दना मकारनी अंदर रहेला आकारनो अकार
आय. जेम सं. श्यामाक शब्दनुं सामओ एवुं रूप आय. ॥ ७१ ॥

॥ टुंडिका ॥

श्यामाक ७१ म ११ श्यामाक ११ अधोमनयां यलुक् शपोः सः

कगचजेति कलुक् अनेन आ अ ११ अतः सेडोः सामर् ॥ ७१ ॥

टीका भाषांतर. श्यामाक शब्द ना मकारना आ नो अ आय. सं. श्यामाक तेने
अधोमनयां शपोः सः कगचज चालता सूत्रे आ नो अ आय पढी अतः सेडोः
ए सूत्रोथी साम ओ रूप आय. ॥ ७१ ॥

इः सदादौ वा ॥ ७२ ॥

सदादिषु शब्देषु आत इत्वं वा जवति ॥ सइ सया । निसि-अरो
निसा-अरो । कुप्पिसो कुप्पासो ॥ ७२ ॥

मूल भाषांतर. सदा विगरे शब्दोना आकारनो विकल्पे इकार आय. सं. सदा
तेनुं सई अने सया एवुं रूप आय. सं. निशाकर तेना निसि-अरो अने निसा-
अरो रूप आय. सं. कूर्पास तेना कुप्पिसो कुप्पासो एवां रूप आय. ॥ ७२ ॥

॥ टुंडिका ॥

इ ११ सदा आदिर्यस्य सः सदादि तस्मिन् सदा अनेन आ इ

कगचजेति दलुक् ११ अंत्ययस्य सइ द्वितीये अवर्णो सया । नि-

शाकर अनेन वा आ इ । शपोःसः कगचजेति कलुक् अतः सेडोः ।

द्वितीये अवर्णो निसि-अरो निसा-अरो । कूर्पासः ह्रस्वः संयोगे

कू कु अनेन आ इ सर्वत्रेति रलुक् ११ अतः सेडोः कुप्पिसो कुप्पासो ॥ ७२ ॥

टीका भाषांतर. सदा विगरे शब्दोना आकारनो विकल्पे इकार आयढे. सं. सदा
ने आ चालता सूत्रथी आनो इ आय. पढी कगचज अंत्ययस्य ए सूत्रोथी सइ रूप

થાય. અને બીજે પદે અવર્ણો એ સૂત્રથી સયા રૂપ થાય. સં. નિશાકર તેને આ ચાલતા સૂત્રથી વિકલ્પે આનો હ થાય. પઢી શબ્દો: સ: કગચજ અત: સેડો: બીજે પદે અવર્ણો એ સૂત્રોથી નિસિ-અરો નિસા-અરો રૂપ સિદ્ધ થાય. સં. કૂર્પાસ તેને હ્રસ્વ: સંયોગે ચાલતા સૂત્રે આનો હ થાય. સર્વજ્ઞ રલુક અત: સેડો: એ સૂત્રોથી કુપ્પિસો કુ-પ્પાસો એ રૂપ સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૭૧ ॥

આચાર્યે યોત્ત ॥ ૭૩ ॥

આચાર્યશબ્દે યસ્ય આત ઇત્વં અત્વં ચ જવતિ ॥ આહરિઓ ।

આયરિઓ ॥ ૭૩ ॥

મૂલ ભાષાંતર. આચાર્ય શબ્દના યકારની અંદર રહેલા આકારનો ઇકાર અને અકાર થાય છે. સં. આચાર્ય તેનું આહરિઓ અને આયરિઓ એવાં રૂપ થાય. ॥ ૭૩ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

આચાર્ય ૭૧ યા ૬૧ અત્ ૧૧ ચ ૧૧ આચાર્ય- અનેન ચસ્ય ઇત્વં અત્વં ચ પ્રથમં અવર્ણોત્પાદજન્યચૈત્યૌર્યસમેષુ યાત્ યાત્ પૂર્વે ઇકાર: ૧૧ અત: સેડો: આહરિત્ આયરિત્ ॥ ૭૩ ॥

ટીકા ભાષાંતર. આચાર્ય શબ્દના યકારની અંદર રહેલા આકારનો ઇકાર અને અકાર થાય. સં. આચાર્ય તેને આ ચાલતા સૂત્રથી ઇકાર અને અકાર થાય. પઢી પ્રથમ અવર્ણો ઉપાદ્યન્યચૈત્યૌ એ સૂત્રથી યની પેહેલા ઇકાર થાય. પઢી અત: સેડો: એ સૂત્ર લાગી આહરિઓ આયરિઓ રૂપ સિદ્ધ થાય. ॥ ૭૩ ॥

ई: स्त्यान-खट्वाटे ॥ ७४ ॥

स्त्यानखट्वाटयोरादे रात ईर्जवति ॥ ठीणं । थिष्णं । खट्वाडो ॥

संखायं इति तु समः सत्यः खा इति खादेशे सिद्धम् ॥ ७४ ॥

મૂલ ભાષાંતર. સ્ત્યાન અને સ્વલ્વાટ શબ્દના આદિ આકારનો ઈકાર થાય. સં. સ્ત્યાન તેનાં ઠીણં થીનં થિષ્ણં એવાં રૂપ થાય છે. સં. સ્વલ્વાટ તેનું સ્વલ્લાડો એવું રૂપ થાય. અને એક પદે સ્ત્યાન શબ્દનું સંખાયં રૂપ થાય છે. તે સમ: સ્ત્ય: ક્ષા એ સૂત્રથી ક્ષા એવો આદેશ થઈ સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૭૪ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

ई: ११ स्त्यानश्च खट्वाटं च स्त्यानखट्वाटं तस्मिन् ७१ स्त्यान अधोमनयां यलुकू स्त्यान चतुर्थार्थे वा पूर्वस्तस्य ठ: અનેન આ ઈ નોણ: ઠીણં । દ્વિતીયે સ્તસ્યથોઽસમસ્તસ્તંભે સ્ત થ નોણ: થીણં ।

तृतीये मेवादौवाणस्य द्वित्वं अनेन आ ई ह्रस्वः संयोगे थिष्णं ख-
ल्वाट-सर्वत्र बलुक् अनादौ द्वित्वं ह्या अनेन आ ई टोडः ११
अतः सेडोंः खल्लीडो सम् पूर्व० ह्यै स्तयै शब्दसंघाते स्तयै अस्तं
अपक्षरस्य स्त्या संस्त्यायते स्म इति संस्त्यानं संस्त्या क्त कवतू
क्तप्रत्यय० समःस्त्यःखा इति स्त्यास्थाने खा स्क कगचजेति
तलुक् अवर्णोऽयः संस्त्रायमिति सिद्धं ॥ ७४ ॥

टीका भाषांतर. स्त्यान अने खल्वाट शब्दना आदि आकारनो ईकार आयडे.
सं. स्त्यान तेने अधोमनयां यलुक् स्त्यान चतुर्थार्थेवा आ चालता सूत्रे आनो ई
आय. पढी नोणः सूत्र लागी ठीणं रूप आय. वीजे पहे स्तस्यथोऽसम० नोणः ए
सूत्रोथी थीणं रूप आय. वीजे पहे अनादौद्वित्वं ए सूत्रे ण नो विर्जाव आय. पढी
आ सूत्रथी आनो ईकार आय. पढी ह्रस्वः संयोगे ए सूत्र लागी थिण्णं रूप आय. सं.
खल्वाट- तेने सर्वत्र बलुक् अनादौद्वित्वं आ चालता सूत्रे आनो ई आय. पढी टोडः
अतः सेडोंः ए सूत्रोथी खल्लीडो रूप सिद्ध आय. सं. ह्यै स्तयै ए धातु शब्दना संघा-
तमां प्रवर्त्ते, तेने धातु सूत्रना नियमथी स्त्या एवं रूप आय. पढी सम् उपसर्ग साथे क्त
प्रत्यय आवी संस्त्यान एवं रूप आय. पढी समः स्त्यः खा ए सूत्रथी स्त्या ने स्थाने
खा आदेश आय. पढी कगचज अवर्णो ए सूत्रोथी संस्त्राय एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ७४ ॥

उः सास्त्रा-स्तावके ॥ ७५ ॥

अनयो रादेरात् उत्वं प्रवति ॥ सुण्हा । शुवर्त्त ॥ ७५ ॥

मूल भाषांतर. सास्त्रा अने स्तावक शब्दना आकारनो उकार आय डे. सं.
सास्त्रा तेनुं सुण्हा एवं रूप आय. अने सं. स्तावक तेनुं शुवर्त्तो एवं रूप आय. ॥ ७५ ॥
॥ दुंदिका ॥ , निसा-

उः ७१ स्त्रासा च स्तावकश्च सास्त्रास्तावकं तस्मिन् ७१ सास्त्र ॥

दमस्तस्मिन्नुद्विष्टाणां ण्डः इति स्त्रास्थाने ण्डा अनेन सा सु ११ अ-
त्यव्यं० सुण्हा । स्तावक-स्तस्यथोसमस्त० स्ता था अनेन आ उ
कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोंः शुवर्त्त ॥ ७५ ॥

टीका भाषांतर. सास्त्रा अने स्तावक शब्दना आदि आकारनो उकार आय.
सं. सास्त्रा शब्दने सूक्ष्मस्त्राण० ए सूत्रथी स्त्रा ने स्थाने ण्डा आय. पढी आ चालता
सूत्रथी उकार आय. पढी अत्यव्यं० ए सूत्र लागी सुण्हा रूप सिद्ध आयडे. सं. स्तावक
तेने स्तस्यथोसमस्त० ए सूत्रथी स्तानो था आय. पढी आ चालता सूत्रथी आनो उ
आय. पढी कगच० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी शुवर्त्तो रूप सिद्ध आय डे. ॥ ७५ ॥

ऊसासारे ॥ ७६ ॥

आसारशब्दे आदेरात ऊद् वा जवति ॥ ऊसारो आसारो ॥ ७६ ॥

मूल भाषांतर. आसार शब्दना आदि आकारनो विकल्पे ऊकार थाय. सं. आसार तेनां ऊसारो तथा आसारो एवां रूप थाय. ॥ ७६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ऊद् ११ वा ११ आसारे ७१ आसार- अनेन वा आऊ अतःसेडोंः
ऊसारो आसारो ॥ ७६ ॥

टीका भाषांतर. आसार शब्दना आदि आकारनो विकल्पे ऊ थायढे. सं. आसार शब्दने आ चालता सूत्रथी आकारनो विकल्पे ऊकार थाय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी ऊसारो आसारो एवां रूप थायढे. ॥ ७६ ॥

आर्यायां र्यः श्वश्वाम् ॥ ७७ ॥

आर्याशब्दे श्वश्र्वां वाच्यायां र्यस्यात ऊर्जवति ॥ अज्जू ॥ श्वश्वामि-
मिति किम् । अज्जा ॥ ७७ ॥

मूल भाषांतर. आर्याशब्द के जेनो अर्थ श्वश्रू (सासु) अतो होय तेना र्य ना आकारनो ऊकार थाय. जेम सं० आर्या तेनुं अज्जू एवुं रूप थाय. मूलमां श्वश्रू शब्दनुं ग्रहण कर्युं ठे तेथी ते अर्थ न अतो होय तो बीजे पढे अज्जा एवुं रूप थाय. ॥ ७७ ॥

॥ ढुंढिका ॥

आर्या ७१ र्य ११ श्वश्रू ७१ आर्या द्यय्यर्याजः इति जा अनादौ
द्वित्वं ज्जा ह्रस्वःसंयोगे आ अ अनेन ज्जा ज्जा अज्जू अंत्यव्यं०
अज्जा आ ऊ मुक्ता शेषं तथैव ॥ ७७ ॥

टीका भाषांतर. आर्या शब्दनो जो श्वश्रू (सासुं) अर्थ अतो होय तो तेना र्यमां रहेखा आकारनो ऊकार थाय. सं० आर्या-द्यय्यर्याजः अनादौ द्वित्वं ह्रस्वःसंयोगे आ चालता सूत्रे ऊकार अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अज्जू रूप सिद्ध थाय. बीजे पढे आ-नो ऊकार-करी शिवाय बाकीनी साधनिका पूर्वनी जेम करीअज्जा रूप सिद्ध थायढे. ॥ ७७ ॥

एद् ग्राह्ये ॥ ७८ ॥

ग्राह्यशब्दे आदेरात एद् जवति ॥ गेज्जं ॥ ७८ ॥

मूल भाषांतर. ग्राह्य शब्दना आदि आकारनो एकार थाय. सं. ग्राह्य शब्दनुं गेज्ज एवुं रूप सिद्ध थाय. ॥ ७८ ॥

॥ ढुंढिका ॥

एत् ११ ग्राह्य ७१ ग्राह्य— सर्वत्र रलुक् साध्वसध्यह्यांजः ह्यस्य ऊः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु० पूर्वजस्य जः अनेन गा ने ११ क्लीबे सम्
मोनु० गेज्जं ॥ ७७ ॥

दीका भाषांतर. ग्राह्य शब्दना आदि आकारनो एकार आय. सं. ग्राह्य तेने
सर्वत्र रलुक् साध्वसध्य० अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य० आ चालता सूत्रथी एकार
आय. पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी गेज्जं रूप सिद्ध आय ठे. ॥ ७७ ॥

छारे वा ॥ ७८ ॥

छारशब्दे आत एद् वा जवति ॥ देरं । पक्षे । दुआरं दारं वारं ॥
कथं नेरइउं नारइउं । नैरयिक नारकिक शब्दयोर्नविष्यति ॥
आर्षे अन्यत्रापि । पष्ठेकम्मं । असहेज्जा देवासुरी ॥ ७८ ॥

मूल भाषांतर. छार शब्दना आकारनो विकल्पे एकार आय. सं. छार तेनुं
देरं आय अने विकल्प पक्षे दुआरं दारं वारं एवां रूप आय. सं. नैरयिक अने नारकिक
शब्दना नेरइओ नारइओ एवां रूप केवीरीते थाथ? ते रूप आर्ष प्रयोगमां आयठे.
तेमज आर्ष प्रयोगथी बीजे पण आय—जेम सं. पश्चात्कर्मन् तेनुं पच्छेकम्मं एवुं रूप
आय अने सं. असहाय्य तेनुं असहेज्ज एवुं रूप आय. ॥ ७८ ॥

॥ ढुंढिका ॥

छार ७१ वा ११ छार— सर्वत्र वलुक् अनेन वा एत्वं ११ क्लीबेसम्
मोनु० देरं पक्षे छारं पद्मबन्धमूर्खछारे वा इति वप्राक् ऊकारः दुवार
इति कगचजेति वलोपः ११ क्लीबेसम् मोनु० दुआरं इति सिद्धं ।
छार—कगटडतद० वलुक् ११ क्लीबे सम् दारं । छार—सर्वत्र वलुक्
११ क्लीबे सम् वारं इति । निरयेजवो नैरयिको नरके जवो नारकिकः
नैरयिक—नारकिक—ऐत एत् इति नै ने कगचजतद० उजयलोपः
कलोपश्च ११ अतःसेढोः द्वित्यं० नेरइउं नारइउं इतिसिद्धं । पश्चा-
त्कर्मन्—अंत्यव्यं० लुक् ह्रस्वात्थ्यश्चत्सप्साम निश्चले पस्य ठः अ-
नादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्यं० पूर्वठ आर्षत्वात् अत्रापि अनेन वा छे
सर्वत्र रलुक् क्लीबेसम् पष्ठकम्म इति सिद्धं । असहाय्य— वाऽव्य-

योत्खातादावदातः इति सा स द्यय्यर्याजः इति य्य स्थाने ज्ञाः
आर्षे अनेन हा हे अनादौ ज्ञा असिहेज्ञा इति ॥ ७ए ॥

टीका भाषांतर. द्वार शब्दना आकार नो विकल्पे एकार आय. सं. द्वार-सर्वत्र
वल्लुक् आ चालता सूत्रे विकल्पे एकार क्लीबेस्म मोनुं० ए सूत्रोथी देरं रूप सिद्ध
आय. बीजे पदे सं. द्वार तेने पद्मछद्मसूर्ख० कगचज० क्लीबेस्म मोनुं० ए सूत्रोथी
कुआरं एवं रूप सिद्ध आय. वली बीजे पदे सं. द्वार- तेने कगटडतद० क्लीबेस्म ए
सूत्रोथी दारं एवं रूप आय. वली चोथे पदे सं. द्वार- तेने सर्वत्र रल्लुक् क्लीबेस्म
ए सूत्रोथी वारं एवं रूप आय. निरय (नरक) मां जे आय. ते नैरयिक कहेवाय. अने
नरकमां आय ते नारकिक कहेवाय. सं. नैरयिक० नारकिक० तेने ऐत एत् कग-
चज० अतः सेडों; दित्वं ए सूत्रोथी नेरईओ नारईओ एवां रूप सिद्ध आय. सं.
पश्चात्कर्मन् तेने अंत्यव्यंज० ह्रस्वात्थ्यश्च० अनादौ दित्वं द्वितीयतुर्य आर्षप्रयोग
होवाथी आ चालता सूत्रे विकल्पे एकार सर्वत्र रल्लुक् क्लीबेस्म ए सूत्रोथी पच्छकम्म
एवं रूप सिद्ध आय. सं. असहृद्य तेने वाऽव्ययोत्खातादा० द्यय्यर्याजः आर्ष
प्रयोगथी विकल्पे एकार अनादौ दित्वं ए सूत्रोथी असहेज्ञ एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ७ए ॥

पारापते रो वा ॥ ७० ॥

पारापतशब्दे रस्थस्यात एद् वा जवति ॥ पारेवळ पारावळ ॥ ७० ॥

मूल भाषांतर. पारापत शब्दना र कारनी अंदर रहेला आकारनो विकल्पे एकार
आय. सं. पारापत तेनुं पारेवओ तथा पारावओ एवं रूप आय. ॥ ७० ॥

॥ दुंडिका ॥

पारापत ७१ र ६१ वा ११ पारापत- अनेन वा ए पोवः कगचजेति
लुक् अतःसेडों; पारेवळ पारावळ इतिसिद्धं ॥ ७० ॥

टीका भाषांतर. पारापत शब्दना रकार नी अंदर रहेला आकारनो विकल्पे
एकार आय. सं. पारापत तेने आ चालता सूत्रथी विकल्पे एकार आय. पढी पोवः
कगचज अतःसेडों; ए सूत्रोथी पारेवओ पारावओ एवा रूप सिद्ध आयते. ॥ ७० ॥

मात्रटि वा ॥ ७१ ॥

मात्रट् प्रत्यये आत एद् वा जवति ॥ एत्ति अमेत्तं। एत्ति अमत्तं ॥

बहुलाधिकारात् कचिन्मात्र शब्देऽपि । जोअणमेत्तं ॥ ७१ ॥

मूल भाषांतर. मात्रट् प्रत्ययना मकार नी अंदर रहेला आकारनो विकल्पे ए-
कार आयते. सं० एतावन् मात्रं- तेनुं एत्तिअमेत्तं अने विकल्पे एत्तिअमत्तं एवं

रूप आय. अहीं बहुल अधिकार चालेते तेथी कोईवेकाणे मात्र शब्द मां पण आ निचम लागु पने जेम-सं. भोजन-मात्रं तेनुं भोजन-मेत्तं एवुं रूप आय. ॥ ७१ ॥

॥ टुंढिका ॥

मात्रद् ७१ वा ११ एतवन्मात्र- यत्तदेतदोऽतोरित्तिश्चएतलुक् इति एतावत् स्थाने एत्तिश्च आदेशः अनेन वा एत्वं मा मे सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं च ११ क्लीबेस्म एत्तिश्चमेत्तं इति सिद्धं यत्र न एकारस्तत्र ह्रस्वः संयोगे मा म शेषं तद्यत् एत्तिश्चमत्तं । जोजन-मात्रं जोजनं च तन्मात्रं च जोजनमात्रं कगचजेति तलुक् अवर्णोऽथ नोणः अनेन मात्रस्याकारस्य एकारः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं च ११ क्लीबेस्म जोअण-मेत्तं इति ॥ ७१ ॥

टीका भाषांतर. मात्रद् प्रत्ययना मकारनी अंदर रहेला आकारनो विकल्पे एकार आयडे. सं. एतावन्मात्र- तेने यत्तदेतदोऽतोरित्ति० ए सूत्रथी एतावत् ने वेकाणे एत्तिश्च आदेश आय. पढी आ चालता सूत्रथी विकल्पे एकार आय. पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबेस्म ए सूत्रोथी एत्तिश्चमेत्तं रूप सिद्ध आय. ज्यारे विकल्पे एकार न थाथ त्यारे ह्रस्वःसंयोगे अने बाकी पूर्ववत् सूत्रो लागी एत्तिश्चमत्तं एवुं रूप सिद्ध आय. सं. जोजनमात्रं (तेनोअर्थ भोजन एवुं मात्र) तेने कगच० अव-र्णोऽथ० आ चालता सूत्रे आकार नो एकार सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबेस्म ए सूत्रोथी भोजनमेत्तं एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ ७१ ॥

उदोघार्द्धे ॥ ७२ ॥

आर्द्धशब्दे आदेरात उद् उच्च वा जवतः ॥ उल्लं । उल्लं । पक्षे अल्लं । अर्द्धं । बाह्-सलिल-पवहेण उल्लेइ ॥ ७२ ॥

सूल भाषांतर. आर्द्ध शब्दना आदि आकार नो उकार अने ओकार विकल्पे आय. सं. आर्द्ध तेनुं उल्लं तथा ओल्लं आय अने पक्षे अल्लं तथा अर्द्ध आय. सं० बाष्प-सलिलप्रवाहेण आर्द्रयति- तेनुं बाह्-सलिल-पवहेण उल्लेइ एवुं रूप आय. ॥ ७२ ॥

॥ टुंढिका ॥

अच्च उच्च उदोत् ११ वा ११ आर्द्ध ७१ आर्द्ध- सर्वत्र उर्ध्व रलोपे कगटडेति दलुक् हरिद्रादौ लः इतिवा लत्वं अनादौद्वित्वं ह्य इ ११ क्लीबेस्म मोनु० उल्लं उल्लं पक्षे अल्लं अर्द्धं । बाष्प- बाष्पेहो

ऽश्रुणि बाह् । प्रवाह घञ् वृद्धेर्वा वा व सर्वत्रेति रलुक् ३१ टा
आमोर्णः इति टास्थाने ण टाणशस्येत् इति पवहेण । आर्द्ध
आर्द्ध करोतीति आर्द्धयति णिज् बहुलं इ अन्यस्व० इति रनध्या-
यादकारलुक् वर्त्त० ति त्यादीनां ति इ णेरदे दावावे के हरिद्रा
दौलः र लः अनादौ द्वित्वं ह्य अनेन एत्वं उल्लेह ॥ ८२ ॥

टीका भाषांतर. आर्द्ध शब्दना आदि आकार नो उकार अने ओकार विकल्पे
आयत्ते. सं. आर्द्ध-तेने सर्वत्रजध्वर ए सूत्रे र नो लोपकरी कगटड० हरिद्रादौलः
अनादौ द्वित्वं ए सूत्रो लाग्या पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी उल्लं ओल्लं तथा बीजे
पदे अल्लं अहं एवां रूप सिद्ध आयत्ते. सं. बाष्प तेने बाष्पेहोऽश्रुणि ए सूत्रथी बाह्
एवुं रूप आय. सं. प्रवाह शब्दने घञ् वृद्धेर्वा सर्वत्र रलुक् ३१ टा आमोर्णः टाण-
शस्येत् ए सूत्रोथी पवहेण रूप सिद्ध आय. आर्द्ध ने जे करे ते आर्द्धयति कहेवाय.
आर्द्ध धातुने णिज्- प्रत्यय आवे तेने अभ्यस्व० ए सूत्र लागी वर्तमाना० ए सूत्र बडे
ति आवे पढी त्यादीनां तिइ णेरदेदावावे हरि द्रादौलः अनादौ द्वित्वं आ च-
लता सूत्रे एकार आय एदले उल्लेह एवुं रूप सिद्ध आय ठे. ॥ ८२ ॥

ओदात्यां पंक्तौ ॥ ८३ ॥

आलीशब्दे पंक्तिवाचिनि आत उतं जवति ॥ उली ॥ पंक्ताविति
किम् । आली सखी ॥ ८३ ॥

मूल भाषांतर. पंक्ति वाचक एवा आली शब्दना आकारनो ओकार आय ठे.
सं. आली शब्दनुं ओली एवुं रूप आय. मूलमां पंक्तिवाचक एमकल्लं तेथी आली
शब्दनो अर्थ जो सखी अतो होय तो प्राकृतमां आली एवुं रूप आय. ॥ ८३ ॥

॥ दुंडिका ॥

उद् ११ आली ७१ पंक्ति ७१ आली- अनेन आ ओ अंत्यव्यंज-
नसल्लुक् उली ॥ ८३ ॥

टीका भाषांतर. पंक्ति वाचक आली शब्दना आकार नो ओकार आय. सं.
आली तेने आ चालता सूत्रथी आनो ओ आय. पढी अंत्यव्यंजन० ए सूत्रथी ओली
एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ ८३ ॥

ह्रस्वः संयोगे ॥ ८४ ॥

दीर्घस्य यथा दर्शनं संयोगे परे ह्रस्वो जवति ॥ आत् । आग्रं ।
अम्बं ॥ ताम्रं । तम्बं ॥ विरहाम्निः । विरहग्नी ॥ आस्यं । अस्सं ॥

ईत् । मुनीन्द्रः । मुणिंदो ॥ तीर्थं । तित्थं ॥ ऊत् । गुरुल्लापाः ।
गुरुल्लावा ॥ चूर्णः । चुणो ॥ एत् । नरेंद्रः । नरिंदो ॥ म्लेच्छः ।
मिलिच्छो ॥ दिट्टिक्क-यण-वट्टं ॥ उत् । अधरोष्ठः । अहरुट्टं ॥ नीलो-
त्पलं । नीलुत्पलं ॥ संयोगे इति किम् । आयासं । ईसरो । ऊसवो ॥ ७४ ॥

मूल भाषांतर. दीर्घ स्वरनी पठी जो यथादर्शन प्रमाणे संयोग (जोडीत) अक्षर
पर आवे तो ते दीर्घ स्वरनो ह्रस्व स्वर अइ जायवे. प्रथम आकारनां उदाहरण- सं.
आम्रं तेनुं अस्मं आय सं. विरहाग्नि तेनुं विरहग्गी आय. सं. आस्य तेनुं अस्सं
आय दीर्घ ईकारनां उदाहरण- सं. मुनीन्द्रः तेनुं मुणिंदो आय. सं. तीर्थं तेनुं तित्थं
आय. दीर्घ ऊकारना उदाहरण- सं० गुरुल्लापाः तेनुं गुरुल्लावा आय. सं. चूर्णः तेनुं
चुणो आय. दीर्घ एकारनां उदाहरण- सं. नरेंद्र तेनुं नरिंदो आय. सं. म्लेच्छ
तेनुं मिलिच्छो आय. सं. दृष्टैकस्तनपट्टं तेनुं दिट्टिक्क-यण-वट्टं एव रूप आय. दीर्घ
ओकारनां उदा० सं. अधरोष्ठः तेनुं अहरुट्टं आय. सं. नीलोत्पलं तेनुं नीलुत्पलं
आय. मूलभां लखुं ठे के, संयोग अक्षर पर आवे तेथी सं. आकाशं ईश्वरः उत्सवः
तेना आयासं ईसरो अने ऊसवो एवां रूप आय. ॥ ७४ ॥

॥ दुंदिका ॥

ह्रस्व ११ संयोग ३१ आम्र ताम्र अनेन आ अ ता त ताम्राग्नेस्वः ।
अ स्थाने स्वं क्लीबे सम् मोनु० अं तं । विरह एव अग्निः वि-
रहाग्निः ११ अधोमनयां नलुक् अनादौ द्वित्वं गि अनेन ह्रस्वः
हा ह क्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् विरहग्गी । आस्य ११
अधोमनयां० यलुक् अनेन आ अ क्लीबे सम् मोनु० अस्सं । मु-
नीन्द्र ११ डेरोनवा रलुक् अनेन ई इ नोणः ११ अतः सेनोः मुणिंदो ।
तीर्थ अनेन ती ति सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० य त
११ क्लीबेसम् मोनु० तित्थं । गुरुल्लापाः गुरुणां उल्लापाः अनेन रू रु
पोवः १३ जस् शस् दीर्घः वा जस्शसोर्लुक् गुरुल्लावा । चूर्ण अ-
नेन चू चु सर्वत्र रलुक् चुणो । नरेंद्र- अनेन रे रि डेरोनवा र-
लुक् ११ अतः सेडोः नरिंदो । म्लेच्छ- म्लेछे लात् इति लपूर्व इ
अनेन ल लि ११ अतः सेडोः मिलिच्छो । दृष्टैकस्तनपट्टं-दृष्टं एक-
स्तनपट्टं यत् कंचुकोत्तारणे यत्-दृष्ट्यानुद्वेष्टासंदृष्टे दस्य ठः अनादौ

द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठ ट इत्कृपादौ दिट्ठि । एकइत्यत्र सेवादौ वा क् अनेन ए इ स्तन- स्तस्यथोऽसमस्त० स्त थ नोणः पृष्ठ इत्यत्र ऋतोऽत् पृ प पोवः क्लीबेस्म दिट्ठिकथणवट्ठं । अधरोष्ठ- खधथ० अनेन रो रु एस्यानु० ए त अनादौ० द्वितीय० पूर्व ठ टः ११ क्ली- बेस्म अहरुट्ठं । नीलोत्पल- अनेन लो लु कगटडेति तलुक् अ- नादौ द्वित्वं प्प क्लीबेस्म नीलुप्पलं । आकाश- कगचज कलुक् अवर्णोऽयः शपोः सः ११ क्लीबेस्म आयासं । ईश्वर सर्वत्र वलुक् शपोः सः अतःसेडोः ईसरो । उत्सव- अनुत्साहोत्सन्ने० उ ऊ कगटडेति तलुक् ११ अतः सेडोः ऊसवो ॥ ७४ ॥

टीका भाषांतर. दीर्घस्वरने संयोग (जोडीआ) अक्षर पर ठत्तं इत्थं थाय. सं. आम्र ताम्र तेने आ चालता सूत्रे आनो अ थाय. पठी ताम्रात्रेम्बः ए सूत्रथी त्र- ने स्थाने म्य थाय. पठी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अर्थं तंयं एवां रूप सिद्ध थाय. विरहरूपी अग्नि ते विरहाग्नि कहेवाय. सं. विरहाग्नि तेने अधोमनयां० अनादौ द्वित्वं आ चालता सूत्रे ह्रस्व क्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी विरहग्गी थाय. सं. आस्य तेने अधोमनयां० आ चालता सूत्रे इरवः नोणः अतःसेडोः ए सूत्रोथी मुर्णीदो रूप सिद्ध थाय. सं. तीर्थ तेने आ चालता सूत्रे इत्थं सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी तित्थं एवं रूप थाय. सं. गुरुल्लापाः एटले गुरुनो उल्लाप (कथन) तेने चालता सूत्रे इत्थं पोवः जशशसदीर्घः वा जशशसोल्लुक् ए सूत्रथी गुरुल्लावा रूप सिद्ध थाय. सं. चूर्ण तेने आ चालता सूत्रे इत्थं सर्वत्र रलुक् ए सूत्रोथी चुण्णो रूप थाय. सं. नरेंद्र तेने आ चालता सूत्रे इत्थं त्रेरोनवारलुक् अतःसेडोः ए सूत्रोथी नरिंदो रूप सिद्ध थाय. सं. म्लेच्छ शब्द तेने म्लेच्छे ए सूत्रथी ल नी पेला इकार थाय. पठी अतःसेडोः ए सूत्रथी मि- लिच्छो एवं रूप सिद्ध थाय. सं. दृष्टैकस्तनपृष्ठं एटले कांचली उतारवा वखते जोवामां आवेलुं एक स्तन पृष्ठ- अर्हि सं. दृष्ट शब्दने एस्यानुष्टेष्टासंदष्टे अनादौ द्वित्वं द्वि- तीयपूर्वं ठ ट इत्कृपादौ त्यारे दिट्ठि एवं थयुं. सं. एक शब्दने सेवादौवा ए सूत्रथी क् थाय. आ सूत्रथी एनो इ थाय. सं. स्तन तेने स्तस्यथोऽसमस्त० नोणः ए सू- त्रथी थण थाय. सं. पृष्ठ तेने ऋतोऽत् पोवः क्लीबेस्म ए सूत्रोथी वट्ठं थाय. एकी साथे दिट्ठिकथणवट्ठं एवं रूप थाय. सं. अधरोष्ठ तेने खधथ० आ चालता सूत्रे रो- नो रु थाय. पठी एस्यानु० अनादौ० द्वितीय० क्लीबेस्म ए सूत्रोथी अहरुट्ठं एवं रूप थाय. सं. नीलोत्पल तेने आ सूत्रथी लोनो लु थाय. कगटड० अनादौ द्वित्वं क्लीबेस्म ए सूत्रोथी नीलुप्पलं एवं रूप थाय. सं. आकाश- तेने कगचज० अवर्णोऽयः

शषोःसः क्लीबेसम् ए सूत्रोष्ठी आयासं रूप आय. सं. ईश्वर तेने सर्वत्रवलुक्
शषोः सः अतःसेढोः ए सूत्रोष्ठी ईसरो एवं रूप आय. सं. उत्सव तेने अनुत्सा-
होत्सवे० कगटड० अतःसेढोः ए सूत्रोष्ठी ऊसवो एवं रूप आय. ॥ ७४ ॥

इत एका ॥ ७५ ॥

संयोग इति वर्तते। आदेरिकारस्य संयोगे परे एकारो वा जवति ॥
पेण्डं पिण्डं। धम्मेल्लं धम्मिल्लं। सेन्दूरं सिन्दूरं। वेण्हू। विण्हू।
पेहं पिहं। बेह्लं बिह्लं ॥ कचिन्न जवति। चिन्ता ॥ ७५ ॥

मूल भाषांतर. अहीं संयोग ए अधिकारणी आणी लेवो. संयोग- (जोडीआ)
अक्षर पर ठतें आदि इकारनो विकल्पे एकार आयणे. सं. पिण्डं तेना पेण्डं अने
पिण्डं एवां रूप आय. सं. धम्मेल्लं तेनां धम्मेल्लं धम्मिल्लं एवां रूप आय. सं. सिन्दूर
तेना सेन्दूरं सिन्दूरं एवां रूप आय. सं. विष्टु तेना वेण्हू विण्हू एवां रूप आय. सं.
पृष्टं तेना पेहं पिहं एवां रूप आय. सं. बिह्व तेना बेह्लं बिह्लं एवां रूप आय. कोइ वे-
काणे आय पण नही-जेम, चिन्ता ॥ ७५ ॥

॥ तुंडिका ॥

इत ६१ एत ११ वा ११ पिण्ड धम्मिल्ल सिन्दूर- अनेन सर्वत्र
वा इ ए वर्गेन्त्यो वा इति वा विष्टु अनेन वा इ ए वि वे पक्ष
श्मश्मस्मेति षु स्थाने एहु ११ क्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक्
वेण्हू विण्हू। पृष्ट- पृष्टे वानुत्तरपदे इति पृ पि अनेन वा पि पे-
हस्यानु० हस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० ठ ट क्लीबे सम्
मोनु० पेहं पिहं। बिह्व- अनेन वा बि ले सर्वत्र दलुक् अनादौ
द्वि० ह्य ११ क्लीबेसम् मोनु० बेह्लं बिह्लं ॥ ७५ ॥

टीका भाषांतर. संयोग पर ठतें आदि इकारनो विकल्पे एकार आय. सं. पिण्ड
धम्मिल्ल सिन्दूर- आ शब्दोने आ चाखता सूत्रोष्ठी इकारनो ए अयो अने पक्षे व-
र्गेन्त्योवा ए सूत्र लागे एटले तेमना- पेण्डं पिण्डं धम्मेल्लं धम्मिल्लं सेन्दूरं सिन्दूरं
एवां रूप आय. सं. विष्टु तेने आ चाखता सूत्रे विकल्पे इकारनो एकार आय. पढी प
श्मश्मस्म ए सूत्रोष्ठी षु ने स्थाने एहु आय. पढी क्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए
सूत्रोष्ठी वेण्हू विण्हू एवां रूप आय. सं. पृष्ट तेने पृष्टेवानुत्तरपदे आ चाखता सूत्रे इ-
कारनो ए आय. पढी हस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी

पेङ्गं पिङ्गं एवां रूप आय. सं. बिल्व तेने आ चाखता सूत्रधी इकारनो ए आय पढी
सर्वत्र दल्लक अनादौ द्वित्वं क्लीबेस्म मोनु ० ए सूत्रधी वेळें विळें एवां रूप आय. ॥ ७५ ॥

किंशुक के वा ॥ ७६ ॥

किंशुकशब्दे आदेरित एकारो वा जवति ॥ केसुअं किंसुअं ॥ ७६ ॥

मूल भाषांतर. किंशुक शब्दना आदि इकारनो विकल्पे एकार आय. सं. किं-
शुक तेना केसुअं अने किंसुअं एवां रूप आय. ॥ ७६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

किंशुक ७१ वा ११ किंशुक ११ मांसादेर्वा अनुस्वारलुक् केसुअं किंसुअं ७६
टीका भाषांतर. किंशुक शब्दना आदि इकारनो विकल्पे एकार आय. सं. किं-
शुक तेने मांसादेर्वा ए सूत्रधी विकल्पे अनुस्वारनो लुक् आय. एटळे केसुअं किं-
सुअं एवां रूप आय. ॥ ७६ ॥

मिरायाम् ॥ ७७ ॥

मिराशब्दे इत एकारो जवति ॥ मेरा ॥ ७७ ॥

मूल भाषांतर. मिरा शब्दना इकारनो एकार आय. सं. मिरा तेनु मेरा रूप आय. ७७

ढुंढिका नास्ति

पथि-पृथिवी-प्रतिश्रुन्मूषिक-हरिद्रा-बिभीतकेष्वत् ॥ ७८ ॥

एषु आदेरितोऽकारो जवति ॥ प्हो । पुह्ई । पुढवी । पडंसुआ ॥

मूसळ । हखदी । हखदा । बहेडळ ॥ पन्थं किर देसितेति तु प-
थिशब्दसमानार्थस्य पंथशब्दस्य जविष्यति ॥ हरिद्रायां विकल्प
इत्यन्ये । हखिदी हखिदा ॥ ७८ ॥

मूल भाषांतर. सं. पथि- पृथिवी- प्रतिश्रुत्- मूषिक- हरिद्रा- अने बि-
भीतक ए शब्दोना आदि इकारनो अकार आय. सं. पथि तेनु प्हो रूप आय.
सं. पृथिवी तेनां पुह्ई पुढवी एवां रूप आय. सं. प्रतिश्रुत् तेनुं. पडंसुआ रूप आय.
सं. मूषिक तेनुं मूसळो आय. सं. हरिद्रा तेनुं हखिदी तथा हखदा एवुं रूप आय.
सं. बिभीतक तेनुं बहेडळो एवुं रूप आय. सं. पथि शब्दनी समान अर्थवाळा एवा
पंथ शब्दनुं पन्थं एवुं पाण रूप आयले. अने केटलाएक हरिद्रा शब्दने विकल्पे ईकार
आय एम कदेढे. एटळे हखिदी हखिदा एवां रूप आय. ॥ ७८ ॥

॥ टुंढिका ॥

पंथा श्र पृथिवी च प्रतिश्रुच्च मूषिकश्च हरिद्रा च विज्जीतकश्च
 पंथिपृथिवीप्रतिश्रुन्मूषिकहरिद्राविज्जीतकाः तेषु ७३ अत् ११
 पथिन् ११ अनेन थि थ खघथ० थ ह् अतः सेडोः पद्दो पृथिवी
 ऊहत्वादौ इति पृ पु खघथ० थि हि अनेन हि ह् कगचजेति
 वलुक् अंत्यव्यं० सलुक् पुहई छितीये निशीथपृथिव्योर्वा थस्य
 ढः शेषं तद्रत् पुढवी । प्रतिश्रुत् सर्वत्र० प्रमध्यस्य श्रुमध्यस्य रलुक्
 प्रत्यादौ ढः निति अनेन ढो ढः वक्रादावंतः अनुस्वारः स्त्रियामा-
 दवि० अंत्यत्यस्य आ शषोःसः अंत्यव्यं० सलुक् पडंसुआ । मू-
 षिक-अनेन इ अ शषोःसः ११ कगचजेति कलुक् अतःसेडोः
 मूसउ । हरिद्रा अनेन इ अ हरिद्रादौलः र ल क्षेरोनवा इति
 डस्य रकारस्य लुक् अनादौ छित्वं गाय हरिद्रादौ इति डाप्र० यत्र
 हलिहा तत्र ठस्यांमां लुक् इति आलुक् छितीये हलीही ११
 अंत्यव्यंज० सलुक्० । विज्जीतक अनेन बि ब खघथ० जी ही
 एत्पीयूषापीडविज्जीतककीदृशेदृशे इति ही हे प्रत्यादौ ढः त
 ढ कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः बहेडउ । पथ अम् अमोस्य
 अलुक् मोनु० पंथं हलिही हलिहा इति विकल्पेन इकारं वदंति
 ततो अनेन अ इ साधनिका पूर्ववत् ॥ ७७ ॥

टीका भाषांतर. पथिन् पृथिवी प्रतिश्रुत् मूषिक हरिद्रा अने विज्जीतक ए
 शब्देना आदि इकारनो अकार आयत्ते. सं. पथिन् तेने आ चालता सूत्रथी थि नो थ
 आय. पढी खघथ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी पद्दो एवुं रूप आय. सं. पृथिवी तेने ऊह-
 त्वादौ खघथ० आ चालता सूत्रे इकारनो अकार आय. पढी कगचज० अंत्यव्यं०
 ए सूत्रोथी पुहई रूप आय. अने विकल्पे पद्दे निशीथपृथिव्योर्वा ए सूत्र पामी
 वाकीनी साधना पूर्ववत् आय एटले पुढवी एवुं रूप सिद्ध आय. सं. प्रतिश्रुत् तेने सर्वत्र
 प्रमध्यस्य श्रुमध्यस्य रलुक् ए थि र नो लुक् आय. पढी प्रत्यादौढः निति आ चा-
 लता सूत्रे इकारनो अकार वक्रादावंतः स्त्रियामदवि० शषोःसः अंत्यव्यंज०
 सलुक् ए सूत्रोथी पडंसुआ एवुं रूप आय. सं. मूषिक तेने आ चालता सूत्रथी इकार-
 नो अकार आय. पढी शषोः सः कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी मूसओ एवुं रूप

आय. सं. हरिद्रा तेने आ चालता सूत्रे इकारनो अ आय पठी हरिद्रादौ लः र ल
त्रे रोनवा अनादौ द्वित्वं छाया हरिद्रादौ सूत्रोथी हलदी हलदा एवां रूप थाय.
ज्यारे हलिदा एवुं रूप थाय त्यारे तेने आकारनो लुक् थाय. अने बीजे हलिदी एवुं
रूप थाय. पठी तेने अंत्यव्यंजन० सलुक् ए सूत्र पामे. सं. विभीतक तेने आ सूत्रोथी
इनो अ थाय. पठी खघथ० भी नो ही थयो. पठी एत्पीयूषापीडविभीतक कीदशे
दशे ए सूत्रोथी ही नो हे थाय. पठी प्रत्यादौढः कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी
बहेडओ रूप सिद्ध थाय. सं. पथ तेने अम् प्र० आवे पठी अमोस्य मोनु० ए सूत्रोथी
पंथ एवुं रूप सिद्ध आय. सं. हरिद्रा शब्दने केटला एक विकटपे इकार कहेले एटले
हलिदी अने हलिदा एवां रूप थाय. पठी आ चालता सूत्रे अ नो इ आय अने वा-
कीनी साधनिका पूर्ववत् करवी ॥ ८८ ॥

शिथिलेंगुदे वा ॥ ८९ ॥

अनयोरादेरितोऽद् वा जवति ॥ सडिलं । पसडिलं । सिडिलं ।
पसिडिलं । अङ्गुअं । इङ्गुअं ॥ निर्मितशब्दे तु वा आत्वं न वि
धेयं । निर्मातनिर्मितशब्दाज्यामेव सिद्धेः ॥ ८९ ॥

मूल भाषांतर. शिथिल अने इंगुद शब्दना इकारनो विकटपे अकार आय. सं.
शिथिलं तेनु सडिलं सिडिलं आय. सं. प्रशिथिलं तेनु पसडिलं पसिडिलं आय.
सं. इंगुदं तेनु अंगुअं तथा इंगुअं एवुं रूप थाय. निर्मित शब्दने विकटपे आकार न
थाय. कारणके, निर्मात अने निर्मित एवां वे शब्दोथी ते सिद्ध आयले. ॥ ८९ ॥

॥ ढुंडिका ॥

शिथिलेंगुदे ७१ वा ११ शिथिल- प्रशिथिलं अनेन वा इ शषोः
सः मेथिशिथिरशिथिल प्रथमे थस्य ढः सर्वत्र रलुक् ११ क्लीबेस्म
मोनु० सडिलं सिडिलं पसडिलं पसिडिलं । इंगुद अ इ अक्लीबे-
स्म कगचजेति तलुक् अव्यय० सलुक् अंगुअं इंगुअं ॥ ८९ ॥

टीका भाषांतर. शिथिल अने इंगुद शब्द ना इकारनो विकटपे अकार आय.
सं. शिथिल प्रशिथिल तेने आ चालता सूत्रे विकटपे इकार आय. पठी शषोः सः
मिथिशिथि० ए सूत्रोथी थ नो ढ थाय पठी सर्वत्र रलुक् क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी
सडिलं सिडिलं पसडिलं पसिडिलं एवां रूप थाय. सं. इंगुद तेने अ नो इ आय.
पठी क्लीबेस्म कगचज० अव्यय० ए सूत्रोथी अंगुअं इंगुअं एवां रूप थाय. ॥ ८९ ॥

तित्तिरौ रः ॥ ९० ॥

तित्तिरिशब्दे रस्योतोऽद् चवति ॥ तित्तिरो ॥ ९० ॥

मूल भाषांतर. तित्तिरिशब्दना रकार मां रहेखा इकारनो विकल्पे अकार आय. सं. तित्तिरि क्कन्दनुं तित्तिरो एवं रूप आय. ॥ ९० ॥

ढुंढिका नास्ति

इतौ तो वाक्यादौ ॥ ९१ ॥

वाक्यादिभूते इतिशब्दे यस्तस्तत्संबंधिन इकारस्य अकारो ज-
वति ॥ इय जंपिआवसाणे । इय विअसिअ-कुसुम-सरो ॥ वा-
क्यादाविति किम् । पिडत्ति पुरिसोत्ति ॥ ९१ ॥

मूल भाषांतर. वाक्यनी प्रथम रहेखा एवां इति शब्दना तकारनी अंदर रहेखा
इकारनो अकार आय. सं. इति जल्पितावसाने एवं वाक्य ते तेनुं इअ जम्पिआव-
साणे एवंरूप आयणे. सं. इति विकसितकुसुमशरः एवं वाक्य ते तेनुं इअ विक-
सिअ-कुसुम-सरो ऐवुं वाक्य आय. मूलमां वाक्यनी प्रथम रहेखा इति शब्दने एम्
कहुंते तेषी सं. प्रिय इति तेनुं पिओत्ति आय अने सं. पुरुष इति तेनुं पुरिसोत्ति आय.

॥ ढुंढिका ॥

इति ७१ त् ६१ वाक्यादि ७१ इति जल्पितावसान- अनेन इ अ
शेषं पूर्ववत् इति विकसितकुसुमशरः अनेन इ अ शेषं पूर्ववत्
प्रिय इति सर्वत्र रलुक् कगचजेति यलुक् इतेःस्वरान्तस्यङिः इते
इलोपश्च तस्य द्वित्वं च ११ अतः सेडोंः पिडत्ति । पुरुष इति पु-
रुषेरोः इति रुस्थाने रि शषोः सः ष सः अतःसेडोंः इतेःस्वरात्त-
स्यङिः इते इलोपश्च तस्य ङिः पुरिसोत्ति ॥ ९१ ॥

टीका भाषांतर. वाक्यना आदिभूत एवां इतिशब्दना. तकारनी अंदर रहेखा इ-
कारनो अकार आय. सं. इति जल्पितावसाने तेने आ चाखतासूत्रे इ नो अ आय.
बाकीनी साधना पूर्ववत् जाणी लेखी. सं. इति विकसित कुसुमशरः तेने आ चाखता
सूत्रधी इ नो अ आय. बाकीनी साधना पूर्ववत् जाणावी- वाक्यनी आदिभूत न आ-
वेखा एवां इति शब्दना उदाहरण-सं. प्रिय इति तेने सर्वत्ररलुक् कगचज० इतेः
स्वरात्तस्य ङिः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पिओत्ति रूप सिद्ध आय. सं. पुरुष इति

तेने पुरुषेरोः शषोःसः अतः सेडोः इतेः स्वरात्तस्य द्विः ए सूत्रोष्ठी पुरिसोस्ति
एडुं रूप सिद्ध आय. ॥ ९१ ॥

ईजिब्हा-सिंह-त्रिंशद्भिंशतौ त्या ॥ ९२ ॥

जिह्वादिषु इकारस्य त्रिशब्देन सह ईर्जवति ॥ जीहा । सीहो ।
तीसा । वीसा ॥ बहुलाधिकारात् कचिन्न जवति । सिंह-दत्तो ।
सिंह-राज ॥ ९२ ॥

मूल भाषांतर. जिह्वा- सिंह त्रिंशत् अने विंशति ए शब्दोना इकार नो ति
शब्द साथे ईकार आय. सं. जिह्वा तेनुं जीहा आय. सं. सिंहः तेनुं सीहो आय. सं.
त्रिंशत् अने विंशति तेना तीसा अने वीसा एवां रूप आय. बहुल अधिकारते तेथी
कोइ ठेकाणे न थाय. जेम सं. सिंह-दत्तः तेनुं सिंह-दत्तो अने सं. सिंह-राज तेनुं
सिंह-राजो एडुं रूप आय. ॥ ९२ ॥

॥ टुंडिका ॥

जिह्वा च सिंहश्च त्रिंशच्च विंशतिश्च जिह्वासिंहत्रिंशद्भिंशतिः त-
स्मिन्- जिह्वा- सर्वत्र बहुक् अनेन जी ११ अंत्यव्यं सलुक्
जीहा । सिंह- मांसादेर्बानुस्वारलोपः अनेन ई ११ अतःसेडोः सी-
हो । विंशति- अनेन त्या सह ई ११ शषोः सः स्त्रियामादं स
सा ११ अंत्यव्यं वीसा । त्रिंशत् विंशत्यादेर्लुक् अनुस्वारलोपः
सर्वत्ररलोपः अनेन ती शषोः सः अंत्यव्यं तलुक् ११ अत आप्
अंत्यव्यं सलुक् तीसा सिंहदत्त ११ अतः सेडोः- सिंहदत्तो ।
सिंहराजः ११ कगचजेति जलुक् अतःसेडोः सिंहराज ॥ ९३ ॥

टीका भाषांतर. जिह्वा सिंह त्रिंशत् अने विंशति ए शब्दोना इकारनो ति
शब्दसाथे ईकार आय. सं. जिह्वा तेने सर्वत्रलुक् आ चाखता सूत्रे ईकार आय. पढी
अंत्यव्यंजन सलुक् ए सूत्रोष्ठी जीहा एडुं रूप आय. सं. सिंह तेने मांसादेर्बानुस्वा-
रलोपः आ चाखता सूत्रे ति सहित ई आय पढी शषोःसः स्त्रियामादं अंत्यव्यं ए
सूत्रोष्ठी वीसा रूप सिद्ध आय. सं. त्रिंशत् तेने विंशत्यादेर्लुक् अनुस्वारलोपः
सर्वत्र रलोपः आ चाखतासूत्रे ईकार शषोःसः अंत्यव्यं अत आप् अंत्यव्यं स-
लुक् ए सूत्रोष्ठी तीसा रूप सिद्ध आय. सं. सिंहदत्त तेने अतःसेडोः ए सूत्रोष्ठी सिंह-
दत्तो एडुं रूप आय. सं. सिंहराज तेने कगचजं अतःसेडोः ए सूत्रोष्ठी सिंह-राजो
एडुं रूप आय. ॥ ९३ ॥

लुकि निरः ॥ ९३ ॥

निर् उपसर्गस्य रेफलोपे सति इत् ईकारो जवति ॥ नीसरइ ।

नीसासो ॥ लुकीतिकिम् । निष्ठ । निस्सहाइ अंगाइ ॥ ९३ ॥

मूल भाषांतर. निर उपसर्गना रेफनो लोपयतां नकारनी अंदर रहेला इकारनो ईकार आय. सं. निःसरति तेनुं नीसासो एवुं रूप आय. मूलमां रेफनो लुक् अवानुं कहुं ठे तेथी सं. निर्णय तेनुं निण्णओ एवुं रूप आय. सं. निस्सहानि अंगानि तेमां निरसंह तेनुं निस्सहाइ एवुं रूप आय. ॥ ९३ ॥

॥ दुंडिका ॥

लुक् ११ निर् ६१ निःसरति- सर्वत्रलुक् अनेन नि नी त्यादीनां

ति इ नीसरइ । निर्-श्वास- सर्वत्रवलुक् शषोः सः ११ अतःसेडोः

नीसासो । निर्-णय- सर्वत्र रलुक् कगचजेति यलुक् अनादौ

द्वित्वं अतःसेडोः निष्ठ । निर्-संह १३ जस् शस् इ इणयः जस्-

स्थाने इ दीर्घश्च से शषसं वा निस्सहाइ ॥ ९३ ॥

टीका भाषांतर. निर उपसर्गना रेफनो लोपयतां नकारनी अंदर रहेला इकार नो ईकार आय. सं. निर-सरति तेने सर्वत्र रलुक् आ चालता सूत्रथी ईकार आय. पडी त्यादीनां ए सूत्रथी ति नो इ आय. एटले नीसरइ एवुं रूप आय. सं. निर-श्वास तेने सर्वत्ररलुक् रलुक्च शषोःसः अतःसेडोः ए सूत्रोथी नीसासो एवुं रूप आय. सं. निर्णय तेने सर्वत्र रलुक् कगच० अनादौ द्वित्वं अतःसेडोः ए सूत्रथी निण्णओ एवुं रूप आय. सं. निर-सहानि तेने जस्शस्इइणयः सेशषसं वा ए सूत्रोथी निस्सहाइ एवुं रूप आय. ॥ ९३ ॥

द्विन्योरुत् ॥ ९४ ॥

द्विशब्दे नावुपसर्गे च इत् उद् जवति ॥ द्वि । दु-मत्तो । दु-

आइ । दु-विहो । दु-रेहो । दु-वयणं ॥ बहुलाधिकारात् कचिद्

विकल्पः । दु-उणो बि-उणो । दुइउं बिइउं ॥ कचिन्न जवति ।

द्विजः । दिउं ॥ द्विरदः । द्विरउं ॥ कचिद् उत्त्वमपि । दो-वयणं ॥

नि । णुमल्लइ । णुमल्लो ॥ कचिन्न जवति । निवडइ ॥ ९४ ॥

मूल भाषांतर. द्विशब्द अने नि उपसर्गना इकारनो उकार आय. सं. द्विमात्र तेनुं दु-मत्तो रूप आय. सं. द्विजाति तेनुं दु-आई एवुं रूप आय. सं. द्विविध तेनुं दु-विहो रूप आय. सं. द्विरेफ तेनुं दु-रेहो रूप आय. सं. द्विवचन तेनुं दु-वयणं एवुं

रूप आय. बहुल अधिकार ङे तेषी कोइ ठेकाणे विकट्टये आय. सं. द्विगुण तेनुं दु-उणो तथा बि-उणो एवं रूप आय. सं. द्वितीय तेनुं दुइओ बिइओ एवां रूप आय. कोइ ठेकाणे न आय जेम-सं. द्विजः तेनुं दिओ रूप आय. सं. द्विरद तेनुं दिरओ रूप आय. कोइ ठेकाणे ओकार पण आयये. सं. द्विवचनं नुं दो-वयणं एवं रूप आय. नि उप-सर्गना उदाहरण- सं. निमज्जाति तेनां गुमज्जइ गुमज्जो एवां रूप आय. कोइ ठेकाणे न आय-जेम सं. निपतति तेनुं निवडइ एवं रूप आयये. ॥ ए४ ॥

॥ ढुढिका ॥

द्विश्च निश्च द्विनी तयोः ६१ उत ११- द्विमात्र- सर्वत्र वलुक् रलुक् अनादौद्वित्वं ह्रस्वः संयोगे अनेन इ उ ११ अतः सेडोः दु-मत्तो । द्विजातिः सर्वत्रवलुक् कगचजेति जलुक् अनेन इ उ कगचजेति तलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् अनादौ० दुआई । द्विविध ११ सर्वत्र वलुक् अनेन इ उ । खघथध० धस्य हः अतः सेडोः दुविहो । द्विरेफ-सर्वत्र वलुक् अनेन इ उ फोजहो फस्य हः ११ अतः सेडोः दु-रेहो । द्विवचनं सर्वत्र वलुक् अनेन इ उ कगचजेति वलुक् नोणः क्लीवे सम् मोनु० दु-वयणं । द्विगुण- सर्वत्र वलुक् अनेन कगचजेति गलुक् ११ अतः सेडोः दु-उणो । द्वितीये कगचजेति दलुक् विकट्टपत्वान्न इ इकारस्य उकारः बि-उणो । द्वितीय- सर्वत्रवत् लुक् पानीयादिष्वित् ई इ अनेन इ स्थाने उ कगचजेति यलुक् ११ अतः सेडोः दुइउ । द्वितीये कगचजेति दलुक् बिइउ । द्विज सर्वत्र वलुक् कगचजेति दलुक् ११ अतः सेडोः दिउ । द्विरद-सर्वत्रवलुक् कगचजेति सर्वत्र दलुक् ११ अतः सेडोः दिरउ । कचिद् उत्त्वमपि यथा द्विवचन- सर्वत्रवलुक् कगचजेति वलुक् अवर्णोय नोणः अनेन उ ११ क्लीवे सम् दोवयणं । निपूर्व-षदतेः सदो मज्जाः षट्स्थाने मज्जाआदेशः वर्त्त० तिब् व्यंजनाददंते अन्र्वादौ नस्य णः त्यादीनां० ति इ अनेन उत्त्वं गुमज्जइ निमज्ज उत्त्वं कगचजेति गलुक् नोणः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः गु-मज्जो । निपतति- पोवः सट्पतोडः वर्त्त० ति त्यादीनां० ति इ निवडइ ॥ ए४ ॥

दीका भाषांतर. द्वि अने नि उपसर्ग ना इकार नो उकार आयठे. सं. द्विमात्र० तेने सर्वत्र वलुक् रलुक् अनादौदित्वं ण्स्वःसंयोगे आ चालता सूत्रथी इकारनो उ आय. पढी अतःसेडों: ए सूत्रथी दु-मत्तो रूप सिद्ध आय. सं. द्विजाति: तेने सर्वत्र रलुक् कगचजेति जलुक् आ चालता सूत्रे इ नो उ आय पढी कगचजेति तलुक् अ-त्यव्यंजन सलुक् अनादौदित्वं ए सूत्रोथी दुआई रूप सिद्ध आय. सं. द्विविध तेने सर्वत्र वलुक् आ चालता सूत्रे इ उ खघथघ० अतःसेडों: ए सूत्रथी दुविहो रूप सिद्ध आय स. द्विरेफ तेने सर्वत्र वलुक् आ चालता सूत्रे इनो उ फोभहो अतःसेडों: ए सूत्रोथी दु-रेहो रूप सिद्ध आय. सं. द्विवचन तेने सर्वत्र वलुक् आ चालता सूत्रे इ नो उ आय. कगचज० अतः सेडों: ए सूत्रोथी दु-उणो रूप सिद्ध आय. बीजे पढे कगचज० वि-कटपणो इकारनो उकार न आय एटले बि-उणो रूप सिद्ध आय. सं. द्वितीय तेने सर्वत्र वलुक् पानीयादिष्वित् ईनो इ आ चालतासूत्रे इ स्थाने उ पढी कगचज० अतःसेडों: एटले दुईओ रूप आय. बीजे पढे कगचज० ए सूत्र लागी बिइओ रूप सिद्ध आय. सं. द्विज- तेने सर्वत्र वलुक् कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी दिओ रूप सिद्ध आय. सं. द्विरद् तेने सर्वत्र वलुक् कगचज० सर्वत्र दलुक् अतःसेडों: ए सूत्रोथी दिरओ रूप आय. कोइ ठेकाणे ओकार पण आय. जेम सं. द्विवचन तेने सर्वत्र वलुक् कगचज अवर्णोय नोण: आ चालतासूत्रे ओ आय. ह्नीबेसम् ए सूत्रथी दोषयणं रूप सिद्ध आय. नि-उपसर्गपूर्वक एवा षद् धातुनेस्थाने मज्ज एवो आदेश आय. वर्तमाना० तिङ् प्रत्यय लागी व्यंजना ददंते अन्वादौ ए सूत्रोथी ननो ण आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रथी ति स्थाने इ आय. पढी आ चालतासूत्रे उकार आय. एटले गु-मज्जइ एवुं रूप सिद्ध आय. सं. निमग्न तेने उकार आय. पढी कगचज० नोण: अ-नादौ दित्वं अतःसेडों: ए सूत्रोथी गुमन्नो रूप सिद्ध आय. सं. निपतति तेने पोव: सद्पतोई: वर्तमाना० त्यादीनां ए सूत्रो पामी निवडइ एवुं रूप सिद्ध आय.॥९५॥

प्रवासीदौ ॥ ९५ ॥

अनयोरादेरित उत्त्वं ऋवति ॥ पावासुर्त् । उहू ॥ ९५ ॥

मूल भाषांतर. प्रवासिन् अने इह्नु शब्दना आदि इकारनो उकार आय. सं. प्रवासिन् शब्दनुं पावासुओ एवुं रूप सिद्ध आय. सं. इह्नु शब्दनुं उहू एवुं रूप सिद्ध आय.

॥ दुंदिका ॥

प्रवासी च इह्नुश्च प्रवासीदुः तस्मिन् ३१ प्रवासिन् अत्यव्यंज० न् सर्वत्ररलुक् अतः समृद्ध्यादौ वा प पा अनेन सि सु ११ अतः सेडों: पावासुर्त् । इह्नु- अनेन इ उ ठोऽह्नादौ कस्य ठः ११ अ-

नादौ द्वित्वं द्वितीय० तः अह्नीवेसौ दीर्घः ह्र ११ अंत्यव्यंज०
सलुक् उह्र ॥ ९५ ॥

टीका भाषांतर. प्रवासिन् अने इच्छु शब्दना आदि इकारनो उकार आय. सं प्रवासिन् शब्दने अंत्यव्यंज० सर्वत्ररलुक् अतःसमृद्ध्यादौवा आ चालता सूत्रे ईकारनो उ आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी पावामुओ रूप सिद्ध आय. सं. इक्षु तेने आ चालता सूत्रे इनो उ आय. पढी छोऽक्ष्यादौ अनादौद्वित्वं द्वितीय० अह्नीवे-सौदीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् ए सूत्रोष्ठी उच्छ्र एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ९५ ॥

युधिष्ठिरे वा ॥ ९६ ॥

युधिष्ठिरशब्दे आदेरित उत्वं वा न्वति ॥ जहुट्टिलो । जहिट्टिलो॥९६॥

मूल भाषांतर. युधिष्ठिर शब्दना आदि इकारनो उकार विकल्पे आय. सं. यु-धिष्ठिर तेनुं जहुट्टिलो तथा जहिट्टिलो एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ९६ ॥

॥ टुंठिका ॥

युधिष्ठिर ७१ वा ११ युधिष्ठिर- आदेर्योजः यु जु खघथध० ह्र
अनेन इ उ कगटडेति षलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्ववत्स्य ट
हरिद्रादौ लः रल उलो मुकुलादिष्वत् य जः ११ अतःसेडोंः जहु-
ट्टिलो । द्वितीये उत्वं विना तथैव जहिट्टिलो ॥ ९६ ॥

टीका भाषांतर. युधिष्ठिर शब्दना आदि इकारनो विकल्पे उकार आय. सं. युधिष्ठिर तेने आदेर्योजः खघथध० आ चालता सूत्रे इनो उ आय. कगटड अ-नादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० हरिद्रादौलः मुकुलादिष्वत् अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी जहुट्टिलो रूप सिद्ध आय. बीजे पहे उकार शिवाय बाकी पूर्ववत् साधना करी जहि-ट्टिलो एवं रूप आय. ॥ ९६ ॥

उञ्च द्विधा कृगः ॥ ९७ ॥

द्विधाशब्दे कृग् धातोः प्रयोगे इत उत्वं चकाराहुत्वं च न्वति ॥

दोहा-किज्जइ । डुहा-किज्जइ ॥ दोहा-इत्थं । डुहा-इत्थं । कृग इति

किम् । दिहा-गयं ॥ क्वचित् केवलस्यापि । डुहाविसो सुर-वहु-सत्थो ॥ ९७ ॥

मूल भाषांतर. द्विधाशब्द अने कृग् धातुना प्रयोगमां इकारनो उकार आय. मूलमां चकारनुं प्रहण ठे तेथी उकारपण आय. सं. द्विधाक्रियते तेनां दोहा-किज्जइ अने डुहा-किज्जइ एवां रूप आय. सं. द्विधाकृतं तेना दोहा-इत्थं तथा डुहा-इत्थं एवां रूप

आय. मूलमां कृग् धातुनं ग्रहण ठे तेषी सं. द्विधा-गतं तेनुं दिहा-गयं एवुं रूप आय. कोइ ठेकाणे केवल द्विधा शब्दने पण आय. जेम सं. द्विधापि स सुरवधूसार्थः तेनुं उहावि सो सुरवहू-सत्थो एवुं रूप आय. ॥ ९७ ॥

॥ टुंढिका ॥

उत् ११ च ११ द्विधा ११ कृग् ६१ द्विधाक्रियतेत्यादीनां० तिइ ईअइजौक्यस्य यस्य इज्जाः लुक् रिलुक् सर्वत्र वलुक् खघथध० धह अनेन दि दो दा किज्जइ द्वितीये तृतीये उत्वं दोहा-किज्जइ दुहा-किज्जइ । द्विधाकृत- इत्कृपादौ कगचजेति कलुक् तलुक् सर्वत्र तलुक् अनेन इठं ११ दोहा-इअं दुहा-इअं । द्विधागत- सर्वत्र वलुक् इत एद्दा ए खघथ० धह कगटडेति तलुक् अवर्णोय ११ ह्रीबे सम् दिहागयं । द्विधापि सर्वत्र वलुक् अनेन केवलस्यापि इ उ खघथ० ध ह पदादपेर्वा ऽलुक् पोवः दुहावि । तद् अंत्यव्यं० दलुक् ११ वैतत्तदः तसः अतः सेडोः सो । सुरवधूसार्थः खघथध० ध ह ह्रस्वः संयोगे सा सर्वत्र सलुक् अनादौद्वित्वं च द्वितीय पूर्वथतः ११ अतः सेडोः सुरवहुसहो ॥ ९७ ॥

टीका भाषांतर. द्विधा शब्द साधे आवेला कृग् धातुना प्रयोगमां इकारनो ओकार अने उकार आय. सं. द्विधा-क्रियते तेने त्यादीनां ईअइजौक्यस्य यस्य इज्जाः रिलुक् सर्वत्र वलुक् खघथ० आ चालता सूत्रे इकारनो ओ आय एटले किज्जइ एवुं रूप आय. बीजा अने त्रीजामां उकार आय एटले दोहा-किज्जइ तथा दुहा-किज्जइ एवां रूप सिज्ज आय. सं. द्विधाकृत तेने इत्कृपादौ कगचज० सर्वत्रतलुक् आचालता सूत्रे इनो ओ आय एटले दोहा-इअं तथा दुहा-इअं एवां रूप आय. सं. द्विधा-गतं तेने सर्वत्रवलुक् इतएद्दा खघथ० कगटड० अवर्णोय ह्रीबेसम् ए सूत्रोथी दिहा-गयं एवुं रूप आय. सं. द्विधापि तेने सर्वत्रवलुक् आ चालता सूत्रे केवल (एकला) द्विधा शब्दना इकारनो उकार अयो. पढी खघथ० पदादपेर्वा पोवः ए सूत्रोथी दुहावि रूप सिज्ज आय. सं. तद्शब्दने अंत्यव्यं० वैतत्तदः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सो रूप सिज्ज आय. सं. सुरवधूसार्थः तेने खघथध० ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र सलुक् अनादौद्वित्वं द्वितीयपूर्वथतः अतःसेडोः ए सूत्रोथी सुरवहु-सत्थो एवुं रूप सिज्ज आय. ॥ ९७ ॥

વા નિર્ઞરે ના ॥ ૯૬ ॥

નિર્ઞરશબ્દે નકારેણ સહ્ ઇત ઝંકારો વા જવતિ ॥ ઝંજરો નિજ્જરો ॥ ૯૬ ॥

મૂલ ભાષાંતર. નિર્ઞર શબ્દના નકારની સાથે ઈકારનો વિકલ્પે ઝંકાર આવ્ય. સં. નિર્ઞર તેના ઓજ્ઞરો અને વિકલ્પે નિજ્ઞરો એવાં રૂપ આવ્ય. ॥ ૯૬ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

વા ૧૧ નિર્ઞર ૭૧ વા ૧૧ નિર્ઞર સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌદ્વિત્વં દ્વિતીય પૂર્વજ: અનેન ઝંઝરોઃ ઝંજરો દ્વિતીયે નિજ્જરોણ

ટીકા ભાષાંતર. નિર્ઞર શબ્દના નકાર સાથે ઈકારનો વિકલ્પે ઓકાર આવ્ય. સં. નિર્ઞર તેને સર્વત્રરલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીયપૂર્વ જ્ઞ જ: આ ચાલતા સૂત્રથી ઓકાર અત:સેઢોં: ૯ સૂત્રોથી ઓજ્ઞરો રૂપ સિદ્ધ આવ્ય અને બીજે પદે નિજ્ઞરો રૂપ સિદ્ધ આવ્ય. ॥ ૯૬ ॥

હરીતકંયામીતોત્ ॥ ૯૭ ॥

હરીતકીશબ્દે આદેરીકારસ્ય અદ્ જવતિ ॥ હરડઈ ॥ ૯૭ ॥

મૂલ ભાષાંતર. હરિતકી શબ્દના આદિ ઈકારનો અકાર આવ્ય. સં. હરીતકી તેનું હરડઈ એવું રૂપ આવ્ય. ॥ ૯૭ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

હરીતકી ૭૧ ઈત્ ૬૧ અત્ ૧૧ હરીતકી- અનેન રી ર પ્રત્યાદૌઢ: તઢ કગચ્જેતિ કલુક્ અંત્યવ્યં સલુક્ હરડઈ ॥ ૯૭ ॥

ટીકા ભાષાંતર. હરીતકી શબ્દના આદિ ઈકારનો અકાર આવ્ય. સં. હરિતકી તેને આ ચાલતા સૂત્રે રી નો ર અયો. પ્રત્યાદૌઢ: કગચ્જ અંત્યવ્યં ૦ ૯ સૂત્રોથી હરડઈ એવું રૂપ સિદ્ધ આવ્ય. ॥ ૯૭ ॥

આત્કશ્મીરે ॥ ૧૦૦ ॥

કશ્મીરશબ્દે ઈત્ આદ્ જવતિ ॥ કહ્યારા ॥ ૧૦૦ ॥

મૂલ ભાષાંતર. કશ્મીર શબ્દના ઈકાર નો આકાર આવ્ય. સં. કશ્મીર તેનું કહ્યારા એવું રૂપ સિદ્ધ આવ્ય. ॥ ૧૦૦ ॥

॥ टुंडिका ॥

आत् ११ कश्मीर ७१ कश्मीर १३ जस्शसूडसि० दीर्घः जस्शसो-
र्लुक् अनेन इमी इमा पद्मश्मष्मेति ह्यादेशः कह्वारा ॥ १०० ॥

टीका भाषांतर. कश्मीर शब्दना ईकार नो आकार आय. सं. कश्मीराः तेने
जस्शसूडसि० जस्शसोर्लुक् आ चाखता सूत्रथी इमी नो इमा आय. पठी पक्षम-
श्म० ए सूत्रथी ह्या आदेश आय पढे कह्वारा पवुं रूप सिद्ध आय. ॥ १०० ॥

पानीयादिष्वित् ॥ १०१ ॥

पानीयादिषु शब्देषु ईत् इद् जवति ॥ पाणिअं । अलिअं । जि-
अइ । जिअउ । विलियं । करिसो । सिरिसो । डुइअं । तइअं ।
गहिरं उवणिअं । आणिअं । बलिविअं । ओसिअंतं । पसिअ ।
गहिअं । वस्मिउ । तयाणिं ॥ पानीय । अलीक । जीवति । जी-
वतु । ब्रीडित । करीष । शिरीष । द्वितीय । तृतीय । गभीर । उप-
नीत । आनीत । प्रदीपित । अवसीदत् प्रसीद गृहीत । वल्मीक ।
तदानीम् । इति पानीयादयः ॥ बहुलाधिकारादेषु कचिन्नित्यं । क-
चिद् विकल्पः । तेन पाणीअं । अलीअं । जीअइ । करीसो । उव-
णीउ । इत्यादि सिद्धम् ॥ १०१ ॥

मूल भाषांतर. पानीय विगेरे शब्दोना ईकार नो इकार आय. सं. पानीयं तेनुं
पाणिअं आय. सं. अलीकं तेनुं अलिअं आय. सं. जीवति तेनुं जिअइ आय. सं.
जीवतु तेनुं जिअउ आय. सं. ब्रीडित तेनुं विलियं आय. सं. करीषं तेनुं करिसो
आय. सं. शिरीषं तेनुं सिरिसो आय. सं. द्वितीयं तेनुं डुइअं आय. सं. तृतीयं तेनुं
तइअं आय. सं. गभीरं तेनुं गहिरं आय. सं. उपनीतं तेनुं उवणिअं आय. सं. आ-
नीतं तेनुं आणिअं आय. सं. प्रदीपितं तेनुं बलिविअं आय. सं. अवसीदत् तेनुं
ओसिअंतं आय. सं. प्रसीद तेनुं पसिअ आय. सं. गृहीतं तेनुं गहिअं आय. सं.
वल्मीक तेनुं वस्मिओ आय. सं. तदानीं तेनुं तयाणिं आय. इति पानीयादि जा-
णवा. अहिं बहुल अधिकार ठे, तेथी ए शब्दोमां कोइवार निले अने कोइवार विकल्पे
आय. तेथी सं. पानीय अलीक जीवति करीष उपनीत ए शब्दोना पाणीअं
अलीअं जीअइ करीसो उवणीओ इत्यादि रूप सिद्ध आय. ॥ १०१ ॥

॥ टुंडिका ॥

पानीयादि ७३ इत् ११ पानीय- अनेन नी नि नोणः कगच-

जेति वलुक् ११ क्लीबे सम् पाणिश्रं । अलीक- अनेन ली लि क-
गचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् अलिश्रं । जीवति जीवतु अनेन
जि सर्वत्र वलुक् कगचजेति तलुक् जिअइ । जिअउ । व्रीक्षित-
सर्वत्र रलुक् अनेन वी वि डोलः कगचजेति वलुक् ११ क्लीबे सम्
विलियं । करीष- शिरीष अनेन री रि शषोःसः ११ अतः सेडोंः
करिसो । सिरिसो द्वितीय तृतीय सर्वत्र वलुक् द्विन्योरुत् दि डु
कगचजेति तलुक् अनेन इ ११ क्लीबे सम् डुइश्रं । तइश्रं । गजीर
अनेन इ क्लीबे सम्- गहिरं । उपनीत- पोवः नोणः अनेन इ
कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनुण उवणिश्रं । आनीतं नोणः
अनेन इ कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् आणिश्रं । प्रदीपित-
सर्वत्र रलुक् प्रदीपिदोहदेलः द ल अनेन इ पोवः कगचजेति त-
लुक् ११ अतः सेडोंः वलिविउ । वा वलिविश्रं । षट् विसरणगत्यव-
सादनेषु थ द षसोब्धे सद अवपूर्व इ अवसीदतीति शत्रानश
शतृप्रण अत् व्यंजनात् अतः इति अत् लोपः श्रोतीत्यादिना सोढ
आदेशः ॥ शत्रानशः तृन इतः अवापोते अवस्य उ अनेन सी सि
कगचजेति वलुक् ११ क्लीबे सम्- उंसिश्रंतं । प्रसीद-सर्वत्र रलुक्
अनेन सि कगचजेति वलुक् पसिश्र । एहीत कृतोऽत् ए ग अनेन
इ गहिश्र- । वल्मीक कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोंः वम्मिउ
तदानीं कगचजेति वलुक् अवर्णोय नोणः अनेन इ ११ अव्यय
तयारि ॥ १०१ ॥

टीका भाषांतर. पानीय विगरे शब्दोना ईकारनो इकार आय. सं. पानीय तेने
आ चालता सूत्रे इकार आय. पढी नोणः कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी पाणिश्रं
एवुं रूप आय. सं. अलीकं तेने आ चालता सूत्रे इकार पढी कगचज० क्लीबे सम्
ए सूत्रोथी अलिश्रं रूप सिद्ध आय. सं. जीवति जीवतु-तेने आ चालता सूत्रे इ आय.
पढी सर्वत्र वलुक् कगचज० ए सूत्रोथी जिअइ तथा जिअउ रूप सिद्ध आय. सं.
व्रीक्षित तेने सर्वत्र रलुक् आ चालता सूत्रे इकार आय. पढी डोलः कगचज० क्लीबे
सम् ए सूत्रोथी विलियं रूप सिद्ध आय. सं. करीष शिरीष तेने आ चालता सूत्रे
इकार आय पढी शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी करिसो सिरिसो रूप सिद्ध

आय. सं. द्वितीय तृतीय तेने सर्वत्र रलुक् ङिन्योरुत् कगचज० आ चालता सूत्रे
इकार क्लीबे सम् दुहअं तहअं एवां रूप सिद्ध आय. सं. गभीर तेने आ चालता सूत्रे
इकार आय पढी क्लीबे सम् ए सूत्रथी गहिरं एवुं रूप सिद्ध आय. सं. उपनीत तेने पोवः
नोणः आ चालता सूत्रे इकार कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी उवणिअं
रूप सिद्ध आय. सं. आनीत तेने नोणः आ चालता सूत्रे इ आय. पढी कगचज०
क्लीबे सम् ए सूत्रथी आणिअं रूप सिद्ध आय. सं. प्रदीपित तेने सर्वत्र रलुक् प्रदी-
पिदोहदेलः आ चालता सूत्रे इकार आय. पढी पोवः कगचज० अतः सेढोः ए सू-
त्रथी बलिबिओ रूप सिद्ध आय. अथवा बलिबिअं एवुं पण रूप सिद्ध आय. सं. पद्
धातु विसरण अयुं, गति करवी अने खेद पामवामां प्रवर्त्ते तेने श्रातृ प्रत्यय आवी अत्
व्यंजनात् ए सूत्रथी अ नो लोप आय. पढी ओतीत्यादि ए सूत्रथी सोद एवो आ
देश आय पढी अवापोते ए सूत्रथी अच ने ङ आदेश आय. पढी आ चालता सूत्रे
इ आय कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रथी ओसिअतं एवुं रूप सिद्ध आय. सं. प्रसे
तेने सर्वत्र रलुक् आ चालता सूत्रे इकार कगचज० ए सूत्रथी पसिअ एवुं रूप
आय. सं. गृहीत तेने क्तोऽत् आ चालता सूत्रे इकार अई गहिअ एवुं रूप
आय. सं. बल्मीक तेने कगचज० अतः सेढोः ए सूत्रथी वम्मिओ रूप सिद्ध आय.
सं. तदानीं तेने कगचज अवर्णोऽय० नोणः आ चालता सूत्रे इकार अव्यय०
सूत्रथी तयार्णि रूप सिद्ध आय. ॥ १०१ ॥

उज्जीर्णे ॥ १०२ ॥

जीर्णशब्दे ईत उद् ञवति ॥ जुष-सुरा ॥ कचिन्न ञवति । जिषे
जोअणमत्ते ॥ १०२ ॥

मूल भाषांतर. जीर्ण शब्दना इकारनो उकार आय. सं. जीर्णसुरा तेनुं जुण्ण
सुरा एवुं रूप आय. कोइ ठेकाणे आ नियम लागतो पण नथी. जेम सं. जीर्णो भोज-
नमत्ते तेनुं जिण्णे भोजणमत्ते एवुं आय अहिं जीर्णनुं जिण्णे एवुं रूप अयुं. १०२

॥ दुंदिका ॥

उत् ११ जीर्ण ११ जीर्णसुरा- अनेन जी जु सर्वत्रेति रलुक् अ-
नादौद्वित्वं ष ११ अंत्यव्यं सलुक् जुष-सुरा । जिषे इत्यत्र इ-
कारस्य उकारो न जातः ॥ १०३ ॥

टीका भाषांतर. जीर्ण शब्दना इकारनो उकार आय. सं. जीर्ण-सुरा तेने आ
चालता सूत्रे जीनो जु अयो पढी सर्वत्रेतिरलुक् अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं जुण्ण-
सुरा एवुं रूप सिद्ध आय. कोइ ठेकाणे न आय तेनुं उदाहरण-जेम सं. जीर्ण हवुं त्यां
इकारनो उकार अयो नही. ॥ १०३ ॥

ऊर्हीन-विहीने वा ॥ १०३ ॥

अनयोरीत ऊर्त्वं वा जवति ॥ ह्रूणो हीणो । विह्रूणो विहीणो ॥
विहीन इति किम् ॥ पहीण-जर-मरणा ॥ १०३ ॥

मूल भाषांतर. हीन अने विहीन शब्दना ईकारनो विकट्ये ऊकार आय. सं. हीन तेना ह्रूणो तथा हीणो एवां रूप आय. सं. विहीन तेना विह्रूणो तथा विहीणो एवा रूप आय. मूलमां विहीन शब्दनुं ग्रहण ठे तेथी सं. प्रहीणजरामरणा तेनुं प-हीण-जर-मरणा एवुं रूप आय. ॥ १०३ ॥

॥ टुंडिका ॥

ऊः ११ हीनश्च विहीनश्च हीनविहीनः तस्मिन् ७१ वा ११ हीन-
अनेन हि ह्रू नोणः ११ अतः सेडोंः ह्रूणो हीणो एवं विह्रूणो जरा
च मरणं च जरामरणे प्रहीणे जरामरणे येषां ते प्रहीणजरा-
मरणाः दीर्घह्रस्वौ मिथोवृत्तौ इति ह्रस्वः रा र सर्वत्ररलोपः १३
जस् शसोर्लुक् जस् शसृङ्सित्तोणो० पहीणजरमणा ॥ १०३ ॥

टीका भाषांतर. हीन अने विहीन ए वे शब्दोना ईकारनो विकट्ये ऊकार आय. सं. विहीन तेने आ चालता सूत्रथी ऊकार आय. पही अतः सेडोंः ए सूत्रथी ह्रूणो विकट्ये हीणो विह्रूणो विकट्ये विहीणो एवां रूप आय ह्रूणां ग्यां ठे जरा अने मरण जेमना ते प्रहीन जरा मरणाः कहेवाय सं. प्रहीणजरामरणाः तेने दीर्घ ह्रस्वौ मिथोवृत्तौ सर्वत्ररलोपः जश् शसोर्लुक् जश् शसृङ्सित्तोणो ए सूत्रोथी प-हीणजरमरणा एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ १०३ ॥

तीर्थे हे ॥ १०४ ॥

तीर्थशब्दे हे सति ईत ऊर्त्वं जवति ॥ तूहं ॥ ह इति किम् ।
तित्थं ॥ १०४ ॥

मूल भाषांतर. तीर्थ शब्दने ह शब्द साथे तेना ईकारनो ऊकार आय ठे. सं. तीर्थ तेनुं तूहं एवुं रूप आय. मूलमां ह नुं ग्रहण ठे तेथी पदे तित्थं एवुं पण रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

तीर्थ-७१ ह ७१ तीर्थ- सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वथस्य
त ह्रस्वः संयोगे ति ति ११ ह्रींवे सम् मोनु० तिष्ठं ॥ १०४ ॥

टीका भाषांतर. तीर्थ शब्दने ह शब्दसाथे तेना ईकारनो ऊकार आय. सं.

तीर्थ तेने आ चालता सूत्रथी तूहं एवुं रूप सिद्ध आय अने पक्षे सर्वत्र रल्लुक अना-
दौदित्वं द्वितीय पूर्वथस्य त इत्स्वः संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तित्थं
एवुं रूप आय. ॥ १०४ ॥

एत्पीयूषापीड-बिजीतक-कीदृशेदृशे ॥ १०५ ॥

एषु ईत एत्वं जवति ॥ पेऊसं । आमेलो । बहेडळ । केरिसो
एरिसो ॥ १०५ ॥

मूल भाषांतर. पीयूष, आपीड-बिजीतक-कीदृश ईदृश ए शब्दोना ईकारनो एकार
आय. सं. पीयूषं तेनुं पेऊसं आय. सं. आपीड तेनुं आमेलो आय. सं. बिभीतक
तेनुं बहेडळो आय. सं. कीदृश तेनुं केरिसो आय. सं. ईदृश तेनुं एरिसो आय.

॥ टुंडिका ॥

एत् ११ पीयूषं च आपीडश्च बिजीतकश्च कीदृशश्च ईदृशश्च पीयू-
षापीडबिजीतककीदृशेदृशं तस्मिन् ७१ पीयूष अनेन पी पे क-
गचजेति यल्लुक शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० पेऊसं । आपीरु-नी-
पापीडे मोवा इति पस्य मः डोलः ड ल अनेन मी मे ११ अतः
सेडोंः आमेलो । बिजीतक- पथिपृथिवी० व खघथध० ज ह
प्रत्यादौ डः त ड अनेन ई ए कगचजेति कल्लुक ११ अतः सेडोंः
बहेडळ । कीदृशः दृशः किप् सुकसकः इति ह स्थाने रि अनेन
की के शषोः सः श स अतः सेडोंः केरिसो । ईदृश-दृशः किप् ह
रि अनेन ई ए शषोःसः ११ अतः सेडोंः एरिसो ॥ १०५ ॥

टीका भाषांतर. पीयूष, आपीड, बिजीतक, कीदृश ईदृश ए शब्दोना ईकारनो
एकार आय. सं. पीयूष तेने आ चालता सूत्रथी एकार आय. पढी कगचज० शषोःसः
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पेऊसं एवुं रूप सिद्ध आय. सं. आपीड तेने नीपापीडे-
मोवा डोलः आ चालता सूत्रथी एकार आय पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी आमेलो
एवुं रूप सिद्ध आय. सं. बिभीतक तेने पथिपृथिवी० खघथ० प्रत्यादौ डः आ चा-
लता सूत्रथी ईनो ए आय पढी कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी बहेडळो एवुं रूप
सिद्ध आय. सं. कीदृश तेने दृशः किप् सुकसकः आ चालता सूत्रे एकार आय पढी
शषोःसः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी केरिसो रूप सिद्ध आय. सं. ईदृश तेने दृशः किप्
आ चालता सूत्रे एकार आय पढी शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी एरिसो
रूप सिद्ध आय. ॥ १०५ ॥

નીરુપીઠે વા ॥ ૧૦૬ ॥

અનયો રીત ઇત્વં વા યવતિ ॥ નેહું નીહં । પેઠં પીઠં ॥ ૧૦૬ ॥

મૂલ ભાષાંતર. નીહ અને પીઠ શબ્દના ઈકાર નો વિકલ્પે એકાર થાય. સં. નીહં તેના નેહં અને નીહં એવાં રૂપ થાય. સં. પીઠં તેના પેઠં અને પીઠં એવાં રૂપ થાય.

॥ ઢુંઢિકા ॥

નીહં ચ પીઠં ચ નીહપીઠં તસ્મિન્ ૭૧ વા ૧૧ નીરુ-અનેન વા ઈ સેવા
દૌવા દિત્વં હુ ૧૧ ક્લીબે સ્મ મોનુ ૦ નેહું નીહં પીઠ- અનેન પી પે
ઠોઢઃ ક્લીબે સ્મ મોનુ ૦ પેઠં પીઠં ॥ ૧૦૬ ॥

ટીકા ભાષાંતર. નીહ અને પીઠ શબ્દના ઈકારનો વિકલ્પે એકાર થાય. સં. નીહં તેને આ ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે ઈકાર થાય પઠી સેવાદૌ વા દિર્ભાવ ક્લીબે સ્મ મોનુ ૦ એ સૂત્રોચી નેહું તથા નીહં એવાં રૂપ સિદ્ધ થાય. સં પીઠ તેને આ ચાલતા સૂત્રે એકાર થાય. પઠી ઠોઢઃ ક્લીબે સ્મ મોનુ ૦ એ સૂત્રોચી પેઠં તથા પીઠં એવાં રૂપ સિદ્ધ થાય.

ઉતો મુકુલાદિષ્વત્ ॥ ૧૦૭ ॥

મુકુલ ઇત્યેવમાદિષુ શબ્દેષુ આદેરુતોત્વં યવતિ ॥ મઝલં । મ-
ઝલો । મઝરં । મઝહં । અગરં । ગરુઈ । જહુઢિલો । જહિઢિલો ।
સોઅમહ્લં । ગલોઈ ॥ મુકુલ મુકુર । મુકુટ । અશુરુ ગુર્વી । યુધિ-
ષ્ટિર । સૌકુમાર્યં । ગુહૂચી । ઇતિ મુકુલાદયઃ ॥ કચિદાકારોઽપિ ।
વિદ્યુતઃ । વિદ્વાઝ ॥ ૧૦૭ ॥

મૂલ ભાષાંતર. મુકુલ વિગેરે શબ્દોના આદિ ઉકાર નો અકાર થાય. સં. મુકુલ-
તેનું મઝલં તથા મઝલો રૂપ થાય. સં. મુકુર તેનું મઝરં રૂપ થાય. સં. મુકુટ તેનું મ-
ઝહં રૂપ થાય. સં. અશુરુ તેનું અગરં રૂપ થાય. સં. ગુર્વી તેનું ગરુઈ રૂપ થાય. સં.
યુધિષ્ટિર તેનું જહુઢિલો રૂપ થાય. સં. સૌકુમાર્યં તેનું સોઅમહ્લં થાય. સં. ગુહૂચી
તેનું ગલોઈ રૂપ થાય. એ પ્રમાણે મુકુલાદિ શબ્દો જાણવા. કોઈ ટેકાણે આકાર પણ
થાયઢે. જેમ સં. વિદ્યુતઃ તેનું વિદ્વાઝો એનું રૂપ થાય. ॥ ૧૦૭ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

ઉત્ ૬૧ મુકુલ આદૌ ચેષાં તે મુકુલાદયઃ તેષુ ૭૩ મુકુલ-
ઝજયલિંગઃ અનેન મુ મ કગચજેતિ કલુક્ ૧૧ ક્લીબે સ્મ મોનુ ૦
મઝલં । પુંલિંગે અતઃ સેઢોઃ મઝલો । મુકુર- અનેન મુ મ કગ-

चजेति कलुक् क्लीबे सम् मउरं । मुकुट अनेन मु म कगचजेति
 कलुक् टोडः क्लीबे सम् मउडं । अगुरु- अनेन गुग ११ क्लीबे सम्
 अगुरुं गुर्वी अने न गु ग तन्वीतुल्येषु वात् प्राग् उकारः कगच-
 जेति वलुक् ११ अतःसेडोंः गरुई । युधिष्ठिरः- आदेर्योजः य ज
 अनेन ज्यु ज युधिष्ठिरेवा धि धु खधथ० दृस्यानुष्टेष्टासंदष्टे
 इति दृस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वं ठ ट हरिद्रादौ लः ११
 अतः सेडोंः जुहूडिलो । सौकुमार्य औत् औत् सौ सो अनेन कु क
 कगचजेति कलुक् ह्रस्वः संयोगे मा म पर्यस्त पर्याण सौकुमार्यैल्लः
 यस्य ल्लः ११ क्लीबे सम् मोनु० सोअमल्लं । गडूची उं कुष्मांडीतू-
 णीरकर्पूरस्थूलतांबूलगडूचीमूढ्ये इति डू डो डोलः अनेन गु
 गः कगचजेति चलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् गलोई । विद्रुत-
 सर्वत्रवलुक् कचिदाकारोऽपि द दा अनादौ द्वित्वं दा कगचजेति
 दलुक् ११ अतः सेडोंः विहाउं ॥ १०७ ॥

टीका भाषांतर. मुकुल विगेरे शब्दोना आदि उकारनो अकार आय. सं. मुकुल
 ते पुंलिंग तथा नपुंसके आय ठे. तेने आ चालता सूत्रथी उनो अकार आय. पढी कग-
 चज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मउरं रूप सिद्ध आय. जो ते पुंलिंगे होय तो
 अतः सेडोंः ए सूत्रथी मउलो रूप सिद्ध आय. सं. मुकुर तेने आ चालता सूत्रथी उ
 नो अ आय. पढी कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी मउरं रूप सिद्ध आय. सं. मुकुट
 तेने आ चालता सूत्रथी उ नो अ आय. पढी कगचज० टोडः क्लीबे सम् ए सूत्रोथी
 मउडं रूप सिद्ध आय. सं. अगुरु तेने आ चालता सूत्रे उ नो अ आय पढी क्लीबे सम्
 ए सूत्रथी अगुरुं रूप सिद्ध आय. सं. गुर्वी तेने आ चालता सूत्रथी उनो अ आय.
 पढी तन्वीतुल्येषु ए सूत्रथी व नी पेहेला उकार आय पढी कगचज० अतःसेडोंः ए
 सूत्रोथी गरुई रूप सिद्ध आय. सं. युधिष्ठिरः तेने आदेर्योजः आ चालता सूत्रे उ
 नो अ आय पढी युधिष्ठिरे वा लधथ० दृस्यानुष्टेष्टा संदष्टे अनादौ द्वित्वं द्वि-
 तीय० हरिद्रादौलः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी जुहूडिलो ए रूप सिद्ध आय. सं. सौ-
 कुमार्य-तेतेऔत् औत् आ चालता सूत्रे उकारनो अ आय पढी कगचज० ह्रस्वःसंयोगे
 पर्यस्तपर्याण सौकुमार्यैल्लः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सोअमल्लं रूप सिद्ध आय.
 सं. गडूची तेने उं कुष्मांडीतूणीरकर्पूर० डोलः आ चालता सूत्रे उकारनो अकार
 आय पढी कगचज० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी गलोई रूप सिद्ध आय. सं. विद्रुत तेने
 सर्वत्र वलुक् कोई ठेकाणे आकार पण आय. पढी अनादौ द्वित्वं कगचज० अतःसेडोंः
 ए सूत्रोथी विहाओ एउं रूप सिद्ध आय. ॥ १०७ ॥

वोपरौ ॥ १०८ ॥

उपरावुतोऽद् वा जवति ॥ अवर्ति । उवर्ति ॥ १०८ ॥

मूल भाषांतर. उपरि शब्दना उकारनो विकल्पे अकार आय. सं. उपरि तेः अवर्ति तथा विकल्पे उवर्ति एवां रूप आय. ॥ १०८ ॥

॥ दुंडिका ॥

वा ११ उपरि ३१ उपरि- अनेन वा पोवः ११ क्लीबे सम् मोनु०
अवर्ति । उवर्ति ॥ १०८ ॥

टीका भाषांतर. उपरि शब्दना उकारनो विकल्पे अकार आय. सं. उपरि-तेन आ चालता सूत्रधी अकार आय. पत्नी पोवः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रधी अवर्ति तथा उवर्ति एवां रूप सिद्ध आय. ॥ १०८ ॥

गुरौ के वा ॥ १०९ ॥

गुरौ स्वार्थे के सति आदेरुतोऽद् वा जवति ॥ गरुडं गुरुडं ॥ क
इति किम् । गुरु ॥ १०९ ॥

मूल भाषांतर. गुरु शब्दने स्वार्थमां क प्रत्यय आवतां तेना आदि उकार नो विकल्पे अकार आय. संस्कृत- गुरुकः तेना गरुडो अने गुरुडो एवां रूप आय. मूलमां क प्रत्ययनुं ग्रहण ते तेथी एकदा गुरु शब्दनुं गुरु एवुं रूप आय. ॥ १०९ ॥

॥ दुंडिका ॥

गुरु ३१ क ३१ वा ११ गुरुकः गुरुरेव गुरुकः स्वार्थेकः अनेन वा
उ गु ग कगचजेति कलुक् अतः सेडोः गरुडं गुरुडं गुरु ११ अक्लीबे
दीर्घः रु रू अंत्यव्यं सलुक् गरू ॥ १०९ ॥

टीका भाषांतर. गुरु शब्दने स्वार्थमां क प्रत्यय आवतां तेना आदि उकारनो विकल्पे अकार आय. सं. गुरु तेने स्वार्थे क आवी गुरुकः एवुं रूप आय. आ चालता सूत्रधी विकल्पे अकार आय पत्नी कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रधी गरुडो तथा गुरुडो एवां रूप सिद्ध आय. न्यारे स्वार्थे क न आवे त्यारे सं. गुरु तेने अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् ए सूत्रधी गरू रूप सिद्ध आय. ॥ १०९ ॥

ईर्जुकुटौ ॥ ११० ॥

भ्रुकुटावादे रुत ईर्जवति ॥ जिउडो ॥ ११० ॥

मूल भाषांतर. भ्रुकुटि शब्दना आदि उकारनो ईकार आय. स. भ्रुकुटि तेनुं भिउडी रूप आय. ॥ ११० ॥

॥ दुंदिका ॥

ईः ११ भ्रुकुटि ७१ भ्रुकुटि-सर्वत्र रल्लुक् अनेन उ ई कगचजेति
कल्लुक् टोढः अंत्यव्यं सल्लुक् जिडडी ॥ ११० ॥

टीका भाषांतर. भ्रुकुटी शब्दना आदि उकार नो ईकार आय. सं. भ्रुकुटी- तेने
सर्वत्र रल्लुक् आ चालता सूत्रथी उ नो ई आय पढी कगचज० टोढः अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी भिडडी रूप सिद्ध आय. ॥ ११० ॥

पुरुषे रोः ॥ १११ ॥

पुरुषशब्दे रोरुत इर्जवति ॥ पुरिसो । पडरिसं ॥ १११ ॥

मूल भाषांतर. पुरुष शब्दना रुकारनी अंदर रहेला उकार नो इकार आय. सं.
पुरुष तेनुं पुरिसो एवं रूप आय. सं. पौरुष तेनुं पडरिसं एवं रूप आय. ॥ १११ ॥

॥ दुंदिका ॥

पुरुष ७१ रु-६१ पुरुष अनेन रु रि शषोः सः षः सः अतः सेडोः
पुरिसो । पौरुष पड पौरादौ च पौस्थाने पड अनेन रु रि शषोः
सः क्लीबे सम् पडरिसं ॥ १११ ॥

टीका भाषांतर. पुरुष शब्दना रुकार नी अंदर रहेलो उकारनो ई आय. सं. पु-
रुष तेने आ चालता सूत्रथी रुनो रि आय पढी शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी
पुरिसो एवं रूप आय. सं. पौरुष तेने पड पौरादौच ए सूत्रथी पौ स्थाने पड आ
देश आय. पढी आ चालता सूत्रथी रुनो रि आय पढी शषोः सः क्लीबे सम् ए
सूत्रोथी पडरिसं ए रूप सिद्ध आय. ॥ १११ ॥

ईः क्षुते ॥ ११२ ॥

क्षुतशब्दे आदेरुत ईत्वं जवति ॥ डीअं ॥ ११२ ॥

मूल भाषांतर. क्षुत शब्दना आदि उकारनो ईकार आय. सं. क्षुतं तेनुं डीअं
एवं रूप आय. ॥ ११२ ॥

॥ दुंदिका ॥

ईः ११ क्षुत ७१ क्षुत- ङोऽद्यादौ कः ङः अनेन ङु डी कगचजेति
तल्लुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० डीअं ॥ ११२ ॥

टीका भाषांतर. क्षुत शब्दना आदि उकारनो ईकार आय. सं. क्षुत तेने ङो-
ऽद्यादौ आ चालता सूत्रे उनो ई आय. पढी कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
डीअं एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ११२ ॥

ऊत्सुजग-मुसले वा ॥ ११३ ॥

अनयोरादेरुत ऊद् वा जवति ॥ सूहवो सुहर्त् । मूसलं मुसलं ॥ ११३

मूल भाषांतर. सुभग अने मुसल शब्दना आदि उकारनो विकल्पे उकार आय. सं. सुभग तेना सूहवो सुहर्त् एवां रूप आय. सं. मुसलं तेना मूसलं मुसलं एवां रूप आय. ॥ ११३ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ऊत् ११ सुजगमुसल ७१ वा ११ सुजगश्च मुसलं च सुजगमुसलं तस्मिन्- सुजग-अनेन वा सु सू खघथ० ज ह ऊत्वेदुर्जग-सुजगेवः ग व द्वितीये कगचजेति गलुक् ११ अत. सेमोः सूहवो सुहर्त् । मुसल- अनेन वा ऊ क्लीवेसम् मूसलं मुसलं ॥ ११३ ॥

टीका भाषांतर. सुभग अने मुसल शब्दना उ नो ऊ आय. सं. सुभगं तेने आ चालता सूत्रथी विकल्पे ऊ आय. पठी खघथ० ए सूत्रथी न नो ह आय. पठी ऊत्वेदुर्भ-ग-सुभगे वः ए सूत्रथी ग नो व आय. वीजे पठे कगचज० अतः सेमोः ए सूत्रथी सूहवो तथा सुहर्त् एवां रूप आय. सं. मुसल-तेने आ चालता सूत्रे विकल्पे ऊ आय. पठी क्लीवेसम् ए सूत्रथी मूसलं मुसलं एवां रूप सिद्ध आय. ॥ ११३ ॥

अनुत्साहोत्सन्ने त्सत्ते ॥ ११४ ॥

उत्साहोत्सन्नवर्जिते शब्दे यौ त्सत्तौ तयोः परयोरादेरुत ऊद् ज-वति ॥ त्स । ऊसुर्त् । ऊसवो ऊसितो । ऊसरइ ॥ ठ । उद्गताः शुका यस्मात् त्सः ऊसुर्त् । ऊससइ । अनुत्साहोत्सन्न इति किम् । उह्माहो । उह्मन्नो ॥ ११४ ॥

मूल भाषांतर. उत्साह अने उत्सन्न शब्द शिवाय जे त्स अने च्छ आवे ते परवतां तेना आदि उकार नो ऊ आय. त्सना उदाहरण- सं. उत्सुक तेनुं ऊसुर्त् आय. सं. उत्सव तेनुं ऊसवो आय. सं. उत्सिक्त तेनुं ऊसितो आय. सं. उत्सरति तेनुं ऊसरइ आय. च्छ ना उदा- शुका जेमांथी प्राप्त आय ते उच्छुक कहेवाय. सं. उत्सुक तेनुं ऊसुर्त् आय. सं. उद्भवसति तेनुं ऊससइ आय. मूलमां उत्साह अने उत्सन्न शब्द शिवाय एम कहुंवे तेथी सं. उत्साह हुं उच्छाहो आय अने सं. उत्सन्न नुं उच्छन्नो आय. ॥ ११४ ॥

॥ ढुंढिका ॥

उत्साहश्च उत्सन्नं च उत्साहोत्सन्नं न उत्साहोत्सन्नं अनुत्साहोत्सन्नं

तस्मिन् ७१ त्से ७१ उत्सुक उत्सव- अनेन उ ऊ कगटडेति
 तलुक् कलुक् च ११ अतः सेडोः ऊसुउ । ऊसवो । उत्सिक्त अ-
 नेन उ ऊ कगटडेति तलुक् कलुक् च अनादौ द्वित्वं च ११ अतः
 सेडोः ऊसित्तो । उत्सरति । कगटडेति तलुक् अनेन उ ऊ त्या-
 दीनां० ति इ ऊसरइ । उत्सुक उद्गताः शुका यस्मात्सः अंत्यव्यं०
 दलुक् संस्कृते यस्य सिद्धत्वात् अनेन उ ऊ शषोः सः श स क-
 गचजेति कलुक् ११ ऊसुउ । उद्भसति-अंत्यव्यं० दलुक् सर्वत्र
 बलुक् अनेन उ ऊ शषोः सः त्यादीनां० ति इ ऊससइ । उत्साह
 ह्रस्वात्थ्यश्चत्सप्तमनिश्चले इति त्स स्थाने छ ११ अतः सेडोः
 उछाहो । उछन्नो ॥ ११४ ॥

टीका भाषांतर. उत्साह अने उत्सन्न शब्द शिवाय त्स अने छ शब्द परबते
 तेना आवि उ नो ऊ आय. सं. उत्सुक- उत्सव तेने आ चालता सूत्रे उ नो ऊ आय.
 पढी कगटड० अतःसेडोः ए सूत्रोष्ठी ऊसुओ ऊसवो एवां रूप सिद्ध आय. सं. उ-
 त्सिक्त- तेने आ चालता सूत्रे उ नो ऊ आय. पढी कगटड० अनादौ द्वित्वं अतः
 सेडोः ए सूत्रोष्ठी ऊसित्तो रूप सिद्ध आय. सं. उत्सरति तेने कगटड० आ चालता
 सूत्रे उ नो ऊ आय. त्यादीनां ए सूत्रलागी ऊसरइ रूप सिद्ध आय. सं. उत्सुक तेने
 अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी इ नो लुक् आय. पढी संस्कृत प्रमाणे छ अक्षर सिद्ध आय. पढी आ
 चालता सूत्रे उ नो ऊ आय पढी शषोः सः कगचज० ए सूत्रोष्ठी ऊसुओ रूप सिद्ध
 आय. सं. उद्भसति तेने अंत्यव्यं० सर्वत्र बलुक् आ सूत्रे उ नो ऊ आय. पढी शषोः
 सः त्यादीनां ए सूत्रोष्ठी ऊससइ एवं रूप सिद्ध आय. सं. उत्साह तेने ह्रस्वात्थ्य-
 अत्सप्तमनिश्चले अतःसेडोः ए सूत्रोष्ठी उछाहो रूप सिद्ध आय. तेमज उछन्नो
 रूप पण सिद्ध आय. ॥ ११४ ॥

लुकि डुरो वा ॥ ११५ ॥

डुर उपसर्गस्य रेफस्य लोपे सति उत ऊत्वं वा जवति ॥ दूसहो
 डुसहो । दूहवो डुहउ ॥ लुकि इति किम् । डुस्सहो विरहो ॥ ११५ ॥

मूल भाषांतर. डुर उपसर्गना रेफ नो लोप अथा पढी तेना उकारनो विकल्पे ऊ
 आय. सं. दुःसहः तेना दूसहो डुसहो एवां रूप आय. सं. दुर्भगः तेना दूहवो डुहओ
 एवां रूप आय. मूलमां रेफ नो लुक् अथा पढी एम कहुं डे तेष्ठी सं. दुःसहः तेनुं दु-
 स्सहो एवं रूप आय. जेमके, दुस्सहो विरहो पटले छःखेष्ठी सहन आय तेवो विरह ११५

॥ ढुंढिका ॥

ढुंक् ७१ डुर ६१ वा ११ रस्य लुक् रलुक् तस्मिन् डुर-सह-नि-
डुरोर्वा रलुक् अनेन उ ऊ ११ अतः सेडोः दूस्हो । द्वितीये उ
कार एव डुसहो । डुर्जग-निडुरोर्वा रलुक् अनेन उ ऊ खघथ०
इति ज ह ऊत्वेडुर्जगसुजगेवा इति गस्य वः ११ अतः सेडोः दूह्वो
डुह्वं । डुर-सह-शषोःसः शषसेवा रस् ११ अतःसेडोः डुस्सहो॥११५॥

टीका भाषांतर. दुर उपसर्गना रेफ नो लोप अर्थ उ नो विकल्पे ऊ आय. सं. डुर-
सहः तेने निर्दुरोर्वा रलुक् आ चाखता सूत्रथी उ नो ऊ आय. पढी अतःसेडोः ए
सूत्रथी दूस्हो रूप सिद्ध आय. बीजे पढे उकार ज आय. एटवे डुसहो रूप आय. सं.
दुर्भगः तेने निर्दुरोर्वा रलुक् आ चाखता सूत्रथी उ नो ऊ आय. पढी खघथ० दुर्भग-
सुभगेवा अतःसेडोः ए सूत्रोथी दूह्वो डुह्वो एवां रूप सिद्ध आय. डुर-सह तेने
शषोः सः शषसेवारस् अतः सेडोः ए सूत्रोथी डुस्सहो एवं रूप सिद्ध आय ॥११५॥

उत्संयोगे ॥ ११६ ॥

संयोगे परे आदेरुत उत्वं जवति ॥ तोण्डं । मोण्डं । पोक्खरं ।
कोट्टिमं । पोत्थं । लोळुं । मोत्था । मोग्गरो । पोग्गलं । कोण्डो ।
कोन्तो । वोक्कन्तं ॥ ११६ ॥

मूल भाषांतर. संयोग (जोडाहार) परठतें आदि उकारनो ओ आय. सं. तुंडं नुं
तोण्डं आय. मुण्डं नुं मोण्डं आय. सं. पुष्करं नुं पोक्खरं आय. सं. कुट्टिमं नुं को-
ट्टिमं आय. सं. पुस्तकः तेनुं पोत्थओ रूप आय. सं. लुब्धकः नुं लोळओ आय. सं.
मुस्ता नुं मोत्था रूप आय. सं. मुद्गर तेनुं मोग्गरो आय. सं. पुद्गलं तेनुं पो-
ग्गलं आय. सं. कुष्ठ तेनुं कोण्डो आय. सं. कुंत तेनुं कोन्तो आय. सं. व्युत्क्रांत तेनुं
वोक्कन्तं एवं रूप आय. ॥ ११६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

उत् ११ संयोग ७१ तुण्ड मुण्ड अनेन तु तो मु मा ११ क्लीबेस्म
तोण्डं मोण्डं । पुष्करष्कवस्क्रयोर्नास्ति ष्क क्ख अनादौ द्वितीय-
पूर्वखस्य क अनेन पु पो ११ क्लीबे स्म मोनु० पोक्खरं । कुट्टिम
अनेन कु को ११ क्लीबेस्म कोट्टिमं । पुस्तक स्तस्यथोऽसमस्त०
स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथः तः अनेन पु पो । कग-

ચજેતિ કલુક્ ૧૧ અતઃસેડોઃ પોત્યર્ઠ । લુઘ્વક-સર્વત્ર વલુક્ અ-
નાદૌદિત્વં દ્વિતીયઃ પૂર્વ ધ દ કગચજેતિ કલુક્ ૧૧ અતઃ સેડોઃ
લોઙ્ઠર્ઠ । મુસ્તા-સ્તસ્ય થોઽસમસ્તઃ સ્તઃ થઃ અનાદૌ દિત્વં દ્વિ-
તીયપૂર્વથઃ ત અનેન મુ મો મોત્યા ૧૧ અંત્યવ્યંજઃ સલુક્-મુદ્ગર
કગટહેતિ દલુક્ અનાદૌ દિત્વં દ્વિતીયઃ ગ્ગ અનેન મુ મો ૧૧
અતઃ સેડોઃ મોગ્ગરો । પુદ્ગલ-અનેન પુ પો શેષં પૂર્વવત્ । કુષ્ટ-
અનેન કુ કો ઠોઢઃ ૧૧ અતઃ સેડોઃ કોણ્ઢો । કુંત-અનેન કુ કો
૧૧ અતઃસેડોઃ કોન્તો । વ્યુત્ક્રાંતઃ અધોમનયાં યલુક્ અનેન ડુ વો
સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌદિત્વં ૧૧ ક્લીબેસમ્ મોનુઃ વોકન્તં ॥ ૧૧૬ ॥

ટીકા ભાષાંતર. જોડાહર પરઠતેં આદિ ઉકારનો ઓ આય. સં. તુણ્ઢ મુણ્ઢ તેને
આ ચાલતા સૂત્રે ડ નો ઓ આય. પઢી ક્લીબે સમ્ એ સૂત્રથી તોણ્ઢં મોણ્ઢં રૂપ સિદ્ધ
આય. સં. પુષ્કર તેને ષ્વસ્કયોર્નાન્નિ અનાદૌઃ દ્વિતીયપૂર્વે લ ક આ ચાલતા સૂત્રે ડ
નો ઓ ક્લીબે સમ્ મોનુઃ એ સૂત્રોથી પોક્ષરં રૂપ સિદ્ધ આય. સં. કુદ્દિમ તેને આ
ચાલતા સૂત્રથી ડ નો ઓ આય. પઢી ક્લીબે સમ્ એ સૂત્રથી કોદ્દિમં રૂપ સિદ્ધ આય. સં.
પુસ્તક તેને સ્તસ્યથોઽસમસ્તઃ અનાદૌ દિત્વં દ્વિતીયઃ કગચજઃ અતઃ સેડોઃ એ
સૂત્રોથી લોઙ્ઠઓ રૂપ સિદ્ધ આય. સં. મુસ્તા તેને સ્તસ્યથોઽસમઃ અનાદૌ દિત્વં
દ્વિતીયપૂર્વથઃ આ ચાલતા સૂત્રે મુ નો મો આય. અંત્યવ્યંજઃ એ સૂત્રે મોત્યા રૂપ
સિદ્ધ આય. સં. મુદ્ગર-તેને કગટઢઃ અનાદૌ દિત્વં દ્વિતીયઃ આ ચાલતા સૂત્રે ડ
નો ઓ અતઃસેડોઃ એ સૂત્રોથી મોગ્ગરો રૂપ સિદ્ધ આય. સં. પુદ્ગલ-તેને આ ચાલતા
સૂત્રથી ડ નો ઓ આય. બાકી પૂર્વવત્ સૂત્રો લાગી પોગ્ગલં રૂપ સિદ્ધ આય. સં. કુષ્ટ-તેને
આ ચાલતા સૂત્રે ડ નો ઓ આય. પઢી ઠોઢઃ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી કોણ્ઢો રૂપ
સિદ્ધ આય. સં. કુંત તેને આ ચાલતા સૂત્રે ડ નો ઓ આય. પઢી અતઃસેડોઃ લાગી
કોન્તો રૂપ સિદ્ધ આય. સં. વ્યુત્ક્રાંત તેને અધોમનયાં યલુક્ આ ચાલતા સૂત્રે ડનો
ઓ આય. પઢી સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દિત્વં ક્લીબે સમ્ મોનુઃ એ સૂત્રોથી વોકન્તં
રૂપ સિદ્ધ આય. ॥ ૧૧૬ ॥

કુતૂહલે વા હ્રસ્વશ્ચ ॥ ૧૧૭ ॥

કુતૂહલશબ્દે ઊત ંદ્ વા જવતિ તત્સંનિયોગે હ્રસ્વશ્ચ વા ॥ કોઙ્ઠ-
હલં કુઙ્ઠહલં કોઙ્ઠહલં ॥ ૧૧૭ ॥

મૂલ ભાષાંતર. કુતૂહલ શબ્દના ઉકારનો વિકલ્પે ઓ આય. અને તેના સંનિયો-
ગમાં વિકલ્પે હ્રસ્વ આય. સં. કુતૂહલ તેના કોઙ્ઠહલં કુઙ્ઠહલં કોઙ્ઠહલં પવાં રૂપ આય.

॥ दुंदिका ॥

कुतूहल ७१ वा ११ ह्रस्वः ११ च ११ कुतूहल-अनेन ऊं को तू तु कगचजेति तलुक् ११ क्लीबेसम् मोनु० कोऊहलं । द्वितीये कग-चेति तलुक् कुऊहलं तृतीये अनेन कु को तू तु कगचजेति तलुक् ११ सेवादौ द्वित्वं ह्य ११ क्लीबेसम् मोनु० कोऊहलं ॥ ११७ ॥

टीका भाषांतर. कुतूहल शब्दना उकारनो विकल्पे ओ आय. अने तेना संनियोगे (सानिध्ये) विकल्पे इस्व आय. सं. कुतूहल तेने आ चालता सूत्रे उ नो ओ आय. पढी कगचज० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी कोऊहलं रूप सिद्ध आय. बीजापहे कगचज० ए सूत्रोथी कुऊहलं रूप आय. बीजा पहे आ चालता सूत्रे उ नो ओ आय. तू नो तु आय. पढी कगचज० सेवादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कोऊहलं रूप सिद्ध आय. ॥ ११७ ॥

अदूतः सूक्ष्मे वा ॥ ११८ ॥

सूक्ष्मशब्दे ऊतोऽद् वा जवति ॥ सणहं सुणहं ॥ आर्षे । सुहुमं ॥ ११८ ॥

मूल भाषांतर. सूक्ष्म शब्दना उकारनो विकल्पे अकार आय. सं. सूक्ष्मं तेना सणहं सुणहं एवां रूप आय. आर्षे (ऋषिप्रयोग) मां सुहुमं एहुं रूप आयत्ते. ॥ ११८ ॥

॥ दुंदिका ॥

अत ११ ऊत ६१ सूक्ष्म ७१ वा ११ सूक्ष्म-सूक्ष्म-श्लक्ष्ण्णाणहः अनेन वा ऊ ११ क्लीबेसम् सणहं द्वितीये इस्वः सुणहं आर्षे सूक्ष्म तन्वी-तुल्येषु मात् प्राग् उकारः क्षः खः क्वचित् क्षस्थाने खः खघथ० ख ह सु हु ११ क्लीबे सुहुमं ॥ ११८ ॥

टीका भाषांतर. सूक्ष्म शब्दना ऊ नो विकल्पे अ आय. सं. सूक्ष्म- तेने सूक्ष्म-श्लक्ष्ण्णाणहः आ चालता सूत्रे विकल्पे ऊ आय. क्लीबे सम् ए सूत्रोथी सणहं रूप सिद्ध आय. बीजे पहे इस्व आय. पढले सुणहं रूप आय. आर्षप्रयोगमां तन्वीतुल्येषु ए नियमथी मनी पेहेला उ आय. पढी क्षः खः क्वचित् खघथ० क्लीबे ए सूत्रोथी सुहुमं रूप सिद्ध आय. ॥ ११८ ॥

डुकूले वा लश्च द्विः ॥ ११९ ॥

डुकूलशब्दे उकारस्य अत्वं वा जवति तत्संनियोगे च लकारो द्विर्जवति ॥ डुअह्वं दूजलं ॥ आर्षे डुगुह्वं ॥ ११९ ॥

मूल भाषांतर. दुकूल शब्दना ऊ नो विकल्पे अ आय. अने तेना योगे ल नो विज्ञाव आय. सं. दुकूलं तेना दुअल्लं दुजलं एवां रूप आय. आर्षप्रयोगमां दुगुल्लं एवुं रूप आय. ॥ ११ए ॥

॥ दुंदिका ॥

डुकूल ११ वा ११ल ११ च ११द्विः ११डुकूल-अनेन वा कु क कगच-
जेति कलुक् सेवादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म डुअल्लं । द्वितीये कगच-
जेति कलुक् डुजलं । डुकूल आर्षत्वात् ऊत्वं अनादौ द्वित्वं ल्वा
अनादौ स्वराणां कस्य गः ११ क्लीबेस्म डुगुल्लं ॥ ११ए ॥

टीका भाषांतर. दुकूल शब्दना ऊ नो विकल्पे अ आय. अने तेना योगे ल नो विज्ञाव आय. सं. डुकूल-तेने आ चालता सूत्रे विकल्पे उ नो अ आय. पढी कगचज० सेवादौ द्वित्वं क्लीबे.स्म ए सूत्रोष्ठी दुअल्लं एवुं रूप आय. बीजा पदे कगचज० ए सूत्रे डुजलं एवुं रूप आय. आर्षप्रयोगमां उ आय. पढी अनादौ द्वित्वं अनादौ स्वराणां क्लीबे स्म ए सूत्रोष्ठी दुगुल्लं रूप सिद्ध आय. ॥ ११ए ॥

ईर्वोद्यूढे ॥ १२० ॥

उद्यूढ शब्दे ऊत ईत्वं वा जवति ॥ उव्वीढं । उव्वुढं ॥ १२० ॥

मूल भाषांतर. उद्यूढ शब्दना ऊ नो ई विकल्पे आय. सं. उद्यूढं तेना उव्वीढं उव्वुढं एवां रूप आय. ॥ १२० ॥

॥ दुंदिका ॥

ई ११ वा ११ उद्यूढ उद्यूढ-अधोमनयां यलुक् कगट-
डेति दलुक् अनादौ द्वित्वं वू १ अनेन वा ऊ ११ क्लीबेस्म मोनु०
उव्वीढं उव्वुढं ॥ १२० ॥

टीका भाषांतर. उद्यूढ शब्दना ऊ नो ई विकल्पे आय. सं. उद्यूढ तेने अधो-
मनयां यलुक् कगटडेति दलुक् अनादौ द्वित्वं आ चालता सूत्रोष्ठी विकल्पे ऊ आय
पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोष्ठी उव्वीढं उव्वुढं एवां रूप सिद्ध आयते. ॥ १२० ॥

उभ्रू-हनुमत्कण्डूय-वातूले ॥ १२१ ॥

एषु ऊत उत्वं जवति ॥ जुमया । हणुमन्तो । कण्डुअइ । वातूलो ॥ १२१ ॥

मूल भाषांतर. उ, हनुमत, कण्डूय, वातुल ए शब्दोना ऊ नो उ आय. सं. उ

तेनं भुमया रूप आय. सं. हनुमान् तेनं हणुमन्तो रूप आय. सं. कण्डूयति तेनं क-
ण्डूअइ रूप आय. सं. वातुल तेनं वाउलो रूप आय. ॥ १२१ ॥

॥ टुंडिका ॥

उ ११ भ्रूश्च हनुमांश्च कंडूयश्च वातुलश्च ब्रूहनुमत्कंडूयवातुलं
तस्मिन् ७१ ब्रू ११ ब्रूवोमया इति मया प्रत्ययः । सर्वत्र रलुक्
अनेन ब्रू जु अंत्यव्यं सलुक् भुमया । हनुमन् आद्विल्लोलाल-
वन्तमन्तेत्तेरमणामतोः इति मन्तादेशः नोणःअनेन ए ए ११
अतःसेडोः हणुमंतो । कंडूयति अनेन डू त्यादीनां इ कण्णअइ
वातूल-अनेन तू तु कगचजेति तलुक् अतःसेडोः ११ वाउलो॥१२१॥

टीका भाषांतर. भ्रू हनुमत् कंडूय वातूल ए शब्दोना ऊ नो उ आय. सं. ब्रू
तेने भ्रूवोमया सर्वत्र रलुक् आ चालता सूत्रे ब्रू नो जु आय पढी अंत्यव्यं ए सू-
त्रथी भुमया रूप सिद्ध आय. सं. हनुमन् तेने आद्विल्लो नोणः आ चालता सूत्रे ऊ
नो उ आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी हणुमंतो ए रूप सिद्ध आय. सं. कंडूयति तेने
आ चालता सूत्रथी ऊ आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रथी कण्डूअइ एडु रूप सिद्ध आय.
सं. वातूल तेने आ चालता सूत्रे ऊ नो उ आय. पढी कगचज अतःसेडोः ए सूत्रोथी
वाउलो रूप सिद्ध आय. ॥ १२१ ॥

मधूके वा ॥ १२२ ॥

मधूक शब्दे ऊत उद् वा जवति ॥ महुअं महुअं ॥ १२२ ॥

मूल भाषांतर. मधूक शब्दना ऊ नो विकल्पे उ आय. सं. मधूक तेने महुअं
महुअं एवां रूप आय. ॥ १२२ ॥

॥ टुंडिका ॥

मधूक ७१ वा ११ मधूक अनेन वा धू धु खघथध व ह कगच-
जेति कलुक् अवर्णोयय ११ क्लीबे महुअं महुअं ॥ १२२ ॥

टीका भाषांतर. मधूक शब्दना ऊ नो विकल्पे उ आय. सं. मधूक तेने आ चा-
लता सूत्रथी ऊ नो उ आय. पढी खघथ कगचज अवर्णोयय क्लीबे ए सूत्रोथी
महुअं महुअं एवां रूप सिद्ध आय. ॥ १२२ ॥

इदेतौ नूपुरे वा ॥ १२३ ॥

नूपुरशब्दे ऊत इत् एत् इत्येतौ वा जवतः ॥ निउरं नेउरं ।
पदे नूउरं ॥ १२३ ॥

મૂળ ભાષાંતર. નૂપુર શબ્દના ઝને સ્થાને ઙ અને ણ એવાં બે આદેશ વિકલ્પે થાય. સં. નૂપુરં તેના નિઝરં નેઝરં એવાં રૂપ થાય. પદ્મે નૂઝરં રૂપ પણ થાય. ॥ ૧૨૩ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

શ્વેત્ ૧૨ નૂપુર ૩૧ વા ૧૧ ઇચ્છ એચ્છ શ્વેતૌ નૂપુર અનેન પ્રથમે
ઝ ઇ દ્વિતીયે ઝ ણ કગચજેતિ પલુક્ ૧૧ ક્લીબેઽ મોનુઽ નિઝરં
નેઝરં પદ્મે નૂઝરં ॥ ૧૨૩ ॥

ટીકા ભાષાંતર. નૂપુર શબ્દના ઝ નો ઙ અને ણ એવાં આદેશ વિકલ્પે થાય. સં. નૂપુરં તેને આ ચાલતા સૂત્રે પ્રથમ ઝ નો ઙ થાય. બીજે પદ્મે ઝ નો ણ થાય. પઢી કગ-ચજઽ ક્લીબેઽ મોનુઽ ણ સૂત્રોચી નિઝરં નેઝરં અને પદ્મે નૂઝરં રૂપ સિદ્ધ થાય. ॥ ૧૨૩ ॥

ઝંત્કૂષ્માઙ્ઢી-તૂળીર-કૂર્પર-સ્થૂલ-તાંબૂલ-ગુઢૂચી-મૂલ્યે ॥ ૧૨૪ ॥

एषु ऊत ऊद् ञवति ॥ कोहणी कोहली । तोणीरं । कोप्परं ।
थोरं । तम्बोलं । गलोई । मोल्लं ॥ १२४ ॥

મૂળ ભાષાંતર. કૂષ્માઙ્ઢી તૂળીર કૂર્પર સ્થૂલ તાંબૂલ ગુઢૂચી અને મૂલ્યે
૫ શબ્દોના ઝ નો ઞ થાય. સં. કૂષ્માઙ્ઢી તેનાં કોહઙ્ઢી અને કોહલી એવાં રૂપ
થાય. સં. તૂળીરં તેનું તોળીરં રૂપ થાય. સં. કૂર્પરં તેનું કોપ્પરં રૂપ થાય. સં. સ્થૂલં
તેનું થોરં રૂપ થાય. સં. તાંબૂલં તેનું તમ્બોલં રૂપ થાય. સં. ગુઢૂચી તેનું ગલોઈ રૂપ
થાય. સં. મૂલ્યં તેનું મોલ્લં રૂપ થાય. ॥ ૧૨૪ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

ऊत् ११ कूष्मांडी च तूणीरश्च कूर्परं च ताम्बूलं च गुडूची च
मूल्यं च कूष्मांडीतूणीरकूर्परताम्बूलगुडूचीमूल्यं तस्मिन् कूष्मा-
एणी-कूष्माण्ड्यांमोलस्तुण्डोवा ण्मस्य लत्वं वा ह्रस्वः संयोगे
वा अनेन उजयत्र ऊ उ ११ अंत्यव्यं सलुक् कोहणी कोहली-
तूणीर ११ अनेन तू तो क्लीबेस्म तोणीरं कूर्पर अनेन ऊ उ स-
र्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म कोप्परं स्थूल-कगटडेति
सलुक् अनेन थू थो स्थलेखोरः ख र ११ क्लीबेस्म थोरं तांबूल
द्वस्वःसंयोगे ता त अनेन बू बो ११ क्लीबेस्म तम्बोलं । गुडूची
उतोमुकुवादिष्वत् गु ग डोलः डस्य खः अनेन ऊ उ कगचजेति

चलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् गलोई । मूल्य-अनेन मू मो अधो-
मनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० मोह्वं ॥ १२४ ॥

टीका भाषांतर- कूष्मांडी विगेरे शब्दोना ऊनो ओ आय. सं. कूष्मांडी तेने कूष्माण्डयां ण्मो लस्तुण्डोवा ए सूत्रथी ण्मनो ल आय. पढी ह्रस्वः संयोगे आ चालता सूत्रे ऊनो ओ आय. अंत्यव्यंज० ए सूत्रथी कोहण्डी कोहली एवां रूप आय. सं. तूणीर तेने आ चालता सूत्रे ऊनो ओ आय. क्लीबेस्म ए सूत्रथी तोणीरं रूप आय. सं. कूर्पर तेने आ चालता सूत्रे ऊनो ओ आय. पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबे स्म ए सूत्रोथी कोप्परं एवुं रूप सिद्ध आय. सं. स्थूल तेने कगटड० आ चालता सूत्रे थूनो थो आय. पढी स्थूले लोरः क्लीबे स्म ए सूत्रोथी थोरं रूप सिद्ध आय. सं. तांबूल ह्रस्वः संयोगे आ चालता सूत्रे उनो ओ आय. क्लीबेस्म ए सूत्रथी तम्बूलं रूप आय. सं. गुडूची तेने उतो मुकुलादिष्वत् डोलः आ चालता सूत्रे ऊनो ओ आय. पढी कगचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गलोई रूप सिद्ध आय. सं. मूल्य तेने आ चालता सूत्रे ऊनो ओ आय. पढी अधोमनयांयलुक् अनादौद्वित्वं क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी मोह्वं एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ १२४ ॥

स्थूणा-तूणे वा ॥ १२५ ॥

अनयोरुत उत्वं वा जवति ॥ थोणा थूणा । तोणं तूणं ॥ १२५ ॥

मूल भाषांतर. स्थूणा अने तूण शब्दना ऊनो विकट्टे ओ आय. सं. स्थूणा तेनां थोणा थूणा एवां रूप आय. सं. तूणं तेनां तोणं तूणं एवां रूप आय. ॥ १२५ ॥

॥ दुंदिका ॥

स्थूणा च तूणश्च स्थूणातूणं तस्मिन् ७१ वा ११ स्थूणा- कगटने
तिसलुक् अनेन वा ऊ उ अंत्यव्यं० थोणा थूणा तूण अनेन तू
तो ११ क्लीबे स्म तोणं तूणं ॥ १२५ ॥

टीका भाषांतर. स्थूणा अने तूण शब्दना ऊ नो ओ आय सं. स्थूणा- तेने कग-
टड० आ चालता सूत्रे विकट्टे ऊनो ओ आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रथी थोणा थूणा
रूप सिद्ध आय. सं. तूण- तेने आ चालता सूत्रे ऊनो ओ आय पढी क्लीबे स्म ए
सूत्रथी तोणं तूणं एवां रूप सिद्ध आय ङे. ॥ १२५ ॥

कृतोऽत् ॥ १२६ ॥

आदेर्ङकारस्य अत्वं जवति ॥ घृतम् । घयं ॥ तूणं तणं ॥ कृतं ।

कयं ॥ वृषजः । वसहो ॥ मृगः । मर्ज ॥ घृष्टः । घटो ॥ दुहाइअ-
मिति कृपादिपाठात् ॥ १२६ ॥

सूत्र भाषांतर. शब्दना आदि ऋकारनो अ आय. सं. घृतम् तेनुं घतं रूप आय.
सं. तृणं तेनुं तर्णं आय. सं. कृतं तेनुं कयं आय. सं. वृषभः तेनुं वसहो आय. सं. मृगः
तेनुं मभो आय. सं. घृष्टः तेनुं घटो आय. सं. द्विधाकृत तेनुं कुहाइअ एवुं आय.
कृपादि गणमां पाठ वे तेषी आ रूप आय. ॥ १२६ ॥

॥ टुंढिका ॥

कृत ६१ अत् ११ घृत ११ अनेन घृ घ कगचजेति तलुक् अवर्णो-
अय ११ क्लीबे सम् मोनु० घयं । तृण-अनेन तृ त ११ क्लीबे-
सम् मोनु० तर्णं । कृत-अनेन कृ क कगचजेति तलुक् अवर्णो-
अय कयं वृषज-अनेन वृ व शसोः सः षः सः खघथ० ज ह ११
अतः सेडोः वसहो मृग अनेन मृ म खघथ० ज ह कगचजेति
कलुक् अतः सेडोः मर्ज । घृष्ट अनेन घृ घ घस्यानु षे० अनादौ
द्वित्वं द्वितीय पूर्वं ट ठ ११ अतः सेडोः घटो । द्विधाकृत-स-
र्वत्र वलुक् उच्च द्विधा कृगः दिदु खघथ० ध ह इत्कृपादौ कृ कि
कगचजेति कलुक् तलुक् च ११ क्लीबे सम् मोनु० दुहाइअ ॥ १२६ ॥

टीका भाषांतर. आदि ऋकारनो अ आय. सं. घृत तेने आ चालता सूत्रथी घृ
नो घ अयो. पढी कगचज अवर्णो क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी घयं रूप सिद्ध
आय. सं. तृण तेने आ चालता सूत्रथी तृनो त आय. पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सू-
त्रोथी तर्णं रूप आय. सं. कृत तेने आ चालता सूत्रथी कृनो क आय. पढी कगचज
अवर्णो ए सूत्रोथी कयं रूप आय. सं. वृषभ तेने आ चालता सूत्रथी वृनो व
आय. पढी शसोः सः खघथ० अतः सेडोः ए सूत्रोथी वसहो रूप सिद्ध आय. सं.
मृग तेने आ चालता सूत्रथी मृनो म आय. पढी खघथ० कगचज अतः सेडोः ए सू-
त्रोथी मभो रूप सिद्ध आय. सं. घृष्ट-तेने आ चालता सूत्रथी घृनो घ आय. पढी
घस्यानुष्टे अनादौद्वित्वं द्वितीय पूर्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी घटो रूप आय. सं.
द्विधाकृत तेने सर्वत्र वलुक् उच्चद्विधाकृगः खघथ० इत्कृपादौ कगचज क्लीबे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी दुहाइअ एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ १२६ ॥

आत्कृशा-मृडक-मृडत्वे वा ॥ १२७ ॥

एषु आदर्कत आद् वा जवति ॥ कासा किंसा । माउकं मउअं
माउकं मउत्तणं ॥ १२७ ॥

मूल भाषांतर. कृशा मृदुक मृदुत्व ए शब्दोना आदि ककारनो विकल्पे आ आय. सं. कृशा तेना कासा किसान एवां रूप आय. सं. मृदुकं तेनां माउकं मउअं एवां रूप आय. सं. मृदुत्वं तेनां माउकं मउत्तणं एवां रूप आय. ॥ १३७ ॥

॥ दुंदिका ॥

आत् ११ कृशा च मृदुकं च मृदुत्वं च कृशामृदुकमृदुत्वं त-
स्मिन् ७१ वा ११ कृशा अनेन वा आत् का शषोः सः ११ अंत्य
व्यंजन सलुक् कासा । द्वितीये इत्कृपादौ कृ कि शेषं तद्धत् कसा ।
मृदुक अनेन वा मृ मा कगचजेति दलुक् सेवादौ० द्वित्वं ११
ह्रीबे माउकं मृदुक कृतोऽत् मृ म कगचजेति दलुक् कलुक् च ११
ह्रीबे सम् मोनु० मउअं मृदुत्वं अनेन वा मृ मा कगचजेति
दलुक् शक्तमुक्तदष्टरुणमृदुत्वेकोवा वात्वस्य क अनादौ० ह्रीबे
सम् मोनु० माउकं । द्वितीये मृदुत्व कृतोऽत् मृ म कगचजेति
दलुक् त्वस्यडिमात्तणोवा इति त्वस्य त्तादेशः ह्रीबे सम्
मउत्तणं ॥ १३७ ॥

टीका भाषांतर. कृशा मृदुक मृदुत्व शब्दोना आदि कनो आ आय. सं.
कृशा- तेने आ चाखता सूत्रथी विकल्पे आ आय. पढी शषोःसः अंत्यव्यंजन० ए
सूत्रोथी कासा रूप आय. बीजे पहे इत्कृपादौ ए'सूत्रथी कृनो कि आय-बाकीनुं
कार्य उपर प्रमाणे-करवाथी किसान रूप सिद्ध आय. सं. मृदुक- तेने आ चाखता सूत्रे
विकल्पे मृनो मा आय. पढी कगचज० सेवादौद्वित्वं ह्रीबे सम् ए सूत्रोथी माउकं
रूप सिद्ध आय. सं. मृदुक तेने कृतोऽत् कगचज० ह्रीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी
मउअं रूप सिद्ध आय. सं. मृदुत्व तेने आ चाखता सूत्रे विकल्पे मृनो मा आय पढी
कगचज० शक्तमुक्त० अनादौ ह्रीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी माउकं रूप सिद्ध
आय. बीजा पहे सं. मृदुत्व तेने कृतोऽत् कगचज० त्वस्य डिमात्तणोवा ह्रीबेसम्
ए सूत्रोथी मउत्तणं रूप सिद्ध आय. ॥ १३७ ॥

इत्कृपादौ ॥ १३८ ॥

कृपाश्रुत्यादिषु शब्देषु आदेर्कृत इत्वं जवति ॥ किवा । द्विययं ।
मिदं रसे एव । अन्यत्र मदं । दिदं । दिद्वी । सिदं । सिद्वी ।
गिण्ठी । पिढी । जिड । जिङ्गो । जिङ्गारो । सिङ्गारो । सिङ्गारं ।

घिणा । घुसिणं । विरूकई । समिद्धी । इद्धी । गिद्धी । किसो ।
 किसानू । किसरा । किहं । तिप्पं । किसिउं । निवो । किच्चा ।
 किइ । धिइ । किवो । किविणो । किवारणं । विश्रुउं । वित्तं । वित्ती ।
 हिअं । बाहिसं । बिहिउं । बिसी । इसी विइणहो । बिहा । सइ ।
 उकिहं । निसंसो ॥ कचिन्न जवति । रिद्धी ॥ कृपा । हृदय ।
 मृष्ट । दृष्ट । दृष्टि । सृष्ट । सृष्टि । रृष्टि । पृथ्वी । भृगु । भृङ्ग । भृ-
 ङ्गार । शृङ्गार । शृगाल । घृणा । घुसृण । वृरूकवि । समृद्धि ।
 रुद्धि । रृद्धि । कृश । कृशानु । कृसरा । कृब् । तृप्त । कृषित ।
 नृप । कृत्या । कृति । धृति । कृप । कृपण । कृपाण । वृश्चिक ।
 वृत्त । वृत्ति । हृत । व्याहृत । बृंहित । बृसी । रुषि । वितृष्ण ।
 स्पृहा । सकृत् । उत्कृष्ट । नृशंस ॥ १३७ ॥

मूल भाषांतर. कृपा इत्यादि शब्देना आदि ऋकारनो इ आय. सं. कृपा तेनुं किवा
 आय. सं. हृदयं तेनुं ह्रियं आय. सं. मृष्टं तेनुं जो तेनो अर्थ रस अतो होयतो मिहं
 आय. अने बीजा अर्थमां मट्टं आय. सं. दृष्टं तेनुं दिहं आय. सं. दृष्टि तेनुं दिह्नी आय.
 सं. सृष्टं तेनुं सिहं आय. सं. सृष्टि गृष्टि पृथ्वी तेनां सिद्धी गिण्ठी पिच्छी एवां रूप
 आय. सं. भृगु भृङ्ग भृङ्गार शृङ्गार तेनां भिउ भिङ्गो भिङ्गारो सिङ्गारो रूप आय. सं.
 शृगाल घृणा घुसृण तेनां सिल्लाओ घिणा घुसिणं एवां रूप आय. सं. वृद्धकवि
 समृद्धि रुद्धि गृद्धि तेना विद्ध-कई समिद्धी इद्धी गिद्धी एवां रूप आय. सं. कृशकृशानु
 कृसरा तेना किसो किसानू किसरा एवां रूप आय. सं. कृब् तृप्त कृषित नृप तेनां
 किच्छं तिप्पं किसिओ निवो एवां रूप आय. सं. कृत्या कृति धृति कृप तेनां
 किच्चा किई धिई किवो एवां रूप आय. सं. कृपण कृपाण वृश्चिक वृत्त तेनां कि-
 विणो किवारणं विश्रुओ वित्तं एवां रूप आय. सं. वृत्ति हृत व्याहृत बृंहित तेनां
 वित्ती हिअं बाहिसं बिहिओ एवां रूप आय. सं. वृसी रुषि वितृष्ण स्पृहा तेनां
 विसी इसी विइणहो बिहा एवां रूप आय. सं. सकृत् उत्कृष्ट नृशंस तेनां सइ
 उकिहं निसंसो एवां रूप आय. ॥ १३७ ॥

॥ दुंडिका ॥

इत ११ कृपादि ३१ कृपा अनेन कृ कि पोवः पस्य वः ११ अंत्य-
 व्यंजनं सलुक् किवा । हृदयं अनेन हृ हि कगचजेति दलुक्
 ११ क्लीवेस्म मोनुं ह्रियं । मृष्ट अनेन मृ मि इत्यानुष्टे दृ ठः

अनादौ० द्वित्वं द्वितीय० पूर्वठस्य टः क्लीबेस्म मोनु० मिट् मृष्ट
 कृतोऽत् शेषं प्राग्वत् मट् दृष्ट- दृष्टि- अनेन दृ दि दृस्यानु० दृस्य
 ठः अनादौ० द्वित्वं द्वितीय० ११ अक्लीबे० दीर्घः अंत्यव्यं० सलु-
 क् दिट् । दिट्ठी । सृष्ट सृष्टि- अनेन सृ सि शेषं दिट्ठीवत् सिङ् ।
 एवं सिङ्गिः एष्टि अनेन ए गि दृस्यानु० दृस्य ठः ११ अक्लीबे०
 दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् वक्रादावंत इत्यनुस्वारः गिएठी । पृथ्वी
 अनेन पृ पि त्वथ्वद्भवां चञ्जकाः कचित् थ्वीस्थाने ढी अनादौ०
 द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठः चः ११ अंत्यव्यं० सलुक् पिठी । मृगु- अ-
 नेन मृ जि कगचजेति गलुक् ११ क्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक्
 जिड । भृंग भृंगार- ११ अनेन मृ जि अतःसेडोः जिङ्गो जिङ्गारो ।
 भृंगारः अनेन सृ सि शषोः सः श स अतःसेडोः सिङ्गारो । भृ-
 गाल-अनेन सृ सि शषोःसः स श- कगचजेति गलुक् अतःसेडोः
 सिआलो । घृणा- अनेन घृ धि ११ अंत्यव्यं० सलुक् घिणा ।
 घुसृण अनेन सृ सि ११ क्लीबेस्म मोनु० घुसिणं-वृद्धकविः- अ-
 नेन वृ धि कगचजेति वलुक् ११ अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक्
 विद्ध-कई । समृद्धि-रुद्धि-गृद्धि-सर्वत्र रुद्धितीये अरुद्धिमूर्द्धा-
 धैऽस्तेवा इति रूढी ढी अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ढ ड ११ अंत्यव्यं०
 सलुक् समिद्धी । इरूढी । गिरूढी । कृश- अनेन कृ कि शषोः सः
 ११ अतःसेडोः किसो । कृशानु-अनेन कि सर्वत्र शषोः सः नोणः
 ११ अक्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् किसान् कृशरा अनेन
 कि शषोः सः ११ अंत्यव्यं० किसरा- कृब्र अनेन कि सर्वत्र र-
 लुक् अनादौ० द्वित्वं द्वितीयस्य पूर्वठ च ११ क्लीबेस्म किङ् । तृप्त
 अनेन तृ ति सर्वत्र० रलुक् ११ अनादौ० प्प क्लीबेस्म मोनु०
 तिप्पं- कृषित अनेन कि शषोः सः कगचजेति तलुक् ११ अतः
 सेडोः किसिड । नृपः अनेन नृ नि पोवः ११ अतःसेडोः निवो ।
 कृत्या-अनेन कि त्योऽचैत्ये त्यस्य च अनादौ० ११ अंत्यव्यं० किच्चा ।
 कृति अनेन कि कगचजेति तलुक् ११ अक्लीबे अंत्यव्यं० सलुक्

किई । एवं धिई कृप अनेन कृ कि पोवः ११ किवो । कृपण--कि
पोवः ११ अनादौ अतःसेडोंः किविणो । कृपाण अनेन कृ कि
पोवः क्लीबेस्मृ किविणं । वृश्चिक--अनेन वृ वि वृश्चिकेश्च० श्र
श्रु कगचजेति कलुक् ११ विश्रुत् । वृत्त--वि--११ क्लीबे० वित्तं वृत्ति
अनेन वि ११ अक्लीबे० अंत्यव्यं सलुक् वित्ती । हृत अनेन हि
हिअं--व्याहृत--एवं वाहितं--बृंहित--कगचजेति तलुक् ११
अतःसेमोंः विहिउं । वृसीअनेन वृ वि ११ अंत्य० विसी--रुषि ११ अ
नेन रु रि शषोः सः अक्लीबे० इसी वितृष्ण--अनेन ति कगचजेति
तलुक् सूक्ष्म० ण्ण एह ११ अतःसेडोंः विहृणो । स्पृहा--अनेन
स्पृस्थाने स्पि स्पृहायां इति स्फि स्थाने डि अंत्यव्यं० सलुक्
विहा । सकृत् अनेन कृ कि कगचजेति कलुक् अंत्यव्यं० तलुक्
सलुक् च सइ । उत्कृष्ट--अनेन कृ कि अनादौ० द्वित्वं ह्रस्या
नुष्टे० ह्रस्यठः अनादौ० द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ ट ११ क्लीबेस्मृ०
मोनु० उक्किट्ठं । रुद्धि ११ रिः केवलस्य इतिः रु स्थाने रि अ-
क्लीबे० दीर्घः रिद्धी । नृशंस--अनेन नृ नि ११ शषोः सः अतः-
सेडोंः निसंसो ॥ १५० ॥

टीका भाषांतर. कृपा विगेरे शब्दोना आदि ऋनो इ आय. सं. कृपा--तेने चा-
लता सूत्रे इ आय पठी पोवः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी किवा रूप आय. सं. हृदय-तेने
चालता सूत्रे हृनो हि आय. पठी कगचज० क्लीबेस्मृ मोनु० ए सूत्रोथी ह्रियं
आय. सं. सृष्ट तेने चालता सूत्रे मृनो मि आय. पठी ह्रस्यानुष्टे अनादौ० द्वितीय०
क्लीबेस्मृ मोनु० ए सूत्रोथी मिट्ठं रूप आय. सं. सृष्ट तेने ऋतोऽत् बाकी पूर्ववत् अई
मिट्ठं रूप आय. सं. दष्ट--दष्टि--तेने चालता सूत्रे हृनो दिं आय. पठी ह्रस्थानु० अ-
नादौ० द्वितीय० अक्लीबे० दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी दिट्ठं दिट्ठी रूप आय. सं.
सृष्ट--सृष्टि--तेने चालता सूत्रोथी मृनो सि आय. बाकी दिट्ठी वत् सिद्ध आय. सं. गृष्टि
तेने चालता सूत्रे गृनो गि आय ह्रस्यानु० अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० वक्रादावन्त ए
सूत्रोथी गिण्ठी रूप सिद्ध आय. सं. पृथ्वी तेने चालता सूत्रोथी पृनो पि आय. पठी
त्वथ्वद्वधां० अनादौ द्वितीय अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पिछी रूप सिद्ध आय. सं.
भृगु तेने चालता सूत्रे भृ नो मि आय. कगचज० क्लीबे सौदीर्घः अंत्यव्यंजन० ए
सूत्रोथी भिज रूप आय. सं. भृंग भृंगार तेने चालता सूत्रे इ आय. पठी अतःसेडोंः

ए सूत्रधी भिंगो भिंगारो रूप सिद्ध आय. सं. शृंगार तेने चालता सूत्रधी सुनो सि
 आय पढी शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोधी सिंगारो रूप आय. सं. शृंगार तेने चा-
 लता सूत्रधी सुनो सि आय. पढी शषोः सः कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोधी
 सिआलो रूप आय. सं. घृणा तेने चालता सूत्रधी घृनो वि आय. पढी अंत्यव्यं०
 ए सूत्रधी घिणा रूप आय. सं. घुसृण तेने चालता सूत्रधी सृ नो सि आय. पढी
 क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोधी घुसिण रूप आय. सं. वृद्ध-कविः तेने चालता सूत्रधी
 वृ नो वि आय. पढी कगचज० अक्लीबे दीर्घ अंत्यव्यं० ए सूत्रोधी विद्ध-कई
 रूप सिद्ध आय. सं. समृद्धि-सद्धि-गृद्धि-तेने अद्धि० अनादौ द्वित्वं द्वि-
 तीयपूर्व० अंत्यव्यं० ए सूत्रोधी समिद्धी इद्धि गिद्धी एवां रूप सिद्ध आय. सं.
 कृश-तेने चालता सूत्रधी कूनो कि आय. पढी शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोधी
 किसो रूप सिद्ध आय. सं. कृशानु-तेने चालता सूत्रधी कि थयो पढी शषोः सः
 नोणः अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोधी किसानू रूप आय. सं. कृशरा तेने
 चालता सूत्रे कि आय. पढी शषोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रोधी किसरा रूप आय. सं.
 कृच्छ्र तेने चालता सूत्रे कि आय. पढी सर्वत्र रल्लुक् अनादौ० द्वितीयस्यपूर्व०
 क्लीबेसम् ए सूत्रोधी किच्छं रूप आय. सं. तृप्त तेने चालता सूत्रे तृनो ति आय.
 पढी सर्वत्र रल्लुक् अनादौ क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोधी तिप्पं रूप आय. सं कृषित
 तेने चालता सूत्रे कूनो कि आय. पढी शषोः सः कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोधी
 किसिओ रूप सिद्ध आय. सं. वृषः तेने चालता सूत्रे वृनो नि आय. पढी पोवः
 अतःसेडोः ए सूत्रोधी निवो रूप आय. सं. कृत्या तेने आ चालता सूत्रधी कूनो कि
 आय. पढी ल्योऽचैत्ये० अनादौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोधी किच्चा रूप आय. सं. कृति
 तेने चालता सूत्रे कि कगचज० अक्लीबे अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोधी किई रूप आय.
 एवी रीते सं. घृतिनुं विई रूप आय. सं. कृप तेने चालता सूत्रे कि आय पढी पोवः
 ए सूत्रे किवो रूप आय. सं. कृपण तेने चालता सूत्रे कि आय. पढी पोवः अनादौ०
 अतःसेडोः ए सूत्रोधी किविणो रूप आय. सं. कृपण-तेने चालता सूत्रे कि आय.
 पढी पोवः क्लीबे सम् ए सूत्रोधी किवानं रूप आय. सं वृश्चिक तेने चालता सूत्रे वृ-
 नो वि आय. पढी वृश्चिके० कगचज० ए सूत्रोधी विष्णुओ रूप सिद्ध आय. सं. वृत्त-
 तेने चालता सूत्रे वि आय. पढी क्लीबे ए सूत्रधी वित्तं रूप सिद्ध आय. सं. वृत्ति तेने
 चालता सूत्रे वि आय. पढी अक्लीबे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोधी वित्ती रूप आय. सं. हृत
 तेने चालता सूत्रे हि आय. पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोधी हिअं रूप आय. तेवीरीते
 सं. व्याहृतं तेनुं चाहित्तं रूप आय. सं. वृंहित ते चालता सूत्रे इ पढी कगचज०
 अतःसेडोः ए सूत्रोधी विहिओ रूप आय. सं. वृसी तेने चालता सूत्रे वि आय. पढी
 अंत्यव्यं० ए सूत्रधी विसी रूप आय. सं. ऋषि तेने चालतासूत्रे रि आय. पढी शषोः
 सः अक्लीबे ए सूत्रोधी रिसी रूप आय. सं. वितृष्ण तेने चालता सूत्रे ति आय. पढी
 कगचज० सूक्ष्मल० अतःसेडोः ए सूत्रोधी विइण्हो रूप आय. सं. स्पृहा तेने चा-

लता सूत्रे इ आय. पढी स्पृहायां अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी छिहा आय. सं. सकृत् तेने चाखता सूत्रे इ आय. पढी कगचज० अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी सह रूप आय. सं. उत्कृष्ट तेने चाखता सूत्रे कूनो कि आय. पढी अनादौदित्वं छस्यानु० अनादौ० द्वितीयपूर्व० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी उक्किटं रूप आय. सं. ऋद्धिः तेने चाखता सूत्रे रि आय. पढी केवलस्य इतिः अक्लीबे० ए सूत्रोथी रिद्धी रूप आय. सं. नृशंस तेने चाखता सूत्रे नूनो नि आय. पढी शषोः सः अतःसेडौ ए सूत्रोथी निसंसो रूप आय. ॥ १३७ ॥

पृष्ठे वानुत्तर पदे ॥ १३८ ॥

पृष्ठशब्देनुत्तरपदे रुत इद् जवति वा ॥ पिट्टी पट्टी । पिट्टि-परि-
ट्टविअं ॥ अनुत्तर पद इति किम् । महि-वट्टं ॥ १३८ ॥

मूल भाषांतर. जो ते उत्तर पदमां न होय तो पृष्ठ शब्दना कूनो विकट्टे इ आय. सं. पृष्ठ तेना पिट्टी पट्टी एवा रूप आय. सं. पृष्ठ परिस्थितं तेनुं पिट्टि-परिट्ट विअं आय. उत्तर पदमां न होय तेम कहुं छे तेथी सं. महीपृष्ठं तेनुं महि-वट्टं रूप आय. ॥ १३८ ॥

॥ दुंदिका ॥

पृष्ठ ३१ वा ११ उत्तरं च तत्पदं च उत्तरपदं न उत्तरपदं अनुत्तरपदं
तस्मिन् ३१ पृष्ठ अनेन वा पृ पि द्वितीये कृतोऽत् छस्यानु० छस्य
ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ ट ११ अक्लीबे दीर्घः पिट्टी
पट्टी । अंत्यव्यं० सल्लुक् महीपृष्ठ दीर्घह्रस्वौ ही हि कृतोऽत् पृ
प पोवः छस्यानु० छस्य ठ : द्वितीयपूर्वठस्य टः ११, क्लीबे सम्
मोनु० महि-वट्टं ॥ १३९ ॥

टीका भाषांतर. जो ते उत्तर पदमां न होय तो पृष्ठ शब्दना कूनो विकट्टे इ आय. सं. पृष्ठ- तेने चाखता सूत्रे नूनो पि आय बीजे पदे कृतोऽत् छस्यानु अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० अक्लीबे दीर्घः ए सूत्रोथी पिट्टी पट्टी एवां रूप आय. सं. मही पृष्ठ तेने दीर्घ ह्रस्व आय. पढी कृतोऽत् पोवः छस्यानु० द्वितीय पूर्वठस्यटः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी महि-वट्टं रूप आय. ॥ १३९ ॥

मसृण-मृगाङ्क-मृत्यु-शृङ्ग-पृष्ठे वा ॥ १४० ॥

एषु कृत इत् वा जवति ॥ मसिणं मसणं । मिश्रङ्को मयङ्को । मिञ्चु
मञ्चू । सिङ्गं सङ्गं धिङ्को धङ्को ॥ १४० ॥

मूल भाषांतर. मसृण मृगांक मृत्यु शृंग धृष्ट ए शब्दोना ऋनो इ विकल्पे
आय. सं. मसृणं तेनां मसिणं मसणं एवां रूप आय. सं. मृगांकः तेनां मिअंको
मयंको एवां रूप आय. सं. मृत्यु तेना मिचू मचू एवां रूप आय. सं. शृंगं तेना सिंगं
संगं रूप आय. सं. धृष्टः तेना धिद्धो घद्धो रूप आय. ॥ १३० ॥

॥ दुंदिका ॥

मसृणं च मृगांकश्च मृत्युश्च शृंगं च धृष्टश्च मसृणमृगांकमृत्युशृंग
धृष्टं तस्मिन् ७१ वा ११ मसृण— अनेन वा सृ सि द्वितीये ऋ-
तोऽत् ११ क्लीबे सम् मोनु० मसिणं मसणं । मृगांकः अनेन वा
मृ मि ह्रस्वः संयोगे गा ग कगच जेति लुक् ११ अतः सेडोंः मिअङ्को
द्वितीये मृगांक ऋतोऽत् मृ म ह्रस्वः कगचजेति गलुक् अवर्णो
११ अतः सेडोंः मयंकोमृत्यु अनेन वा मृ मि द्वितीये ऋतोऽत् मृ म
त्योऽचैत्ये त्यस्य च अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः अन्त्यव्यंजनस्य
लुक् मिचू मचू । शृंग अनेन वा शृ शि ऋतोऽत् शृ श शषोःसः ११
क्लीबे सम् मोनु० सिंगं संगं । धृष्टः अनेन धृ धि । द्वितीये ऋतोऽत्
दृस्यानु० दृस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ ट ११ अतः सेडोंः
धिद्धो घद्धो ॥ १३० ॥

टीका भाषांतर. मसृण मृगांक मृत्यु शृंग धृष्ट— ए शब्दोना ऋनो विकल्पे इ
आय. सं. मसृण तेने चालता सूत्रे सृनो सि आय. बीजा पद्दे ऋतोऽत् क्लीबेसम्
मोनु० ए सूत्रोथी मसिणं अने मसणं रूप सिद्ध आय. सं. मृगांकः तेने चालता सू-
त्रोथी सृनो मि आय पढी ह्रस्वः संयोगे कगचज० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी मिअंको
रूप आय. बीजे पद्दे मृगांकः तेने ऋतोऽत् ह्रस्वः कगचज अवर्णो अतःसेडोंः
ए सूत्रोथी मयंको रूप आय. सं. मृत्यु तेने चालता सूत्रे सृनो मि आय. बीजे पद्दे
ऋतोऽत् त्योऽचैत्ये अनादौ द्वित्वं अक्लीबे दीर्घ अन्त्यव्यंज० ए सूत्रोथी मिचू
मचू रूप आय. सं. शृंग तेने चालता सूत्रे शृनो शि आय पद्दे ऋतोऽत् शषोःसः
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सिंगं संगं रूप आय. सं. धृष्टः तेने चालता सूत्रे धृनो
धि आय. बीजे पद्दे ऋतोऽत् दृस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्० अतःसेडोंः ए
सूत्रोथी धिद्धो घद्धो रूप आय. ॥ १३० ॥

उहत्वादौ ॥ १३१ ॥

ऋतु इत्यादिषु शब्देषु आदेर्ऋत उद् जवति ॥ उ उ । परामुद्धो ।

पुटो पउटो । पुहई । पउत्ती । पाउसो । पाउठ । जुई । पहुडी ।
 पाहुडं । परहुडं । निहुअं । निउअं । विउअं । संवुअं । वुत्तन्तो ।
 निव्वुअं । निव्वुई । वुन्दं । वुन्दावणो । वुटो । वुट्टी । उसहो । मु-
 णालं । उल्लू । जामाउठ । माउठ । माउआ । जाउठ । पिउठ ।
 पुहुवी ॥ ऋतु । परामृष्ट स्पृष्ट । प्रवृष्ट । पृथिवी । प्रवृत्ति । प्रावृष् ।
 प्रावृत् । भृति । प्रभृति । प्रभृत । परभृत । निभृत । निवृत । वि-
 वृत । संवृत । वृत्तांत । निर्वृत । निर्वृति । वृन्द । वृन्दावन । वृरू ।
 वृद्धि । वृषभ । मृणाल । ऋजु । जामातृक । मातृक । मातृका ।
 भ्रातृक । पितृक । पृथ्वी । इत्यादि ॥ १३१ ॥

मूल भाषांतर. ऋतु विगेरे शब्दोना आदि ऋकारनो ऊ आय. सं. ऋतु तेनुं
 ऊऊ रूप आय. सं. परामृष्ट तेनुं परामुटो रूप आय. सं. स्पृष्टप्रवृष्ट तेनां पुटो पउटो
 रूप आय. सं. पृथिवी प्रवृत्ति तेनां पुहई पउत्ती रूप आय. सं. प्रावृष् प्रावृत तेनां
 पाउसो पाउओ रूप आय. सं. भृति प्रभृति तेनां भुई पहुडि रूप आय. सं. प्रभृत
 परभृत तेनां पाहुडं परहुओ रूप आय. सं. निभृत निवृत तेनां निहुअं निउअं रूप
 आय. सं. विवृतं संवृतं तेनां विउअं संवुअं रूप आय. सं. वृत्तांतः निवृतं तेना
 वुत्तन्तो निव्वुअं रूप आय. सं. निर्वृतिः वृन्दं तेना निव्वुई वुन्दं रूप आय. सं.
 वृन्दावनं वृब्धः वृद्धिः तेनां वुन्दावणो वुटो वुट्टी रूप आय. सं. वृषभः मृणालं ऋजु
 तेना उसहो मुणालं उल्लू एवा रूप आय. सं. जामातृक मातृकः मातृका तेना
 जामाउओ माउओ माउआ रूप आय. सं. भ्रातृक पितृक पृथ्वी तेना भाउओ
 पिउओ पुहुवी रूप आय. ॥ १३१ ॥

॥ दुंडिका ॥

उत् ११ ऋत्वादि ७१ ऋतु अनेन ऋ उ कगचजेति तलुक् अक्लीबे
 सौ दीर्घः उ ऊः अंत्यव्यंज० सलुक् उऊ । परामृष्ट अनेन मृ मु
 हस्यानु० अनादौ० ११ परामुटो । स्पृष्ट- अनेन स्पृ स्पु कगटडेति
 सलुक् हस्यानु० ह ठ । अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व थ ट ११
 अतःसेडोंः पुटो । प्रवृष्ट- अनेन वृवु । सर्वत्र तलुक् कगचजेति व-
 लुक् हस्यानु० ह ठः । अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ ट ११ अतः
 सेडोंः पउटो । पृथिवी- अनेन पृ पु पथिपृथिवीप्रतिश्रूत० इति
 थ खघथ० थ ह कगचजेति वलुक् सर्वत्र रलुक् ११ अक्लीबेसौ दीर्घः

अंत्यव्यं० सलुक् पुहई । प्रवृत्ति- अनेन वृ वु कगचजेति वलुक्
सर्वत्र रलुक् ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् पउत्ती । प्रावृष्-
सर्वत्र रलुक् अनेन वृ वु कगचजेति तलुक् दिक्प्रावृषोःसः षः
सः अतःसेडोः पाउसो । प्रावृत- सर्वत्र रलुक् अनेन वृ वु कगच-
जेति वलुक् तलुक्च अतःसेडोः पाउउ । मृति- ११ अनेन मृ जु
कगचजेति तलुक् ११ अक्लीबे० अंत्यव्यं० जुई । प्रमृति सर्वत्र० अ-
नेन नृ जु खघथ० न ह प्रत्यादौडः त डः अंत्य० सलुक् पहुडि ।
प्राचृत- सर्वत्र तरलुक् अनेन नृ जु खघथ० न ह प्रत्यादौडः त
डः ११ क्लीबे सम् पाहुडं । परचृत अनेन नृ जु खघथ० न ह क-
गचजेति तलुक् ११ अतःसेडोः परहुउ । निचृत- अनेन मृ जु ख-
घथ० न ह कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० निउथं ।
एवं विउथं । संबुथं । वुत्तन्तो । नीवुथं । निवुई । वृंद अनेन वृ
वु क्लीबे सम् मोनु० वुन्दं । वृंदावन अनेन वृ वु नोणः ११ अतःसे-
डोः वुन्दावणो । वृऊ अनेन वृ वु दिग्घविदग्घ वृद्धिवृद्धे ढः धस्य ढः
अनादौ० द्वित्वं द्वितीयपूर्वढस्य ढः ११ अतःसेडोः वुद्धो एवं वुद्धी
अक्लीबे दीर्घः । वृषन- अनेन वृ वु कगचजेति वलुक् शषोः सः
खघथ० न ह ११ अतःसेडोः ऊसहो- मृणाल- ११ अनेन मृ मु
क्लीबे सम् मोनु० मुणालं ऊजु- अनेन ऊ उ ११ अक्लीबे दीर्घः
अंत्यव्यं० सलुक् उज्जू । जामातृक- अनेन तृ तु कगचजेति त-
लुक् कलुक् च ११ अतःसेडोः जामाउउ । मातृक- अनेन तृ तु क-
गचजेति तकयोर्लुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् माउउ । त्रातृक- सर्वत्र
रलुक् अनेन तृ तु कगचजेति तकयोर्लुक् ११ अतःसेडोः नाउउ ।
एवं पितृक- अनेन तृ तु कगचजेति तकयोर्लुक् ११ अतःसेडोः
पिउउ । पृथ्वी अनेन पृ पु तन्वी तुढ्येषु इति वप्राग् उकारः ख-
घथ० थ ह ११ अंत्यव्यं० सलुक् पुहुवी ॥ १३१ ॥

टीका भाषांतर- ऋतु विगेरे शब्देना आदि ऋनो उ आय. सं. ऋतु तेने आ चालता
सूत्रधी उ आय पढी कगचज अक्लीबे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोधी उऊ रूप सिद्ध आय.

सं. परावृष्ट- तेने चाखता सूत्रथी सृ नो मु आय. पढी छस्यानु० अनादौ ए सूत्रोथी परमुट्टो रूप आय. सं. स्पृष्ट तेने चाखता सूत्रे उ थाय पढी कगटड छस्यानु० अनादौ० द्वितीय० पूर्व० अतःसेडों: ए सूत्रोथी पुट्टो रूप आय. सं. प्रवृष्ट तेने चाखता सूत्रथी वृनो वु थाय. पढी सर्वत्ररलुक् कगचज० छस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतःसेडों: ए सूत्रोथी पउट्टो रूप आय. सं. पृथिवी तेने चाखता सूत्रे उ थाय. पढी पथि पृथिवी० खघथ० कगचज० सर्वत्र रलुक् क्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पुहई रूप आय. सं. प्रवृत्ति तेने चाखता सूत्रथी वृनो वु थाय. पढी कगचज० सवर्त्र रलुक् अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पउत्ती रूप आय. सं. प्रावृष् तेने सर्वत्र रलुक् चाखता सूत्रे उ कगचज० दिक्प्रावृषोः अतःसेडों: ए सूत्रोथी पाउसो रूप आय. सं. प्रावृत तेने सर्वत्र रलुक् चाखता सूत्रे उ कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी पाउओ रूप आय. सं. भृति तेने चाखता सूत्रे भृनो मु कगचज० क्लीबेसम् अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी मुई रूप आय. सं. प्रभृति तेने सर्वत्र० चाखता सूत्रे उ खघथ० प्रत्यादौढः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पडुडि रूप आय. सं. प्राभृत तेने सर्वत्र० चाखता सूत्रे उ खघथ० प्रत्यादौढः क्लीबेसम् ए सूत्रोथी पाडुडं रूप आय. सं. परभृत तेने चाखता सूत्रे उ खघथ० कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी परडुओ रूप आय. सं. निभृत तेने चाखता सूत्रथी उ पढी कगचज० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी निडुअं रूप आय. सं. निवृत तेने चाखता सूत्रथी उ थाय. कगचज० क्लीबेसम् ए सूत्रोथी निडअं रूप आय. एवीरीते विवृत संवृत वृत्तांत निवृत्त अने निवृत्ति तेनां विडअं संवुअं वुत्तंतो निव्वुअं निव्वुई एवां रूप आय. सं. वृंद तेने चाखता रूप उ थाय. पढी क्लीबेसम्० मोनु० ए सूत्रोथी वुन्दं रूप आय. सं. वृन्दावन तेने तेने चाखता सूत्रे उ थाय. नोणः अतःसेडों: ए सूत्रोथी वुन्दावणो रूप आय. सं. वृद्ध तेने चाखता सूत्रथी उ थाय. पढी दिग्घविद्गघ वृद्धिवृद्धेढः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतःसेडों: ए सूत्रोथी वुट्टो रूप आय. एवीरीते वुट्टी रूप आय. तेने अक्लीबे दीर्घः ए सूत्र लागेढे. सं. वृषभ तेने चाखता सूत्रे उ थाय. पढी कगचज० शषोः सः खघथ० अतःसेडों: ए सूत्रोथी उसहो रूप आय. सं. मृणाल तेने चाखता सूत्रे उ थाय. पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी मुणालं रूप आय. सं. ऋजु- तेने चाखता सूत्रे उ थाय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उरुजु रूप आय. सं. जामातृक तेने चाखता सूत्रथी उ थाय कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी जामाउओ रूप आय. सं. मातृक तेने चाखता सूत्रथी उ थाय. कगचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रथी माउओ थाय. सं. ज्ञातृक तेने सर्वत्र रलुक् चाखता सूत्रे उ थाय. कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी भाउओ रूप आय. सं. पितृक तेने चाखता सूत्रथी उ थाय. कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी पिउओ रूप आय. सं. पृथ्वी तेने चाखता सूत्रे उ थाय. तन्वीतुल्येषु० खघथ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पुहुवी रूप आय. ॥ १३१ ॥

निवृत्त-वृन्दारके वा ॥ १३५ ॥

अनयोक्त उद् वा जवति ॥ निवृत्तं निश्चत् । वृन्दारया वन्दारया ॥ १३५ ॥

मूल भाषांतर. निवृत्त अने वृन्दारक शब्दना क्रनो विकल्पे उ थाय. सं. नि-
वृत्त तेनां निवृत्तं निश्चत् एवां रूप थाय. सं. वृन्दारकाः तेना वृन्दारया वन्दारया
एवां रूप थाय. ॥ १३५ ॥

॥ ढुंडिका ॥

निवृत्तं च वृन्दारकं च निवृत्तवृन्दारकं तस्मिन् ११ वा ११ निवृत्त
११ अनेन वा वृ बु क्लीवेस्म मोनु० निवृत्तं । निवृत्त ११ क्रतोऽत्
वृ व कगचजेति वलुक् ११ क्लीवेस्म मोनु० निश्चत् । वृन्दारक
अनेन वा वृ बु द्वितीये क्रतोऽत् वृ व कगचजेति कलुक् अवर्णो
१३ जस्रशसोर्लुक् जस्रशस्रसि चोदीर्घः वृन्दारया । वन्दारया ॥ १३५ ॥

टीका भाषांतर. निवृत्त अने वृन्दारक शब्दना क्रनो विकल्पे उ थाय. सं.
निवृत्त- तेने चाखता सूत्रे वृनो बु थाय पढी क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी निवृत्तं रूप
सिद्ध थाय. पद्दे निवृत्त तेने क्रतोऽत् कगचज० क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी नि-
श्चत् रूप थाय. सं. वृन्दारकाः तेने चाखता सूत्रे वृनो बु थाय. अने बीजे पद्दे क्रतोऽत्
कगचज० अवर्णो जस्रशसोर्लुक् जस्रशस्रसि ए सूत्रोथी वृन्दारया वन्दा-
रा एवां रूप थाय. ॥ १३५ ॥

वृषजे वा वा ॥ १३६ ॥

वृषजे क्रतो वेन सह उद् वा जवति ॥ उसहो वसहो ॥ ३३ ॥

मूल भाषांतर. वृषभ शब्दना क्रनो वनी साथे विकल्पे उ थाय. सं. वृषभ तेनां
उसहो वसहो एवां रूप थाय. ॥ १३६ ॥

॥ ढुंडिका ॥

वृषजे ११ वा ११ वा ३१ वृषज अनेन वा वकारेण सह उ
शषोः सः अतः सेढोः उसहो । द्वितीये क्रतोऽत् वृ व शेषं पूर्व-
वत् वसहो । ॥ १३६ ॥

टीका भाषांतर. वृषज शब्दना क्रनो वनी साथे विकल्पे उ थाय. सं. वृषभ तेने
चाखता सूत्रथी वसहित क्रनो उ थयो पढी शषोः सः अतः सेढोः ए सूत्रोथी उस-
हो रूप सिद्ध थाय. बीजे पद्दे क्रतोऽत् वाकी पूर्ववत् सूत्र लागी वसहो रूप थाय. ॥ १३६ ॥

गौणान्त्यस्य ॥ १३४ ॥

गौणशब्दस्य योज्यत्वं कृत् तस्य उद् जवति ॥ माउ-मण्डलं । मा-
उहरं । पिउ-हरं । माउ-सिआ । पिउ-सिआ । पिउ-वणं । पिउ-वई ॥ १३४ ॥

मूल भाषांतर. गौणशब्दनो अंत्य कृ तनो उ आय. सं. मातृ-मंडल तेनुं माउ-
मण्डलं एतुं रूप आय. सं. मातृ-गृहं तेनुं माउहरं रूप आय. सं. पितृ-गृहं तेनुं
पिउ-हरं रूप आय. सं. मातृ-स्वसा तेनुं माउ-सिआ रूप आय. सं. पितृ-
स्वसा तेनुं पिउ-सिआ रूप आय. सं. पितृ-वनं तेनुं पिउ-वणं रूप आय. सं.
पितृ-पति तेनुं पिउ-वई रूप आय. ॥ १३४ ॥

॥ टुटिका ॥

गौणांत्य-६१ गौणस्य अंत्यः गौणांत्यः तस्य मातृ-मंडलं । मा-
तृणां मंडलं मातृमंडलं । कगटडेति तलुक् अनेन कृ उ क्लीबेसम्
मोनु० माउ-मंडलं । मातृ-गृह- कगटडेति तलुक् अनेन कृ उ
गृहस्य घरपतौ इति गृहस्थाने घरादेशः खघथ० घस्य हः ११ क्लीबे
सम् माउ-हरं एवं पितृ-गृहं पिउ-हरं मातृस्वसृ- कगटडेति त-
लुक् अनेन कृ उ मातृपितृ स्वसृ सिआओ स्वसृस्थाने सिआ आ-
देशः अंत्यव्यंज० सलुक् माउ-सिआ । एवं पितृ-स्वसृ पिउ-
सिआ । पितृवन- कगटडेति तलुक् अनेन कृ उ नोणः ११ क्लीबे
सम् मोनु० पिउ-वणं पितृ-पति कगटडेति तलुक् अनेन कृ उ ।
पोवः यस्य वः कगचजेति तलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं०
सलुक् पिउ-वई ॥ १३४ ॥

टीका भाषांतर. गौणशब्दना अंत्य कनो उ आय. सं. मातृ-मंडल तेमां मातृ
ए गौणशब्ददे. तेने कगटड चाखता सूत्रे कनो उ आय. क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोशी
माउ-मंडलं रूप सिअ आय. सं. मातृ-गृह तेने कगटड० चाखता सूत्रे कनो उ
आय. पडी गृहस्यघरपतौ खघथ० क्लीबेसम् ए सूत्रोशी माउ-हरं रूप आय. एवीरीते
सं. पितृ-गृहं तेनुं पिउ-हरं रूप आय. सं. मातृ स्वसृ तेने कगटड० चाखता सूत्रे
कनो उ आय. मातृपितृस्वसृः सिआओ अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोशी माउ-सिआ
रूप आय. एवीरीते पितृ-स्वसा तेनुं पिउसिआ रूप आय. सं. पितृ-वन कगटड
चाखता सूत्रे कनो उ आय. नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोशी पिउ-वणं रूप आय.

पितृ-पति कगटङ्क चाखता सूत्रे ऋनो उ आय. पोवः कगचज० अक्लीबेसौ० अं-
त्यव्यं० ए सूत्रोथी पिउ-वई रूप सिद्ध आय. ॥ १३४ ॥

मातुरिद्धा ॥ १३५ ॥

मातृशब्दस्य गौणस्य कृत इद् वा जवति ॥ माइ-हरं । माउ-हरं ॥
कचिदगौणस्यापि । माईणं ॥ १३५ ॥

मूल भाषांतर. गौण एवा मातृ शब्दना ऋनो विकट्ये इ आय. सं मातृ-गृहं तेनुं
माइ-हरं आय. अने पक्षे माउ-हरं आय. सं. मातृणां तेनुं माईणं रूप आय. ॥ १३५ ॥

॥ टुंडिका ॥

मातृ ६१ इद् ११ वा ११ मातृ-गृह क इ पक्षे गौणांत्यस्य क उ
गृहस्य घर पतौ गृहस्य घर खघथ० घस्य हः ११ क्लीबेसम् मोनु०
माइ-हरं । माउ-हरं । मातृ ६३ कगटङ्केति तलुक् अनेन इ
टाआमोर्णः जस्रशस्रइई ई माईणं ॥ १३५ ॥

टीका भाषांतर. गौण एवा मातृ शब्दना स नो विकट्ये इ आय. सं. मातृ-गृह
तेने ऋनो इ आय. बीजे पक्षे गौणांत्यस्य ए सूत्रोथी ऋनो उ आय. पत्नी गृहस्य
घरपतौ खघथ० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी माइ-हरं माउहरं एवां रूप आय.
सं. मातृणां तेने कगटङ्क० चाखता सूत्रे इ टा आमोर्णः जस्रशस्रइई ए सूत्रोथी
माईणं रूप आय. ॥ १३५ ॥

उदूदोन्मृषि ॥ १३६ ॥

मृषाशब्दे कृत उत् ऊत् उच्च जवंति ॥ मुसा । मूसा । मोसा ।
मुसा-वाउ । मूसा-वाउ । मोसा-वाउ ॥ १३६ ॥

मूल भाषांतर. मृषा शब्दना ऋकारना उ ऊ ओ आय. सं. मृषा तेनां मुसा
मूसा मोसा एवां रूप आय. सं. मृषावाद तेना मुसा-वाओ मूसा-वाओ मो-
सावाओ एवां रूप आय. ॥ १३६ ॥

॥ टुंडिका ॥

उच्च ऊच्च उच्च उदूदोत् ११ मृषा ३१ अनेन उ ऊ उ शषोःसः
११ अंत्यव्यं सलुक् । मुसा । मूसा । मोसा । मृषावाद-कगचजेति
दलुक् ११ शषोः सः अनेन मु मू मो अतः सेडोः मुसा-वाउ । मू-
सा-वाउ । मोसा-वाउ ॥ १३६ ॥

टीका भाषांतर. मृषा शब्दना ऋना उ ऊ ओ आय. सं. मृषा- तेने चालता सूत्रथी उ ऊ ओ आय पढी शषोः सः अंत्यव्यं ए सूत्रोथी मुसा मूसा मोसा एवां रूप आय. सं. मृषाबाद तेने कगजच शषोः सः ए सूत्रथी मु मू मो आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी मुसा-वाळ मूसा-वाळ मोसा-वाळ एवां रूप आय. ॥ १३६ ॥

इडुतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथक् मृदङ्ग-नमृके ॥ १३७ ॥

एषु कृत इकारोकारौ जवतः ॥ विडो बुडो । विड्डी बुड्डी । पिहं ।

पुहं । मिङ्गो मुङ्गो । नत्तिउ नत्तुउ ॥ १३७ ॥

मूल भाषांतर. वृष्ट वृष्टि पृथक् मृदङ्ग नमृक ए शब्दोना ऋना इकार अने उकार आय. सं. वृष्ट- तेनां विडो बुडो एवां रूप आय. सं. वृष्टि तेनां विड्डी बुड्डी एवा रूप आय. सं. पृथक् तेनां पिहं पुहं रूप आय. सं. मृदङ्ग तेना मिङ्गो मुङ्गो रूप आय. सं. नमृक तेना नत्तिओ नत्तुओ रूप आय. ॥ १३७ ॥

॥ टुंढिका ॥

इच्च उच्च इडुतौ १२ वृष्टश्च वृष्टिश्च पृथक् च मृदङ्गं च नमृकश्च वृष्ट-
वृष्टिपृथक्मृदङ्गनमृकं तस्मिन् ७१ वृष्ट- अनेन प्रथमे वृ वि द्वि-
तीये वृ बु वृस्यानुष्टौ वृ अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं वृ ट ११ अतः
सेडोंः विडो बुडो वृष्टि- अनेन वृ वि द्वितीये वृ बु वृस्यानुष्टौ वृ
अनादौ द्वित्वं द्वितीयं पूर्व वृ ट ११ अङ्गीवे सौ दीर्घः अं-
त्यव्यं सल्लुक् विड्डी बुड्डी । पृथक् अनेन पृ पि खल्लुक् घस्य हः
द्वितीये पृ पु ११ अव्ययसल्लुक् वास्वरेमश्च ल्लुक् मोनुष्टौ पिहं पुहं ।
मृदङ्ग- अनेन प्रथमे मृ मि द्वितीये मृ मु इः स्वप्नादौ इति दस्य
इ ११ अतःसेडोंः मिङ्गो मुङ्गो । नमृक- र कगटडेति पल्लुक् अ-
नेन तृ ति द्वितीये तृ तु अनादौ द्वित्वं कगचजेति कल्लुक् ११ अ-
तःसेडोंः नत्तिउ नत्तुउ ॥ १३७ ॥

टीका भाषांतर. वृष्ट वृष्टि पृथक् मृदङ्ग नमृक ए शब्दोना ऋना इ अने उ आय. सं. वृष्ट तेने चालता सूत्रे वृनो वि आय पढे वृनो बु आय पढी वृस्यानुष्टौ अनादौ द्वित्वं द्वितीयं अतःसेडोंः ए सूत्रोथी विडो बुडो रूप आय. सं. वृष्टि तेने चालता सूत्रथी वृनो वि आय बीजे पढे वृनो बु आय पढी वृस्यानुष्टौ अनादौ द्वितीयं अङ्गीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं ए सूत्रोथी विड्डी बुड्डी रूप आय. सं. पृथक् तेने चालता सूत्रे वृनो पि आय खल्लुक् बीजे पढे वृनो पु आय. पढी अंत्यव्यं वास्व

रेमश्च मोनु० ए सूत्रोथी पिहं पुहं रूप आय. सं. मृदंग तेने चाखता सूत्रे प्रथम पक्षे
मृनो मि अने बीजे पक्षे मृ नो मु आय. पढी इः स्वमादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी
मिहंगो मुहंगो एवां रूप आय. सं. नमृक तेने कगटड चाखता सूत्रे तृ नो ति तथा तु
आय पढी अनादौ द्वित्वं कगचज ११ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी नत्तिओ नसुओ
रूप सिद्ध आय. ॥ १३७ ॥

वा बृहस्पतौ ॥ १३८ ॥

बृहस्पतिशब्दे कृत इडुदौ वा जवतः ॥ बिहप्फई बुहप्फई ।
पक्षे बहप्फई ॥ १३८ ॥

मूल भाषांतर. बृहस्पति शब्दना कना इ अने उ आय. सं. बृहस्पति तेना
बिहप्फई बुहप्फई आय अने पक्षे बुहप्फई पण आय. ॥ १३८ ॥

॥ टुंडिका ॥

वा ११ बृहस्पति ७१ बृहस्पति- अनेन वृ वि द्वितीये वृ उ षप-
स्पयोः फः स्पस्य फः अनादौ० द्वित्वं । द्वितीयपूर्व० फ प कग-
चजेति तलुक् ११ अक्लीवे सौ दीर्घः इ ई अंत्यव्यं० सलुक् बिहप्फई
बुहप्फई । यत्र इडुतौ न जवतः तत्र कृतोऽत् बहप्फई तद्देव ॥ १३९ ॥

टीका भाषांतर. बृहस्पति शब्दना कना इ अने उ आय. सं. बृहस्पति तेने
चाखता सूत्रे वृनो वि आय बीजे पक्षे वृनो उ आय. पढी षपस्पयोः फः अनादौ०
द्वितीय० कगचज० अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी बिहप्फई बुहप्फई
एवां रूप आय. ज्यारे इ के उ न आय त्यारे कृतोऽत् सूत्रोथी बहप्फई रूप आय. ॥ १३९ ॥

इदेदोद् वृन्ते ॥ १४० ॥

वृन्तशब्दे कृत इत् एत् उच्च जवन्ति ॥ विण्टं वेण्टं वोण्टं ॥ १४० ॥

मूल भाषांतर. वृन्त शब्दना क नो इ ओ आय. सं. वृन्त तेनां विण्टं वेण्टं
वोण्टं रूप आय. ॥ १४० ॥

॥ टुंडिका ॥

इदेदोत् ११ वृन्त ७१ वृन्त ७ अनेन प्रथमे वृ वि द्वितीये वृ वे
तृतीये वृ वो वृन्तेण्टः इति तस्य एण्टः ११ क्लीवे समू मोनु० विण्टं
वेण्टं वोण्टं ॥ १४० ॥

टीका भाषांतर. वृन्त शब्दना क्रना इ ओ आय. सं. वृन्त तेने प्रथम पहे इ आय बीजे पहे ए आय. अने बीजे पहे ओ आय. पठी वृन्तेण्टः ए सूत्रथी तनो. ण्ट आय. ह्रीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी विण्टं वेण्टं वोण्टं एवां रूप आय. ॥ १३९ ॥

रिः केवलस्य ॥ १४० ॥

केवलस्य व्यंजनेनासंपृक्तस्य कृतो रिरादेशो जवति ॥ रिद्धी । रिष्ठो ॥

मूल भाषांतर. केवल एट्ठे व्यंजन साथे नहीं मलेखा एवा क्रनो रि आदेश आय. सं. क्रद्धि तेनुं रिद्धी रूप आय. सं. क्रक्ष तेनुं रिच्छो रूप आय. ॥ १४० ॥

॥ टुंडिका ॥

रि ११ केवल ६१ क्रद्धि ११ क्र रि अह्नीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० स-
लुक् रिद्धी । क्रद्ध अनेन क्र रि क्रःखःकचित्तु इति क्रस्य ठः
अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु पूर्व ठः च ११ अतः सेढोंः रिष्ठो ॥ १४० ॥

टीका भाषांतर. एकला क्रनो रि आदेश आय. सं. क्रद्धि तेने चालता सूत्रथी
क्रनो रि आय. पठी अह्नीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रिद्धी रूप आय. सं. क्रक्ष
तेने चालता सूत्रथी क्रनो रि आय पठी क्रः खः कचित्तु अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः-
सेढोंः ए सूत्रोथी रिच्छो रूप आय. ॥ १४० ॥

ऋणर्ज्वषजर्तृषौ वा ॥ १४१ ॥

ऋण ऋग ऋषज ऋजु ऋषिषु कृतो रिर्वा जवति ॥ रिणं अणं ।

रिज्जू उज्जू । रिसहो उसहो । रिऊ उऊ । रिसी इसी ॥ १४१ ॥

मूल भाषांतर. ऋण ऋजु ऋषम ऋतु अने ऋषि शब्दना क्रनो विकट्ये रि
आय. सं. ऋणं तेनां रिणं अणं एवां रूप आय. सं. ऋजु तेनां रिज्जू उज्जू एवा रूप आय.
सं. ऋषम तेनां रिसहो उसहो एवां रूप आय. सं. ऋतु तेनां रिऊ उऊ एवां रूप
आय. सं. ऋषि तेनां रिसी इसी एवां रूप आय. ॥ १४१ ॥

॥ टुंडिका ॥

ऋणं च ऋजुश्च ऋषजश्च ऋतुश्च ऋषिश्च तस्मिन् ७१ वा ११ ऋण-
अनेन क्र रि द्वितीये कृतोऽतु अ ११ ह्नीवे सम् मोनु० रिणं
अणं । ऋजु- अनेन वा क्र रि द्वितीये उहत्वादौ क्र उ ११ अ-
ह्नीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रिज्जू उज्जू ऋषज अनेन रि श-

षोःसः ष स खघथ० ज ह ११ अतः सेडोंः रिसहो द्वितीये उह-
त्वादौ क उ शेषं पूर्ववत् । उसहो । क्तु अनेन वा क रि कगच-
जेति तलुक् ११ अह्नीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रिज् द्वितीये
उहत्वादौ क उ शेषं पूर्ववत् उऊ रुषि अनेन वा क रि शषोः सः
पः सः ११ अह्नीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रिसी । द्वितीये
रुषि इत्कृपादौ क इ शेषं तद्वत् इसी ॥ १४१ ॥

टीका भाषांतर. कण क्तु ऋज क्तु अने रुषि ए शब्दोना क्तनो विकट्पे रि
थाय. सं. कण तेने चालता सूत्रथी क्तनो रि थाय. बीजे पहे क्तोऽत् ह्नीवे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी रिणं अणं एवां रूप थाय. सं. क्तु तेने चालता सूत्रे विकट्पे क्तनो
रि थाय बीजे पहे उहत्वादौ अह्नीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रिज् उज्
एवां रूप थाय. सं क्तु अने तेने चालता सूत्रथी रि थाय. पठी शषोः सः खघथ० अतः
सेडोंः ए सूत्रोथी रिसहो थाय. अने बीजे पहे उहत्वादौ वाकी पूर्ववत् थई उसहो
रूप थाय. सं. क्तु तेने विकट्पे क्तनो रि थाय. पठी कगचज० अह्नीवे सौ दीर्घः
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रिज् थाय. अने बीजे पहे उहत्वादौ सूत्र पामी वाकी पूर्ववत्
साधन थई उऊ एवुं रूप थाय. सं. क्तपि तेने चालता सूत्रथी विकट्पे क्तनो रि थाय पठी
शषोः सः अह्नीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रथी रिसी रूप थाय. बीजे पहे इत्कृ-
पादौ अने वाकी पूर्ववत् थई इसी एवुं रूप सिद्ध थाय ठे. ॥ १४१ ॥

दशः किप्-टक्सकः ॥ १४२ ॥

किप् टक् सक् इत्येतदन्तस्य दशोर्धातोर्ज्ञतो रिरादेशो जवति ॥
सहक् । सरि-वणो । सरि-रूवो । सरि-वन्दीणं ॥ सहशः ।
सरिसो ॥ सहक्षः । सरिष्ठो ॥ एवं एआरिसो । जवारिसो । जा-
रिसो । तारिसो । केरिसो । एरिसो । अन्नारिसो । अहारिसो ।
तुहारिसो ॥ टक्सक्साहचर्यात् लदाद्यन्यादिसूत्रविहितः कि-
विह गृह्यते ॥ १४२ ॥

मूल भाषांतर. किप् टक् सक् ए प्रत्ययो जेने अंते आवेला होय एवां दश धा-
तुना क्त नो रि आदेश थाय. सं. सहग्वर्णः तेनुं सरि-वणो रूप थाय. सं. सहक् रूपः
तेनुं सरि-रूवो थाय. सं. सहग्वर्दि तेनुं सहग्वन्दीणं एवुं रूप थाय. सं. सहशः
तेनुं सरिसो रूप थाय. सं. सहक्षः तेनुं सरिष्ठो रूप थाय. एवीरीते सं. एतादशः
तेनुं एआरिसो रूप थाय. सं. भवादशः तेनुं भवारिसो रूप थाय. - सं. यादशः

तेतुं जारिसो रूप आय. सं. तादृशः तेतुं तारिसो रूप आय. सं. कीदृशः तेतुं के-
रिसो रूप आय. सं. ईदृशः तेतुं एरिसो रूप आय. सं. अन्यादृशः तेतुं अन्नारिओ
रूप आय. सं. अस्मादृशः तेतुं अन्नारिसो रूप आय. सं. युष्मादृशः तेतुं तुह्मा-
रिसो रूप आय. मूलमा टक् अने सक प्रत्ययनी साथे गण्णां ठे तेथी अहिं त्यदादि अ-
न्यादि सूत्रमां कहेखो किप् प्रत्यय ग्रहण करवो ॥ १४१ ॥

॥ दुंदिका ॥

दृश ६१ किप् टक् सक ६१ सदृग्वर्णः सदृग् वर्णो यस्य सः
अंत्यव्यं० सलुक् कगचजेति दलुक् अनेन रि सर्वत्र रलुक् अनादौ
द्वित्वं ११ अतः सेडोंः सरि-वणो । सदृक् रूपः सदृक् रूपं यस्य
सः अंत्यव्यं० सलुक् कगचजेति दलुक् अनेन रि पोवः अतः सेडोंः
सरि-रूवो । एवं सदृग्वंदि- सरि-बन्दीणं । सदृशः कगचजेति
दलुक् अनेन रि शषोः सः अतः सेडोंः सरिसो । सदृक् कगच-
जेति दलुक् अनेन रि कः खः कचित्तुठजौ कस्य ठः अनादौ
द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठ च अतः सेडोंः सरिष्ठो । एतादृशः कगचजेति
दलुक् अनेन रि शषोः सः अतः सेडोंः एन्नारिसो । जवादृशः
कगचजेति दलुक् अनेन रि शषोः सः अतः सेडोंः जवारिसो ।
यादृशः आदेर्यो जः यस्य जः शेषं पूर्ववत् जारिसो । तादृशः शेषं
पूर्ववत् तारिसो । कीदृशः एत्पीयूषापीडबिचीतके इति की के शेषं
पूर्ववत् केरिसो । एवं ईदृश एरिसो । अन्यादृश- अधोमनयां
यलुक् अनादौ द्वित्वं शेषं पूर्ववत् अन्नारिसो । अस्मादृश- युष्मा-
दृश- सूक्ष्मज्ञानष्णस्रद्धलृदृणां ण्डः युष्मदर्थपरतः तद्वत् अह्मा-
रिसो तुह्यारिसो ॥ १४२ ॥

टीका भाषांतर. किप् टक् सक ए प्रत्यय जेने आन्या होय एवा दृश धातुना
अ नो रि आय. सं सदृग्वर्णः (सरखावर्णवालो) तेने अंत्यव्यं० कगचज० चा-
लता सूत्रे रि आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सरि-वणो
ए रूप आय. सं. सदृक् रूपः (सरखा रूपवालो) तेने अंत्यव्यं० कगचज० चालता सूत्रे
रि आय पो वः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सरि-रूवो एवं रूप आय. तेवी रीते सं. सदृग्
वंदि तेतुं सरि-बन्दीणं आय. सं. सदृशः तेने कगचज० चालता सूत्रे रि आय. शषोः
सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सरिसो रूप आय. सं. सदृक् तेने कगचज० चालता

सूत्रे रि आय. पत्नी क्षःखःकचिसुछञ्चौ अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोंः
ए सूत्रोथी सरिच्छो रूप आय. सं. एतादृशः कगचज० चाखता सूत्रे रि आय. शषोः
सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी एआरिसो रूप आय. सं. भवादृशः तेने कगचज०
चाखता सूत्रे रि आय. पत्नी शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी भवारिसो रूप आय.
सं. यादृशः आदेयो जः बाकी पूर्ववत् जारिसो रूप आय. सं. तादृशः तेने पूर्ववत्
साधनथी तारिसो रूप आय. सं कीदृशः तेने एत्पीयूषापीडविभीतक ए सूत्र लागी
बाकी पूर्ववत् साधनथी केरिसो रूप आय. एवीरीते सं. ईदृश तेनु एरिसो रूप आय. सं.
अन्यादृश तेने अधोमनयां० अनादौ० बाकी पूर्ववत् साधनथी अन्नारिसो रूप
आय. सं.अस्मादृश युष्मादृश तेने सूक्ष्मश्नष्ण युष्मदर्थपरेतः ए सूत्रथी अह्मा-
रिसो तुह्यारिसो रूप आय. ॥ १४३ ॥

आहतते ङिः ॥ १४३ ॥

आहतशब्दे कृतो ङिरादेशो जवति ॥ आङिङ ॥ १४३ ॥

मूल भाषांतर. आहत शब्दना ऋ ने ठेकाणे ङि आदेश आय. सं. आहत तेनु
आङिङो रूप आय. ॥ १४३ ॥

॥ दुंडिका ॥

आहत ७१ ङि ११ आहत- अनेन ऋ ङि कगचजेति दलुक् ११

अतःसेडोंः आङिङ ॥ १४३ ॥

टीका भाषांतर. आहत शब्दना ऋ नो ङि आय. सं. आहत शब्द तेने आ
चाखता सूत्रे ऋनो ङि आय. पत्नी कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रथी आङिङो रूप आय.

अरिहते ॥ १४४ ॥

हसशब्दे कृतोऽरिरादेशो जवति ॥ दरिङ । दरिअ-सीहेण ॥ १४४ ॥

मूल भाषांतर. हस शब्दना ऋनो अरि आदेश आय. सं. हस तेनु दरिङो रूप
आय. सं. हस-सिंहेन तेनु दरिअ-सीहेण एडु रूप आय. ॥ १४४ ॥

॥ दुंडिका ॥

अरि ११ हस ७१ हस अनेन अरि दरि कगटडेति पलुक् कगच-
जेति० तलुक् ११ अतः सेडोंः दरिङ । हस-सिंह- अनेन अरि
दरि कगचजेति तलुक् कगटडेति दलुक् ३१ ईजिंवासिंहत्रिंश
इति सीहमांसादेवानुस्वारलुक् टाआमोर्णः टा ण टाणशस्येत्
इति हे दरिअसीहेण ॥ १४४ ॥

टीका भाषांतर. दस शब्दना कनो अरि आदेश आय. सं. दस तेने आ चाखता सूत्रे अरि आदेश आय. एटले दरि अयुं. पढी कगटड कगचज० अतःसेडों: ए सू-
त्रोथी दरिओ रूप आय. सं. दससिंह तेने चाखता सूत्रे अरि आदेश आय. पढी क-
गचज० कगटड ईजिह्वासिंह० मांसादेर्वा टा आमोर्णः टाणशस्येत् ए सूत्रोथी
दरिअ-सीहेण एवुं रूप आय. ॥ १४४ ॥

वृत इलि: कृत-कृन्ने ॥ १४५ ॥

अनयोवृत इलिरादेशो जवति ॥ किलिन्न-कुसुमोवयारेसु ॥ धा-
रा-किलिन्न-वत्तं ॥ १४५ ॥

मूल भाषांतर. कृत अने कृन्न ना ल्हने स्थाने इलि आदेश आय. सं. कृतकुसु-
मोपचारेषु तेनुं किलिन्न-कुसुमोवयारेसु एवुं रूप आय. सं. धाराकृतपात्रं तेनुं
धारा-किलिन्न-वत्तं एवुं रूप आय. ॥ १४५ ॥

॥ दुंढिका ॥

वृत ६१ इलि: ११ कृतं च कृन्नं च कृत कृन्नं तस्मिन् ७१ कृतकु-
सुमोपचार- अनेन कृ स्थाने किलि कगटडेति प्लुक् अनादौ
द्वित्वं च पोवः कगचजेति यलुक् अवर्णो० ७३ तिस्र्यः सुपि
इति एकारः किलिन्नकुसुमोवयारेसु । धाराकृतपात्रं- धाराजिः
कृन्नं पात्रं यस्य तत् अनेन किलि पोवः सर्वत्र यलुक् अनादौ द्वित्वं
ह्रस्वःसंयोगे वा व क्लीबे सम् मोनु० धाराकिलिन्न-वत्तं ॥ १४५ ॥

टीका भाषांतर. कृत अने कृन्न ए वे शब्दोना ल्ह ने इलि एवो आदेश आय. सं.
कृतकुसुमोपचारे षु तेने आ चाखता सूत्रे कृन्ने स्थाने किलि आय. पढी कगटड अनादौ
पोवः कगचज० अवर्णो मिस्र्यः सुपि ए सूत्रोथी किलिन्नकुसुमोवयारेसु
ए रूप सिद्ध आय. सं. धाराकृतपात्र एटले धाराथी आर्ष (जीनु) वे पात्र जेनुं ते
तेने आ चाखता सूत्रे किलि आय पढी पोवः सर्वत्र यलुक् अनादौ द्वित्वं ह्रस्वः-
संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी धाराकिलिन्नवत्तं एवुं रूप आय. ॥ १४५ ॥

एत इद्रा वेदना-चपेटा-देवर-केसरे ॥ १४६ ॥

वेदनादिषु एत इत्वं वा जवति ॥ विअणा वेअणा । चविठा ॥
विअठ-चवेठा-विणोआ । दिअरो देवरो ॥ मह-महिअ-दसण-
किसरं । केसरं ॥ महिला महेला इति तु महिलामहेलाज्यां
शब्दाज्यां सिद्धम् ॥ १४६ ॥

मूल भाषांतर. वेदना चपेटा देवर केसर ए शब्दोना एनो विकटपे इ आय. सं. वेदना तेना विअणा वेअणा एवां रूप आय. सं. चपेटा तेना चविडा चवेडा एवां रूप आय. जेम सं. विकटचपेटाविनोदा तेनुं विअड-चवेडा-विणोआ एवुं रूप आय. सं. देवर तेना दिआरो देवरो एवां रूप आय. सं. महमहित-दशनकेसरं तेनुं महमहिअ-दसन-किसरं वा केसरं एवुं रूप आय. महिला अने महेला ए वे रूप महिला तथा. महेला शब्दथी सिद्ध अयेलाळे ॥ १४६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

एत् ६१ इत् ११ वा ११ वेदना च चपेटा च देवरश्च केसरं च वेदनाचपेटादेवरकेसरं तस्मिन् ७१ वेदना- अनेन वा वे वि कगचजेति दलुक् नोणः ११ अंत्यव्यंजं सलुक् विअणा वेअणा । चपेटा अनेन वा पि पे पोवः टोडः अंत्यव्यंजनं चविडा चवेडा । विकटचपेटाविनोदा कगचजेति दलुक् टोडः चवेडा पूर्ववत् नोणः नस्यणः कगचजेति दलुक् विअडचवेकाविणोआ । देवर अनेन दे दि कगचजेति वलुक् ११ अतः सेडोंः दिअरो देअरो । महम- हितदशनकेसर- कगचजेति तलुक् शषोः सः श स नोणः न- स्यणः अनेन वा के कि । क्लीबे सम् मोनुं महमहिअदसनकेसरं केसर महिला महेला इति ॥ १४६ ॥

टीका भाषांतर. वेदना चपेटा देवर अने केसर ए शब्दोना ए नो विकटपे इ आय. सं. वेदना तेने चालता सूत्रथी विकटपे वि तथा वे० आय पढी कगचज० नोणः अंत्यव्यं ए सूत्रोथी विअणा वेअणा एवां रूप आय. सं. चपेटा तेने चालता सूत्रथी विकटपे पि तथा पे आय. पोवः टोडः अंत्यव्यं ए सूत्रोथी चविडा चवेडा रूप आय. सं. विकटचपेटाविनोदा तेने कगचज० टोडः ए सूत्रो लागी पूर्ववत् चवेडा रूप आय. बाकीने नोणः कगचज० ए सूत्रोथी विअडचवेकाविणोआ एवुं रूप सिद्ध आय. सं. देवर तेने चालता सूत्रे दे दि आय. पढी कगच० अतः सेडोंः ए सू- त्रोथो दिआरो देअरो रूप आय. सं. महमहितदशनकेसर तेने कगचज० शषोः सः नोणः आ चालता सूत्रे विकटपे के कि आय. पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी महमहिअ दसनकिसरं एवुं रूप आय. पढे केसरं पण आय. सं. महिला तेना म- हिला अने महेला एवां रूप आय. ॥ १४६ ॥

ऊः स्तेने वा ॥ १४७ ॥

स्तेने एत ऊद् वा जवति ॥ श्रूणो येणो ॥ १४७ ॥

मूल भाषांतर. स्तेन शब्दना ए नो विकल्पे ऊ आय. सं. स्तेनः तेना थूणो थेणो
एवां रूप आय. ॥ १४५ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ऊः ११ स्तेनः ५१ वा ११ स्तेनः स्तस्य थोऽसमस्तस्तंबे इति स्तस्य
थः अनेन वा ए उ थे थू नोणः नस्य णः अतः सेडोः उ डित्वात्
टिलोपः थूणो पद्दे पूर्ववत् थेणो ॥ १४५ ॥

टीका भाषांतर. स्तेन शब्दना ए नो विकल्पे ऊ आय. सं. स्तेनः तेने स्तस्यथोऽ-
समस्तस्तंबे आ चाखता सूत्रे विकल्पे ए नो ऊ आय. पढो नोणः अतः सेडोः प
सूत्रोयी थूणो रूप आय. अने पद्दे पूर्ववत् थेणो रूप आय. ॥ १४५ ॥

एत एत् ॥ १४६ ॥

एकारस्यादौ वर्त्तमानस्य एत्वं जवति ॥ सेला सेल्लं । तेलुक्कं ।

एरावणो केलासो । वेज्जो । केढवो । वेह्वं ॥ १४६ ॥

मूल भाषांतर. शब्दनी आदिमां रहेला ऐ नो ए आय. सं. शैलाः तेनुं सेला
रूप आय. सं. त्रैलोक्य तेनुं तेलुक्कं आय. सं. औरावतः तेनुं एरावणो रूप आय. सं.
कैलासः तेनुं केलासो रूप आय. सं. वैद्यः तेनुं वेज्जो रूप आय. सं. कैटभः तेनुं के
ढवो रूप आय. सं. वैधव्य तेनुं वेह्वं रूप आय. ॥ १४६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

औत् ६१ एत् ११ शैल अनेन शै शे शषोः सः १३ जस्सशसूड-
सित्तोदीर्घः जस्सशसोर्लुक् सेला । सैन्य- अनेन से- अधोम-
नयां अनादौ छित्वं न ह्नीवे सम् मोनुं सेल्लं । त्रैलोक्य-
ऐ ए सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे लो लु अधोमनयां यलुक् अनादौ
छित्वं ११ ह्नीवे सम् तेलुक्कं । औरावणः अनेन औ ए ११ अतः
सेडोः एरावणो । कैलास ११ अनेन कै के शषोः सः अतः सेडोः
केलासो । वैद्य ११ अनेन वै वे द्यय्यर्या जः अनादौ छित्वं अतः-
सेडोः वेज्जो कैटभ अनेन कै के मयशकटकैटजे ढः डस्य ढः
कैटजे जोवः जवः ११ अतः सेडोः केढवो वैधव्य- अनेन वै वे
खघथं ध ह अधोमनयां यलुक् अनादौ छित्वं ११ ह्नीवे सम्
मोनुं वेह्वं ॥ १४७ ॥

टीका भाषांतर. शब्दनी आदिमां ऐ नो ए आय. सं. शैल तेने चाखता सूत्रे शै नो शे आय. पढी शषोः सः जसुशस् डसित्तो० जसुशसोल्लुक् ए सूत्रोथी सेला रूप आय. सं. सैन्य तेने चाखता सूत्रे सैनो से आय. अधोमनयां अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सेत्रं रूप आय. सं. त्रैलोक्य तेने चाखता सूत्रे ऐ नो ए आय. सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् ए सूत्रोथी तेलुक् रूप आय. सं. ऐरावणः तेने चाखता सूत्रे ऐनो ए आय अतः सेडोंः ए सूत्रथी ऐरावणो रूप आय. सं. कैलास तेने चाखता सूत्रे ऐनो ए आय. शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कैलासो रूप आय. सं. वैद्य तेने चाखता सूत्रथी वै नो वे आय. पढी चज्ज्यर्वाञ्जः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वेज्जो रूप आय. सं. कैटभ तेने चाखता सूत्रथी कै नो के आय. मयशकटकैटभे ढः कैटभे भो वः अतः-सेडोंः ए सूत्रोथी केढवो रूप आय. सं. वैधव्य तेने चाखता सूत्रथी वैनो वे आय. पढी खघथ० अधोमनयां अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वे-हव्वं रूप आय. ॥ १४० ॥

इत्सैन्धव-शनैश्चरे ॥ १४ए ॥

एतयोरैत इत्वं जवति ॥ सिन्धवं । सणिच्चरो ॥

मूल भाषांतर. सैन्धव अने शनैश्चर शब्दना ऐनो इ आय. सं. सैन्धव तेनुं सिन्धवं आय. सं. शनैश्चर तेनुं सणिच्चरो रूप आय. ॥ १४ए ॥

॥ टुंडिका ॥

इत् ११ सैन्धवं च शनैश्चरश्च सैन्धवशनैश्चरं तस्मिन् ७१ सैन्धव ११ अनेन सै सि क्लीबे सम् मोनु० सिन्धवं । शनैश्चर अनेन नै नि शषोः सः नोणः नस्य णः ह्रस्वात्थ्यश्चप्सप्सामनिश्चले इति श्र स्थाने ढः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ढ च ११ अतः सेडोंः सणिच्चरो ॥ १४ए ॥

टीका भाषांतर. सैन्धव अने शनैश्चरना ऐनो इ आय. सं. सैन्धव तेने आ चाखता सूत्रे सै नो सि आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सिन्धवं रूप आय. सं. शनैश्चर तेने चाखता सूत्रथी नैनो नि आय. पढी शषोः सः नोणः ह्रस्वात् थ्यश्च प्सप्सा अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी सणिच्चरो रूप आय. १४ए

सैन्ये वा ॥ १५० ॥

सैन्यशब्दे ऐत इद् वा जवति ॥ सित्रं सेत्रं ॥ १५० ॥

मूल भाषांतर. सैन्य शब्दना ऐनो विकल्पे इ आय. सं. सैन्य तेना सिन्नं सेन्नं
एवां रूप आय. ॥ १५० ॥

॥ टुंडिका ॥

सैन्य ७१ वा ११ सैन्य अनेन वा सै सि द्वितीये ऐत एत् ए-
कारः अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु०
सिन्नं सेन्नं ॥ १५० ॥

टीका भाषांतर. सैन्य शब्दना ऐनो विकल्पे इ आय. सं. सैन्य तेने आ चालता
सूत्रे विकल्पे सैनो सि आय. वीजे पहे ऐत एत् अधोमनयां अनादौ क्लीबे सम्
मोनु० ए सूत्रोष्ठी सिन्नं सेन्नं एवां रूप आय. ॥ १५० ॥

अइदैत्यादौ च ॥ १५१ ॥

सैन्यशब्दे दैत्य इत्येवमादिषु च ऐतो अइ इत्यादेशो जवति ।
एत्वापवादः ॥ सइन्नं । दइन्नो । दइन्नं । अइसरिअं । जइरवो ।
वइजवणो । दइवअं । वइआलीअं । वइएसो । वइएहो । वइदब्जो ।
वइस्साणरो । कइअवं । वइसाहो । वइसालो । सइरं । यइत्तं ॥ दैत्य ।
दैन्य । ऐश्वर्यं । जैरव । वैजनन । दैवत । वैतालीय । वैदेश ।
वैदेह । वैदर्ज । वैश्वानर । कैतव । वैशाख । वैशाल । स्वैर । चैत्य ।
इत्यादि । विभ्लेषे न जवति । चैत्यम् । चेइअं ॥ आर्षे । चैत्यवं-
दनम् । ची-वन्दणं ॥ १५१ ॥

मूल भाषांतर. सैन्य अने दैत्य विगेरे शब्दोना ऐनो अइ एवो आदेश आय.
अने एकारनो अपवाद आय. सं. सैन्य तेनुं सइन्नं रूप आय. सं. दैत्य तेनुं दइन्नो रूप
आय. सं. दैन्य तेनुं दइन्नं रूप आय. सं. ऐश्वर्यं तेनुं अइसरिअं रूप आय. सं. जैरव
तेनुं भइरवो रूप आय. सं. वैजनन तेनुं वइजवणो रूप आय. सं. दैवतं तेनुं दइ-
वअं रूप आय. सं. वैतालीयं तेनुं वइआलीअं रूप आय. सं. वैदेशः तेनुं वइएओ
रूप आय. सं. वैदेहः तेनुं वइएहो रूप आय. सं. वैदर्ज तेनुं वइदब्जो रूप आय. सं.
वैश्वानर तेनुं वइस्साणरो रूप आय. सं. कैतवं तेनुं कइअवं रूप आय. सं. वैशाखः
तेनुं वइसाहो रूप आय. सं. वैशालः तेनुं वइसालो रूप आय. सं. स्वैरं तेनुं सइरं
रूप आय. सं. चैत्यं तेनुं चइत्तं रूप आय. जो चैत्य शब्दमां वर्णविभ्लेष करे तो चैत्य-
नुं चेइअं आय. आर्ष प्रयोगमां चैत्यवंदनं तेनुं ची-वन्दणं आय ॥ १५१ ॥

॥ टुंडिका ॥

अइ ११ दैत्यादि ७१ च ११ सैन्य अनेन सैसइ अधोमनयां यलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० सइत्तं । दैत्य अनेन दै दइ
त्यौऽचैत्येत्यस्य च अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः दइच्चो । दैन्य
अनेन दइ अधोमनयां यलुक् क्लीबेसम् दइत्तं । ऐश्वर्य— अनेन
ऐ स्थाने अइ सर्वत्र वलुक् शषोः सः स्याद्गव्यचैत्यचौर्यसमेषु
यात् प्राग् इकारः कगचजेति यलुक् क्लीबे सम् अइसंरिअं । जैरव
अनेन जै जइ अतः सेडोंः जइरवो । वैजवन— अनेन वइ नोणः
अतःसेडोंः वइजवणो । दैवत ११ अनेन दइ कगचजेति दलुक्
अवणों क्लीबेसम् दइवअं । वैतालीय अनेन वइ कगचजेति त-
लुक् ११ क्लीबे सम् वइआलीअं । वैदेश अनेत वइ कगचजेति
दलुक् शषोः सः ११ अतः सेडोंः वइप्सो । वैदेह— अनेन वै वइ
कगचजेति वलुक् अतः सेडोंः वइप्हो । वैदर्ज— अनेन वै वइ
सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वज्ञस्य वः अतः सेडोंः
वइदब्जो । वैश्वानर अनेन वइ सर्वत्र वलुक् शषोः सः श स
अतः सेडोंः वइस्साणरो । कैतवं अनेन कइ तलुक् कइअवं । वै-
शाख— अनेन वइ सर्वत्र वलुक् शषोः सः खघथ० ख ह अतः सेडोंः
वइसाहो वैशाल अनेन वइ शषोः सः ११ अतः सेडोंः वइसालो ।
स्वैरं अनेन सइ सर्वत्र वलुक् ११ क्लीबे सम् सइरं चैत्य— अनेन
चइ अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् चइत्तं चैत्य
ऐत एत् तू यो विश्लेषे स्याद्गव्यचैत्येति यात् प्राग् इकारः क-
गचजेति यलुक् च चअइ । आर्षे—चैत्यवंदणं आर्षत्वात् चैत्यस्थाने
ची—नोणः ची—वंदणं ॥ १५१ ॥

टीका भाषांतर. सैन्य अने दैत्य विगेरे शब्दोना ऐनो अइ आदेश आय. एनो
अपवाद आय. सं, सैन्य तेने चालता सूत्रे सैनो सइ आय. पढी अधोमनयां अ-
नादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सहजं रूप आय सं. दैत्य तेने चालता सूत्रे
दैतुं दइ आय. पढी त्यौऽचैत्ये अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी दइच्चो रूप आय. सं.
दैत्य तेने चालता सूत्रे दइ आय. अधोमनयां क्लीबे सम् ए सूत्रोथी दइत्तं रूप आय.

सं. ऐश्वर्यं तेने चालता सूत्रे अइ थाय. पढी सर्वत्र रलुक् शपोः सः स्याद् भव्य-
 चैत्य० कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी अइसरिअं थाय. सं. भैरव तेने चालता
 सूत्रे अइ थाय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी भइरवो थाय. सं. वैजवन तेने चालता सूत्रे
 अइ थाय. नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइजवणो रूप थाय. सं. दैवतं तेने चालता
 सूत्रे वइ थाय पढी कगचज० अवणों क्लीबे सम् ए सूत्रोथी दइवअं रूप थाय.
 सं. वैतालीय तेने चालता सूत्रे वइ थाय. पढी कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी
 वइआलीअं थाय. सं. वैदेश तेने चालता सूत्रे वइ थाय. पढी कगचज० शपोः सः
 अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइएसो रूप थाय. सं. वैदेह तेने चालता सूत्रे वइ थाय. पढी
 कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइएहो थाय. सं. वैदर्भ तेने चालता सूत्रे वइ
 थाय. पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइदब्भो
 एवुं रूप थाय. सं. वैश्वानर तेने चालता सूत्रे वइ थाय. पढी सर्वत्र वलुक् शपोः
 सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइस्साणरो एवुं रूप थाय. सं. कैतवं तेने चालता
 सूत्रे कइ थाय. तेने तनो लुक् अइ कइअवं रूप थाय. सं. वैशाख तेने चालता सूत्रे
 वइ थाय. पढी सर्वत्र वलुक् शपोः सः खघथ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइसाहो
 रूप थाय. सं. वैशाल तेने चालता सूत्रे वइ थाय पढी शपोः सः अतः सेडोंः ए
 सूत्रोथी वइसालो रूप थाय. सं. खैरं तेने चालता सूत्रोथी अइ थाय. पढी सर्वत्र वलुक्
 क्लीबे सम् ए सूत्रोथी सहरं थाय. सं. चैत्य तेने चालता सूत्रे चइ थाय. पढी अधो-
 मनयां अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् ए सूत्रोथी चइत्तं रूप थाय. बीजे पद्मे चैत्य तेने
 ऐत एत् ततथाय अक्षरनो विश्लेष (बुटापणुं) करी स्याद् भव्य चैत्य कगचज० ए
 सूत्रोथी चइअ रूप थाय. आर्ष प्रयोगमां सं. चैत्यवंदणं तेने आर्षपणाथी चैत्यने स्थाने
 ची थाय. तेने नोणः ए सूत्रोथी ची-वंदणं रूप सिद्ध थाय. ॥ १५१ ॥

वैरादौ वा ॥ १५२ ॥

वैरादिषु ऐतः अश्रादेशो वा जवति ॥ वइरं वेरं । कइलासो के-
 लासो । कइरवं केरवं । वइसवणो वेसवणो । वइसम्पायणो वेस-
 म्पायणो । वइआखिउं । वेआखिउं । वइसिअं । वेसिअं । चइत्तो ।
 चेत्तो ॥ वैर । कैलास । कैरव । वैश्रवण । वैशम्पायन । वैतालिक ।
 वैशिक चेत्र । इत्यादि ॥ १५३ ॥

मूल भाषांतर. वैर विगरे शब्दोना ऐने स्थाने विकल्पे अइ आदेश थाय. सं
 वैर तेनुं वइरं वेरं एवां रूप थाय. सं कैलास तेना कइलासो कैलासो रूप थाय
 सं. कैरवं तेना कइरवं केरवं रूप थाय. सं. वैश्रवणः तेना वइसवणो वेसवणो रूप
 थाय. सं. वैशम्पायन तेना वइसम्पायणो वेसम्पायणो रूप थाय. सं. वैतालिक

तेनां वइआलिओ वेआलिओ रूप आय. सं. वैशिक तेनां वइसिअं वेसिअं रूप आय. सं. चैत्र तेना चइत्तो चेत्तो रूप आय. ॥ १५१ ॥

॥ दुंदिका ॥

वैरादि ९१ वा ११ वैर—अनेन वा वइ द्वितीये ऐत एत् च ११
ह्नीवे सम् मोनु० वइरं वैरं कैलास—अनेन कइ द्वितीये ऐत एत्
शपोः सः अतः सेडोंः कइलासो कैलासो । कैरव—अनेन वाकै
कइ द्वितीये ऐत एत् ११ ह्नीवे सम् कइरवं केरवं । वैश्रवण—अ-
नेन वै वइ द्वितीये वे शपोः सः सर्वत्र वलुक् ११ अतः सेडोंः व-
इसवणो वेसवणो । वैसम्पायन—अनेन वा वइ द्वितीये वे शपोः
सः नोणः ११ अतः सेडोंः वइसम्पायणो वेसंपायणो । वैतालिक
अनेन वै वइ द्वितीये ऐत एत् वे कगचजेति तलुक् कलुक् च ११
अतः सेडोंः वइआलिउं वेआलिउं । वैशिक अनेन वा वै वइ
द्वितीये ऐत एत् वे शपोः सः श स कगचजेति दलुक् ११
ह्नीवे सम् मोनु० वइसिअं वेसिअं चैत्र—अनेन वा वै वइ द्वि-
तीये ऐत एत् वे सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं च ११ अतः सेडोंः
चइत्तो चेत्तो ॥ १५२ ॥

टीका भाषांतर. वैरादिशब्दना एने स्थाने विकल्पे अइ आदेश आय. सं. वैर तेने
चाखता सूत्रथी विकल्पे वै नो वइ आय. बीजे पहे ऐत एत् ह्नीवे सम् मोनु० ए सू-
त्रोथी वइरं वैरं रूप आय. सं. कैलास—तेने चाखता सूत्रे अइ आय. बीजे पहे ऐत एत्
शपोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कइलासो कैलासो रूप आय. सं. कैरवं तेने
चाखता सूत्रे अइ आय. बीजे पहे ऐत एत् ह्नीवे सम् ए सूत्रथी कइरवं केरवं रूप
आय. सं. वैश्रवणः तेने चाखता सूत्रे वइ आय. बीजे पहे वे आय. शपोः सः तेने
चाखता सूत्रे सर्वत्र रलुक् अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइसवणो वेसवणो रूप आय.
सं. वैसम्पायन तेने चाखता सूत्रे अइ आय. बीजे पहे वै नो वे आय. पढी शपोः सः
नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइसम्पायणो वेसंपायणो रूप आय. सं. वैतालिक
तेने चाखता सूत्रे वइ आय. बीजे पहे ऐत एत् सूत्रे वे आय. पढी कगचज० अतः
सेडोंः ए सूत्रोथी वइआलिओ वेआलिओ रूप आय. सं. वैशिक तेने चाखता सूत्रे
वइ आय. बीजे पहे ऐत एत् सूत्रे वे आय. पढी शपोः सः कगचज० ह्नीवे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी वइसिअं वेसिअं रूप आय. सं. चैत्र तेने चाखता सूत्रे वइ बीजे

पद्मे ऐत एत् सूत्रे वे आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडों: चहत्तो चेतो
एवां रूप आय. ॥ १५२ ॥

एच्च दैवे ॥ १५३ ॥

दैवशब्दे ऐत एत् अश्वादेशो जवति ॥ देव्वं दइव्वं दइव्वं ॥ १५३ ॥

मूल भाषांतर. देव शब्दना ऐ नो ए आय. अने अइ एवो आदेश पण आय. सं.
दैव तेना देव्वं दइव्वं दइव्वं एवां रूप आय. ॥ १५३ ॥

॥ दुंदिका ॥

एत् ११ च ११ दैव ७१ अनेन दै दे सेवादौ द्वित्वं क्लीवे सम् ०

मोनु० देव्वं दैव- अनेन दइ सेवादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम् मोनु०

दइव्वं । दैव अनेन दइ ११ क्लीवे सम् दइव्वं ॥ १५३ ॥

टीका भाषांतर-सं. दैव शब्दना ऐ नो ए आय. सं. दैव तेने चालता सूत्रे दै नो
दे आय पढी सेवादौ क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी देव्वं रूप आय. पद्मे सं. दैव तेने
चालता सूत्रे दइ आय. सेवादौ क्लीवेसम् मोनु० दइव्वं आय. सं. दैव तेने दइ आय.
क्लीवे मोनु० दइव्वं आय. ॥ १५३ ॥

उच्चैर्नीचैस्य अः ॥ १५४ ॥

अनयोरैतः अ अ इत्यादेशो जवति ॥ उच्चथं । नीचथं । उच्चनी-

चाज्यां के सिद्धम् । उच्चैर्नीचैसोस्तु रूपान्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥

मूल भाषांतर. उच्चैः अने नीचै ए शब्दोना ऐने स्थाने अ अ एवां आदेश आय.
सं. उच्चैः तेनुं उच्चथं एतुं रूप आय. सं. नीचैः तेनुं नीचथं रूप आय. उच्चैः अने सं.
नीच शब्दनी केवीरीते सिद्धि आय. ए प्रश्न माटे उच्चैः अने नीचैः शब्दना बीजा रूप न
आय. ते कहवाने अहिं आ वचन कह्युं ठे. ॥ १५४ ॥

॥ दुंदिका ॥

उच्चैश्च नीचैश्च उच्चैर्नीचैस् तस्मिन् ७१ अ ११ अ ११ उच्चैस् नी-

चैस् वास्वरेमश्च बाहुलकात् सम् अनेन ऐ स्थाने अ अ लोकात्

उच्चथं नीचथं ॥ १५४ ॥

टीका भाषांतर. उच्चैः नीचैः ए शब्दाना ऐ ने अ अ एवां आदेश आय. सं. उच्चैः
नीचैः तेने वास्वरेमश्च बाहुलक पद्धती स नो म आय. पढी आ चालता सूत्रे ऐने
स्थाने अ अ आय. पढी लोकात् मोनु० ए सूत्रोष्ठी उच्चथं नीचथं रूप आय. ॥ १५४ ॥

ईर्ष्ये ॥ १५५ ॥

धैर्यशब्दे ऐत ईद् जवति ॥ धीरं हरइ विसाओ ॥

मूल भाषांतर. धैर्य शब्दना ऐ नो ई आय. सं. धैर्य हरति विषादः तेनुं धीरं हरइ विसाओ एवं रूप आय. ॥ १५५ ॥

॥ टुडिका ॥

ईत् ११ धैर्य ७१ धैर्य— अनेन धी धैर्ये वा इति र्यस्य रम् अ-
मोऽस्य झुक् मोनु० धीरं हरति त्यादीनां तिस्थाने इ हरइ । वि-
पाद शपोः सः प स कगचजेति दलुक् ११ अतःसेडोंः विसाउ ॥१५५॥

टीका भाषांतर. धैर्य शब्दना ऐ नो ई आय. सं. धैर्य—तेने चालता सूत्रथी धे नो
धी आय. धैर्येवा अमोऽस्य मोनु० ए सूत्रोथी धीरं रूप आय. सं. हरति तेने त्या-
दीनां ए सूत्रथी हरइ रूप आय. सं. विपाद तेने शपोः सः कगचज० अतः सेडोंः
ए सूत्रोथी विसाओ रूप आय. ॥ १५५ ॥

उंतोऽन्योन्य-प्रकोष्ठातोद्य-शिरोवेदना-मनोहर-

सरोरुहे क्तोश्च वः ॥ १५६ ॥

एषु उंतोत्वं वा जवति तत्संनियोगे च यथासंजवं ककारतकारयो-
र्वादेशः ॥ अन्नन्नं अन्नुन्नं । पवट्टो पउट्टो । आवज्जं । आनुज्जं सिर-वि
अणा । सिर-विअणा । मणहरं मणोहरं । सररुहं सरोरुहं ॥१५६॥

मूल भाषांतर. अन्योन्य प्रकोष्ठ आतोद्य शिरोवेदना मनोहर सरोरुह ए
शब्दोना ओ नो विकट्टे अ आय. अने तेना योगे यथासंजवं क अने त अहरने स्थाने
व एवो आदेश आय. सं. अन्योन्य तेना अन्नन्नं अन्नुन्नं एवां रूप आय. सं. प्रकोष्ठ तेने
पवट्टो पउट्टो रूप आय. सं. आतोद्य तेना आवज्जं आनुज्जं रूप आय. सं. शिरो-
वेदना तेना सिर-विअणा सिर-विअणा रूप आय. सं. मनोहरं तेना मणहरं मणो-
हरं रूप आय. सं. सरोरुहं तेना सररुहं सरोरुहं रूप आय. ॥ १५६ ॥

॥ टुडिका ॥

उत् ६१ अत् ११ वा ११ अन्योन्यं च प्रकोष्ठश्च आतोद्यं च शि-
रोवेदना च मनोहरं च सरोरुहं च अन्योन्यप्रकोष्ठा-तोद्य
शिरोवेदनामनोहरसरोरुहं तस्मिन् ७१ क् ६१ च ११ व ११

अन्योन्य- अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन वा उकारस्य
 अः द्वितीये ह्रस्वः संयोगे ११ क्लीबे सम् मोनु० अन्नन्नं अनुन्नं ।
 प्रकोष्ठ- सर्वत्र रलुक् अनेन को क कस्य च व दृस्यानुष्टासंदष्टे
 अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वठस्य टः ११ अतः सेडोंः पवड्डो द्वितीये
 प्रकोष्ठ सर्वत्रेति रलुक् ह्रस्वः संयोगे को कु कगचजेति कलुक्
 शेषं पूर्ववत् पड्डो । आतोद्य-अनेन तो त तस्य वः यद्यर्थ्याजः
 यस्य जः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० आवजं । द्वितीये
 आतोद्य- ह्रस्वः संयोगे तो तु कगचजेति तलुक्- द्यन्यर्थ्याजः
 शेषं तथैव आलज्जं । शिरोवेदना- शषोः सः शः सः अनेन
 रोर ऐतएद्वावदनचपेटादेवरकेसरे इति वे वि कगचजेति
 दलुक् नोणः ११ अंत्य० दलुक् सिर-वीअणा । द्वितीये शिरोवे-
 दना- शषोः सः कगचजेति दलुक् नोणः अंत्यव्यं० सलुक् सि-
 रोविअणा । मनोहर- अनेन वा नो न नोणः क्लीबे सम् मणहर
 मणोहर । सरोरुह-अनेन रो र क्लीबे सम् सररुहं सरोरुहं॥१५६॥

टीका भाषांतर. अन्योन्य प्रकोष्ठ आतोद्य शिरोवेदना मनोहर अने सरो-
 रुह ए शब्दोना ओनो विकल्पे अ थायं. सं. अन्योन्य तेने अधोमनयां अनादौ०
 चालता सूत्रे ओ नोअ थाय. बीजे पद्धे ह्रस्वः संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 अन्नन्नं अनुन्नं रूप थाय. सं. प्रकोष्ठ तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रे को नो क थाय.
 अने क नो व थाय. दृस्यानु० अनादौ० द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पवड्डो
 रूप थाय. बीजे पद्धे सं. प्रकोष्ठ तेने सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे कगचज० बाकी
 पूर्ववत् अर्द्ध पड्डो रूप थाय. सं. आतोद्य तेने चालता सूत्रे तो नो त थाय. त नो
 व थाय. पढी यज्यर्थ्या जः अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी आवजं
 रूप थाय. बीजे पद्धे सं. आतोद्य तेने ह्रस्वः संयोगे कगचज० यज्यर्थ्या जः बाकी
 पूर्ववत् अर्द्ध आलज्जं रूप थाय. सं शिरोवेदना तेने शषोः सः चालता सूत्रे ओ नो
 अ थाय. ऐतएद्वावदनचपेटादेवर कगचज० नोणः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सि-
 र-विअणा रूप थाय. बीजे पद्धे सं. शिरोवेदना तेने शषोः सः कगचज० नोणः
 अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सिरो-विअणा रूप थाय. सं. मनोहर तेने चालता सूत्रे ओ
 नो अ थाय. पढी नोणः क्लीबे सम् ए सूत्रोथी मणहर मणोहर ए वा रूप थाय. सं.
 सरोरुह तेने चालता सूत्रे ओ नो अ थाय. पढी क्लीबे सम् ए सूत्रोथी सररुहं सरो-
 रुहं रूप सिद्ध थाय. ॥ १५६ ॥

ऊत्सोच्चासे ॥ १५७ ॥

सोच्चासशब्दे उत ऊद् जवति ॥ सोच्चास । सूसासो ॥ १५७ ॥

मूलभाषांतर. सोच्चास शब्दना ओ नों ऊ आय. सं. सोच्चास तेनुं. सू-
सासो रूप आय. ॥ १५७ ॥

॥ टुंडिका ॥

ऊत् ११ सोच्चास ७१ सोच्चास अंत्यव्यंज० सलुक् सर्वत्रेति वलुक्
अनेन सो सू शपोः सः अतः सेडोंः सूसासो ॥ १५७ ॥

टीका भाषांतर. सोच्चास शब्दना ओनो ऊ आय. सं. सोच्चास तेने अंत्यव्यं०
सर्वत्र चालता सूत्रे सोनो सू आय. पढी शपोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी सू-
सासो रूप आय. ॥ १५७ ॥

गव्यउ-आ अः ॥ १५८ ॥

गोशब्दे उतः अउ आअ इत्यादेशौ जवतः ॥ गउउ । गउआ ।
गाउ । हरस्स एसा गाई ॥ १५८ ॥

मूल भाषांतर. गो शब्दना ओने स्थाने अउ अने आअ एवा वे आदेश आय.
सं० गोकः तेनां गउओ गउआ गाओ एवां रूप आय. हरस्य एषा गौः तेनुं हरस्स
एसा गाई पडुं रूप आय. ॥ १५८ ॥

॥ टुंडिका ॥

गो ७१ अउ ११ आअ ११ गो अनेन गउ स्वार्थे कः ११ अतः
सेडोंः । गउउ गो अनेन गो गउ स्वार्थे कः स्वास्वादेर्डाः इति डाः
प्रत्ययः आ डित्यं अंत्यव्यं० सलुक् गउआ । गो अनेन आअ उ-
तेयांत नित्यं स्त्रीशूद्रात् डीप्रत्ययः लुक् आलोपः ११ अंत्यव्यं०
सलुक् गाई ॥ १५८ ॥

टीका भाषांतर. गो शब्दना ओने अउ आअ एवा आदेश आय. सं. गो तेने
चालता सूत्रे गउ आय पढी स्वार्थे कः प्रत्यय आवे पढी अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी गउ-
ओ रूप आय. सं. गोशब्द तेने चालता सूत्रे गउ आय पढी स्वार्थे क प्रत्यय आवे
पढी स्वास्वादेर्डाः ए सूत्रोष्ठी डाप्रत्यय आवे पढी डित्यं अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी गउआ
रूप आय. सं. गो तेने चालता सूत्रे आअ आय पढी डी प्रत्यय आवे आनो लोप
आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्र पामी गाई रूप सिद्ध आय. ॥ १५८ ॥

औत उत ॥ १५ए ॥

औकारस्यादेरोद् जवति ॥ कौमुदी । कोमुई ॥ यौवनम् । जोवणं
कौस्तुजः कोत्थुहो कौशाम्बी । कोसम्बी ॥ क्रौञ्चः । कोञ्चो ॥ कौ-
शिकः । कोसिउ ॥ १५ए ॥

मूल भाषांतर-शब्दना आदि औ नो ओ आय. सं. कौमुदी तेनुं कोमुई आय.
सं. यौवनं तेनुं जोवणं आय. सं. कौस्तुमः तेनुं कोत्थुहो आय. सं. कौशाम्बी
तेनुं कोसम्बी आय. सं. क्रौञ्चः तेनुं कोञ्च आय. सं. कौशिकः तेनुं कोसिओ आय. १५ए

॥ दुंडिका ॥

औत ६१ उत ११ कौमुदी अनेन कौ को कगचेतिदलुक् ११ अं-
त्यव्यं सलुक् । कोमुई । यौवन अनेन यो आदेर्यो जः ज सेवा-
दौ द्वित्वं व नोणः क्लीबेसम् जोवणं कौस्तुज अनेन कौ को स्त-
स्यथोऽसमस्तसं स्तस्यजः अनादौद्वित्वं द्वितीयं पूर्वथतखघ-
थं न ह ११ अंतःसेडोः कोत्थुहो । कौशाम्बी अनेन कौ को ह-
स्वः संयोगे शा श शपोः सः ११ अंत्यव्यं सलुक् कोसंबी । क्रौञ्च
सर्वत्र रलुक् अनेन कौ को ११ अंत्यव्यं अंतःसेडोः कोञ्चो । कौ-
शिक अनेन कौ को शपोः सः कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः
कोसिउ ॥ १५ए ॥

टीकाभाषांतर-शब्दना आदि औ नो ओ आय. सं. कौमुदी तेने चालतासूत्रे
कौ नो को आय. कगचज अंत्यव्यं ए सूत्रोष्ठी कोमुइ रूप आय. सं. यौवन तेने
चालता सूत्रे यौ नो यो आय. आदेर्यो जः सेवादौ नोणः क्लीबेसम् ए सूत्रोष्ठी जो-
वणं रूप आय. सं. कौस्तुम तेने चालता सूत्रे कौ नो को आय. स्तस्यथोऽसमस्त अ-
नादौ द्वितीय खघथ अतःसेडोः ए सूत्रोष्ठी कोत्थुहो आय. सं. कौशाम्बी तेने चा-
लता सूत्रे को आय. ह्रस्वः संयोगे शपोः सः अंत्यव्यं ए सूत्रोष्ठी कोसंबी रूप आय.
क्रौञ्च तेने सर्वत्र कौ नो को आय. अंत्यव्यं अतःसेडो ए सूत्रे को आय. सं. कौशिक
तेने को आय. शपोः सः कगचज अतःसेडोः ए सूत्रोष्ठी को सिओ आय. ॥ १५ए ॥

उत्सौन्दर्यादौ ॥ १६० ॥

सौंदर्यादिषु शब्देषु औत उद् जवति ॥ सुन्देरं सुन्दरिअं । सु-
जायणो । सुणो । सुओअणी । डुवारिउ । सुगन्धत्तणं । पुलो-

मी । सुवर्षिर् ॥ सौन्दर्य । मौञ्जायन । शौण्ड । शौक्रोदनी । दौवारिक । सौगन्ध्य । पौलोमी । सौवर्णिकः ॥ १६० ॥

मूल भाषांतर. सौंदर्य विगेरे शब्दोना औनो उ आय. सं. सौन्दर्य तेनुं सुन्देरं आय. सं. मौञ्जायन तेनुं मुञ्जायणो आय. सं. शौण्ड तेनुं सुण्डो आय. सं. शौक्रोदनि तेनुं सुक्रोअणी आय. सं. दौवारिक तेनुं दुवारिओ आय. सं. सौगन्ध्य तेनुं सुगन्धत्तणं आय. सं. पौलोमी तेनुं पुलोमी आय. सं. सौवर्णिकः तेनुं सुवर्णिणयो आय. ॥ १६० ॥

॥ टुंडिका ॥

उत् ११ सौन्दर्य आदौ यस्य सः सौन्दर्यादिस्तस्मिन् ७१ सौन्दर्य-
अनेन सौ सु एतशय्यादौ दे ब्रह्मचर्यतूर्यसौंदर्य० यस्य रः ११ क्लीबे-
स्म मोनु० सुंदेरं । सौंदर्य अनेन सौ सु स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु-
यात् यात् प्राग् इकगचजेति यलुक् ११ क्लीबे स्म मोनु० सुंदरिअं
मौञ्जायन अनेन मौ मु नोणः ११ अतः सेडोः मुञ्जायणो । शौण्डः
अनेन शौ शु शषोः सः अतः सेडोः सुण्डो । शौक्रोदनिः अनेन शौ
शु शषोः सः कगचजेतिदलुक् नोणः ११ अक्लीबे दीर्घः णी अंत्य-
व्यं० सलुक् सुक्रोअणी । दौवारिक अनेन दौ दु कगचजेतिक-
लुक् ११ अतः सेडोः दुवारिर् ॥ सौगन्ध्य- अनेन सौ सु त्वस्यो-
पलक्षणत्वात् त्वस्यडिमोत्तणो वा इति यस्यापि त्तणः ११ क्लीबे-
स्म मोनु० सुगंधत्तणं पौलोमी अनेन पौ पु ११ अंत्यव्यं० सलुक्
पुलोमी । सौवर्णिक अनेन सौ सु सर्वत्रलुक् कगचजेति कलुक्
अतः सेडोः सुवर्षिर् ॥ १६० ॥

टीका भाषांतर. सौंदर्य विगेरे शब्दोना औनो उ आय. सं. सौन्दर्य-तेने चालता
सूत्रथी सौनो सु आय. एतशय्यादौ ब्रह्मचर्यतूर्य० क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी
सुंदेरं रूप आय. सं. सौन्दर्य तेने चालता सूत्रथी सौनो सु आय. पढी स्याद् भव्य-
चैत्य० कगचज० क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी सुंदरिअं रूप आय. सं. मौञ्जायन
तेने चालता सूत्रथी मोनो मु आय. नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी मुञ्जायणो रूप
आय. सं. शौण्डः तेने चालता सूत्रे शौनो शु आय. पढी शषोः सः अतः सेडोः
ए सूत्रोथी सुण्डो आय. सं. शौक्रोदनिः तेने चालता सूत्रथी शौनो शु आय. श-
षोः सः कगचज० नोणः अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रथी सुक्रोअणी आय

सं. दौवारिक तेने चालता सूत्रे दौनो दु आय. कगचज० अतः सेडों ए सूत्रोथी दुवारिओ आय. सं. सौगन्ध्य तेने चालता सूत्रे औनो उ आय. त्वप्रत्ययना, उपलक्षणथी त्वस्य डिमोत्तणोवा ए सूत्रे त्तण एवो आदेश आय. ह्रीबे सम् मोनु०, ए सूत्रोथी सुगंधत्तणं एतुं रूप आय. सं. पौलोमी तेने चालता सूत्रे पौनो पु आय. अंत्यव्यं० सूत्रथी पुलोमी रूप आय. सं. सौवर्णिक तेने चालता सूत्रथी सौनो सु आय. पढी सर्वत्र रलुक् कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी सुवर्णिणओ रूप आय. ॥१६०॥

कौक्षेयक वा ॥ १६१ ॥

कौक्षेयकशब्दे औत उद् वा जवति ॥ कुहेअयं । कोहेअयं ॥ १६१ ॥

मूल भाषांतर. कौक्षेयक शब्दना औनो विकल्पे उ आय. सं. कौक्षेयक तेनां कुच्छेअयं कोच्छेअयं एवां रूप आय. ॥ १६१ ॥

॥ दुंदिका ॥

कौक्षेयक ७१ वा ११ कौक्षेयक- अनेन वा कौ कु द्वितीये औत-
उत् कौ को ओऽद्यादौ कः ङः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वठ च
कगचजेति थकयोर्लुक् अवर्णोयः श्रुति ह्रीबे सम् मोनु० कुहेअयं
कोहेअयं ॥ १६१ ॥

टीका भाषांतर. कौक्षेयक शब्दना औ नो विकल्पे उ आय. सं. कौक्षेयक तेने चालता सूत्रे कौनो कु आय. बीजे पहे औतओत् ओऽद्यादौ अनादौ द्वित्वं द्वितीय० कगचज अवर्णोयः श्रुति ह्रीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुच्छेअयं कोच्छेअयं एवां रूप आय. ॥ १६१ ॥

अउः पौरादौ च ॥ १६२ ॥

कौक्षेयके पौरादिषु च औत अउरादेशो जवति ॥ कउहेअयं ॥

पौरः । पउरो । पउर-जणो ॥ कौरवः । कउरवो ॥ कौशलम् । क-
उशलं । पौरुषम् । पउरिसं ॥ सौधम् । सउहं ॥ गौडः । गउ-
डो ॥ मौलिः । मउली ॥ मौनम् मउणं ॥ सौराः । सउरा ॥ कौ-
लाः । कउला ॥ १६२ ॥

मूल भाषांतर. कौक्षेयक अने पौर विगरे शब्दोना औने ठेकाणे अउ आदेश आय. सं. कौक्षेयकं तेतुं कउच्छेअयं आय. सं. पौरः तेतुं पउरो आय. सं. पौर-जन तेतुं पउर-जणो आय. सं. कौरवः तेतुं कउरवो आय. सं. कौशलं तेतुं कउशलं आय. सं. पौरुषं तेतुं पउरिसं आय. सं. सौधं तेतुं सउहं आय. सं. गौडः तेतुं

गडडो आय. सं. मौलिः तेनुं मडली आय. सं. मौनम् तेनुं मडणं आय. सं. सौराः तेनुं सडरा आय. सं. कौलाः तेनुं कडला आय. ॥ १६३ ॥

॥ ढुंडिका ॥

अउ ११ पौरादि ७१ च ११ कौक्षेयक अनेन कौस्थाने कउ छेअ-
य पूर्ववत् कउछेअयं । पौर-अनेन पौस्थाने पउ । ११ अतः सेडोः
पउरो । पौरजन अनेन पौस्थाने पउ नोणः अतःसेडोः पउरजणो ।
कौरव अनेन कौस्थाने कउ ११ अतःसेडोः कउरवो कौशल अनेन
कौ कउ शषोः सः श स ११ क्लीबे सम् मोनु० कउसलं । पौरुष अ-
नेन पउ पुरुषेरो रुरिशषोः सः षस ११ क्लीबे सम् मोनु० पउरिसं ।
सौध । अनेन सउ खघथ० ह ११ क्लीबे सम् मोनु० सउहं गौड अ-
नेन गउ ११ अतःसेडोः गउडो । मौलि अनेन मउ ११ क्लीबे सौ-
दीर्घः अंत्यव्यंजन० मउली मौन अनेन मउ नोणः ११ क्लीबे सम्
मोनु० मउणं । सौर- अनेन सउ जसशसडसित्तो दीर्घः रा जस्-
शसोर्लुक् सडरा । कौल- अनेन कउ १३ जसशसडसित्तो दीर्घः
जा जसशसोर्लुक् कउला ॥ १६३ ॥

टीका भाषांतर. कौक्षेयक अने पौरादि शब्दोना औनो अउ आदेश आय.
सं. कौक्षेयक तेने चाखतासूत्रे कौ नो कउ आय. वाकी पूर्ववत् अइ कउछेअयं रूप
सिद्ध आय. सं. पौर- तेने आ चाखतासूत्रे पौ नो पउ आय. तेने अतःसेडोः सूत्रथी
पउरो रूप आय. सं. पौरजन तेने चाखतासूत्रे पौ स्थाने पउ आय नोणः अतः-
सेडोः ए सूत्रोथी पउरजणो रूप सिद्ध आय. सं. कौरव तेने चाखता सूत्रे कौनो
कउ आय. तेने अतः सेडोः सूत्रथी कउरवो आय. सं. कौशल तेने चाखतासूत्रे को-
नो कउ आय. शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कउसलं रूप आय. सं.
पौरुष तेने चाखता सूत्रे पउ आय पुरुषेरोः शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रेथी
पउरिसं एवं रूप आय. सं. सौध तेने चाखता सूत्रे सउ आय. पढी खघथ० क्लीबे-
सम् मोनु० ए सूत्रोथी सउहं रूप आय. सं. गौड तेने चाखता सूत्रे गउ आय अ-
तः सेडोः सूत्रथी गउडो रूप आय. सं. मौलि तेने चाखता सूत्रे मउ आय. क्लीबे सम्
दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मउली रूप आय. सं. मौन तेने चाखता सूत्रे मउ आय.
नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मउणं रूप आय. सं. सौर तेने चाखता सूत्रे
सउ आय. तेने जसशसडसित्तो० जसशसोर्लुक् ए सूत्रोथी सडरा रूप आय.

सं. कौल तेने चाखता सूत्रधी कड आय. जसुशसुखसित्तो दीर्घः जशशसोर्लुक्
ए सूत्रधी कडला रूप आय. ॥ १६२ ॥

आच्च गौरवे ॥ १६३ ॥

गौरवशब्दे औत आत्वं अउश्च जवति ॥ गारवं । गडरवं ॥

मूल भाषांतर. गौरव शब्दना औनो आ अने अउ आदेश आय. सं. गौ-
रव तेनां गारवं गडरवं एवां रूप आय. ॥ १६३ ॥

॥ हुंठिका ॥

आत् ११ च ११ गौरव ७१ गौरव अनेन आगा क्लीबे सम् मोनु०

गारवं द्वितीये चकारात् गौ गड शेषं पूर्ववत् गडरवं ॥ १६३ ॥

टीका भाषांतर. गौरव शब्दना औने स्थाने आ अने अउ आदेश आय.
सं. गौरव तेने चाखता सूत्रे आ आय पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रधी गारवं
रूप आय बीजे चनुं ग्रहण ठे तेथी सं. गौने स्थाने गड आदेश आय बाकी पूर्व-
वत् अह गडरवं रूप आय. ॥ १६३ ॥

नाव्यावः ॥ १६४ ॥

नौशब्दे औत आवादेशो जवति ॥ नावा ॥ १६४ ॥

मूल भाषांतर. नौ शब्दना औने स्थाने आव आदेश आय. सं. नौ तेनुं
नावा रूप आय. ॥ १६४ ॥

॥ हुंठिका ॥

नौ ७१ आव ११ नौ अनेन आव आत् आप ११ अंत्यव्यं० स-

लुक् नावा ॥ १६४ ॥

टीका भाषांतर. नौ शब्दना औनो आव आय. सं. नौ तेने चाखतासूत्रे आव
आय तेने आप आवे पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रधी नावा रूप सिद्ध आय. ॥ १६४ ॥

एतत्रयोदशादौ स्वरस्य सस्वरव्यंजनेन ॥ १६५ ॥

त्रयोदश इत्येवंप्रकारेषु संख्याशब्देषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरे-

ण व्यंजनेन सह एद् जवति ॥ तेरह । तेवीसा । तेतीसा ॥ १६५ ॥

मूल भाषांतर. त्रयोदश शब्दना जेवा संख्यावाची शब्दना आदि स्वरनो
बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे ए आय. सं. त्रयोदशः तेनुं तेरह आय. सं. त्रयो-
विंशति तेनुं तेवीसा आय. सं. त्रयस्त्रिंशत् तेनुं तेतीसा आय. ॥ १६५ ॥

॥ टुंडिका ॥

एत् ११ त्रयोदश आदौ यस्य स त्रयोदशादिः तस्मिन् ७१ स्वर
६१ सस्वर व्यंजन ३१ त्रयोदशः अनेन त्रयोस्थाने ते संख्यागज
देरः दस्य रः । दशपाषाणेहः ह तेरह । त्रयोविंशतिः अनेन
त्रयोस्थाने ते ईर्जिब्हासिंहं वि वी तिलोपश्च विंशत्यादेर्लुक्
मलोपः शषोः सः श स १३ जस्रशस्रडसित्तोष्मिदीर्घः स
सा जस्रशसोर्लुक् तेवीसा । त्रयस्त्रिंशत् अनेन त्रयस्थाने ते सर्वत्र
वलुक् ईर्जिब्हासिंहं ती तैलादौ वा द्वित्वं च शषोः सः अंत्यव्यं
तलुक् १३ जस्रशस्रड सि दीर्घः जस्रशसोर्लुक् तेतीसा ॥ १६५ ॥

टीका भाषांतर. त्रयोदश जेवा संख्याशब्दना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित ए
आय. सं. त्रयोदश तेने चालता सूत्रथी त्रयोने स्थाने ते आय पढी संख्यागदृग्देरः
दशपाषाणेहः ए सूत्रोथी तेरह एतुं रूप सिद्ध आय. सं. त्रयोविंशतिः तेने चालता
सूत्रे त्रयो स्थाने ते आय. पढी ईर्जिब्हासिंहं विनो वी आय. तिनो लोप
आय. विंशत्यादेर्लुक् शषोः सः जस्रशस्रडसित्तो जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रोथी
तेवीसा रूप सिद्ध आय. सं. त्रयस्त्रिंशत् तेने चालता सूत्रथी ते आय. सर्वत्र वलुक्
ईर्जिब्हासिंहं तैलादौ वा शषोः सः अंत्यव्यं जस्रशस्रडसि जस्रशसोर्लुक्
ए सूत्रोथी तेतीसा रूप आय. ॥ १६५ ॥

स्थविर-विचकिलायस्कारे ॥ १६६ ॥

एषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् जवति ॥ थेरो ।

वेङ्गं । मुद्-विअङ्ग-पसूणपुञ्जा इत्यपि दृश्यते । एकारो ॥ १६६ ॥

मूल भाषांतर. स्थविर विचकिल अने अयस्कार ए शब्दोना आदिस्वरनो
स्वरसहित व्यंजन साथे ए आय. सं. स्थविर तेनुं थेरो रूप आय. सं. विचकिल
तेनुं वेङ्गं रूप आय. कोइ ठेकाणे सं. मूर्द्धविचकिलप्रसूनपुञ्जा तेनुं मुद्-विअङ्-
ल्लपसूणपुञ्जा एतुं पण आय. ठे. सं. अयस्कार तेनुं एकारो रूप आय. ॥ १६६ ॥

॥ टुंडिका ॥

स्थविरश्च विचकिलं च अयस्कारश्च स्थविरविचकिलायस्कारं तस्मि-
न् ७१ स्थविर अनेन स्थविस्थाने स्थो कगटडेति सलुक् ११ अ-
तः सेढोः थेरो । विचकिल अनेन विच स्थाने वेकगचजेति कलुक्
तैलादौ वा द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु वेङ्गं । अयस्कारः अनेन

अयःस्थाने ए । कगटडेतिसलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः से
डोः एकारो ॥ १६६ ॥

टीका भाषांतर. स्थविर विचकिल अयस्कार ए शब्दोना आदिस्वरनो स्वरस-
हितव्यंजन साथे ए आय. स्थविर- तेने चालता सूत्रे स्थविने स्थो आदेश आय. क-
गटड अतः सेडोः ए सूत्रोथी येरो रूप आय. सं. विचकिल तेने चालतासूत्रे विचने
स्थाने वे आय कगचज तैलादौ वा ह्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वेइल्लं रूप आय.
सं. अयस्कारः तेने चालतासूत्रे अयःने ठेकाणे ए आय. कगटड० अनादौ द्वित्वं
अतः सेडोः ए सूत्रोथी एकारो रूप आय. ॥ १६६ ॥

वा कदले ॥ १६७ ॥

कदलशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह एद् वा जव-
ति ॥ केलं कयलं । केली कयली ॥ १६७ ॥

मूल भाषांतर. सं. कदल शब्दना आदि स्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजनसाथे
विकट्ये ए आय. सं. कदलं तेनुं केलं तथा कयलं रूप आय. सं. कदली तेना
केली कयली रूप आय. ॥ १६७ ॥

॥ दुंढिका ॥

वा ११ कदल ७१ कदल- अनेन कद स्थाने एकारः के ११ ह्लीवे
सम् मोनु० केलं द्वितीये ह्लीवे सम् मोनु० कगचजेति दलुक् अव-
णो कयलं । कदली- अनेन कदस्थाने के द्वितीये कगचजेति
दलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् केली कयली ॥ १६७ ॥

टीका भाषांतर. कदल शब्दना आदि स्वरनो आगल रहेला स्वरसहित व्यंजन
साथे विकट्ये ए आय. सं. कदल तेने चालतासूत्रोथी कदने स्थाने के आय. पढी ह्ली-
वे सम् मोनु० ए सूत्रोथी केलं रूप आय. बीजे पढे ह्लीवे सम् मोनु० कगचज०
अवणो ए सूत्रोथी कयलं रूप आय. सं. कदली तेने कदने स्थाने के आय बीजे
पढे कगचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी केली अने पढे कयली रूप आय. ॥ १६७ ॥

वेतः कर्णिकारे ॥ १६८ ॥

कर्णिकारे इतः सस्वरव्यंजनेन सह एद् वा जवति ॥ कण्णरो
कक्षिआरो ॥ १६८ ॥

मूल भाषांतर. कर्णिकार शब्दना इनो स्वरसहित व्यंजन साथे विकट्ये ए आय.
सं. कर्णिकार तेना कण्णरो कण्णिआरो रूप आय. ॥ १६८ ॥

॥ ढुंढिका ॥

वा ११ इत् ११ कर्णिकारऽ१ कर्णिकार अनेन कर्णिकास्थाने णे सर्वत्र
रलुक् ११ अतः सेडोः कण्णोरो कर्णिकारः सर्वत्र रलुक् कगचजेति
कलुक् ११ अतः सेडोः कसिआरो ॥ १६ए ॥

टीका भाषांतर. कर्णिकार शब्दना इनो स्वरसहित व्यंजनसाथे विकल्पे ए आय.
सं. कर्णिकार- चाखतासूत्रे कर्णिकाने स्थाने ण्णे आय. तेने सर्वत्र रलुक् अतःसेडोः
ए सूत्रोष्ठी कण्णोरो रूप आय. सं. कर्णिकार तेने सर्वत्र रलुक् कगचज अतःसेडोः
ए सूत्रोष्ठी कण्णिआरो रूप आय. ॥ १६ए ॥

अयौ वैत् ॥ १६ए ॥

अयिशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह औद्वा ज-
वति ॥ ऐ बीहेमि । अइ उम्मत्तिए । वचनादैकारस्यापि प्रा-
कृते प्रयोगः ॥ १६ए ॥

मूल भाषांतर. अयि शब्दना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे विकल्पे
ऐ आय. सं. अयि बिभेमि तेनुं औ बीहेमि एवुं आय. सं. अयि उम्मत्तके तेनुं अइ
उम्मत्तिए एवुं रूप आय. एवुं वचन हे तेष्ठी प्राकृतमां ऐकारनो पण प्रयोग आय हे. १६ए

॥ ढुंढिका ॥

अयि ७१ वा ११ ऐत् ११ अयि अनेन अयिस्थाने ऐ जिजी जये
जी जियो जावीहौ इति जीस्थाने वीह मिक् तृतीय स्यमि इति
मिक् स्थाने मि व्यंजनाददंतेऽत् वर्त्तमाना पंचमी शतृषु वा इति
हे ऐ बीहेमि । अयि उम्मत्तके कगचजेति यलुक् अंत्यव्यंजनस्य
सलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् उम्मत्ति ए ॥ १६ए ॥

टीका भाषांतर. अयि शब्दना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे वि-
कल्पे ऐ आय. सं. अयि तेने चाखता सूत्रे अयिने स्थाने औ आय. भी ए धातु ज-
यमां प्रवर्ते तेने मियो भाविहौ ए सूत्रोष्ठी भीने स्थाने वीह आय. पढी मिग्र-
थ्य आवे. व्यंजना ददंतेऽत् वर्त्तमाना ए सूत्रोष्ठी ऐ बीहेमि ए रूप अयुं. सं.
अयि उम्मत्तके तेने कगचज ए सूत्रोष्ठी उम्मत्तिऐ रूप आय. ॥ १६ए ॥

उत्पूतर-बदर-नवमालिका-नवफलिका-पूगफले ॥१७०॥

पूतरादिषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह उंद् जवति ॥पोरो ।

बोरं । बोरी । नोमालिआ । नोहलिआ । पोपूफलं पोपूफली ॥१७०॥

मूल भाषांतर. पूतर बदर नवमालिका नवफलिका पूगफल विंगरे शब्दोना
आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे ओ आय. सं. पूतर तेनुं पोरो आय. सं.
बदरं तेनुं बोरं तथा बोरी आय. सं. नवमालिका तेनुं नोमालिआ आय. सं. नव-
फलिका तेनुं नोहलिआ आय. सं. पूगफलं तेनुं पोप्फलं आय. सं. पूगफली तेनुं
पोप्फली आय. ॥ १७० ॥

॥ हुंटिका ॥

उत् ११ पूतरश्च बदरं च नवमालिका च नवफलिका च पूगफलं
च पूतरबदरनवमालिकानवफलिकापूगफलं तस्मिन् ७१ पूतर—
अनेन पूतस्य पो ११ अतः सेर्गोः पोरो । बदर अनेन बदस्य
बो ११ क्लीबे सम् मोनु० बोरं बदरी अनेन बदस्य बो ११ अंत्य-
व्यंजनस्य सलुक् बोरी नवमालिका अनेन नवस्य नो कगचजेति
कलुक् ११ अंत्यव्यं० नोमालिआ । नवफलिका अनेन नवस्य नो
फो नहौ फ ह कगचजेति कलुक् नो हलिआ पूगफल पूगस्य
फलं पूगफलं अनेन पूगस्य पो सेवादौ वा द्वित्वं ११ क्लीबे सम्
द्वितीये अंत्यव्यंजनस्य सलुक् पोप्फलं एवं पोप्फली ॥ १७० ॥

टीका भाषांतर. पूतर बदर नवमालिका नवफलिका पूगफल ए शब्दोना
आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजनसाथे ओ आय. सं. पूतर तेने चालता सूत्रथी पूत-
नो पो आय. अतःसेर्गो ए सूत्रथी पोरो आय. सं. बदर तेने चालता सूत्रथी बदर-
नो आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी बोरं आय. सं. बदरी तेने चालता सूत्रथी बो
आय. अंत्यव्यंज० सूत्रथी बोरी आय. सं. नवमालिका तेने चालता सूत्रथी नवनो
नो आय. फो नहौ कगचज ए सूत्रोथी नोहलिआ रूप आय. सं. पूगफलं (सो-
पारीनुं फल) तेने चालता सूत्रथी पूगनो पो आय. सेवादौवा क्लीबे सम् बीजे पदे
अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पोप् फलं आय एवी रीते सं. पूगफली हुं पोप्फली आय. १७०

न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-

सुकुमार-कुतूहलोदूखलोदूखले ॥ १७१ ॥

मयूखादिषु आदेः स्वरस्य परेण सखव्यंजनेन सह उद् वा ज-
वति ॥ मोहो मऊहो । लोणं । इअ लवणुगमा । चोगुणो चउ-
गुणो । चोत्थो चउत्थो । चोत्थी चउत्थी । चोदह चउदह । चो-
दसी चउदसी । चोवारो चउवारो । सोमाखो सुकुमाखो । कोहलं

कोउहल्लं । तह मन्ने कोहलीए । उहलो उजहलो । उक्खलं ।

उल्लहलं ॥ मोरो मज्जरो इति तु मोरमयूरशब्दान्यां सिद्धम् ॥१७१॥

मूल भाषांतर. मयूख लवण चतुर्गुण चतुर्थ चतुर्दश चतुर्वार सुकुमार कतूहल उदूखल उल्लूखल— ए शब्दोना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे विकल्पे ओ थाय. सं. मयूख तेनां मोहो मज्जहो रूप थाय. सं. लवणं तेनुं लोणं रूप थाय. सं. इति लवणोद्गमः तेनुं इअ लवणुग्गमा एवुं रूप थाय. सं. चतुर्गुण तेना चोर्गुणो चउर्गुणो रूप थाय. सं. चतुर्थ— तेनां चोत्थो चउत्थो रूप थाय. सं. चतुर्थी तेनां चोत्थी चउत्थी रूप थाय. सं. चतुर्दश तेनां चोदह चउदह रूप थाय. सं. चतुर्दशी तेनां चोदशी चउदशी रूप थाय. सं. चतुर्वार तेनां चोव्वारो चउव्वारो रूप थाय. सं. सुकुमार तेनां सोमालो सुकुमालो रूप थाय. सं. कुतूहलं तेनां कोहलं कोउहल्लं रूप थाय. सं. तथा मन्ये कुतूहलेन तेनुं तह मन्ने कोहलिए एवुं रूप थाय. सं. उदूखल तेनां ओहलो उजहलो रूप थाय. सं. उल्लूखल तेना ओक्खलं उल्लहलं रूप थाय. मोर अने मयूर शब्दनां मोरो मज्जरो एवां रूप सिद्ध थाय. ठे. १७१

॥ टुंडिका ॥

न ११ वा ११ मयूखश्च लवणं च चतुर्गुणश्च चतुर्दश च चतुर्वारश्च सुकुमारश्च कतूखं च उल्लूखलश्च उल्लूखलं च मयूख-लवणचतुर्गुण चतुर्थचतुर्दशचतुर्वारसुकुमारकतूहलोदूखलोल्लूखलं तस्मिन् ७१ मयूख— अनेन मयूस्थाने मोखघथ० ११ अतः सेडोः मोहो । पडे कगचजेति तल्लुक् शेषं पूर्ववत् मज्जहो । लवण अनेन लवस्थाने लो ११ क्खीवे सूम् मोनु० लोणं । इति लवणोद्गमः इतौ तौ वा-क्यार्थेति अइ इखः संयोगे णो णु कगट्ठेति दल्लुक् अनादौ द्वित्वं इअलवणुग्गम । चतुर्गुण— अनेन चो सर्वत्र रल्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ चोर्गुणो द्वितीये कगचजेति तल्लुक् शेषं तद्वत् चउ-र्गुणो चतुर्थ अनेन चतुःस्थाने चो सर्वत्र रल्लुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथस्य तः अक्खीवे सौ अतःसेडोः चोत्थो । द्वितीये क-गचजेति तल्लुक् शेषं तद्वत् चउत्थो । चतुर्थी अनेन चतुःस्थाने चो सर्वत्रेति रल्लुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथस्य तः अक्खीवे सौ दीर्घः ११ अंत्यव्यंज० सल्लुक् चोत्थी चउत्थी । चतुर्दश— अ-

नेन चतुःस्थाने चो सर्वत्रेति तलुक् अनादौ द्वित्वं ११ इ दशपा-
 षाणे इः श ह चोइह । द्वितीये कगचजेति तलुक् शेषं पूर्ववत् च-
 उइह । चतुर्दशी अनेन चतुःस्थाने चो सर्वत्रेति तलुक् अनादौ
 द्वित्वं ११ इ शषोः सः अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् चोइसी
 द्वितीये कगचजेति तलुक् शेषं तछत् चउइसी । चतुर्वार अनेन
 चो सर्वत्र तलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोः चोवारो । द्वितीये
 कगचजेति तलुक् तछत् चउवारो । सुकुमार अनेन सुकुस्थाने सो
 दरिद्रादौ लः रस्य लः । ११ अतः सेडोः सोमालो । द्वितीये क-
 गचजेति कलुक् तछत् सुकुमालो । कुतूहल अनेन कुतूस्थाने को
 ११ क्लीबे सम् कोइलं द्वितीये कुतूहल कुतूहलेवा हलश्च इति कौ
 कोतू कगचजेति तलुक् सेवादौ द्वित्वं ह्य ११ क्लीबे सम् कोउहलं ।
 तथा । खघथ० यइअव्ययो जवति उत्खातावदात इति आ अ
 तह । अतोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं न मन्ने कोइल पूर्ववत्
 कौतूहलमस्यास्ति अतोअनेकखरस्य इति इक् प्रत्ययः आत्
 आप् आमंत्रणे वा ए एकारः कोइलिष । उदूखल अनेन उदूस्थाने
 उ खघथ० ख ह ११ अतःसेडोः उइलो । द्वितीये उदूखल कगच-
 जेति दलुक् शेषं तछत् उउइलो । उलूखल अनेन उलूस्थाने उ
 सेवादौ वा द्वित्वं पूर्वखस्य कः उक्खलं पक्षे उलूखल खघथ० ११
 क्लीबे सम् मोनु० उलूहलं । मोरः अतःसेडोः मोरो । मयूर- कग-
 जजेति यलुक् ११ अतः सेडोः मजरो ॥ १७१ ॥

टीका भाषांतर. मयूख लवण चतुर्गुण चतुर्थ चतुर्दश चतुर्वार सुकुमार
 कुतूहल उदूखल उलूखल ए शब्दानो बीजास्वरसहित व्यंजनसाथे विकल्पे ओ आय.
 सं. मयूख तेने चालता सूत्रथी मयूने स्थाने मो आय पठी खघथ० अतःसेडोः ए सू-
 त्रोथी मोहो रूप आय. बीजे पक्षे कगचज अने बाकी पूर्ववत् करी मऊहो रूप आय.
 सं. लवण तेने चालता सूत्रे लवने स्थाने लो आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 लोणं रूप आय. सं. इति लवणोद्गमः तेने इतौ तौ वाक्यार्थे ह्रस्वःसंयोगे कगटड
 अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी इज लवणुगम एवुं रूप आय. सं चतुर्गुण- तेने चालता
 सूत्रथी चो आय. पठी सर्वत्र तलुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी चोगुणो रूप आय.
 बीजे पक्षे कगचज बाकी पूर्ववत् यइ चउगुणो रूप आय. सं. चतुर्थ तेने चालता सूत्रे

चतुःस्थाने चो आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अक्लीबे सौ० अ-
तः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी चोत्थो रूप आय. बीजेपदे कगचज बाकी पूर्ववत् अइ चउत्थो
रूप आय. सं. चतुर्थी तेने चालता सूत्रे चतुःस्थाने चो आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ
द्वित्वं द्वितीय० अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी चोत्थी चउत्थी रूप आय.
सं. चतुर्दश- तेने चालता सूत्रे चो आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं दश पाषा-
णेहः ए सूत्रोष्ठी चोदह रूप आय. बीजे पदे कगचज बाकी पूर्ववत् अइ चउदह रूप
आय. सं. चतुर्दशी तेने चालता सूत्रोष्ठी चो आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं
शषोः सः अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी चोदसी रूप आय. बीजे पदे
कगचज० बाकी पूर्ववत् अइ चउदसी रूप आय. सं. चतुर्वार तेने चालता सूत्रोष्ठी चो
आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी चोव्वारो रूप आय.
बीजे कजचज बाकी पूर्ववत् चउव्वारो आय. सं. मुकुमार तेने चालता सूत्रे सो
आय. पढी हरिच्चादौलः अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी सोमालो रूप आय. बीजे पदे क-
गचज बाकी पूर्ववत् अइ मुकुमालो रूप आय. सं. कुतूहल तेने चालता सूत्रे कुतू
स्थाने को आय क्लीबे सम् ए सूत्रोष्ठी कोहलं रूप आय. बीजे पदे सं. कुतूहल तेने
कुतूहले वा ह्रस्वश्च कगचज सेवादौ द्वित्वं क्लीबे सम् ए सूत्रोष्ठी कोउहलं रूप
आय. सं. तथा तेने खघथ० उत्खातावदात ए सूत्रोष्ठी तह रूप आय. सं. मन्ये तेने
अतो मनयां अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोष्ठी मन्ने रूप आय. कोहल शब्द पूर्ववत् सिद्ध
आय. कुतूहल ठे जेने ते अर्थमां अतो अनेक स्वरस्य आत् आप आ मंत्रणेवा
एकारः ए सूत्रोष्ठी कोहलिजे एवुं रूप आय. सं. उदूखल तेने चालता सूत्रे उदूने
स्थाने ओ आय. खघथ० अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी ओहलो रूप आय. बीजे पदे उदू-
खल ने कगचज बाकी पूर्ववत् अइ उऊहलो रूप आय. सं. उदूखल तेने चालता सू-
त्रोष्ठी उलू स्थाने ओ आय. सेवादौ वाद्वित्वं पूर्वखस्यकः ए सूत्रोष्ठी ओक्खलं
रूप आय. पीदे उदूखल तेने खघथ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी उदूहलं रूप
आय. सं. मोरः तेने अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी मोरो रूप आय. सं. मयूर तेने कगचज
अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी मऊरो रूप आय. ॥ १७१ ॥

अवापोते ॥ १७१ ॥

अवापयोरुपसर्गयोरुत इति विकटपार्थनिपाते च आदेः स्वरस्य
परेण सस्वरव्यंजनेन सह उद् वा जवति ॥ अय । उअरइ । अय-
यरइ । उआसो । अवयासो ॥ अप । उसरइ अवसरइ । उसारि-
अं । अवसारिअं ॥ उत । उवणं । उअवणं । उघणो । उअघणो
ऋचिन्नजवति । अवगयं । अवसदो । उअरवी ॥ १७२ ॥

मूल भाषांतर. अव अने अप उपसर्गना तेमज विकट्य अर्थना निपात अर्थ-
वाला उत अव्ययना आदि स्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे विकट्ये ओ आय.
सं. अव उपसर्गना उदा०— सं. अवतरति तेनां ओअरइ अवयरइ एवां रूप आय.
सं. अवकाश तेना ओआसो अवयासो एवां रूप आय. सं. अप उपसर्गना उ-
दा०— सं. अपसरति तेनां ओसरइ अवसरइ रूप आय. सं. अपसारित तेनां
ओसारिअं अवसारिअं एवा रूप आय— उतना उदा०—सं. उपवनं तेनां ओवणं
उअवणं रूप आय. सं. उत्तघनः तेनां ओघणो उअघणो एवां रूप आय. कोइ ठेकाणे
आय पण नहीं—जेम सं. अवगतं तेनुं अवगयं आय. सं. अपशब्दः तेनुं अवसद्दो
रूप आय. सं. उत्तरविः तेनुं उअरवी एवुं रूप आय. ॥ १५३ ॥

॥ टुंठिका ॥

अवापोत अव अप उत ११ अवतरति अनेन अवस्य उं कगचजे
ति तलुक् त्यादीनां ति इ उअरइ। पक्षे अवयरइ। सं- अवकाशः
अनेन अवस्य उं कगचजेतिकलुक् शषोःसः ११ अतःसेडोंः उआ-
सो । पक्षे कगचजेति कलुक् अवणों अवयासो । अपसरति
अनेन अपस्थाने उं त्यादीनां ति इ । उसरइ । पक्षे पोवः अवस-
रइ । अपसारितः अनेन अपस्य उं कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम्
मोनु० उंसारिअं । पक्षे पोवः शेषं तद्वत् अवसारिअं उपवन-
अनेन उपस्य उं नोणः क्लीबे सम् मोनु० उंवणं । पक्षे कगचजेति-
पलुक् उअवणं । उत्तघनः अनेन उत्तस्य उं नोणः ११ अतः सेडोंः
उंघणो पक्षे कगचजेति उअघणो । कचिन्न जवति अवगतः क-
गचजेतित लुक् अवणों ११ क्लीबे सम् मोनु० अवगयं । अपश-
ब्दः पोवः शषोःसः सर्वत्रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोंः अव-
सद्दो । उत्तरविः कगचजेतितलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंज०
सलुक् उअरवी ॥ १५३ ॥

टीका भाषांतर. अव अने अप उपसर्ग तेम विकट्यार्थनिपात उत तेना आ-
दिस्वरनो पर आवेला स्वरसहित व्यंजन साथे विकट्ये ओ आय. सं. अवतरति— तेने
चालता सूत्रे अवनो ओ आय. कगचज त्यादीनां ए सूत्रोथी ओअरइ रूप आय.
बीजे पक्षे अवयरइ रूप आय. सं. अवकाश तेने चालता सूत्रे अव नो ओ आय.
पठी कगचज शषोःसः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी ओआसो रूप आय. पक्षे कगचज
अवणों ए सूत्रोथी अवयासो रूप आय. सं. अपसरति तेने चालतासूत्रे अपने

स्थाने ओ पठी त्यादीनां ए सूत्रथी ओसरइ रूप थाय. वीजे पळे पोवः सूत्रथी अवसरइ रूप थाय. सं. अपसारितः तेने चालतासूत्रे अपनो ओ थाय. पठी कगचज ह्कीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी ओसारिअ रूप थाय. वीजे पळे पोवः वाकी पूर्ववत् सिद्ध अइ अवसारिअ रूप थाय. सं. उपवन तेने चालता सूत्रे ओ थाय. पठी नोणः ह्कीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी ओवणं रूप थाय. वीजे पळे कगचज० ए सूत्रथी उअवणं रूप थाय. सं. उतघनः तेने चालता सूत्रथी ओ थाय. नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी ओ-वणो रूप थाय. पळे कगचज ए सूत्रे उअघणो रूप थाय. कोइ ठेकाणे न पण थाय. सं. अवगतः तेने कगचज अवणोंय ह्कीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी अवगयं रूप थाय. सं. अपशब्दः तेने पोवः शपोःसः सर्वत्ररलुक् अनादौहित्वं अतःसेडोंः ए सूत्रोथी अवसहो रूप थाय. सं. उत्तरविः तेने कगचज अह्कीवे सौ० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी उअरवी रूप सिद्ध थाय. ॥ १७५ ॥

ऊच्योपे ॥ १७३ ॥

उपशब्दे आदेः स्वरस्य परेण स्वरव्यंजनेन सह ऊत् उच्चादेशौ वा नवतः ॥ ऊहसिअं उहसिअं उवहसिअं । ऊज्जाउ उज्जाउ उवज्जाउ । ऊआसो उआसो उववासो ॥ १७३ ॥

मूल भाषांतर. उप शब्दना आदिस्वरनो वीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे ऊ अनेओ एवा आदेश विकट्टे थाय. सं. उपहसितं तेनां ऊहसिअं ओहसिअं उवहसिअं एवां रूप थाय. सं. उपाध्याय तेनां उज्जाओ ओज्जाओ उवज्जाओ रूप थाय. सं. उपवासः तेनां ऊआसो ओआसो उववासो एवां रूप थाय. ॥१७३॥

॥ ढुंडिका ॥

ऊत् ११ च ११ उप ७१ उपहसित- अनेन उपस्य ऊ कगचजेति तलुक् ११ ह्कीवे सम् मोनु० ऊहसिअं । द्वितीये अनेन उपस्य उं शेषं तद्वत् उहसिअं । तृतीये पोवः कगचजेति तलुक् ११ ह्कीवे सम् मोनु० उवहसिअं । उपाध्याय अनेन प्रथमे उपस्य ऊ द्वितीये उपस्य उं तृतीये पोवः ह्रस्वः संयोगे द्रस्वः साध्वसहास- ह्यांजः ध्य ऊ अनादौ द्वित्वं द्वितीये तु पूर्वं ऊस्य जः कगचजेति यलुक् अतः सेडोंः ऊज्जाउ । उज्जाउ । अवज्जाउ उपवास- अनेन अनेन उपस्य ऊ कगचजेति वलुक् अतः सेर्नी उं आसो पळे उपस्य ऊ शेषं तद्वत् ऊआसो । तृतीये उपवासः पोवः ११ अतः सेडोंः उवआसो ॥ १७३ ॥

टीका भाषांतर. उप शब्दना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे ऊ अने ओ आदेश विकल्पे आय. सं. उपहसित तेने चालता सूत्रे उपनो ऊ आय. पठी कगचज ह्नीवे स्रम् मोनु० ए सूत्रोथी ऊहसिअं आय. बीजे पहे चालता सूत्रे उपनो ओ आय बाकी पूर्ववत् अइ ओहसिअं रूप आय. त्रीजे पहे पोवः कगचज ह्नीवे स्रम् मोनु० ए सूत्रोथी उवहसिअं रूप आय. सं. उपाध्यायः तेने चालता सूत्रोथी प्र-अम पहे ऊ आय. बीजे पहे ओ आय. त्रीजे पहे पोवः ह्रस्वः संयोगे साध्वसहस-ह्यांशः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० कगचज० अतः सेडोंः ऊज्झाओ ओज्झाओ अवज्झाओ ए रूप सिद्ध आय. सं. उपवास तेने चालता सूत्रोथी उपनो ऊ आय. कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी ओआसो रूप आय. बीजे पहे ऊ आय. एटले ऊआसो आय. त्रीजे पहे पोवः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी उवआसो रूप आय. ॥१७३॥

उमो निषण्णे ॥ १७४ ॥

निषण्ण शब्दे स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह उम आदेशो वा जवति ॥ एउसणो । णिसणो ॥ १७४ ॥

मूल भाषांतर. निषण्ण शब्दना आदि स्वरने बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे उम एवो विकल्पे आदेश आय. सं. निषण्ण तेनां णुमण्णो णिसण्णो एवारूप आय. १७४

॥ दुंडिका ॥

उम ११ निषण्ण ७१ निषण्ण अनेन वा निष स्थाने नुमादेशः वादौ०
११ अतः सेडोंः एउमन्नो । निषण्ण वादौ० न ए शषोः सः षः सः
अतः सेडोंः णिसणो ॥ १७४ ॥

टीका भाषांतर. निषण्ण शब्दना आदिस्वरने स्थाने बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे उम आदेश विकल्पे आय. सं. निषण्ण तेने चालता सूत्रे निषने स्थाने नुम आय. वादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी एउमन्नो रूप आय. सं. निषण्ण तेने वादौ शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी णिसण्णो रूप आय. ॥ १७४ ॥

प्रावरणे अङ्गवाज्ज ॥ १७५ ॥

प्रावरणशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह अङ्गु आउ इत्येतावादेशौ वा जवतः ॥ पङ्हरणं पाउरणं पावरणं ॥ १७५ ॥

मूल भाषांतर. प्रावरण शब्दना आदिस्वरने बीजा स्वरसहित व्यंजनसाथे वि-कल्पे अङ्गु आउ एवा आदेश आय. सं. प्रावरणं तेनुं पङ्हरणं पाउरणं पावरणं एवारूप आय. ॥ १७५ ॥

॥ टुंडिका ॥

प्रावरण ७१ पङ्क्वाळ १२ प्रावरण— सर्वत्रेति रलुक् अनेन पावस्य
पंगु द्वितीये पावस्य पाळ ११ क्लीबे स्म मोनु० पङ्कुरणं पाळरणं ।
तृतीये सर्वत्रेतिरलुक् पावरणं ॥ १७५ ॥

टीका भाषांतर. प्रावरण शब्दना आदिस्वरने स्वरसहित व्यंजन साथे पङ्कु अने
आउ एवा विकल्पे आ देश आय. प्रावरण तेने सर्वत्र चालता सूत्रे पावने ठेकाणे पङ्कु
आदेश आय. बीजा पङ्के पावनो पाळ आय. क्लीबे स्म मोनु० पङ्कुरणं पाळरणं
एवां रूप आय. त्रीजे पङ्के सर्वत्र रलुक् पामी पावरणं रूप आय. ॥ १७५ ॥

स्वरादसंयुक्तस्यानादेः ॥ १७६ ॥

अधिकारोऽयं । यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तत्स्वरात्परस्यासंयुक्त-
स्यानादेर्जवतीति वेदितव्यम् ॥ १७६ ॥

मूल भाषांतर. आ अधिकार सूत्र ठे. अर्द्धिथी आगळ अनुक्रमे जे कहेवामां आवशे
ते स्वरथी पर, जोडाक्षरवगरनो अने जे आदि न होय तेने आय—एम जाणी खेडुं. ॥ १७६ ॥

॥ टुंडिका ॥

स्वर ५१ असंयुक्त ६१ अनादि ६१. ॥ १७६ ॥

टीका भाषांतर. सरळ ठे.

क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् ॥ १७७ ॥

खरात्परेषामनादिचूतानामसंयुक्तानां कगचजतदपयवानां प्रायो
लुग् जवति ॥ क । तिथ्यरो । लोउ । सचढं ॥ ग । नउ ।
नयरं । मयङ्को । च । सई । कय गहो ॥ ज । रययं । पयावई ।
गउ ॥ त । विश्राणं । रसा— यलं । जई ॥ द । गया । मयणो ॥
प । रिऊ । सुऊरिसो ॥ य । दयालु । नयणं । विउउं ॥ व । ला-
यसं । विउहो । वलयाणलो ॥ प्रायो ग्रहणात्कचिन्न जवति । सु-
कुसुमं । पयाग— जलं । सुगउ । अधरू । सयावं । विजणं । सु-
तारं । विडुरो । सपावं । समवाउ । देवो । दाणवो ॥ खरादित्येव ।
संकरो । संगमो । नक्कचरो । धणंजउ । विसंतवो । पुरंदरो । सं-
बुडो । संवरो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अक्को । वगो । अब्बो । वज्जं ।

धुत्तो । उद्दामो । विप्यो । कज्जं । सवं । कचित् संयुक्तस्यापि । न-
 कंचरः । नकंचरो ॥ अनादेरित्येव । कालो । गन्धो । चोरो ।
 जीरो । तरु । दवो । पावं । वखो । यकारस्य तु जत्वम् आदौ व-
 द्यते । समासे तु । वाक्यविजक्त्यपेक्षया जित्पदत्वमपि विव-
 द्यते । तेन तत्र यथा दर्शनमुज्जयमपि जवति । सुहकरो सुहयरो ।
 आगमिर्ल आयमिर्ल । जलचरो जल्यरो । बहुतरो बहुअरो ।
 सुहदो । सुहर्ल । इत्यादि ॥ कचिदादेरपि । सपुनः । सलण ॥ स
 व । सोश्च ॥ चिन्हं । इन्धं ॥ कचिच्चस्य जः । पिशाची । पिसाजी ॥
 एकत्वं । एकत्वं ॥ एक । एगो ॥ अमुकः अमुगो ॥ असुकः । अ-
 सुगो ॥ आवकः । सावगो ॥ आकारः । आगारो ॥ तीर्थकरः । ति-
 त्यगरो ॥ आकर्षः । आगरिसो ॥ लोगस्सुज्जो अगरो । इत्यादिषु
 तु व्यत्ययश्च इत्येव कस्य गत्वम् ॥ आर्षे अन्यदपि दृश्यते । आ-
 कुञ्चनं । आलुण्टणं । अत्र चस्य टत्वम् ॥ १९७ ॥

मूल भाषांतर. स्वरथी पर एवां अने संयुक्त (जोडीजाहूर) वगरना आदि चह
 एवां क ग ष ज त द प य तेमनो घणुं करीने लुक् आय. क ना उदा०— सं. तीर्थकर
 तेनुं तित्थयरो आय. सं. लोक तेनुं लोओ आय. सं. शकट तेनुं सयहं आय. ग ना
 उदा०— सं. नग तेनुं नओ आय. सं. नयरं तेनुं नगरं आय. सं. मृगांक तेनुं मयङ्को
 आय. चना उदा०— सं. शची तेनुं सई आय. सं. कचग्रह तेनुं कयग्गहो आय. ज
 ना उदा० सं. रजत तेनुं रयर्थ आय. सं. प्रजापति तेनुं पयावई रूप आय. सं. गज तेनुं
 गओ आय. त ना उदा०— सं. वितान तेनुं विआणं रूप आय. सं. रसातलं तेनुं
 रसायलं सं. यति तेनुं जई आय. द ना उदा० सं. गदा तेनुं गया आय. सं. मदन
 तेनुं मयणो आय. प ना उदा० सं. रिपु तेनुं रिऊ आय. सं. सुपुरुष तेनुं सुऊरिसो
 आय. य ना उदा० सं. दयालु तेनुं दयालू आय. सं. नयन तेनुं नयणं आय. सं.
 वियोग तेनुं विओओ आय. व ना उदा०— सं. लावण्य तेनुं लायणं रूप आय.
 सं. विबुध तेनुं विबहो रूप आय. सं. वडवानल तेनुं वलयाणलो आय. मूलमां प्रायः
 ए शब्दनुं ग्रहण ठे तेथी कोइ ठेकाणे न आय. सं. सुकुसुम तेनुं सुकुसुम आय. सं. प्र-
 यागजल तेनुं पयागजलं आय. सं. सुजग तेनुं सुगओ आय. सं. अगरु तेनुं अ-
 गरू आय. सं. सचाप तेनुं सचाव आय. सं. व्यंजन तेनुं विज्जणं आय. सं. सुतार
 तेनुं सुतारं आय. सं. विदुर तेनुं विदुरो आय. सं. सपाप तेनुं सपावं आय. सं. स-
 मवाय तेनुं समवाओ आय. सं. देव तेनुं देवो आय. सं. दानव तेनुं दाणवो आय.

स्वरथकीज थाय. ते कहेते. सं. शंकर तेनुं संकरो थाय. सं. संगम तेनुं संगमो थाय. सं. नक्तंचर तेनुं नक्तंचरो थाय. सं. धनंजय तेनुं धनंजयो थाय. सं. द्विषंतप तेनुं विसंतवो थाय. सं. पुरंदर तेनुं पुरंदरो थाय. सं. संवृत्त तेनुं संवुडो थाय. सं. संवर तेनुं संवरो थाय. असंयुक्त (जोडाक्षर वगरना) नेज थाय. जेम के सं. अर्क तेनुं अक्को थाय. सं. वर्ग तेनुं वगो थाय. सं. अर्व तेनुं अवो थाय. सं. वर्य तेनुं वज्जं थाय. सं. धूर्त्त तेनुं धुत्तो थाय. सं. उद्दामनुं उद्दामो थाय. सं. विप्र तेनुं विप्पो थाय. सं. कार्य तेनुं कज्जं थाय. सं. सर्व तेनुं सव्वं थाय. (आदि जूत न होय) तेनेज थाय. जेम सं. काल गंध चोर जार तरु दव पाप व्रण तेना कालो गंधो चोरो जारो तरु दवो पावो वण्णो एवां रूप थाय आदिमां यनो ज थाय ते कहेते अने समासमां तो वाक्य अने विभक्तिनी अपेक्षाथी तेना जुदा जुदा पद पण कहेते. तेथी तेमां दर्शन प्रमाणे बने पण थाय. सं. सुखकर तेनुं सुहकरो तथा सुहयरो रूप थाय. सं. आगमितः तेनुं आगमिओ तथा आयमिओ रूप थाय. सं. जलचर तेनुं जलयरो जलचरो रूप थाय. सं. बहुतर तेना बहुतरो बहुअरो रूप थाय. सं. सुखद तेनुं सुहदो सुहओ रूप थाय. इत्यादि जाणवुं. कोइ ठेकाणे आदि ने पण थाय. सं. सपुनः तेनुं सऊण रूप थाय. सं. स च तेनुं सोअ रूप थाय. सं. चिह्न तेनुं इन्धं रूप थाय. कोइ ठेकाणे च नो ज थाय. सं. पिशाची तेनुं पिसाजी थाय. सं. एकत्वं तेनुं एगत्तं थाय. सं. एक तेनुं एगो रूप थाय. सं. अमुक तेनुं अमुगो थाय. सं. अमुक तेनुं अमुगो थाय. सं. आवक तेनुं सावगो थाय. सं. आकारः तेनुं आगारो थाय. सं. तीर्थकर तेनुं तित्थगरो थाय. सं. आकर्ष तेनुं आगरिसो थाय. सं. लोकस्य उद्योतकराः तेनुं लोगस्सुज्जोअगरा एवुं रूप थाय. इत्यादि शब्दोमां तो व्यत्ययश्च ए सूत्रथीज कनो ग थाय. आर्यप्रयोगमां बीजी रीते पण जोधामां आवे ठे. जेम- सं. आ कुञ्चनं तेनुं आउण्ठणं रूप थाय. अहिं चनो ट थाय.

॥ टुंढिका ॥

कश्च गश्च चश्च जश्च तश्च दश्च पश्च यश्च व् च कगचजतदपयवं
तेषां ६३ प्रायः ११ लुक् ११ तीर्थकर- ह्रस्वः संयोगे तीति सर्वत्र
रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीये तु पूर्व थ त अनेन कलुक् अवर्णो-
अयः ११ अतः सेडोः तित्थयरो । लोक ११ अनेन कलुक् अतः
सेडोः लोटं शकटं शषोः सःश स अनेन कलुक् अवर्णोअय सटाश
कट कैटजे ढः टस्य ढः ११ क्लीबे सम् मोनु सयढं । नग ११ अ-
नेन गलुक् अतः सेडोः नल । नगर अनेन गलुक् अवर्णोअय क्लीबे
सम् मोनु नयरं । मृगांक- कृतोऽतु मृ म ह्रस्वः संयोगे गा ग

अनेन ग्लुक् अवर्णोऽय ११ अतः सेडोः मयङ्को । शची शषोः सः
 अनेन यलुक् ११ अंत्यव्यं. सलुक् सई । कचग्रह- अनेन चलुक्
 सर्वसयः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ग्ग ११ अतः सेडोः कयग्गहो ।
 रजत अनेन जलुक् तलुक् अवर्णोऽयः ११ क्लीवे सम् मोनु० र-
 ययं । प्रजापति अनेन जलुक् सर्वत्र रलुक् अवर्णोऽय पोवः ११ अ-
 क्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् पयावई । गज अनेन जलुक् ११ अतः
 सेडोः गर्ड । विनात अनेन तलुक् अवर्णोऽयः नोणः ११ विश्राणं ।
 रसातलं अनेन तलुक् अवर्णोऽयः ११ क्लीवे सम् रसायलं । यति ११
 आदेर्योजः अनेन तलुक् अक्लीवे दीर्घः जई । गदा अनेन दलुक्
 अवर्णोऽयः अंत्यव्यं० सलुक् गया । मदन अनेन दलुक् अवर्णो-
 अयः नोणः अतः सेडोः मयणो । रिपु ११ अनेन प्रलुक् अक्लीवे
 दीर्घः रिज् । सुपुरुष अनेन प्रलुक् पुरुषे रोरुरि शषोः सः अतः सेडोः
 सुपुरिसो । दयालु ११ अनेन यलुक् अवर्णोऽयः अक्लीवे दीर्घः
 दयालू । नयन- अनेन यलुक् अवर्णोऽय नोणः क्लीवे सम् मोनु०
 नयणं । विद्युत् ११ अनेन यलुक् तलुक् च अतः सेडोः विडडं ।
 लावण्य अनेन वलुक् अवर्णोऽय अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं
 ११ क्लीवे सम् मोनु० लायखं । सं. विबुध ११ अनेन दलुक् खवथ०
 धस्य ह् अतः सेडोः विडहो । वडवानल । डोलः ड ल अनेन व-
 लुक् अवर्णोऽयः नोणः अतः सेडोः वलयाणलो । सुकुसुम ११ क्ली-
 वे सम् मोनु० सुकुसुमं अत्र कलोपो न जातः । प्रयागजल ११ स-
 र्वत्र रलुक् क्लीवे सम् मोनु० पयागजलं । अत्र गलोपो न जातः ।
 सुगत कगटडेति तलुक् ११ अतः सेडोः सुगडं अग्ररू ११ उतो सु-
 कुलादिष्वत् गु ग अक्लीवे दीर्घः अग्ररू । सचाप ११ पोवः क्लीवे
 सम् मोनु० सचावं व्यंजन अधोमनयां यलुक् इस्वभादौ वि नोणः
 ११ क्लीवे सम् मोनु० विजणं । सुतार ११ क्लीवे सम् मोनु० सु-
 तारं । विडुर ११ अतः सेडोः विदुरो । सपाप ११ पोवः क्लीवे सम्
 मोनु० सपावं । समवाय ११ कगचजेति यलुक् अतः सेडोः सम-

वाञ् । देवः ११ अतः सेडोः देवो । दानव ११ नोणः अतः सेडोः
 दाणवो । शंकरः शषोः सः अतः सेडोः संकरो । संगमः ११ अतः
 सेडोः संगमो । नक्तंचर— कगटडेति कलुक् अनादौ द्वित्वं न-
 क्तंचरो । धनंजय नोणः कगचजेति यलुक् धणंजञ् । द्विषंतप— क-
 गटडेति दलुक् शषोः सः पोवः ११ अतः सेडोः विसंतवो पुरंदर ११
 अतः सेडोः पुरंदरो । संवृत्त उहत्वादौ वृ दु प्रत्यादौ रुः तस्य डः
 ११ अतः सेडोः संवुक्तो । एवं संवरो । अर्क— वर्ग अर्व ११ सर्व-
 त्रेति रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः अक्को वग्गो अव्वो । वर्ग स-
 र्वत्रेति रलुक् व्यय्यर्या जः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनुण
 वज्जं धूर्त्त ह्रस्वः संयोगे सर्वत्रेति रलुक् ११ अतः सेडोः धुत्तो । एवं
 उहामो । विप्र— ११ सर्वत्रेति रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः
 विप्पो । कार्यः ह्रस्वः संयोगे व्यय्यर्या जः सर्वत्र रलुक् अनादौ
 द्वित्वं ११ क्लीबे सम् कज्जं । एवं सबं नक्तंचर ११ कगचजेति त-
 लुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः नक्तंचरो । एवं कालो गंधो चौर
 औत उत् ११ अतः सेडोः चोरो जारो । तरु ११ अक्लीबे दीर्घः अं-
 त्यव्यं सलुक् तरू । एवं देवो । पाप पोवः ११ क्लीबे सम् मोनुण
 पावं. सं. व्रण— सर्वत्रेति रलुक् ११ अतः सेडोः वषो । सुखकर
 सुखं करोति ११ खघथण ख ह् अतः सेडोः सुहकरो द्वितीये वलुक्
 सुहअरो । आगमितः ११ आ समंतात् गमितः आगमितः कग-
 चजेति तलुक् ११ अतः सेडोः आगमिञ् । द्वितीये गलोपो जातः
 अवर्णोअय आ यमिञ् । जलचरो द्वितीये चलुक् जलयरो । बहु-
 तरो द्वितीये तलुक् बहुअरो । सखेद खघथण ख । ह् । ११ अतः
 सेडोः सुहदो । द्वितीये दलुक् सुहञ् इत्यादि । सपुनः पलुक् नोणः
 अंत्यव्यं सलुक् सजण । सच चलुक् ११ अतः सेडोः सोअ । चह-
 कगचजेति चलुक् चिहेन्धोवा ह्रस्व न्धः ११ क्लीबे सम् मोनुण इन्धं ।
 पिशाची शषोः सः चस्यजः ११ अंत्यव्यं पिसाजी । एकत्व कस्य
 ग सर्वत्रेति वलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनुण एगत्तं । एक

११ कस्य गः अतः सेडोंः एगो । अमुक ११ कस्यगः अतः सेडोंः
 अमुगो । असुक कस्यगः ११ अतः सेडोंः असुगो । आवकः सर्वत्र
 रलुक् शषोःसः कस्यगः अतः सेडोंः सावगो । आकारः ११ कस्यगः
 अतः सेडोंः आगारो । तीर्थकर ह्रस्वः संयोगे सर्वत्रेति रलुक् अ-
 नादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व थ त कस्य गः तित्थगरो । आकर्षः कस्य
 गः शषतपूर्वज्जेवा षात् प्राक् इकारः शषोःसः ११ अतः सेडोंः आ-
 गरिसो । लोकस्य उद्योत कराः व्यत्ययसु० कस्य ग डसस्स लो-
 गस्स धर्य्यांजः धस्य जः अनादौ द्वित्वं कगचजेति तल्लुक् जस्
 शस् डसित्तो छामि दीर्घः जस्शसोर्लुक् लोगस्स उज्जोयगरा अ-
 न्यदपि दृश्यते । आकुंचनं कगचजेति कल्लुक् नोणः चस्य टः
 आउएटणं ॥ १७७ ॥

टीका भाषांतर. स्वरधीपर जोडाहर वगरना अने आदिछूत नहीं एवा क ग च ज
 त द प य व तेमनो धणुंकरीने लुक् आय. सं. तीर्थकर तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रलुक्
 अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथत चालतासूत्रे कल्लुक् अवर्णोंअय अतः सेडोंः एसूत्रो-
 थी तित्थयरो रूप आय. सं. लोक तेने चालता सूत्रे कनो लुक् आय. अतः सेडोंः
 ए सूत्रधी लोओ आय. सं. शकटं तेने शषोःसः चालतासूत्रे कल्लुक् अवर्णों
 सडाशकटकैटमेढः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सयदं रूप आय. सं. नग तेने चा-
 लतासूत्रे गनो लुक् आय. अतःसेडोंः एसूत्रोथी नओ रूप आय. सं. नगर तेने
 चालता सूत्रे ग नो लुक् अवर्णों क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी नयरं रूप आय. सं.
 सृगांक तेने ऋतोऽत् ह्रस्वः संयोगे चालतासूत्रे गनो लुक् आय. अवर्णों अतः-
 सेडों ए सूत्रोथी मयको रूप आय. सं. शची तेने शषोःसः चालता सूत्रे चनो लुक्
 आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सई रूप आय. सं. कचग्रह तेने चालता सूत्रधी चनो
 लुक् आय. अवर्णोंः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कयगगहो
 रूप आय. सं. रजत तेने चालता सूत्रधी ज तथा त नो लुक् आय. अवर्णों क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी रययं रूप आय. सं. प्रजापति तेने चालतासूत्रधी ज नो
 लुक् आय. सर्वत्र अवर्णों पोवः अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पयावई
 रूप आय. सं. गज तेने चालता सूत्रधी ज नो लुक् आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी ग-
 ओ रूप आय. सं. बिनात तेने चालता सूत्रधी त लुक् अवर्णों नोणः ए सूत्रोथी
 विभाणं रूप आय. सं. रसातलं तेने चालता सूत्रोथी त नो लुक् आय. अवर्णों
 क्लीबे सम् ए सूत्रोथी रसायलं रूप आय. सं. यति तेने आंदेर्यांजः चालता
 सूत्रधी त नो लुक् आय. अक्लीबे दीर्घः ए सूत्रोथी जई रूप आय. सं. गदा तेने

चाखता सूत्रथी द नो लुक् थाय. अवर्णो अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गया रूप थाय. सं. मदनतेने चाखता सूत्रथी द नो लुक् थाय. पत्नी आवर्णो नोणः अतःसेडोः ए सूत्रोथी मयणो रूप थाय. सं. रिपु तेने चाखता सूत्रे प नो लुक् थाय पत्नी अक्लीये ए सूत्रथी रिज्ज रूप थाय. सं. सुपुरुष तेने चाखता सूत्रे पनो लुक् थाय. पुरुषेरो शपोःसः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सुपुरिसो रूप थाय. सं. दयालु तेने चाखता सूत्रथी य नो लुक् थाय. अवर्णो नोणः क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी नयणं रूप थाय. सं. वियुत तेने चाखता सूत्रथी य नो तथा त् नो लुक् थाय. अतः सेडोः ए सूत्रथी विओओ रूप सिद्ध थाय. सं. लावण्य तेने चाखता सूत्रथी व नो लुक् थाय. अवर्णो अधोमनया अनादौ द्वित्वं क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी लायणं रूप थाय. सं. विबुध तेने चाखता सूत्रथी व नो लुक् थाय. पत्नी स्वधथ० अतः सेडोः ए सूत्रोथी विउहो रूप थाय. सं. बडवानल तेने डोलः चाखता सूत्रथी व नो लुक् थाय. अवर्णोयः नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी बलयाणलो रूप थाय. सं. सुकुसुम तेने क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी सुकुसुमं रूप थाय. अहिं क नो लोप थयेलो नथी. सं. प्रयागजल तेने सर्वत्ररलुक् क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी पयागजलं रूप थाय. आ रूपमां ग नो लोप न थयो. सं. सुगत तेने कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी सुगओ रूप थाय. सं. अगरु तेने ऊतोमुकुला० अक्लीवे दीर्घः ए सूत्रोथी अगरु रूप थाय. सं. सचाप तेने पोवः क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी सचावं रूप थाय. सं. व्यंजन तेने अधोमनया इत्स्वप्नादौ नोणः क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी विजणं थाय. सं. सुतारः तेने क्लीबे स्म मांनु० ए सूत्रोथी सुतारं थाय. सं. विदुर तेने अतः सेडोः ए सूत्रथी विदुरो रूप थाय. सं. सपाप तेने पोवः क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी सपावं रूप थाय. सं. समवाय तेने कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी समवाओ रूप थाय. सं. देवः तेने अतःसेडोः ए सूत्रथी देवो रूप थाय. सं. दानव तेने नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी दाणवो रूप थाय. सं. शंकर तेने शपोःसः अतःसेडोः ए सूत्रोथी संकरो रूप थाय. सं. संगम तेने अतःसेडोः ए सूत्रोथी संगमो रूप थाय. सं. नर्कचर तेने कगटड अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी नर्कचरो रूप थाय. सं. घनंजय तेने नोणः कगचज ए सूत्रोथी घणंजओ रूप थाय. सं. द्विपंतप तेने कगटड शपोःसः पोवः अतःसेडोः ए सूत्रोथी विसंतवो रूप थाय. सं. पुरंदर तेने अतः सेडोः सूत्रथी पुरंदरो रूप थाय. सं. संवृत्त तेने उहट्वाद्दौ प्रत्यादौडः अतः सेडोः ए सूत्रथी संवुडो रूप थाय. एवीरीते संवर नुं संवरो थाय. सं. अर्क तेने वर्गाव्वं० सर्वत्र० अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी अक्को रूप थाय. तेवीरीजे वर्ग नुं वर्गो अने अर्व नुं अव्वो थाय. सं. बर्थ तेने सर्वत्रेतिरलुक् चय्ययांजः अनादौ द्वित्वं क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी चज्जं रूप थाय सं घूर्त्त तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्रेतिरलुक् अतः सेडोः ए सूत्रोथी घूर्त्तो रूप थाय. सं. उहाम तेनुं उहामो थाय. सं. विप्र तेने सर्वत्र अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी विप्पो रूप थाय. सं. कार्य तेने ह्रस्वः संयोगे च-

व्यर्थाजः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् एसूत्रथी कर्त्तृ रूप आय. एवी रीते सर्वं नुं सञ्च आय. सं. नक्तंचर तेने कगचज अनादौ द्वित्वं अतः सेडों: ए सूत्रोथी नक्तंचरो रूप आय. एवी रीते कालनुं कालो गंधनुं गंधो एवां रूप आय. सं चौर तेने औओत अतः सेडों: ए सूत्रोथी चोरो रूप आय. सं. जार नुं जारो आय. सं. तरु तेने अक्लीबे-दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी तरु रूप आय. एवीरीते देवः नुं देवो आय. सं. पाप तेने पोवः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पावं रूप आय. सं. व्रण तेने सर्वत्र अतः सेडों: ए सूत्रोथी वण्णो रूप आय. सं. सुखकर (सुखनेकरेते) तेने खघथ अतः सेडों: ए सूत्रोथी सुहकरो रूप आय. बीजेपद्दे व नो लुक् आय. एटले सुहअरो रूप आय. सं. आगमितः (चारेतरफ प्राप्त अयेख) तेने कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी आगमिओ रूप आय. बीजे पद्दे ग नो लोप आय पढी अवणों ए सूत्रथी आयमिओ रूप आय. सं. जलचर तेनुं जलचरो रूप आय. बीजे पद्दे च नो लुक् आय. एटले जलयरो आय. सं. बहुतर तेनुं बहुतरो आय. बीजे पद्दे त नो लुक् अइ बहुअरो आय. सं. सुखदः तेने खघथ अतः सेडों: ए सूत्रोथी सुहदो रूप आय. बीजे पद्दे द नो लुक् अइ सुहओ रूप आय. सं. सपुनः तेने प नो लुक् आय. नोणः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सवण एवुं रूप आय. सं. सच तेने च नो लुक् आय. अतः सेडों: ए सूत्रोथी सोअ रूप आय. सं. चिह तेने कगचज चिहेन्धोवा क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी इन्धं रूप आय. सं. पिशाची तेने शषोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पिसाजी रूप आय. सं. एकत्व तेने क नो ग आय. सर्वत्र अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी एगत्तं रूप आय. सं. एक तेने क नो ग आय. अतः सेडों ए सूत्रथी एगो रूप आय. सं. अमुक तेने क नो ग आय. अतः सेडों: ए सूत्रथी अमुगो रूप आय. सं. अमुक तेने क नो ग आय. अतः सेडों: ए सूत्रथी अमुगो रूप आय. सं. आ. वक तेने सर्वत्र रलुक् शषोः सः क नो ग आय. अतः सेडों: ए सूत्रथी सावगो रूप आय. सं. आकार तेने क नो ग आय. अतः सेडों: ए सूत्रथी आगारो रूप आय. सं. तीर्थकर तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ द्वित्वं द्वितीयं० कनो ग आय. ए सूत्रोथी तित्थगरो रूप आय. सं. आकर्ष तेने क नो ग आय. शषतपूर्वज्जेवा शषोः-सः अतः सेडों: ए सूत्रोथी आगरिसो रूप आय. सं. लोकस्य उद्योतकराः व्यत्य-यमु० क नो ग आय. ङसस्स ए सूत्रोथी लोगस्स आय. सं. उद्योत तेने व्यत्य-याजः अनादौ द्वित्वं कगचज जस्रस्रङ्सित्तो जस्रस्रसोर्लुक् ए सूत्रोथी लोगस्स-वज्जोयगरा रूप आय बीजीरीते पण आय. जेम सं. आकुचनं तेने कगचज नोणः च नो ट आय. एटले आउणटणं एवुं. रूप आय. ॥ १७५ ॥

यमुना-चामुण्डा-कामुकातिमुक्तके मोनुनासिकश्च ॥ १७६ ॥

एषु मस्य लुग् जवति लुकि च सति मस्य स्थाने अनुनासिको जवति ॥ जँडणा । चँडणा । कँडण । अणँडतयं ॥ कचिन्न ज-वति । अइमुन्तयं । अइमुचयं ॥ १७६ ॥

મૂલ ભાષાંતર. યમુના- ચામુણ્ડા કામુક અતિમુક્તક પ શબ્દોના મ નો લુક્ થાય. અને લુક્ થયા પછી મ ને સ્થાને અનુનાસિક થાય. સં. યમુના તેનું જૈંઙ-
ના થાય. સં. ચામુણ્ડા તેનું ચૌંઙણા થાય સં. કામુક તેનું કૌંઙઓ થાય. સં.
અતિમુક્તકં તેનું અણિંઙત્તયં થાય. કોઈ ટેકાણે ન પણ થાય ત્યારે અહમુક્તયં તથા
અહમુક્તયં થાય. ॥ ૧૭૮ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

યમુના ચ ચામુણ્ડા ચ કામુકશ્ચ અતિમુક્તકં ચ યમુનાચામુણ્ડા-
કામુકાતિમુક્તકં તસ્મિન્ ૭૧ મ્ ૬૧ અનુનાસિક ૧૧ ચ ૧૧ યમુ-
ના- આદેર્યોજ: યસ્ય જ: અનેન મલુક્ અનુનાસિકશ્ચ નોળ: ૧૧
અંત્યવ્યંજનસલુક્ જૈંઙણા । ચામુણ્ડા ૧૧ અનેન મલુક્ અનુસ્વા-
રશ્ચ જૌંઙણા કામુક અનેનમલુક્ મસ્ય સ્થાને અનુસ્વાર: કગચ-
જેતિ ક્લુક્ ૧૧ અત: સેઢોં: કૌંઙઙ અતિમુક્તક ૧૧ કગચજેતિ ત્-
લુક્ કલુક્ ચ વક્રાદાવંત: અનુસ્વાર: કગટઢેતિ ક્લુક્ અવર્ણો
ક્લીબેસ્મ્ મોનું અણિંઙતયં ક્વચિન્નજવતિ અહમુક્તયં અહમુક્તયં ॥૧૭૮॥

ટીકા ભાષાંતર. યમુના ચામુણ્ડા કામુક અતિમુક્તક શબ્દોના મ નોલુક
થાય અને મ નો અનુનાસિક થાય સં. યમુના તેને આદેર્યોજ: ચાલતા સૂત્રે મ
નો લુક્ થાય. અને અનુનાસિક થાય. પછી નોળ: અંત્યવ્યંજ પ સૂત્રોથી જૈંઙણા રૂપ
થાય. સં ચામુણ્ડા તેને ચાલતા સૂત્રોથી મ નો લુક અને અનુસ્વાર થાય. પટલે
ચૌંઙણા રૂપ થાય. સં. કામુક તેને ચાલતા સૂત્રે મ નો લુક અને અનુસ્વાર થાય પછી
કગચજ અત: સેઢોં: પસૂત્રોથી કૌંઙઙ થાય. સં. અતિમુક્તક તેને કગચજ વક્રા
દાવંત: અનુસ્વાર થાય. કગટઢં અવર્ણો ક્લીબે સ્મ્ મોનું પ સૂત્રોથી અણિ
ંઙતયં ઇવં રૂપ થાય. કોઈટેકાણે ન થાય તો અહમુક્તયં અને અહમુક્તયં એવા રૂપ
થાય. ॥ ૧૭૮ ॥

નાવર્ણાત્પ: ॥ ૧૭૯ ॥

અવર્ણત્પરસ્થાનાદે: પસ્ય લુગ્ ન જવતિ ॥ સવહો સાવો અનાદે-
રિત્યેવ પરઙ્ઙો ॥ ૧૭૯ ॥

મૂલભાષાંતર. અવર્ણ થકીપર અને જે આદિચૂત ન હોય તેવા પ નો લુક્ ન થાય.
સં. શપથ તેનું સવહો અને સં. શાપ તેનું સાવો ઇવં રૂપ થાય. સં. પરપુષ્ટ તેનું પરઙ્ઙો
રૂપ થાય. ઇહિં આદિચૂત હે તેથી ન થાય. ॥ ૧૭૯ ॥

॥ दुंदिका ॥

न ११ अवर्ण ५१ प ६१ शपथः ११ शषोः सः पोवः खघथ० थ ह
सवहो । शापः शषोः सः पोवः ११ अतः सेडोः सावो परपुष्ट कगच-
जेतिपलुक् छस्यानुष्ट० छ ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वठस्य टः
११ अतः सेडोः परउहो ॥ १७९ ॥

टीकाभाषांतर. अवर्ण थकी अने आदिचतु नहीं तेवा प नो लुक् न आय. सं. शपथः तेने शषोः सः पोवः खघथ० ए सूत्रोथी सवहो रूप आय. सं. शाप तेने शषोः सः पोवः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सावो रूप आय. सं. परपुष्ट तेने कगचज छस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोथी परउहो रूप आय ॥ १७९ ॥

अवणोयश्रुतिः ॥ १८० ॥

कगचजेत्यादिना लुकि सति शेषः अवर्णः अवर्णात्परो लघुप्रयत्न-
तर यकारश्रुतिर्भवति ॥ तित्थयरो सयढं नयरं मयङ्को । कयग्गहो
कायमणी । रचयं । पयावई । रसायलं । पायालं । मयणो । गया ।
नयणं । दयालु । लायणं । अवर्ण इति किम् । सउणो । पउणो ।
पउरं । राईवं । निहउं । निनउं । वाळ । कई । अवर्णादित्येव ।
लोएस्स । देयरो ॥ कचिद्वचति पियइ ॥ १८० ॥

मूलभाषांतर. कगचज ए सूत्रोथी लुक् यथा पठि बाकी रहेलो जे अ ते अ थकी पर लघु प्रयत्नतर स्थानवाला यनी श्रुति (अवर्ण) आय ठे. तीर्थकर तेनुं तित्थयरो आय. सं. शकटं तेनुं सयढं रूप आय. सं. नगरं तेनुं नयरं रूप आय. सं. मृगाङ्क तेनुं मयङ्को रूप आय. सं. कचग्रह तेनुं कयग्गहो आय. सं. काचमणि तेनुं काय-मणी रूप आय. सं. रजतं तेनुं रचयं रूप आय. सं. प्रजापति तेनुं पयावई आय. सं. रसातलं तेनुं रसायलं आय. सं. पातालं तेनुं पायालं आय. सं. मदन तेनुं मयणो आय. सं. गदा तेनुं गया आय. सं. नयनं तेनुं नयणं आय. सं. दयालु तेनुं दयालू आय. सं. लावण्यं तेनुं लायणं आय. मूलमां अवर्णनुं ग्रहण ठे तेथी सं. शकुन तथा प्रशुण तेना सउणो पउणो एवा रूप आय. सं. प्रचुर तेनुं पउरं आय. सं. राजीवं तेनुं राईवं आय. सं. निहित तेनुं निहओ आय. सं. निनद तेनुं निनओ आय. सं. वार्युं तेनुं वाळ आय. सं. कति तेनुं कई आय. अवर्ण थकी पर एम कहुं तेथी लोकस्य तेनुं लोएस्स एहुं आय. सं. देवर तेनुं देयरो आय कोई ठेकाणे न पण आय. जेम सं. पिबति तेनुं पियइ आय. ॥ १८० ॥

॥ ढुंढिका ॥

अवर्ण ११ यश्चुतिः ११ तीर्थकरः ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रलुक् अना-
दौद्धित्वं द्वितीयपूर्व थ त कगचजेति क्लुक् अनेन य ११ अतः से-
डोंः तित्थयरो । शकट शषोः सः कगचजेति क्लुक् अनेन य सटा-
शकट टस्य ढः ११ क्लीवे सम् सयढं । मृगांक रूतोऽत् मृ म ह्रस्वः-
संयोगे कगचजेतिग्लुक् अनेन य ११ अतः सेडोंः मयङ्गो । कचग्र-
ह— कगचजेतिक्लुक् अनेन य सर्वत्रेति रलुक् अनादौ दित्वं ११
अतः सेडोंः कयग्गहो । कायमणि— ११ कगचजेति चलुक् अनेन य
अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंज० सलुक् कायमणी— रजत— कग चजेतिज-
लुक् च अनेन य ११ क्लोवे मूस् मोनु० रयं प्रजापति— सर्वत्र रलु-
क् कगचजेति जत् लुक् अनेन य पोवः ११ अक्लीवे दीर्घः अंत्य-
व्यं० सलुक् पयावई । रसातल कगचजेतितलुक् अनेन य ११ क्ली
वे सम् मोनु० रसायलं । एवं पायालं । मदन कगचजेतिदलुक् अ-
नेन य ११ अतः सेडोंः मयणो । गदा ११ कगचजेतिदलुक् अनेन
य अंत्यव्यं सलुक् गया नयन ११ कगचजेति यलुक् अनेन य
क्लीवे सम् नयणं । एवं दयालु लायणं । शकुन— प्रगुण श-
षोः सः सर्वत्र रलुक् कगचजेति कगयोर्लुक् नोणः ११ अतः सेडोंः
सजणो पजणो । प्रचुर— सर्वत्र रलुक् कगचजेतिचलुक् ११ क्लीवे-
मूस् मोनु० पडरं । राजीव— ११ कगचजेतिजलुक् क्लीवे सम् मो-
नु० राइवं । निहित— कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोंः निहिउ ए-
वं निनद निनउ । वायु— कगचजेति यलुक् ११ अक्लीवे सौ दीर्घः अं-
त्यव्यंज० सलुक् वाऊ । एवं कई । लोकस्य कगचजेतिक्लुक् ड-
सस्य लोगस्स एवं देशरो । पिबति— बलुक् त्यादिनां ति इ । अ-
वर्णो पियइ ॥ १८० ॥

टीका भाषांतर. कगचज ए सूत्रवडे लुक् अया पढी अ नी अवर्ण पढी पर ल-
घुप्रयत्नतर एवा य नी श्रुति आय. एटले अ ने स्थाने य आय. सं. तीर्थकरः तेने
ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ दित्वं द्वितीय० कगचज० चालता सूत्रे य आय.

अतः सेडोंः ए सूत्रोथी तित्थयो रूप आय. सं. शकट तेने शपोः सः कगचज चालतासूत्रे य आय. पढी सटाशकट० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी सयह रूप आय. सं. मृ-
गांक तेने ऋतोऽत् इस्वः संयोगे कगचज चालता सूत्रे य आय. अतः सेडोंः ए
सूत्रोथी मयङ्गो रूप आय. सं. कचग्रह तेने कगचज चालतासूत्रे य आय. सर्वत्र
अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कयगग्रहो रूप आय. सं. काचमणि तेने क-
गचज चालता सूत्रे य आय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी कायमणी रूप
आय. सं. रजत तेने कगचज चालतासूत्रे य आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
रययं आय. सं. प्रजापति तेने सर्वत्र कगचज चालतासूत्रे य आय. पो वः अ-
क्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पयावई रूप आय. सं. रसातल तेने कगचज चाल-
तासूत्रे य आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रसायलं आय. एवीरीते सं. पातालं
तेनुं पायालं आय. सं. मदन तेने कगचज चालतासूत्रे य आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी
मयणो आय. सं. गदा तेने कगचज चालतासूत्रे य आय. क्लीबे सम् ए सूत्रोथी नयणं
रूप आय. एवीरीते सं. दयालु तुं दयाल् अने सं. लाचण्यं तेनुं लायण्यं रूप आय.
सं. शकुन तथा प्रशुण तेने शपोः सः सर्वत्र रल्लक कगचज नोणः अतः सेडों ए
सूत्रोथी सलणो तथा पलणो रूप आय. सं. प्रचुर तेने सर्वत्र कगचज क्लीबे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी पउरं रूप आय सं. राजीव तेने कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए
सूत्रोथी राहवं आय. सं. निहित तेने कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निहिओ रूप
आय. एवीरीते निनद तेनुं निनओ आय. सं. वायु तेने कगचज अक्लीबे सौदीर्घः
अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी बाऊ रूप आय. एवीरीते सं. कति तुं कई आय. सं. लोकस्स
तेने कगचज डस्स ए सूत्रोथी लोगस्स रूप आय. एवीरीते सं. देवर तेनुं देअरो
आय. सं. पिबति तेने व नोलुक् आय. त्यादीनां अवर्णों ए सूत्रोथी पियइ
रूप आय. ॥ १७० ॥

कुब्ज-कर्पर-कीले कः खोऽपुण्णे ॥ १७१ ॥

एषु कस्य खो जवति पुष्पं चेत् कुब्जाजिधेयं न जवति ॥ खुज्जो ।
खपारं । खीललं । अपुष्प इति किम् । बंधेउं कुब्ज-पसूणं । आ-
र्षेज्यत्रापि । कासितं । खासिणं । कसितं । खसिणं ॥

मूल भाषांतर. कुब्ज कर्पर कील ए शब्दोमां रहेला क नो ख आय. एण जो
कुब्ज नो अर्थ ते नामनुं पुष्प अतो न होयतो. सं. कुब्ज तेनुं खुज्जो आय. सं. कर्पर
तेनुं खपारं आय. सं. कील तेनुं खीलओ आय. मूलमां पुष्प अर्थ शिवाय एम कह्यं ठे
तेथी सं. बंधितुं कुब्जक-प्रसूनं तेनुं बंधेउं कुब्ज-पसूणं एवुं आय. आर्ष प्रयोगमा
बीजेपण ख आय जेम-सं. कासितं तेनुं खासिअं आय. सं. कसितं तेनुं खसिअं
आय. ॥ १७१ ॥

॥ ढुंढिका ॥

कुब्जश्च कर्परं च कीलकश्च कुब्जकर्परकीलकं तस्मिन् क ११
ख ११ अपुष्प ७१ कुब्ज अनेन खु सर्वत्रवलुक् अनादौ द्वित्वं ११
अतः सेडोंः खुज्जो । कर्पर अनेन क ख सर्वत्रेति रलुक् ११ क्ली-
बेसम् मोनु० खप्परं । कीलक अनेन ख कगचजेतिक्लुक् ११
अतः सेडोंः खीलउं बंधितुं पच्चकातुमृतव्यनव्यष्यत्सु धि घे कगच-
जेतितलुक् बंधेउ । कुब्जकप्रसून सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं कग-
चजेतिकलुक् अवणों सर्वत्रवलुक् नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु०
कुब्जपसूणं कासित क ख कगचजेतितलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु०
खासिअं एवं कसितं खसिअं ॥ १८१ ॥

टीकाभाषांतर. कुब्ज कर्पर कीलक ए शब्दोना क नो ख आय. पण जो कुब्ज
नो अर्थ पुष्प आय तो नहीं. सं. कुब्ज तेने चालतासूत्रथी कु नो खु आय. पढी सर्व-
त्रवलुक् अनादौ द्वित्वं अतःसेडोंः ए सूत्रोथी खुज्जो रूप आय. सं. कर्पर तेने
चालतासूत्रे क नो ख आय. सर्वत्र रलुक् क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी खप्परं रूप
आय. सं. कीलक तेने क नो ख आय. कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी खीलओ रूप
आय. सं. बंधितुं तेने पच्चक्त्वातुम० ए सूत्रथी धि नो घे आय. पढी कगचज ऐ
सूत्रथी बंधेउ आय. कुब्जकप्रसून तेने सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं कगचज० अव-
णों सर्वत्र लुक् नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुब्जपसूणं एवं रूप आय.
सं. कासित तेने चालतासूत्रे क नो ख आय. कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए
सूत्रोथी खासिअं रूप आय. एवीरीते सं. कसितं तेनुं खसिअं आय. ॥ १८१ ॥

मरकत—मदकले गः कंडुके त्वादेः ॥ १८२ ॥

अनधोः कस्य गो जवति कंडुके त्वाद्यस्य कस्य ॥ मरगयं ।

मयगलो गेन्दुअं ॥ १८३ ॥

मूल भाषांतर. मरकत अने मदकल शब्दना क नो ग आय. अने कंदुक श-
ब्दना आदिभूत क नो ग आय. सं. मरकतं तेनुं मरगयं आय. सं. मदकलः तेनुं
मयगलो रूप आय. सं. कंदुक तेनुं गेन्दुअं रूप आय. ॥ १८३ ॥

॥ ढुंढिका ॥

मरकतं च मदकलं च मरकतमदकलं तस्मिन् ७१ ग ११ कंडुक

७१ तु ११ आदेः ६१ मरकत अनेन क ग कगचजेतितलुक् अव-
र्णो ११ क्लीबेस्म मोनु० मरगयं । मदकल कगचजेति दलुक्
अवर्णो अनेन क ग ११ अतःसेडोः मयगलो । कंदुक अनेन क
ग एच्छयादौ ए कगचजेतिकलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० गेंडुअं ॥

टीका भाषांतर मरकत अने मदकल क नो ग आय अने कंदुक शब्दना आदि
क नो ग आय. सं. मरकत तेने चालता सूत्रथी क नो ग आय. पठी कगचज अव-
र्णो क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी मरगयं रूप आय. सं. मदकल तेने कगचज
अवर्णो चालतासूत्रे क नो ग आय. अतःसेडोः ए सूत्रथी मयगलो रूप आय. सं.
कंदुक तेने चालतासूत्रथी क नो ग आय. एच्छयादौ कगचज क्लीबेस्म मोनु०
ए सूत्रोथी गेंडुअं रूप आय. ॥ १७२ ॥

किराते चः ॥ १७३ ॥

किराते कस्य चो जवति ॥ चिल्लाउं । पुलिन्द एवायं विधिः । का-
मरूपिणि तु नेज्यते । नमिमो हर-किरायं ॥ १७३ ॥

मूल भाषांतर. किरात शब्दना क नो च आय. सं. किरात तेनुं चिलाओ
आय. जो किरात शब्दना अर्थ भीलजाति होय तोज आ नियम लागु पडे पण जो
इडाथी भील हुं रूप लीधुं होय तो न आय. जेम- सं. नमामो हर-किरात तेनुं
नमिमो हर-किरायं एवुं आय. ॥ १७३ ॥

॥ दुंदिका ॥

किरात ७१ च ११ किरात ११ अनेन कि चि हरिद्रादौ र ल क-
गचजेतितलुक् अतः सेडोः चिल्लाउं । नम् मस् तृतीयस्य मोमुमाः
इति मस्स्थाने मो व्यंजनाददंते अत् इच्च मोमुमेवा म सि । हर-
कीरात कगचजेतितलुक् अवर्णो ११ क्लीबे स्म मोनु० नमिमो
हरकिरायं ॥ १७३ ॥

टीका भाषांतर. किरात शब्दना क नो च आय. सं. किरात- चालता सूत्रथी
कि नो चि आय. हरिद्रादौ० कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी चिलाओ रूप आय
सं. नम् घातुने मस् प्रत्यय लागे तृतीयस्य मोमुमाः व्यंजनाददंतेऽत् इच्चमोमु०
ए सूत्रोथी नमिमो अयुं. सं. हरकिरात तेने कगचज अवर्णो क्लीबे स्म मोनु०
ए सूत्रोथी हरकिरायं एवुं रूप आय. ॥ १७३ ॥

शीकरे जहौ वा ॥ १८४ ॥

शीकरे कस्य जहौ वा जवतः ॥ सीजरो सीहरो । पद्दे । सीअरो ॥१८४॥
मूल भाषांतर. शीकर शब्दना क नो भ अने ह विकल्पे आय. सं. शीकर
तेना सीभरो सीअरो एवां रूप आय. पद्दे सीहरो एवुं रूप आय. ॥ १८४ ॥

॥ टुंडिका ॥

शीकर ७१ जहौ १५ वा ११ शीकर— शषोःसः अनेन प्रथमे कस्य
जः द्वितीये कस्य हः ११ अतःसेडोः सीजरो सीहरो । पद्दे शा-
करः ११ शषोःसः कगचजेतिक्लुक् अतःसेडोः । सीअरो ॥१८४॥

टीका भाषांतर. शीकर शब्दना कना भ अने ह किकल्पे आय. सं. शीकर
तेने शषोः सः चालता सूत्रथी पेहेला पद्दे कनो भ आय. अने बीजे पद्दे कनो ह आय,
अतःसेडोः ए सूत्र लागी सीभरो सीहरो एवां रूप आय. पद्दे शीकर तेने शषोःसः
कगचज अतःसेडोः ए सूत्रोथी सीअरो रूप आय. ॥१८४ ॥

चंद्रिकायां मः ॥ १८५ ॥

चंद्रिकाशब्दे कस्य मो जवति ॥ चन्दिमा ॥ १८५ ॥

मूल भाषांतर. चंद्रिका शब्दना कनो म आय. सं. चंद्रिका तेनुं चन्दिमा
रूप आय. ॥ १८५ ॥

॥ टुंडिका ॥

चंद्रिका ७१ म ११ चंद्रिका अनेन क म सर्वत्ररलुक् ११ अंत्य-
व्यं सलुक् चंदिमा ॥ १८५ ॥

टीका भाषांतर. चंद्रिका शब्दना कनो म आय. सं. चंद्रिका तेने चालता सूत्रे
कनो म आय. सर्वत्ररलुक् अत्यव्यंजन ए सूत्रोथी चन्दिमा रूप आय. ॥१८५॥

निकष-स्फटिक-चिकुरे हः ॥ १८६ ॥

एषु कस्य हो जवति ॥ निहसो । फलिहो । चिहुरो । चिहुर श-
ब्दः संस्कृतेपि इति दुर्गः ॥ १८६ ॥

मूल भाषांतर. निकष स्फटिक अने चिकुर शब्दना कनो ह आय. सं. निकष
तेनुं निहसो आय. सं. स्फटिक तेनुं फलिहो आय. सं. चिकुर तेनुं चिहुरो आय.
चिहुर शब्द संस्कृतमां पण ठे, एम दुर्ग कोशमां लखेठे. ॥ १८६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

निकषश्च स्फटिकश्च चिकुरश्च निकषस्फटिकचिकुरं तस्मिन् ११ ह
 ११ निकष- अनेन क ह शपोःसः अतःसेडोंः निहसो । स्फटि-
 क-११ कगटडेतिसल्लुक् स्फटिकेलः टस्य लः अनेन क ह अतः-
 सेडोंः फलिहो । चिकुर अनेन क ह अतः सेडोंः चिहुरो ॥ १७६ ॥

टीका भाषांतर. निकष स्फटिक अने चिकुर शब्दना क नो ह आय. सं. नि-
 कष तेने चाखता सूत्रथी कनो ह आय. पढी शपोःसः अतःसेडोंः ए सूत्रथी नि-
 हसो रूप आय. सं. स्फटिक तेने कगटड स्फटिकेलः 'चाखता सूत्रे कनो ह आय.
 अतःसेडोंः ए सूत्रथी फलिहो रूप आय. सं. चिकुर तेने चाखता सूत्रथी कनो ह
 आय. पढी अतःसेडोंः ए सूत्रथी चिहुरो रूप आय. ॥ १७६ ॥

ख-घ-थ-ध-ज्ञाम् ॥ १७७ ॥

स्वरात्परेषामसंयुक्तानामनादिभूतानां ख घ थ ध ज्ञ इत्येतेषां
 वर्णानां प्रायो हो जवति ॥ ख । साहा । मुहं । मेहल । लिहइ ॥
 घ । मेहो । जहणं । माहो । जाहइ ॥ थ नाहो । आवसहो ।
 मिहुणं । कहइ ॥ ध । साहु । बाहो बहिरो । बाहइ । इन्द-ह-
 णू ज । सहा । सहावो । नहं । थणहरो । सोहइ ॥ स्वरादि-
 त्येव । संखो । संघो । कुंथ । बंधो । खंजो ॥ असंयुक्तस्येत्येव ।
 अक्खइ । अगघइ । कथइ । सिद्धं । बन्धइ । लब्धइ ॥ अना-
 देरित्येव । गज्जंते खे मेहा । गहइ घणो ॥ प्राय इत्येव सरिसव-
 खलो । पलय-घणो । अथिरो । जिण-धम्मो । पणट्ट-जठं । नजं ॥

मूल भाषांतर. स्वराधीपर जोडाहर वगरना अने आदिभूत नहीं तेवा ख घ थ
 ध ञ ए अहरोनो प्राये करीने ह आय. ख नाहदा० सं. साहा तेनुं साहा आय. सं.
 मुखं तेनुं मुहं आय. सं. मेखला तेनुं मेहला आय. सं. लिखति तेनुं लिहइ आय. घ
 नाहदा० सं. मेघ तेनुं मेहो आय. सं. जघनं तेनुं जहणं आय. सं. माघ तेनुं माहो
 आय. सं. लाघति तेनुं लाहइ आय. थ नाहदा०-सं. नाथ तेनुं नाहो आय. सं. आव-
 सथ तेनुं आवसहो आय. सं. मिथुनं तेनुं मिहुणं आय. सं. कथति तेनुं कहइ
 आय. ध नाहदा०-सं. साधु तेनुं साहु आय. सं. व्याध तेनुं बाहो आय. सं. बधिर
 तेनुं बहिरो आय. सं. बाधते तेनुं बाहइ आय. सं. इन्द्रधनु तेनुं इन्द-हणू आय
 ञ नाहदा०-सं. सभा तेनुं सहा आय. सं. स्वभाव तेनुं सहावो आय. सं. नज

तेनुं नहं आय. सं. स्तनभर तेनुं थणहरो आय. सं. शोभते तेनुं सोहइ आय. स्वरथकी पर होय तोज आय. जेमके सं. शंख तेनुं संखो आय. सं. संघ तेनुं संघो आय. सं. कंथा तेनुं कंथा आय. सं. बंध तेनुं बंधो आय. सं. स्तंभ तेनुं खंभो आय. जोडाक्षर वगरना एम कहुं ठे तेथी अहिं न आय. जेम सं. आख्याति तेनुं अक्खइ आय. सं. राजति तेनुं अग्घइ आय. सं. कत्थति तेनुं कत्थइ आय. सं. सिध्दक तेनुं सिद्धओ आय. सं. बंधति तेनुं बंधइ आय. सं. लभते तेनुं लब्भइ आय. आदि-भूत न होय तेम कहुं ठे तेथी अहिं न आय. जेम. सं. गर्जते खे मेघाः तेनुं गर्जते खे मेहा ऐवुं रूप आय. सं. गच्छति घनः तेनुं गच्छइ घणो ऐवुं रूप आय. मूलमां प्रायः एम कहुं ठे तेथी अहिं न आय. जेम. सं. सर्पपखल तेनुं सरिसवखलो एवुं आय. सं. प्रलयघनः तेनुं पलय-घणो रूप आय. सं. अस्थिर तेनुं अधिरो रूप आय. सं. जिनधर्मः तेनुं जिण-धम्मो रूप आय. सं. प्रणष्टमयः तेनुं पणट्ट-भओ एवुं रूप आय. सं. नभः तेनुं नभं एवुं रूप आय. ॥ १७५ ॥

॥ दुंदिका ॥

खश्च थश्च थश्च धश्च जश्च खघथधजः तेषां ६३ शाखा शषोः सः अनेन खा हा अंत्यव्यंज० सलुक् साहा एवं मुखं मुहं । मेखला अनेन ख ह मेहला लिखति ख ह त्यादीनां तिइ लिहइ । मेघः मेहो । श्लाघुडं सामर्थ्ये श्लाघ० वर्त्त० ति अनेन घ ह त्यादीनां ति श्लाहइ । नाथ नाहो । आवसथ आवसहो । मिथुने अनेन थ ह नोणः मिहुणं । कथ वर्त्त० तिव् त्यादीनां ति इ व्यंजनात् अनेन थ ह कहइ । साधु- ११ अनेन ध ह अक्कीवे दीर्घः अंत्य-व्यंजन सलुक् साहु । व्याध ११ अधोमनयां यलुक् अनेन ध ह अतःसेडोः वाहो । बाधते अनेन ध ह त्यादीनां ति इ वाहइ । इन्द्रधनु सर्वत्र रलुक् अनेन ध ह ११ अक्कीवे सौ दीर्घः नोणः अंत्यव्यं० सलुक् इंदहण् । गुणाद्याः क्लीवेवा इति पुस्त्वं । सजा अनेन ज ह ११ अंत्यव्यं० सलुक् सहा । स्वजावः ह अनेन सर्वत्र वलुक् अतःसेडोः सहावो । नजः अनेन ज ह अंत्यव्यं० सलुक् ११ क्लीवे स् म् मोनु० नहं । स्तनजर स्तस्य थः नोणः ११ अनेन ज ह ११ अतःसेडोः अणहरो । शोजते त्यादीनां ति इ शषोः सः अतःसेडोः भिंखो । संघो । कंथा । बंधो । स्तंज ११ स्तंजेस्तवेवा ख अतः

सेडोः खञो । आख्याति ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां यलुक् स्व-
 राणांस्वराख्याअनादौ द्वित्वं द्वितीय० अस्कइ राज् राजेरगघ
 बज्जायसहरीररेहा राजस्थाने अगघ वर्त्त० तिव् त्यादीनां तिइ
 अगघइ कथ्य श्लाघायां कथ्य तिव् व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां तिइ
 कथ्यइ । सिध्रक सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व धस्य दः
 कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः सिद्धलं लज्जते । त्यादीनां ति इ
 गमादीनां द्वित्वं द्वितीय पूर्व जस्य व लज्जइ । गर्जति बहुष्वा-
 दस्यन्ति न्ते इरेअंतिस्थाने न्ते व्यंजनात् सर्वत्र रलुक् अनादौ
 द्वित्वं गज्जांते । ख ५१ डेमेघे निस्थाने डे द्वित्वं खे मेघ १३ ख-
 घथ० थ ह जस् शसिडसित्तो दीर्घः जस्शसोर्लुक् मेहा । गञ्जति
 त्यादीनां ति इ गञ्जइ । घन ११ नोणः अतःसेडोः घणो ॥ गज्जांते
 खे मेहा । पुत्रानीवापणञ्चिआ मोरा । नर्रो चंदज्जोयो वासारन्तो
 हावावत्तो । ११ सर्षपखल शर्षपतसवज्जेवा वात् प्राग् इ शपोः सः
 पोवः ११ अतःसेडोः सरिसवखलो । प्रलयघन ११ सर्वत्र रलुक्
 नोणः अतःसेडोः पलय-घणो । अस्थिर कगटडेति सलुक् ११ अतः
 सेडोः अथिरो । जिनधर्म नोणः सर्वत्र रलुक् ११ अनादौद्वित्वं
 अतःसेडोः जिणधम्मो । प्रनष्टजय सर्वत्र रलुक् नोणः दस्यानु०
 दस्य उः । अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्वठ ट कगचजेति यलुक् ११
 अतःसेडोः पणट्जलं । नजस् ११ अंत्यव्यं सलुक् क्लीवे सम्
 मोनु० नजं ॥ १७५ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथीपर जोमाहर वगरना आदीचूत नहीं तेवा ख घ थ ष ज ण
 अहरोनो प्राये करी इ आय. सं. शाखा तेने शपोःसः चालता सूत्रे खा नो हा आय.
 अंत्यव्यं० ए सूत्रथी साहा एबुं रूप आय. एवी रीते सुखं तेनुं मुहं आय. सं. मेखला
 तेने चालता सूत्रे ख नो इ आय. पटले मेहला आय. सं. लिखति तेने चालता सूत्रे
 ख नो इ आय पढी त्यादीनां ए सूत्रथी ति नो इ आय. पटले लिहइ रूप आय
 सं. मेघः तेनुं मेहो आय. सं. श्लाघ घातु सामर्थ्यमां प्रवर्त्ते तेने वर्त्त० ति आवे चा
 लता सूत्रे घ नो इ आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रथी श्लाहइ रूप आय. सं. नाथ तेनुं
 नाहो रूप आय. सं. आवसथ तेनुं आवसहो रूप आय. सं. मिथुन तेने चालत
 सूत्रे थ नो इ आय. नोणः ए सूत्रथी मिद्धुणं रूप आय. सं. कथ घातु तेने वर्त्त

माना त्यादीनां व्यंजनात् चाखता सूत्रे थ नो ह् आय. एटखे कहइ रूप आय. सं. साधु तेने चाखता सूत्रधी ध नो ह् आय. अक्कीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् ए सूत्रोधी साहु रूप आय. सं. व्याध तेने अधोमनयां थलुक् चाखता सूत्रे ध नो ह् आय. अतः सेडोंः ए सूत्रधी वाहो रूप आय. सं. बाधते तेने चाखता सूत्रे ध नो ह् आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रधी वाहइ रूप आय. सं. ईंद्रधनु तेने सर्वत्र चाखता सूत्रे ध नो ह् आय. अक्कीबे सौदीर्घः नोणः अंत्यव्यं० ए सूत्रधी इन्द-हणू रूप आय. आहिं गुणाद्याः क्लीबेवा ए सूत्रधी पुंलिङ्गपणुं आय. सं. सभा तेने चाखता सूत्रधी भ नो ह् आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोधी सहा रूप आय. सं. स्वभाव तेने चाखता सूत्रधी ह् आय. सर्वत्र अतः सेडोंः ए सूत्रोधी सहावो रूप आय. सं. नभः तेने चाखता सूत्रधी भ नो ह् आय अंत्यव्यं क्लीबेसम् ए सूत्रोधी नहं रूप आय. सं. स्तनभर तेने स्त नो थ आय. नोणः चाखता सूत्रे ह् आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोधी थणहरो रूप आय. सं. शोभते तेने त्यादीनां शषोः सः ए सूत्रोधी सोहइ रूप आय. सं. शंख तेने अतःसेडोंः ए सूत्रोधी संखो रूप आय. सं. संघनुं संघो आय. सं. कंथा नुं कंथा आय. सं. बंध नु बंधो आय. सं. स्तंभ तेने स्तंभेस्तवेवाखः अतः सेडोंः ए सूत्रोधी बंभो रूप आय. सं. आख्याति तेने ह्रस्वःसंयोगे अधोमनयां थलुक् स्वराणांस्वरा अनादौद्वित्वं द्वितीय० ए सूत्रोधी अक्खइ रूप आय. सं. राज् धातु तेने राजेरगघछळ० वर्त्तमाना त्यादीनां ए सूत्रोधी अगघइ रूप आय. सं. कत्थ धातु प्रशंसा करवामां प्रवर्ते तेने तिथ प्रत्यय आवे व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ए सूत्रोधी कत्थइ रूप आय. सं. सिप्रक तेने सर्वत्र अनादौद्वित्वं द्वितीय० क- गचज अतःसेडोंः ए सूत्रोधी सिद्धओ रूप आय. सं. लभते तेने त्यादीनां ग- मादीनांद्वित्वं द्वितीय० ए सूत्रोधी लब्भइ रूप आय. सं. गर्जति तेने बहुष्वाच० व्यंजनाददं० सर्वत्र अनादौ० ए सूत्रोधी गर्जंते रूप आय. सं. ख तेने डेमेधे० डित्वं ए सूत्रोधी खे रूप आय. सं. मेघाः तेने खघथ जस्शसि० जस्शसोर्लुक् ए सूत्रोधी मेहा रूप आय. सं. गच्छति तेने त्यादीनां ए सूत्रधी गच्छइ रूप आय. सं. घन तेने नोणः अतःसेडोंः ए सूत्रोधी घणो रूप आय. “गर्जंते खेमेहा” ए गाथा डे. सं. सर्षपखल शर्षपतसवज्जेवा शषोःसः पोवः अतःसेडोंः ए सू- त्रोधी सरिसवखलो ए रूप आय. सं. प्रलयघन तेने सर्वत्ररलुक् नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोधी पलय- घणो ए रूप आय. सं. अस्थिर तेने कगटह अतःसेडोंः ए सूत्रोधी अथिरो रूप आय. सं. जिनधर्म तेने नोणः सर्वत्ररलुक् अनादौद्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोधी जिणधम्मो रूप आय. सं. प्रनष्टमथ तेने सर्वत्ररलुक् नोणः प्रस्यानु० अनादौद्वित्वं द्वितीय० कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोधी पण्डमओ रूप आय सं. नभस् तेने अंत्यव्यं क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोधी नभं एधुं रूप आय. ॥ १८७ ॥

पृथकि धो वा ॥ १८८ ॥

पृथक्शब्दे यस्य धो वा जवति ॥ पिधं पुधं । पिहं पुहं ॥ १८८ ॥

मूल भाषांतर. पृथक् शब्दना थ नो विकल्पे थ आय. सं. पृथक् तेनुं पिधं पुधं तथा पिहं पुहं एवां रूप आय. ॥ १८८ ॥

॥ टुंडिका ॥

पृथक् ३१ ध ११ वा ११ पृथक् इडुतौवृष्ट वृष्टिपृथक्मृदंगनमृके इत्थं च अनेन यस्य धः ११ अंत्यव्यंज० सलुक् बहुलाधिकारात् वा-
स्वरेमश्च कस्य म पिधं पुधं। पद्मे स्वधध० पिहं पुहं शेषं पूर्ववत् ॥ १८८ ॥

टीका भाषांतर. पृथक् शब्दना थ नो ध आय. सं. पृथक् तेने इडुतौवृष्ट-
वृष्टि चालता सूत्रे थ नो ध आय. पढी अंत्यव्यंज० बहुल अधिकार वे तेथी वास्व-
रेमश्च ए सूत्रथी पिधं पुधं एवा रूप आय. वीजे पद्मे स्वधध० ए सूत्रथी पिहं पुहं
एवां रूप आय. बाकीनी साधना पूर्ववत् आय. ॥ १८८ ॥

शृङ्खले खः कः ॥ १८९ ॥

शृङ्खले खस्य को जवति ॥ सङ्कलं ॥ १८९ ॥

मूल भाषांतर. शृंखल शब्दना ख नो क आय. सं. शृंखलं तेनुं संकलं एवं रूप आय. ॥ १८९ ॥

॥ टुंडिका ॥

शृंखल ३१ ख ११ क ११ शृंखल ऋतोऽत् शषोःसः श स अनेन ख-
स्य कः ११ क्लीबे सम् मोनु० संकलं ॥ १८९ ॥

टीका भाषांतर. शृंखल शब्दना ख नो क आय. सं. शृंखल तेने ऋतोऽत्
शषोःसः चालता सूत्रथी ख नो क आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी संकलं
रूप आय. ॥ १८९ ॥

पुन्नाग-ज्वागिन्योर्गो मः ॥ १९० ॥

अनयोर्गस्य मो जवति ॥ पुन्नामाइ वसन्ते । ज्वामिणी ॥ १९० ॥

मूल भाषांतर. सं. पुन्नाग अने जागिनी ए वे शब्दना ग नो म आय. सं.
पुन्नागानि वसन्ते तेनुं पुन्नामाइ वसन्ते एवं रूप आय. सं. जागिनी तेनुं जामिणी
एवं रूप आय. ॥ १९० ॥

॥ टुंडिका ॥

पुन्नागश्च जागिनी च पुन्नागज्वागिन्यौ तयोः ३२ ग् ६१ म ११ ग-
स्य मः पुन्नागाइ वसन्ते। पुन्नागस्य पुष्पाणि पुन्नागानि १२ जस्श-

संज्ञणयः सप्राग्दीर्घः इति जस् इं पूर्वस्य च दीर्घः गा अनेन गस्य
मः पुन्नामाइं वसंत ३१ डेमिडो मिस्थाने डे डित्यं वसंते जागिनी
११ अनेन नोणः अंत्यव्यंज० सलुक् जामिणी ॥ १९० ॥

टीका भाषांतर. पुन्नाग अने भागिनी शब्दना ग नो म आय. सं. पुन्नागानि
(नागकेशरनां पुष्प) तेने जस्ससंज्ञणयः सप्राग्दीर्घः चाखता सूत्रथी ग नो म
आय. एटले पुन्नामाइं रूप आय. सं. वसंत तेने डि प्रत्यय आवे पढी डेमिडो डि-
त्यं ए सूत्रोथी वसंते रूप आय. सं. भागिनी तेने चाखता सूत्रथी म आय पढी नोणः
अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी भामिणी रूप आय. ॥ १९० ॥

ढागे लः ॥ १९१ ॥

ढागे गस्य लो जवति ॥ ढालो । ढाली ॥ १९१ ॥

मूल भाषांतर. ङाग शब्दना ग नो ल आय. सं. ङागः तेनुं ङालो रूप आय.
सं. ङागी तेनुं ङाली रूप आय. ॥ १९१ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ढाग ३१ ल ११ ढाग ११ अनेन गस्य लः अतः सेडोः ढालो । ढा-
गी— अनेन गस्य लः जातेरयांत्यनित्यं स्त्रीशूद्रात्प्रत्य० ईलुक् इ-
ति अलोपः अंत्यव्यंज० सलुक् ढाली ॥ १९१ ॥

टीका भाषांतर. सं. ङाग शब्दना ग नो ल आय. सं. ङाग तेने चाखता सूत्रथी
ग नो ल आय. पढी अतःसेडोः ए सूत्रथी ङालो रूप आय. सं. ङागी तेने चा-
खता सूत्रथी ग नो ल आय. जातेरयांत्य स्त्रीशूद्रात् ईप्र० ईलुक्० अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी ङाली रूप सिद्ध आय. ॥ १९१ ॥

ऊत्वे दुर्जग-सुजगे वः ॥ १९२ ॥

अनयोरुत्वे गस्य वो जवति ॥ दूहवो सूहवो ॥ ऊत्व इति किम् ।

दुहर्ष । सुहर्ष ॥ १९२ ॥

मूल भाषांतर. दुर्मग अने सुभग शब्दनो ऊ आय अने ग नो व आय. सं.
दुर्जग- तेनुं दूहवो आय. अने सं. सुभग तेनुं सूहवो आय. मूलमां ऊ तुं ग्रहण कर्तुं.
वे. ज्यारे ऊ आय ल्यारे दुर्मग अने सुभग तेनां दुहवो सुहवो एवां रूप आय. ॥ १९२ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ऊत्व ३१ दुर्जगश्च सुजगश्च दुर्जगसुजगं तस्मिन् ३१ वा ११ दु-
र्जग- अंत्यव्यंज० रलुक् लुकिदुरोवा इति ऊ दू । खघथ० जस्य

हः अनेन गस्य वः ११ अतः सेडों: दूहवो । सुजग उत्सुजगमुस-
ले वा इति सु सू खघथधचां जस्य हः अनेन गस्य वः ११ अतः-
सेडों: सूहवो । पुर्जगसुगज- अंत्यव्यं० लुक् खघथ० जस्यहः क-
गचजेतिग्लुक् ११ अतःसेडों: दुहउ सुहउ ॥ १९२ ॥

टीका भाषांतर. दुर्भग अने सुभग शब्दने ऊ आय. अने ग नो व आय.
सं. दुर्भग तेने अंत्यव्यं० लुकिदुरोवा खघथ० अतःसेडों: ए सूत्रोथी दूहवो रूप
आय. सं. सुभग तेने उत्सुभगमुशलेवा खघथ० चालता सूत्रे ग नो व आय. अतः-
सेडों: ए सूत्रोथी सूहवो रूप आय. सं. दुर्भग- सुभग तेने अंत्यव्यंज० खघथ०
कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी दुहओ सुहओ रूप आय. ॥ १९२ ॥

खचित-पिशाचयोश्च स-ह्यौ वा ॥ १९३ ॥

अनयोश्चस्य यथासंख्यं स ह्य इत्यादेशौ वा जवतः ॥ खसिउ ख-
इउ । पिसह्यो पिसाउ ॥ १९३ ॥

मूल भाषांतर. खचित अने पिशाच शब्दना च ने स ह्य एवा आदेश वि-
कट्ये आय. सं. खचित तेनुं खसिओ खइओ एवा रूप आय. सं. पिशाच तेनां
पिसह्यो पिसाओ एवा रूप आय. ॥ १९३ ॥

॥ दुंडिका ॥

खचितश्च पिशाचश्च खचितपिशाचौ तयोः ७५ च ६१ स ह्य १२
खचित- अनेन चस्य सः कगचजेतित्लुक् अतःसेडों: खसिउ ।
पद्दे कगचजेति जतयोर्लुक् ११ अतः सेडों: खइउ । पिशाच- ह-
खःसंयोगे शषोःसः श स अनेन वस्य ह्यः अतः सेडों: पिसह्यो ।
पद्दे पिशाच- ह्रस्वः संयोगे शषोःसः श स कगचजेतिव्लुक् ११
अतः सेडों: पिसाउ ॥ १९३ ॥

टीका भाषांतर. खचित अने पिशाच शब्दना अनुक्रमे स अने ह्य एवा आ-
देश आय. सं. खचित तेने चालता च नो स आय कगचज अतःसेडों: ए सूत्रो-
थी खसिओ रूप आय. पद्दे कगचज अतःसेडों: ए सूत्रोथी खइओ रूप आय.
सं. पिशाच तेने ह्रस्वःसंयोगे शषोःसः चालता सूत्रे व नो ह्य आय. अतःसेडों:
ए सूत्रोथी पिसओ रूप आय. पद्दे पिशाच तेने ह्रस्वःसंयोगे शषोःसः कगचज
अतःसेडों: ए सूत्रोथी पिसाओ रूप आय. ॥ १९३ ॥

जटिले जो जो वा ॥ १९४ ॥

जटिले जस्य जो वा जवति ॥ जडिलो जडिलो ॥ १९४ ॥

मूल भाषांतर. जटिल शब्दना जनो विकल्पे झ आय. जटिल तेनां झडिलो जडिलो एवां रूप आय. ॥ १९४ ॥

॥ दुंडिका ॥

जटिल ११ ज ६१ ऊ ११ वा जटिल- टोडः अनेन जस्य ऊः ११

अतःसेडोंः जडिलो जडिलो ॥ १९४ ॥

टीका भाषांतर. जटिल शब्दना ज नो विकल्पे झ आय. सं. जटिल तेने टोडः आ चाखता सूत्रे जनो झ आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी झडिलो जडिलो एवां रूप आय. ॥ १९४ ॥

टो डः ॥ १९५ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्टस्य डो जवति ॥ नडो । जडो । घडो ।

घरइ ॥ स्वरादित्येव । घंटा ॥ असंयुक्तस्येत्येव खडा ॥ अनादेरि-

त्येव । टक्को ॥ कचिन्न जवति । अटति । अटइ ॥ १९५ ॥

मूल भाषांतर. स्वराधीपर जोडाहरे वर्जित अने आदि न होय तेवा ट नो ड आय. सं. नट तेनुं नडो आय. सं. भट तेनुं भडो आय. सं. घट तेनुं घडो आय. सं. घटते तेनुं घडइ आय. स्वराधीपर होय तो ज आय एम कहुं ठे तेथी सं. घंटा त्यां न आय. जोडाक्षरवर्जित एम कहुं ठे तेथी सं. खडा तेनुं खडा आय. आदिभूत न होय एम कहुं ठे तेथी. सं. टक्कः तेनुं टक्को आय. कोइ ठेकाणे न आय. जेम सं. अटति तेनुं अटइ आय. ॥ १९५ ॥

॥ दुंडिका ॥

ट ६१ डा ११ नट जट घट ११ अनेन ट ड अतः सेडोंः नडो ।

जडो । घडो । घटते अनेन ट ड त्यादीनां इ घडो । घटते अनेन

ट ड त्यादीनां इ घडइ । घण्टा ११ अंत्यव्यंघ घण्टा । खट्टा । ११

सर्वत्र रलुक् अनादौहित्वं अंत्यव्यंघ सलुक् खडा । टक्क । अतः

सेडोंः टक्को । अटति त्यादीनां ति इ अटइ ॥ १९५ ॥

टीका भाषांतर. स्वराधीपर जोडाहरे वर्जित अने आदिभूत न होय तेवा ट नो ड आय. सं. नट भट घट तेने चाखता सूत्रथी ट नो ड आय. अतःसेडोंः ए सूत्रथी नडो भडो घडो एवां रूप आय. सं. घटते तेने चाखता सूत्रथी ट नो ड आय

त्यादीनां ए सूत्रोष्ठी घड्ड रूप आय. सं. घंटा तेने अंत्यव्यं० सूत्रोष्ठी घंटा रूप आय. सं. खट्वा तेने सर्वत्रवलुक् अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी खट्वा रूप आय. सं. टक्क तेने अतःसेडों: सूत्रोष्ठी टक्को रूप आय. सं. अटति तेने त्यादीनां ए सूत्रोष्ठी अटइ रूप आय. ॥ १९५ ॥

सटा-शकट-कैटजे ढः ॥ १९६ ॥

एषु टस्य ढो जवति ॥ सढा । सयढो । केढवो ॥ १९६ ॥

मूल भाषांतर. सटा शकट कैटभ ए शब्दोना ट नो ढ आय. सं. सढा तेनुं सढा रूप आय. सं. शकट तेनुं सयढो रूप आय. सं. कैटभ तेनुं केढवो रूप आय. ॥ १९६ ॥

सटा च शकटं च कैटजश्च सटाशकट कैटजं तस्मिन् ७१ ट ११

सटा ११ अनेन ट ढः अंत्यव्यं० सल्लुक् सढा शकट ११ शषोः सः

कगचजेतिसल्लुक् अवर्णो अनेन ट ढ अतः सेडों: गुणाद्याः क्लीबे

वा इति पुंस्त्वं सयढो । कैटज- ११ औत्पत् । कैके अनेन ट ढ

कैटजे जोवः अतः सेडों: केढवो ॥ १९६ ॥

टीका भाषांतर. सटा शकट कैटभ ए शब्दोना ट नो ढ आय. सं. सटा तेने चालता सूत्रोष्ठी ट नो ढ आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी सढा रूप आय. सं. शकट तेने शषोः सः कगचज अवर्णो आ चालता सूत्रे ट नो ढ आय. सं. अतः सेडों: गुणाद्याः क्लीबे वा ए सूत्रोष्ठी सयढो रूप आय. सं. कैटभ तेने ऐत एत् चालता सूत्रे ट नो ढ आय. कैटभे जोवः अतः सेडों: ए सूत्रोष्ठी केढवो रूप आय. ॥ १९६ ॥

स्फटिके लः ॥ १९७ ॥

स्फटिके टस्य लो जवति ॥ फलिहो ॥

मूल भाषांतर. स्फटिक शब्दना ट नो ल आय. सं. स्फटिक तेनुं फलिहो रूप आय. ॥ १९७ ॥

॥ ढुंडिका ॥

स्फटिक ११ ल ११ स्फटिक- कगटडेति सल्लुक् अनेन ट ल नि-

षकेति कस्य हः अतः सेडों: फलिहो ॥ १९७ ॥

टीका भाषांतर. स्फटिक शब्दना ट नो ल आय. सं. स्फटिक तेने कगटडः एत् सूत्रोष्ठी ट नो ल आय. निषक० ए सूत्रे क नो ह आय अतः सेडों: एज अतः फलिहो रूप आय. ॥ १९७ ॥

चपेटा-पाटौ वा ॥ १९८ ॥

चपेटाशब्दे एयन्ते च पटि धातौ टस्य लो वा जवति ॥ चवि-
ला । चविडा । फालेइ फालेइ ॥

मूल भाषांतर. चपेटा शब्द अने एयंत एवा पटि धातुना ट नो विकल्पे ल आय.
सं. चपेटा तेनां चविला चविडा एवां रूप आय. सं. पाटयति तेनां फालेइ
फालेइ एवां रूप आय. ॥ १९८ ॥

॥ ढुंढिका ॥

चपेटा च पाटिश्च चपेटापाटिः ७१ वा ११ चपेटा एतइद्वा वे-
ददा चपेटा इति पे पि पोवः प व अनेन टस्य लः ११ अंत्यव्यं०
सलुक् चविला । पद्दे चपेटा एत इद्वा वे० पिपि पोवः पवः
टोरुः ११ अंत्यव्यं० सलुक् चविगा । अट्ट पट्ट गतौ पट्ट पटंतं प्र-
युक्ते प्रयोक्तृ णिग् इ वृद्धिः प पा लोकात् पाटि इति वर्त्त० ति
णेरदावावे इति टे अनेन टस्य लः पाटि पाटिपरुष इति पस्य
फः त्यादीनां फालेइ पद्दे इति पूर्ववत् टोरुः फालेइ ॥ १९८ ॥

टीका भाषांतर. चपेटा अने पाटि धातुना ट नो ल विकल्पे आय. सं. चपेटा
तेने एतइद्वा वेदना चपेटा पोवः चाखता सूत्रथी ट नो ल आय. अंत्यव्यंजन० ए
सूत्रथी चविला रूप आय. पद्दे चपेटा तेने एत इद्वा पोवः टोडः अंत्य० ए सूत्रथी
चविडा रूप आय. पट्ट धातु गतिमां प्रवर्त्ते जे गतिकरे तेने ग्रे ते अर्थमां प्रयोक्तृणिग्
लोकात् ए सूत्रोथी पाटि रूप आय. तेने वर्त्तमा० णेरदावावे चाखता सूत्रे ट नो ल
आय. पढी पाटिपरुष त्यादीनां ए सूत्रोथी फालेइ रूप आय. पद्दे पूर्ववत् साधी
टोडः ए सूत्रोथी फालेइ रूप आय. ॥ १९८ ॥

ढोढः ॥ १९९ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्टस्य ढो जवति ॥ मढो । सढो ।
कमढो । कुढारो । पढइ ॥ स्वरादित्येव । वेकुंढो । असंयुक्तस्ये-
त्येव । चिढइ ॥ अनादेरित्येव । हिअए णइ ॥ १९९ ॥

मूल भाषांतर. स्वराक्षीपर जोडाक्षरे वर्जित अने आदिज्ञत न होय तेवा ठ नो
आय. सं. मढः तेनुं मढो आय. सं. शठः तेनुं सढो आय. सं. कमढः तेनुं कमढो
आय. सं. कुठारः तेनुं कुढारो आय. सं. पठति तेनुं पढइ आय. स्वराक्षीपर होय तोज
अ. जेम सं. वैकुंठ तेनुं वेकुंढो आय. जोडाक्षर वर्जित एम कहुं ठे तेथी सं.

तिष्ठति तेनुं चिड्डइ आय आदिभूत न होय एम कथुं ठे तेथी सं. हृदये तिष्ठति तेनुं हिअए ठाइ एवुं रूप आय. ॥ १९९ ॥

॥ दुंदिका ॥

ठ ६१ ढ ११ मठ शठ कमठ कुठार ११ अनेन ठस्य ढः अतः सेढोः शषोः सः मढो सढो कमढो । कुढारो । पठति अनेन ठस्य ढः त्यादीनां ति इ पढइ । वैकुंठ-११ ऐत एत् वै वे अतः सेढोः वैकुंठो । स्था तिब् स्थष्टायक् चिड्ड० स्था चिठ आदेशः व्यंजना ददंतेऽत् लोकात् त्यादीनां ति इ चिड्डइ । हृदय इत्कुपादौ ढ हि कगचजे ति दययोर्लुक् ३१ डेम्मिडे डिस्थाने डे नित्यंत० हिअए । स्था-तिब् स्थष्टाः । इति स्था स्थाने ठा त्यादीनां ति इ ठइ ॥ १९९ ॥

टीका भाषांतर. स्वरशीपर जोडाद्धर वर्जित अने आदिभूत न होय तेवा ठ वो ढ आय. सं. मठ शठ कमठ कुठार तेने चालता सूत्रथी ठ नो ढ आय. अतः सेढोः शषोः सः ए सूत्रोथी मढो सढो कमढो कुढारो ए रूप सिद्ध आय. सं. पठति तेने चालता सूत्रथी ठ नो ढ आय पठी त्यादीनां ए सूत्रथी पढइ रूप आय. सं. वैकुंठ तेने ऐत एत अतः सेढोः ए सूत्रोथी वैकुंठो आय. सं. स्था धातु तेने तिब् प्र० आवे स्थष्टायक् चिड्ड० ए सूत्रथी स्था ने स्थाने चिड्ड आदेश आय. व्यंजना ददंतेऽत् लोकात् त्यादीनां ए सूत्रोथी चिड्डइ रूप आय. सं. हृदय तेने इत्कुपादौ कगचज डेम्मिडे० नित्यंत ए सूत्रोथी हिअए आय. सं. स्था धातु तेने तिबप्र० आवे स्थष्टाः त्यादीनां ए सूत्रोथी ठाइ रूप आय. ॥ १९९ ॥

अंकोठे ह्यः ॥ २०० ॥

अंकोठे ठस्य छिरुक्तो लो जवति ॥ अंकोह्य तेह्य-पुष्पं ॥

सूत्र भाषांतर. अंकोठ शब्दना ठ नो छिराववालो (बेवडो) ल आय. सं. अंकोठ तेह्यपुष्पं तेनुं अंकोह्य तेह्य तुष्पं एवुं आय.

॥ दुंदिका ॥

अंकोठ ३१ ह्य ११ अंकोठ तैल्य तुष्पं अनेन ठस्य ह्यः तेह्य अंकोठ तैले न तुष्पं प्रक्षिप्तं देश्योऽयं अंकोठतेह्यतुष्पं अनेन ठस्य ह्यः तैल्य इत्यत्र ऐत एत् तै ते तैलादौ वा द्वित्वं तेह्य ११ क्लीबे सम् मोनु० अंकोह्य तेह्य तुष्पं ॥ २०० ॥

ટીકા ભાષાંતર. અંકોઠ શબ્દના ઠ નો વેવડો લ (હ) થાય. સં. અંકોઠ તૈલ્લુ તુપ્યં ઇટલે અંકોઠના તેલથી નાલવા યોગ્ય આ દેશી શબ્દ ઢે સં. અંકોઠ તેને ચાલતા સૂત્રથી ઠનો હ્લ થાય. સં. તૈલ શબ્દને ઇેત ઇત્ તૈલાદૌવા ઇ સૂત્રોથી તૈલ તુ તેલ્લ થાય. પઠી હ્લીવે સમ્ મોતુ ઇ સૂત્રોથી અંકોહ્લતેલ્લ તુપ્યં ઇવું રૂપ થાય ॥ ૨૦૦ ॥

પિઠરે હો વા રશ્ચ ડઃ ॥ ૨૦૧ ॥

પિઠરે ઠસ્ય હો વા જવતિ ॥ તત્સંનિયોગે ચ રસ્ય ડો જવતિ ॥

પિહરો પિઢડો ॥ ૨૦૧ ॥

મૂલ ભાષાંતર. પિઠર શબ્દના ઠ નો વિકલ્પે હ્ થાય. તેના યોગે ર નો ઢ થાય. સં. પિઠર તેનાં પિહરો પિઢરો ઇવાં રૂપ થાય. ॥ ૨૦૧ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

પિઠર ડ૨ હો ૧૧ વા ૧૧ ર ૬૧ ડ ૧૧ પિઠર ૧૧ અનેન વા ઠસ્ય હ્: રસ્ય ડ: ૧૧ અત: સેઢોં: પિહરો । ઢ્રિતીયે પિઠર: ૧૧ ઠોઢ: ઠ ઢ અત: સેઢોં: પિઢરો ॥ ૨૦૧ ॥

ટીકા ભાષાંતર. પિઠર શબ્દના ઠ નો વિકલ્પે હ્ થાય. અને તેને યોગે ર નો ઢ થાય. સં. પિઠર તેને ચાલતા સૂત્રથી ઠ નો હ્ થાય. અને ર નો ઢ થાય. અત: સેઢોં: ઇ સૂત્રથી પિહરો રૂપ થાય. બીજે પદે સં. પિઠર તેને ઠોઢ: અત:સેઢોં: ઇ સૂત્રોથી પિઢરો રૂપ થાય. ॥ ૨૦૧ ॥

હો લ: ॥ ૨૦૨ ॥

સ્વરાત્પરસ્યાસંયુક્તસ્યાનાદેર્ઢસ્ય પ્રાયો લો જવતિ ॥ વઢવા-મુલ્લં । વલયા-મુલ્લં ॥ ગરુલો । તલાયં । કીલહ્ ॥ સ્વરાદિત્યેવ । મોંઢં । કોંઢં ॥ અસંયુક્તસ્યેત્યેવ । સ્વગ્ગો ॥ અનાદેરિત્યેવ । રમહ્ ઢિ-મ્જો ॥ પ્રાયો ગ્રહણાત્ કચિદ્ વિકલ્પ: । વલિસં વહિસં । દા-લિમં દાનિમં । ગુલો ગુલો । ણાલી ણાડી । ણલં ણહં । આમેલો આવેનો ॥ કચિન્ન જવત્યેવ । નિબિઢં । ગઢડો પીઢિઅં નીઢં । ડહ્ । તઢી ॥ ૨૦૨ ॥

મૂલ ભાષાંતર. સ્વરથીપર જોડાહરવર્જિત અને આદિચૂત ન હોય તેવા ઢ નો પ્રાયેકરીને લ થાય. સં. વઢવામુલ્લં તેનું વલયામુલ્લં ઇવું રૂપ થાય. સં. ગરુલ: તેનું ગરુલો થાય. સં. તલાગ તેનું તલાયં થાય. સં. ક્રીઢતિ તેનું કીલહ્ થાય. સ્વરથી પર હોય તોજ થાય. જેમ સં. મુંઢ કુંઢ તેનાં મોંઢં કોંઢં ઇવાં રૂપ થાય. જોડાક્ષરે

वर्जित एम कहुं ठे. तेथी सं. खङ्गः तेनुं खगगो रूप आय. आदिभूत न होय एम कहुं
 ठे. तेथी सं. रमते डिम्भः तेनुं मूलमां रमडिम्भो आय प्रायेकरीने एम कहुं ठे तेथी कोइ ठे-
 काणे विकट्टे आय. जेम सं. वडिसं तेनुं वलिसं वडिसं एवां रूप आय. सं. दाडिमं
 तेनां दालिमं दाडिमं एवां रूप आय. सं. गुड तेनां गुलो गुडो एवां रूप आय. सं.
 नाडी तेनां णाली णाडी रूप आय. सं. नलं तेनां णलं णडं रूप आय. सं. आपीड
 तेनां आभेलो आवेडो रूप आय. कोइ ठेकाणे आय पण नहीं. जेम-सं. निबिडं तेनुं
 निबिडं आय. सं. गौड तेनुं गउडो आय. सं. पीडितं तेनुं पीडिअं आय. सं. नीडं
 तेनुं नीडं आय. सं. उडु तेनुं उडू आय. सं. तडित् तेनुं तडी आय. ॥ २०२ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ड ६१ ल ११ वडवामुख अनेन ड लः कगचजेति तदपय इति
 वलुक् अवर्णो अ य खघथधहः ११ क्लीबे सम् मोनुण वलया-
 मुहं । गरुड ११ अनेन डस्य लः अतः सेडोः गरुडो । तडाग
 अनेन डस्य लः कगचजेति गलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम्
 मोनुण तलायं । क्रीडति सर्वत्रेति रलुक् अनेन रुस्य लः त्यादीनां
 ति इ कीलइ । मुंरु कुंड ११ उत्संयोगे उत्वं क्लीबे सम् मोनुण
 मोहं कौहं । खङ्ग कगटडेति डलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः
 खगगो । रमतेत्यादीनां ति इ रमइ । डिम्भः ११ अतः सेडोः
 डिम्भो । वडिश प्रायोगद्वयात् कचिद्वा जवति डस्य लः शषोः
 सः ११ क्लीबे सम् मोनुण वलिसं वडिसं । दाडिम डस्य लः पदे
 न जवति ११ क्लीबे सम् मोनुण दालिमं दाडिमं । गुड वा डस्य
 लः ११ अतः सेडोः गुलो गुडो । नानी वाडस्य लः वादौ नणः
 ११ अंत्यव्यंजनण सलुक् णानी णाली । नड वा ड ल वादौ नणः
 ११ क्लीबे सम् मोनुण णडं णलं । आपीड नीपापीडेमोवा पस्य
 मः एत्पीयुषा पीडबिच्ची मा मे वा डोलः ११ अतः सेडोः आ-
 मेलो पदे आपीड पोवः एत्पीयुषापीरु एत्वं ११ अतः सेडोः
 आवेमो । निबिड ११ क्लीबे सम् मोनुण निबिडं । गौड अवपौर
 गौ गउ ११ अतः सेडोः गउडो । पीडित ११ कगचजेति मलुक्
 क्लीबे सम् मोनुण पीडिअं नीड ११ क्लीबे सम् मोनुण नीडं । उडु

११ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् उडू । तस्मिन् अंत्यव्यंजन०
तलुक् अक्लीवे सौदीर्घः अंत्यव्यं सलुक् तमी ॥ २०२ ॥

टीका भाषांतर. स्वरस्थीपर जोडाक्षरे वर्जित अने आदिभूत न होय तेवा ड नो प्रायेकरी ल आय. सं. वडवामुख तेने चालता सूत्रे डनो ल आय. पढी कगचज० तदपय अवर्णों खघथ० क्लीवे स्मृ मोनु० ए सूत्रोथी वलयासुहं रूप आय. सं. गरूड तेने चालता सूत्रे डनो ल आय पढी अतः सेडों; ए सूत्रोथी गरूलो रूप आय. सं. तडाग तेने चालता सूत्रोथी डनो ल आय. कगचज अवर्णों क्लीवे स्मृ मोनु० ए सूत्रोथी तलायं रूप आय. सं. श्रीदति तेने सर्वत्र० चालता सूत्रे डनो ल आय. त्यादीनां ए सूत्रोथी कीलइ रूप आय. सं. मुंड कुंड तेने ओत्संयोगे क्लीवे स्मृ मोनु० ए सूत्रोथी मोंड कोंड एवां रूप आय. सं. खड्ड तेने कगटड अनादौ द्वित्व अतःसेडों; ए सूत्रोथी खग्गो रूप आय. सं. रमते तेने त्यादीनां ए सूत्रोथी रमइ आय. सं. डिभः तेने अतः सेडों; ए सूत्रोथी डिभो आय. सं. वडिश् तेने प्राय शब्दनुं ग्रहण ते तेथी कोइ ठेकाणे विकल्पे डनो ल आय. पढी शषोः सः क्लीवे स्मृ मोनु० ए सूत्रोथी वलिसं वडिसं एवां रूप आय. सं. दाडिम तेने चालता सूत्रे डनो ल आय. एक पद्धे न आय पढी क्लीवे स्मृ मोनु० ए सूत्रोथी दालिमं दाडिमं एवां रूप आय. सं. गुड तेने विकल्पे डनो ल आय पढी अतः सेडों; ए सूत्रोथी गुलो गुडो रूप आय. सं. नाडी तेने विकल्पे डनो ल आय. वादौ नणः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी णाडी णाली एवा रूप आय. सं. नड तेने विकल्पे डनो ल आय. वादौ नणः क्लीवे स्मृ मोनु० ए सूत्रोथी णडं णलं एवा रूप आय. सं. आपीड तेने नीपापीडेमोवा ऐत्पीयूषापीड० डोलः अतः सेडों; ए सूत्रोथी आमेलो आय. वीजे पद्धे आपीड तेने पोचः ऐत्पीयुषापीड० अतः सेडों; ए सूत्रोथी आवेडो रूप आय. सं. निविड तेने क्लीवे स्मृ मोनु० ए सूत्रोथी निविडं एवुं रूप आय. सं. गौड तेने अवपौर ए सूत्रोथी गौ नो गड आय. पढी अतः सेडों; ए सूत्रोथी गज्जडो रूप आय. सं. पीडित तेने कगचज क्लीवे स्मृ मोनु० ए सूत्रोथी पीडिअं रूप आय. सं. नीड तेने क्लीवे स्मृ मोनु० ए सूत्रोथी नीडं रूप आय. सं. उडू तेने अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उडू रूप आय. सं. तडित् तेने अंत्यव्यंज० अक्लीवे सौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी तडी एवुं रूप आय. ॥ २०२ ॥

वेणौ णो वा ॥ २०३ ॥

वेणौ णस्य लो वा जवति ॥ वेळू वेणू ॥ २०३ ॥

मूल भाषांतर. वेणू शब्दना ण नो विकल्पे ल आय. सं. वेणु तेना वेळू तथा वेणू एवा रूप आय. ॥ २०३ ॥

॥ ढुंढिका ॥

वेणु ७१ ए ६१ वा ११ वेणु अनेन वा णस्य लः अह्नीवे सौ दीर्घः वेल् वेण ॥

टीका भाषांतर. वेणू शब्दना ण नो विकल्पे ल आय. सं. वेणु तेने आ चालता सूत्रथी ण नो ल आय. अह्नीवे सौ दीर्घः ए सूत्रथी वेल् वेणू एवा रूप आय. २०३

तुच्छे तश्च-बौ वा ॥ २०४ ॥

तुछशब्दे तस्य च ठ इत्यादेशौ वा जवतः ॥ चुं । डुं । तुं २०४

मूल भाषांतर. तुच्छ शब्दना तने च तथा छ एवा विकल्पे आदेश आय. सं. तुच्छ तेना चुच्छं छुच्छं एवां रूप आय. अने विकल्प पदे तुच्छं पण आय. ॥ २०४ ॥

॥ ढुंढिका ॥

तुछ ७१ त् ६१ च ठ १२ वा ११ तुछ अनेन वा तस्य चत्वं ढत्वं

च ११ ह्नीवे सम् मोनु० चुं । डुं । तृतीये प्रकृतिरेव तुं ॥ २०४ ॥

टीका भाषांतर. तुच्छ शब्दना तने स्थाने च तथा छ एवा विकल्पे आदेश आय. सं. तुच्छ तेने चालता सूत्रथी तनो च तथा छ आय. पठी ह्नीवे सम् मोनु० ए सूत्रथी चुच्छं छुच्छं एवां रूप आय. त्रीजा पदे मूलरूप तुच्छं एवुं रहे. ॥ २०४ ॥

तगर-त्रसर-तूबरे टः ॥ २०५ ॥

एषु तस्य टो जवति ॥ टगरो । टसरो । दूवरो ॥

मूल भाषांतर. सं. तगर त्रसर तूबर ए शब्दोना तनो ट आय. सं. तगरः तेनुं टगरो आय. सं. त्रसरः तेनुं टसरो रूप आय. सं. तूबरः तेनुं दूवरो आय. ॥ २०५ ॥

॥ ढुंढिका ॥

तगरश्च त्रसरश्च तूबरश्च तगरत्रसरतूबरं तस्मिन् ७१ ट ११ अनेन

तस्य टः अतः सेढोः टगरो । त्रसर सर्वत्र रलुक् अनेन तस्य टः

११ अतः सेढोः टसरो । तूबर तस्य टः ११ अतः सेढोः दूवरो ॥ २०५ ॥

टीका भाषांतर. तगर त्रसर तूबर ए शब्दोना तनो ट आय. सं. तगरः तेने चालता सूत्रथी तनो ट आय. अतः सेढोः ए सूत्रथी टगरो रूप आय. सं. त्रसरः तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रथी तनो ट आय. अतः सेढोः ए सूत्रथी टसरो रूप आय. सं. तूबर तेने चालता सूत्रथी तनो ट आय. पठी अतः सेढोः ए सूत्रथी दूवरो रूप आय. ॥ २०५ ॥

प्रत्यादौ डः ॥ १०६ ॥

प्रत्यादिषु तस्य को जवति ॥ पक्विन्नं । पक्विहासो । पडिहारो ।
पाक्विफ्फळी । पक्सारो । पक्विनिश्चत्तं । पडिमा । पडिवया । पडं
सुआ । पडिकरइ । पडुडि । पाडुडं वावडो । पडाया । बहेडओ ।
हरडई । मडयं ॥ आर्वे । कुष्कृतं । कुक्कडं ॥ सुकृतं । सुकडं आ-
हृतं । आहडं ॥ अवहृतं । अवहडं । इत्यादि ॥ प्रायश्त्येव । प्र-
तिसमयं । पइसमयं ॥ प्रतीपं । पईवं ॥ संप्रति । संपइ ॥ प्रति-
ष्ठानं । पइष्ठाणं ॥ प्रतिष्ठा । पइष्ठा ॥ प्रतिज्ञा । पइष्णा ॥ प्रति ।
प्रभृति । प्राभृत । व्यापृत । पताका । बिभीतक । हरितकी ।
मृतक । इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. प्रतिशब्द जेमने आदि डे तेवा शब्दोना तनो ड आय. सं.
प्रतिपन्नं तेनुं पडिवन्नं आय. सं. प्रतिभास तेनुं पडिहासो आय. सं. प्रतिहार तेनुं
पडिहारो आय. सं. प्रतिस्पर्द्धिन् तेनुं पाडिफ्फळी आय. सं. प्रतिसार तेनुं पडिसार
आय. सं. प्रतिनिवृत्त तेनुं पडिनिश्चत्तं आय. सं. प्रतिमा तेनुं पडिमा आय. सं.
प्रतिपत् तेनुं पडिवया आय. सं. प्रतिष्ठुत् तेनुं पडंसुआ आय. सं. प्रति करोति
तेनुं पडिकरइ आय. सं. प्रभृति तेनुं पडुडि आय. सं. प्राभृत तेनुं पाडुडं आय. सं.
व्यापृत तेनुं वावडो आय. सं. पताका तेनुं पडाया आय. सं. बिभीतक तेनुं बहे-
डओ आय. सं. हरितकी तेनुं हरडई आय. सं. मृतक तेनुं मडयं आय. आर्वप्रयो-
गमां. सं. कुष्कृतं तेनुं कुक्कडं आय. सं. सुकृतं तेनुं सुकडं आय. सं. आहृतं तेनुं
आहडं आय. सं. अवहृतं तेनुं अवहडं आय. इत्यादि जाणीलेहुं. प्रायेकरीने आय.
एवो पड् लक्ष्य तो सं. प्रतिसमयं तेनुं पइसमयं आय. सं. प्रतीपं तेनुं पईवं आय.
सं. संप्रति तेनुं संपइ आय. सं. प्रतिष्ठानं तेनुं पइष्ठाणं आय. सं. प्रतिष्ठा तेनुं
पइष्ठा आय. सं. प्रतिज्ञा तेनुं पइष्णा आय. ॥ १०६ ॥

॥ टुंडिका ॥

प्रत्यादि ७१ ड ११ प्रतिपन्न— अनेन तस्य डः पोवः सर्वत्ररलुक्
ह्रीवे सम् मोनु० पडिवन्नं । प्रतिज्ञास— सर्वत्ररलुक् खधथजहः
अनेन तस्य डः अतः सेडोः पडिहासो । प्रतिहार सर्वत्र रलुक् अ-
नेन तस्य डः ११ अतः सेडोः पडिहारो । प्रतिस्पर्द्धिन्— सर्वत्र रलु-
क् अनेन तस्य डः अतः समृज्यादौ वा पस्य पा प्यस्पयोः फः अना-

दौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वक प अंत्यव्यं सलुक् ११ अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् पाडिप्फद्धी । प्रतिसार— सर्वत्र रलुक् अनेन तस्य डः ११ अतः सेडोः पडिसारो । प्रतिनिवृत्त सर्वत्र रलुक् अनेन तस्य डः । ११ क्लीबे सम् पक्निनिश्चत् । प्रतिमा सर्वत्र रलुक् अनेन तस्य डः ११ स्रव्यंसुपुक् पडिमा । प्रतिपत् सर्वत्ररलुक् अनेन तस्य डः पोवः स्त्रियामादविद्युतः त आ अवर्णो प्रतिपत् ११ अंत्यव्यं सलुक् पाडिवया । प्रतिश्रुत् सर्वत्ररलुक् अनेन तस्य डः पशुपृथिवीप्रतिश्रुतमुषि इकार अत्वं वक्रादावंतः इति अनुस्वारः सर्वत्ररलुक् शषोःसः स्त्रियामादविद्युतः त आ ११ अंत्यव्यं सलुक् पडंसुआ । कृ प्रतिपूर्वकः तिव् व्यंजनाददंतेऽत् कृ ऋवर्णस्यार कर लोकात् त्यादीनां ति इ सर्वत्र प्रमध्यात् रलोपः अनेन तस्य डः पडिकरइ । प्रचृति रलुक् उट्त्वादौ चृ मु खघथं जस्यहः अनेन तस्य डः ११ अंत्यव्यं सलुक् पट्टुडि । प्राचृत— ११ क्लीबे सम् मोनुं शेषं पूर्ववत् पाट्टुडं । व्यापृतः अधोमनयां यलोपः कृतोऽत् पृ पः पोवः पस्य वः अनेन तस्य डः अतः सेडोः वावडो । पताका अनेन तस्य डः कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ११ अंत्यव्यंजन सलुक् पडाया । बिज्जीतक— पथिपृथिवी प्रतिश्रुं खघथं जस्य हः एत्पीड पीयूषां एत्वं अनेन तस्य डत्वं कगचजेति कलुक् । ११ अतःसेडोः । बहेडउं । हरीतकी— हरीतक्यामीतोऽत्तरी र अनेन तस्य डः कगचजेति कलुक् अंत्यव्यं सलुक् हरडइ । मृतक— कृतोऽत् अनेन तस्य डः कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनुं मडयं डुष्कृत— कगटडेतिडलुक् कृतोऽत् अनादौ द्वित्वं आर्षत्वात्तस्य डः ११ क्लीबे सम् मोनुं डुक्कडं एवं सुकडं आहडं अवहडं पश्समयं पश्वं जवति संप्रति । कृतोऽत् त्यादीनां ति इ ११ अंत्यव्यं सलुक् संपइ । प्रतिष्ठान— सर्वत्ररलुक् षस्यानुष्टुप षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ ट नोणः क्लीबे सम् मोनुं पश्हाणं । प्रतिज्ञा— सर्वत्ररलुक् कगचजेति तलुक् झङोर्णः झण अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यंजन सलुक् पश्णा ॥ २०६ ॥

टीका भाषांतर. प्रति शब्द जे मने आदि ठे तेवा शब्दोना त नो ड आय. सं. प्रतिपन्न-तेने चालता सूत्रथी त नो ल आय. पोवः सर्वत्ररलुक् कीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पतिवन्न रूप आय. सं. प्रतिभास तेने सर्वत्र रलुक् खघथ० चालता सूत्रथी तनो ड आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी पडिहासो रूप आय. सं. प्रतिहार तेने सर्वत्र चालता सूत्रथी त नो ड आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पडिहारो रूप आय. प्रतिस्पर्द्धिन् अतः समृध्यादौ वा व्यस्प योफः अनादौ द्वित्वं द्वितीय अंत्यव्यंजन० अक्लीबे सौदीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी पाडिप्फद्धी रूप आय. सं. प्रतिसार तेने सर्वत्र चालता सूत्रथी त नो ड आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पडिसारो रूप आय. सं. प्रतिनिवृत्त तेने सर्वत्र चालता सूत्रथी त नो ड आय. क्लीबे सम् ए सूत्रथी पडिनि-अत्तं रूप आय. सं. प्रतिमा तेने सर्वत्र चालता सूत्रथी त नो ड आय. स्रव्यंसुपुक् ए सूत्रे पडिमा रूप आय. प्रतिपत् तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे त नो ड आय. पोवः स्त्रियामादविद्युतः अवर्णों अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पाडिबया रूप आय. सं. प्रतिश्रुत् तेने सर्वत्र चालता सूत्रे त नो ड आय. पथुपृथिवीप्रतिश्रुत् वक्रादावंतः सर्वत्र शषोःसः स्त्रियामादविद्य० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पडंसुआ रूप आय. प्रति उपसर्गपूर्वक कृधातुने तिब प्रत्यय आवे पढी व्यंजना० ऋवर्णस्याः लोकात् त्यादीनां सर्वत्र ए सूत्रे प्र उप० मध्यथी र नो लोप आय. चालता सूत्रे तनो ड आय. एटले पडिकरइ रूप आय. सं. प्रभृति तेने सर्वत्र उहत्वादौ खघथ० चालता सूत्रे तनो ड आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रे पडुडि रूप आय. सं. प्राभृत् तेने क्लीबे सम् मोनु० बाकी पूर्ववत् अइ पाडुडं रूप आय. सं. व्यापृत तेने अधोमनयां ऋतोऽत् पोवः चालता सूत्रे त नो ड आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी वावडो रूप आय. सं. पताका तेने चालता सूत्रथी तनो ड आय. कगचज अवर्णों अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी पडाया रूप आय. सं. बिभीतक तेने पथुपृथिवी प्रतिश्रु० खघथ० एत्पीयूषापीड० चालता सूत्रे तनो ड आय. कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी बहेडओ रूप आय. सं. हरीतकी तेने हरीतक्यामीतोऽत् चालता सूत्रे तनो ड आय. कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी हरडइ रूप आय. सं. मृतक तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे तनो ड आय. कगचज अवर्णों क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मडयं आय. सं. दुष्कृत तेने कगडड ऋतोऽत् अनादौ द्वित्वं आर्ष प्रयोग होवाथी तनो ड आय. क्लीबे सम् मोनु० दुक्कडं आय. तेवी रीते सं. सुकृतनुं सुकडं आय. सं. आहृतनुं आहडं आय. सं. अवहृतनुं अवहडं आय. सं. प्रतिसमयंनुं पइसमयं आय. सं. प्रातिपनुं पइवं आय. सं. संप्रति तेने ऋतोऽत् त्यादीनां अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी संपइ आय. सं. प्रतिष्ठान तेने सर्वत्र रलुक् ष्ट्यानुष्ठ अनादौ द्वित्वं द्वितीय० नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पइष्टाणं रूप आय. सं. प्रतिज्ञा तेने सर्वत्र रलुक् कगचज झञोर्णः अनादौ० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पइणा रूप आय. ॥ ३०६ ॥

इत्वे वेतसे ॥ १०७ ॥

वेतसे तस्य को जवति इत्वे सति ॥ वेडिसो ॥ इत्वं इति किम् ।
वेअसो ॥ इः स्वप्नादौ इति इकारो न जवति इत्वं इति व्यावृत्ति-
बलात् ॥ १०७ ॥

मूल भाषांतर. इकार अथे न्तें वेतस शब्दना तनो ड आय. सं. वेतसः तेनुं वेडिसो आय. मूलमां 'इकार अया पढी' एम कहुं ठे तेथी बीजे पदे वेअसो एवुं रूप आय. अहिं इत्वं एवुं पद मूलमां मुक्युं ठे तेथी तेना बळे इः स्वप्नादौ ए सूत्रथी इ न आय. ॥ १०७ ॥

॥ हुंढिका ॥

इत्वं ७१ वेतस ७१ वेतस इः स्वप्नादौ त ति अनेन तस्य डः ११

अतः सेडोंः वेडिसो । वेतस ११ कगचजेति तलुक् वेअसो १०७

टीका भाषांतर. इकार अया पढी वेतस शब्दना तनो ड आय. सं. वेतस तेने इः स्वप्नादौ चाखता सूत्रे तनो ड आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी वेडिसो एवुं रूप आय. सं. वेतस तेने कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वेअसो एवुं रूप आय. ॥ १०७ ॥

गर्जितातिमुक्तके एः ॥ १०८ ॥

अनयोस्तस्य णो जवति ॥ गब्जिणो । अणिउंतयं ॥ कचिन्न
जवत्यपि । अइमुत्तयं ॥ कथम् एरावणो । ऐरावणशब्दस्य । एरा
वश्चो इति तु ऐरावतस्य ॥

मूल भाषांतर. गर्जित अने अतिमुक्तकशब्दना तनो ण आय. सं. गर्जित तेनुं गब्जिणो आय. सं. अतिमुक्तकं तेनुं अणिउंतयं आय. कोइ ठेकाणे न पण आय त्यारे अइमुत्तयं एवुं आय. जेम सं. ऐरावण शब्दनुं एरावणो आय अने सं. ऐरावत शब्दनुं एरावओ आय. ॥ १०८ ॥

॥ हुंढिका ॥

गर्जितश्च अतिमुक्तकं च गर्जितातिमुक्तकं तस्मिन् ७१ ण ११ ग-
र्जित- सर्वत्र तलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयं न ब अनेन तस्य
एः अतः सेडोंः गब्जिणो । अतिमुक्तक अनेन तस्य एः यमुना
चामुंडातिमुक्तके इति मूलोपः तस्य स्थाने अनुनासिकश्च कगट-

डेति क्लृक् अवर्णोऽयं य ११ क्लीबे सम् मोनुऽ अणिजंतयं ।
अतिमुक्तक कगचजेति तल्लृक् कगटडेति क्लृक् अनादौ द्वित्वं अ-
वर्णोऽयं य ११ क्लीबे सम् मोनुऽ अश्मुत्तयं ॥ ३०७ ॥

टीका भाषांतर. गर्भित अने अतिमुक्तक शब्दना तनो ण आय. सं. गर्भित तेने सर्वत्र० अनादौ द्वित्वं द्वितीय० चावता सूत्रे तनो ण आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी गन्भिणो रूप आय. सं. अतिमुक्तक तेने चावता सूत्रथी तनो ण आय. यमुना चामुंडाती मुक्तके ए सूत्रे मनो लोप आय. अने तेने स्थाने अनुनासिक आय पत्नी कगटड अवर्णो क्लीबे सम् ए सूत्रथी अणिजंतयं रूप आय. सं. अतिमुक्तक तेने कगचज कगटड अनादौ द्वित्वं अवर्णो क्लीबे सम् मोनुऽ ए सूत्रथी अश्मुत्तयं रूप आय. ॥ ३०७ ॥

रुदिते दिना णः ॥ ३०८ ॥

रुदिते दिना सह तस्य हिरुक्तो णो जवति ॥ रूपणं ॥ अत्र के-
चिद् कृत्वादिषु द इत्यारब्धवन्तः स तु शौरसेनी मागधी विषय
एव दृश्यते इति नोच्यते । प्राकृते हि ऋतुः । रिड । उऊ ॥
ररुतं । रययं ॥ एतद् । एअं ॥ गतः । गओ ॥ आगतः । आ-
गओ ॥ सांप्रतं । संपयं ॥ यतः । जओ ॥ ततः । तओ ॥ कृतं ।
कयं ॥ हतं । हयं ॥ हताशः । हयासो ॥ श्रुतः । सुओ ॥ आ-
कृतिः । आकिई ॥ निर्वृतः । निवुओ ॥ तातः । ताओ ॥ कतरः ।
कयरो ॥ द्वितीयः । दुइओ इत्यादयः प्रयोगा जवन्ति । न पुनः
उडू रयदमित्यादि ॥ कचिद् जावेऽपि व्यत्ययश्च इत्येव सिद्धम् ॥
दिही इत्येतदर्थं तु धृतेर्दिहिः इति वक्ष्यामः ॥ ३०८ ॥

मूल भाषांतर. रुदित शब्दने दि साथे बेवडो ण आय. सं. रुदित तेनुं रूपणं
आय. अहिं केटलाएक ऋतु विगेरे शब्दोना दनो आरंज करेडे पण ते द शौरसेनी
तथा मागधी जापाना विषयमां जणायडे तेथी आ स्थाने कहेता नथी. प्राकृत जाषामां
सो सं. ऋतु तेना रिड उऊ एवां रूप आय. सं. रजतं तेनुं रययं आय. सं. एतद् तेनुं
एअं आय. सं. गतः तेनुं गओ रूप आय. सं. आगतः तेनुं आगओ रूप आय. सं.
सांप्रतं तेनुं संपयं रूप आय. सं. यतः तेनुं जओ रूप आय. सं. ततः तेनुं तओ रूप
आय. सं. कृतं तेनुं कयं रूप आय. सं. हतं तेनुं हयं रूप आय. सं. हताशः तेनुं

हयासो रूप आय. सं. श्रुतः तेनुं सुओ रूप आय. सं. आकृति तेनुं आकिई रूप आय. सं. निर्वृतः तेनुं निव्वुओ रूप आय. सं. तातः तेनुं ताओ रूप आय. सं. कतरः तेनुं कथरो रूप आय. सं. द्वितीयः तेनुं दुहओ आय. इत्यादि प्रयोगो आय ठे पण सं. ऋतुनुं उद् अने सं. रजतनुं रयदं एवां रूप न आय. कोइ ठेकाणे जावमां पण न्यत्यय (अदलो बदलो) आय एम सिक्क ठे. जेम सं. दिही एवो शब्द ठे तेनेमाटे धृते-दिहिः एवं सूत्र आगल कहेवामां आवशे. ॥ २०ए ॥

॥ टुंडिका ॥

रुदित २१ दि ३१ ए ११ रुदित—अनेन दिना सहतस्य णः क्लीबे स्म मोनु० रुपणं । ऋतु ऋणज्वषजर्त्वषौवा इति ऋस्थाने रि कगचजे-ति तलुक् ११ अक्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यंज० सलुक् रिज् । पदे ऋतु उहत्वादौ ऋ उ कगचजेतितलुक् ११ अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् उ ज रजतं ११ कगचजेतितलुक् जलुक्च अवर्णो अ य क्ली-बे स्म मोनु० रययं । एतद् अंत्यव्यं० दलुक् कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे स्म मोनु० पअं । गतः अतःसेढोः विसर्गस्य डो कगचजेति-तलुक् गडं । एवं आगडं । सांप्रतं । इस्वः संयोगे सा स सर्वत्र० रलुक् कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ अंत्यव्यं० सलुक् मोनु० संपयं । यतः तत आदेयो जः यस्य जः अतः सेढोः विसर्गस्य डो । उ कगचजेति उजयत्र तलुक् जडं तडं । कृत हत ऋतोऽत् कृ क कगचजेति उजयत्र तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे स्म मोनु० कयं हयं । इताशः कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य शषोः सः अतः सेढोः विसर्गस्य डो डित्यं हयासो । श्रुत सर्वत्र रलुक् शषोः सः कगचजे-ति तलुक् अतःसेढोः विसर्गस्य डो डित्यं सुडं । आकृति— इच्छुपादौ कृ कि कगचजेति तलुक् ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् आक-ई । निर्वृत— सर्वत्र रलुक् उहत्वादौ वृ तु अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् ११ अतः सेढोः निव्वुतो । तातः ११ कगचजेति तलुक् अव-र्णो अ य ११ अतः सेढोः ताडं । एवं कतरः कथरो । द्वितीय—सर्वत्र वलुक् द्विन्योस्तु इ उ पानीयादिष्वित् ती ति कगचजेति तययो लुक् ११ अतः सेढोः दुइडं ॥ २०ए ॥

टीका भाषांतर. रुदित शब्दना तनो दि साथे वेवन्नो ण आय. रुदित तेने चालता सूत्रथी दिसहित तनो ण आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कण्णं रूप आय. सं. ऋतु तेने ऋणर्ज्यपभत्० कगचज अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी रिऊ रूप आय. वीजे पछे उदत्त्वादौ कगचज अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उऊ रूप आय. सं. रजत तेने कगचज अवणों क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रययं आय. सं. एतद् तेने अंत्यव्यं० कगचज० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी एअं रूप आय. सं. गतः तेने अतः सेडोंः कगचज ए सूत्रोथी गओ रूप आय. एवी रीते सं. आगतः तेनुं आगओ रूप आय. सं. सांप्रतं तेनुं ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रलुक् कगचज० अवणों० अंत्यव्यं० मोनु० ए सूत्रोथी संपयं रूप आय. सं. यतः ततः तेने आदेयांजः अतः सेडोंः कगचज ए सूत्रोथी जओ नओ एवां रूप आय. सं. कृत इत तेने कृतोऽत् कगचज अवणों क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कयं हयं एवां रूप आय. सं. हताशः तेने कगचज अतः सेडोंः डित्यं ए सूत्रोथी हयासो रूप आय. सं. श्रुत तेने सर्वत्र० शपोः सः कगचज० अतः सेडोंः डित्यं ए सूत्रोथी सुओ रूप आय. सं. आकृति तेने इत्कुपादौ कगचज अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी आकई रूप आय. सं. निर्धृत तेने सर्वत्र रलुक् उदत्त्वादौ अनादौ० कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निव्वुतो आय. सं. तातः तेने कगचज अवणों अतः सेडोंः ए सूत्रोथी ताओ रूप आय. एवी रीते सं. कतरः तेनुं कयरो रूप आय. सं. छितीय तेने सर्वत्र रलुक् छिन्योरुत् पानीयादिष्वित् कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी दुइओ रूप आय. ॥१०॥

सप्ततौ रः ॥ ११० ॥

सप्ततौ तस्य रो जवति ॥ सत्तरी ॥ ११० ॥

मूल भाषांतर. सप्तति शब्दना तनो र आय. सं. सप्तति तेनुं सत्तरी एडुं रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

सप्तति ११ र ११ सप्तति कगटडेतिप्लुक् अनादौद्वित्वं अनेन ति

रि ११ अक्लीवेदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् सत्तरी ॥ ११० ॥

टीका भाषांतर. सप्तति शब्दना तनो र आय. सं. सप्तति तेने कगटड अनादौ द्वित्वं चालता सूत्रे तिनो रि आय. अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सत्तरी रूप आय. ॥ ११० ॥

अतसी सातवाहने लः ॥ १११ ॥

अनयोस्तस्य लो जवति ॥ अलसी । साखहणो साखवाहणो । सा-

खहणी जासा ॥ १११ ॥

મૂલ ભાષાંતર. અતસી અને સાતવાહન શબ્દના તનો લ થાય. સં. અત-
સી તેનું અલસી થાય. સં. સાતવાહન તેનું સાલહણો થાય અને સાલવાહનો
પણ થાય. સં. સાતવાહની ભાષા તેનું સાલાહણી ભાસા એવું રૂપ થાય. ॥૨૧૧॥

॥ ટુંઢિકા ॥

અતસી ચ સાતવાહનશ્ચ અતસીસાતવાહનું: તસ્મિન્ ૭૧ લ: ૧૧
અતસી અનેન તસ્ય લ: અંત્યવ્યં સલુક્ અલસી । સાતવાહન
અનેન તસ્ય લ: કગચજેતિ વલુક્ સ્વરસ્યોદૃત્તે ઇતિ નિષેધપ્રાપ્તાદ-
પિ બાહુલકાત્ સંધિર્ન જવતિ તસ્માત્ સમાનાનાં દીર્ઘ: નોણ: અ-
ત: સેઢો: સાલાહણો । યત્ર વ્લુક્ ન તત્ર સાલવાહણો પૂર્વવત્ ।
સાતવાહનો દેવતા અસ્યા ઇતિ સા સાલાહણી પદ્ધે સાતવાહની
દેવતાઅણ્ પ્રત્યય: અપર્ણે અલોપ: લોકાત્ પ્રત્યયઢીર્નવા ઇતિ ઢી
પ્રત્યય: લુક્ અલોપ: કગચજેતિ વલોપ: અનેન તસ્ય લ: સમાના-
નાંતેન દીર્ઘ: નોણ: અંત્યવ્યં સલુક્ સાલવાહણી જાષા શષો: સ:
અંત્યવ્યં સલુક્ જાસા ॥ ૨૧૧ ॥

ટીકા ભાષાંતર. અતસી અને સાતવાહન શબ્દના તનો લ થાય. સં. અ-
તસી તેને ચાલતા સૂત્રથી તનો લ થાય. અંત્યવ્યં એ સૂત્રથી અલસી રૂપ થાય. સં.
સાતવાહન તેને ચાલતા સૂત્રથી ત નો લ થાય. પઢી કગચજ સૂત્ર પામે. અહિં સ્વર-
સ્યોદૃત્તે એ સૂત્રથી નિષેધથી પ્રાપ્ત થયેલા બાહુલકથી સંધિ ન થાય. તેથી સમાના-
નાં દીર્ઘ થાય. પઢી નોણ: અત: સેઢો: એ સૂત્રોથી સાલાહણો રૂપ થાય. જ્યારે વ-
નો લુક્ ન થાય, ત્યારે પૂર્વવત્ સાલવાહણો રૂપ થાય. સાતવાહન જેના દેવતા છે તે
સાલાહણી કહેવાય. સં. સાતવાહની તેને દેવતાર્થમાં અણ્ પ્રત્યય આવે પઢી અવર્ણે
લોકાત્ પ્રત્યયઢીર્નવા લુક્ કગચજ ચાલતા સૂત્રે તનો લ થાય. પઢી સમાનાનાં
તેન દીર્ઘ: નોણ: અંત્યવ્યં એ સૂત્રોથી સાલવાહણી રૂપ થાય. સં. ભાષા તેને
શષો:સ: અંત્યવ્યં એ સૂત્રોથી ભાસા રૂપ થાય. ॥ ૨૧૧ ॥

પલિતે વા ॥ ૨૧૨ ॥

પલિતે તસ્ય લો વા જવતિ ॥ પલિત્વં પલિશ્ચ ॥

મૂલ ભાષાંતર. પલિત શબ્દના ત નો વિકલ્પે લ થાય. સં. પલિત તેનું પલિત્વં
થાય તથા પલિશ્ચ થાય. ॥ ૨૧૨ ॥

॥ टुंडिका ॥

पक्षित ७१ वा ११ पक्षित अनेन तस्य लः ११ क्लीवे सम् मोनु०

द्वितीये कगचजेति तलुक् शेषं पूर्ववत् पक्षिलं पक्षिञ्च ॥ २१२ ॥

टीका भाषांतर. पक्षित शब्दना त नो विकल्पे ल आय. सं. पक्षित तेने चाखता सूत्रथी त नो ल आय. पक्षी क्लीवे सम् मोनु० बीजे पक्षे कगचज वाकी पूर्ववत् अइ पक्षिलं तथा पक्षिञ्च एवां रूप आय. ॥ २१२ ॥

पीते वो ले वा ॥ २१३ ॥

पीते तस्य वो वा जवति स्वार्थलकारे परे ॥ पीवलं पीञ्चलं ॥

ल इति किम् । पीञ्च ॥

मूल भाषांतर. पीत शब्दना त नो विकल्पे व आय. स्वार्थ नो ल प्रत्यय परञ्ते. सं. पीतलं तेनुं पीवलं आय. अने पक्षे पीञ्चलं आय. मूलमां ल प्रत्ययनुं ग्रहण ले तेषी पीतं तेनुं पीञ्च आय. ॥ २१३ ॥

॥ टुंडिका ॥

पीत ७१ व ११ ल ७१ वा ११ पीत- स्वार्थे विद्युत्-पीत पीताधी

ल्लः इति ल प्रत्ययः अनेन तस्य व ११ क्लीवे सम् पीवलं । पक्षे

पीत विद्युत्पल्लः प्र० कगचजेति तलुक् ११ क्लीवे सम् पीञ्चलं पीत

११ कगचजेति तलुक् क्लीवे सम् पीञ्च ॥ २१३ ॥

टीका भाषांतर. पीत शब्दना त नो विकल्पे व आय स्वार्थनो ल प्रत्यय परञ्ते. सं. पीत तेने स्वार्थे विद्युत् पीत पीताधी ल्लः ए सूत्रथी ल प्रत्यय आवे पक्षी आ चाखता सूत्रथी त नो व आय. क्लीवे सम् ए सूत्रथी पीवलं रूप आय. बीजे पक्षे पीत विद्युत्पल्लः प्र० कगचज क्लीवे सम् ए सूत्रथी पीञ्चलं रूप आय. सं. पीत तेने कगचज क्लीवे सम् ए सूत्रथी पीञ्च रूप आय. ॥ २१३ ॥

वितस्ति- वसति- जरत- कातर- मातुलिङ्गे हः ॥ २१४ ॥

एषु तस्य हो जवति ॥ विहत्थी । वसही ॥ बहुलाधिकारात्क-

चिन्न जवति ॥ वसई । जरहो । काहलो । मातुलिङ्गं । मातुलुंग

शब्दस्य तु मातुलुंगं ॥

मूल भाषांतर. वितस्ति वसति भरत कातर मातुलिङ्ग शब्दोना त नो ह आय. सं. वितस्ति तेनुं विहत्थी आय. सं. वसति तेनुं वसही आय. बहुल अधिकार ले

तेथी कोइठेकाणे न आय. जेम-सं. वसति तेनुं वसई आय. सं. भरत तेनुं भरहो आय. सं. कातर तेनुं काहलो आय. सं. मातुलिङ्गं तेनुं मातुलुङ्ग आय जो मातुलुङ्ग शब्द होय तो तेनुं मातुलुङ्ग आय. ॥ २१४ ॥

॥ दुंडिका ॥

वितस्तिश्च वसतिश्च जरतश्च कातरश्च मातुलिङ्गं च वितस्तिव-
सतिजरतमातुलिङ्गं तस्मिन् ह ११ वितस्ति अनेन तस्य हः
स्तस्य थोऽसमस्तस्तवे वा इति स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं
द्वितीयं पूर्वं थ तः ११ अंत्यव्यं सलुक् विहत्थी । वसति अनेन
तस्य हः अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् वसही । बहुलाधिका-
रात् कचिन्न जवति वसति ११ कगचजेति तलुक् अक्लीवे दीर्घः
अंत्यव्यं सलुक् वसई । जरत ११ अनेन तस्य हः अतः सेडोंः
जरहो । कातर अनेन तस्य हः ११ अतः सेडोंः हरिद्रादौ लः र
ल काहलो । मातुलिङ्गं अनेन तस्य हः क्लीवे सम् मोनुं मातु-
लिङ्गं । मातुलुङ्गशब्दे तु कगचजेति तलुक् मातुलुङ्गं ॥ २१४ ॥

टीका भाषांतर. वितस्ति वसति भरत कातर अने मातुलिङ्ग शब्दना त
नो ह आय. सं. वितस्ति तेने चाखता सूत्रथी त नो ह आय. स्तस्यथोऽसमस्त
अनादौ द्वित्वं द्वितीयं अंत्यव्यं ए सूत्रोथी विहत्थी रूप आय. सं. वसति तेने
चाखता सूत्रथी त नो ह आय. पढी अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं ए सूत्रोथी वसही
रूप आय. बहुल अधिकार ठे तेथी कोइ ठेकाणे न आय जेम. सं. वसति तेने कगचज
अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं ए सूत्रोथी वसई रूप आय. सं. भरत तेने चाखता सूत्रे
त नी ह आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी भरहो रूप आय. सं. कातर तेने चाखता सूत्रथी
त नो ह आय पढी अतः सेडोंः हरिद्रादौ लः ए सूत्रोथी काहलो रूप आय. सं.
मातुलिङ्गं तेने चाखता सूत्रथी त नो ह आय. पढी क्लीवे सम् मोनुं ए सूत्रोथी
मातुलिङ्गं रूप आय. जो मातुलुङ्ग शब्द होय तो कगचज ए सूत्रोथी मातुलुङ्गं एव
रूप आय. ॥ २१४ ॥

मेथि-शिथिर-शिथिल-प्रथमे यस्य ठः ॥ २१५ ॥

एषु यस्य ठो जवति ॥ हापवादः ॥ मेढी । सिढिलो । सिढिलो ।
पढमो ॥ २१५ ॥

मूलभाषांतर. मेथि शिथिर शिथिल प्रथम ए शब्दोना थ नो ढ आय. ह नो अपवाद आय. सं. मेथि तेनुं मेढी रूप आय. सं. शिथिर तेनुं सिढिलो रूप आय. सं. शिथिल तेनुं सढिलो रूप आय. सं. प्रथम तेनुं पढमो रूप आय.

॥ ढुंढिका ॥

मेथिश्च शिथिरश्च शिथिलश्च प्रथमश्च मेथिशिथिरशिथिल-
प्रथमं तस्मिन् ७१ थ ६१ ढ ११ मेथि- ११ अनेन यस्य ढः अ-
ह्नीवे सौदीर्घः मेढी । शिथिरः ११ अनेन थ ढः हरिद्रादौ लः रस्य
लः अतः सेढोः सिथिलो । शिथिल ११ शपोः सः शिथिले गुदे वा
इति सि स अनेन यस्य ढः अतः सेढोः सढिलो । प्रथम ११ सर्वत्र
रलुक् अनेन यस्य ढः अतः सेढोः पढमो ॥ २१५ ॥

टीका भाषांतर. मेथि शिथिर शिथिल प्रथम ए शब्दोना थनो ढ आय.
सं. मेथि तेने चाळता सूत्रथी थ नो ढ आय. अह्नीवे सौ दीर्घः ए सूत्रथी मेढी रूप
आय. सं. शिथिर तेने चाळता सूत्रथी थनो ढ आय. पढी हरिद्रादौ लः अतः
सेढोः ए सूत्रथी सिथिलो रूप आय. सं. शिथिल तेने शपोः सः शिथिले गुदे वा
चाळता सूत्रथी थनो ढ आय. अतः सेढोः ए सूत्रथी सढिलो रूप आय. सं. प्रथम
तेने सर्वत्र रलुक् चाळता सूत्रथी थनो ढ आय. अतः सेढोः ए सूत्रथी पढमो
रूप आय. ॥ २१५ ॥

निशीथ-पृथिव्योर्वा ॥ २१६ ॥

अनयोस्थस्य ढो वा जवति ॥ निसीढो । निसीहो । पुढवी । पुहवी ॥

मूल भाषांतर. निशीथ अने पृथिवी शब्दना थनो विकल्पे ढ आय. सं.
निशीथ तेनां निसीढो निसीहो एवां रूप आय. सं. पृथिवी तेना पुढवी पुहवी
एवां रूप आय. ॥ २१६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

निशीथश्च पृथिवी च निशीथपृथिव्यौ तयोः ७२ वा ११ नि-
शीथः शपोः सः अनेन यस्य ढः ११ अतः सेढोः निसीढो । नि-
शीथ- शपोः सः खघथधजां अतः सेढोः निसीहो । पृथिवी ११
पथिपृथिवीप्रतिश्रूतं थि थ उहत्वादौ पृ पु अनेन थ ढः अं-
त्यव्यं सल्लुक् पुढवी । पक्के पृथिवी- पथिपृथिवी थि थ उह-
त्वादौ पु खघथ थस्य ढः पुहवी ॥ २१६ ॥

संख्या-गङ्गदे रः ॥ २१ए ॥

संख्यावाचिनि गद्गदशब्दे च दस्य रो जवति ॥ ए आरह ।
बारह । तेरह । गगगरं ॥ अनादेरित्येव । ते दश ॥ असंयुक्त-
स्येत्येव ॥ चउदह ॥ २१ए ॥

सूत्र भाषांतर. संख्यावाची शब्द अने गद्गद शब्दना दनो र आय. सं. एकादश तेनुं एआरह आय. सं. द्वादश तेनुं बारह आय. सं. त्रयोदश तेनुं तेरह आय. सं. गद्गद तेनुं गगगरं आय. आदिज्ञत न होय तो आय तेथी सं. ते दश तेनुं ते दस आय. जोडाहारे वर्जित होय तो आय. तेथी सं. चतुर्दश तेनुं चउदह आय. ॥ २१ए ॥

॥ टुंडिका ॥

संख्या च गद्गदं च संख्यागद्गदं तस्मिन् ११ र ११ एकादश-
कगचजेति क्लृक् दश पाषाणे हः शस्य हः अनेन दस्य रः १३
जस्रशसोर्लृक् एआरह । द्वादश कगटडेति दलृक् अनेन दस्य रः
दशपाषाणे हः शस्य हः १३ जस्रशसोर्लृक् बारह । त्रयोदश- १३
एत्रयोदशादौ स्वरस्यसस्वरव्यंजनेन त्रयोस्थाने ते अनेन दस्य रः
दशपाषाणे हः शस्य हः १३ जस्रशसोर्लृक् तेरह । गद्गद कग-
टनेति दलृक् अनादौ द्वित्वं अनेन दस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु०
गगगरं । दश- शषोः सः दस । चतुर्दश कगचजेति तलृक् सर्वत्र
रलृक् दशपाषाणे हः श ह चउदह ॥ २१ए ॥

टीका भाषांतर. संख्यावाची शब्द अने गद्गद शब्दना दनो र आय. सं. एकादश तेने कगचज दशपाषाणे हः चाखता सूत्रे दनो र आय. जस्रशसोर्लृक् ए सूत्रेथी एआरह रूप आय. सं. द्वादश तेने कगटड० चाखता सूत्रे दनो र आय. दशपाषाणे हः जस्रशसोर्लृक् ए सूत्रेथी बारह रूप आय. सं. त्रयोदश तेने एत्रयोदशादौ स्वरस्यसस्वरव्यंजनेन ए सूत्रेथी त्रयो ने स्थाने ते आय. पत्नी चा-
खता सूत्रेथी दनो र आय. दशपाषाणे हः जस्रशसोर्लृक् ए सूत्रेथी तेरह रूप आय. सं. गद्गद तेने कगटड अनादौ द्वित्वं चाखता सूत्रेथी दनो र आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रेथी गगगरं रूप आय. सं. दश तेने शषोः सः ए सूत्रेथी दस एतुं रूप आय. सं. चतुर्दश तेने कगचज सर्वत्र दशपाषाणे हः ए सूत्रेथी चउदह रूप आय. ॥ २१ए ॥

कदल्यामधुमे ॥ ११० ॥

कदलीशब्दे अङ्गुमवाचिनि दस्य रो जवति ॥ करली ॥ अङ्गुम इति किम् । कयली केली ॥

मूल भाषांतर. कदली शब्दनो अर्थ जो वृक्ष अतो न होय तो तेना दनो र आय. सं. कदली तेनुं करली आय. मूलमां वृक्षवाचक होय तो एम कहुं ठे तेथी कदली तेनुं कयली आय. पहे केली पण आय. ॥ ११० ॥

॥ दुंडिका ॥

कदली ११ अङ्गुम ११ कदली ११ अनेन दस्य रः अंत्यव्यं सलुक् करली मृगविशेषः । कदली— कगचजेति तल्लुक् अवर्णो अ य ११ अंत्यव्यं सलुक् कयली कदली वा कदले इति दकारेण कस्य के ११ अंत्यव्यं सलुक् केली ॥ ११० ॥

टीका भाषांतर. वृक्षवाची न होय तेवा कदली शब्दना द नो र आय. सं. कदली—आ चालता सूत्रथी द नो र आय. अंत्यव्यं सलुक् ए सूत्रथी करली रूप आय. करली एक जातना मृगनुं नाम ठे वृक्षवाची कदली शब्द तेने कगचज अवर्णो अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी कयली आय. पहे कदली तेने वा कदले ए सूत्रे दकार साथे क नो के आय. पली अंत्यव्यं ए सूत्रथी केली रूप आय. ॥ ११० ॥

प्रदीपि-दोहदे लः ॥ १११ ॥

प्रपूर्वे दीप्यतौ धातौ दोहद शब्दे च दस्य लो जवति ॥ पली-वेइ । पलित्तं । दोहलो ॥ १११ ॥

प्रचपसर्गवाला दीप् धातु अने दोहद शब्दना द नो ल आय. सं. प्रदीपयति तेनुं पलीवेइ आय. सं. प्रदीस तेनुं पलित्तं आय. सं. दोहद तेनुं दोहलो आय. ॥ १११ ॥

॥ दुंडिका ॥

प्रदीपिश्च दोहदश्च प्रदीपिदोहदं तस्मिन् ११ ल ११ प्रपूर्वं इदी-पाव् दीप्तौ दीप् प्रदीप्यंतं प्रयुक्ते प्रयोक्तृव्यापारे णिग् इ वर्तमाना तिव् णेरदादावे एत्वं अनेन दस्य लः पोवः त्यादीनां ति इ पलीवेइ । प्रदीप्त अनेन दस्य लः ह्रस्वः संयोगे दी दि कगटडेति प्रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे स्म मोनु पलित्तं । दोहद—अनेन दस्य लः ११ क्लीबे स्म मोनु अतः सेडोः दोहलो ॥ १११ ॥

टीका भाषांतर. प्रदीप् धातु अने दोहद शब्दना द नो ल आय. प्र लपसर्गवाला दीप् धातुने प्रेरणार्थमां प्रयोक्तृव्यापारे णिग ए सूत्रधी इ प्रत्यय आवे पठी वर्त्त० तिब् प्रत्यय आवे णेरदादावे ए सूत्रे ए आय. चालता सूत्रधी द नो ल आय. पठी पोवः त्यादीनां ए सूत्रोधी पलीवेइ रूप आय. सं. प्रदीस तेने चालता सूत्रधी द नो ल आय पठी ह्रस्वः संयोगे कगटड अनादौ द्वित्वं क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोधी पलित्तं रूप आय. सं. दोहद तेने चालता सूत्रधी द नो ल आय. क्लीवे सम् मोनु० अतः सेडोंः ए सूत्रोधी दोहलो रूप आय. ॥ ३३१ ॥

कदंबे वा ॥ ३३२ ॥

कदंबशब्दे दस्य लो वा जवति ॥ कलम्बो । कयम्बो ॥ ३३२ ॥

मूल भाषांतर. कदंब शब्दना दनो विकल्पे ल आय. सं. कदंब तेना कलम्बो कयम्बो एवा रूप आय. ॥ ३३२ ॥

॥ टुंडिका ॥

कदंब ३१ वा ११ कदंब—अनेन दस्य लः ११ अतः सेडोंः कलम्बो

कदंब— कगचजेति दल्लुक् अवर्णो अ य कयम्बो ॥ ३३२ ॥

टीका भाषांतर. कदंब शब्दना द नो विकल्पे ल आय. सं. कदंब तेने चालता सूत्रधी द नो ल आय. पठी अतः सेडोंः ए सूत्रधी कलंबो रूप आय. बीजे पक्षे कदंब तेने कगचज अवर्णो ए सूत्रोधी कयंबो रूप आय. ॥ ३३२ ॥

दीपौ धो वा ॥ ३३३ ॥

दीप्यतौ दस्य धो वा जवति ॥ धिप्पइ दिप्पइ ॥

मूल भाषांतर. दीप् धातुना दनो विकल्पे ध आय. सं. दीप्यते तेना धिप्पइ तथा दिप्पइ एवा रूप आय. ॥ ३३३ ॥

॥ टुंडिका ॥

दीपि ३१ धः ११ वा ११ दीप्यते— अनेन दस्य धः ह्रस्वः संयोगे धी धि अधोमनयां धल्लुक् शकादीनां द्वित्वं प्य त्यादीनां ति इ धिप्पइ दीप्यते ह्रस्वः संयोगे दी दि अधोमनयां यल्लुक् शकादीनां द्वित्वं प्य त्यादीनां ति इ दिप्पइ ॥ ३३३ ॥

टीका भाषांतर. दीपि धातुना द नो विकल्पे ध आय. सं. दीप्यते तेने चालता सूत्रे द नो ध आय. ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां शकादीनां द्वित्वं त्यादीनां ए

सूत्रोऽथी धिप्पद् आय. सं. दीप्यते तेने ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां शकादीनां
द्वित्वं त्यादीनां ए सूत्रोऽथी दिप्पद् रूप आय. ॥ ११३ ॥

कदर्थिते वः ॥ ११४ ॥

कदर्थिते दस्य वो जवति ॥ कवट्टिउ ॥

मूल भाषांतर. कदर्थित शब्दना दनो व आय. सं. कदर्थिनः तेनुं कवट्टिओ
आय. ॥ ११४ ॥

॥ हुंडिका ॥

कदर्थित ११ व ११ कदर्थित ११ अनेन दस्य वः वृत्तप्रवृत्तमृ-
त्तिकापत्तनकदर्थिते टः यस्य टः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं
कगचजेति तलुक् अतः सेडोंः कवहिउ ॥ ११४ ॥

टीका भाषांतर. कदर्थित शब्दना दनो व आय. सं. कदर्थित तेने चाखता
सूत्रोऽथी दनो व आय. पत्री वृत्त प्रवृत्त मृत्तिका० सर्वत्र अनादौ द्वित्वं कगचज
अतः सेडोंः ए सूत्रोऽथी कवट्टिओ रूप आय. ॥ ११४ ॥

ककुदे हः ॥ ११५ ॥

ककुदे दस्य हो जवति ॥ कउहं ॥

मूल भाषांतर. ककुद शब्दना दनो ह आय. सं. ककुद तेनुं कउहं आय. ॥ ११५ ॥

॥ हुंडिका ॥

ककुद ११ हः ११ ककुद—कगचजेति कलुक् अनेन दस्य हः कउहं ॥ ११५ ॥

टीका भाषांतर. ककुद शब्दना दनो ह आय. सं. ककुद तेने कगचज चाखता
सूत्रे दनो ह आय. एट्ठे कउहं एवुं रूप आय. ॥ ११५ ॥

निपधे धो ढः ॥ ११६ ॥

निपधे धस्य ढो जवति ॥ निसढो ॥

मूल भाषांतर. निपध शब्दना धनो ढ आय. सं. निपध तेनुं निसढो आय.

॥ हुंडिका ॥

निपध ११ ध ११ ढ ११ निपध—शपोः सः प स अनेन धस्य ढः

११ अतः सेडोंः निसढो ॥ ११६ ॥

टीका भाषांतर. निषध शब्दना धनो ढ आय. सं. निषध तेने शषोः सः चालता सूत्रे धनो ढ आय. अतः सेढोः ए सूत्रोथी निसढो रूप आय. ॥ २३६ ॥

वौषधे ॥ २२७ ॥

औषधे धस्य ढो वा जवति ॥ उसढं उसहं ॥

मूल भाषांतर. औषध शब्दना धनो विकल्पे ढ आय. सं. औषधं तेनुं ओसढं तथा ओसहं एवां रूप आय. ॥ २३७ ॥

॥ ढुढिका ॥

वा ११ औषध ७१ औषध- औत् औत् औत् शषोः सः श स
अनेन धस्य ढः ११ क्लीबे सम् मोनु० ओसढं । पढे खघथ० ध
ह उसहं ॥ २३७ ॥

टीका भाषांतर. औषध शब्दना धनो विकल्पे ढ आय. सं. औषध तेने औत् औत् शषोः सः चालता सूत्रोथी धनो ढ आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ओसढं पढुं रूप आय. पढे खघथ० ए सूत्रोथी ओसहं रूप आय. ॥ २३७ ॥

नो एः ॥ २३८ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्नस्य णो जवति ॥ कणयं । मयणो ।
वयणं । नयणं । माणइ ॥ आर्षे । आरनालं । अनिलो । अनलो ।
इत्याद्यपि ॥

मूल भाषांतर. स्वरात्पर जोडाहरे वर्जित अने आदिभूत न होय तेवा ननो ण आय. सं. कनकं तेनुं कणयं आय. सं. मदनः तेनुं मयणो आय. सं. वचनं तेनुं वयणं आय. सं. नयनं तेनुं नयणं आय. सं. मानति तेनुं माणइ आय. आर्ष प्रयोगां. सं. आरनालं तेनुं आरनालं आय. सं. अनिल तेनुं अनिलो आय. सं. अनलः तेनुं अनलो आय. इत्यादि जाणी लेवुं. ॥ २३८ ॥

॥ ढुढिका ॥

नू ६१ एः ११ कनक ११ अनेन न ए कगचजेति क्लृक् अवर्णो
अ य क्लीबे सम् मोनु० कणयं । मदन- अनेन न ए कगचजेति
द्लृक् अवर्णो अतः सेढोः मयणो । वचन- नयन अनेन न ए
११ क्लीबे सम् मोनु० वयणं नयणं । मानि पूजायां मान् तिवू व्यं-

जनाददंतेऽत् लोकात् त्यादीनां ति इ अनेन नस्य णः माणइ ।
आरनाल अनिल अनल ११ प्रथमे क्लीबे सम् मोनु० अन्यत्र
अतः सेडोंः आरनालं अनिलो अनलो ॥ ३२८ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथी पर जोडाक्षरे वर्जित अने आदिचूत न होय तेवा ननो
ण आय. सं. कनक तेने चालता सूत्रथी ननो ण आय. पढी कगचज अवर्णों क्लीबे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी कणथं रूप आय. सं. मदन तेने चालता सूत्रथी ननो ण
आय. पढी कगचज अवर्णों अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मयणो रूप आय. सं. वचन
तथा नयन तेने चालता सूत्रथी ननो ण आय पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
वयणं नयणं एवां रूप आय. सं. मान् धातु पूजा करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने तिव्
प्रत्यय आवे पढी व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् त्यादीनां पढी चालता सूत्रे ननो ण
आय. एटले माणइ रूप आय. सं. आरनालं अनिलः अनलः तेने प्रथम रूपमां
क्लीबे सम् मोनु० वाकीना वे रूपमां अतः सेडोंः ए सूत्रोथी आरनालं अनिलो
अनलो रूप आय. ॥ ३२८ ॥

वादौ ॥ ३२९ ॥

असंयुक्तस्यादौ वर्त्तमानस्य नस्य णो वा जवति ॥ णरो नरो ।
णई नई । णेइ नेइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । न्यायः । नाड ॥ ३२९ ॥

मूल भाषांतर. जोडाक्षरे वर्जित अने आदिमां रहेला ननो विकल्पे ण आय.
सं. नरः तेना णरो नरो एवां रूप आय. सं. नदी तेना णई नई एवां रूप आय. सं.
नयति तेना णेइ नेइ एवां रूप आय. जोडाक्षरे वर्जित एम कहुं ठे तेषी सं. न्याय
तेनुं नाओ आय. ॥ ३२९ ॥

॥ तुंडिका ॥

वा ११ आदि ३१ नर ११ अनेन वा नस्य णः अतः सेडोंः णरो
नरो । नदी अनेन वा ण कगचजेति दलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक्
णई नई । णीजू प्रापणे णी पाठे धात्वादेः नी तिव् युवर्णस्य गुणः
नी ने त्यादीनां ति इ अनेन वा ण न णेइ नेइ । न्याय ११ अ-
धोमनयां यलुक् अतः सेडोंः नाड ॥ ३२९ ॥

टीका भाषांतर. जोडाक्षरे वर्जित अने आदिचूत एवा ननो विकल्पे ण आय.
सं. नर तेने चालता सूत्रथी ननो ण आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी णरो नरो एवां
रूप आय. सं. नदी तेने चालता सूत्रथी विकल्पे ण आय. कगचज अंत्यव्यंज० ए

सूत्रोष्ठी णई नई रूप आय. सं. णीब् धातु लईजवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने पाठे
धात्वादे ए सूत्रोष्ठी णीनो नी आय. पठी तिब् प्रत्यय आवे. युवर्णस्य गुणः त्या-
दीनां अने चालता सूत्रोष्ठी विकल्पे ननो ण आय. एटले णेइ नेइ एवां रूप आय.
सं. न्याय तेने अधोमनयां अतः सेडों: ए सूत्रोष्ठी नाओ रूप आय. ॥ २२९ ॥

निम्ब-नापिते ल-एहं वा ॥ २३० ॥

अनयोर्नस्य ल एह इत्येतौ वा जवतः ॥ लिम्बो निम्बो । एहा-
विडं नाविडं ॥ २३० ॥

मूल भाषांतर. निम्ब अने नापित शब्दना न स्थाने ल अने एह एवा विकल्पे धे
आदेश आय. सं. निम्बः तेना लिम्बो निम्बो एवां रूप आय. सं. नापितः तेना
ण्हाविओ नाविओ एवां रूप आय. ॥ २३० ॥

॥ हुंडिका ॥

निम्बश्च नापितश्च निम्बनापितं तस्मिन् ७१ लश्च एहश्च लएहं
११ वा ११ निम्ब- अनेन वा नस्य लः ११ अतः सेडों: लिम्बो
निम्बो । नापित- अनेन वा नस्य एहः पोवः कगचजेति तल्लुक
११ अतः सेडों: एहाविडं । नाविडं । ॥ २३० ॥

टीका भाषांतर. निम्ब अने नापित शब्दना नने स्थाने ल अने एह एवा
आदेश आय. सं. निम्बः तेने चालता सूत्रोष्ठी ननो ल आय. पठी अतः सेडों: सूत्र-
लागी लिम्बो निम्बो एवां रूप आय. सं. नापित तेने चालता सूत्रोष्ठी ननो एह
आय. पठी पो वः कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोष्ठी ण्हाविओ नाविओ एवां
रूप आय. ॥ २३० ॥

पो वः ॥ २३१ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेः पस्य प्रायो वो जवति ॥ सवहो ।
सावो । उवसगो । पईवो । कासवो । पावं । उवमा । कविलं ।
कुणवं । कखावो । कवालं । महि-वालो । गो-वइ । तवइ ॥ स्वरा-
दित्येव । कम्पइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अप्पमतो ॥ अनादेरि-
त्येव । सुहेण पढइ ॥ प्रायइत्येव । कई । रिळ ॥ एतेन पकारस्य
प्राप्तयोर्लोपवकारयोर्यस्मिन् कृते श्रुतिसुखमुत्पद्यते स तत्र कार्यः ॥ २३१ ॥

मूल भाषांतर. स्वरधी पर जोडाहरे वर्जित अने आदिञ्चूत न होय तेवा पनो प्रायेकरीने व आय. सं. शपथः तेनुं शवहो आय. सं. शापः तेनुं सावो आय. सं. उपसर्गः तेनुं उवसर्गो आय. सं. प्रतीपः तेनुं पर्हवो आय. सं. काश्यपः तेनुं कासवो आय. सं. पापं तेनुं पावं आय. सं. उपमा तेनुं उवमा आय. सं. कपिलं तेनुं कविलं आय. सं. कुणपं तेनुं कुणवं आय. सं. कलापः तेनुं कलावो आय. सं. कलापं तेनुं कवालं आय. सं. महीपालः तेनुं महिवालो आय. सं. गोपतिः तेनुं गोवह आय. सं. तपति तेनुं तवह आय. स्वरधी पर होय तोज आय. जेमके सं-कम्पते तेनुं कम्पह आय. जोडाहरे वर्जित होय तो आय. सं. अप्रमत्तः तेनुं अप्पमत्तो आय. आदिञ्चूत न होय तोज आय. जेम सं. सुखेन पठति तेनुं सुहेण पढह आय. मूलमां प्रायनुं ग्रहण ठे तेथी कोइ ठेकाणे न पण आय. जेम सं. कपि तेनुं कई आय. सं. रिपु तेनुं रिऊ आय. आधी एम सिद्ध थयुं के, पकारनो लोप पण आय अने आ सूत्रथी व पण आय—ए वनेनी प्राप्तिमां ज्यां श्रवणने सुख उत्पन्न आय त्यां ते करवो. ॥ २३१ ॥

॥ दुंडिका ॥

प ६१ व ११ शपथ ११ शषोः सः स श अनेन प व खद्यथं थ ह अतः सेडोः सवहो । शाप ११ शषोः सः अनेन प व अतः सेडोः सावो । उपसर्ग— अनेन पस्य वः सर्वत्र वलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः उवसर्गो । प्रदीपः ११ सर्वत्र रलुक् कग-चजेति दलुक् अनेन पस्य वः अतः सेडोः पर्हवो । काश्यपः शषोः सः अधोमनयां यलुक् अनेन प वः अतः सेडोः कासवो । पाप— अनेन प व ११ क्लीबे सूम् मोनुण पावं । उपमा— ११ अनेन पस्य वः अंत्यव्यं सलुक् उवमा । कपिल— ११ अनेन प व क्लीबे सूम् कविलं । कुणप ११ अनेन प व क्लीबे सूम् मोनुण कुणवं । कलाप ११ अनेन प व अतः सेडोः कलावो कलाप ११ अनेन प व क्ली-बे सूम् मोनुण कवालं महीपाल— ११ ह्रस्वः संयोगे अनेन प व अतः सेडोः महिवालो । गुप् गोपने गुप् तिवू त्यादीनां ति इ युवर्णस्य गुणः गु गो व्यंजनाददंतेऽत् अनेन पस्य वः गोवह । त-पति अनेन पस्य वः त्यादीनां ति इ तवह । कम्पते त्यादीनां ति इ कम्मह । अप्रमत्त ११ सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः

अप्पमत्तो । सुख ३१ खघथ० ख ह टा आमोर्णः टा णशस्येत्
एत्वं सुहेण । पठति वोढः त्यादीनां ति इ पढइ कपि रिपु- क-
गचजेति पलुक् ११ अक्कीवे दीर्घः कर्ह । रिज् ॥ ३३१ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथी पर जोडाहरे वजित अने आदिज्ञत न होय तेवा पनो प्रायेकरी
व आय. सं. शपथ तेने शषोः सः चालता सूत्रे पनो व आय. खघथ० अतः सेडों: ए
सूत्रोथी सचहो रूप आय. सं. शापः तेने शषोः सः चालता सूत्रे पनो व आय.
सर्वत्र बलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडों: ए सूत्रोथी उवसग्गो रूप आय. सं.
प्रदीपः तेने सर्वत्र कगचज चालता सूत्रे पनो व आय. अतः सेडों: ए सूत्रोथी
पईवो रूप आय. सं. काश्यपः तेने शषोः सः अधोमनयां चालता सूत्रे पनो व
आय. अतः सेडों: ए सूत्रोथी कासवो रूप आय. सं. पाप तेने चालता सूत्रे पनो व
आय. ऋषि स्म मोनु० ए सूत्रोथी पावं रूप आय. सं. उपमा तेने चालता सूत्रथी
पनो व आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रथी उवमा रूप आय. सं. कपिल तेने चालता सूत्रथी
पनो व आय. ऋषि स्म ए सूत्रथी कचिलं आय. सं. कुणपं तेने चालता सूत्रथी
पनो व आय. ऋषि स्म मोनु० कुणवं आय. सं. कलाप तेने चालता सूत्रथी प-
नो व आय. पढी अतः सेडों: सूत्र पामी कलावो आय. सं. कलाप तेने चालता
सूत्रथी पनो व आय. ऋषि स्म मोनु० ए सूत्रोथी कवालं रूप आय. सं. महीपाल
तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रथी पनो व आय. अतः सेडों: ए सूत्रथी महिवालो
रूप आय. सं. शुष् घातु गोपवामां प्रवर्त्ते तेने तिच् प्रत्यय आवे. पढी त्यादीनां०
शुवर्णस्य गुणः व्यंजनाददंतेऽत् चालता सूत्रे पनो व आय. एटले गोवइ रूप
आय. सं. तपति तेने चालता सूत्रथी पनो व आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रथी तचइ
रूप आय. सं. कम्पते तेने त्यादीनां ए सूत्रथी कम्मइ रूप आय. सं. अप्रमत्त तेने
सर्वत्र अनादौ द्वित्वं अतः सेडों: ए सूत्रोथी अप्पमत्तो रूप आय. सं. सुख तेने
खघथ० टा आमोर्णः टाणशस्येत् ए सूत्रोथी सुहेण रूप आय. सं. पठति तेने
वोढः त्यादीनां ए सूत्रोथी पढइ रूप आय. सं. कपि तथा रिपु तेने कगचज
अक्कीवे दीर्घः ए सूत्रोथी कर्ह तथा रिज् रूप आय. ॥ ३३१ ॥

पाटि-परुष-परिघ-परिखा-पनस-पारिभजे फः ॥ ३३२ ॥

एवंते पटिधातौ परुषादिषु च पस्य फो जवति ॥ फालेइ फाडेइ ।

फरुसो । फलिहो । फलिहा । फणसो । फालिहहो ॥

मूल भाषांतर. एवंत (प्रेरणार्थ) एवा पटि धातु अने परुष विगेरे शब्दोना प-
नो फ आय. सं. पाटयति तेनुं फालेइ फाडेइ आय. सं. परुष तेनुं फरुसो आय.
सं. परिघ तेनुं फलिहो आय. सं. परिखा तेनुं फलिहा आय. सं. पनस तेनुं फणसो
आय. सं. पारिभद्र तेनुं फालिहहो आय. ॥ ३३२ ॥

॥ ढुंढिका ॥

पाटिश्च परूषश्च परिघश्च परिखा च पनसश्च पारिजद्रश्च पाटिप-
रूषपरिघपरिखापनसपारिजद्रं तस्मिन् ७१ क् ११ अट् पट् इट्
गतौ पट् पटंतं प्रयुंक्ते प्रयोक्तृ० णिग् आदेर्लुक्क्यादेरतः आप्
पपा लोकात् तिबू णेरदादावावेति ढः चपेटापाटे वा टस्य लः अ-
नेन पफ त्यादीनां तिइ फालेइ । पट् पटंतं प्रयुंक्ते प्रयोक्तृ०
णिग् आदेर्लुक्क्यादे० पपा लोकात् तिबू णेरदादावावे ढिढेढो कः
अनेन पफ त्यादीनां ति इ फाढेइ । परूष अनेन पफ शषोः सः
ष स ११ अतः सेडोंः फरूसो । परिघ अनेन पफ हरिद्रादौ लः
रस्य लः खघथ० घस्य हः अतः सेडोंः फलिहो । परिखा ११ अनेन
पफ हरिद्रादौ रस्य लः खघथ० जस्य हः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वि-
त्वं ११ अतः सेडोंः अंत्यव्यंज० सलुक् फलिहा । पनस अनेन पस्य
फः नोणः ११ अतः सेडोंः फणसो । पारिजद्र- अनेन पफ हरि-
द्रादौ लः रस्य लः खघथ० जस्य हः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११
अतः सेडोंः फालिजहो ॥ १३३ ॥

टीका भाषांतर. प्रेरणार्थं पाटि धातु अने परूष विगेरे शब्दोना पनो फ आय.
अट् पट् इट् ए धातु गतिमां प्रवर्त्ते. पट् धातु गति करनारने प्रेरवाना अर्थमां प्रयोक्तृ०
ए सूत्रशी णिक् प्रत्यय आवे. पढी आदेर्लुक्क्यादेरतः लोकात् तिबू प्र० णेरदादा-
वावेति ढः चपेटा पाटे वा चालता सूत्रशी पनो फ आय. पढी त्यादीनां ए सूत्र पामी
फालेइ आय. बीजे पहे पट् धातुने प्रयोक्तृ० आदेर्लुक्क्यादे० लोकात् तिबू प्र०
णेरदादावे ढोढः चालता सूत्रे पनो फ आय. त्यादीनां ए सूत्रोशी फाढेइ
रूप आय. सं. परूष तेने चालता सूत्रशी पनो फ आय. पढी शषोः सः अतः सेडोंः
ए सूत्रोशी फरूसो आय. सं. परिघ तेने चालता सूत्रशी पनो फ आय. पढी हरिद्रादौ
लः खघथ० अतः सेडोंः ए सूत्रोशी फलिहो रूप आय. सं. परिखा तेने चालता सू-
त्रशी पनो फ आय. पढी हरिद्रादौ लः खघथ० सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं
अतः सेडोंः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोशी फलिहा रूप आय. सं. पनस तेने चालता
सूत्रशी पनो फ आय. पढी नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोशी फणसो रूप आय. सं.
पारिभद्रः तेने चालता सूत्रशी पनो फ आय. पढी हरिद्रादौ लः खघथ० सर्वत्र
रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोशी फालिभहो रूप आय. ॥ १३३ ॥

प्रञ्जते वः ॥ २३३ ॥

प्रञ्जते पस्य वो जवति ॥ बहुत्तं ॥

मूल भाषांतर. प्रभूत शब्दना पनो व आय. सं. प्रभूतं तेनुं बहुत्तं रूप आय ॥ २३३ ॥

॥ दुंडिका ॥

प्रञ्जत ७१ व ११ प्रञ्जत—सर्वत्र रलुक् अनेन पस्य वः खघथ०
जस्य हः तैलादौ वा द्वित्वं ह्रस्वः संयोगे ११ अतः सेडोः
बहुत्तं ॥ २३३ ॥

टीका भाषांतर. प्रभूत शब्दना प नो व आय. सं. प्रभूत तेने' सर्वत्र चाखता
सूत्रथी पनो व आय. पढी खघथ० तैलादौ वा द्वित्वं ह्रस्वः संयोगे अतः सेडोः
ए सूत्रोथी बहुत्तं एतुं रूप आय. ॥ २३३ ॥

नीपापीडे मो वा ॥ २३४ ॥

अनयोः पस्य मो वा जवति ॥ नीमो नीवो । आमेलो आवेनो ॥

मूल भाषांतर. नीप अने आपीड शब्दना पनो विकल्पे म आय. सं. नीपः
तेना नीमो नीवो एवां रूप आय. सं. आपीडः तेना आमेलो आवेडो रूप
आय. ॥ २३४ ॥

॥ दुंडिका ॥

नीपश्च आपीरुश्च नीपापीडं तस्मिन् ७१ म ११ वा ११ नीप अ-
नेन वा यस्य मः अतः सेडोः नीमो । पक्षे पोवः नीवो । आपीड
अनेन वा पस्य मः एत्पीयूषापीरुविजीतकेति एत्वं ङोलः ११ अ-
तः सेडोः आमेलो । पक्षे आपीरु—पोवः एत्पीयूषापीडेति एत्वं
११ अतः सेडोः आवेनो ॥ २३४ ॥

टीका भाषांतर. नीप अने आपीड शब्दना पनो विकल्पे म आय. सं. नीप
तेने चाखता सूत्रथी पनो म आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्र पामी नीमो रूप आय.
पक्षे पोवः ए सूत्रथी नीवो रूप आय. सं. आपीडः तेने चाखता सूत्रथी विकल्पे प-
नो म आय. पढी एत्पीयूषापीड० ङोलः अतः सेडोः ए सूत्रोथी आमेलो रूप
आय. पक्षे आपीडः तेने पोवः एत्पीयूषापीड० अतः सेडोः ए सूत्रोथी आवेडो
रूप आय. ॥ २३४ ॥

पाप-र्क्षो रः ॥ ३३५ ॥

पाप-र्क्षविपदादौ पकारस्य रो जवति ॥ पार-र्क्षी ॥

मूल भाषांतर. जेनी आदिमां पद न होय तेवा पाप-र्क्षि शब्दना पनो र आय.
सं. पाप-र्क्षि तेनुं पार-र्क्षी आय

॥ टुंढिका ॥

पाप-र्क्षि ७१ र ११ पाप-र्क्षि— अनेन पस्य रः सर्वत्र रलुक् ११ अ-

क्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् पार-र्क्षी ॥ ३३५ ॥

टीका भाषांतर. पदनी आदि न होय तेवा पाप-र्क्षि शब्दना पनो र आय. सं.
पाप-र्क्षि तेने चालता सूत्रथी पनो र आय. पगी सर्वत्र अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज०
ए सूत्रोथी पार-र्क्षी एवुं रूप आय. ॥ ३३५ ॥

फो जहौ ॥ ३३६ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेः फस्य जहौ जवतः ॥ कचिद् जः ।

रेफः । रेजो ॥ शिफा । सिजा ॥ कचित्तु हः मुक्ताहलं ॥ कचिद्-

जावपि । सज्जलं सहलं । सेजालिआ सेहालिआ । सजरी सहरी ।

गुजइ गुहइ ॥ खरादित्येव । गुंफइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । पुष्पं ॥

अनादेरित्येव । चिद्इ फणी ॥ प्राय इत्येव । कसणफणी ॥ ३३६ ॥

मूल भाषांतर. स्वराथी पर जोमाहरे वर्जित अने आदिचूत न होय तेवा फना
भ तथा ह आय. कोइ ठेकाणे भ आय. जेम सं. रेफः तेनुं रेभो आय. सं. शिफा
तेनुं सिभा आय. कोइ ठेकाणे ह आय. सं. मुक्ताफलं तेनुं मुक्ताहलं आय. कोइ-
ठेकाणे बने पण आय. जेम सं. सफलं तेना सभलं सहलं एवां रूप आय. सं. शेफा-
लिका तेना सेभालिआ सेहालिआ रूप आय. शफरी तेना सभरी सहरी
रूप आय. गुंफति तेना शुभइ गुहइ रूप आय. मूलमां स्वराथी पर एम कहुं ठे तेथी
सं. गुंफति तेनुं गुंफइ रूप आय. जोडाहरे वर्जित एम कहुं ठे तेथी सं. पुष्पं तेनुं पुष्पं
आय. आदिचूत न होय तो आय. एम कहुं ठे तेथी सं. तिष्ठति फणी तेनुं चिद्इ
फणी एवुं रूप आय. प्रायेकरीने एम कहुं ठे तेथी सं. कृष्णफणी तेनुं कसणफणी
एवुं रूप आय. ॥ ३३६ ॥

॥ टुंढिका ॥

फ ६१ ज ह १२ रेफ अनेन फ ज अतः सेडोः रेजो । शिफा

शषोः सः श स अनेन फस्य जः ११ अंत्यव्यं सलुक् सिजा ।

मुक्ताफल- कगटडेति क्लृक् अनादौ द्वित्वं अनेन फस्य हः ११
 क्लीबे सम् मोनु० मुक्ताहलं । सफलं- अनेन फ ज हश्च ११ क्लीबे
 सम् मोनु० सजलं सहलं । सफालिका अनेन फ ज ह कगचजेति
 त्लृक् अंत्यव्यं० सलृक् सेहालिश्चा । सेहालिश्चा । शफरी- शषोः
 सः अनेन फस्य जः हश्च ११ अंत्यव्यंज० सलृक् सजरी । सहरी
 गुप् गुंक् ग्रंथे गुप् तिव् व्यंजनाददंतेऽत् अनेन फस्य जः हश्च
 त्यादीनां ति इ गुजइ गुंफ तिव् व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ति इ
 गुजइ गुहइ गुफ तिव् व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ति इ गुंफइ ।
 पुष्प ११ षस्य पोफः षस्य फः अनादौ द्वित्वं द्वितीये
 तु पूर्वफस्य पः क्लीबे सम् मोनु० पुप्फं । स्था तिव् स्वष्टा थ क-
 चिह्ननिरप्पा इति स्थास्थाने चिट् त्यादीनां ति इ व्यंजनात् चि-
 हइ । कृष्णफणी कृष्णश्चासौ फणी च कृतोऽत् कृ क कृष्णवर्णे ठा
 णात् प्राप् इश्चः लोकात् शषोः सः षः सः ११ अंत्यव्यं० नलृक्
 अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलृक् कसणफणी ॥ २३६ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथी पर जोडाहरे वर्जित आदिचूत न होय तेवा फना भ
 तथा ह आय. सं. रेफ तेने चालता सूत्रे फ नो भ आय. पढी अतः सेडों: सूत्रथी
 रेमो रूप आय. सं. शिफा तेने शषोः सः चालता सूत्रे फनो भ आय. पढी अं-
 त्यव्यं० ए सूत्रथी सिमा रूप आय. सं. मुक्ताफल तेने कगटड अनादौ द्वित्वं
 चालता सूत्रथी फनो ह आय. पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मुक्ताहलं रूप
 आय. सं. सफलं तेने चालता सूत्रथी फनो ज तथा ह आय. क्लीबे सम् मोनु० ए
 सूत्रोथी सभलं सहलं एवां रूप आय. सं. सेफालिका तेने चालता सूत्रथी फू नो ह
 आय. पढी कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सेमालिआ सेहालिका एवा रूप आय.
 शफरी तेने शषोः सः चालता सूत्रथी फनो भ तथा ह आय. पढी अंत्यव्यंज०
 ए सूत्रथी सभरी सहरी एवां रूप आय. सं. गुप् गुंफ ए धातु गुंथवामां प्रवर्त्ते. गुप्
 धातुने तिव् प्र० आय. पढी व्यंजनाददंतेऽत् चालता सूत्रथी फनो भ तथा ह
 आय. त्यादीनां ए सूत्रथी गुभइ रूप आय. सं. गुंफ तेने तिव् प्रत्यय आवे. पढी
 व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ए सूत्रोथी गुभइ गुंहइ एवां रूप आय. सं. गुफ धातुने
 तिव् प्रत्यय आवे. व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ए सूत्रोथी गुंफइ रूप आय. सं. पुष्प
 तेने षस्य योः फः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पुप्फं

रूप थाय. सं. स्था धातुने तिच् प्रत्यय आवे तेने स्थष्टाथकचिद्वनिष्ठा त्यादीनां ए सूत्रोष्ठी चिद्वद् रूप थाय. सं. कृष्ण फणी (काखो सर्प) तेने ऋतोऽत् कृष्णवर्णे ठा लोकात् शपोः सः अंत्यव्यंज० तलुक् अल्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंजन० सल्लक् ए सूत्रोष्ठी कसणफणी रूप थाय. ॥ २३६ ॥

वो वः ॥ २३७ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्वस्य वो जवति ॥ अलावू । अलावू ।
अलाऊ ॥ शवलः । सवलो ॥

मूल भाषांतर. स्वरथी पर जोडाक्षरे वर्जित अने आदिञ्जत न होय तेवा वनो व थाय. सं. अलावू तेनुं अलावू थाय. अने पक्षे अलाऊ पण थाय. सं. शवल तेनुं सवलो रूप थाय. ॥ २३७ ॥

॥ टुंडिका ॥

व ६१ व ११ अलावू— शवल— ११ शपोः सः अनेन वस्य वः
अलावू पक्षे अलाऊ । अतः सेढोः सवलो ॥ २३७ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथी पर जोडाक्षरे वर्जित अने आदि न होय तेवा वनो व थाय. सं. अलावू तेने आ चाखता सूत्रे वनो व थाय. एटले अलावू थाय अने पक्षे अलाऊ पण थाय. सं. शवलः तेने शपोः सः चाखता सूत्रे वनो व थाय. अतः सेढोः ऐ सूत्रोष्ठी सवलो रूप थाय. ॥ २३७ ॥

विसिन्यां जः ॥ २३८ ॥

विसिन्यां वस्य जो जवति ॥ जिसिणी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशादिह न
जवति । विस-तन्तु-पेलवाणं ॥

मूल भाषांतर. विसिनी शब्दना वनो व थाय. सं. विसिनी तेनुं जिसिणी थाय. मूलमां स्त्रीलिङ्ग शब्दनो निर्देश ठे तेथी अहिं न थाय. जेम के, सं. विस-तन्तु पेलवानां तेनुं विस-तन्तु-पेलवाणं एतुं रूप थाय. ॥ २३८ ॥

॥ टुंडिका ॥

विसिनी ७१ ज ११ विसिनी— अनेन वस्य जः नोणः अंत्यव्यं० स-
लुक् जिसिणी । विस-तंतु-पेलव आम टाआमोर्णः आमोर्णत्वं जस्
शस् ङसित्तोद्गमि दीर्घः व वा त्कास्यादेर्णस्वोर्वाणुस्वारः विस-तं-
तु-पेलवाणं ॥ २३८ ॥

टीका भाषांतर. विसिनी शब्दना बनो भ आय. सं. विसिनी तेने चालता सूत्रथी बनो भ आय. नोणः अंत्यव्यंज० ए सूत्रथी भिसिणी रूप आय. सं. विसतंतु पेलव तेने षही बहुवचन आम् प्रत्यय आवे. पढी टाआमोर्णः आमोर्णत्वं जस् शस् ङसित्तो० त्कास्यादर्णस्वोर्वानुस्वारः ए सूत्रथी विस-तंतु-पेलवाणं एतुं रूप आय. ॥ २३० ॥

कबंधे- मयौ ॥ २३१ ॥

कबंधे बस्य मयौ जवतः ॥ कमन्धो । कयन्धो ॥

मूल भाषांतर. कबंध शब्दना बने स्थाने म अने य आय. सं. कबंधः तेनुं कः बो तथा कयन्धो आय. ॥

॥ दुंदिका ॥

कबंध ७१ मश्च यश्च मयौ १२ कबंध ११ अनेन बस्य मः अतः

सेढोः कमन्धो । कबंधः अनेन बस्य यः ११ अतः सेढोः कयन्धो ॥ २३१ ॥

टीका भाषांतर. कबंध शब्दना बना म अने य आय. सं. कबंध तेने चालता सूत्रथी बनो म आय. अतः सेढोः ए सूत्रथी कमन्धो रूप आय. सं. कबंधः तेने चालता सूत्रथी बनो य आय. पढी अतः सेढोः ए सूत्रथी कयन्धो रूप आय. ॥ २३१ ॥

कैटजे जो वः ॥ २४० ॥

कैटजे जस्य वो जवति ॥ केढवो ॥

मूल भाषांतर. कैटम शब्दना मनो व आय. सं. कैटम तेनुं केढवो आय २४०

॥ दुंदिका ॥

कैटज ७१ ज ६१ व ११ कैटज- ऐत एत् कै के शटाशकटकैटजे

ढः टस्य ढः अनेन जस्य बः ११ अतः सेढोः डित्वाट्टिलोपः

केढवो । ॥ २४० ॥

टीका भाषांतर. कैटम शब्दना मनो व आय. सं. कैटम तेने ऐत एत् श-टाशकटकैटमे ढः चालता सूत्रथी मनो ब आय. अतः सेढोः टिनो लोप आय. एटले केढवो रूप आय. ॥ २४० ॥

विषमे मो ढो वा ॥ २४१ ॥

विषमे मस्य ढो वा जवति ॥ विसढो । विसमो ॥

मूल भाषांतर. विषमशब्दना मनो विकट्ये ढ आय. सं. विषमः तेनुं विसढो तथा विसमो रूप आय. ॥

॥ ङुडिका ॥

विषम ७१ म ६१ ढ ११ वा ११ विषमः शपोः सः पः सः अनेन
वा मस्य ढः अतः सेडोंः विसडो । विषम ११ शपोः सः अतः
सेडोंः विसमो ॥ २४१ ॥

टीका भाषांतर. विषम शब्दना मनो विकल्पे ढ आय. सं. विषमः तेने शपोः
सः चालता सूत्रे मनो ढ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी विसडो रूप आय. सं. विषमः
तेने शपोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी विसमो एवं रूप आय. ॥ २४१ ॥

मन्मथे वः ॥ २४२ ॥

मन्मथे मस्य वो जवति ॥ वम्महो ॥

मूल भाषांतर. मन्मथ शब्दना मनो व आय. सं. मन्मथः तेनुं वम्महो आय.

॥ ङुडिका ॥

मन्मथ ७१ व ११ मन्मथ अनेन मस्य वः न्मोमः न्मस्य मः अनादौ
द्वित्वं अतः सेडोंः वम्महो ॥ २४२ ॥

टीका भाषांतर. मन्मथ शब्दना मनो व आय. सं. मन्मथ तेने चालता सूत्रथी
मनो व आय. पठी न्मोमः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वम्महो रूप
आय. ॥ २४२ ॥

वाजिमन्यौ ॥ २४३ ॥

अजिमन्युशब्दे मो वो वा जवति ॥ अहिवन्त्रू अहिमन्त्रू ॥

मूल भाषांतर. अभिमन्यु शब्दना मनो विकल्पे व आय. सं. अभिमन्यु तेना
अहिवन्त्रू तथा अहिमन्त्रू एवां रूप आय. ॥ २४३ ॥

॥ ङुडिका ॥

वा ११ अजिमन्यु ७१ खघथ० जस्य ढः अनेन वा मस्य वः अधो-
मनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीवे दीर्घः अहिवन्त्रू पक्षे अहि-
मन्त्रू मस्य वत्वं मुक्त्वा शेषं पूर्ववत् ॥ २४३ ॥

टीका भाषांतर. अभिमन्यु शब्दना म नो विकल्पे व आय. सं. अभिमन्यु तेने
खघथ० चालता सूत्रे विकल्पे मनो व आय. अधोमनयां अनादौ द्वित्वं अक्लीवे
दीर्घः ए सूत्रोथी अहिवन्त्रू आय. पक्षे अहिमन्त्रू आय. अहिं मात्र मनो व न आय.
वाकी वीजं वधुं पूर्ववत् साधुं. ॥ २४३ ॥

जमरे सो वा ॥ २४४ ॥

जमरे मस्य सो वा जवति ॥ जसखो जमरो ॥ मरः तेनुं भसलो

मूल भाषांतर. जमर शब्दना मनो विकल्पे स आय
तथा भमरो आय.

॥ दुंदिका ॥ मस्य सः हरि-

जमर ७१ स ११ वा ११ जमर सर्वत्र रलुक् ॥ ११ सर्वत्र

द्रादौ लः रस्य लः अतः सेढोंः जसखो पं

रलुक् अतः सेढोंः जमरो ॥ २४४ ॥

टीका भाषांतर. जमर शब्दना मनो विकल्पे रूप आय. ॥ २४४ ॥
वाक्यता सूत्रधी मनो स आय. पढी हरिद्रादौ ल
रूप आय. पढे जमर तेने सर्वत्र अतः सेढोंः प

आदेर्यो जः ॥ ॥ आदेरिति किम्।

पदादेर्यस्य जो जवति ॥ जसो । जमर ॥

अवयवो । विणञ् ॥ बहुलाधिकारात् सोपसर्गः

मो । संजोगो । अवजसो ॥ कचिन्न जवति । पञ्च आष ला-

पोऽपि । यथाख्यातं । अहकखायं ॥ यथाजातं अहाजायं ॥

मूल भाषांतर. पदना आदि एवा यनो ज आय. सं. यशस् तेनुं जसो आय.
सं. यमा तेनुं जम्मो आय. सं. याति तेनुं जाइ आय. पदनो आदि एम कहुं ते तेथी
सं. अवयवः तेनुं अवयवो आय. सं. विनयः तेनुं विणञो आय. बहुल अधिकार
ते तेथी छपसर्गसहित एवा पदनी आदिमां न हो य तोपण आय. जेम- सं. संयमः
तेनुं संयमो आय. सं. संयोगः तेनुं संजोगो आय. सं. अपयशस् तेनुं अवजसो
आय. कोइ ठेकाणे न पण आय. जेम सं. प्रयुत तेनुं पञ्चोओ आय. आर्षप्रयोगमां
छोप पण आय. जेम सं. यथाख्यातं तेनुं अहकखायं आय. सं. यथाजातं तेनुं
अहाजायं आय. ॥ २४५ ॥

॥ दुंदिका ॥

आदि ६१ य ६१ ज ११ यशस् अनेन यस्य जः शषोः सः अंत्य-

व्यंजण सलुक् ११ अतः सेढोंः जसो । समदामशिरोनजः इति

पुंस्त्वं यम ११ अनेन यस्य जः तैलादौ वा द्वित्वं म्म अतः सेडों जम्मो । याति यस्य जः त्यादीनां ति इ जाइ । अवयवः कगचजेति यलुक् अवर्णो अ य ११ अतः सेडोंः अवयवो । विनय नोणः कगचजेति यलुक् ११ अतः सेडोंः विणउ संयम संयोग ११ बहु-
लाधिकरात् अनेन य ज अतः सेडोंः संयजमो संजोगो, अपवि-
रुं यशः अपयशः अपयशस् अनेन य ज शषोः सः अंत्यव्यं०
सलुक् समदामशिरोनभः इति पुंस्त्वं ११ अतः सेडोंः अवजसो ।
प्रयुत सर्वत्र रलुक् कगचजेति यलुक् ११ अतः सेडोंः पउउ यथा-
ख्यात आर्षे यलोपः ह्रस्वः संयोगे खघथ० यस्य इः अधोमनयां
यलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्वं ख क कगचजेति तलुक् अ-
वर्णो अ य ११ क्लीबे सम् अहकस्त्रायं । यथाजात— आर्षे यलुक्
खघथ० थ इ कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम्
मोनु० अहाजायं ॥ ३४५ ॥

टीका भाषांतर. पदना आदि एवा य नो ज आय. सं. यशस् तेने चालता सू-
त्रथी य नो ज आय. पढी शषोः सः अंत्यव्यं० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी जसो रूप
आय. समदामशिरोनभः ए सूत्रथी आ शब्दने पुङ्गिगे आय. सं. यम तेने चालता
सूत्रथी य नो ज आय. तैलादौ वा अतः सेडोंः ए सूत्रोथी जम्मो रूप आय. सं.
याति तेने चालता सूत्रे य नो ज आय. त्यादीनां ए सूत्रथी जाइ रूप आय. सं.
अवयवः तेने कगचज अवर्णो अतः सेडोंः ए सूत्रोथी अवयवो एवुं रूप आय. सं.
विनयः तेने नोणः कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी विणओ रूप आय. सं. संयम
संयोग तेने बहुल अधिकार ठे तेथी य नो ज आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी संजमो
संजोगो एवां रूप आय. अप पटखे विरुद्ध एवुं जे यश ते अपयश कहेवाय. तेने चा-
लता सूत्रथी य नो ज आय. शषोः सः अंत्यव्यंज० समदामशिरोनभः अतः सेडोंः
ए सूत्रोथी अवजसो एवुं रूप आय. सं. प्रयुत तेने सर्वत्र कगचज अतः सेडोंः
ए सूत्रोथी पओओ रूप आय. सं. यथाख्यात तेने आर्षप्रयोगमां य नो लोप आय.
ह्रस्वः संयोगे खघथ० अधोमनयां अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं कगचज अवर्णो
क्लीबे सम् ए सूत्रोथी अहकस्त्रायं रूप आय. सं. यथाजात तेने आर्षप्रयोगमां यनो
लुक् आय. खघथ० कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अहाजायं एवुं
रूप आय. ॥ ३४५ ॥

युष्मदर्थपरे तः ॥ २४६ ॥

युष्मद्वन्द्वेऽर्थपरे यस्य तो जवति ॥ तुह्यारिसो । तुह्यकेरो ॥ अर्थ-
पर इति किम् । जुह्यदस्म्य- पयरणं ॥

मूल भाषांतर. जो युष्मद् शब्दनो अर्थ अतो होय तो तेना य नो त आय. सं. युष्मादृश तेनुं तुह्यारिसो आय. सं. युष्मदीय तेनुं तुह्यकेरो आय. मूलमां युष्मद् शब्दनो अर्थ अतो होय एम खल्युं ठे तेथी सं. युष्मदस्मत् प्रकरणं तेनुं जुह्यदह्य- पयरणं पवुं आय.

॥ टुंडिका ॥

युष्मद् ३१ अर्थपर ३१ त ११ युष्मादृश अनेन यस्य त पक्षमश्म-
ष्मस्महमां ह्यः ष्मस्य हः दृशः किप् टक् सहक्स्थाने रि शषोः सः
शः सः ११ अतः सेढोः तुह्यारिसो । युष्मद् युष्माकं अयं युष्म-
दीयः दोरीय इति ईय प्रत्ययः इदमर्थस्य केर इति ईयस्याक्यः अ-
नेन यस्य तः पक्षमश्मष्मेति ष्मस्य लः अंत्यव्यं० द्रुक् ११ अतः
सेढोः तुह्यकेरो । युष्मदस्मत्प्रकरणं आदेर्योजः यस्य जः पक्षम-
श्मष्मेति ह्यः इति ष्मस्मस्य ह्यः लोकात् अंत्यव्यं० द्रुक् सर्वत्र
रलुक् कगचजेति क्लुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० तुह्य
दह्य-पयरणं ॥ २४६ ॥

टीका भाषांतर. जो युष्मद् शब्दनो अर्थ अतो होय तो य नो त आय. सं. युष्मादृश तेने चालता सूत्रथी य नो त आय. पढी पक्षमश्मष्म० दृशः किप् शषोः सः अतः सेढोः ए सूत्रोथी तुह्यारिसो पवुं रूप आय. सं. युष्मदीय (तमारो) तेने दोरीय इदमर्थस्य केर चालता सूत्रे य नो त आय. पक्षमश्मष्म० अंत्यव्यं० अतः सेढोः ए सूत्रोथी तुह्यकेरो ए रूप आय. सं. युष्मदस्मत्प्रकरणं तेने आदेर्योजः पक्षमश्मष्म० लोकात् अंत्यव्यं० सर्वत्र कगचज० अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तुह्यदह्य-पयरणं पवुं आय. ॥ २४६ ॥

यष्ट्यां लः ॥ २४७ ॥

यष्ट्यां यस्य लो जवति ॥ लट्ठी । वेणु-लट्ठी । उच्छु-लट्ठी । महु-लट्ठी ॥

मूल भाषांतर. यष्टि शब्दना य नो ल आय. सं. यष्टि तेनुं लट्ठी आय. सं. वेणुयष्टि तेनुं वेणुलट्ठी आय. सं. इच्छुयष्टि तेनुं उच्छलट्ठी पवुं रूप आय. सं. मधुयष्टि तेनुं महुलट्ठी आय.

॥ टुटिका ॥

यष्टि ७१ ल ११ यष्टि वेणुयष्टि- अनेन य ल षस्यानुष्टेष्ठा संदष्टे-
 षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं षस्य टः ११ अक्लीबे सौ
 दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् लट्टीवेणु- वेणुलट्टी । इक्षुयष्टि- प्रवा-
 सीदौ इकारस्य उकारः णोऽक्ष्या दौ ऋस्य ठः अनादौ द्वित्वं
 द्वितीयस्य च अनेन यस्य लः षस्यानुष्टे० षस्य ठः अनादौ द्वि-
 त्वं द्वितीये तु पूर्वट ठः ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक्
 उच्छुलट्टी । मधुयष्टि ११ खघथ० ध ह अनेन यस्य लः षस्यानुष्टे०
 षस्य ठः अनादौ द्वित्वं तु पूर्वठस्य टः अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं०
 सलुक् महुलट्टी ॥ १४७ ॥

टीका भाषांतर. यष्टिशब्दना य नो ल आय. संयष्टि- वेणुयष्टि तेने चालता
 सूत्रथी यनो ल आय. पठि षस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं० अक्लीबे सौ
 दीर्घः अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी लट्टी तथा वेणुलट्टी एवां रूप आय. सं. इक्षुयष्टि
 तेने प्रवासीदौ णोऽक्ष्यादौ अनादौ० द्वितीय० चालता सूत्रे य नो ल आय.
 षस्यानुष्टे० अनादौ द्वितीय० अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी उच्छु-
 लट्टी रूप आय. सं. मधुयष्टि तेने खघथ० चालता सूत्रे यनो ल आय. षस्यानुष्टे०
 अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं० अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी महुलट्टी
 रूप आय. ॥ १४७ ॥

वोत्तरीयानीय-तीय-कृद्ये ज्ञाः ॥ १४८ ॥

उत्तरीयशब्दे अनीयतीयकृद्यप्रत्ययेषु च यस्य द्विरुक्तो जो
 वा भवति ॥ उत्तरिज्जं उत्तरीयं ॥ अनीय । करणिज्जं करणीयं ।
 विम्हयणिज्जं विम्हयणीयं । जवणिज्जं । जवणीयं ॥ तीय । बि-
 झ्जो बीजं ॥ कृद्य । पेज्जा पेया ॥ १४८ ॥

मूल भाषांतर. उत्तरीय शब्द अने अनीय तीय तथा कृद्य प्रत्ययना य नो
 विकल्पे वेवडो ज आय. सं. उत्तरीयं तेनुं उत्तरिज्जं अने बीजे पदे उत्तरीयं एवुं रूप
 आय. अनीय प्रत्ययना उदा० सं. करणीयं तेना करणिज्जं करणीयं एवां रूप आय.
 सं. विस्मयनीयं तेना विम्हयणिज्जं विम्हयणीयं एवां रूप आय. सं. यापनीयं तेना
 जवणिज्जं जवणीयं एवां रूप आय. तीय प्रत्ययना उदा०- सं. द्वितीयः तेना
 बिझ्जे बीजो एवां रूप आय. कृद्यतना य प्रत्ययना उदा०- सं. पेया तेना पेज्जा पेया
 एवां रूप आय. ॥ १४८ ॥

॥ टुंठिका ॥

वा ११ उत्तरीयं च अनीयश्च तीयश्च कृद्यश्च उत्तरीयानीयतीय-
 कृद्यं तस्मिन् ७१ ज्ञा ११ अनेन वा यस्य ज्ञाः ह्रस्वः संयोगे री
 रि ११ क्लीबे सम् मोनु० उत्तरिज्जं । पक्षे उत्तरीय कगचजेति य-
 लुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० उत्तरीयं । अनीयं दर्शयति करणीय
 ११ अनेन वा यस्य जः ह्रस्वः संयोगे णीणि ११ क्लीबे सम् मोनु०
 करणिज्जं पक्षे करणीय ११ कगचजेति यलुक् ११ क्लीबे करणीयं ।
 विस्मयनीय पक्षमश्मष्मस्मेति स्म म्हु अनेन वा यस्य ज्ञाः ह्रस्वः
 संयोगे णीणि ११ क्लीबे सम् विह्वयणिज्जं पक्षे विस्मयनीय प-
 क्षमश्म० स्मस्य ह्य नोणः कगचजेति यलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु०
 विह्वयणीयं । यापनीयं यापेर्जवः यापुस्थाने जवः लुक् वमध्याद-
 लुक् अनेन ज्ञा ११ क्लीबे सम् ह्रस्वः संयोगे नोणः जवणिज्जं । पक्षे
 कगचजेति यलुक् जवणीयं । तीयं दर्शयति द्वितीय कगटडेति द्रुलुक्
 कगचजेति वृलुक् अनेन वा यस्य ज्ञाः ह्रस्वः संयोगे ई इ अतः सेडोः
 विश्रुजो । पक्षे कगटडेति द्रुलुक् कगचजेति तलुक् च बाहुलकात्
 समानानां दीर्घः वा ११ अतः सेडोः बीड । कृतो यः कृद्यः तं
 दर्शयति पेया- ११ अनेन यस्य ज्ञाः अंत्यव्यं० सलुक् पेज्जा ।
 पक्षे पेया कगचजेति यलुक् ११ अंत्यव्यंजन सलुक् पेया ॥२४७॥

टीका भाषांतर. उत्तरीय शब्द अने अनीयतीय तथा कृद्यतेना य प्रत्ययनो
 विकल्पे बेवडो ज आय. सं. उत्तरीयं तेने चालता सूत्रथी यनो ज्ञ आय. पढी ह्रस्वः
 संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उत्तरिज्जं आय. बीजे पक्षे सं. उत्तरीय तेने
 कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उत्तरीयं रूप आय. ह्रस्वे अनीय प्रत्ययना
 उदाहरण बतावे डे. सं. करणीय तेने चालता सूत्रथी विकल्पे ज्ञ आय. ह्रस्वः संयोगे
 क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी करणिज्जं रूप आय. पक्षे सं. करणीय तेने कगचज
 क्लीबे सम् ए सूत्रोथी करणीयं रूप आय. सं. विस्मयनीय तेने पक्षमश्मष्म० चा-
 लता सूत्रे यनो ज्ञ आय. ह्रस्वः संयोगे क्लीबे सम् ए सूत्रोथी विह्वयणिज्जं रूप
 आय. पक्षे सं. विस्मयनीय तेने पक्षमश्म० नोणः कगचज० क्लीबे सम् मोनु०
 ए सूत्रोथी विह्वयणीयं रूप आय. सं. यापनीय तेने यापेर्जवः ए सूत्रथी यापने
 स्थाने जव आदेश आय. पढी वमांथी अनो लुक् आय. चालता सूत्रे यनो ज्ञ आय.

क्लीबे सम् ह्रस्वः संयोगे नोणः ए सूत्रोष्ठी जवणिज्जं रूप आय. वीजे पदे कगचज
ए सूत्र लागी जवणीर्भ रूप आय. सं. तीय प्रत्ययनुं उदाहरण दर्शावे ठे. सं. द्वितीय
तेने कगटड कगचज० चालता सूत्रे यनो ज्ञ आय. ह्रस्वः संयोगे अतः सेडोः
ए सूत्रोष्ठी विहज्जो रूप आय. वीजे पदे कगटड कगचज वाहुलक अधिकारथी
समानानां दीर्घः पामे पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी वीओ रूप आय. हवे कृदंतना
य प्रत्ययनुं उदाहरण दर्शावे ठे-सं. पेया तेने चालता सूत्रथी यनो ज्ञ आय. पढी
अंत्यव्यं० ए सूत्रथी पेज्जा रूप आय. पदे सं. पेया शब्दने कगचज० अंत्यव्यं० ए
सूत्रोष्ठी पेआ रूप आय. ॥ २४७ ॥

ढायायां होऽकांतौ वा २४८ ॥

अकांतौ वर्तमाने ढायाशब्दे यस्य हो वा जवति ॥ वच्छस्स ढाही
वत्तस्स ढाया । आतपाजावः । सच्छाहं सच्छायं ॥ अकांताविति
किम् ॥ मुह-च्छाया । कांतिरित्यर्थः ॥

मूल भाषांतर. जेतो अर्थ कांति यतो न होय एवा छाया शब्दना यनो विकट्पे
ह आय. सं. वृक्षस्य छाया तेनुं वच्छस्स छाही एवं रूप आय. पदे वच्छस्स छाया
एवं रूप आय. अहि छाया पटखे तडकानो अजाव. सं. सच्छायं तेनुं सच्छाहं तथा
सच्छायं रूप आय. कांति अर्थ यतो होय तो न आय. जेम-सं. मुखच्छाया तेनुं
मुहच्छाया एवं रूप आय. अही मुखनी कांति एवो अर्थ आय ठे.

॥ हुंठिका ॥

ढाया ७१ ह ११ अकांति ७१ वा ११ वृक्षस्य कृतोऽतु वृ व षोऽ-
क्ष्यादौ क्षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठ च ६१ डसस्स ड-
सस्थाने स्स वच्छस्स ढाया अनेन वा यस्य हा ढहा हरिद्रायाः
ढीप्रत्ययः लुक् आलोपः लोकात् ११ अंत्यव्यं० सलुक् ढाही ।
पदे वच्छस्स ढाया पूर्ववत् । सहायः सह ढायया वर्तते यत् तत्
संस्थायां अनेन वा यस्य हः खरेज्यः ढस्य द्वित्वं द्वितीयैः तु पूर्व
ठ च ११ क्लीबे सम् मोनु० सहाहं पदे सहाया कगचजेति य-
लुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० सहायं । मुखढाया मु-
खस्य ढाया खरेज्यः ढस्य द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठ च खयथय० ख
ह ११ अंत्यव्यं० सलुक् मुहढाया ॥ २४८ ॥

ટીકા ભાષાંતર. કાંતિ અર્થે વર્જિત એવા છાયા શબ્દના ય નો વિકલ્પે હ આય. સં. વૃક્ષસ્ય તેને ઋતોડત્ છોડશ્યાદૌ અનાદૌ દ્વિતીય૦ ઇસસ્સ૦ એ સૂત્રોથી વચ્છસ્સ રૂપ આય. સં. છાયા તેને ચાલતા સૂત્રથી વિકલ્પે ય નો હ આય. પઠી હરિ-
દ્રાયાઃ ડીપ્રત્યયઃ લુક્ લોકાત્ અંત્યવ્યંજન૦ એ સૂત્રોથી છાહી રૂપ આય. વીજે પદ્મે પૂર્વવત્ વચ્છસ્સ છાયા એવું રૂપ આય. સં. સચ્છાય (ઝાયાસહિત) તેને ચાલતા સૂત્રથી વિકલ્પે યનો હ આય. પઠી સ્વરેભ્યઃ ઇસ્ય ઢિત્વં દ્વિતીય૦ ક્લીબે સમ્ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી સચ્છાહં રૂપ આય. વીજે પદ્મે સચ્છાયા તેને કગચજ અવર્ણો ક્લીબે સમ્ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી સચ્છાયં રૂપ આય. સં. મુલ્લચ્છાયા (મુલ્લની ઝાયા) તેને સ્વરેભ્યઃ ઇસ્ય ઢિત્વં દ્વિતીયપૂર્વ૦ સ્વઘથઘ૦ અંત્યવ્યંજન એ સૂત્રોથી મુલ્લચ્છાયા એવું રૂપ આય. ॥ ૨૪૯ ॥

ઢાહ્વૌ કતિપયે ॥ ૨૫૦ ॥

કતિપયે યસ્ય ઢાહ્ વ ઇત્યેતૌ પર્યાયેણ જવતઃ ॥ કઙ્વાહં ।
કઙ્અવં ॥

મૂલ ભાષાંતર. કતિપય શબ્દના ય ને સ્થાને અનુક્રમે ઢાહ્ અને વ એવા આ-
દેશ આય. સં. કતિપય તેનું કઙ્વાહં તથા કઙ્અવં એવું રૂપ આય.

॥ ઢુંઢિકા ॥

ઢાહ્શ્ચ વશ્ચ ઢાહ્વૌ ૧૨ કતિપય ૭૧ કતિપય કગચજેતિ લુક્
પોવઃ અનેન યસ્ય ઢાહ્ ઢિત્યં૦ યસ્ય અલુક્ લોકાત્ ૧૧ ક્લીબે
સમ્ મોનુ૦ કઙ્વાહં પદ્મે કતિપય— કગચજેતિ પર્યોર્લુક્ અનેન
પસ્ય વઃ ૧૧ ક્લીબે સમ્ મોનુ૦ કઙ્અવં ॥ ૨૫૦ ॥

ટીકા ભાષાંતર. કતિપય શબ્દના ય ને ઢાહ્ અને વ એવા આદેશ આય. સં.
કતિપય તેને કચચજ પોવઃ ચાલતા સૂત્રે ય નો ઢાહ્ આય. ઢિત્વં લોકાત્
ક્લીબે સમ્ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી કઙ્વાહં રૂપ આય. પદ્મે કતિપય તેને કગચજ ચા-
લતા સૂત્રે પનો વ આય. ક્લીબે સમ્ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી કઙ્અવં રૂપ આય. ॥ ૨૫૦ ॥

કિરિ-ઝેરે રો.ઋઃ ॥ ૨૫૧ ॥

અનયોરસ્ય ઢો જવતિ ॥ કિઢી ઝેઢો ॥

મૂલ ભાષાંતર. કિરિ અને ઝેર શબ્દના રનો ડ આય. સં. કિરિ તેનું કિઢી
આય. સં. ઝેરઃ તેનું ઝેઢો રૂપ આય. ॥ ૨૫૧ ॥

॥ टुंडिका ॥

किरिश्च जेरश्च किरिजेरं ७१ र ६१ डः ११ किरि ११ अनेन रस्य
डः अह्नीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंज० सलुक् किडी । जेर ११ अनेन र
ड अतः सेडोंः जेरो ॥ ३५१ ॥

टीका भाषांतर. किरि अने भेर शब्दना रनो ड आय. सं. किरि तेने चा-
लता सूत्रथी र नो ड आय. पढी अह्नीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी किडी
रूप आय. सं. भेर तेने चालता सूत्रथी रनो ड आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी
भेरो रूप आय. ॥ ३५१ ॥

पर्याणे डा वा ॥ ३५२ ॥

पर्याणे रस्य डा इत्यादेशो वा जवति ॥ पडायाणं पल्लाणं ॥ ३५२ ॥

मूल भाषांतर. पर्याण शब्दना रने स्थाने डा एवो आदेश विकल्पे आय. सं.
पर्याणं तेनुं पडायाणं तथा पल्लाणं रूप आय ॥ ३५२ ॥

॥ टुंडिका ॥

पर्याण ७१ डा ११ वा ११ पर्याण ११ रकारयकारयोर्विश्लेषं कृत्वा
अनेन वा र डा ११ ह्नीबे सम् मोनु० पडायाणं पक्षे पर्याणं— प-
र्यस्तपर्याणसौकुमार्ये द्वः यस्य द्वः ह्नीबे सम् मोनु० पल्लाणं ॥ ३५३ ॥

टीका भाषांतर. पर्याण शब्दना रने स्थाने विकल्पे डा एवो आदेश आय. सं.
पर्याण तेने र अने य ने जुदा करी चालता सूत्रथी रनो विकल्पे डा आय. पढी
ह्नीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पडायाणं रूप आय. बीजे पक्षे सं. पर्याण शब्दने प-
र्यस्तपर्याणसौकुमार्ये ए सूत्रथी यनो ह्नु आय पढी ह्नीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
पल्लाणं रूप आय. ॥ ३५३ ॥

करवीरे णः ॥ ३५३ ॥

करवीरे प्रथमस्य रस्य णो जवति ॥ कणवीरो ॥ ३५३ ॥

मूल भाषांतर. करवीर शब्दना पेहेला रनो ण आय. सं. करवीर तेनुं क-
णवीरो आय. ॥ ३५३ ॥

॥ टुंडिका ॥

करवीर ७१ णः ११ करवीर अनेन प्रथमस्य णः अतः सेडोंः
कणवीरो ॥ ३५३ ॥

टीका भाषांतर. करवीर शब्दना प्रथम रनो ण आय. सं. करवीर तेने चा-
खता सूत्रथी पेहेला रनो ण आय पनी अतः सेडों: ए सूत्रथी कणवीरो रूप आय ॥१५३॥

हरिजादौ लः ॥ १५४ ॥

हरिजादिषु शब्देषु असंयुक्तस्य रस्य लो जवति ॥ हलिही । द-
लिहाइ । दलिहो । दालिहं । हलिहो । जहुठिलो । सिढिलो । मु-
हलो । चलणो । बलुणो । कलुणो । कंगालो । सक्कालो । सोमालो ।
चिलाओ । फलिहा । फलिहो । फालिहहो । काहलो । लुको । अ-
वहालं । नसलो । जढलं । बढलो । निष्ठलो । बहुलाधिकाराच्चर-
णशब्दस्य पादार्थवृत्तेरेव । अन्यत्र चरण-करणं ॥ अमरे ससंनियोगे
एव । अन्यत्र अमरो ॥ तथा जढरं । बढरो । निष्ठुरो इत्याद्यपि ॥
हरिजा ॥ दरिजाति । दरिज । दारिज्य । हरिज । युधिष्ठिर ।
शिथिर । मुखर । चरण । वरुण । करुण । अंगार । सत्कार । सु-
कुमार । किरात । परिखा । परिघ । पारिजद्र । कातर । रुठण ।
अपद्मार । अमर । जठर । बठर । निष्ठुर । इत्यादि ॥ आर्षे दुवा-
लसंगे इत्याद्यपि ॥ १५४ ॥

मूल भाषांतर. हरिज विगेरे शब्देना जोडाहरे वर्जित एवा रनो ल आय. सं.
हरिजा तेनुं हलीही आय. दरिजाति तेनुं दलिहाइ आय. सं. दरिज तेनुं द-
लिहो आय. सं. दारिज्य तेनुं दालिहं आय. सं. हरिज तेनुं हलिहो आय.
सं. युधिष्ठिर तेनुं जहुठिलो आय. सं. शिथिर तेनुं सिढिलो आय. सं.
मुखर तेनुं मुहलो आय. सं. चरण तेनुं चलणो आय. सं. वरुण तेनुं बलुणो
आय. सं. करुण तेनुं कलुणो आय. सं. अंगार तेनुं अंगालो आय. सं. सत्कार
तेनुं सक्कालो आय. सं. सुकुमार तेनुं सोमालो आय. सं. किरात तेनुं चिलाओ
आय. सं. परिखा तेनुं फलिहा आय. सं. परिघ तेनुं फलिहो आय. सं. पारिभद्र
तेनुं फालिहहो आय. सं. कातर तेनुं काहलो आय. सं. रुठण तेनुं लुको आय.
सं. अपद्मार तेनुं अवहालं आय. सं. अमर तेनुं असलो आय. सं. जठर तेनुं ज-
ढलं आय. सं. बठर तेनुं बढलो आय. सं. निष्ठुर तेनुं निष्ठलो आय. बहुल अधि-
कार ठे तेथी चरण शब्दनो अर्थ जो श्लोकनो पाद (एक चरण) एवो अतो होय तो
ज आय. नहीं तो चरण-करण एवुं आय. अमर शब्दनो अर्थ संनियोगमां अतो होय
तो ज आय. नहीं तो अमरो आय. इत्यादि जाणी लेवा. आर्ष प्रयोगमां सं. द्वादशांगे
तेनुं दुवालसंगे इत्यादि रूप पण आय. ॥ १५४ ॥

॥ टुडिका ॥

हरिद्रादि ७१ ल ११ हरिद्रा पथि पृथिवी० र अनेन रस्य लः
हेरोनवा ड्रमध्यात् रकारलोपः अनादौ द्वित्वं वा बायाहरिद्र-
योः इति डी प्रत्ययः लोकात् ११ अंत्यव्यं० सल्लुक् हलिद्दी दरि-
द्राक् दुर्गतौ दरिद्रा तिव् अनेन रस्य लः डेरो नवा रलोपः अ-
नादौ द्वित्वं या त्यादीनां तिश्दलिद्वाश् । दरिद्र अनेन रस्य लः
डेरो नवा रल्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः दलिद्दी । दारि-
द्र्य- अनेन र ल अधोमनयां यलोपः डेरोनवा रल्लुक् अनादौ
द्वित्वं ११ क्लीवे सम् दादिद् । हारिद्र- हारिद्रवायव्योत्खाता
हा ह अनेन र लः डेरोनवा रल्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः
हलिद्दी । युधिष्ठिर आदेयौजः ज उतोमुकलजुजयुं युधिष्ठिरे वा
धि धु खघथ० धस्य हः द्रस्यानुष्ट० द्रस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वि-
तीयपूर्व० ठ ट अनेन र लः ११ अतः सेडोः जुहुद्विलो । शिथिर
शषोः सः मेथिशिथिर० थ ढ । अनेन र ल अतः सेडोः सिद्धि-
लो । मुखर- खघथ० खस्य हः अनेन र लः ११ अतः सेडोः मु-
हलो । चरण- ११ अनेन र ल अतः सेडोः चलणो । वरुण क-
रण अनेन र लः अतः सेडोः वलुणो कलुणो । अंगार- पकां-
गार० अं इ अनेन रस्य लः ११ अतः सेडोः इंगालो । सत्कार-
कंगटडिति तल्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अनेन र ल अतः सेडोः स-
क्कालो । सुकुमार- नवा मयूखलवण० कुशब्देन सह उतत्वं सो
अनेन र ल सोमालो । किरात किराते चकस्य चः अनेन र ल क-
गचजेति तल्लुक् ११ अतः सेडोः चिल्लाड । परिखा- पाटि परुष-
मपरिधेति पस्य फः अनेन र ल खघथ० ख ह ११ अंत्यव्यं० स-
ल्लुक् फलिद्दी । परिघ- पाटि परुष परिधेति पस्य फः अनेन र
ल खघथ० ११ अतः सेडोः फलिद्दी । पारिजद्र पारिपरुषेति पस्य
फः अनेन र लः खघथ० ख ह ११ डेरो नवा रल्लुक् अनादौ द्वि-

त्वं ११ अतः सेडों: फाखिह्दो । कातर- वितस्ति वसति० तस्य
हः अनेन रस्य लः अतः सेडों: काहलो । रुग्ण- अनेन रस्य लः
शक्त मुक्तग्लस्य कः अनादौ द्वित्वं ११ लुक्को । अपघार- पो वः
सर्वत्र वलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन र ल ११ क्लीबे स्म मोनु०
अवदात्तं । अमर- सर्वत्र रलुक् अमरे सो वा मस्य मो अनेन र-
स्य लः अतः सेडों: जसलो । जठरा वोढः अनेन र लः ११ क्लीबे
स्म मोनु० जढत्तं । बठर- वोढः ठोढः अनेन र ल बढलो । नि-
धुर- दृस्यानुष्ट० दृस्य ठः अनादौ द्वित्वं अनेन र ल अतः सेडों:
निढलो । चरणकरण- ११ क्लीबे स्म मोनु० चरणकरणं । अमर
११ सर्वत्र रलुक् अतः सेडों: जमरो । बहुलाधिकारात् जठर ११
क्लीबे स्म मोनु० जठरं । बठर ११ अतः सेडों: बढरो । निधुर-
११ दृस्यानुष्ट० दृस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वठस्य टः ११
अतः सेडों: निढरो । आर्षे द्वादशांगघारे वा इति द्वयोर्विश्लेषं
कृत्वा वात् प्राग् लकारः लोकात् आर्षत्वाद्दस्य लः शषोः सः ह्रस्वः
संयोगे ह्रस्वः ११ अतः ए सौ पुंसि मागध्यां सिना सह एकारः
जुवालसंगे ॥ २५४ ॥

टीका भाषांतर. हरिद्रा विगेरे शब्दोना जोडाहरे वर्जित एवा रनो ल आय.
सं. हरिद्रा तेने पथि पृथिवी० चालता सूत्रे रनो ल आय. इरोनवा ए सूत्रथी द्र-
मां रदेला रनो लोप आय. पणी अनादौ द्वित्वं छायाहरिद्रयोः लोकात् अंत्य-
व्यंज० ए सूत्रोथी हरिदी रूप आय. सं. दरिद्रा ए धातु दुर्गतिमां प्रवर्त्ते तेने तिब्
प्रत्यय आधी रनो ल आय. द्रेरोनवा अनादौ द्वित्वं त्यादीनां ए सूत्रोथी दलिद्वाह
रूप आय. सं. दरिद्र तेने चालता सूत्रथी रनो ल आय. द्रेरोनवा अनादौ द्वित्वं
अतः सेडों: ए सूत्रोथी दरिद्रो रूप आय. सं. दारिद्र्य तेने चालता सूत्रथी रनो ल
आय. पणी अधोमनयां द्रेरो नवा अनादौ द्वित्वं क्लीबे स्म ए सूत्रोथी दालिहं
रूप आय. सं. हरिद्र तेने हरिद्रवायव्योत्खाता० चालता सूत्रे रनो ल आय. द्रेरो-
नवा अनादौ द्वित्वं अतः सेडों: ए सूत्रोथी हलिद्दो रूप आय. सं. युधिष्ठिर
तेने आदेर्योऽजः वतो मुकलजुजयुं युधिष्ठिरे वा स्वथ० दृस्यानुष्ट० अनादौ
द्वित्वं द्वितीय० चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडों: ए सूत्रोथी जुहुद्विलो
रूप आय. सं. शिथिर तेने शषोः सः मेथिशिथिर० चालता सूत्रे रनो ल आय.

अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सिढिलो रूप आय. सं. सुखर तेने खघथ० चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी मुहलो रूप आय. सं. चरण तेने चालता सूत्रथी र नो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी चलणो रूप आय. सं. वरुण करुण तेने चालता सूत्रथी रनो ल आय. अतः सेडोंः वलुणो कलुणो रूप आय. सं. अंगार तेने पकांगार० चालता सूत्रे र नो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी कं गालो रूप आय. सं. सत्कार तेने कगडड० अनादौ० चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सक्कालो रूप आय. सं. सुक्कुमार तेने नवामयूखलवण० ए सूत्रथी कु शब्द साथे ओकार आय. पढी चालता सूत्रे रनो ल आय. एटले सोमालो रूप आय. सं. किरात तेने किराते च ए सूत्रे क नो च आय. चालता सूत्रे रनो ल आय. कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी चिलाओ रूप आय. सं. परिखा तेने पाटिपरुषमपरिच० ए सूत्रे पनो फ आय. पढी चालता सूत्रे रनो ल आय. खघथ० अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी फलिहा रूप आय. सं. परिघ तेने पाटिपरुषपरिच० चालता सूत्रे रनो ल आय. खघथ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी फलिहो रूप आय. सं. पारिभद्र तेने पाटिपरुष० चालता सूत्रे रनो ल आय. खघथ० ब्रेरोनवा अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी फालिहो रूप आय. सं. कातर तेने वितस्तिवसति० ए सूत्रे तनो ह आय. चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी काहलो रूप आय. सं. रुग्ण तेने चालता सूत्रे र नो ल आय. शक्तमुक्तदष्ट० कः अनादौ० ए सूत्रोथी लुक्को रूप आय सं. अपद्धार तेने पोवः सर्वत्र बलुक् अनादौ० चालता सूत्रे रनो ल आय. क्लीबे सस् मोनु० अवदालं रूप आय. सं. भ्रमरः तेने सर्वत्र भ्रमरेसोवा ए सूत्रथी मनो मो आय. पढी चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी भसलो रूप आय. सं. जठर तेने वोढः चालता सूत्रे रनो ल आय. पढी क्लीबे सस् मोनु० ए सूत्रोथी जढलं रूप आय. सं. बठरः तेने वोढः ठोढः चालता सूत्रे रनो ल आय. एटले बढलो रूप आय. सं. निष्ठर तेने छस्यानुष्ट० अनादौ० चालता सूत्रे रनो ल आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी निष्ठुरो रूप आय. सं. चरण-करण तेने क्लीबे सस् मोनु० ए सूत्रोथी चरण-करणं रूप आय. सं. भ्रमर तेने सर्वत्र अतः सेडोंः ए सूत्रोथी भ्रमरो रूप आय. बहुल अधिकार ठे तेथी सं. जठर तेने क्लीबे सस् मोनु० ए सूत्रोथी जठरं रूप आय. सं. बठर तेने अतः सेडोंः ए सूत्रथी बढरो रूप आय. सं. निष्ठुर तेने छस्यानु अनादौ० द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निष्ठुरो रूप आय. आर्ष प्रयोगमां सं. द्वादशांग तेने ढारेवा ए सूत्रथी द अने व ने जुदा करी वनी पेहेला ङ कार आय. लोकात् अने आर्ष पणांथी ल नो ल आय. शषोः सः ह्रस्वः संयोगे पढी मागधीचापामां पुंलिगे सिसहित ए आय. एटले कुवालसंगे ए रूप आय. ॥३५४

॥ स्थूले लो रः ॥ २५५ ॥

स्थूले लस्य रो जवति ॥ थोरं ॥ कथं थूलजहो स्थूरस्य हरिद्रा-
दित्वे जविष्यति ॥

मूल भाषांतर. स्थूल शब्दना ल नो र आय. सं. स्थूल तेनुं थोरं रूप आय.
त्यारे स्थूलभद्रनुं थूरभद्रो केम आय ? त्यां स्थूर शब्दने ह्रदिद्रादौ लः ए सूत्रशी
ल कार अशे.

॥ दुंडिका ॥

स्थूल ११ ल ६१ र ११ स्थूल— कगटडेति सल्लुक् उंत्कुष्मांडी तू-
णीर— कूर्पर स्थूल इति थू थो अनेन लस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु०
थोरं स्थूरिजड कगटडेति सल्लुक् हरिद्रादौलः रस्य लः डेरोनवा
र लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः थूलजहो ॥ २५५ ॥

टीका भाषांतर. स्थूल शब्दना ल नो र आय. सं. स्थूल तेने कगटड ओत्कु-
ष्मांडी तूणीर० चालता सूत्रे ल नो र आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी थोरं
रूप आय. सं. स्थूरिभद्र तेने कगटड हरिद्रादौलः डेरोनवा अनादौ द्वित्वं
अतः सेडोंः ए सूत्रोशी थूलभद्रो रूप आय. ॥ २५५ ॥

लाहल-लांगल-लांगूले वादेर्णः ॥ २५६ ॥

एषु आदेर्लस्य णो वा जवति ॥ णाहलो । लाहलो ॥ णङ्गलं ।
लङ्गलं । णङ्गलं लङ्गलं लङ्गलं ॥

मूलभाषांतर. लाहल लांगल लांगूल शब्दना पेला ल नो विकल्पे ण आय.
सं. लाहल तेना णाहलो लाहलो एवा रूप आय. सं. लांगलं तेना णंगलं लंगलं
रूप आय. सं. लांगूल तेना णंगूलं लंगूलं एवां रूप आय. ॥ २५६ ॥

॥ दुंडिका ॥

लाहलश्च लांगलं च लांगूलं च लाहललांगललांगूलं तस्मिन्
११ वा ११ आदि ६१ ण ११ लाहल— अनेन वा लस्य णः ११
अतः सेडोंः णाहलो लाहलो । षष्ठ विशेषः लांगल अनेन लस्य
णः ह्रस्वः संयोगे ११ क्लीबे सम् मोनु० णंगलं लंगलं । लांगूल
अनेन वा लस्य णः ह्रस्वः संयोगे ११ क्लीबे सम् मोनु० लंगलं
लंगलं ॥ २५६ ॥

टीका भाषांतर. लाहल लांगल लांगल ए शब्दोना आदि लनो विकट्टे
ण आय. सं. लाहल तेने चाखता सूत्रथी लनो ण आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी
णाहलो लाहलो एवां रूप आय. लाहलनो अर्थ देशविशेष आय डे. सं. लांगल
तेने चाखता सूत्रथी लनो ण आय. इत्थः संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
णंगलं लंगलं एवां रूप आय. सं. लांगूल तेने चाखता सूत्रथी लनो ण आय
संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी णंगलं तथा लंगलं रूप आय. ॥ २५६ ॥

ललाटे च ॥ २५७ ॥

ललाटे च आदेर्लस्य णो जवति ॥ चकार आदेरनुवृत्त्यर्थः ॥
णिडालं । णडालं ॥

मूल भाषांतर. ललाट शब्दना आदि लनो ण आय. मूलमां च शब्दनुं ग्रहण
डे ते आदि लकारनी अनुवृत्तिने अर्थे डे. सं. ललाट तेनां णिडालं णडालं एवां
रूप आय. ॥ २५७ ॥

॥ दुंडिका ॥

ललाट ७१ च ११ ललाट अनेन वा लस्य णः पक्वांगार इति वा
ल ट ललाटे. लडोः इति व्यत्ययेन यणि टाल इति स्थिते टो डः ११
क्लीबे सम् मोनु० णिरालं णडालं ॥ २५७ ॥

टीका भाषांतर. ललाट शब्दना आदि लनो ण आय. सं. ललाट तेने चाखता
सूत्रथी विकट्टे लनो ण आय. पत्ती पक्वांगार ललाटे लडोः टो डः क्लीबे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी णिडालं णडालं रूप आय. ॥ २५७ ॥

शबरे वो मः ॥ २५८ ॥

शबरे बस्य मो जवति ॥ समरो ॥ २५८ ॥

मूल भाषांतर. शबर शब्दना बनो म आय. सं. शबर तेनुं समरो रूप
आय. ॥ २५८ ॥

॥ दुंडिका ॥

शबर ७१ ब ६१ म ११ शबर— शषोः सः अनेन बस्य मः अतः
सेडोः । समरो ॥ २५८ ॥

टीका भाषांतर. शबर शब्दना बनो म आय. सं. शबर तेने शषोः सः
चाखता सूत्रे बनो म आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी समरो रूप आय. ॥ २५८ ॥

स्वप्ननीव्योर्वा ॥ ३५ए ॥

अनयोर्वस्य मो वा जवति ॥ सिमिणो । सिबिणो । नीमी नीवी ॥ ३५ए ॥

मूल भाषांतर. स्वप्न अने नीवी शब्दना बनो विकल्पे म आय. सं. स्वप्नः तेनां सिमिणो सिबिणो रूप आय. सं. नीवी तेना नीमी नीवी एवां रूप आय. ॥ ३५ए ॥

॥ दुंदिका ॥

स्वप्नश्च नीवी च स्वप्ननीव्यौ तयोः ३२ वा ११ स्वप्न सर्वत्र व-
लुक् इः स्वप्नादौ इ आगमः लोकात् सि पनयोर्विश्लेषं कृत्वा पो वः
पस्य वः स्वप्ने नात् इकारागमः वि अनेन वा व म सर्वत्र वलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः सिमिणो सिबिणो । नीवी अनेन
वा वस्य मः ११ अंत्यव्यं० सलुक् ॥ नीमी नीवी ॥ ३५ए ॥

टीका भाषांतर. स्वप्न अने नीवी शब्दना बनो विकल्पे म आय. सं. स्वप्न तेने सर्वत्र इः स्वप्नादौ लोकात् ए अने न् ने जुदा करी पो वः ए सूत्रशी पनो व आय. अने स्वप्न शब्दना न् नी पेहेला इकार आगम आय. पढी चालता सूत्रे विकल्पे ब-
नो म आय. पढी सर्वत्र अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोशी सिमिणो सिबिणो एवां
रूप आय. सं. नीवी तेने चालता सूत्रे विकल्पे व नो म आय. पढी अंत्यव्यं० ए सू-
त्रशी नीमी तथा नीवी एवां रूप आय. ॥ ३५ए ॥

शषोः सः ॥ ३६० ॥

शकारषकारेयोः सो जवति ॥ श । सहो । कुसो । निसंसो ।
वंसो । सामा । सुद्धं । दस । सोह्ह । विसह्ह ॥ ष । सण्डो । नि-
सहो । कसाळ । घोसह्ह ॥ उजयोरपि । सेसो । विसेसो ॥ ३६० ॥

मूल भाषांतर. शकार अने षकारनो स आय. श नाछदा— सं. शब्द तेनुं सहो आय. सं. कुश तेनुं कुसो आय. सं. वसंस तेनुं निसंसो आय. सं. वंस तेनुं वंसो आय. सं. इयामा तेनुं सामा आय. सं. शुद्ध तेनुं सुद्धं आय. सं. दश तेनुं दस आय. सं. शोभते तेनुं सोह्ह आय. सं. विशति तेनुं विसह्ह आय. ष ना-
छदा— सं. षण्डः तेनुं सण्डो आय. सं. निषक तेनुं निसहो आय. सं. कषाय तेनुं कसओ आय. सं. घोषति तेनुं घोसह्ह आय. एक शब्दमां वे श के ष होय तोपण
आय. सं. शेष तेनुं सेसो आय. सं. विशेष तेनुं विसेसो आय.

॥ टुंडिका ॥

शश्च षश्च शषौ तयोः ७२ स ११ शब्द अनेन श स सर्वत्र बलुक्
अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः सदो । कुश ११ अनेन श स ११
अतः सेडोः कुसो । नृसंश कृतोऽत् नृ न अनेन श स ११ अतः
सेडोः नसंसो । वंश ११ अनेन श स अतः सेडोः वंसो श्यामा-
११ अधोमनयां यलुक् अनेन श स अंत्यव्यं सलुक् सामा शुद्ध
११ अनेन श स क्लीबे सम् मोनु सुद्ध । दश- १३ अनेन श स
जसशसोर्लुक् लोपः दस । शोभते- अनेन श स खघथं नस्य
हः त्यादीनां ति इ सोहइ । विशति अनेन श स त्यादीनां तिइ
विसइ षण्ड अनेन ष स ११ ढोरुः अतः सेडोः सण्डो । नि-षक-
११ निकषस्फटिकचिकुरेहः कस्य हः अनेन ष स कगचजेति
कलुक् अतः सेडोः निसहो । कषाय अनेन ष स कगचजेति
यलुक् ११ अतः सेडोः कसाड । घोषति अनेन ष स त्यादीनां ति
इ घोसइ । शेष अनेन शषोः सः अतः सेडोः सेसो । विशेष-
अनेन शषोः सः अतः सेडोः विसेसो ॥ १६० ॥

टीका भाषांतर. श अने ष नो स आय. सं. शब्द तेने चालता सूत्रथी शनो
स आय. सर्वत्र अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रथी सदो रूप आय. सं. कुश तेने
चालता सूत्रथी शनो स आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी कुसो आय. सं. नृसंश तेने
कृतोऽत् चालता सूत्रे शनो स आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी नसंसो रूप
आय. सं. वंश तेने चालता सूत्रथी श नो स आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी वंसो
रूप आय. सं. श्यामा तेने अधोमनयां चालता सूत्रे शनो स आय. अंत्यव्यंजनं
ए सूत्रथी सामा रूप आय. सं. शुद्ध तेने चालता सूत्रे शनो स आय. क्लीबे सम्
मोनु ए सूत्रथी सुद्ध रूप आय. सं. दश तेने चालता सूत्रथी शनो स आय. पढी
जसशसोर्लुक् ए सूत्रथी दस एवु रूप आय. सं. शोभते तेने चालता सूत्रे शनो स
आय. खघथं त्यादीनां ए सूत्रथी सोहइ रूप आय. सं. विशति तेने चालता सूत्रे
शनो स आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रथी विसइ रूप आय. सं. षण्ड तेने चालता
सूत्रे षनो स आय. ढ नो ढ आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी सण्डो रूप आय.
१. निषक तेने निकषस्फटिकचिकुरे हः चालता सूत्रे षनो स आय. कगचज अतः

सेढों: ए सूत्रोष्ठी निसहो रूप आय. सं. कषाय तेने चाखता सूत्रोष्ठी षनो स आय. कगचज अतः सेढों: ए सूत्रोष्ठी कसाओ रूप आय. सं. घोषति तेने चाखता सूत्रे षनो स आय. त्यादीनां ए सूत्रोष्ठी घोसइ रूप आय. सं. शेष तेने चाखता सूत्रे वने श तथा षनो स आय. अतः सेढों: ए सूत्रोष्ठी सेसो रूप आय. सं. विशेष तेने चाखता सूत्रोष्ठी वने श ष नो स आय पढी अतः सेढों: ए सूत्रोष्ठी विसेसो रूप आय. ॥ २६० ॥

स्तुषायां एहो न वा ॥ २६१ ॥

स्तुषाशब्दे षस्य एहः णकाराक्रांतो हो वा जवति ॥ सुणहा सुसा ॥ २६१ ॥

मूल भाषांतर. स्तुषा शब्दना ष नो विकल्पे एह आय. एदळे णकारयुक्त ह आय. सं. स्तुषा तेना सुणहा तथा सुसा एवां रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

स्तुषा ३१ एह ११ नवा ११ स्तुषा- अधोमनयां नलोपः सु अ-
नेन वा षस्य एह ११ अंत्यव्यंजं सलुक् सुणह । पढे स्तुषा अ-
धोमनयां नलुक् शषोः सः षस्य सः ११ अंत्यव्यंजं सलुक् सुसा

टीका भाषांतर. स्तुषा शब्दना ष नो एह विकल्पे आय. सं. स्तुषा तेने अधो-
मनयां नलुक् चाखता सूत्रे विकल्पे ष नो एह आय. अंत्यव्यंजं सलुक् ए सूत्रोष्ठी
सुणहा रूप आय. बीजे पढे स्तुषा तेने अधोमनयां शषोः सः अंत्यव्यंजं ए
सूत्रोष्ठी सुसा रूप आय. ॥ २६१ ॥

दश पाषाणे हः ॥ २६२ ॥

दशन्शब्दे पाषाणशब्दे च शषोर्यथादर्शनं हो वा जवति ॥ द-
ह-मुहो दस-मुहो । दह-बलो दस-बलो दह-रहो । दस-रहो ।
दह दस । एआरह । बारह । तेरह । पाहाणो । पासाणो ॥

मूल भाषांतर. दशन् तथा पाषाण शब्दना श अने ष नो अनुक्रमे विकल्पे ह
आय. सं. दशमुख तेनां दह-मुहो दस-मुहो एवां रूप आय. सं. दश-बल तेनां
दह-बलो दस-बलो एवां रूप आय. सं. दशरथ तेनां दह-रहो दसरहो एवां रूप
आय. सं. दश तेनां दह दस एवां रूप आय. सं. एकादश तेनुं एआरह एतुं रूप
आय. सं. द्वादश तेनुं बारह रूप आय. सं. त्रयोदश तेनुं तेरह रूप आय. सं. पा-
षाण तेनुं पाहाणो तथा पासाणो रूप आय. ॥ २६२ ॥

॥ तुंटिका ॥

दश च पाषाणश्च दशपाषाणं तस्मिन् ११ ह ११ दशमुख- अ-
नेन वा शस्य ह खघथ० ख ह ११ अतः सेडों: दह-मुहो । पक्षे
दशमुख- शषो: स: खघथ० ख ह दसमुहो दशबल- दशब-
लानि आगमप्रसिद्धानि द्वांत्यादीनि अस्य दशबल: अनेन वा श
ह बोव: बस्य व: ११ अतः सेडों: दहबलो पक्षे शषो: स: बो व:
अतः सेडों: दसबलो । दशरथ- अनेन श ह खघथ० यस्य ह:
११ अतः सेडों: दहरहो पक्षे दशरथ शषो: स: खघथ० थ ह
अतः सेडों: दसरहो । दश- अनेन वा श ह दह पक्षे दस ए-
कादश कगचजेति क्लृक् संख्या गद्गदे र: दस्य र अनेन शस्य
ह: एआरह । द्वादश- कगटडेति दलुक् संख्यागद्गदे र: दस्य
र: अनेन शस्य ह: वारह । त्रयोदश त्रयोदशादौ स्वरस्य इति
त्रयोस्थाने ते संख्यागद्गदे र: दस्य र: अनेन शस्य ह तेरह ।
दशादयः शब्दाः संस्कृतसिद्धा ज्ञातव्याः अन्यथा जसशसू-
सिद्धामि दीर्घः इति दीर्घः स्यात् । पाषाण- अनेन वा यस्य ह:
११ पाहाणो । पक्षे पाषाण- शषो: स: ११ अतः सेडों: पा-
साणो ॥ ३६३ ॥

टीका भाषांतर. दशान् अने पाषाण शब्दना श तथा प नो अनुक्रमे विकल्पे
ह् आय. सं. दशमुख- तेने चालता सूत्रथी श नो ह् आय. खघथ० अतः सेडों:
ए सूत्रथी दह-मुहो रूप आय. बीजे पक्षे सं. दशमुख तेने शषो: स: खघथ०
ए सूत्रथी दसमुहो रूप आय. सं. दशबल एटले जेने शाख प्रसिद्ध एवा क्षमा विगेरे
दशबल होय ते तेने चालता सूत्रथी श नो ह् आय. बोव: ए सूत्रथी ब नो व आय.
पढी अतः सेडों: ए सूत्रथी दहबलो रूप आय. बीजे पक्षे दशबल तेने शषो: स:
बोव: अतः सेडों: ए सूत्रथी दसबलो रूप आय. सं. दशरथ तेने चालता सूत्रथी
श नो ह् आय. पढी खघथ० अतः सेडों: ए सूत्रथी दहरहो आय. बीजे पक्षे
दशरथ तेने शषो: स: खघथ० अतः सेडों: ए सूत्रथी दसरहो रूप आय. सं.
दश तेने चालता सूत्रथी श नो ह् आय. एटले दह रूप आय. बीजे पक्षे दस एहं
रूप आय. सं. एकादश तेने कगचज संख्यागद्गदेर: ए सूत्रथी द नो र आय. पढी
चालता सूत्रथी श नो ह् आय. एटले एआरह रूप आय. सं. द्वादश तेने कगटड

संख्यागद्गदे रः चाखता सूत्रे श नो ह् आय. एट्ळे बारह रूप आय. सं. त्रयोदश तेने त्रयोदशादौ खरस्य ए सूत्रथी त्रयो ने स्थाने ते आय. पढी संख्यागद्गदे रः चाखता सूत्रे श नो ह् आय. एट्ळे तेरह रूप आय. अहिं दश विगेरे शब्दो संस्कृत प्रमाणे सिद्ध थयेला जाणवा. नहीं तो जसूससडसि० ए सूत्रथी दीर्घ आय. सं. पाषाण तेने चाखता सूत्रथी ष नो ह् आय. एट्ळे पाहाणो रूप आय. विकटपपद्दे सं. पाषाण तेने शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पासाणो रूप आय. ॥ १६१ ॥

दिवसे सः ॥ १६२ ॥

दिवसे सस्य हो वा जवति ॥ दिवहो । दिवसो ॥

मूल भाषांतर. दिवस शब्दना स नो विकट्ये ह् आय. सं. दिवस तेनां दिवहो तथा दिवसो एवां रूप आय. ॥ १६२ ॥

॥ टुंडिका ॥

दिवस ७१ स ११ दिवस— अनेन वा सस्य ह् अतः सेडोंः दिवहो । पद्दे दिवसः ११ अतः सेडोंः दिवसो ॥

टीका भाषांतर. दिवस शब्दना स नो विकट्ये ह् आय. सं. दिवस तेने चाखता सूत्रथी विकट्ये स नो ह् आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी दिवहो आय. विकट्य पद्दे सं. दिवस तेने अतः सेडोंः ए सूत्रथी दिवसो आय. ॥ १६३ ॥

हो धोनुस्वारात् ॥ १६४ ॥

अनुस्वारात्परस्य हस्य धो वा जवति ॥ सिंघो । सीहो ॥ संहारो ।

संहारो । कचिदननुस्वारादपि दाहः । दाघो ॥ १६४ ॥

मूल भाषांतर. अनुस्वारनी पढी आवेला ह् मो विकट्ये घ आय. सं. सिंघ तेना सिंघो सीहो एवां रूप आय. सं. संहार तेना संहारो संहारो रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

ह् ६१ घ ११ अनुस्वार ५१ सिंघ अनेन ह् घ ११ अतः सेडोंः सिंघो पद्दे सिंघ— मांसादेर्वा अनुस्वारलोपः ईर्जिब्हासिंहत्रि-
शत्या स सी ११ अतः सेडोंः सीहो । संहार अनेन हस्य घः ११
अतः सेडोंः संहारो संहारो । कचिदननुस्वारात् घत्वं यथा दाह
अनेन वा हस्य घः अतः सेडोंः दाघो पद्दे दाहो ॥ १६४ ॥

टीका भाषांतर. अनुस्वार पढी आवेला ह् नो विकट्ये घ आय. सं. सिंघ तेने चाखता सूत्रथी ह् नो घ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी सिंघो आय. पद्दे सिंघ तेने

मांसादेर्वा अनुस्वारलोपः ईर्जिब्हा सिंह त्रिंशत् अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सीहो रूप आय. सं. संहार तेने चालता सूत्रथी ह नो घ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी संघारो संहारो एवां रूप आय. कोइ ठेकाणे अनुस्वार शिवाय पण घ आय ठे जेम-सं. दाह तेने आ सूत्रथी ह नो घ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी दाघो अने बीजे पहे दाहो एवां रूप आय. ॥ ३६४ ॥

षट्-शमी-शाव-सुधा-सप्तपर्णेष्वाद्देश ॥ ३६५ ॥

एषु आदेर्वर्णस्य ठो जवति ॥ ठठो । ठठी । ठप्पठ । ठंमुहो ।

ठमी । ठावो । ठुहा । ठत्तिवणो ॥

मूल भाषांतर. षट् शमी शाव सुधा अने सप्तपर्ण ए शब्दोना आदि अक्षर नो छ आय. सं. षट् तेनुं छटो आय. सं. षठी तेनुं छठी आय. सं. षट्पद तेनुं छप्पठो आय. सं. षण्मुख तेनुं ठंमुहो आय. सं. शमी तेनुं ठमी आय. सं. शाव तेनुं ठावो आय. सं. सुधा तेनुं ठुहा आय. सं. सप्तपर्ण तेनुं ठत्तिवणो आय.

॥ टुंडिका ॥

षट् च शमी च शावश्च सुधा च सप्तपर्णश्च षट्शमीसुधासप्त-
पर्णाः तेषु— बहुवचन षट् शब्दस्य प्रत्ययांतस्यापि ग्रहणार्थ आ-
दि ६१ ठ ११ पक्षां पूरणः षट्ः षट्—कति-कतिपयात् यद् प्रत्ययः
षतवर्गस्य ठ वर्गं षवर्गं यद् षट् संयोगे ष षट् अनेन षस्य ठ
इत्यानुष्ट ठ अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं यस्य ट ११ अतः सेडोंः
ठठो षठी— ठठ पूर्ववत् अण्डेकणजज्जुटितात् इति डी प्रत्ययः
लुक् उभय्याद्लुक् लोकात् अंत्यव्यं सल्लुक् ठठी । षट्पद अनेन
षस्य ठः कगटडेति द्वलुक् अनादौ द्वित्वं प्प कगचजेति द्वलुक्
११ अतः सेडोंः ठप्पठ षण्मुख— अनेन षस्य ठ कणनो व्यंजनेण
अनुस्वारः खघथधजां खस्य हः ११ अतः सेडोंः ठंमुहो ।
सप्तपर्ण— ११ अनेन ठ अंत्यव्यंजं सल्लुक् ठमी ठावो ठुहा
ठत्तिवणो ॥ ३६५ ॥

टीका भाषांतर. षट् शमी शाव सुधा अने सप्तपर्ण शब्दना आदिर्वर्णनो छ आय. आदिं बहुवचनवाला पप् शब्दनुं बहुवचन लीधुं ठे ते प्रत्ययांतना ग्रहणने माटे ठे. ठनी संख्या पूरे ते पष्ठ कहेवाय. सं. षट् तेने कतिकतिपयात् यद् प्रत्ययः ए सूत्रे यद् प्र-
त्यय आवे पठी षतवर्गस्य छवर्गषवर्गः अने ष तथा ट ने योगे ष्ट आय. एटले षष्ट

आय. पढी आ चाखता सूत्रे ष नो छ आय. ष छस्यानुष्ट० अनादौ द्वित्वं द्वितीय०
अतः सेढों: ए सूत्रोष्ठी छठो रूप आय. सं. षष्ठी तेने पूर्ववत् छ नो उ आय. पढी
अण्डेकण्णञ्जस्रटितात् ए सूत्रोष्ठी डी प्रत्यय आवे लुक् आय. लोकात् अंत्यव्यं
सलुक् अइ छठी रूप आय. सं. बट्पद तेने चाखता सूत्रोष्ठी ष नो छ आय. कगटड
अनादौ द्वित्वं कगचज अतः सेढों: ए सूत्रोष्ठी छप्पओ रूप आय. सं. षण्मुख
तेने चाखता सूत्रोष्ठी ष नो छ आय. झणनोव्यंजनेण अनुस्वारः खघथ० अतः सेढों:
ए सूत्रोष्ठी छंमुहो रूप आय. सं. सप्तपर्ण तेने चाखता सूत्रोष्ठी छ आय. पढी
अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी छमी छावो छुहा छत्तिवणो एवां रूप आय. ॥ १६५ ॥

शिरायां वा ॥ १६६ ॥

शिराशब्दे आदेशो वा जवति ॥ िरा सिरा ॥

मूल भाषांतर. शिराशब्दना आदि अक्षरनो विकल्पे छ आय. सं. शिरा
तेनां िरा सिरा एवा रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

शिरा ७१ वा ११ शिरा अनेन वा शस्य ङः अंत्यव्यं० सलुक्
िरा सिरा ॥ १६६ ॥

टीका भाषांतर. शिराशब्दना आदि अक्षरनो विकल्पे छ आय. सं. शिरा तेने
चाखता सूत्रोष्ठी विकल्पे श नो छ आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी िरा सिरा
एवां रूप आय. ॥ १६६ ॥

लुग् भाजन-दनुज-राजकुले जः सस्वरस्य न वा ॥ १६७ ॥

एषु सस्वरजकारस्य लुग् वा जवति ॥ जाणं जायणं । दणु-वहो ।
दणुअ-वहो । राउलं राय-उलं ॥

मूल भाषांतर. भाजन दनुज राजकुल ए शब्दोना स्वरसहित जनो विकल्पे
लुक् आय. सं. भाजनं तेनुं भाणं भायणं एवां रूप आय. सं. दनुजवध तेनां
दणुवहो दणुअ-वहो एवां रूप आय. सं. राजकुलं तेनां राउलं राय-उलं एवां
रूप आय. ॥ १६७ ॥

॥ दुंडिका ॥

लुक् ११ भाजनं च दनुजश्च राजकुलं च भाजनदनुजराजकुलं
तस्मिन् ७१ ज ६१ सस्वर ६१ न ११ वा ११ भाजन- अनेन वा
जलुक् नोणः ११ ह्रीवे सम् मोलु० जाणं पढे भाजन- कगच-

जेति जलुक् अवर्णो अ य नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० जायणं ।
 दनुजवध- अनेन वा जलुक् दणुवहो पक्षे कगचजेति जलुक्
 खघथ० धस्य हः ११ अतः सेडोः दणुअ-वहो । राजकुल- अ-
 नेन जलुक् कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० राउलं । रा-
 जकुल- कगचजेति कजयोर्लुक् अवर्णो क्लीबे सम् राज-उलं १६९

टीका भाषांतर. भाजन दनुज राजकुल ए शब्दोना स्वरसहित जनो विकल्पे
 लुक् आय. सं. जाजन- तेने चालता सूत्रधी विकल्पे जनो लुक् आय. नोणः क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोधी भाणं रूप आय. पक्षे भाजन तेने कगचज अवर्णो नोणः
 क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोधी भायणं रूप आय. सं. दनुजवध तेने चालता सूत्रधी
 विकल्पे जनो लुक् आय. एदळे दणुवहो आय. बीजे पक्षे कगचज० खघथ० अतः
 सेडोः ए सूत्रोधी दणुअ-वहो रूप आय. सं. राज-कुल तेने चालता सूत्रधी ज नो
 लुक् आय. कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोधी राउलं रूप आय. बीजे पक्षे
 राजकुल तेने कगचज० अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोधी राय-उल रूप आय.

व्याकरण-प्राकारागते कगोः ॥ १६८ ॥

एषु को गश्च सस्वरस्य लुग् वा ज्वति ॥ वारणं वायरणं । पारो
 पायारो ॥ आउ आगउ ॥

मूल भाषांतर. व्याकरण प्राकार आगत ए शब्दोना स्वरसहित क अने
 गनो विकल्पे लुक् आय. सं. व्याकरणं तेनुं वारणं अने वायरणं रूप आय. सं.
 प्राकार तेनां पारो पायारो रूप आय. सं. आगत तेनां आओ आगओ रूप
 आय. ॥ १६८ ॥

॥ टुंडिका ॥

व्याकरणं च प्राकारश्च आगतश्च व्याकरणप्राकारागतं तस्मिन्
 क च गु च कगौ तयोः व्याकरण अधोमनयां यलुक् अनेन वा
 कस्य लुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० वारणं । पक्षे व्याकरण- अधो-
 मनयां यलुक् कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम्
 मोनु० वायरणं प्राकार- सर्वत्र रलुक् अनेन कलुक् ११ अतः से-
 डोः पारो । पक्षे प्राकार- सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक् अव-

णो० अ य ११ अतः सेडोः पायारो । आगतः अनेन ग्लुक् कग-
चजेति तलुक् ११ अतः सेडोः आउ पदे आगउ ॥ ३६७ ॥

टीका भाषांतर. व्याकरण प्राकार आगत ए शब्दोना स्वरसहित क अने
गनो विकल्पे लुक् आय. सं. व्याकरण तेने अधोमनयां चाखता सूत्रे विकल्पे क-
नो लुक् आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोधी वारणं रूप आय. पदे व्याकरण तेने
अधोमनयां कगचज० अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोधी वायरणं रूप आय.
सं. प्राकार तेने सर्वत्र चाखता सूत्रे कनो लुक् आय. अतः सेडोः ए सूत्रोधी पारो
रूप आय. पदे प्राकार तेने सर्वत्र कगचज अवर्णो० अतः सेडोः ए सूत्रोधी
आओ रूप आय. अने पदे आगओ रूप आय. ॥ ३६७ ॥

किसलय-कालायस-हृदये यः ॥ ३६८ ॥

एषु सस्वरयकारस्य लुग् वा जवति ॥ किसलं किसलयं । का-
लासं कालायसं । महणव-समा सहिआ । जाखा ते सहिअ
एहिं घेप्पन्ति । निसमएडप्पिअ- हिसस्स हिअयं ॥

मूल भाषांतर. किसलय कालायस हृदय ए शब्दोमां स्वरसहित यकारनो
विकल्पे लुक् आय. सं. किसलय तेनां किसलं किसलयं एवां रूप आय. सं. काला-
यस तेनां कालासं कालायसं रूप आय. सं. महार्णव समाः सहृदयाः तेनुं
महणव-समा सहिआ एडुं रूप आय. सं. यस्मिन् ते सहृदयैर्गृह्यंते तेनुं जाखा ते
सहिअ एहिं घेप्पन्ति । सं. निशमनार्पितहृदयस्य हृदयं तेनुं निसमएडप्पिअ-हिअस्स
हिअयं ॥ ३६८ ॥

॥ टुंठिका ॥

किसलयं च कालायसं च हृदयं च किसलयकालायसहृदयं त-
स्मिन् ७१ य ६१ किसलय- अनेन वा यस्य लुक् ११ क्लीबे सम्
मोनु० किसलं किसलयं । कालायस- अनेन यलुक् ११ क्लीबे
सम् मोनु० कालासं कालायसं । महार्णवसम १३ इस्वः संयोगे हा
ह सर्वत्र रलुक् जसशस् ङसिद्धामि दीर्घः समा जसशसलुक् मह-
णव-समा । सहृदय अनेन यलुक् श्लुपादौ ह हि कगचजेति
दलुक् १३ जसशसदीर्घः जसशसोर्लुक् सहिआ । सहृदयाः महा-
र्णवसमा इत्यर्थः । यद् ७१ आदेर्योजः अंत्यव्यं दलुक् डेडादेडाला०

लोकात् जाला तद् १३ अंत्यव्यं० दलुक् अतः सर्वादेः जसस्थाने
एते सहृदय जिस इत्कृपादौ ह हि कगचजेति दययोर्लुक् जि-
सोहि सहिअएहि । गृहीशपादाने गृह वर्त्तति बहुष्वाद्यस्य अंति-
स्थाने ति क्यशतिक्य प्र० गृहेर्घेप्पः गृहस्थाने घेप्पः क्यलुक् घे-
प्पंति यदा सहृदयैस्ते गुणा गृह्यंते इत्यर्थः । निशमने श्रवणे अ-
र्पितं हृदयं येन स निशमनार्पितहृदयः तस्य शषोः सः नोणः
वाप्पौ इति अर्पे आकारस्य उत्वं लुक् णस्य लुक् सर्वत्र रलुक्
कगचजेति तलुक् इत्कृपादौ ह हि कगचजेति दलुक् अनेन य-
लुक् ६१ ङसस्स नीसमण प्पिअहिअस्स हृदय इत्कृपादौ ह हि
कगचजेति दलुक् ११ क्लीबे सम् हिअयं ॥ ३६ए ॥

टीका भाषांतर. किसलय कालायस हृदय ए शब्दोना स्वरसहित य नो विकल्पे
लुक् आय. सं. किसलय तेने चालता सूत्रोथी विकल्पे यनो लुक् आय. क्लीबे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी किसलं किसलयं एवां रूप आय. सं. कालायस तेने चालता
सूत्रोथी य नो लुक् आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कालासं कालायसं रूप
आय. सं. महार्णवसम तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र जसशसङ्गसिद्धामिदीर्घः जस-
शसलुक् ए सूत्रोथी महर्णव-समा एवं रूप आय. सं. सहृदय तेने चालता सूत्रोथी
य नो लुक् आय. इत्कृपादौ० कगचज० जसशस दीर्घः जसशसोर्लुक् ए सूत्रोथी
सहिआ रूप आय. ए सर्व पदनो अर्थ एवो ठे के, समान हृदयवाला रसिक पुरुषो
मोटा समुद्र जेवा ठे. सं. यद् तेने आदेर्योजः अंत्यव्यं० डेडीहेडाला लोकात् ए
सूत्रोथी जाला रूप आय. सं. तद् तेने अंत्यव्यं० अतः सर्वादेः ए सूत्रोथी ते रूप
आय. सं. सहृदय तेने भिस प्रत्यय आवे पढी इत्कृपादौ कगचज भिसो हि ए
सूत्रोथी सहिअ एहि एवं रूप आय. सं. गृह धातु ग्रहण करवामां प्रवर्त्ते तेने वर्त्त०
ए सूत्रोथी अंति आवे पढी बहुष्वाद्यस्य० कमशतिक्य प्रत्यय आवे गृहेर्घेप्पः ए
सूत्रे गृहने स्थाने घेप्प आदेश आय. क्य नो लुक् आय. पढी घेप्पंति एवं रूप आय.
तेनो एवो अर्थ ठे के, न्यारे समान हृदयवाला रसिक पुरुषोथी ते गुणो ग्रहण कराय ठे.
सं. निशमनार्पितहृदयस्य पटले जेणे पोतानुं हृदय श्रवण करवामां अर्पण करेलुं ठे.
ते अहिं शषोः सः नोणः वाप्पौ अर्पिधातुना आकारनो उ आय. लुक् ण नो लुक्
आय. सर्वत्र कगचज० इत्कृपादौ० कगचज दलुक् चालता सूत्रे य नो लुक् आय.
पढी पढीना एकवचनमां ङसस्स ए सूत्रागी निसमणप्पिअहिअस्स एवं रूप
आय. सं. हृदय तन इत्कृपादौ कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी हिअयं रूप आय. ३६ए

डुर्गादेव्युडुम्बर-पादपतन-पादपीठेन्तर्दः ॥ २७० ॥

एषु सस्वरस्य दकारस्य अंतर्मध्ये वर्त्तमानस्य लुक् वा जवति ॥
डुग्गा-वी । डुग्गा-एवी । उम्बरो । उडुम्बरो । पा-वडणं । पाय-
वडणं । पा-वीढं । पाय-वीढं ॥ अंतरिति किम् । डुर्गादेव्यामा-
दौ माचूत् ॥ २७० ॥

मूल भाषांतर. डुर्गादेवी उडुम्बर पादपतन पादपीठ ए शब्दोनी अंदर रहे-
छा द नो विकल्पे लुक् आय. सं. डुर्गादेवी तेनां डुग्गा-वी डुग्गा-एवी एवा रूप
आय. सं. उडुम्बर तेनां उम्बरो उडुम्बरो एवा रूप आय. सं. पाद-पतन- तेनां
पा-वडणं पाय-वडणं रूप आय. सं. पादपीठ तेनां पा-वीढं पाय-वीढं रूप आय.
मूलमां अंतरनुं ग्रहण ठे तेषी डुर्गादेवी ए रूपमां आदि रहेछा दकारमां न आय. २७०

॥ हुंढिका ॥

डुर्गादेवी च उडुम्बरश्च पादपतनं च पादपीठं च डुर्गादेव्युडुम्बर-
पादपतनपादपीठं तस्मिन् ७१ अंतर ७१ द ६१ डुर्गादेवी सर्वत्रर-
लुक् अनेन ॥ वा दलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् डुग्गावी पक्षे डु-
र्गादेवी सर्वत्र रलुक् कगचजेति दलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् डु-
ग्गाएवि । उडुम्बर- अनेन वा दलुक् ११ अतः सेडोः उम्बरो ।
पक्षे कगचजेति दलुक् ११ अतः सेडोः उडुम्बरो । पाद-पतन अने-
न वा सस्वरस्य दस्य लुक् पोवः शतोऽपतो ङः तस्य ङः नोणः ११
ह्नीबे स्म मोनु० पावडणं पक्षे कगचजेति दलुक् अवर्णो अ य पो-
वः शतोपतो ङः तस्य ङः नोणः ह्नीबे स्म मोनु० पायवडणं । पा-
दपीठ अनेन दलुक् पोवः ठोढः ११ ह्नीबे स्म मोनु० पा-विढं ।
पक्षे कगचजेतिदलुक् अवर्णो अ य पोवः ठोढः ११ ह्नीबे स्म
मोनु० पाय-वीढं ॥ २७० ॥

टीका भाषांतर. डुर्गादेवी उडुम्बर पादपतन पादपीठ ए शब्दोनी अंदर रहे-
छा द नो विकल्पे लुक् आय. सं. डुर्गादेवी तेने सर्वत्र चाखता सूत्रे विकल्पे दनो
लुक् आय. अंत्यव्यं ए सूत्रोथी डुग्गा-वी आय. पक्षे सं. डुर्गा-देवी तेने सर्व-
त्र कगचज अंत्यव्यं ए सूत्रोथी डुग्गा-एवी एवं रूप आय. सं. उडुम्बर तेने चाख-
ता सूत्रोथी विकल्पे दनो लुक् आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी उम्बरो रूप आय

पद्मे कगचज० अतः सेढोः ए सूत्रोष्ठी उडम्बरो रूप आय. सं. पाद-पतन तेने चालता सूत्रोष्ठी स्वरसहित द नो लुक् आय. पोवः शदपतो ङः नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी पावडणं रूप आय. पद्मे कगचज० अवर्णो० पोवः शतोऽपतो ङः नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी पायवडणं रूप आय. सं. पादपीठ तेने चालता सूत्रोष्ठी द नो लुक् आय. पोवः ठोढः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी पा-वीढं रूप आय. पद्मे कगचज० अवर्णो० पो वः ठोढः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी पाय-वीढं रूप आय. ॥ २७० ॥

यावत्तावज्जीवितावर्त्तमानावट-प्रावारक-देवकुलैवमेवे वः ॥ २७१ ॥

यावदादिषु सस्वरवकारस्यान्तर्वर्त्तमानस्य लुग् वा जवति ॥ जी जी-
ब । ताताव । जीअं जीवीअं । अत्तमाणो आवत्तमाणो । अडो
अवडो । पारळ पावारळ । दे-उळं देव-उळं । एमेव एवमेव ॥
अंतरित्येव । एवमेवेन्त्यस्य न जवति ॥ २७१ ॥

मूल भाषांतर. यावत् तावत् जीवित आवर्त्तमान अवट प्रावारक देवकुल
एवमेव ए शब्दोनी अंदर रहेला वनो विकल्पे लुक् आय. सं. यावत् तेनां जी
जीव एवां रूप आय. सं. तावत् तेनां ता ताव रूप आय. सं. जीवित तेनां जीअं
जीविअं एवां रूप आय. सं. आवर्त्तमान तेनां अत्तमाणो आवत्तमाणो एवां
रूप आय. सं. अवट तेनां अडो अवडो रूप आय. सं. प्रावारक तेनां पारओ
पावारओ रूप आय. सं. देवकुलं तेनां दे-उळं देव-उळं रूप आय. सं. एवमेव तेनां
एमेव एवमेव एवां रूप आय. मूलमां अंतर् शब्दनुं ग्रहण ङे तेथी सं. एवमेव श-
ब्दना अंत्य व नो लुक् न आय. ॥ २७१ ॥

॥ टुंडिका ॥

यावच्च तावच्च जीवितं च आवर्त्तमानश्च अवटश्च प्रावारकश्च देव-
कुलं च एवमेवश्च यावत्तावज्जीवितवर्त्तमानावट-प्रावारक-देवकु-
लैवमेवं तस्मिन् ७१ व ६१ यावत् आदेर्योजः अनेन वा सस्व-
रस्य वल्लुक् अंत्यव्यं० तल्लुक् ११ अंत्यव्यं० सल्लुक् जी । पद्मे या-
वत् आदेर्योजः अंत्यव्यंजन० तल्लुक् ११ अंत्यव्यं० सल्लुक् जीव ।
तावत् पूर्ववत् अनेन वल्लुक् ११ अंत्यव्यं० सल्लुक् ता । पद्मे ताव ।
जीवित- ११ अनेन सस्वर वल्लुक् कगचजेति तल्लुक् ११ क्लीबे सम्

मोनु० जीअं । पक्षे जीवीअं । आवर्त्तमान- अनेन व लुक् ह्रस्वः
 संयोगे आ अ सर्वत्र रलुक् नोणः ११ अतः सेडोंः आत्तमाणो
 पक्षे आवत्तमाणो । अवट- अनेन वा सस्वर वलुक् टोडः ११
 अतः सेडोंः अडो । पक्षे अवट- ११ ट ड अतः सेडोंः अवडो
 प्रावारक- अनेन वा सस्वर वलोपः सर्वत्र रलोपः कगचजेति
 कलुक् ११ अतः सेडोंः पारडं । पक्षे प्रावारक- सर्वत्र रलुक् कग-
 चजेति कलुक् ११ अतः सेडोंः पावारडं । देवकुल- अनेन वा
 सस्वर वलुक् कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० दे-उलं ।
 पक्षे देवकुल कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० देवउलं-
 एवमेव- अनेन वा सस्वर वलुक् ११ अंत्यव्यंजन- सलुक् एमेव
 पक्षे ११ अव्य० सलुक् एवमेव ॥ २७१ ॥

टीका भाषांतर. यावत् तावत् जीवित आवर्त्तमान अवट प्रावारक देव-
 कुल एवमेव ए शब्दोनी अंदर रहेला बनो विकल्पे लुक् आय. सं. यावत् तेने
 आदेर्योँजः चालता सूत्रे स्वरसहित बनो लुक् आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी जी
 रूप आय. पक्षे यावत् तेने आदेर्योँजः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी जीव आय. सं. तावत्
 तेने पूर्ववत् सूत्रलागे पडी चालता सूत्रे दनो लुक् आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रथी ता
 रूप आय. पक्षे ताव आय. सं. जीवित तेने चालता सूत्रथी स्वरसहित बनो लुक्
 आय. कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जीअं आय. पक्षे जीवीअं आय. सं.
 आवर्त्तमान तेने चालता सूत्रथी व नो लुक् आय. ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र नोणः
 अतः सेडोंः ए सूत्रोथी आत्तमाणो रूप आय. पक्षे आवत्तमाणो रूप आय. सं.
 अवट तेने चालता सूत्रथी विकल्पे स्वर सहित व नो लुक् आय. टोडः अतः सेडोंः
 ए सूत्रोथी अडो रूप आय. पक्षे अवट तेने पूर्ववत् ट नो ड आय. अतः सेडोंः ए
 सूत्रोथी अवडो रूप आय. सं. प्रावारक तेने चालता सूत्रे स्वरसहित बनो लोप
 आय. सर्वत्र कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पारडो रूप आय. पक्षे प्रावारक तेने
 सर्वत्र कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पावारडो रूप आय. सं. देवकुल तेने
 चालता सूत्रे स्वरसहित व नो लुक् आय. कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 देउलं रूप आय. पक्षे देवकुल तेने कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी देव-उलं
 रूप आय. सं. एवमेव तेने चालता सूत्रे स्वरसहित बनो लुक् अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी
 एमेव रूप आय. पक्षे अव्यय सलुक् ए सूत्रथी एवमेव रूप आय. ॥ २७१ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचितायांसिद्धहेमचंद्राभिधानस्वोपज्ञ
शब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य प्रथमःपादः ॥

टीका भाषांतर. आचार्य श्री हेमचंदे रचेली सिद्ध हेमचंद्र नामनी स्वोपज्ञ
शब्दानुशासन व्याकरणनी वृत्तिना आठमा अध्यायनो आ प्रथमपाद समाप्त थयो. १

यद्दोर्मंडलकुंडलीकृतधनुर्दण्डेन सिद्धाधिप-

क्रीतं वैरिकुलात् त्वया किल दलकुंदावदातं यशः ।

त्रांत्वा त्रीणि जगन्ति खेदविवशं तन्मालवीनां व्यधा-

दापांडौ स्तनमंडले च धवले गण्डस्थले च स्थितिम् ॥ १ ॥

मूल भाषांतर. हे सिद्धराज महाराजा, जुजदंडमां कुंडलाकार करेला धनुष्यवदे श-
त्रुओनी पांसेथी विकाश पामेला डोलरना पुष्पजेतुं उज्ज्वल यश तमे खरीद करेलुं ठे,
ते यशे त्रण जगत्मां जमी जमी श्रांत अइ मालवदेशनी स्त्रीओना श्वेत स्तनमंडल अने
धोला गंडस्थल उपर स्थिति करेली ठे. अर्थात् आकीने तेमां बेसी गयेलुं ठे. १

इति प्रथमःपादः

अथ द्वितीयः पादः

अर्द्ध ॥ संयुक्तस्य ॥ १ ॥

अधिकारोऽयं ज्यायामीत् (१.११५) इति यावत् । यदित ऊर्ध्व-
मनुक्रमिष्यामस्तत्संयुक्तस्येति वेदितव्यम् ॥

मूल भाषांतर. संयुक्तस्य एतत्वे अर्द्धीषी जोमाहरनो अधिकार ते ते बीजा पादना
ज्यायामीत् ए सूत्रसुधी चालशे. हवे अर्द्धीषी आगल अमे जे अनुक्रम लक्ष्णं, ते
जोडाहरनो जाणी लेवो. ॥ १ ॥

शक्त-मुक्त-दष्ट-रुण-मृदुत्वे को वा ॥ २ ॥

एषु संयुक्तस्य को वा जवति ॥ सक्को सत्तो । मुक्को मुत्तो । डक्को
दट्टो । लुक्को लुगगो । माउक्कं माउत्तणं ॥ २ ॥

मूल भाषांतर. शक्त मुक्त दष्ट रुण मृदुत्व ए शब्दोना जोडाहरनो विकट्टे
क आय. सं. शक्त तेनां सक्को सत्तो रूप आय. सं. मुक्त तेनां मुक्को मुत्तो रूप आय.
सं. दष्ट तेना डक्को दट्टो रूप आय. सं. रुण तेनां लुक्को लुगगो रूप आय. सं.
मृदुत्व तेना माउक्कं माउत्तणं रूप आय. ॥ २ ॥

॥ टुंठिका ॥

शक्तश्च मुक्तश्च दष्टश्च रुणश्च मृदुत्वं च शक्तमुक्त-दष्टरुण-
मृदुत्वं तस्मिन् ३१ क ११ वा ११ शक्त शषोः सः अनेन वा
कस्य कः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः सक्को पक्षे शक्त शषोः
सः कगटडेति क्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः सत्तो । मुक्त
अनेन कस्य कः अनादौः द्वित्वं ११ अतः सेडोः मुक्को । पक्षे
ए मुक्त- कगटडेति क्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः मुत्तो ।
सूत्रोद्ध- अनेन वा दस्य कः दशनदष्टदग्धदोलादंड इति दस्य डः
आय. स अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः डक्को पक्षे दष्ट दशनदष्टेति दस्य
सर्वत्र का पाणु० दस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० ठ ट ११ अतः
चालता सूत्रे देडलं रूप आय. रुण हरिद्रादौ लः रस्य लः अनेन रुणस्य कः अनादौ
रूप आय. सं. एवंपतः सेडोः लुक्को मडः पक्षे रुण- हरिद्रादौ लः रस्य
एमेव रूप आय. पक्षदयः एलुक्क अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः लुगगो ।

मृदुत्व- आत्कृशा मृदुक- मृदुत्वे वा इति मृस्थाने मा कगच-
जेति दलुक् अनेन वा त्वस्य कः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम्
मोनु० माजकं पक्षे मृदुत्व आत्कृशामृदुकमृदुत्वेवा इति मृ-
स्थाने मा कगचजेति दलुक् त्वस्यडिमात्तणोवा त्वस्य त्तादेशः
११ क्लीबे सम् मोनु० माजत्तणं ॥ २ ॥

टीका भाषांतर. शक्त मुक्त दष्ट रुग्ण अने मृदुत्व ए शब्दोना संयुक्त एवा
अहरनो विकटपे क थाय. सं. शक्त तेने शपोः सः चाखता सूत्रे विकटपे त्तनो क
थाय. अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सक्को रूप थाय. वीजे पक्षे सं. शक्त तेने
शपोः सः कगटड अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सत्तो रूप थाय. सं मुक्त
तेने चाखता सूत्रोथी त्तनो क थाय. अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मुक्को
रूप थाय. पक्षे सं. मुक्त तेने कगटड अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मुत्तो रूप
थाय. सं. दष्ट तेने चाखता सूत्रे ष्टनो क थाय. दशनदष्टदग्ध अनादौ० अतः
सेडोंः ए सूत्रोथी डक्को रूप थाय. पक्षे दष्ट तेने दशन दष्ट० ष्टस्यानु० अनादौ०
द्वितीयतुर्य अतः सेडोंः ए सूत्रोथी दट्टो रूप थाय. सं. रुग्ण तेने हरिद्रादौ लः
चाखता सूत्रे र्गण नो क थाय. अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी लुक्को रूप थाय.
पक्षे रुग्ण तेने हरिद्रादौलः क्तेनाप्कुणादयः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए
सूत्रोथी लुग्गो रूप थाय. सं. मृदुत्व तेने आत्कृशामृदुक० कगचज० चाखता
सूत्रे त्वनो क थाय. अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी माजकं रूप थाय. पक्षे
मृदुत्व तेने आत्कृशा मृदुक० कगचज० त्वस्यडिमात्तणोवा क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी माजत्तणं रूप थाय. ॥ २ ॥

दः खः क्वचित्तु ठ-जौ ॥ ३ ॥

क्षय उ जवति । क्वचित्तु ठजावपि ॥ खउ । लक्षणं ॥ क्वचित्तु
ठजावपि । खीणं । ठीणं । जीणं । जिज्ञाह ॥

मूल भाषांतर. क्षनो ख थाय. अने कोइ ठेकाणे छ तथा ऊ पण थाय. सं. क्षय
तेनुं खओ रूप थाय. लक्षण तेनुं लक्खणं रूप थाय. कोइ ठेकाणे छ अने ऊ पण थाय
तेनाजदाह.-सं. क्षीण तेनां खीणं ठीणं जीणं एवां रूप थाय. सं. क्षयति तेनुं
क्षिज्झइ रूप थाय. ॥ ३ ॥

॥ दुंदिका ॥

द ६१ ख ११ क्वचित् ११ तु ११ ठश्च ऊश्च ठजौ १२ क्षय अनेन

कस्य ख कगचजेति श्रुत् ११ अतः सेडोः खर्त् । लक्षण ११
 अनेन कस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु० पूर्वखस्य कः ११ क्ली-
 बे सम् मोनु० लक्षणं कचित्तु कस्य ङो अपि स्यातां यथा
 क्षीण- अनेन कस्य ङः क्लीबे सम् मोनु० ङीणं पक्षे क्षीण-
 अनेन कस्य ङ ११ क्लीबे सम् मोनु० ङीणं । द्वि कये इयत्ति-
 क्य प्र० त्यादीनां आद्यत्रयस्येवे चैौ इति तिस्थाने इ ईअइ-
 ज्ञौक्यस्य इति क्यस्य इज्ञादेशः अनेन क ङ लुक् इति जिज्यइ ।

टीका भाषांतर. क्षनो ख आय. अने कोइ ठेकाणे छ तथा झ पण आय. सं.
 क्षय तेने चाखता सूत्रथी क्षनो ख आय. पढी कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी
 खओ रूप आय. सं. लक्षण तेने चाखता सूत्रथी क्षनो ख आय. अनादौ० द्विती-
 य० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी लक्षणं रूप आय. कोइ ठेकाणे क्ष ने स्थाने
 छ तथा झ पण आय. जेम के-सं. क्षीण तेने चाखता सूत्रे क्ष नो छ आय. क्लीबे सम्
 मोनु० ए सूत्रोथी ङीणं रूप आय. पक्षे सं. क्षीण तेने चाखता सूत्रथी क्ष नो झ
 आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ङीणं रूप आय. सं. क्षि धातु क्षय अक्षमां प्र-
 वर्तै तेने क्यः इयतिक्य प्र० त्यादीनां आद्यत्रयस्येवेचौ ए सूत्रे तिने स्थाने
 इ आय. ईअइज्ञौक्यस्य ए सूत्रथी क्यने स्थाने इज्ञ आदेश आय. पढी आ चाखता
 सूत्रे क्षनो झ आय. इ नो लुक् आय. एटले शिज्जइ रूप आय. ॥ ३ ॥

ष्क-स्कयोर्नाम्नि ॥ ४ ॥

अनयो नांनि संज्ञायां खो जवति ॥ ष्क । पोस्करं । पोस्करिणी ।
 निस्कं ॥ स्क । खन्धो । खन्धावारो । अवस्कन्दो ॥ नास्तीति
 किम् । दुस्करं । निक्कम्पं । निक्कत्तं । नमोस्कारो । सकयं । सकारो ॥

मूल भाषांतर. ष्क अने स्क अक्षरने स्थाने नाम के संज्ञा अर्थ होय तो ख
 आय. ष्कनां उदाह०-सं. पुष्कर तेनुं पोस्करं आय. सं. पुष्करिणी तेनुं पो-
 स्करिणी आय. सं. निष्क तेनुं निस्कं आय. स्कनां उदा० सं. स्कंध तेनुं खन्धो
 आय. सं. स्कंधावार तेनुं खन्धावारो आय. सं. अवस्कंद तेनुं अवस्कंदो आय.
 मूलमां नाम के संज्ञा अर्थ होय तो आय. एम कह्युं ठे तेथी सं. दुष्कर तेनुं दुस्करं
 आय. सं. निष्कम्प तेनुं निक्कम्प आय. सं. निष्क्रय तेनुं निक्कयो आय. सं. नम-
 स्कार तेनुं नमोस्कारो आय. सं. संस्कृत तेनुं सकयं आय. सं. सत्कार तेनुं सकारो
 आय. सं. तस्कर तेनुं तक्करो आय.

॥ टुडिका ॥

ष्कश्च स्कश्च ष्कस्कौ तयोः ऽश्च नामन् ऽश्च ष्क दर्शयति— पुष्कर
उत्संयोगे पु पो अनेन ष्कस्य ख अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ख
क ११ क्लीबे सम् मोनु० पोस्करं । पुष्करिणी उत्संयोगे पु पो
अनेन ष्कस्य ख अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं० सल्लुक् पोस्करणी नि-
ष्क— ११ अनेन ष्कस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व क ख क्लीबे
सम् मोनु० निस्कं सुवर्ण । अथ स्कस्य खः यथा स्कंध— स्कंधा-
वार— अनेन उज्जयत्र स्कस्य खः अतः सेडोंः खंधो । खंधावारो ।
अवस्कंधः ११ अनेन स्क ख अनादौ द्वित्वं द्वितीये पूर्व क ख
११ अतः सेडोंः अवस्कन्धो धाटी । डुष्कर— कगटमेति वल्लुक्
अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० डुक्करं । निष्कंप— कगटमेति
षल्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० निष्कम्पं । निष्कय-
न विद्यते क्रयो यस्य स निष्कयः कगटडेति षल्लुक् अनादौ द्वि-
त्वं कगचजेति यल्लुक् ११ अतः सेडोंः निक्कडं नमस्कार— परस्परे
द्वितीयश्च म मो कगटडेति सल्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः
नमोक्कारो । संस्कृत विंशत्यादेर्लुक् अनुस्वारल्लुक् कगटडेति स-
ल्लुक् कृतोऽत् कृ क अनादौ द्वित्वं कगचजेति तल्लुक् अवर्णो अ
य ११ क्लीबे सम् सक्कयं । सत्कार कगटडेति तल्लुक् अनादौ द्वि-
त्वं ११ अतः सेडोंः सक्कारो । तस्कर— ११ कगटडेति सल्लुक् अ-
नादौ द्वित्वं अतः सेडोंः तक्कारो ॥ ४ ॥

टीका भाषांतर. ष्क अने स्क ने स्थाने जो नाम के संज्ञा अर्थ होय तो ख आय.
ष्क ना उदा० दर्शवे ठे—सं. पुष्कर तेने उत्संयोगे चाखता सूत्रे ष्क नो ख आय.
अनादौ द्वितीय क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पोक्खरं रूप आय. सं. पुष्करिणी
तेने उत्संयोगे चाखता सूत्रे ष्क नो ख आय. अनादौ० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पो-
क्खरणी रूप आय. सं. निष्क तेने चाखता सूत्रे ष्क नो ख आयं. अनादौ० द्विती-
यपूर्व० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी निक्खं रूप आय. निक्खं पट्ठे सोनामोर
इवे स्कना उदाहरण— सं. स्कंध स्कंधावार तेने चाखता सूत्रोथी बने रूपमां स्क नो
ख आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी खंधो खंधावारो रूप आय. सं. अवस्कंध तेने

चाखता सूत्रथी स्क नो ख आय. अनादौ द्वित्वं द्वितीयं० अतः सेडों: ए सूत्रोथी अवक्खन्दो रूप आय. तेनो अर्थ घाटी (घाड) आय ठे. सं. हुक्कर तेने कगटड० अनादौ० ह्नीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी हुक्करं रूप आय. सं. निष्कंप तेने कगटड अनादौ ह्नीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी निष्कम्पं रूप आय. सं. निष्कय पटले जेनी खरीदी न थती होय ते तेने कगटड अनादौ० कगचज० अतः सेडों: ए सूत्रोथी निष्कओ रूप आय. सं. नमस्कार तेने परस्परे द्वितीयश्च कगटड अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी नमोकारो रूप आय. सं. संस्कृत तेने विंशत्यादेर्लुक् कगटड० ऋतोऽत् अनादौ कगचज अवणों ह्नीवे सम् ए सूत्रोथी सक्कयं रूप आय. सं. सत्कार तेने कगटड अनादौ० अतः सेडों: ए सूत्रोथी सकारो रूप आय. सं. तत्कर तेने कगटड अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी तकारो रूप आय. ॥ ४ ॥

शुष्क-स्कन्दे वा ॥ ५ ॥

अनयोः षकस्कयोः खो वा जवति ॥ सुखं सुकं । खन्दो कन्दो ॥
मूल भाषांतर. शुष्क अने स्कन्द शब्दना षक अने स्क नो विकल्पे ख आय. सं. शुष्क तेना सुखं सुकं रूप आय. सं. स्कंद तेना खन्दो कन्दो रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

शुष्कश्च स्कंदश्च शुष्कस्कंदं तस्मिन् ७१ वा ११ शुष्क शषोः सः
शस्य सः अनेन वा षकस्य खः अनादौ द्वितीयतुर्यपूर्वं ख क ११
ह्नीवे सम् मोनु० सुकं । पक्षे शुष्क-शषोः सः कगटडेति सलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ ह्नीवे सम् मोनु० सुक्खं सुकं । स्कंद- अनेन
वा स्कस्य खः ११ अतः सेडों: खन्दो । पक्षे स्कंद-११ कगटडेति
सलुक् अतः सेडों: कंदो ॥ ५ ॥

टीका भाषांतर. शुष्क अने स्कंद नाश नो ख आय. सं. शुष्क तेने शषोः सः चाखता सूत्रे षक नो ख आय. अनादौ द्वितीय० ह्नीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सुक्खं आय. बीजे पक्षे सं. शुष्क तेने शषोः सः कगटड अनादौ ह्नीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सुकं रूप आय. सं. स्कंद तेने विकल्पे स्क नो ख आय. अतः सेडों: खन्दो रूप आय. पक्षे स्कंद- तेने कगटड अतः सेडों: ए सूत्रोथी कंदो एवुं रूप आय. ॥ ५ ॥

द्वेटकादौ ॥ ६ ॥

द्वेटकादिषु संयुक्तस्य खो जवति ॥ खेडउं । द्वेटक शब्दो विष-

पर्यायः ॥ द्वोटकः । खोडल ॥ स्फोटकः । खोडल ॥ स्फोटकः । खो-
डल ॥ स्फोटकः । खेडल ॥ स्फेटिकः खेडिल ॥

मूल भाषांतर. क्ष्वेटक विगरे शब्दोमां जोडाहरनो ख आय. सं. क्ष्वेटक तेनुं
खेडओ आय. अहिं क्ष्वेटक शब्दनो अर्थ विष आय डे. सं. क्ष्वोटकः तेनुं खोडओ
आय. सं. स्फोटकः तेनुं खोडओ आय. सं. स्फेटकः तेनुं खेडओ आय. सं. स्फेटिकः
तेनुं खेडिओ आय.

॥ हुंढिका ॥

क्ष्वेटक आदौ यस्य सः क्ष्वेटकादिः तस्मिन् ७१ क्ष्वेटक अनेन
क्ष्वस्य खः टोडः कगचजेति क्लृक् ११ अतः सेडोः खेडल । क्ष्वो-
टक अनेन क्ष्वोस्थाने खो टोडः कगचजेति क्लृक् ११ अतः से-
डोः खोडल । स्फोटक- स्फेटिक- स्फेटक- अनेन त्रिष्वपि खः
टोडः त्रिष्वपि कगचजेति क्लृक् ११ अतः सेडोः खोडल । खेडि-
ल खेडल ॥ ६ ॥

टीका भाषांतर. क्ष्वेटक विगरे शब्दोना जोडाहरनो ख आय. सं. क्ष्वेटक तेने
चाखता सूत्रधी क्ष्व नो ख आय. टोडः कगचज अतः सेडोः ए सूत्रधी खेडओ
रूप आय. सं. क्ष्वोटक तेने चाखता सूत्रे क्ष्वो ने स्थाने खो आय. पढी टोडः कग-
चज अतः सेडोः ए सूत्रधी खोडओ रूप आय. सं. स्फोटक स्फेटिक स्फेटक ए
व्रण शब्दोने चाखता सूत्रे ख आय. पढी टोडः कगचज अतः सेडोः ए सूत्रधी
खोडओ खेडिओ खेडओ एवां रूप आय. ॥ ६ ॥

स्थाणावहरे ॥ ७ ॥

स्थाणौ संयुक्तस्य खो जवति हरश्चेद् वाच्यो न जवति ॥ खाण् ॥
अहर इति किम् थाणुणो रेहा ॥ ७ ॥

मूल भाषांतर. स्थाणु शब्दनो अर्थ जो शंकर अतो न होय तो तेना जोडाहर
नो ख आय. सं. स्थाणु तेनुं खाणू एवुं रूप आय. मूलमां शंकर अर्थ अतो न होय
एम कहुं डे तेथी सं. स्थाणु नो रेखां तेनुं थाणुणो रेहा एवुं रूप आय. ॥ ७ ॥

॥ हुंढिका ॥

स्थाणु ७१ अहर ७१ स्थाणु ११ अनेन स्थास्थाने खा ह्नीवे सौ-
दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् खाणु । स्थाणु ६१ कगचजेति सलुक् ड-

सिङ्सौ पुंक्लीबे वा इत्यनेन अस् स्थाने णो थाणुणो इति जातं
रेखा- ११ खघथ० ख ह अंत्यव्यं सलुक् रेहा ॥ ७ ॥

टीका भाषांतर. स्थाणु शब्दनो अर्थ जो शंकर अतो न होय तो तेना जोडाहर-
नो ख आय. सं स्थाणु तेने चाखता सूत्रे स्था ने ठेकाणे खा आय. पढी अक्लीबे
सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी खाणू रूप आय. शंकर अर्थवाला स्थाणु शब्दने
कगचज० ङसिङ्सौ पुंक्लीबे वा ए सूत्रे अस् ने स्थाने णो आय. एदळे थाणुणो
एदुं रूप आय. सं. रेखा तेने खघथ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी रेहा रूप आय. ॥ ७ ॥

स्तंजे स्तो वा ॥ ८ ॥

स्तंज शब्दे स्तस्य खो वा जवति ॥ खंजो । थम्जो । काष्ठादिमयः०

मूल भाषांतर. स्तंभ शब्दना स्तनो विकल्पे ख आय. सं. स्तंभः तेनां खंभो
थम्भो एवां रूप आय. तेनो अर्थ काष्ठनो स्तंज एवो आय.

॥ हुंढिका ॥

स्तंज ७१ स्त ६१ वा ११ स्तंज अनेन वा स्त ख ११ अतः सेडोः

खंजो । पद्दे स्तंजस्तस्य थो ११ अतः सेडोः थंजो ॥ ८ ॥

टीका भाषांतर. स्तंभ शब्दना स्तनो विकल्पे ख आय. सं. स्तंभ तेने चाखता
सूत्रशी स्तनो ख आय. अतः सेडोः ए सूत्रशी खंभो रूप आय. पद्दे स्तंज शब्दना
स्तनो थ आय. अतः सेडोः ए सूत्रशी थंभो रूप आय. ॥ ८ ॥

थ-ठावस्पंदे ॥ ९ ॥

स्पंदाजाववृत्तौ स्तंजे स्तस्य थठौ जवतः ॥ थंजो । ठंजो ॥ स्तं-
भ्यते । थंजिज्जाइ । ठंजिज्जाइ ॥

मूल भाषांतर. स्पंद-वेष्टानां अर्थनां अजावमां प्रवर्त्तता एवा स्तंभ शब्दना
स्त ना थ अने ठ आय. सं. स्तंभ तेनां थंभो ठंभो एवां रूप आय. सं. स्तंभ्यते तेनां
थंभिज्जइ ठंभिज्जइ एवां रूप आय. ॥ ९ ॥

॥ हुंढिका ॥

यश्च ठश्च थठौ १२ अस्पंद ७१ स्तंज- अनेन स्तस्य थः द्वितीये
स्तस्य ठः ११ अतः सेडोः थंजो ठंजो । स्तंजो इति हसांतो धा-
तुर्वर्त्तते केस्यति क्य प्रत्ययः लोकात्स्तस्य ते इति स्थितोऽनेन

खस्य थः इअयइज्जौक्यस्य इत्यनेन क्यस्य इज्जः लोकात् त्यादीनां
ति इ थंभिज्जइ । द्वितीये स्तंभ्यते पूर्ववत् ततो अनेन स्तस्य ठः
तेषां तथैव ठंभिज्जइ ॥ ए ॥

टीका भाषांतर. स्पंद-चेष्टा अर्थना अजाववाळा स्तंभशब्दना स्तना थ
अने ठ आय. सं. स्तंभ तेने चाखता सूत्रे स्तनो थ आय. बीजे पक्षे स्तनो ठ आय.
अतः सेढोंः ए सूत्रोथी थंभो ठंभो एवां रूप आय. स्तंभ ए घातु ठे तेने केस्यति
ए सूत्रे क्य प्रत्यय आवे पढी लोकात् स्तस्य ते अने चाखता सूत्रे ख नो थ आय.
पढी इअयइज्जौ क्यस्य ए सूत्रे क्यनो इज्ज आय. पढी लोकात् त्यादीनां ए सूत्रोथी
थंभिज्जइ एवुं रूप आय. बीजे पक्षे पूर्वनी जेम स्तंभ्यते रूप आय. पढी चाखता
सूत्रे स्त नो ठ आय. एटखे ठंभिज्जइ एवुं रूप आय. ॥ ७ ॥

रक्ते गो वा ॥ १० ॥

रक्तशब्दे संयुक्तस्य गो वा जवति ॥ रगो रक्तो ॥

मूल भाषांतर. रक्तशब्दना जोडाहरनो विकल्पे ग आय. सं. रक्त तेनां रगो
रक्तो एवां रूप आय. ॥ १० ॥

॥ दुंडिका ॥

रक्त ७१ ग ११ वा ११ रक्त- अनेन वा कस्य गः अनादौ द्वित्वं
११ अतः सेढोंः रगो । रक्तः कगटडेति क्लुक् अनादौ द्वित्वं
११ अतः सेढोंः रक्तो ॥ १० ॥

टीका भाषांतर. रक्त शब्दना जोडाहरनो विकल्पे ग आय. सं. रक्त शब्द तेने
चाखता सूत्रे विकल्पे क्तनो ग आय. पढी अनादौ अतः सेढोंः ए सूत्रोथी रगो
रूप आय. पक्षे रक्त तेने कगटड अनादौ० अतः सेढोंः ए सूत्रोथी रक्तो रूप
आय. ॥ १० ॥

शुल्के ज्ञो वा ॥ ११ ॥

शुल्क शब्दे संयुक्तस्य ज्ञो वा जवति ॥ सुहं सुकं ॥

मूल भाषांतर. शुल्कशब्दना जोडाहरनो विकल्पे ज्ञ आय. सं. शुल्क तेनां सुहं
सुकं एवां रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

शुल्क ७१ झ ११ वा ११ शुल्क- अनेन कस्य झ ११ क्लीबे सम्

मोनु० शषोः सः सुङ्गं पक्षे शुल्क- शषोः सः सर्वत्र ललोपः अ-
नादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० सुङ्गं ॥ ११ ॥

टीका भाषांतर. शुल्क शब्दना जोडाहरनो विकल्पे ङ्ग आय. सं. शुल्क तेने चा-
लता सूत्रे ल्क नो ङ्ग आय. पढी क्लीबे सम् मोनु० शषोः सः ए सूत्रोथी शुङ्गं रूप
आय. पक्षे शुल्क तेने शषोः सः सर्वत्र अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
सुङ्गं एवुं रूप आय. ॥ ११ ॥

कृत्ति-चत्वरं चः ॥ १२ ॥

अनयोः संयुक्तस्य चो जवति ॥ किञ्ची । चच्चरं ॥

मूल भाषांतर. सं. कृत्ति अने चत्वर शब्दना जोडाहरनो च आय. सं. कृत्ति
तेनुं किञ्ची रूप आय. सं. चत्वर तेनुं चच्चरं रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

कृत्तिश्च चत्वरं च कृत्ति-चत्वरं तस्मिन् ७१ च ११ कृत्ति- इत्क-
पादौ कि अनेन तस्य चः अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः अं-
त्यव्यं० सङ्गुक् किञ्ची । चत्वर- ११ अनेन त्वस्य चः अनादौ
द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० चच्चरं ॥ १२ ॥

टीका भाषांतर. कृत्ति अने चत्वरशब्दना जोडाहरनो च आय. सं. कृत्ति
तेने इत्कपादौ चालता सूत्रे त नो च आय. अनादौ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं०
ए सूत्रोथी किञ्ची रूप आय. सं. चत्वर तेने चालता सूत्रे त्वनो च आय. अनादौ०
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चच्चरं रूप आय. ॥ १२ ॥

त्योऽचैत्ये ॥ १३ ॥

चैत्यवर्जिते त्यस्य चो जवति ॥ सच्चं । पच्चरं ॥ अचैत्य इति.
किम् चइत्तं ॥

मूल भाषांतर. चैत्यशब्दशिवाय बीजा जोमाहर त्यनो च आय. सं. सत्त्वं
तेनुं सच्चं आय. सं. प्रत्यय तेनुं पच्चरं रूप आय. मूलमां चैत्यशब्दशिवाय एम
कच्चं वे तेथी सं. चैत्य तेनुं चइत्तं रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

त्य ६१ न चैत्यं अचैत्यं तस्मिन् ७१ चैत्य- अनेन त्यस्य चः अ-
नादौ द्वित्वं क्लीबे सम् सच्चं । प्रत्यय- सर्वत्र रङ्गुक् अनेन त्यस्य

चः अनादौ द्वित्वं कगचजेति यलुक् ११ अतः सेडोंः पञ्चउं चैत्य
अइत्यादौ च चै स्थाने चइ अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं
क्लीबे सम् मोनु० चइत्तं ॥ १३ ॥

टीका भाषांतर. चैत्यशब्दशिवायना जोडाहर त्यनो च आय. सं. सत्य-तेने
चाखता सूत्रे त्यनो च आय. अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् ए सूत्रोथी सच्चं रूप आय.
सं. प्रत्ययः तेने सर्वत्र चाखता सूत्रे त्यनो च आय. अनादौ० कगचज अतः सेडोंः
ए सूत्रोथी पञ्चओ रूप आय. सं. चैत्य तेने अइत्यादौ च ए सूत्रोथी चैने स्थानेचइ
आय. पढी अधोमनयां अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चइत्तं रूपआय.॥१३॥

प्रत्यूषे षश्च हो वा ॥ १४ ॥

प्रत्यूषे त्यस्य चो जवति तत्संनियोगे च षस्य हो वा जवति ॥
पच्चूहो । पच्चूसो ॥

मूल भाषांतर. प्रत्यूष शब्दना त्यनो च आय. अने तेनां योगे ष नो विकट्टे
ह आय. सं. प्रत्यूष तेनां पच्चूहो अने पच्चूसो एषां रूप आय.

॥ ढुंडिका ॥

प्रत्यूष ७१ ष ६१ च ११ ह ११ वा ११ प्रत्यूष- सर्वत्र रलुक्
अनेन त्य च अनादौ द्वित्वं अनेनैव षस्य वा हः ११ अतः
सेडोंः पच्चूहो यत्र हकारो न स्यात् तत्र प्रत्यूष- सर्वत्र रलुक्
अनेन त्य च अनादौ द्वित्वं शषोः सः अतः सेडोंः पच्चूसो ॥१४॥

टीका भाषांतर. प्रत्यूष शब्दना त्यनो च आय. अने तेने योगे षनो विकट्टे
ह आय. सं. प्रत्यूष तेने सर्वत्र चाखता सूत्रे त्यनो च आय. अनादौ अने ते चा-
खता सूत्रेज षनो विकट्टे ह आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पच्चूहो रूप आय.
ज्यारे ह न आय. त्यारे सं. प्रत्यूष तेने सर्वत्र चाखता सूत्रे त्यनो च आय. पढी
अनादौ शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पच्चूसो रूप आय. ॥ १४ ॥

त्व-थ्व-ध्वां च-ठ-ज-ऊाः कचित् ॥ १५ ॥

एषां यथासंख्यमेते कचिद् जवन्ति ॥ जुक्त्वा । जोच्चा ॥ झा-
त्वा । णच्चा ॥ श्रुत्वा । सोच्चा ॥ पृथ्वी । पिच्छी ॥ विद्धान् ।
विज्झां ॥ बुध्वा ॥ बुज्जा ॥ जोच्चा सयलं पिच्छिं विज्झां बुद्धा अण
प्पाय-ग्गामि । चइक्कण तवं कालं सन्ती पत्तो सिवं परमं ॥

मूल भाषांतर. त्व ध्व ङ ध्व ते अक्षरोने स्थाने अनुक्रमे च ङ ज झ ए अ-
क्षरो कोऽ वेकाणे आय ठे. सं. भुक्त्वा तेनुं भोच्चा रूप आय. सं. ज्ञात्वा तेनुं
णच्चा रूप आय. सं. श्रुत्वा तेनुं सोच्चा रूप आय. सं. पृथ्वी तेनुं पिच्छी रूप आय.
सं. विद्वान् तेनुं विज्जं रूप आयं. सं. बुध्वा तेनुं बुज्ज्जा रूप आय. ते उपर नीचे
प्रमाणे गाथानो अर्थ ठे.

जेना जेवी बीजाने प्राप्ति नथी एवा हे शांतिनाथ प्रभु, तमे

सर्व पृथ्वीने जोगवी, प्रतिबोधने पामी अने तपस्याने

आचरी परम शिवने (मोक्ष) ने प्राप्त थया ठे.

॥ टुंडिका ॥

त्वश्च थ्वश्च छश्च ध्वश्च त्वथ्वछध्वः तेषां ६३ चश्च टश्च जश्च
णश्च चढजझाः १३ कचित् ११ जुक्त्वा- उत्संयोगे जु जो अनेन
क्वा स्थाने चा अनादौ द्वित्वं ११ अव्ययं सल्लुक् जोच्चा ।
ज्ञात्वा ह्रस्वः संयोगे ज्ञा ज्ञ म्मज्ञोर्णः ज्ञास्थाने णः अनेन क्त्वा-
स्थाने चा अनादौ द्वित्वं ११ अव्ययं सल्लुक् णच्चा । श्रुत्वा- उ-
त्संयोगे श्रु ओ सर्वत्र रल्लुक् अनेन त्वास्थाने चा अनादौ द्वित्वं
सोच्चा । पृथ्वी- इत्कुपादौ पृ पि अनेन ध्वस्य ङः अनादौ द्वित्वं
द्वितीयतुपूर्वं छ च ११ अंत्यव्यं सल्लुक् पिच्छी । विद्वान् अंत्य-
व्यं सल्लुक् अनेन छ जः अनादौ द्वित्वं ज्ञा वाव्ययोत्खातादा-
वदातः अकारस्य अत्वं ११ ह्रीवे सम् मोनुं विज्जं । बुद्ध्या अ-
नेन ध्वस्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वजस्य जः अव्ययं स-
ल्लुक् बुज्जा । जोच्चा इत्यादि जोक्ता उत्संयोगे जु जो अनेन क्तस्य चः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ११ अव्ययं सल्लुक् जोच्चा । सकलं ।
११ शेषेऽदंतवत् इति ज्ञायात् ह्रस्वोमि इत्यनेन ह्रस्वः ला ले आ-
मोऽस्य अति अमो लोपः मोनुं सयलं । पृथ्वी- इत्कुपादौ पृ पि
अनेन थस्य ङः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं छ च ११ अम् अलो-

पः शेषेऽदंतवत् इति ज्ञायात् खोमि ङी ङि पिङ्गि । विङ्गिः स ११
 अंत्यव्यं सलुक् अनेन धस्य जः अनादौ द्वित्वं ज्ञा बाहुलकात्
 वाखरेमश्च इत्यनेन सम् मोनुं विज्जं । बुद्ध्वा अनेन जः अनादौ
 द्वित्वं द्वितीयं तु पूर्व जस्य ऊः ११ अंत्यव्यं सलुक् बुज्जा । हे
 अनन्यकगामिन् न विद्यते अन्यत्वं गामित्वं यस्य सः अनन्यक-
 गामी तस्य संबोधनं जवान् शांतिः परमं शिवं प्राप्तः किं कृत्वा
 सकलां पृथ्वीं ततस्त्यक्त्वा बुद्ध्वा प्रतिबोधं प्राप्य पुनः किं कृत्वा
 तपः कृत्वा किं जगवान् विद्वानिति गार्थः अनन्यकगामिन्
 नोणः अधोमनयां चलुक् नोणः अनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक्
 अवर्णो अस्य यः सेवादौ वागमस्यङ्गिः अंत्यव्यं जलुक् स्यमजस
 वासांलुक् सलोपः अयगामि । त्यज्जहानौ त्यज त्यजनं पूर्व त्यक्त्वा
 प्राक्काले क्त्वा । प्रत्ययः ल्योऽचैत्ये त्यस्य चः वज् इतिस्थिते व्यं-
 जना ददंते अप्रत्ययं लोकात् चज स्थिते कगचजेति जलुक् पञ्चका-
 तुम् तव्यजविष्यत्सु अश्कस्तु मत्तूणतुआणा त्वा प्रत्ययस्य तूणा-
 देशः कगचजेति तलुक् चश्जण तपस् ११ अंत्यव्यं सलुक् वा
 खरेमश्च ह्कीवे सम् मोनुं तवं कृ करणं पूर्व कृत्वा प्राक्काले
 त्वा कृत्वाकस्तु मत्तूणतु आणा त्वास्थाने तूण आकृगो भूतजवि
 कृ का कगचजेति तलुक् मोनुं काजं शांति ११ शषोः सः ह्रस्वः
 संयोगे सा स अह्कीवे सौदीर्घः अंत्यव्यं सलुक् संती । प्राप्त-
 सर्वत्र ह्रस्वः संयोगे पा प कगचजेति प्रलुक् अनादौ द्वित्वं ११
 अतः सेढोः पत्तो । शिव ११ शषोः सः ११ ह्कीवे सम् मोनुं
 सिवं । परम ११ ह्कीवे सम् मोनुं परमं ॥ १५ ॥

टीका भाषांतर त्व थ्व द् थ्व ते अक्षरोने स्थाने अनुक्रमे च छ ज झ ए अ-
 क्षरो कचित् आय ङे. सं. मुक्त्वा तेने वत्संयोगे ए सूत्रे शु नो भो आय. पढी
 चालता सूत्रे क्त्वा ने स्थाने चा आय. अनादौ अव्ययं सलुक् ए सूत्रोष्ठी भोच्चा
 रूप आय. सं. ज्ञात्वा तेने ह्रस्वः संयोगे म्ज्ञोर्णः ए सूत्रे ज्ञा ने स्थाने ण

आय. पठी चालता सूत्रे क्त्वा ने स्थाने चा आय. अनादौ० अव्यय सल्लुक् ए
 सूत्रोष्ठी णच्चा रूप आय. सं. श्रुत्वा तेने उत्संयोगे सर्वत्र रल्लुक् चालता सूत्रे
 क्त्वा ने स्थाने चा आय. पठी अनादौ० ए सूत्रे सोच्चा रूप आय. सं. पृथ्वी तेने
 इत्कृपादौ चालता सूत्रे ध्व नो छ आय. पठी अनादौ द्वितीय० पूर्वछच अंत्यव्यं०
 सल्लुक् ए सूत्रोष्ठी पिच्छी रूप आय. सं. विद्वान् तेने अंत्यव्यं० चालता सूत्रे द्वा
 नो ज आय. अनादौ० वाव्ययोत्खातादावदातः क्लीबे सस् मोनु० ए सूत्रोष्ठी
 विज्जं रूप आय. सं. बुद्धा तेने चालता सूत्रे ध्व नो झ आय. अनादौ० द्वितीयपूर्व०
 अव्यय० ए सूत्रोष्ठी बुज्झा रूप आय. भोच्चा ए गाथानी शब्द साधनिका आप्रमाणे
 ङे सं. भोक्ता तेने उत्संयोगे चालता सूत्रे क्त नो च आय. अनादौ द्वित्वं द्वितीय
 पूर्व० अव्यय० सल्लुक् ए सूत्रोष्ठी भोच्चा रूप आय. सं. सकलं तेने शेषेऽदंत
 बत् ह्रस्वोमि आमोऽस्य अमोलोपः मोनु० ए सूत्रोष्ठी सयलं रूप आय. सं. पृथ्वी
 तेने इत्कृपादौ चालता सूत्रे थ नो छ आय. पठी अनादौ० द्वितीय० अस् लोपः
 शेषेऽदंतवत् ह्रस्वोमि ए सूत्रोष्ठी पिच्छ रूप आय. सं. विद्धिः तेने अंत्यव्यंजन०
 चालता सूत्रे ध नो ज आय. अनादौ० बाहुलकात् वास्वरे मश्च मोनु० ए सूत्रोष्ठी
 विज्जं रूप आय. सं. बुद्धा तेने चालता सूत्रे ज आय. पठी अनादौ द्वितीयपूर्व०
 अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोष्ठी बुज्झा रूप आय. ते गाथानो शब्दार्थ आप्रमाणे ङे हे अ-
 नन्यकगामिन् पटले जेता जेधी गति बीजाने नथी एवा हे शांतिनाथ प्रभु, तमे परम-
 शिव (मोक्ष) ने प्राप्त अयेलाढो. शृं करीने ते कहे ङे-सर्व पृथ्वीनो त्याग करी, प्रति-
 बोधने प्राप्त करी तपस्याने आचरी, विद्वान् एवा तमे मोक्षने प्राप्त अयेलाढो. सं. अन-
 न्यकगामिन् तेने अधोमनयां नोणः अनादौ० कगचज० अवर्णो सेवादौ-
 वा अंत्यव्यं० स्यमजस् बासांल्लुक्सलोपः ए सूत्रोष्ठी अयगामि एवं रूप आय.
 त्यज धातु हानि अर्थमां प्रवर्त्ते त्यजने क्त्वा प्रत्यय आवी ल्योचैत्ये ए सूत्रोष्ठी
 ल्य नो ज आय. पटले चज् एवं रूप आय. पठी व्यंजनाददन्ते० लोकात् कगचज
 पच्चका तुम् तव्य भविष्यत्सु अइकस्तु मचूणतु आणा ए सूत्रे त्वा प्रत्ययने तूण
 आदेश आय. पठी कगचज ए सूत्रे चइऊण एवं रूप आय. सं. तपस् तेने अंत्यव्यं०
 वास्वरेमश्च क्लीबे सस् मोनु० ए सूत्रोष्ठी तवं रूप आय. सं. कू धातुने त्वा प्रत्यय
 आवे पठी त्वाकस्तु मतूणतु आणा ए सूत्रे त्वा ने स्थाने तूण आदेश आय. पठी
 आकृगोभूत० कगचज मोनु० ए सूत्रोष्ठी काढं रूप आय. सं. शांति तेने शषोः
 सः ह्रस्वः संयोगे अक्लीबे दीर्घ अंत्यव्यं ए सूत्रोष्ठी संती रूप आय. सं. प्राप्त तेने
 सर्वत्र ह्रस्वः संयोगे कगचज० अनादौ अतः सेढोः ए सूत्रोष्ठी पत्तो रूप आय.
 सं. शिव तेने शषोः सः क्लीबे सस् मोनु० ए सूत्रोष्ठी सिवं रूप आय. सं. परम तेने
 क्लीबे सस् मोनु ए सूत्रोष्ठी परमं रूप आय. १५

वृश्चिके श्रेर्बुर्वा ॥ १६ ॥

वृश्चिके श्रेः सस्वरस्य स्थाने श्रुतादेशो वा प्रवति । उपवादः ॥
विञ्चुलं विञ्चुलं । पक्षे विञ्जिउलं ॥

मूल भाषांतर. वृश्चिक शब्दना स्वर सहित श्रु नो विकल्पे श्रु आदेश आय. छ नो
अपवाद आय. सं. वृश्चिक तेना विञ्चुओ विञ्चुओ एवां रूप आय पक्षे विञ्जिउल रूप आय.

॥ दुंदिका ॥

वृश्चिक ७१ श्रि ६१ श्रु ११ वा ११ वृश्चिक इत्कृपादौ वृ वि अनेन
वा श्रिस्थाने श्रु कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोंः विञ्चूळ । ङ्ज-
णनो व्यंजने इति अनेन ङस्य अनुस्वारोऽपि प्रवति तेन रूपद्वयं
विञ्चूळ इति । वृश्चिक इत्कृपादौ वृ वि ह्रस्वात्थ्यश्चप्रसामनिश्चले
इति ङस्य ठः वक्रादावंतः अनुस्वारः कगचजेति कलुक् ११
अतः सेडोंः विञ्जिउलं ॥ १६ ॥

दीका भाषांतर. वृश्चिक शब्दना श्रि ने स्थाने स्वर सहित श्रु आदेश विकल्पे
आय. छ नो अपवाद आय. सं. वृश्चिक तेने इत्कृपादौ चालता सूत्रे श्रि ने स्थाने श्रु
आय. कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी विञ्चुओ रूप आय. ङ्जणनोव्यंजने ए सूत्रे
ङ्ग नो अनुस्वार आय. तो वे रूप आय. एटले वीजुं रूप विञ्चुओ आय. पक्षे सं वृश्चिक
ने इत्कृपादौ ह्रस्वात्थ्यश्चप्रसा ए सूत्रे श्रि नो छ आय. वक्रादावंतः कगचज अतः
सेडोंः ए सूत्रोथी विञ्जिओ रूप आय. १६

गेऽद्यादौ ॥ १७ ॥

अद्यादिपु संयुक्तस्य ठो प्रवति । स्वस्यापवादः ॥ अर्चिं । उच्च ।
लढी । कढो । ठीअं । ठीइं । सरिंठो । वढो । मन्त्रिआ ठेत्तं ।
तुहा । दढो । कुढी । वढं । तुणो कढा । ठारो । कुठेअयं । तुरो ।
उढा । ठयं । सारिंठं ॥ अदि । इहु । लक्ष्मी । कद्द । छुत ।
क्षीर । सहद्द । वृद्द । मक्षिका । क्षेत्र । कुधू । दद्द । कुदि । व-
क्षस । कुण्ण । कद्दा । दार । कौदोयक । छुर । उदन् । दत्त ।

सादृश्य । कचित् स्थगितशब्देऽपि । ढइअं ॥ आर्षे । इक्खू ।
खीरं । सारिक्खमित्याद्यपि दृश्यते ॥

मूल भाषांतर. अक्षि विगेरे शब्दोना जोडाहारनो छ आय. सं. अक्षि तेनुं
अच्छि आय. सं. इह्नु तेनुं उच्छ आय. सं. लक्ष्मी तेनुं लच्छी आय. सं. कक्ष तेनुं
कच्छो आय. सं. क्षुत तेनुं छीअं आय. सं. क्षीर तेनुं छीरं आय. सं. सदृक्ष तेनुं
सरिच्छो आय. सं. वृक्ष तेनुं वच्छो आय. सं. मक्षिका तेनुं मच्छिआ आय.
सं. क्षेत्र तेनुं छेसं आय. सं. क्षुधा तेनुं छुहा आय. सं. दक्ष तेनुं दच्छो आय. सं.
कुक्षि तेनुं कुच्छी आय. सं. वक्षस् तेनुं वच्छं आय. सं. क्षुण्ण, तेनुं क्षुण्णो आय.
सं. कक्षा तेनुं कच्छा आय. सं. क्षार तेनुं छारो आय. सं. कौक्षेयक तेनुं कुच्छे-
अयं आय. सं. क्षुर तेनुं छुरो आय. सं. उक्षन् तेनुं उच्छां आय. सं. क्षत तेनुं छयं
आय. सं. सादृश्य तेनुं सारिच्छं आय. कोइ ठेकाणे स्थगित शब्दने पण आय.
सं. स्थगितं तेनुं छइअं आय. आर्षे प्रयोगमां सं. इह्नु तेनुं इक्खू सं. खीरं तेनुं खीरं
सं. सादृश्य तेनुं सारिक्खं एवा रूप पण जोवामां आवे ठे. ॥ १७ ॥

॥ दुंडिका ॥

ढ ११ अक्षि आदौ यस्य सः अद्यादिः ७१ अक्षि— अनादौ
द्वित्वं द्वितीय पूर्वं ढ च ११ क्लीबे सम् मोनुण अब्धि । इह्नु प्रवा-
सीहोण इ ढ अनेन कस्य ढः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ढ च
११ अक्लीबे सौदीर्घः अंत्यव्यं सलुक् ढ बू । लक्ष्मी ११ अधोम-
नयां मलुक् अनेन कस्य ढः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्वं ढ च
११ अंत्यव्यं सलुक् लक्ष्मी । कक्ष ११ अनेन कः ढः अनादौ
द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ढ च ११ अतः सेडोः क्त ईदते क क्षी अ-
नेन कस्य ढः कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनुण ढीअं क्षीरं
११ अनेन कस्य ढः क्लीबे सम् मोनुण ढीरं । सदृश दृशः श्विपू
टक् सदृक्स्थाने रि अनेन कस्य ढः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं
ढ च ११ अतः सेडोः सरिहो । वृक्ष कृतोऽतु अनेन कस्य ढः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ढ च ११ अतः सेडोः वहो मक्षिका-
अनेन कस्य ढः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ढ च कगचजेति क-
लुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् ११ मच्छिआ । क्षेत्र अनेन कस्य ढः

सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० भेत्तं । कुष् ११
 अनेन क ठः कुधोहा अंत्यव्यं० सलुक् उहा । दक्ष- ११ अनेन
 कस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ चः अतः सेडोः दहो
 कुक्षि- ११ अनेन कस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठः अ-
 क्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् कुष्ठी । वक्षस् ११ अनेन कस्य ठः
 अनादौ द्वित्वं द्वितीये बाहुलकात् क्षमदामशिरोनजः इति पुंस्त्वं
 न जवति क्लीबे खरान्मसे सम् मोनु० वहं । क्षुष- ११ अनेन कस्य
 ठः अतः सेडोः दुष्णो कक्ष । अनेन क ठ ११ अंत्यव्यं० सलुक् क-
 रुका- क्षार ११ अनेन क ठ अतः सेडोः ठारो । कौक्षेयक ११ कौ-
 क्षेयकेवा कौ कु अनेन क ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० कगचजेति
 यलुक् कलुक् च अवर्णो अ य गुणाद्याः क्लीबे वा इति क्लीबत्वं ११
 क्लीबे सम् मोनु० कुक्षेयं । क्षुर- ११ अनेन क ठः अतः सेडोः
 क्षुरो उक्षन अनेन ठ अनादौ द्वित्वं द्वितीय पुनस्य आपोनस्यः
 आत्वं समानानां दीर्घः ११ अंत्यव्यं० सलुक् उक्षा । क्षत- अ-
 नेन क ठ- कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु०
 उयं । दृशः क्विप् ट्स् सदृक् द रि अनंत्यस्य कः अनादौ द्वित्वं
 द्वितीयपूर्व ठ च ११ क्लीबे सम् मोनु० सारिखं । स्थगित शब्देऽपि
 नो जवति । स्थगित- अनेन स्थस्य ठः कगचजेति गलुक् तलुक्
 ११ क्लीबे सम् मोनु० उदृशं । आर्षे- इक्षु ११ क्षः खः क्यचित्क्ष
 ख अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ख कः अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० स-
 लुक् इक्षू । क्षीर- ११ आर्षत्वात् क्ष- ख क्लीबे सम् मोनु०
 खीरं । सदृश्य- दृशः क्विप् दृस्थाने रि आर्षत्वात् ख ११ क्लीबे
 सम् मोनु० सारिख ॥ १७ ॥

टीका भाषांतरः अक्षि विगरे शब्दोना जोडाक्षरनो ठ थाय. सं. अक्षि तेने
 अनादौ० द्वितीयपूर्वछच क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अर्च्छि रूप थाय. सं.
 इक्षु तेने प्रवासीक्षो० ए सूत्रे ई नो ठ थाय. चालता सूत्रे क्ष नो छ थाय. सं.
 अनादौ० द्वितीयपूर्व छ च अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उच्छ रूप

आय. सं. लक्ष्मी तेने अधोमनयां चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ० द्विती-
 यपूर्व० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी लच्छी रूप आय. सं. कक्ष तेने चालता सूत्रे क्ष नो
 छ आय. पढी अनादौ द्वितीयपूर्व० अतः सेडों: ए सूत्रोथी कच्छो रूप आय.
 सं. क्षत ईक्षते ए सूत्रे क्ष नो क्षी आय. पढी चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. कगचज
 ह्रीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छीअं रूप आय. सं. क्षीर तेने चालता सूत्रे क्ष नो
 छ आय. ह्रीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी क्षीरं रूप आय. सं. सदृश तेने दृशः
 क्तिप् टक् लागे पढी दृ ने स्थाने रि आय. चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी
 अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व छ च अतः सेडों: ए सूत्रोथी सरिच्छो रूप आय.
 सं. वृक्ष तेने ऋतोऽद् चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अनादौ द्वितीयपूर्व०
 अतः सेडों: ए सूत्रोथी वच्छो रूप आय. सं. माक्षिका तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ
 आय. अनादौ द्वितीयपूर्व कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मच्छिआ रूप आय. सं.
 क्षेत्र तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. सर्वत्र अनादौ ह्रीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 छेत्तं रूप आय. सं. क्षुधा तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. क्षुधोहा ए सूत्रे ध नो हा
 आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रे छुहा रूप आय. सं. दक्ष तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय.
 अनादौ द्वितीयपूर्व अतः सेडों: ए सूत्रोथी दच्छो रूप आय. सं. कुक्षि तेने
 चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ द्वितीयपूर्व अह्रीवे दीर्घः अंत्यव्यं०
 ए सूत्रोथी कुच्छी रूप आय. सं. पक्ष तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अ-
 नादौ द्वितीय पक्षे बाहुलक अधिकारथी खमदामशिरोनभः ए सूत्रे पुंलिङ्ग पणुं
 न आय. ह्रीवे स्वरान्मसे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वच्छं रूप आय. सं. क्षुण्ण तेने
 चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रे छुण्णो रूप आय. सं. कक्ष
 तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अंत्यव्यंज० ए सूत्रे कल्का रूप आय. सं.
 क्षार तेने क्ष नो छ आय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रे छारो रूप आय. सं. कौक्षे-
 यक-तेने कौक्षेयकेवा ए सूत्रे कौ नो कु आय. पढी चालता सूत्रे क्ष नो छ आय.
 अनादौ द्वितीय० कगचज अवर्णो गुणाद्याः ह्रीवे वा ह्रीवे सम् मोनु० ए
 सूत्रे कुच्छेअयं रूप आय. सं. क्षुर- तेने खेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अतः सेडों:
 ए सूत्रे छुरो रूप आय. सं. वक्षन् तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ द्विती-
 यपूर्व० पुनस्य आणो ए सूत्रे न नो आ आय. पढी समानानां दीर्घः अंत्यव्यं०
 ए सूत्रोथी उच्छा रूप आय. सं. क्षत तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी कगचज
 अवर्णो ह्रीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छयं रूप आय. सं. सादृश्य तेने दृशः क्तिप्
 टक् ए सूत्रे द नो रि आय. पढी अनंत्यस्यद्: अनादौ द्वितीयपूर्व० ह्रीवे सम्
 मोनु० ए सूत्रोथी सारिच्छं रूप आय. सं. स्थगित शब्दो पणु छ आय. सं. स्थगित तेने
 चालता सूत्रे स्थ नो छ आय. कगचज ह्रीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छइअं रूप
 आय. आप्र प्रयोगमां. सं. इक्षु तेने क्षः खः कचित् ए सूत्रे क्ष नो ख आय. अनादौ

द्वित्वं द्वितीयतुर्यं खक अङ्गीबे दीर्घः अन्त्यव्यं० ए सूत्रोथी इक्खू रूप आय. सं. क्षीर तेने आर्ष प्रयोग होवाथी क्ष नो ख आय. ङ्गीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी खीर रूप आय. सं. सादृश्य तेने दृशःकिर आर्ष पणायी ख आय. ङ्गीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सारिक्खं रूप आय. ॥ १७ ॥

क्षमायां कौ ॥ १८ ॥

कौ पृथ्व्यां वर्तमाने क्षमा शब्दे संयुक्तस्य ठो जवति ॥ क्षमा पृथिवी ॥ लाक्षणिकस्यापि क्षादेशस्य जवति । क्षा । ठमा । काविति किम् । क्षमा क्षान्तिः ॥

मूल भाषांतर. क्षमा शब्दनो अर्थ जो पृथ्वी अतो होय तो तेना जोडाहरनो छ आय. क्षमा पट्टे पृथिवी लाक्षणिक एवा क्षमा आदेशने आय. सं. क्षमा तेनुं छमा आय. मूलमां क्षमा शब्दनो अर्थ पृथ्वी होय तो एम कछुं ठे तेथी क्षमानो अर्थ जो क्षान्ति अतो होय तो तेनुं खमा रूप आय.

॥ टुडिका ॥

क्षमा- ७१ कु ७१ क्षमा ११ अनेन क्ष ठः अन्त्यव्यं० सलुक् ठमा क्षा क्षाश्लाघारत्नेऽन्त्य व्यंजनात् इति क्षमयोर्विश्लेषं कृत्वा मात् प्रागुकारः अनेन क्ष ठः अन्त्यव्यं० सलुक् ठमा क्षमा- ११ क्षः खः कचित् क्षस्य खः अन्त्यव्यं० सलुक् खमा ॥ १८ ॥

टीका भाषांतर. पृथ्वी अर्थवाला क्षमा शब्दना जोडाहरनो छ आय. सं. क्षमा नि चालता सूत्रे क्षनो छ आय. पढी अन्त्यव्यंज० ए सूत्रथी छमा आय. पदे सं. क्षमा तेने क्षमाश्लाघारत्नेऽन्त्यव्यंजनात् ए सूत्रथी क्ष अने म नो विश्लेष करी म नी हेलां उ आय. पढी चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अन्त्यव्यं० ए सूत्रथी छमा रूप आय. सं. क्षमा (क्षान्ति) तेने क्षः खः कचित् अन्त्यव्यं० ए सूत्रोथी खमा रूप आय.

ऋक्षे वा ॥ १९ ॥

ऋक्ष शब्दे संयुक्तस्य ठो वा जवति ॥ रिष्ठं । रिक्कं । रिष्ठो । रिक्को ॥ कथं बृहं क्षितं । वृक्ष- क्षितयो रुक्ख-बृहौ (२१७७) इति जविष्यति ॥

मूल भाषांतर. ऋक्ष शब्दना जोडाहरनो विकल्पे छ आय. सं. ऋक्ष तेनां रिच्छं रेक्खं एवां रूप आय. तथा पुंलिङ्गे रिच्छो रिक्खो एवां रूप आय. सं. क्षित तेनुं बृहं केवी रीते आय ? एम जो कहो तो ते रूपवृक्ष-क्षितयो रुक्ख-बृहौ ए सूत्रथी सिद्ध अशो. ॥ १८ ॥

आय. सं. लक्ष्मी तेने अधोमनयां चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ० छिनी-
 यपूर्व० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी लच्छी रूप आय. सं. कक्ष तेने चालता सूत्रे क्ष नो
 छ आय. पढी अनादौ द्वितीयपूर्व० अतः सेडों: ए सूत्रोथी कच्छो रूप आय.
 सं. क्षत ईक्षते ए सूत्रे क्ष नो क्षी आय. पढी चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. कगचज
 ह्मीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छीअं रूप आय. सं. क्षीर तेने चालता सूत्रे क्ष नो
 छ आय. ह्मीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छीरं रूप आय. सं. सदृश तेने दृशः
 क्तिप् टक् लागे पढी दृ ने स्थाने रि आय. चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी
 अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व छ च अतः सेडों: ए सूत्रोथी सरिच्छो रूप आय.
 सं. वृक्ष तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अनादौ द्वितीयपूर्व०
 अतः सेडों: ए सूत्रोथी वच्छो रूप आय. सं. मक्षिका तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ
 आय. अनादौ द्वितीयपूर्व कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मच्छिआ रूप आय. सं.
 क्षेत्र तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. सर्वत्र अनादौ ह्मीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 छेत्तं रूप आय. सं. क्षुधा तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. क्षुधोहा ए सूत्रे ध नो हा
 आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रे छुहा रूप आय. सं. दक्ष तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय.
 अनादौ द्वितीयपूर्व अतः सेडों: ए सूत्रोथी दच्छो रूप आय. सं. कुक्षि तेने
 चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ द्वितीयपूर्व अह्मीवे दीर्घः अंत्यव्यं०
 ए सूत्रोथी कुच्छी रूप आय. सं. पक्ष तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अ-
 नादौ द्वितीय पक्षे बाहुलक अधिकारथी स्मदामशिरोनभः ए सूत्रे पुंलिङ्ग पणुं
 न आय. ह्मीवे स्वरान्मसे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वच्छं रूप आय. सं. क्षुण्ण तेने
 चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रे छुण्णो रूप आय. सं. कक्ष
 तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे कक्का रूप आय. सं.
 क्षार तेने क्ष नो छ आय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रे छारो रूप आय. सं. कौक्षे-
 यक-तेने कौक्षेयकेवा ए सूत्रे कौ नो कु आय. पढी चालता सूत्रे क्ष नो छ आय.
 अनादौ द्वितीय० कगचज अवर्णो गुणाद्याः ह्मीवे वा ह्मीवे सम् मोनु० ए
 सूत्रे कुच्छेअयं रूप आय. सं. क्षुर- तेने खेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अतः सेडों:
 ए सूत्रे छुरो रूप आय. सं. वक्षन् तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ द्विती-
 यपूर्व० पुनस्य आणो ए सूत्रे न नो आ आय. पढी समानानां दीर्घः अंत्यव्यं०
 ए सूत्रोथी उच्छा रूप आय. सं. क्षत तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी कगचज
 अवर्णो ह्मीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छयं रूप आय. सं. सादृश्य तेने दृशः क्तिप्
 टक् ए सूत्रे द नो रि आय. पढी अनंत्यस्थदुः अनादौ द्वितीयपूर्व० ह्मीवे सम्
 मोनु० ए सूत्रोथी सारिच्छं रूप आय. सं. स्थगित शब्दो पण छ आय. सं. स्थगित तेने
 चालता सूत्रे स्थ नो छ आय. कगचज ह्मीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छइअं रूप
 आय. आर्ष प्रयोगमां. सं. इक्षु तेने क्षः खः कचित् ए सूत्रे क्ष नो ख आय. अनादौ

द्वित्वं द्वितीयतुर्यं खक अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी इक्खू रूप आय. सं. क्षीर तेने आर्ष प्रयोग होवाथी क्ष नो ख आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी खीरं रूप आय. सं. सादृश्य तेने दृशःकिर आर्ष पणाथी ख आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी सारिक्खं रूप आय. ॥ १७ ॥

क्षमायां कौ ॥ १८ ॥

कौ पृथ्व्यां वर्तमाने क्षमा शब्दे संयुक्तस्य ङो जवति ॥ क्षमा पृथिवी ॥ लाक्षणिकस्यापि क्षादेशस्य जवति । क्षा । उमा । काविति किम् । क्षमा क्षान्तिः ॥

मूल भाषांतर. क्षमा शब्दनो अर्थ जो पृथ्वी अतो होय तो तेना जोडाहरनो छ आय. क्षमा एटले पृथिवी लाक्षणिक एवा क्षा आदेशने आय. सं. क्षमा तेनुं छमा आय. मूलमां क्षमा शब्दनो अर्थ पृथ्वी होय तो एम कहुं ठे तेथी क्षमानो अर्थ जो क्षान्ति अतो होय तो तेनुं खमा रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

क्षमा- ७१ कु ७१ क्षमा ११ अनेन क्ष ठः अंत्यव्यं० सलुक् उमा क्षा क्षाश्लाघारत्नेऽन्त्य व्यंजनात् इति क्षमयोर्विश्लेषं कृत्वा मात् प्रागुक्तकारः अनेन क्ष ठः अंत्यव्यं० सलुक् उमा क्षमा- ११ क्षः खः कचित् क्षस्य खः अंत्यव्यं० सलुक् खमा ॥ १८ ॥

टीका भाषांतर. पृथ्वी अर्थवाला क्षमा शब्दना जोडाहरनो छ आय. सं. क्षमा तेने चालता सूत्रे क्षनो छ आय. पढी अंत्यव्यंज० ए सूत्रथी छमा आय. पहे सं. क्षमा तेने क्षमाश्लाघारत्नेऽन्त्यव्यंजनात् ए सूत्रथी क्ष अने म नो विश्लेष करी म नी पेहेलां उ आय. पढी चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रथी छमा रूप आय. सं. क्षमा (क्षान्ति) तेने क्षः खः कचित् अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी खमा रूप आय.

ऋक्षे वा ॥ १९ ॥

ऋक्ष शब्दे संयुक्तस्य ङो वा जवति ॥ रिच्छं । रिक्खं । रिच्छो । रिक्खो ॥ कथं ब्रूढं क्षिप्तं । ब्रूढ- क्षिप्तयो रुक्ख-ब्रूढौ (१११७) इति जविष्यति ॥

मूल भाषांतर. ऋक्ष शब्दना जोडाहरनो विकल्पे छ आय. सं. ऋक्ष तेनां रिच्छं रिक्खं एवां रूप आय. तथा पुंलिङ्गे रिच्छो रिक्खो एवां रूप आय. सं. क्षिप्त तेनुं ब्रूढं केवी रीते आय ! एम जो कहो तो ते रूपवृक्ष-क्षिप्तयो रुक्ख-ब्रूढौ ए सूत्रथी सिद्ध अहो. ॥ १८ ॥

॥ टुंढिका ॥

कृद्- ११ वा ११ कृद्- ११ रिः केवलस्य कृ रि अनेन कृ ठः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्ववत् च क्लीवे सम् मोनु० रिष्ठं । पक्षे कृद्
क्षः खः कचित् कृख ११ क्लीवे सम् मोनु० रिष्क । गुणाद्याः क्लीवे
वा तद्ध रिष्ठो रिष्को पूर्ववत् क्षिप्त ११ वृद्धक्षिप्तयो रिष्को वृद्धौ
इति क्षिप्तस्थाने वृद्धं क्लीवे सम् मोनु० वृद्धं ॥ १९ ॥

टीका भाषांतर. कृक्ष शब्दना जोडाहरनो छ आय. सं. कृद्-तेने रिः केवलस्य
ए सूत्रे कृ नो रि आय. चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ द्वितीयपूर्व क्लीवे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी रिच्छं रूप आय. पक्षे कृक्ष तेने क्षः खः कचित् ए सूत्रोथी क्ष नो
ख आय. पठी क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रिक्खं रूप आय. पठी गुणाद्याः क्लीवे
वा ए सूत्रोथी रिच्छो रिष्को एवा पुंलिङ्गे पूर्ववत् रूप पण सिद्ध आय. सं. क्षिप्त
तेने वृद्ध क्षिप्तयो ए सूत्रोथी क्षिप्तने स्थाने वृद्ध आय. पठी क्लीवे सम् मोनु० ए
सूत्रोथी वृद्धं रूप आय. ॥ १९ ॥

क्षण उत्सवे ॥ २० ॥

क्षणशब्दे उत्सवाजिधायिनि संयुक्तस्य ठो जवति ॥ ठणो ॥

उत्सव इति किम् । खणो ॥

मूल भाषांतर. जेनो अर्थ उत्सव अतो होय तेवा क्षणशब्दना जोडाहरनो
छ आय. सं. क्षण तेनुं छणो रूप आय. मूलमां उत्सव अर्थ अतो होय तेम कहुं ठे
तेथी ज्यारे क्षणनो अर्थ बखत अतो होय त्यारे. सं. क्षण तेनुं खणो रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

क्षण ११ उत्सव ११ क्षण- ११ अनेन क्षस्य ठः अतः सेढोः ठणो

क्षण ११ क्षः खः कचित् कृ ख अतः सेढोः खणो ॥ २० ॥

टीका भाषांतर. उत्सव अर्थवाला क्षणशब्दना जोडाहरनो छ आय. सं. क्षण
तेने चालता सूत्रे क्षनो छ आय. पठी अतः सेढोः ए सूत्रोथी छणो रूप आय. उत्सव
अर्थ वगरना क्षण शब्दने क्षः खः कचित् अतः सेढोः ए सूत्रोथी खणो रूप आय. २०

ह्रस्वात् थ्य-श्च-त्स-प्सामनिश्चले ॥ २१ ॥

ह्रस्वात्परेषां थ्यश्चत्सप्सां ठो जवति निश्चले तु न जवति ॥ थ्य-

पष्ठं । पंढा मिष्ठा ॥ श्र । पष्ठिमं । अष्ठेरं । पंढा ॥ त्स । उष्ठाहो ।

मष्ठली । मष्ठरो । संवष्ठलो । संवष्ठरो ।

प्स । लिष्ठः । जु-

गुह्य । अन्तरा ॥ ह्रस्वा दिति किम् ऊसारितं ॥ अनिश्रल इति
किम् निश्चलो ॥ आर्षे तथ्ये चोपि । तच्च ॥

मूल भाषांतर- ह्रस्व अकी पर एवा ध्य-अ-त्स-प्स ए चार जोडाहरनो छ आय.
अने निश्चल शब्दने न आय. ध्यनां उदाहरण- सं. पथ्यं तेनुं पच्छं रूप आय.
सं. पथ्या तेनुं पच्छा रूप आय. सं. मिथ्या तेनुं मिच्छा रूप आय. अनां उदाह-
रण- सं. पश्चिमं तेनुं पच्छिमं रूप आय. सं. आश्चर्यं तेनुं अच्छेरं रूप आय. सं.
पश्चात् तेनुं पच्छा रूप आय. त्सनां उदाहरण- सं. उत्साह तेनुं उच्छाहो रूप
आय. सं. मत्सरः तेनुं मच्छलो तथा मच्छरो रूप आय. सं. संवत्सर तेनुं संव-
हलो तथा संवच्छरो रूप आय. सं. चिकित्सति तेनुं चिहच्छह रूप आय. प्सना
उदा०-सं. लिप्सते जुगुप्सते तेनां लिच्छह जुगुच्छह रूप आय. सं. अप्सरा तेनुं
अच्छरा रूप आय. मूलमां ह्रस्व अकी एम कहुं ठे तेथी सं. उत्सारित तेनुं ऊसा-
रिओ रूप आय. निश्चल शब्दने वर्जिते एम कहुं ठे तेथी सं. निश्चल तेनुं निचलो
रूप आय. आर्षप्रयोगमां तथ्य शब्दनो च पण आय. एट्ठे सं. तथ्यं तेनुं तच्च रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

ह्रस्व ५१ ध्यश्च अ सश्च प्सश्च ध्यश्चत्सप्सः तेषां ६३ अनि-
श्चल ७१ पथ्य- अनेन ध्यस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वं
ठ च ११ क्लीबे सम् मोनु० पठं । पथ्या अनेन ध्यस्य ठः अ-
नादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठ च ११ अंत्यव्यं० सलुक् पठ्ठा । मि-
थ्या अनेन ध्यस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठ च ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् पिठ्ठा । पश्चिम ११ अनेन श्रस्य ठः अनादौ
द्वित्वं द्वितीय ११ क्लीबे सम् मोनु० पाठिमं आश्चर्य- ह्रस्वः सं-
योगे आ अ अनेन श्र ठ अनादौ द्वित्वं । द्वितीय च ठ वट्ठु
त्करपर्य्यताश्चर्य्ये वा ठ ठे आश्चर्य्ये रः ११ क्लीबे सम् मोनु०
अछेरं । पश्चात् अनेन श्र ठ अनादौ द्वित्वं । द्वितीय० अंत्यव्यं०
सलुक् पठ्ठा । उत्साह- अनेन त्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं । द्वि-
तीयतु ११ अतः सेडोः उच्चाहो मत्सर- संवत्सर- अनेन त्स
स्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्वं ठ च हरिद्रादौ लः इति
बाहुलकात् वा लृत्वं ११ अतः सेडोः मञ्जलो मञ्जरो । संवञ्जलो सं-
वञ्जरो । चिकित्सति कगचजेति कलुक् अनेन त्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं

द्वितीयतुपूर्व ढ च त्यादीनां ति इ चिइइइ । लिप्सते जुगुप्सते
 अनेन त्सस्य ढः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ढ च त्यादीनां ति
 इ लिइइ जुगुइइ । अप्सरा ११ अनेन प्सस्य ढः अनादौ द्वित्वं
 द्वितीय ११ अंत्यव्यं० सलुक् अठरा । उत्सारित- अनुत्साहो-
 त्सनेत्सछे उऊ कगटडेति वलुक् कगचजेति तलुक् ११ अतः
 सेडोंः उत्सारितं । निश्चल- कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं ११
 अतः सेडोंः निश्चलो । तथ्य- ११ आर्षत्वात् थ्यस्य च अनादौ
 द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० तच्चं ॥ २१ ॥

टीका भाषांतर- इत्थथी पर एवा थ्य अ त्स प्स ए अहरोनो छ आय. अने निश्चल
 शब्दने न आय. सं. पथ्य तेने चालता सूत्रे थ्यनो छ आय. पठी अनादौ० द्वितीय पूर्व क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी पच्छं रूप आय. सं. पथ्या तेने चालता सूत्रे थ्यनो छ
 आय. पठी अनादौ० द्वितीयपूर्व अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी पच्छा रूप आय. सं.
 मिथ्या तेने चालता सूत्रोथी थ्यनो छ आय. अनादौ० द्वितीयपूर्व अंत्यव्यं० ए
 सूत्रोथी मिच्छा रूप आय. सं. पश्चिम तेने चालता सूत्रे थ्यनो छ आय. पठी अ-
 नादौ द्वितीय क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पच्छिमं रूप आय. सं. आश्चर्य तेने
 इस्वः संयोगे चालता सूत्रे थ्यनो छ आय. पठी अनादौ० द्वितीयपूर्व बल्युत्कर
 पर्यता अर्थैरः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अच्छेरं रूप आय. सं. पश्चात् तेने
 चालता सूत्रे थ्यनो छ आय. अनादौ० द्वितीय० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पच्छा
 रूप आय. सं. उत्साह तेने चालता सूत्रे त्सनो छ आय. अनादौ द्वितीय० अतः-
 सेडोंः ए सूत्रोथी उच्छाहो रूप आय. सं. मत्सर संवत्सर तेने चालता सूत्रे त्स
 नो छ आय. अनादौ द्वितीय हरिद्रादौलः (बाहुलकपणाथी आ सूत्रे विकल्पे ल
 आय.) अतःसेडोंः ए सूत्रोथी मच्छलो मच्छरो रूप आय. तथा संवच्छलो
 संवच्छरो रूप आय. सं. चिकित्सति तेने कगचजं० चालता सूत्रे त्सनो छ आय.
 अनादौ द्वितीय त्यादीनां ए सूत्रोथी चिइच्छइ रूप आय. सं. लिप्सते तथा
 जुगुप्सते तेने चालता सूत्रे प्सनो छ आय. अनादौ द्वितीय त्यादीनां ए सूत्रोथी
 लिच्छइ जुगुच्छइ एवां रूप आय. सं. अप्सरा तेने चालता सूत्रे प्सनो छ आय.
 अनादौ द्वितीय अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अच्छरा रूप आय. सं. उत्सारितं तेने
 अनुत्साहोत्सारित कगटड कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी उत्सारितो रूप
 आय. सं. निश्चल तेने कगटड अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निश्चलो रूप आय.
 सं. तथ्य तेने आर्ष प्रयोगथी थ्यनो च आय. पठी अनादौ क्लीबे सम् मोनु ए
 सूत्रोथी तच्चं रूप आय. ॥ २१ ॥

सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा ॥ ११ ॥

एषु संयुक्तस्य ङो वा जवति ॥ सामढं सामत्थं । उढउं जसुउं ।
उढवो जसवो ॥

मूल भाषांतर. सामर्थ्य उत्सुक अने उत्सव ए शब्दोना जोडाक्षरनो विकल्पे छ आय. सं. सामर्थ्य तेनां सामच्छं सामत्थं एवां रूप आय. सं. उत्सुक तेनां उच्छुओ जसुओ एवां रूप आय. सं. उत्सव तेनां उछवो जसवो रूप आय. सामर्थ्य च उत्सुक श्र उत्सवश्च सामर्थ्योत्सुकोत्सवं तस्मिन् ११

॥ दुंदिका ॥

वा ११ सामर्थ्य— अनेन वा थ्यस्य ङः अनादौ द्वित्वं द्वितीय-
पूर्व ११ क्लीवे सम् मोनु० सामढ । पक्षे सामर्थ्य— अधोमनयां
कलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ क्लीवे सम् मोनु० सामत्थं ।
उत्सुक— अनेन वा त्सस्य ङः अनादौ द्वित्वं द्वितीये ११ कग-
जेति कलुक् अतः सेढोः उढउं । पक्षे उत्सुक अनुत्साहोत्सत्से-
उ ज कगटडेति तलुक् कगचजेति कलुक् ११ जसुउं । उ.
त्सव अनेन त्सस्य ङः अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ अतः सेढोः
उढवो । पक्षे उत्सव— अनुत्साहोत्सत्सेत्सवेउजं कगटडेति तलुक्
अतः सेढोः जसवो ॥ ११ ॥

टीका भाषांतर. सामर्थ्य उत्सुक अने उत्सव शब्दना जोडाक्षरनो विकल्पे
छ आय. सं. सामर्थ्य तेने चालता सूत्रे थ्यनो छ आय. पढी अनादौ द्वितीय०
क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सामच्छं रूप आय. पक्षे सं. सामर्थ्य तेने अधो-
मनयां अनादौ द्वितीय० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सामत्थं रूप आय. सं.
उत्सुक तेने चालता सूत्रे त्सनो छ आय. पढी अनादौ द्वितीय कगचज अतः
सेढोः ए सूत्रोथी उच्छुओ रूप आय. पक्षे सं. उत्सुक तेने अनुत्साहोत्सत्से-
कगटड कगचज ए सूत्रोथी जसुओ रूप आय. सं. उत्सव तेने चालता सूत्रे त्सनो छ
आय. अनादौ द्वितीय अतः सेढोः ए सूत्रोथी उछवो रूप आय. पक्षे सं. उत्सव
तेने अनुत्साहोत्सत्से कगटड० अतःसेढोः ए सूत्रोथी जसवो रूप आय ॥ ११ ॥

स्पृहायाम् ॥ १३ ॥

स्पृहाशब्दे संयुक्तस्य ङो जवति । फस्यापवादः ॥ ङिहा ॥ बहु-
लाधिकारात्कचिदन्यदपि । निष्पिहो ॥

मूल भाषांतर. स्पृहा शब्दना जोडाहरनो छ आय. अने फनो अपवाद आय. सं. स्पृहा तेनुं छिहा रूप आय. बहुल अधिकार ठे तेथी कोइ ठेकाणे जुदी रीते पण आय. सं. निःस्पृहः तेनुं निष्पिहो रूप आय. ॥ १३ ॥

॥ टुंढिका ॥

स्पृहा ७१ स्पृहा अनेन स्पृ स्थाने ङः ११ अंत्यव्यं० सलुक् इत्कृ-
पादौ ङ ङि ङिहा । निस्पृह अंत्यव्यं० सलुक् कगटडेति सलुक्
इत्कृपादौ पृस्थाने पि-अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः निष्पिहो १३

टीका भाषांतर. स्पृहा शब्दना जोडाहरनो छ आय. सं. स्पृहा तेने चाखता सूत्रे
स्पृहो छ आय. पनी अंत्यव्यं० इत्कृपादौ ए सूत्रोथी छिहा रूप आय. सं. निस्पृह
तेने अंत्यव्यं० कगटड इत्कृपादौ अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निष्पिहो रूप आय.

द्य-य्य-र्या जः ॥ १४ ॥

एषां संयुक्तानां जो जवति ॥ द्य । मज्जं । अवज्जं । वेज्जो । जुई ।

जोडं ॥ य्य । अज्जो । सेज्जा ॥ र्य । जज्जा । चौर्य समत्वात् जा-
रिआ । कज्जं । वज्जं । पज्जाडं । पज्जत्तं । मज्जाया ॥

मूल भाषांतर. द्य य्य र्य ए जोडाहरनो ज आय. द्यनां उदाहरण- सं. मद्यं
तेनुं मज्जं आय. सं. अवद्यं तेनुं अवज्जं आय. सं. वैद्यः तेनुं वेज्जो आय. सं. द्युति
तेनुं जुई आय. सं. द्योतः तेनुं जोओ आय. सं. द्यनां उदाहरण- सं. जय्यः
तेनुं जज्जो आय. सं. शय्या तेनुं सेज्जा रूप आय. र्यनां उदाहरण- सं. भार्या
तेनुं मज्जा आय. भार्या शब्द चौर्यना जेवो ठे तेथी भारिआ एतुं पण रूप आय.
सं. कार्य तेनुं कज्जं रूप आय. सं. वर्य तेनुं वज्जं रूप आय. सं. पर्य्याय तेनुं प-
ज्जाओ रूप आय. सं. पर्यास तेनुं पज्जत्तं आय. सं. मर्यादा तेनुं मज्जाया रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

द्यश्च य्यश्च र्यश्च द्यय्यर्यः तेषां ६३ ज ११ मद्य-वा अवद्य- अनेन
द्यस्य जः अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम्मोनु० मज्जं अवज्जं वैद्य ऐत् एत्
वै व अनेन द्य ज अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः वेज्जो । द्युति
११ अनेन द्य ज कगटडेति तल्लुक् अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० जुई ।
द्योत ११ अनेन द्य ज कगटडेति तल्लुक् अतः सेडोंः जोडं । जय्य
अनेन द्यस्य जः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः जज्जो । शय्या ।
अनेन द्य जः शपोः सः श स षट्शय्यादौ षत्वं अनेन द्यस्य

जः अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं सलुक् सेज्जा चार्या- ह्रस्वः संयोगे
जा ज अनेन र्यस्य जः अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक्
जज्जा । पक्षे चौर्यं समत्वात् चारिश्चा । कार्यं अनेन र्यस्य जः
ह्रस्वः संयोगे का क अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० कज्जं ।
वर्त्य- ११ अनेन र्य जः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु०
वज्जं । पर्याय- अनेन र्य ज अनादौ द्वित्वं कगचजेति यलुक्
११ अतः सेडोः पज्जात् । पर्यास- अनेन य ज ह्रस्वः संयोगे जः
अनादौ द्वित्वं कगटडेति प्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम्
मोनु० पज्जात्तं । मर्यादा- ११ अनेन य ज अनादौ द्वित्वं कगच-
जेति दलुक् अवर्णो अं य अंत्यव्यं सलुक् मज्जाया ॥ १४ ॥

टीका भाषांतर. य य र्य ए जोडाहरनो ज आय. सं. मद्य- अवद्य तेने चा-
लता सूत्रे यनो ज आय. पढी अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मज्जं तथा
अवज्जं रूप आय. सं. वैद्य तेने ऐतएत् चालता सूत्रे य नो ज आय. अनादौ
अतः सेडोः ए सूत्रोथी वेज्जो रूप आय. सं. द्युति तेने चालता सूत्रे य नोज आय.
कगटड अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी जुई रूप आय. सं. द्योत तेने चालता सूत्रे
यनो ज आय. कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी जोओ रूप आय. सं. जय्य
तेने चालता सूत्रे यनो ज आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी जज्जो रूप आय.
सं. शय्या तेने चालता सूत्रे यनो ज आय. पढी शपोः सः एत्शय्यादौ चालता
सूत्रे यनो ज आय. अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सेज्जा रूप आय. सं. भार्या
तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे र्यनो ज आय. अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मज्जा
रूप आय. बीजे पक्षे चौर्यं शब्दना जेवो गणी सं. भार्या शब्दनुं चारिआ रूप
आय. सं. कार्य तेने चालता सूत्रे र्यनो ज आय. पढी ह्रस्वः संयोगे अनादौ क्लीबे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी कज्जं रूप आय. सं. वर्ग तेने चालता सूत्रे र्यनो ज आय.
अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वज्जं रूप आय. सं. पर्याय तेने चालता
सूत्रे र्यनो ज आय. अनादौ कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी पज्जाओ रूप आय. सं.
पर्यास तेने चालता सूत्रे र्यनो ज आय. ह्रस्वः संयोगे अनादौ कगटड क्लीबे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी पज्जात्तं रूप आय. सं. मर्यादा तेने चालता सूत्रे र्यनो ज
आय. सं. अनादौ कगचज अवर्णो अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मज्जाया रूप आय. ॥१४॥

अजिमन्यौ ज-ञौ वा ॥ १५ ॥

अजिमन्यौ संयुक्तस्य जो ज्ञश्च वा जवति ॥ अहिमज्जू । अहि-
मज्जू । पक्षे । अहिमज्जू ॥ अजिग्रहणादिह न जवति । मज्जू ॥

मूल भाषांतर. अभिमन्यु शब्दना जोडाक्षरनो ज अने झ विकल्पे आय. सं. अभिमन्यु तेना अहिमञ्जू तथा अहिमञ्जू एवां रूप आय. पदे अहिमञ्जू एवुं रूप आय. अभिनुं ग्रहण ठे तेथी एकला मन्यु शब्दने न आय. सं. मन्यु तेनुं मञ्जू एवुं रूप आय. ॥ २५ ॥

॥ टुंढिका ॥

अजिमन्यु ११ जश्च श्वश्च जज्ञौ १२ वा ११ अजिमन्यु ११ खघथ०
जस्य हः अनेन वा न्युस्थाने जु अनादौ द्वित्वं द्वितीय अहि-
मञ्जू पदे अजिमन्यु- खघथ० जस्य हः अनेन न्यु स्थाने जुः
अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० अहिमञ्जू पदे अजिमन्यु- खघथ-
ज्जां ज हः अधोमनयां यलुक् ११ अनादौ द्वित्वं अक्लीबे सौ
दीर्घः नू अंत्यव्यं० सलुक् अहिमञ्जू । मन्यु- अधोमनयां यलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः मञ्जू ॥ २५ ॥

टीका भाषांतर. अभिमन्यु शब्दना जोडाक्षरनो ज तथा झ विकल्पे आय. सं. अभिमन्यु तेने खघथ चालता सूत्रे विकल्पे न्यु ने स्थाने जु आय. पढी अनादौ द्वितीय ए सूत्रोथी अहिमञ्जू आय. पदे अभिमन्यु तेने खघथ चालता सूत्रे न्यु स्थाने जु आय. पढी अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अहिमञ्जू रूप आय. पदे अभिमन्यु तेने खघथ० अधोमनयां अनादौ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अहिमञ्जू रूप आय. सं. मन्यु तेने अधोमनयां अनादौ अक्लीबे ए सूत्रोथी मञ्जू रूप आय. ॥ २५ ॥

साध्वस-ध्य-ह्यां ऊः ॥ २६ ॥

साध्वसे संयुक्तस्य ध्यह्ययोश्चऊो भवति ॥ सश्चसं ॥ ध्य । वक्ष्ये ।
काणं । उवक्ष्वात् । सश्वात् । सश्चं । विज्ञो ॥ ह्य । सश्चो । मञ्चं ।
गुश्चं । णश्चइ ॥ २६ ॥

मूल भाषांतर. साध्वस शब्दना जोडाक्षरनो अने ध्य तथा ह्य अक्षरनो झ आय. सं. साध्वस तेनुं सज्झसं रूप आय. ध्यनां उदाहरण- सं. वध्येन तेनुं वज्झ ए आय. सं. ध्यान तेनुं ज्ञाणं आय. सं. उपाध्याय तेनुं उवज्झाओ आय. सं. स्वाध्यायः तेनुं सज्झाओ आय. सं. संध्य तेनुं सज्झं आय. सं. विध्य तेनुं विज्झो आय. ह्य-नां उदाहरण- सं. सद्य तेनुं सज्झो रूप आय. सं. मद्य गुह्य तेनां मज्झं गुज्झं रूप आय. सं. नह्यति तेनुं णज्झइ रूप आय. ॥ २६ ॥

॥ दुंदिका ॥

साध्वसं च ध्यश्च ह्यश्च साध्वसध्यह्यः तेषां द्वे ऊ ११ साध्वस ११
ह्रस्वः संयोगे सा स अनेन ध्वस्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीय ऊ
ज क्लीबे सम् मोनु० सज्जसं । वंध्येन अनेन ध्य ऊ वंज्जए ।
ध्यान- ११ अनेन ध्य ऊ नोणः क्लीबे सम् मोनु० जाणं । उपा-
ध्याय- ह्रस्वः संयोगे पा प अनेन ध्य ऊः पोवः अनादौ द्वित्वं
द्वितीय ११ अतः सेडोः उवज्जाऊ । सं. स्वाध्याय सर्वत्र वृद्धक्
ह्रस्वः संयोगे सा स अनेन ऊः अतः सेडोः सज्जाऊ । संध्य- अ-
नेन ध्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ क्लीबे सम् मोनु० संज्जं ।
विंध्य ११ अनेन ध्य ऊ अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु० अतः सेडोः
विंश्चो । सं० सद्य- ११ अनेन ह्यस्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीय-
पूर्वऊजः अतः सेडोः सज्जो । मद्य- गुह्य अनेन ध्य ऊ अनादौ
द्वित्वं द्वितीयपूर्व० ऊ ज क्लीबे सम् मोनु० मज्जं गुज्जं । मह्यं च-
तुर्थ्यत संस्कृत सिद्धं नहति । नोणः अनेन ह्यस्य ऊः अनादौ
द्वित्वं द्वितीयपूर्व ऊस्य जः त्यादीनां ति इ एक्षइ बध्नातीत्यर्थः ॥३६॥

टीका भाषांतर. साध्वस ना जोडाहरनो, अने ध्य तथा ह्य नो झ आय. सं.
साध्वस तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे ध्व नो ऊ आय. पढी अनादौ द्वितीय
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी सज्जसं रूप आय. सं. वंध्येन तेने चालता सूत्रे ध्य
नो झ आय. बाकी पूर्ववत् अइ वंज्जए रूप आय. सं. ध्यान तेने चालता सूत्रे ध्य
नो झ आय. पढी नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी जाणं रूप आय. सं. उपा-
ध्याय तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे ध्य नो झ आय. पोवः अनादौ द्वितीय०
अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी उवज्जाओ रूप आय. सं. स्वाध्याय तेने सर्वत्र ह्रस्वः
संयोगे चालता सूत्रे झ आय. अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी सज्जाओ रूप आय. सं.
संध्य तेने चालता सूत्रे ध्य नो झ आय. अनादौ द्वितीय क्लीबे सम् मोनु० संज्जं
रूप आय. सं. विंध्य तेने चालता सूत्रे ध्य नो झ आय. अनादौ द्वितीय अतः सेडोः
ए सूत्रोष्ठी विंज्जो रूप आय. सं. सद्य तेने चालता सूत्रे ह्य नो झ आय. अनादौ०
द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी सज्जो रूप आय. सं. मद्य-गुह्य तेने चालता
सूत्रे ध्य नो झ आय. अनादौ द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी मज्जं गुज्जं
रूप आय. सं. मह्यं ए चतुर्थीना एक वचनं रूप संस्कृतप्रमाणे सिद्ध आय' ने. सं.

नह्यति तेने नोणः चालता सूत्रे ह्य नो झ आय. पढी अनादौ० द्वितीय० त्यादीनां
ए सूत्रोशी णज्झइ रूप आय. तेनो अर्थ “ बांधेछे ” एम आय ठे. ॥ २६ ॥

ध्वजे वा ॥ २७ ॥

ध्वज शब्दे संयुक्तस्य जो वा जवति ॥ ऊर्ध्वं धर्त ॥ २७ ॥

मूल भाषांतर. ध्वज शब्दना जोडाहरनो विकल्पे झ आय. सं. ध्वज तेनुं झओ
तथा. धओ रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

ध्वज ७१ वा ११ ध्वज ११ अनेन विकल्पेन ध्वस्य ऊः कगचजेति

जलुक् अतः सेडोंः ऊर्ध्वं । पक्षे ध्वज— सर्वत्र वलुक् कगचजेति

जलुक् ११ अतः सेडोंः धर्त ॥ २७ ॥

टीका भाषांतर. ध्वज शब्दना जोडाहरनो विकल्पे झ आय. सं. ध्वज तेने
चालता सूत्रे विकल्पे ध्व नो झ आय. पढी कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोशी झओ
रूप आय. पक्षे ध्वज तेने सर्वत्र० कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोशी धओ रूप आय.

इन्धौ जा ॥ २८ ॥

इन्धौ धातौ संयुक्तस्य जा इत्यादेशो जवति ॥ समिज्जाइ । विज्जाइ ॥

मूल भाषांतर. इंध धातुना जोडाहरने झा एवो आदेश आय. सं. समिन्धते तेनुं
समिज्जाइ रूप आय. सं. विन्धते तेनुं विज्जाइ रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

इंधि ७१ जा ११ यिश्चैप् दीसौ इन्धू सम्पूर्वं इ वर्त्तमाने तेलुक्

इलोपः अनेन न्धस्य जा अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्वज ज व्यं-

जनात् लोकात् अलोपः त्यादीनां ति इ समिज्जाइ । यिश्चैप्

दीसौ इन्ध विपूर्ववत् वर्त्तते लुक् इलोपः अनेन न्धस्य जा अ-

नादौ द्वि० द्वितीयतुपूर्वं ऊ ज त्यादीनां ति इ विज्जाइ ॥ २८ ॥

टीका भाषांतर. इन्धि धातुना जोडाहरने झा एवो आदेश आय. इन्ध धातु
प्रकाशवामां प्रवर्त्ते, तेने सम् उपसर्ग आवे इत् नो लुक् आय. पढी वर्त्तमाने ए
सूत्रे त प्रत्यय आवे चालता सूत्रे न्ध ने झा आदेश आय. पढी अनादौ द्वितीय
व्यंजनात् लोकात् त्यादीनां ए सूत्रोशी समिज्जाइ रूप आय. सं. इन्ध धातु
चि उपसर्ग आवे बाकी पूर्ववत् अइ आ चालता सूत्रे न्ध ने स्थाने झा आदेश झा
पढी अनादौ द्वितीय त्यादीनां ए सूत्रोशी विज्जाइ रूप आय. ॥ २८ ॥

वृत्त-प्रवृत्त-मृत्तिका-पत्तन-कदर्थिते टः ॥ ३९ ॥

एषु संयुक्तस्य टो जवति ॥ वट्टो । पयट्टो । मट्टिआ । पट्टणं ।
कवट्टिउं ॥ ३९ ॥

मूल भाषांतर. वृत्त प्रवृत्त मृत्तिका पत्तन कदर्थित-ए शब्दोना जोडाहरनो
ट आय. सं. वृत्त तेनुं वट्टो आय. सं. प्रवृत्त तेनुं पयट्टो आय. सं. मृत्तिका तेनुं
मट्टिआ आय. सं. पत्तन तेनुं पट्टणं आय. सं. कदर्थित तेनुं कवट्टिओ आय. ॥ ३९ ॥

॥ दुंदिका ॥

वृत्तश्च प्रवृत्तश्च मृत्तिकाच पत्तनं च कदर्थितश्च वृत्तप्रवृत्तमृत्तिका
पत्तन कदर्थितं तस्मिन् ३१ ट ११ वृत्त ११ ऋतोऽत् व व अनेन
त्तस्य ट अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः वट्टो । प्रवृत्त- सर्वत्र रलुक्
ऋतोऽत् व व अनेन त्तस्य टः अनादौ द्वित्वं नोणः ११ अतः
सेडोः पयट्टो । मृत्तिका ऋतोऽत् मृ म अनेन त्तस्य टः अनादौ
द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् मट्टिआ । पत्तन-
अनेन त्तस्य टः अनादौ द्वित्वं नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० प-
ट्टणं । कदर्थित- कदर्थिते वः दस्य वः अनेन यस्य ट अनादौ
द्वित्वं कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः कवट्टिउं ॥ ३९ ॥

टीका भाषांतर. वृत्त प्रवृत्त मृत्तिका पत्तन कदर्थित ए शब्दोना जोडाहरनो
ट आय. सं. वृत्त तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे त्त नो ट आय. अनादौ अतः सेडोः
ए सूत्रोष्ठी वट्टो रूप आय. सं. प्रवृत्त तेने सर्वत्र ऋतोऽत् चालता सूत्रे त्त नो ट
आय. अनादौ नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी पयट्टो रूप आय. सं. मृत्तिका तेने
ऋतोऽत् चालता सूत्रे त्त नो ट आय. अनादौ कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी
मट्टिआ रूप आय. सं. पत्तन तेने चालता सूत्रे त्त नो ट आय. अनादौ नोणः
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी पट्टणं रूप आय. सं. कदर्थित तेने कदर्थितेचः चा-
लता सूत्रे थ नो ट आय. पढी अनादौ कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी कव-
ट्टिओ रूप आय. ॥ ३९ ॥

तस्याधूर्तादौ ॥ ३० ॥

तस्य टो जवति धूर्तादीन् वर्जयित्वा ॥ केवट्टो । वट्टी । जट्टो ।
पयट्टश् ॥ वट्टलं । रायवट्टयं । नट्टई । संवट्टिअं ॥ अधूर्तादा ।

विति किम् । धुत्तो । कित्ती । वत्ता । आवत्तणं । निवत्तणं । पव-
त्तणं । सं वत्तणं । आवत्तळ । निवत्तळ । निवत्तळ । पवत्तळ । सं व-
त्तळ । वत्तिआ । वत्तिळ । कात्तळ । उक्कत्तिळ । कत्तरी । मुत्ती ।
मुत्तो । मुहुत्तो ॥ बहुलाधिकारात् वट्टा ॥ धूर्त्त । कीर्त्ति । वार्त्ता ।
आवर्त्तन । निवर्त्तन । प्रवर्त्तन । संवर्त्तन । आवर्त्तक । निवर्त्तक ।
निर्वर्त्तक । प्रवर्त्तक । संवर्त्तक । वर्त्तिका । वार्त्तिक । कार्तिक । उ-
त्कर्त्तित । कर्त्तरी । मूर्त्ति । मूर्त्त । मुहूर्त्त । इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. धूर्त्त विगरे शब्दोने वर्ज्जिने र्त्त नो ट आय. सं. कैवर्त्त तेनुं
केवट्टो आय. सं. वर्त्तित तेनुं वट्टिअ आय. सं. जर्त्त तेनुं जट्टो आय. सं. प्रवर्त्तिते
तेनुं पयट्टइ आय. सं. वर्त्तुल तेनुं वट्टलं आय. सं. राजावर्त्तक तेनुं रायवट्टयं आय.
सं. नर्त्तकी तेनुं नट्टइ आय. संवर्त्तित तेनुं संवट्टिअं आय. धूर्त्तादिक नेवर्ज्जिने एम कहुं
ढे तेष्ठी सं. धूर्त्त तेनुं धुत्तो आय. सं. कीर्त्ति तेनुं कित्ती आय. सं. वार्त्ता तेनुं वत्ता
आय. सं. आवर्त्तन तेनुं आवत्तणं आय. सं. निवर्त्तन तेनुं निवत्तणं आय. सं. प्रवर्त्तन
तेनुं पवत्तणं आय. सं. संवर्त्तन तेनुं संवत्तणं आय. सं. आवर्त्तक तेनुं आव-
त्तओ आय. सं. निवर्त्तक तेनुं निवत्तओ आय. सं. निर्वर्त्तक तेनुं निव्वत्तओ
आय. सं. प्रवर्त्तक तेनुं पवत्तओ आय. सं. संवर्त्तक तेनुं संवत्तओ आय. सं. व-
र्त्तिका तेनुं वत्तिआ आय. सं. वार्त्तिक तेनुं वत्तिओ आय. सं. कार्तिक तेनुं क-
त्तिओ आय. सं. उत्कर्त्तित तेनुं उक्कत्तिओ आय. सं. कर्त्तरी तेनुं कत्तरी आय.
सं. मूर्त्ति तेनुं मुत्ती आय. सं. मूर्त्त तेनुं मुत्तो आय. सं. मुहूर्त्त तेनुं मुहुत्तो आय. ३०

॥ टुंढिका ॥

र्त्त ६१ न धूर्त्तादिः अधूर्त्तादिः तस्मिन् ७१ कैतव ११ ऐतएत् अ-
नेन र्त्तस्य टः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः केवट्टो । वर्त्ति ११ अ-
नेन र्त्तस्य टः अनादौ द्वित्वं अक्कीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं सलुक्
वट्टी । जर्त्त ११ अनेन र्त्तस्य टः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः जट्टो
वृत्तसु वर्त्तने वृत् वत्तं ते प्रपूर्वः इ व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् क-
वर्णस्यार् वृ वर् प्रवर्त्तते इति जाते अनेन र्त्तस्य टः अनादौ
द्वित्वं त्यादीनां ति इ पवट्टइ । वर्त्तुल ११ अनेन र्त्तस्य टः अनादौ
द्वित्वं क्कीबे सस् मोनु वट्टलं राजावर्त्तक— खराणां खरा इ-
तिजा ज कगचजेति जलुक् अवर्णो अ य अनेन र्त्तस्य टः अ-

नादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः रायवट्ट । ल-
 क्ण विशेषः । नर्त्तकी- अनेन र्तस्य टः अनादौ द्वित्वं कगच-
 जेति अंत्यव्यं सलुक् नट्टई । संवर्त्तक ११ अनेन र्तस्य टः अ-
 नादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् क्लीवे सम् मोनु सवद्विअं धुर्त्त
 ह्रस्वः संयोगे धू धु सर्वत्र रलुक् ११ अतःसेडोः धुत्तो कीर्ति ११
 ह्रस्वः संयोगे की कि सर्वत्र रलुक् अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं
 सलुक् किर्त्ती । वार्त्ता- ह्रस्वः संयोगे वा व सर्वत्र रलुक् ११ अं-
 त्यव्यं सलुक् वत्ता । आवर्त्तन । निवर्त्तन- सर्वत्र रलुक् नोणः
 क्लीवे सम् मोनु आवत्तणं निवत्तणं । प्रवत्तन- संवर्त्तन- सर्वत्र
 रलुक् नोणः ११ क्लीवे सम् मोनु पवत्तणं संवत्तणं । आवर्त्तक-
 ११ सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक् अतः सेडोः आवत्ति । निव-
 र्तक- सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः निवत्त ।
 निवर्त्तित सर्वत्र द्वयोरपि रयोर्लोपः कगचजेति अतः सेडोः निव-
 र्त्ति । प्रवर्त्तक- सर्वत्र द्वयो रपि रलुक् कगचजेति कलुक् ११
 अतः सेडोः पवत्त । संवर्त्तक- सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक्
 अतः सेडोः संवत्ति । वर्त्तिका- सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक्
 ११ अंत्यव्यं सलुक् वत्तिआ । वार्त्तिक- सर्वत्र रलुक् कगचजेति
 कलुक् ११ ह्रस्वः संयोगे अतः सेडोः वत्ति । कार्तिक- पूर्ववत्
 कत्ति । उत्कर्त्तित- कगट्टेति तलुक् सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक्
 अनादौ द्वित्वं क ११ अतः सेडोः उक्त्ति । कर्त्तरी- सर्वत्र र-
 लुक्- अंत्यव्यं सलुक् कत्तरी । मूर्त्तिः द्रस्वः संयोगे मू मु सर्वत्र
 रलुक् अक्लीवे दीर्घः मुत्ती मूर्त्त- ह्रस्वः संयोगे मू मु सर्वत्र रलुक्
 ११ अतः सेडोः मुत्तो । मुहूर्त्त- ह्रस्वः संयोगे हू हु सर्वत्र रलुक्
 ११ अतः सेडोः मुहुत्तो । बहुलाधिकारात् धूर्त्तादौ जवति । वार्त्ता
 ह्रस्वः संयोगे वा व सर्वत्र रलुक् अनेन र्तस्य टः अनादौ द्वित्वं
 ११ अंत्यव्यं सलुक् मुहुत्तो ॥ ३० ॥

टीका भाषांतरः धूर्त्तादि शब्दोने वर्जानि र्त नो ट आय. सं. कैवर्त्त-तेने ऐत्-

एत् चालता सूत्रे र्त् नो ढ थाय. पढी अनादौ अतःसेढोंः ए सूत्रोथी केवट्ठो रूप थाय. सं. वर्त्ति तेने चालता सूत्रे र्त् नो ढ थाय. पढी अनादौ अक्कीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वट्ठो रूप थाय. सं. जर्त्ते तेने चालता सूत्रे र्त् नो ढ थाय. पढी अनादौ अतः सेढोंः ए सूत्रोथी जट्ठो रूप थाय. वृत् धातु वर्त्तवामां प्रवर्त्ते तेने प्र उपसर्ग पूर्वे आबी ते प्रत्यय लागी व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् ऋवर्णस्यार् ए सूत्रोथी प्रवर्त्तते एवु रूप थाय. पढी तेने चालता सूत्रे र्त् नो ढ थाय. अनादौ त्यादीनां ए सूत्रोथी पवट्ठह रूप थाय. सं. वर्त्तुल तेने चालता सूत्रे र्त् नो ढ थाय. पढी अनादौ क्कीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वट्ठल रूप थाय. सं. राजावर्त्तक तेने खराणां खरा ए सूत्रे जा नो ज थाय. कगचज अवर्णों चालता सूत्रे र्त् नो ढ थाय. अनादौ० कगचज अतः सेढोंः ए सूत्रोथी रायवट्ठओ रूप थाय. राजावर्त्त नो अर्थे एक जातनुं शारीरिक लक्षण थाय. ठे. सं. नर्त्तकी तेने चालता सूत्रे र्त् नो ढ थाय. अनादौ कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी नट्ठई रूप थाय. सं. संवर्त्तक तेने चालता सूत्रे र्त् नो ढ थाय. अनादौ कगचज क्कीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सं-वट्ठिअं रूप थाय. सं. धूर्त्त तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अतः सेढोंः ए सूत्रोथी धुत्तो रूप थाय. सं. कीर्त्ति तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अक्कीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी किर्त्ती रूप थाय. सं. वार्त्ता तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वत्ता रूप थाय. सं. आवर्त्तन निवर्त्तन तेने सर्वत्र नोणः क्कीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी आवत्तणं निवत्तणं रूप थाय. सं. प्रवर्त्तन संवर्त्तन तेने सर्वत्र० नोण क्कीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पवत्तणं संवत्तणं रूप थाय. सं. आवर्त्तक तेनेः सर्वत्र कगचज अतः सेढोंः ए सूत्रोथी आवत्तिओ रूप थाय. सं. निवर्त्तक तेने सर्वत्र कगचज अतः सेढोंः ए सूत्रोथी निवत्तिओ रूप थाय. सं. निवर्त्तित तेने सर्वत्र ए सूत्रे र अपे य बनेनो लोप थाय. पढी कगचज अतः सेन्नोंः ए सूत्रोथी निवत्तिओ रूप थाय. सं. प्रवर्त्तक तेने सर्वत्र ए सूत्रे र तथा यनो लोप थाय कगचज अतः सेढोंः ए सूत्रोथी पवत्तिओ रूप थाय. सं. संवर्त्तक तेने सर्वत्र कग-चज अतः सेढोंः ए सूत्रोथी संवत्तिओ रूप थाय. सं. वर्त्तिका तेने सर्वत्र कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वत्तिआ रूप थाय. सं. वार्त्तिक तेने सर्वत्र कगचज ण्ह्रस्वः संयोगे अतः सेढोंः ए सूत्रोथी वत्तिओ रूप थाय. सं. कार्त्तिक तेने पूर्ववत् कत्तिओ रूप थाय. सं. उत्कर्त्तित तेने कगटढ सर्वत्र कगचज अनादौ अतः सेढोंः ए सूत्रोथी उक्कत्तिओ रूप थाय. सं. कर्त्तरी तेने सर्वत्र अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी कत्तरी रूप थाय. सं. मूर्त्ति तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अक्कीबे दीर्घः ए सूत्रोथी मुत्ती रूप थाय. सं. मूर्त्त तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अतः सेढोंः ए सूत्रोथी मुत्तो रूप थाय. सं. मुहूर्त्त तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र चालता सूत्रे र्त् नो ढ थाय. पढी अनादौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मुहुत्तो रूप थाय. ॥ ३० ॥

वृन्ते णटः ॥ ३१ ॥

वृन्ते संयुक्तस्य एटो जवति ॥ वेएटं । तालवेएटं ॥

मूल भाषांतर. वृन्त शब्दना जोमाहरनो णट आय. सं. वृन्त तेनुं वेण्टं रूप आय. सं. तालवृन्तं तेनुं तालवेण्टं रूप आय. ॥ ३१ ॥

॥ ढुंढिका ॥

वृन्त ७१ एट ११ वृन्त- तालवृन्त- इदे दोहृते वृ वे अनेन न्त स्य

एटः ११ ह्नीवे सम् मोनु० वेएटं वेतालवेएटं ॥ ३१ ॥

टीका भाषांतर. वृन्त शब्दना न्त नो णट आय. सं. वृन्त तथा तालवृन्त तेने इदेदोहृते ए सूत्रे वृनो वे आय. पढी आ चालता सूत्रे न्त नो णट आय. पढी ह्नीवे सम् मोनु० ए सूत्रोशी वेण्टं तथा तालवेण्टं रूप आय. ॥ ३१ ॥

ठोऽस्थि-विसंस्थुले ॥ ३२ ॥

अनयोः संयुक्तस्य ठो जवति ॥ अट्टी । विसंठुलं ॥

मूल भाषांतर. अस्थि अने विसंस्थुल शब्दना जोडाहरनो ठ आय. सं. अस्थि तेनुं अट्टी आय. सं. विसंस्थुलं तेनुं विसंठुलं आय. ॥ ३२ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ठ ११ अस्थि च विसंस्थूलं च अस्थिविसंस्थुलं तस्मिन् ७२

अस्थि ११ अनेन स्थि ठि अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वं तस्य

टः स्तमदामशिरोनजः इति पुंस्त्वं अह्नीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं०

सल्लुक् अट्टी । विसंस्थुल- अनेन स्थस्य ठः ११ ह्नीवे सम्

मोनु० विसंठुलं ॥ ३२ ॥

टीका भाषांतर. अस्थि अने विसंस्थुल शब्दना जोडाहरनो ठ आय. सं. अस्थि तेने आ चालता सूत्रे स्थिनो ठि आय. पढी अनादौ द्वितीय स्तमदाम-शिरोनजः ए सूत्रे पुंलिंग पणुं आय. पढी अह्नीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी अट्टी रूप आय. सं. विसंस्थुल तेने चालता सूत्रे स्थ नो ठ आय. पढी ह्नीवे सम् मोनु० ए सूत्रोशी विसंठुलं रूप आय. ॥ ३२ ॥

स्त्यान-चतुर्थार्थे वा ॥ ३३ ॥

ए षु संयुक्तस्य ठो वा जवति ॥ ठीणं थीणं । चउटो । अट्टो प्र-
रु योजनं । अथो धनम् ॥

मूल भाषांतर. स्त्यान चतुर्थ अर्थ ए शब्दोना जोकाहरनो विकट्पे ठ आय. सं. स्त्यान तेना ठीणं थीणं एवां रूप आय. सं. चतुर्थः तेनुं चउट्टो रूप आय. सं. अर्थ तेनो अर्थ जो प्रयोजन अर्थ आय तो अट्टो रूप आय. अने जो धन अर्थ आय तो अत्थो रूप आय. ॥ ३३ ॥

॥ हुंढिका ॥

स्त्यानं च चतुर्थं च अर्थश्च स्त्यान चतुर्थार्थं तस्मिन् ७१ वा ११ स्त्यान ईस्त्यान खट्वाटे स्त्यी अनेन वा स्त्यी ठी नोणः ११ क्ली-
बे सम् मोनु० ठीणं पक्षे थीणं चतुर्थं—कगचजेति तुलुक् अनेन वा
थस्यठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ अतः सेडोंः चउट्टो। पक्षे चतुर्थः
कगचजेति तुलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वः ११ अतः सेडोंः
चउत्थो। अर्थः ११ अनेन वा थस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय
तुपूर्वथ ठ ११ अतः सेडोंः अट्टो। पक्षे अर्थः सर्वत्र रलुक् अ-
नादौ द्वित्वं द्वितीय तुपूर्वथतः ११ अतः सेडोंः अत्थो अत्र
अर्थ शब्देन प्रयोजनं यदा धनमुच्यते तदा ठो न स्यात् अर्थः
सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु थस्य त ११ अतः सेडोंः
अत्थो ॥ ३३ ॥

टीका भाषांतर. स्त्यान चतुर्थ अर्थ ए शब्दोना जोकाहरनो विकट्पे ठ आय. सं. स्त्यान तेने ईस्त्यानखट्वाटे ए सूत्रशी ई आय. पढी चालता सूत्रे स्त्यी नो ठी आय. पढी नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी ठीणं रूप आय. पक्षे थीणं रूप आय. सं. चतु-
र्थ तेने कगचज चालता सूत्रे विकट्पे थ नो ठ आय. अनादौ द्वितीय अतः सेडोंः
ए सूत्रोशी चउट्टो रूप आय. पक्षे चतुर्थ तेने कगचज अनादौ द्वितीय अतः सेडोंः
ए सूत्रोशी चउत्थो आय सं. अर्थ तेने चालता सूत्रशी विकट्पे थ नो ठ आय. पढी
अनादौ द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोशी अट्टो रूप आय. पक्षे सं. अर्थ तेने
सर्वत्र अनादौ द्वितीयपूर्व० अतः सेडोंः ए सूत्रोशी अत्थो रूप आय. अहिं अर्थ
नो अर्थ प्रयोजन ठे. न्यारे तेनो अर्थ धन आय त्यारे त्यां ठ न आय. ते रूप सबत्र
अनादौ द्वितीय० अतः सेडों ए सूत्रोशी अत्थो पडुं सिद्ध आय ठे. ॥ ३३ ॥

ष्टस्यानुष्ट्रे ष्टा संदष्टे ॥ ३४ ॥

उष्ट्रादिवर्जिते ष्टस्य ठो जवति ॥ खट्टी। मुट्टी। दिट्टी। सिट्टी।

पुट्टो । कट्टं । सुरट्टा । इट्टो । अणिट्टं ॥ अनुष्टेष्ट्टासंदष्टं इति किम् ।
उट्टो । इट्टा । चुष्ट व । संदट्टो ॥

सूत्र भाषांतर. उट्टादि शब्दोने वर्जिने छ नो ठ आय. सं. यष्टि तेनुं लट्टी
आय. सं. मुष्टि तेनुं मुट्टी आय. सं. दिष्टि तेनुं दिट्टी आय. सं. स्रष्टि तेनुं सिट्टि आय.
सं. पुष्ट तेनुं पुट्टो आय. सं. कष्ट तेनुं कट्टं आय. सं. सुराष्टा तेनुं सुरट्टा आय.
सं. इष्ट तेनुं इट्टो आय. सं. अनिष्ट तेनुं अणिट्टं आय. मूलमां उष्ट्र इष्टा संदष्ट ए
शब्दोने वर्जिने एम कट्टं ले, तेथी सं. उष्ट्रः तेनुं उट्टो आय. सं. इष्टाचूर्णहव तेनुं
इष्टाचुण्ण व आय. सं. संदष्ट तेनुं संदट्टो आय. ॥ ३४ ॥

॥ टुंढिका ॥

ष्ट ६१ उष्ट्रश्च इष्टा च संदष्टश्च उष्ट्रेष्टासंदष्टं न उष्ट्रेष्टासंदष्टं अनु-
ष्ट्रेष्टासंदष्टं तस्मिन् ७१ यष्टि- ११ यष्ट्यांलः यस्य लः अनेन षस्य
ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० तु पूर्व ठ टः अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं०
सलुक् लट्टी । मुष्टि- ११ अनेन षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्विती-
यपूर्व ठ ट अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् मुट्टी । इष्टि-स्रष्टि
इत्तुपादौ इ दि स्र सि अनेन षस्य ठः ११ अक्लीबे सौ दीर्घः
अंत्यव्यं० सलुक् दिट्टी सिट्टी । पुष्ट ११ अनेन ष ट अनादौ
द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोः पुट्टो । कष्ट ११ अनेन ष ट क्लीबे
सम् मोनु० कट्टं । सुराष्ट्र- ह्रस्वः संयोगे रा र सर्वत्र रलुक्
अनेन षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ ट ११ अंत्यव्यं०
सलुक् सुरट्टा । इष्ट ११ अनेन ष ठः अतः सेडोः अनादौ द्वित्वं
द्वितीय० इट्टो । अनिष्ट- अनेन षस्य ठः अनादौ द्वित्वं ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् अणिट्टं इष्टाचूर्ण इव ह्रस्वः संयोगे चू चु सर्वत्र
रलुक् मिवपिविविववविअ इवार्थे वा इति इवस्थानेव इट्टा चुष्टं
व । संदष्टः कगटडेति षलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः संदट्टो ॥३४॥

टीका भाषांतर. उष्ट्र इष्टा संदष्ट ए शब्दोने वर्जिने छनो ठ आय. सं. यष्टि
तेने यष्ट्यां लः चावता सूत्रे छनो ठ आय. अनादौ द्वितीय० अक्लीबे दीर्घः
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी लट्टी रूप आय. सं. मुष्टि तेने चावता सूत्रे छनो ठ आय.

अनादौ द्वितीय० अल्लीवे सौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सुट्टी रूप आय. सं. दृष्टि
तथा सृष्टि तेने इत्कृपादौ चालता सूत्रे छनो ठ आय. पढी अल्लीवे सौ अं-
त्यव्यं० ए सूत्रोथी दिट्टी सिट्टी रूप आय. सं. पुष्ट तेने चालता सूत्रे छनो ठ
आय. पढी अनादौ द्वितीय० अतः सेडों: ए सूत्रोथी पुट्टो रूप आय. सं. कष्ट
तेने चालता सूत्रे छ नो ठ आय. पढी ह्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कट्टं रूप आय.
सं. सुराष्ट्रा तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र चालता सूत्रे छनो ठ आय. पढी अनादौ
द्वितीय० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सुरट्टा रूप आय. सं. इष्ट तेने चालता सूत्रोथी छ
नो ठ आय. पढी अतः सेडों: अनादौ द्वितीय० ए सूत्रोथी इट्टो रूप आय. सं.
अनिष्ट तेने चालता सूत्रोथी छनो ठ आय. पढी अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी
अणिट्टं रूप आय. सं. इष्टाचूर्ण इव तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र भिवपिव विवव्वव-
विअइचार्ये ए सूत्रोथी इव ने स्थाने व आय. एट्ठे इष्टाचूर्णं व एतुं रूप आय.
सं. संदृष्ट तेने कगट्ट अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी संदट्टो रूप आय. ॥ ३४ ॥

गर्त्त रु: ॥ ३५ ॥

गर्त्त शब्दे संयुक्तस्य डो जवति । टापवादः ॥ गड्डो गड्डा ॥

मूल भाषांतर. गर्त्त शब्दना जोडाहरनो ड आय. अने ट नो अपवाद आय.
सं. गर्त्त तेनुं गड्डो रूप आय. अने पद्दे सं. गर्त्त तेनुं गड्डा रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

गर्त्त ७१ ड ११ गर्त्त ११ अनेन तस्य डः अनादौ द्वित्वं अतः
सेडों: गड्डो । गर्त्त— अनेन तस्य डः अनादौ द्वित्वं स्वस्त्रादेर्डा
इति डा प्रत्ययः अंत्यव्यं० सलोपः गड्डा ॥ ३५ ॥

टीका भाषांतर. गर्त्त शब्दना जोडाहरनो ड आय. अने ट नो अपवाद आय.
सं. गर्त्त तेने चालता सूत्रोथी र्त्तनो ड आय. पढी अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी
गड्डो रूप आय. सं. गर्त्त तेने चालता सूत्रोथी र्त्तनो ड आय. अनादौ स्वस्त्रादेर्डा
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गड्डा रूप आय. ॥ ३५ ॥

सम्मर्द-वितर्दि-विच्छर्द-च्छर्दि-कपर्द-मर्दिते र्स्य ॥ ३६ ॥

एषु र्स्य डत्वं जवति ॥ सम्मड्डो । विअड्डी । विअड्डो । गड्डीइ ।

गड्डी । कवड्डो । महिड । सम्माड्डीड ॥ ३६ ॥

मूल भाषांतर. सम्मर्द वितर्दि विच्छर्द च्छर्दि कपर्द मर्दिते ए शब्दोना
र्दनो ड आय. सं. सम्मर्द तेनुं सम्मड्डो आय. सं. वितर्दि तेनुं विअड्डी आय.

सं. विच्छर्द तेनुं विच्छड्डो आय. सं. च्छर्दि तेनुं छड्डुह तथा छड्डी आय. सं. कपर्द तेनुं कषड्डो आय. सं. मर्दित तेनुं मड्डिओ आय. सं. संमर्दित तेनुं सम्मड्डिओ आय.

॥ दुंडिका ॥

सम्मर्दश्च वितर्दिश्च विव्वर्दश्च ठर्दिश्च कपर्दश्च मर्दितश्च सम्मर्द वितर्दिविव्वर्दठर्दिकपर्दमर्दितं तस्मिन् ७१ र्द ६१ सम्मर्द-अनेन र्दस्य डः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः सम्मड्डो । वितर्दि कगचजेति तल्लुक् अनेन दिं हि अनादौ द्वित्वं ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सल्लुक् वितड्डी । विव्वर्द- अनेन र्दस्य डः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः विव्वड्डो ठर्दि अनेन र्दस्य डः अनादौ द्वित्वं ११ अक्कीवे सौ दीर्घः उड्डी । कपर्द- अनेन र्दस्य डः अनादौ द्वित्वं पोवः अतः सेडोः कवड्डो । मर्दित- संमर्दित अनेन दिं हि अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः मड्डिउ । समड्डिउ ॥ ३६ ॥

टीका भाषांतर. सम्मर्द वितर्दि विच्छर्द छर्दि कपर्द मर्दित ए शब्दोना जोडाहर र्दनो ड आय. सं. सम्मर्द तेने चालता सूत्रे र्दनो ड आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी सम्मड्डो रूप आय. सं. वितर्दि तेने कगचज चालता सूत्रे दि-नो डि आय. पढी अनादौ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वितड्डी रूप आय. सं. विच्छर्द तेने चालता सूत्रे र्दनो ड आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी विच्छड्डो रूप आय. सं. छर्दि तेने चालता सूत्रे र्दनो ड आय. अनादौ अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी छड्डी रूप आय. सं. कपर्द तेने चालता सूत्रे र्दनो ड आय. अनादौ पोवः अतः सेडोः ए सूत्रोथी कवड्डो रूप आय. सं. मर्दित तथा संमर्दित तेने चालता सूत्रे दिनो डि आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी म-डिओ समड्डिओ रूप आय. ॥ ३६ ॥

गर्दजे वा ॥ ३७ ॥

गर्दजे र्द स्य डो वा जवति ॥ गड्डुहो । गह्हो ॥

मूल भाषांतर. गर्दभ शब्दना र्दनो विकल्पे ड आय. सं. गर्दभ तेना गड्डुहो गह्हो रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

गर्दज ७१ वा ११ गर्दज- अनेन र्दस्य डः अनादौ द्वित्वं खघथ धजस्य हः अतः सेडोः गड्डुहो । पद्दे गर्दज- ११ सर्वत्र रल्लुक् खघथ० अतः सेडोः गह्हो ॥ ३७ ॥

टीका भाषांतर. गर्दभ शब्दना र्दनो विकल्पे ङ आय. सं. गर्दभ तेने चालता सूत्रे र्दनो ङ आय. अनादौ खघथ० अतः सेडों: ए सूत्रोष्ठी गङ्गहो रूप आय. पढे सं. गर्दभ तेने सर्वत्र खघथ अतः सेडों: ए सूत्रोष्ठी गङ्गहो रूप आय. ॥ ३७ ॥

कन्दरिका-जिन्दिपाले एङः ॥ ३८ ॥

अनयोः संयुक्तस्य एङो जवति ॥ कण्डलिआ जिण्डिवालो ॥

मूल भाषांतर. कन्दरिका मिन्दिपाल ए शब्दोना जोडाहरनो ण्ड आय. सं. कन्दरिका तेनुं कण्डलिआ रूप आय. सं. मिन्दिपाल तेनुं मिण्डिवालो रूप आय.

॥ ढुंढिका ॥

कन्दरिका च जिन्दिपालश्च कन्दरिकाजिन्दिपालं तस्मिन् ७१

एङ ११ कन्दरिका- अनेन न्दस्य एङः हरिद्रादौ लः रस्य लः

कगचजेति क्लृक् ११ अंत्यव्यं सलृक् कण्डलिआ । जिन्दिपाल

अनेन न्दस्य एङः पोवः अतः सेडों: जिण्डिवालो ॥ ३८ ॥

टीका भाषांतर. कन्दरिका अने मिन्दिपाल शब्दना जोडाहरनो ण्ड आय. सं. कन्दरिका तेने चालता सूत्रे न्दनो ण्ड आय. पढी हरिद्रादौ कगचज अंत्यव्यं ए सूत्रोष्ठी कण्डलिआ रूप आय. सं. मिन्दिपाल तेने चालता सूत्रे न्दनो ण्ड आय. पढी पोवः अतः सेडों: ए सूत्रोष्ठी मिण्डिवालो रूप आय. ॥ ३८ ॥

स्तब्धे ठडौ ॥ ३९ ॥

स्तब्धे संयुक्तयोर्यथाक्रमं ठडौ जवतः ॥ ठडौ ॥

मूल भाषांतर. स्तब्ध शब्दना बने जोडाहरना अनुक्रमे ठ अने ढ आय. सं. स्तब्ध तेनां ठडौ रूप आय.

॥ ढुंढिका ॥

स्तब्ध ७१ ठश्च ढश्च ठडौ १२ स्तब्ध- अनेन स्तस्य ठः ढस्य

च ढः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडों ठडौ ॥ ३९ ॥

टीका भाषांतर. स्तब्ध शब्दना बने जोडाहरना अनुक्रमे ठ अने ढ आय. सं. स्तब्ध तेने चालता सूत्रोष्ठी स्तनो ठ आय. अने ढनो ढ आय. अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोष्ठी ठडौ रूप आय. ॥ ३९ ॥

दग्ध-विदग्ध-वृद्धि-वृद्धे ढः ॥ ४० ॥

एषु संयुक्तस्य ढो जवति ॥ दडौ । विअडौ । वुडौ । वुडौ ॥ क-
चिन्न जवति । विरू-कइ-निरूविअं ॥ ४० ॥

मूल भाषांतर. दग्ध विदग्ध वृद्धि वृद्ध ए शब्दोना जोडाक्षरनो ढ आय. सं. दग्ध तेनुं दड्डो रूप आय. सं. विदग्ध तेनुं विअड्डो रूप आय. सं. वृद्धि तेनुं बुद्धी रूप आय. सं. वृद्ध तेनुं बुद्धो रूप आय. कोइ ठेकाणे न पण आय-जेम-सं. वृद्धकविनि रूपितं तेनुं विद्ध-कइ-निरुविअं एवं रूप आय. ॥ ४० ॥

॥ दुंदिका ॥

दग्धश्च विदग्धश्च वृद्धिश्च वृद्धश्च दग्धविदग्धवृद्धिवृद्धं तस्मिन् ७१
ढ ११ दग्ध- विदग्ध- अनेन ग्धस्य ढः अनादौ दित्वं अतःसेडोः
दड्डो विअड्डो । वृद्धि- उहत्वादौ वृ बु अनेन रुस्य ढः अनादौ
दित्वं ११ अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं सलुक् बुद्धी । वृद्ध- उहत्वादौ
वृ बु अनेन रुस्य ढः अनादौ दित्वं ११ अतःसेडोः बुद्धो । वृद्धक
विनिरूपितः उहत्वादौ वृ वि सर्वत्ररलुक् शषोःसः पोवः कगचजेति
तलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० विद्धकइनिरुविअं ॥ ४० ॥

टीका भाषांतर. दग्ध विदग्ध वृद्धि वृद्ध ए शब्दोना जोडाक्षरनो ढ आय. सं. दग्ध- विदग्ध- तेने आलता सूत्रे ग्ध नो ढ आय. अनादौ० अतःसेडोः ए सूत्रोशी दड्डो विअड्डो एवां रूप आय. सं. वृद्धि तेने उहत्वादौ आलता सूत्रे र्जनो ढ आय. पढी अनादौ० अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी बुद्धी रूप आय सं. वृद्ध तेने उहत्वादौ आलतासूत्रे ङनो ढ आय. अनादौ० अतःसेडोः ए सूत्रोशी बुद्धो रूप आय. सं. वृद्धकविनिरूपितः तेने इत्कृपादौ सर्वत्र० शषोःसः पोवः कगचज० क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोशी विद्धकइनिरुपिअं एवं रूप आय. ॥१०॥

अर्द्धि-मूर्धार्धेन्ते वा ॥ ४१ ॥

ऐषु अंते वर्त्तमानस्य संयुक्तस्य ढोवा जवति ॥ सहा सखा ।
कही रिद्धी । मुण्डा मुखा । अहं अरुं ॥

मूल भाषांतर. अद्धा ऋद्धि मूर्धा अर्ध ए शब्दोमां रहेलो जोडाक्षरनो विकल्पे ढ आय. सं अद्धा तेनुं सड्डा सद्धा एवां रूप आय. सं ऋद्धि तेनां कड्डी रिद्धी रूप आय. सं. मूर्धा तेनां मुड्डा मुद्धा एवां रूप आय. सं अर्द्ध तेनां अर्द्ध अर्द्ध एवां रूप आय. ॥४१॥

॥ दुंदिका ॥

अद्धा च ऋद्धिश्च मूर्धा च अर्द्ध च अर्द्धिर्मूर्द्धां तस्मिन् ७१
अन्त ७१ वा ११ अद्धा- सर्वत्ररलुक् शषोःसः श सः अनेन वा

रुस्य ढ अनादौद्धित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक् सहा पक्षे श्रद्धा-स
 र्वत्ररलुक् शषोःसः ११ अंत्यव्यं तलुक् सद्धा ऋद्धि- ११ इत्कृपा
 दौ क इ अनेन रुस्य ढः अनादौद्धित्वं अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं
 सलुक् रिद्धी पक्षे ऋद्धि रिःकेवलस्य क रि ११ अक्लीबेदीर्घः अं
 त्यव्यं, सलुक् रिद्धी । मूर्द्धन्- ह्रस्वःसंयोगे मूमु वक्रादावंतः अ
 नुस्वारः अनेन रुस्य ढः सर्वत्र रलुक् पुंस्यन आणोराज्वच्च इति
 आत्वं अंत्यव्यं, नलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् मुद्धा पक्षे मूर्द्धन् ह
 स्वःसंयोगे सर्वत्र पुंस्यनआणो अंत्यव्यं, तलुक् मुद्धा । अर्द्ध-
 सर्वत्र रलुक् अनेन रुस्यढः अनादौद्धित्वं ११ अक्लीबेस्म मोनुं
 अहं । पक्षे अर्द्ध ११ सर्वत्ररलुक् क्लीबेस्म मोनुं अर्द्ध ॥ ४१ ॥

टीका भाषांतर, अद्धा ऋद्धि मूर्धा अर्ध ए शब्दोमां रहेला जोडाहरनो विकल्पे ढ
 आय. सं. अद्धा तेने सर्वत्र शषोःसः चालतासूत्रे विकल्पे ढनो ढ आय. अनादौ अंत्यव्यं
 ए सूत्रोष्ठी सद्धा रूप आय. पक्षे सं. अद्धा तेने सर्वत्र शषोःसः अंत्यव्यं ए सूत्रोष्ठी सद्धा
 रूप आय. सं. ऋद्धि तेने इत्कृपादौ आलतासूत्रे ढनो ढ आय. अनादौ अक्लीबेसौ
 अंत्यव्यं ए सूत्रोष्ठी रिद्धी रूप आय. पक्षे ऋद्धि तेने रिःकेवलस्य अक्लीबेदीर्घ अंत्य-
 व्यं ए सूत्रोष्ठी रिद्धी रूप आय. सं. मूर्द्धन् तेने ह्रस्वः संयोगे वक्रादावंतः चालता-
 सूत्रे ढनो ढ आय. सर्वत्र पुंस्यनआणोराज्वच्च अंत्यव्यं ए सूत्रोष्ठी मुद्धा रूप
 आय. पक्षे मूर्द्धन् तेने ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र पुंस्यनआणो अंत्यव्यं ए सूत्रोष्ठी
 मुद्धा रूप आय. सं अर्द्ध तेने सर्वत्र चालतासूत्रे ढनो ढ आय. अनादौ अक्लीबेस्म
 मोनुं ए सूत्रोष्ठी अहं रूप आय. बीजे पक्षे सं. अर्द्ध तेने सर्वत्र क्लीबेस्म मोनुं ए
 सूत्रोष्ठी अर्द्ध रूप आय. ॥ ४१ ॥

मज्ञोर्णः ॥ ४२ ॥

अनयोर्णो जवति ॥ म । निरणं । पङ्क्तुणो ॥ इ । णाणं । सण्णा
 पण्णा विण्णाणं ॥

मूल भाषांतर, म अने ज्ञनो ण आय. मनां उदाहरण-सं निम्र तेनुं निरणं
 आय. सं. प्रभुम्र तेनुं पङ्क्तुणो आय. हवे ज्ञना उदा-सं ज्ञानं तेनुं णाणं आय. सं. संज्ञा
 तेनुं सण्णा आय. सं. प्रज्ञा तेनुं पण्णा आय. सं. विज्ञानं तेनुं विण्णाणं आय. ॥

॥ दुंदिका ॥

मश्च इश्च मज्ञौ तयोः ५२ ए ११ निम्र- ११ अनेन मस्य एः

अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० निष्णं । प्रद्युम्न- सर्वत्र रलुक् व्य-
य्यर्था जः य जः अनादौ द्वित्वं अनेन न्न णः अनादौ द्वित्वं ११
अतःसेर्दोःपञ्जुणो । संज्ञा- अनेन ज्ञा णा पुंस्यनआणोराजवच्च इति
आत्वं अंत्यव्यं० सलुक् संज्ञा । प्रज्ञा- सर्वत्र रलुक् अनेन ण
अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक् पष्ठा । विज्ञान- अनेन ण
अनादौ द्वित्वं नोणः क्लीबे सम् मोनु० विष्णाणं ॥ ४२ ॥

टीका भाषांतर. न्न अने न्न नो ण आय. सं. निम्न तेने चाखता सूत्रे न्न नो ण
आय. अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी निण्णं आय. सं. प्रद्युम्न तेने सर्वत्र
व्यय्यर्थाजः अनादौ चाखता सूत्रे न्न नो ण आय. अनादौ अतः सेर्दोः पुंस्यन आणो
ए सूत्रोथी पञ्जुणो रूप आय. सं. संज्ञा तेने चाखता सूत्रे ज्ञा नो णा आय. पढी राज-
वच्च ए सूत्रे आ आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रे सण्णा रूप आय. सं. प्रज्ञा तेने सर्वत्र
तेने चाखता सूत्रे न नो ण आय. पढी अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पण्णा रूप
आय. सं. विज्ञान तेने चाखता सूत्रे ण आय. अनादौ नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए
सूत्रोथी विण्णार्ण रूप आय. ॥ ४२ ॥

पंचाशत्पंचदश-दत्ते ॥ ४३ ॥

एषु संयुक्तस्य णो जवति ॥ पष्ठासा । पष्परह । दिष्णं ॥

मूल भाषांतर. पंचाशत् पंचदश दत्त ए शब्दोना जोडाहरनो ण आय. सं.
पंचाशत् तेनुं पण्णासा आय. सं. पंचदश तेनुं पण्णरह रूप आय. सं. दत्त
तेनुं दिण्णं रूप आय. ॥ ४३ ॥

॥ हुंठिका ॥

पंचाशत् च पंचदश च दत्तं च पंचाशत्पंचदशदत्तं तस्मिन् ७१
पंचाशत्- अनेन चस्य णत्वं अनादौ द्वित्वं शषोः सः स्त्रियामा-
देविद्युतः आ अंत्यव्यं० सलुक् पष्ठासा पंचदश- अनेन अस्य णः
अनादौ द्वित्वं संख्या गद्गदेरः दस्य रः दसपाषाणे हः शस्य हः
१३ जसशसोर्लुक् पष्परह । दत्त इः स्वप्नादौ द दि अने तस्य णः
अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० दिष्णं ॥ ४३ ॥

टीका भाषांतर. पञ्चाशत् पञ्चदश दत्त ए शब्दोना जोडाहरनो ण आय. सं.
पञ्चाशत् तेने चाखता सूत्रोथी च्व नो ण आय. पढी अनादौ शषोः सः स्त्रियामा
देविद्युतः अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी. पण्णासा रूप आय. सं. पंचदश तेने चाखता

सूत्रोऽथ नो ण आय. पढी अनादौ संख्यागद्गदेरः दस पाषाणे हः जस-
शसोर्लक् ए सूत्रोऽथ पण्णरह रूप आय. सं. दत्त तेने हः खमादौ चाखता सूत्रे
त्त नो ण आय. अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोऽथ दिण्णं रूप आय. ॥ ४३ ॥

मन्यौ न्तो वा ॥ ४४ ॥

मन्युशब्दे संयुक्तस्य न्तो वा जवति ॥ मन्तू मन्नु ॥

मूल भाषांतर. मन्यु शब्दना जोडाहरनो विकल्पे न्त आय. सं. मन्यु तेना
मन्तू मन्नु एवां रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

मन्यु ७१ न्त ११ वा ११ मन्यु— अनेन न्यस्य न्तः ११ क्लीबे सम्
दीर्घः न्तु न्तु अंत्यव्यं० सलोपः मन्तू पक्षे मन्यु अधोमनयां
चलोपः अनादौ द्वित्वं न्तु ११ अक्लीबे दीर्घः न्नू नू अंत्यव्यं०
सलोपः मन्नु सिद्धं ॥ ४४ ॥

टीका भाषांतर. मन्यु शब्दना जोडाहरनो न्त विकल्पे आय. सं. मन्यु—तेने
(चाखता सूत्रे न्य नो न्त आय. क्लीबे सम् दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोऽथ मन्तू रूप
आय. पक्षे मन्यु तेने अधोमनयां अनादौ० अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं ए सूत्रोऽथ
मन्नु रूप सिद्ध आय. ॥ ४४ ॥

स्तस्य थोऽसमस्त-स्तम्बे ॥ ४५ ॥

समस्तस्तम्बवर्जिते स्तस्य थो जवति ॥ हत्थो । थुई । थोत्तं । थोअं
पत्थरो । पसत्थो । अत्थि । सत्थि ॥ असमस्त स्तम्ब इति किम् ।
समत्तो । तम्बो ॥

मूल भाषांतर. समस्त अने स्तम्ब शब्दे वर्जित एवां स्त नो थ आय. सं. हस्त
तेनुं हत्थो आय. सं. स्तुति तेनुं थुई आय. सं. स्तोत्रं तेनुं थोत्तं आय. सं. स्तोक
तेनुं थोअं आय. सं. प्रस्तर तेनुं पत्थरो आय. सं. प्रशस्त तेनुं पसत्थो आय. सं.
अस्ति तेनुं अत्थि आय. सं. स्वस्ति तेनुं सत्थि आय. मूलमां समस्त अने स्तंब
ने वर्जिते एम कहुं ठे तेथी. सं. समस्त तेनुं समत्तो आय. सं. स्तंब तेनुं तम्बो आय.

॥ दुंडिका ॥

स्त ६१ अ ११ समस्तश्च स्तंबश्च समस्तस्तंबं न समस्तंबं असम
स्तस्तंबं तस्मिन् ७१ हस्त— अनेम स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं

द्वितीयतु पूर्व यस्य तः ११ अतः सेडोंः इत्थो । स्तुति-अनेन स्तस्य
थः कगचजेति तल्लुक् ११ अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सल्लुक् शुई
स्तोत्रं अनेन स्तस्य थः सर्वत्र रल्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे
सम् मोनु० थोत्तं । स्तोक्- अनेन स्तं थ कगचजेति लुक् ११
क्लीवे सम् मोनु० थोत्तं । प्रस्तर- सर्वत्र रल्लुक् अनेन स्तस्य थः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्वथतः ११ अतः सेडोंः पत्थरो । प्र-
शस्त- सर्वत्र रल्लुक् शषोः सः अनेन स्तस्य थः अनादौ द्विती-
यतु पूर्व थ तः ११ अतः सेडोंः पसत्थो । अस्ति- अनेन स्तस्य
थः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्वथतः अत्थि । स्वस्ति- सर्वत्र
सल्लुक् अनेन स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व थ तः ११
अव्यय० सल्लुक् सत्थि समस्त- कगचजेति सल्लुक् अनादौ द्वित्वं
द्वितीय ११ अतः सेडोंः समत्तो । एवं स्तंवस्य तम्बो ॥ ४५ ॥

टीका भाषांतर. समस्त अने स्तंव शब्दने वर्जिने स्तनो थ आय. सं. हस्त
तेनुं इत्थो आय. सं. स्तुति तेने चालता सूत्रे स्तनो थ आय. कगचज अक्लीवे
दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी शुई रूप आय. सं. स्तोत्र तेने चालता सूत्रे स्तनो थ
आय. सर्वत्र अनादौ क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी थोत्तं रूप आय. सं. स्तोक्
तेने चालता सूत्रे स्तनो थ आय. कगचज क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी थोत्तं
रूप आय. सं. प्रस्तर तेने सर्वत्र चालता सूत्रे स्तनो थ आय. अनादौ० द्वितीय
पूर्वथतः अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी पत्थरो रूप आय. सं. प्रशस्त तेने सर्वत्र शषोः
सः चालता सूत्रे स्तनो थ आय. अनादौ द्वितीयपूर्व अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी
पसत्थो रूप आय. सं. अस्ति तेने चालता सूत्रे स्तनो थ आय. अनादौ द्विती-
यपूर्व० ए सूत्रोष्ठी अत्थि रूप आय. सं. स्वस्ति तेने सर्वत्र चालता सूत्रे स्तनो थ
आय. अनादौ द्वितीयपूर्व अव्यय० ए सूत्रोष्ठी सत्थि रूप आय. सं. समस्त तेने
कगचज अनादौ द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी समत्तो रूप आय. एवीरीते
सं. स्तंव तेनुं तम्बो आय. ॥ ४५ ॥

स्तवे वा ॥ ४६ ॥

स्तव शब्दे स्तस्य थो वा जवति ॥ यवो तवो ॥

टीका भाषांतर. स्तव शब्दना स्तनो विकल्पे थ आय. सं. स्तव तेनां यवो तवो
रूप आय. ॥ ४६ ॥

सूत्रेण च नो ण आय. पठौ अनादौ संख्यागद्गदेरः दस पाषाणे हः जस-
शसोर्लक् ए सूत्रेण पण्णरह रूप आय. सं. दत्त तेने हः खप्पादौ चाखता सूत्रे
त्त नो ण आय. अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रेण दिण्णं रूप आय. ॥ ४३ ॥

मन्यौ न्तो वा ॥ ४४ ॥

मन्युशब्दे संयुक्तस्य न्तो वा जवति ॥ मन्तू मन्त्रू ॥

मूल भाषांतर. मन्यु शब्दना जोडाहरनो विकल्पे न्त आय. सं. मन्युं तेना
मन्तू मन्त्रू एवां रूप आय.

॥ दुंदिका ॥

मन्यु ७१ न्त ११ वा ११ मन्यु— अनेन न्यस्य न्तः ११ क्लीबे सम्
दीर्घः न्तु न्तू अंत्यव्यं० सलोपः मन्तू पक्षे मन्यु अधोमनयां
चलोपः अनादौ द्वित्वं न्नु ११ अक्लीबे दीर्घः न्नु नू अंत्यव्यं०
सलोपः मन्त्रू सिद्धं ॥ ४४ ॥

टीका भाषांतर. मन्यु शब्दना जोडाहरनो न्त विकल्पे आय. सं. मन्यु-तेने
चाखता सूत्रे न्य नो न्त आय. क्लीबे सम् दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रेण मन्तू रूप
आय. पक्षे मन्यु तेने अधोमनयां अनादौ० अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं ए सूत्रेण
मन्त्रू रूप सिद्ध आय. ॥ ४४ ॥

स्तस्य थोऽसमस्त-स्तम्बे ॥ ४५ ॥

समस्तस्तम्बवर्जिते स्तस्य थो जवति ॥ हत्थो । थुई । थोत्त । थोअं
पत्थरो । पसत्थो । अत्थि । सत्थि ॥ असमस्त स्तम्ब इति किम् ।
समत्तो । तम्बो ॥

मूल भाषांतर. समस्त अने स्तम्ब शब्दे वर्जित एवां स्त नो थ आय. सं. हस्त
तेनुं हत्थो आय. सं. स्तुति तेनुं थुई आय. सं. स्तोत्रं तेनुं थोत्त आय. सं. स्तोत्र
तेनुं थोअं आय. सं. प्रस्तर तेनुं पत्थरो आय. सं. प्रशस्त तेनुं पसत्थो आय. सं.
अस्ति तेनुं अत्थि आय. सं. स्वस्ति तेनुं सत्थि आय. मूलमां समस्त अने स्तंब
ने वर्जिते एम कहुं ठे तेथी. सं. समस्त तेनुं समत्तो आय. सं. स्तंब तेनुं तम्बो आय.

॥ दुंदिका ॥

स्त ६१ अ ११ समस्तश्च स्तंबश्च समस्तस्तंबं न समस्तंबं असम
स्तस्तंबं तस्मिन् ७१ हस्त— अनेम स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं

द्वितीयतुपूर्व यस्य तः ११ अतः सेडोंः हृत्थो । स्तुति—अनेन स्तस्य थः कगचजेति तल्लुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सल्लुक् शुई स्तोत्रं अनेन स्तस्य थः सर्वत्र रल्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० थोत्तं । स्तोक— अनेन स्तं थ कगचजेति लुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० थोअं । प्रस्तर— सर्वत्र रल्लुक् अनेन स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्वथतः ११ अतः सेडोंः पत्थरो । प्रशस्त— सर्वत्र रल्लुक् शषोः सः अनेन स्तस्य थः अनादौ द्वितीयतु पूर्व थ तः ११ अतः सेडोंः पसत्थो । अस्ति— अनेन स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्वथतः अत्थि । खस्ति— सर्वत्र सल्लुक् अनेन स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व थ तः ११ अव्यय० सल्लुक् सत्थि समस्त— कगचजेति सल्लुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ अतः सेडोंः समत्तो । एवं स्तंबस्य तम्बो ॥ ४५ ॥

टीका भाषांतर. समस्त अने स्तंब शब्दने वर्जने स्तनो थ आय. सं. हस्त तेनुं हृत्थो आय. सं. स्तुति तेने चालता सूत्रे स्तनो थ आय. कगचज अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी शुई रूप आय. सं. स्तोत्र तेने चालता सूत्रे स्तनो थ आय. सर्वत्र अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी थोत्तं रूप आय. सं. स्तोक तेने चालता सूत्रे स्तनो थ आय. कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी थोअं रूप आय. सं. प्रस्तर तेने सर्वत्र चालता सूत्रे स्तनो थ आय अनादौ० द्वितीय पूर्व थतः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पत्थरो रूप आय. सं. प्रशस्त तेने सर्वत्र शषोः सः चालता सूत्रे स्तनो थ आय. अनादौ द्वितीयपूर्व अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पसत्थो रूप आय. सं. अस्ति तेने चालता सूत्रे स्तनो थ आय. अनादौ द्वितीयपूर्व० ए सूत्रोथी अत्थि रूप आय. सं. खस्ति तेने सर्वत्र चालता सूत्रे स्तनो थ आय. अनादौ द्वितीयपूर्व अव्यय० ए सूत्रोथी सत्थि रूप आय. सं. समस्त तेने कगचज अनादौ द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी समत्तो रूप आय. एवीरीते सं. स्तंब तेनुं तम्बो आय. ॥ ४५ ॥

स्तवे वा ॥ ४६ ॥

स्तव शब्दे स्तस्य थो वा जवति ॥ थवो तवो ॥

मूल भाषांतर. स्तव शब्दना स्तनो विकल्पे थ आय. सं. स्तव तेनां थवो तवो एवां रूप आय. ॥ ४६ ॥

॥ टुंडिका ॥

स्तव ७१ वा ११ स्तव अनेन थः कगटडेति सलुक् ११ अतः

सेडोः थवो पद्मे तवो ॥

टीका भाषांतर. स्तव शब्दना स्तनो विकट्ये थ आय. सं. स्तव तेने चालता सूत्रे थ आय. कगटड अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी थत्रो रूप आय. पद्मे तवो एडुं रूप आय.

पर्यस्ते थटौ ॥ ४७ ॥

पर्यस्ते स्तस्य पर्यायेण थटौ जवतः ॥ पल्लत्थो पल्लट्टो ॥

मूल भाषांतर. पर्यस्तना स्तना अनुक्रमे थ तथा ट आय. सं. पर्यस्त तेनां पल्लत्थो पल्लट्टो एवां रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

पर्यस्त ७१ थश्च टश्च थटौ ११ पर्यस्त-पर्यायसौकुमार्येण

णल्लः इति यस्य ल्लः अनेन स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं । द्वितीय

११ अतः सेडोः पल्लत्थो । पर्यस्त पर्यस्तपर्यायेणेति यस्य ल्लः

अनेन स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः पल्लट्टो ॥ ४७ ॥

टीका भाषांतर. पर्यस्त शब्दना स्तना अनुक्रमे थ तथा ट आय. सं. पर्यस्त तेने पर्यस्तपर्यायसौकुमार्येणल्लः ए सूत्रे र्य नो ल्ल आय. तेने चालता सूत्रे स्तनो थ आय. पढी अनादौ द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी पल्लत्थो रूप आय. पद्मे सं. पर्यस्त तेनेपर्यस्तपर्यायेण ए सूत्रे य नो ल्ल आय. चालता सूत्रे स्तनो थ आय. अनादौ० अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी पल्लट्टो रूप आय. ॥ ४७ ॥

वोत्साहे थो हश्च रः ॥ ४८ ॥

उत्साह शब्दे संयुक्तस्य थो वा जवति तत्संनियोगे च हस्य

रः ॥ उत्थारो उच्चाहो ॥ ४८ ॥

मूल भाषांतर. उत्साह शब्दना जोमाहरनो विकट्ये थ आय. अने तेने योगे हनो र आय. सं. उत्साह तेनुं उत्थारो तथा उच्चाहो रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

वा ११ उत्साह ७१ थ ११ ह ६१ र ११ सं. उत्साह- अनेन वा

तस्य थः हस्य च रः ११ अतः सेडोः उत्थारो । पद्मे उत्साहः

ह्रस्वात्थ्यश्च० तस्य ङः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० ११ अतः

सेडोः उच्चाहो ॥ ४८ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ઉત્સાહ શબ્દના જોડાકરનો વિકલ્પે થ યાય. અને તેને યોગે હનો ર યાય. સં. ઉત્સાહ તેને ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે ત્સ નો થ યાય અને હનો ર યાય સં. ઉત્સાહ તેને ચાલતા સૂત્રે ત્સનો થ યાય. અને હનો ર યાય. પઢી અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રથી ઉત્થારો રૂપ યાય. પદ્ધે ઉત્સાહ તેને હસ્વાત્ધ્યશ્ચં એ સૂત્રે ત્સનો છ યાય. અનાદૌ દ્વિતીયં અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી ઉચ્છાદ્યો રૂપ યાય.

આશ્લિષ્ટે લ-ધૌ ॥ ૪૯ ॥

આશ્લિષ્ટે સંયુક્તયોર્યથાસંખ્યં લ ધ ઇત્યેતૌ જવતઃ ॥ આલિઙ્ગો ॥

મૂલ ભાષાંતર. આશ્લિષ્ટ શબ્દના બંને જોડાકરના લ અને ધ એવા આદેશ યાય. સં. આશ્લિષ્ટ તેનું આલિઙ્ગો રૂપ યાય. ॥ ૪૯ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

આશ્લિષ્ટ ૭૧ લશ્ચ ધશ્ચ લધૌ ૧૨ આશ્લિષ્ટ અનેન શ્લિ લિ ઇસ્ય

ધઃ અનયોદ્ધિત્વં દ્વિતીય પૂર્વ ધ દઃ ૧૧ અતઃ સેડોઃ આલિઙ્ગો ॥ ૪૯ ॥

ટીકા ભાષાંતર. આશ્લિષ્ટ શબ્દના બંને જોડાકરના લ અને ધ યાય. સં. આશ્લિષ્ટ તેને ચાલતા સૂત્રે શ્લિનો લિ યાય. અને ઇત્થનો ધ યાય. પઢી બંનેને વિર્જાવ યાય. દ્વિતીયં અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી આલિઙ્ગો રૂપ યાય. ॥ ૪૯ ॥

ચિહ્ને ન્ધો વા ॥ ૫૦ ॥

ચિન્દ્વે સંયુક્તસ્યન્ધો વા જવતિ ॥ આપવાદઃ ॥ પદ્ધે સોડપિ ॥

ચિન્ધં ઇન્ધં ચિણ્દ્વં ॥ ૫૦ ॥

મૂલ ભાષાંતર. ચિહ્ન શબ્દના જોડાકરનો વિકલ્પે ન્ધ યાય. અને પદ્ધનો અપવાદ યાય. ત્રીજે પદ્ધે પદ્ધ પણ યાય. સં. ચિહ્ન તેનાં ચિન્ધં ઇન્ધં ચિણ્દ્વં એવાં રૂપ યાય. ૫૦

॥ ટુંઢિકા ॥

ચિહ્ન ૭૧ ન્ધ ૧૧ વા ૧૧ ચિહ્ન અનેન વા ન્ધ આદેશઃ ૧૧ ક્લીબે

સમ્ મોનુઞ ચિન્ધં । પદ્ધે ચિહ્ન— પ્રાયોગ્ગ્રહણાત્ કગચજેતિ આ-

દેરપિ ચલુક્ અનેત હસ્ય ન્ધઃ ૧૧ ક્લીબે સમ્ ઇન્ધં । પદ્ધે ચિહ્ન

સૂક્ષ્મનિષ્ણન્નહ્નહ્નકષ્ણાં હ્નઃ હસ્ય હ્નઃ ૧૧ ક્લીબે સમ્ મોનુઞ ચિણ્દ્વં

ટીકા ભાષાંતર. ચિહ્ન શબ્દના જોડાકરનો વિકલ્પે ન્ધ યાય. સં. ચિહ્ન તેને ચાલતા સૂત્રથી વિકલ્પે ન્ધ આદેશ યાય. ક્લીબે સમ્ મોનુઞ એ સૂત્રોથી ચિન્ધં રૂપ યાય. પદ્ધે ચિહ્ન તેને પ્રાયે કરીને એમ કહ્યું છે. તેથી કગચજ એ સૂત્રે આદિ ચ-

नो लुक् आय. पढी चालता सूत्रे हनो न्ध आय. ह्रीवे स्म मोनु० ए सूत्रोथी इन्ध
रूप आय. पद्दे सं. चिह्ने तेने सूक्ष्मइन्धण० ए सूत्रे हनो ण्ह आय. पढी ह्रीवे
स्म मोनु० ए सूत्रोथी चिण्हं रूप आय. ॥ ५० ॥

जस्मात्मनोः पो वा ॥ ५१ ॥

अनयोः संयुक्तस्य पो वा जवति ॥ जप्पो जस्तो । अप्पा अ-
प्पाणो । पद्दे अत्ता ॥

मूल भाषांतर. भस्मन् अने आत्मन्ना जोडाहरनो विकल्पे प आय. सं.
भस्मन् तेनां भप्पो तथा भस्तो आय. सं. आत्मा तेनां अप्पा अप्पाणो रूप आय.
पद्दे सं. आत्मा तेनुं अत्ता एवं रूप पण आय. ॥ ५१ ॥

॥ टुंडिका ॥

जस्म च आत्मा च जस्मात्मानौ तयोः ७३ प ११ वा ११ जस्मन्
अंत्यव्यंज० नलोपः अनेन च स्मस्य पः अनादौ द्वित्वं स्रगदा-
मशिरोनजः इति पुंस्त्वं । ११ अतः सेडोंः जप्पो पद्दे जस्मन्
अंत्यव्यं० नलुक् अधोमनयां मलोपः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः
जस्तो । आत्मन् ह्रस्वः संयोगे आ अ अनेन वा त्मस्य पः अ-
नादौ द्वित्वं पुंस्यनआणोराज्वच्चेत्यनिर्देशः अन्यत्र कथिते
अन्यत्र ज्ञापिते स इति निर्देशात् राज्ञ इति न् आ ११ अंत्यव्यं-
ज० सल्लुक् अप्पा । आत्मन् ह्रस्वः संयोगे आ अ अनेन त्मस्य पः
अनादौ द्वित्वं पुंस्यनआणोराजवच्च नकारस्य आण समानानां
दीर्घः ११ अतः सेडोंः अप्पाणो । पद्दे आत्मन् ह्रस्वः संयोगे आ
अ अधोमनयां न लोपः अनादौ द्वित्वं पुंस्यनआणोराजवच्च आ
प्र० अंत्यव्यं० सल्लुक् अत्ता ११ ॥ ५१ ॥

टीका भाषांतर. भस्मन् अने आत्मन् शब्दना जोडाहरनो विकल्पे प आय.
सं. भस्मन् तेने अंत्यव्यं० सूत्रे ननो लोप आय. चालता सूत्रे स्मनो प आय.
पढी अनादौ स्रगदामशिरोनभः ए सूत्रे पुंलिङ्गपणुं आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी
भप्पो रूप आय. पद्दे भस्मन् तेने अंत्यव्यं० अधोमनयां अनादौ द्वित्वं अतः
सेडोंः ए सूत्रोथी भस्तो रूप आय. सं. आत्मन् शब्द तेने ह्रस्वः संयोगे चालता
सूत्रे त्मनो प आय. अनादौ द्वित्वं पढी पुंस्य नआणोराजवच्च ए निर्देश
नथी पण जे बीजे ठेकाणे कह्यो होय अने बीजे ठेकाणे जणाव्यो होय ते निर्देश

कहे वायं. तेथी राजन् शब्दने आ न थाय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रथी अप्पा रूप थाय. पद्दे सं. आत्मन् शब्द तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे त्मनो प थाय. अनादौ पुंस्य न आणो ए सूत्रे आत्मा थाय. पढी समानानां दीर्घः अतः सेडोः ए सूत्रोथी अप्पाणो रूप थाय. पद्दे आत्मन् शब्द तेने ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां अनादौ पुंस्य न आणो अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी अत्ता रूप थाय. ५१

झ-कमोः ॥ ५२ ॥

झमकमोः पो जवति ॥ कुङ्कमलं । कुम्पलं । रुक्मिणी । रुप्मिणी ॥
कचिच् कमोपि । रुक्मी रुपी ॥

मूल भाषांतर. झम अने कमनो प थाय. सं. कुङ्कमलं तेनुं कुम्पलं थाय. सं. रुक्मिणी तेनुं रुप्मिणी थाय. कोइ ठेकाणे म पण थाय. सं. रुक्मी तेनां रुक्मी अने रुपी एवां रूप थाय. ॥५२॥

॥ हुंढिका ॥

झमश्च कमश्च झमकमौ तयोः झमकमोः५२कुङ्कमल-अनेन झमस्य पः व-
क्रादावंतःअनुस्वारः११ क्लीबे सम् मोनु०कुम्पलं. । रुक्मिणी अनेनकमस्य
पः अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलोपः रुप्मिणी कचिच् कमस्य मोपि
रुक्मी कमस्य चमः अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलोपः रुक्मी ॥ ५२ ॥

टीका भाषांतर. झम अने कमना प थाय. सं. कुङ्कमल तेने झमनो प थाय. पढी वक्रादावंतः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुम्पलं रूप थाय. सं. रुक्मिणी तेने चालता सूत्रथी कमनो प थाय. अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रुप्मिणी रूप थाय. कोइ ठेकाणे म पण थाय. सं. रुक्मी तेने कमनो चम थाय. अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रुक्मी रूप थाय. अने पद्दे रुपी पण थाय. ॥ ५२ ॥

व्य-स्पयोः फः ॥ ५३ ॥

व्यस्पयोः फो जवति ॥ पुष्पम् । पुष्फं ॥ शष्पम् सप्फं ॥ निष्पेषः
निष्फेसो ॥ निष्पावः । निष्पावो ॥ स्पन्दनम् । फन्दणं ॥ प्रति-
स्पर्दिन् । पाणिष्फळी ॥ बहुलाधिकारात् कचिद्विकल्पः । बुहष्फई
बुहृष्पई ॥ कचिन्न जवति । निष्पहो । शिप्पुंसणं । परोप्परं ॥

मूल भाषांतर. व्य अने स्पनो फ थाय. सं. पुष्पम् तेनुं पुष्फं थाय. सं. श-
व्पम् तेनुं सप्फं थाय. सं. निष्पेष तेनुं निष्फेसो थाय. सं. निष्पावः तेनुं नि-
ष्पावो थाय. सं. स्पन्दनम् तेनुं फन्दणं थाय. सं. प्रतिस्पर्दिन् तेनुं पाणिष्फळी

आय. बहुल अधिकार ढे तेथी कोइ ठेकाणे विकल्पे आय. सं. बृहस्पति तेनुं
बुहप्फई तथा बुहप्फई आय. कोइ ठेकाणे न पण आय. सं. निःस्पृह तेनुं निष्पहो
आय. सं. निष्पुमन तेनुं निष्पुंसणं आय. सं. परस्पर तेनुं परोप्परं आय. ॥ ५३ ॥

॥ तुंडिका ॥

व्यश्च स्पश्च व्यस्यौ तयोः व्यस्ययोः ३५ फ ११ पुष्प- अनेन व्यस्य
फः अनादौ द्वित्वं द्वितीयं पूर्व फस्य पः ११ क्लीबे सम् मोनु० पु-
ष्पं । शष्प- शषोः सः अनेन व्यस्य फः अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु
पूर्व फ पः ११ क्लीबे सम् मोनु० सप्फं । निष्पेष- अनेन व्यस्य फः
अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व फ पः शषोः सः ११ अतः सेडोंः निष्फे-
सो । निष्पाव- अनेन व्यस्य फः अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु पूर्व फस्य
पः ११ अतः सेडोंः निष्पावो । स्पंदन- अनेन व्यस्य फः नोणः ११
क्लीबे सम् मोनु० फंदणं । प्रतिस्पर्दिन् सर्वत्र रलुक् अतः समृद्ध्या-
दौ वा प पा प्रत्यादौ रुः अनेन व्यस्य रुः अनादौ द्वित्वं द्वितीय
तु अंत्यव्यंजन- तलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः पाडिफद्धी । बृहस्पति-
वा बृहस्पतौ वृ वु बहुलाधिकारात् विकल्पेन व्यस्य फः अनादौ०
द्वितीयतु कगचजेति तलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं सलुक्
बुहप्फई । पदे बृहस्पति- वा बृहस्पतौ वृ वु सर्वत्र रलुक् अनादौ
द्वित्वं खघघघघजां ञस्य हः ११ अतः सेडोंः निष्पहो । निष्पुमन-
कगटडेतिष अनादौ द्वित्वं नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० निष्पुंसणं ।
परस्परनमस्कारपरस्परेद्वितीयस्यरो कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं
११ क्लीबे सम् मोनु० परोप्परं ॥ ५३ ॥

टीका भाषांतर व्यश्च स्पश्च व्यस्यौ तयोः व्यस्ययोः ३५ फ ११ पुष्प तेने चालता सूत्रे व्यस्यो फ
आय. अनादौ द्वितीय० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी पुष्पं रूप आय. सं. शष्प तेने
शषोः सः चालता सूत्रे व्यस्यो फ आय. अनादौ द्वितीय क्लीबेसम् मोनु० ए
सूत्रोथी सप्फं रूप आय. सं. निष्पेषः तेने चालता सूत्रे व्यस्यो फ आय. अनादौ०
द्वितीय० शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निष्फेसो रूप आय. सं. निष्पाव तेने
चालता सूत्रे व्यस्यो फ आय. अनादौ० द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी
निष्पावो रूप आय. सं. स्पंदन तेने चालता सूत्रे व्यस्यो फ आय. नोणः क्लीबेसम्
मोनु० ए सूत्रोथी फंदणं आय. सं. प्रतिस्पर्दिन् तेने सर्वत्र अतः समृद्ध्यादौ

प्रत्यादौडं चालता सूत्रे पनो ड आय. अनादौ० द्वितीय० अंत्यव्यंजन अक्लीबे दीर्य ए सूत्रोष्ठी पाडिप्फडी रूप आय. सं. बृहस्पति तेने वा बृहस्पतौ विकल्पे स्प-
नो फ आय. अनादौ द्वितीय कगचज अक्लीबे अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी बुहप्फई
रूप आय. पदे बृहस्पति तेने वा बृहस्पतौ सर्वत्र सलुक् अनादौ० बुहप्फई रूप
आय. सं. निःस्पृह तेने सर्वत्र सलुक् अनादौ खघय० अतः सेडों ए सूत्रोष्ठी निप्पहो
रूप आय. सं. निष्पुमन तेने कगटड अनादौ नोणः क्लीबे स्रम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी
निपुंसणं रूप आय. तेनो अर्थ नपुंसकपणुं आयडे. सं परस्पर तेने नमस्कार परस्परे
द्वितीयस्परो. कगटड अनादौ क्लीबेस्रम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी परोप्परं रूप आय. ५३

जीष्मे ष्मः ॥ ५४ ॥

जीष्मे ष्मस्य फो जवति ॥ जिष्फो ॥

मूल भाषांतर भीष्म शब्दना ष्मनो फ आय. सं. भीष्मतेनुं भिष्फो रूप आय.

॥ हुंठिका ॥

जीष्म ७१ ष्म ६१ जीष्म ह्रस्वःसंयोगे जी जि अनेन ष्मस्य फः
अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु० ११ अतःसेडोंः जिष्फो ॥ ५४ ॥

मूल भाषांतर भीष्मशब्दना ष्मनो फ आय. सं. भीष्मतेने ह्रस्वःसंयोगे चालता
सूत्रे ष्मनो फ आय. अनादौ०द्वितीय०अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी भिष्फो रूप आय. ५४

श्लेष्मणि वा ॥ ५५ ॥

श्लेष्मशब्दे ष्मस्य फो वा जवति ॥ सेफो सिलिम्हो ॥

मूल भाषांतर श्लेष्म शब्दना ष्मनो विकल्पे फ आय. सं. श्लेष्म तेना सेफो
तथा सिलिम्हो एवां रूप आय.

॥ हुंठिका ॥

श्लेष्मन् ७१ वा ११ श्लेष्मन् सर्वत्रललुक् ह्रस्वः संयोगे शे शषोःसः
अनेन वा ष्मस्यफःअंत्यव्यं० नलुक् ११ अतःसेडोंः सेफो । पदे श्ले-
ष्मन्- ह्रस्वःसंयोगे श्रि शल्योर्विश्लेषं कृत्वा लात् प्राग् इशषोःसः
पक्षमश्मस्मह्माहः अंत्यव्यं० नलुक् ११ अतःसेडोंः सिलिम्हो ॥ ५५ ॥

टीका भाषांतर. श्लेष्मन् शब्दना ष्मनो विकल्पे फ आय. सं. श्लेष्मन् तेने
सर्वत्र ललुक् ह्रस्वः संयोगे शषोः सः चालता सूत्रे विकल्पे ष्मनो फ आय. अं-
त्यव्यं० नलुक् अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी सेफो रूप आय. पदे श्लेष्मन् तेने ह्रस्वः
संयोगे ए सूत्रे श्रि आय. पढी श्र अने ल् नो विश्लेष करी लनी पेहेलां फ आय.
पढी शषोः सः पक्षमश्मस्म० अंत्यव्यं० अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी सिलिम्हो रूप आय.

ताम्रास्त्रे म्बः ॥ ५६ ॥

अनयोः संयुक्तस्य मयुक्तो वो जवति ॥ तम्बं । अम्बं ॥ अम्बिर
तम्बिर इति देश्यौ ॥

मूल भाषांतर. ताम्र अने आत्र शब्दना जोडाहरनो म युक्त व आय. सं. ताम्र
तेनुं तम्बं आय. सं. आत्र तेनुं अम्बं रूप आय. अम्बिर अने तम्बिर एवा शब्दो
देश जाषामां वपराय ठे. ॥ ५६ ॥

॥ टुंठिका ॥

ताम्रं च आत्रं च ताम्रात्रं तस्मिन् ७१ म्ब ११ ताम्र- ह्रस्वः संयोगे
ता तः अनेन अस्य म्बः ११ क्लीबे सम् मोनु० तम्बं । आत्र- ह्रस्वः
संयोगे आ अ अनेन अ म्ब ११ क्लीबे सम् मोनु० अम्बं । आ-
त्रवाचकौ द्वौ ॥ ५६ ॥

टीका भाषांतर. ताम्र अने आत्र शब्दना जोडाहरनो म युक्त व आय. सं.
ताम्र तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे त्रनो म्ब आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी
तम्बं रूप आय. सं. आत्र तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे त्रनो म्ब आय. क्लीबे
सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी अम्बं रूप आय. ॥ ५६ ॥

ह्यो जो वा ॥ ५७ ॥

ह्रस्व जो वा जवति ॥ जिञ्जा जीहा ॥

मूल भाषांतर. ह्रनो विकल्पे म आय. सं. जिहा तेना जिञ्मा जीहा एवां रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

ह्र ६१ ज ११ वा ११ जिहा- अनेन ह्रा जा । अनादौ द्वित्वं द्वि-
तीय० अंत्यव्यं० सलुक् जिञ्जा । पदेर्ईर्जिञ्हा सिंहर्त्रिंशर्द्रिंशत्यो जि
जी सर्वत्र रलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् जीहा ॥ ५७ ॥

टीका भाषांतर. ह्रनो विकल्पे म आय. सं. जिहा तेने चालता सूत्रे ह्रानो
म आय. पढी अनादौ द्वितीय० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोष्ठी जिञ्मा रूप आय.
पदे सं. जिहा तेने सिंहर्त्रिंशत्० ए सूत्रे ई आय. पढी सर्वत्र अंत्यव्यंजन ए
सूत्रोष्ठी जीहा रूप आय. ॥ ५७ ॥

वा विकल्पे वौ वश्च ॥ ५८ ॥

विकल्पे ह्रस्व जो वा जवति तत्संनियोगे च विशब्दे वस्य वा जो
जवति ॥ जिञ्जलो विञ्जलो विह्लो ॥

मूल भाषांतर. विह्वल शब्दना ह नो विकल्पे भ आय. अने तेने योगे विनो विकल्पे भ आय. सं. विह्वल तेनां भिन्नलो विन्नलो विह्वलो एवां रूप आय. ५०

॥ टुंढिका ॥

वा ११ विह्वल ३१ वि ३१ व ११ च ११ विह्वल— अनेन हस्य जः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ज व अनेन वा वि जि ११ अतः सेडों: विन्नलो । विह्वल— यत्र वेर्ज न स्यात् तदा अनेन हस्य न अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वज— व ११ अतः सेडों: जिन्नलो । यत्र किमपि न स्यात् तत्र विह्वल— सर्वत्र वलुक् अतः सेडों: विह्वलो ॥ ५० ॥

टीका भाषांतर. विह्वल शब्दना ह नो विकल्पे भ आय. अने ते योगे वि शब्दना वनो विकल्पे भ आय. सं. विह्वल तेने चालता सूत्रे हनो भ आय. पढी अनादौ द्वितीय० चालता सूत्रे विकल्पे वि नो भ आय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रे विन्नलो रूप आय. पहे विह्वल तेने ज्यारे विनो भ न आय. त्यारे आ चालता सूत्रे व्ह नो भ आय. पढी अनादौ द्वितीयपूर्व० अतः सेडों: ए सूत्रोशी भिन्नलो रूप आय. ज्यारे कांइ पण न आय. त्यारे सं. विह्वल तेने सर्वत्र अतः सेडों: ए सूत्रोशी विह्वलो रूप आय. ॥ ५० ॥

त्रोध्वे ॥ ५१ ॥

ऊर्ध्वशब्दे संयुक्तस्य जो वा जवति ॥ उन्नं उरुं ॥ ५१ ॥

मूल भाषांतर. ऊर्ध्व शब्दना जोडाहरनो विकल्पे भ आय. सं. ऊर्ध्व तेनां उन्नं उरुं एवां रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

वा ११ ऊर्ध्व ३१ ऊर्ध्व— ह्रस्वः संयोगे ऊ उ अनेन ऊस्य जः अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ अतः सेडों: उन्नो पहे ऊर्ध्व— ह्रस्वः संयोगे ऊ उ सर्वत्र रवयोर्लुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वधस्य दः ११ क्लीवे सम् मोनु उरुं ॥ ५१ ॥

टीका भाषांतर. ऊर्ध्व शब्दना जोडाहरनो विकल्पे भ आय. सं. ऊर्ध्व तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे ऊनो भ आय. पढी अनादौ द्वितीय० अतः सेडों: ए सूत्रोशी उन्नो रूप आय. पहे सं. ऊर्ध्व तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ द्वितीय क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोशी उरुं रूप आय. ॥ ५१ ॥

कश्मीरे स्त्रो वा ॥ ६० ॥

कश्मीर शब्दे संयुक्तस्य स्त्रो वा जवति ॥ कम्भारा कम्हारा ॥ ६० ॥

सूल भाषांतर. कश्मीर शब्दना जोनाहरनो म्म विकट्पे आय. सं. कश्मीराः तेनां कम्भारा अने कम्हारा एवां रूप आय. ॥ ६० ॥

॥ टुंडिका ॥

कश्मीर ७१ स्त्र ११ कश्मीर- अनेन वा इम स्त्र आत् कश्मीरे आच्च १३ जस्रशसोर्लुक् जस्रलोपः जस्रशस्रडसित्तोद्गामि दीर्घः र रा कम्भारा पक्षे कश्मीर आत् कश्मीरे इमी इमा पश्ममेति इहमस्य म्हः १३ जस्रशसोर्लुक् सलोपः जस्रशस्रडसित्तोद्गामि दीर्घः रा कम्भारा

टीका भाषांतर. कश्मीर शब्दना जोनाहरनो म्म विकट्पे आय. सं. कश्मीर तेने चाखता सूत्रधी विकट्पे इम नो म्म आय. पढी आत् काश्मीरे १३ जस्रशसोर्लुक् जस्रशस्रडसित्तोद्गामिदीर्घः ए सूत्रोधी कम्भारा रूप आय. पक्षे कश्मीर तेने आत् कश्मीरे पश्ममम् ० ए सूत्रे इमनो म्ह आय. पढी जस्रशसोर्लुक् जस्रशस्रडसित्तो ० ए सूत्रोधी कम्हारा रूप आय. ॥ ६० ॥

न्मो मः ॥ ६१ ॥

न्मस्य मो जवति । अधोलोपापवादः ॥ जम्मो । वम्महो । मम्मणं ॥

सूल भाषांतर. न्मनो म आय. अने अधोलोपनो अपवाद आय. सं. जन्मन् तेनुं जम्मो आय. सं. मन्मथ तेनुं वम्महो आय. सं. मन्मन तेनुं मम्मणं आय. ॥ ६१ ॥

॥ टुंडिका ॥

न्म ६१ म ११ जन्मन् अनेन न्मस्य मः अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं० नृलुक् ११ अतः सेडोः जम्मो मन्मथ मन्मथे वः मस्य वः अनेन न्मस्य मःअनादौ द्वित्वं अतःसेडोःवम्महो । मन्मन-अनेन न्मस्य मःअनादौ द्वित्वं नोणः११ह्रीबे सस् मोनु०मम्मणं अस्पृष्टलपनं ॥ ६१ ॥

टीका भाषांतर. न्म नो म आय. अने अधोलोपनो अपवाद आय. सं. जन्मन् तेने चाखता सूत्रे न्म नो म आय. अनादौ अंत्यव्यं० अतः सेडोः ए सूत्रोधी जम्मो रूप आय. सं. मन्मथ तेने मन्मथे वः चाखता सूत्रे न्मनो म आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोधी वम्महो रूप आय. सं. मन्मन तेने चाखता सूत्रे न्म नो म आय. अनादौ नोणः ह्रीबे सस् मोनु० ए सूत्रोधी मम्मणं रूप आय. मम्मण शब्दनो अर्थ 'अस्पृष्ट जाण करडुं' एवो आय डे. ॥ ६१ ॥

गमोवा ॥ ६२ ॥

गमस्य मो वा जवति ॥ युग्मम् । जुम्मं जुगं ॥ तिग्मम् । तिम्मं तिगं ॥

मूल भाषांतर. गमनो विकल्पे म आय. सं. युग्म तेनां जुम्मं जुगं एवां रूप आय. सं. तिग्मम् तेना तिम्मं तिगं एवां रूप आय. ॥ ६२ ॥

॥ दुंदिका ॥

गम ६१ वा ११ युग्म- आदेर्योजः यस्य जः अनेन वा गमस्य मः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० जम्मं पक्षे युग्म- अधोमनयां मलोपः अनादौ द्वित्वं जुगं । तिग्म- अनेन गमस्य मः अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० तिम्मं । पक्षे तिग्म अधोमनयां मलोपः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० तिगं ॥ ६२ ॥

टीका भाषांतर. गमनो विकल्पे म आय. सं. युग्म तेने आदेर्योजः चालता सूत्रे गम नो म आय. अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी जम्मं रूप आय. पक्षे युग्म तेने अधोमनयां अनादौ ए सूत्रोष्ठी जुगं रूप आय. सं. तिग्म तेने चालता सूत्रे गम नो म आय. अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी तिम्मं रूप आय. पक्षे तिग्म तेने अधोमनयां अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी तिगं रूप आय.

ब्रह्मचर्य-तूर्य-सौन्दर्य-शौण्डीर्यं र्यो रः ॥ ६३ ॥

एषु र्यस्य रो जवति । जापवादः ॥ ब्रह्मचेरं । चौर्यसमत्वाद् ब्रह्मचरिञ्चं । तूरं । सुन्देरं । सोण्डीरं ॥

मूल भाषांतर. ब्रह्मचर्य तूर्य सौन्दर्य शौण्डीर्य ए शब्दोना र्यनो र आय. अने ज (आदेर्योजः) नो अपवाद आय. सं. ब्रह्मचर्यं तेनुं ब्रह्मचेरं आय. आ चौर्य शब्दना जेवो ठे तेथी ब्रह्मचरिञ्चं एवुं पण आय. सं. तूर्य तेनुं तूरं आय. सं. सौन्दर्य तेनुं सुन्देरं आय. सं. शौण्डीर्य तेनुं सोण्डीरं आय. ॥ ६३ ॥

॥ दुंदिका ॥

ब्रह्मचर्यं च तूर्यं च सौन्दर्यं च शौण्डीर्यं च ब्रह्मचर्यतूर्यसौन्दर्यशौण्डीर्यं तस्मिन् ७१ र्थ ६१ र ११ ब्रह्मच- सर्वत्र रलुक् पदमश्मप्तेति म्हुः कचिन्मनोऽपि दृश्यते ततो ह्यस्थाने म्हुः ब्रह्मचर्ये चः चचै अनेन र्यस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु० ब्रह्मचेरं । ब्रह्मचर्य- सर्वत्र रलुक् पदमश्मप्तेति म्हुः स्यान्नव्यचैत्यचौर्यसमेषु यात् रययोर्विश्लेषं कृत्वा

यात् इ लोकात् कगचजेति य् लुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० बम्हचरि-
अं । तूर्य- अनेन र्यस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु० तूरं । सौंदर्य-
औतडः सौंदर्यादौ सौ सु एत्शय्यादौ द दे अनेन वार्थस्य रः ११
क्लीबे सम् मोनु० सुंदेरं । शौण्डीर्य विंशत्यादेर्लुक् अनुस्वारलोपः
ऊतडः शौ शो शषोः सः अनेन र्यस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु० सोण्डीरं

टीका भाषांतर. ब्रह्मचर्य तूर्य सौंदर्य शौण्डीर्य ए शब्दोना र्यनो र आय.
अने जनो अपवाद आय. सं. ब्रह्मचर्य तेने सर्वत्र पक्षमश्मष्म० कोइ ठेकाणे न्न
पण आय. तेषी ह्य ने स्थाने म्हा आय. ब्रह्मचर्येचः पढी चाखता सूत्रे र्यनो र आय.
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी बम्हचर्ये रूप आय. सं. ब्रह्मचर्य तेने सर्वत्र पक्षम
श्म ष्म० स्याद्भव्यचैत्य० ए सूत्रो लाग्या पढी र अने यनो विश्लेष करी य नी
पेहेला इ आय. लोकात् कगचज क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी बम्हचरिअं रूप
आय. सं. तूर्य तेने चाखता सूत्रे र्य नो र आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी तूरं
रूप आय. सं. सौंदर्य तेने औतडः ए सूत्रे सौंदर्यना सौनो सु आय. एत्शय्यादौ
ए सूत्रे दनो दे आय. पढी चाखता सूत्रे विकल्पे र्यनो र आय. क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोष्ठी सुंदेरं रूप आय. सं. शौण्डीर्य तेने विंशत्यादेर्लुक् औतडोत् शषोः सः
चाखता सूत्रे र्यनो र आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी सोण्डीरं रूप आय. ॥६३॥

धैर्ये वा ॥ ६४ ॥

धैर्ये र्यस्य रो वा जवति । धीरं धिज्जं । सूरौ सुज्जो इति तु सूर-
सूर्यप्रकृतिजेदात् ॥

मूल भाषांतर. धैर्य शब्दनां र्य नो विकल्पे र आय. सं. धैर्य तेना धीरं धिज्जं
एवां रूप आय. सूर अने सूर्य शब्दनी प्रकृति (मूल रूप) डपरष्ठी सं. सूर तेनुं
सूरौ आय. अने सं. सूर्य तेनुं सुज्जो एवुं आय. ॥ ६४ ॥

॥ दुंडिका ॥

धैर्य उ१ वा ११ धैर्य ऐत एत धै धे ईधैर्ये धी अनेन र्यस्य रः क्ली-
बे सम् मोनु० धीरं । पक्षे धैर्य- ह्रस्वः संयोगे धै धि व्ययर्थाजः
अनादौ ित्य ११ अतः सेडोः धिज्जो सूर्य- ११ अनेन र्यस्य र अ-
तः सेडोः सूरौ । र्य- ह्रस्वः संयोगे सू सु व्ययर्थाजः अनादौ
दित्वं ११ अतः सुज्जो ॥ ६४ ॥

टीका भाषांतर. धैर्य शब्दना र्थ नो विकल्पे र आय. सं. धैर्य तेने ऐतएत् ई धैर्ये चाखता सूत्रे र्थ नो र आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी धीरं रूप आय. पदे धैर्य तेने ह्रस्वः संयोगे व्ययर्थाजः अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी धिज्जो रूप आय. सं. सूर्य तेने चाखता सूत्रे र्थ नो र आय. अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी सूरौ रूप आय. सं. सूर्य तेने ह्रस्वः संयोगे व्ययर्थाजः अनादौ० अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी सुज्जो रूप आय. ॥ ६४ ॥

एतः पर्यते ॥ ६५ ॥

पर्यते एकारात्परस्य र्यस्य रो जवति ॥ पेरन्तो ॥ एत इति किम् पज्जन्तो ॥

मूल भाषांतर. पर्यत शब्दना ए कारयकीपर एवां र्थ नो र आय. सं. पर्यत तेनुं पेरन्तो रूप आय. मूलमां एकार नुं ग्रहण ठे तेष्ठी सं. पर्यत तेनुं पज्जन्तो आय.

॥ टुंडिका ॥

एत् ५१ पर्यत ७१ पर्यत— वद्व्युत्करपर्यताश्चर्येवा अनेन र्यस्य रः अतः सेडोः पेरन्तो । पर्यत— व्ययर्थाजः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः सर्वत्र रलुक् पज्जन्तो ॥ ६५ ॥

टीका भाषांतर. पर्यत शब्दने एकारष्ठी पर एवां र्थ नो र आय. सं. पर्यत—वद्व्युत्कर पर्यताश्चर्येवा ए सूत्रे प नो पे आय. पढी चाखता सूत्रे र्थ नो र आय. अतः सेडोः ए सूत्रे पेरन्तो रूप आय. सं. पर्यत तेने व्ययर्थाजः अनादौ अतः सेडोः सर्वत्र ए सूत्रोष्ठी पज्जन्तो रूप आय. ॥ ६५ ॥

आश्चर्ये ॥ ६६ ॥

आश्चर्ये एतः परस्य र्यस्य रो जवति ॥ अचछेरं ॥ एत इत्येव । अचछरिअं ॥

मूल भाषांतर. आश्चर्य शब्दने एकार षीपर एवां र्थनो र आय. सं. आश्चर्यतेनुं अचछेरं आय. मूलमां ए कारनुं ग्रहणठे तेष्ठी सं. आश्चर्य तेनुं अचछरिअं एवुं रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

आश्चर्य ७१ आश्चर्य ११ ह्रस्वः संयोगे अ ह्रस्वाच्छयश्चठ अनादौ द्वित्वं द्वितीय० वद्व्युत्करपर्यताश्चर्ये वा ठ ठे अनेन र्यस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु० अचछेरं— आश्चर्य— ह्रस्वः संयोगे आ अ ह्रस्वाच्छय शस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वं ठ चः अतोरिआररि ज्जरीअ इति यस्य रिअ आदेशः ११ क्लीबे सम् मोनु अछरिअ६६

टीका भाषांतर. आश्चर्य शब्दने ए थीपर एवां र्य नो र थाय. सं. आश्चर्य तेने ह्रस्वः संयोगे ह्रस्वाच्छयश्च० अनादौ० द्वितीय० बल्युत्करपर्यंताश्चर्येवा चालता सूत्रे र्य नो र थाय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अच्छेरं रूप थाय. सं आश्चर्य तेने ह्रस्वः संयोगे ह्रस्वाच्छ० अनादौ० द्वितीय० अतोरिआररिज्जरीअं० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अच्छरिअं एवं रूप थाय. ॥ ६६ ॥

अतो रिआर-रिज्ज-रीअं ॥ ६७ ॥

आश्चर्ये अकारात्परस्य र्यस्य रिअ अर रिज्ज रीअ इत्येते आदेशा जवन्ति ॥ अह्ररिअं अह्रअरं अह्ररिज्जं अह्ररीअं ॥ अत इति किम् अह्ररं ॥

मूल भाषांतर. आश्चर्य शब्दने अकार थीपर एवां र्य ने स्थाने रिअ अर रिज्ज रीअ एवां आदेश थाय. सं. आश्चर्य तेना अच्छरिअं अच्छ अर अच्छरिज्जं अच्छरीअं एवां रूप थाय. मूलमां अकार थीपर एम कहुं ठे नेथी सं. आश्चर्य तेनुं अच्छेरं एवं रूप थाय. ॥ ६७ ॥

॥ टुंढिका ॥

अतः १ रिअश्च आरश्चरिज्जश्च रीअश्च रिआररिज्जरीअं ११ आश्चर्य-ह्रस्वः संयोगे आ अ ह्रस्वाच्छयश्चत्सप्ता मनिश्चले चस्य रिआदि आदेशाः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वं ढ च अनेन र्यस्य प्रथमे रिअ द्वितीये अर । तृतीये रिज्ज । चतुर्थे रीअ ११ क्लीबे सम् मोनु० अह्ररिअं । अह्रअरं । अह्ररिज्जं । अश्चरीअं । आश्चर्य-ह्रस्वः संयोगे आ अ बल्युत्करपर्यंताश्चर्ये० च अ ह्रस्वात्थ्यश्च० चस्यढः अनादौ द्वित्वं द्वितीय आश्चर्येयस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु० अच्छेरं ॥ ६७ ॥

टीका भाषांतर. आश्चर्य शब्दने अकार थीपर एवां र्य ने स्थाने रिअ अर रिज्ज रीअ एवां आदेश थाय. सं. आश्चर्य तेने ह्रस्वः संयोगे ह्रस्वात्थ्यश्च चालता सूत्रे रिअ विगेरे अनुक्रमे आदेश थाय. पढी अनादौ० द्वितीय० ए सूत्रो लागे-चालता सूत्रे पेहेला रूपमां र्य ने स्थाने रिअ थाय. बीजा रूपमां अर थाय. त्रीजा रूपमां रिज्ज थाय. अने चौथा रूपमां रीअ थाय. पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रलागे एटले अच्छरिअं अच्छअरं अच्छरिज्जं अश्चरीअं एवां चार रूप थाय. सं. आश्चर्य तेने ह्रस्वः संयोगे बल्युत्करपर्यंताश्चर्ये ह्रस्वात्थ्यश्च० अनादौ० द्वितीय० आश्चर्ये० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अच्छेरं रूप थाय. ॥ ६७ ॥

पर्यस्त-पर्याण-सौकुमार्ये ह्यः ॥ ६७ ॥

एषु र्यस्य ह्यो जवति ॥ पर्यस्तं पल्लटं पल्लत्थं । पल्लाणं । सोअमल्लं ॥

पल्लङ्को इति च पल्यङ्कशब्दस्य यलोपे द्वित्वे च ॥ पल्लिअङ्को इत्यपि चौर्यसमतत्वात् ॥

मूल भाषांतर. पर्यस्त पर्याण सौकुमार्य ए शब्दोना र्य नो ल्ल आय. सं. पर्यस्त तेना पल्लट् पल्लत्थं रूप आय. सं. पर्याण तेनुं पल्लाणं रूप आय. सं. सौकुमार्य तेनुं सोअमल्लं रूप आय. सं. पल्यङ्क शब्दनुं पल्लंको रूप आय. अने ते शब्द चौर्य शब्दना जेवो ते तेथी पल्लिअङ्को एवुं पण रूप आय. ॥ ६८ ॥

पर्यस्तं च पर्याणं च सौकुमार्यं च पर्यस्तपर्याणं सौकुमार्यं तस्मिन् ७१ ह्य ११ पर्यस्त- अनेन र्यस्य ह्यः पर्यस्तेषटौ स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वं थ तः ११ क्लीबे सम् मोनु० पल्लट् पदे पल्लत्थं । पर्याण अनेन र्यस्य ह्यः क्लीबे सम् मोनु० पल्लाणं । सौकुमार्य- अनेन सौ सो क्लीबे सम् मोनु० सोअमल्लं । पल्यङ्क- अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ह्य ११ अतः सेडोः पल्लङ्को । पर्यङ्क- चौर्य- समतत्वात् यात् इत्यनेन रययोर्विश्लेषं कृत्वा यात् प्राग् इकारः इ- रिडादौलः लोकात् कगचजेति यलुक् अतः सेडोः पल्लिअङ्को ॥ ६८ ॥

टीका भाषांतर. पर्यस्त पर्याण सौकुमार्य ए शब्दोना र्यनो ल्ल आय. सं. पर्यस्त तेने चाखता सूत्रे र्यनो ल्ल आय. पढी पर्यस्तेषटौ अनादौ द्वितीय० क्लीबे- सम् मोनु० ए सूत्रोथी पल्लट् रूप आय. पक्षे पल्लत्थं रूप आय. सं. पर्याण तेने चाखता सूत्रे र्यनो ल्ल आय. पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी पल्लाणं रूप आय. सं. सौकुमार्य तेने चाखता सूत्रे ल्ल आय. पढी सौनो सो आय. क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी सोअमल्लं रूप आय. सं. पल्यङ्क तेने अधोमनयां यलुक् अनादौ० अतः- सेडोः ए सूत्रोथी पल्लङ्को रूप आय. सं. पर्यङ्क शब्द चौर्य शब्दनीतुद्वये तेथी यात् ए सूत्रथी इयूनो विश्लेषकरी थ नी पेहेला इ आय. पढी हरित्रादौलः लोकात् कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी पल्लिअङ्को- रूप आय. ॥ ६८ ॥

बृहस्पति वनस्पत्योः सो वा ॥ ६९ ॥

अनयोः संयुक्तस्य सो वा जवति ॥ बृहस्सई बृहप्फई । जयस्सई जयप्फई । वणस्सई वणप्फई ।

मूल भाषांतर. बृहस्पति अने वनस्पति ना जोमाहरनो विकल्पे स आय. सं. बृहस्पति तेना बृहस्सई बृहप्फई रूप आय. पक्षे सं. बृहस्पति तेना भयस्सई भयप्फई एवा रूप आय. सं. वनस्पति तेना वणस्सई वणप्फई एवा रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

बृहस्पतिश्च वनस्पतिश्च बृहस्पतिवनस्पती तयोः ७२ स ११ वा

११ बृहस्पति ऋतोऽत् वृ व अनेत वा स्पस्य सः अनादौद्वित्वं
 द्वितीय० कगचजेतितलुक् ११ अह्नीवेसौदीर्घः अंत्यव्यंसलुक् वह-
 स्सई ऋतोऽत् वृ व षस्पयोः फः स्पस्य फः अनादौद्वित्वं द्विती-
 य० पूर्वफस्य पः कगचजेतितलुक् ११ अह्नीवेदीर्घः अंत्यव्यंसलुक्
 वहप्फइ । बृहस्पति ऋतोऽत् बृहस्पतौ बहोजयः वहजय अनेन वा
 स्पस्यसः अनादौद्वित्वं कगचजेतितलुक् अह्नीवे० अंत्यव्यंसलुक्
 जयप्फई । वनस्पति नोणः अनेन स्पस्यसः अनादौद्वित्वं द्वितीय
 कगचजेतितलुक् अह्नीवेदीर्घः अंत्यव्यंसलुक् वणस्सई पक्षे वनस्प-
 ति नोणः षस्पयोः फः अनादौद्वित्वं द्वितीय० कगचजेतितलुक्
 ११ अंत्यव्यंजदंसलुक् अह्नीवेदीर्घः वणप्फई ॥ ६ए ॥

टीका भाषांतर. बृहस्पति अने वनस्पति शब्दना जोडाकर नो विकल्पे स आय.
 सं. बृहस्पति तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे विकल्पे स्पनो स आय. अनादौ० द्वितीय०
 कगचज० अह्नीवेसौदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वहप्फई रूप आय. सं. बृहस्पति
 तेने ऋतोऽत् बृहस्पतौ बहोजयः चालता सूत्रे विकल्पे स्पनो स आय अनादौ
 कगचज० अह्नीवे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी जयप्फई आय. सं. वनस्पति तेने नोणः
 चालता सूत्रे स्पनो स आय. पत्ती अनादौ० द्वितीय० कगचज० अह्नीवेसौदीर्घः
 अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वणस्सई रूप आय. पक्षे सं. वनस्पति तेने नोणः षस्पयोःफः
 अनादौ द्वितीय कगचज० अंत्यव्यं० अह्नीवेदीर्घः ए सूत्रोथी वणप्फई रूप आय. ६ए॥

वाष्पे होऽश्रुणि ॥ ७० ॥

वाष्पशब्दे संयुक्तस्य हो जवति ॥ अश्रुण्यन्निधेये ॥ बाहो नेत्रजलं ॥

अश्रुणीतिकिम् ॥ वप्फो उष्मा ॥

मूल भाषांतर. वाष्प शब्दने जो तेनो अर्थ अश्रु (आंसु) होयतो तेना जोड
 कानो ह आय. सं. वाष्प तेनुं बाहो आय. जो तेनो अश्रु (आंसु) अर्थ न होय ते
 सं. वाष्प तेनुं वप्फो रूप आय. पटले तेनो अर्थ उष्मा (वाफ) आय ठे. ॥ ७० ॥

॥ दुंदिका ॥

वाष्प ७१ ह ११ अश्रु ७१ वाष्प अनेन षस्प्य हः ११ अतःसेडोंः
 बाहो नेत्रजलं वाष्प- ह्रस्वःसंयोगे वा वप्पयोः फः अनादौद्वित्वं
 द्वितीयतुपूर्व फस्य पः अतःसेडोंः वप्पो उष्मा ॥ ७० ॥

टीका भाषांतर. बाष्प शब्दने जो तेनो अर्थ अश्रु (आंसु) अतो होय तो तेना जोडाहरनो ह् आय. सं. बाष्प तेने चाखता सूत्रे रूपनो ह् आय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रथी बाहो रूप आय. सं. बाष्प तेने ह्रस्वः संयोगे रूपस्योः फः अनादौ द्वितीय० अतः सेडों: ए सूत्रोथी बप्पो रूप आय. ॥ ३० ॥

कार्षापणे ॥ ३१ ॥

कार्षापणे संयुक्तस्य हो जवति ॥ काहावणो ॥ कथं कहावणो ॥

ह्रस्वः संयोगे (१.७४) इति पूर्वमेव ह्रस्वत्वे पश्चादादेशो कर्षापणशब्दस्य वा जविष्यति ॥ ३१ ॥

मूलभाषांतर. कार्षापण शब्दना जोडाहरनो ह् आय. सं. कार्षापण तेनुं काहावणो रूप आय. कोई ठेकाणे काहावणो एवुं रूप आयले. तेने ह्रस्वः संयोगे ए सूत्रथी प्रथम ह्रस्वपणुं करी पढी आदेशकरवाथी ते रूप आयले. अथवा सं. कर्षापण शब्द छड़ए तो तेनुं कहावणो रूप आय. ॥ ३१ ॥

॥ दुंडिका ॥

कार्षापण ३१ कार्षापण अनेन षस्य हः पोवः पस्य वः ११ अतः

सेडों: काहावणो। कार्षापण ह्रस्वः संयोगे काक अनेन षस्य हः पोवः

११ अतः सेडों: काहावणो अथवा कर्षापणशब्दस्य कहावणो

इति रूपं जवति ॥ ३१ ॥

टीका भाषांतर. कार्षापण शब्दना जोडाहरनो ह् आय. सं. कार्षापण तेने चाखता सूत्रथी षनो ह् आय. पढी पोवः अतः सेडों: ए सूत्रोथी काहावणो रूप आय. पहे-सं. कार्षापण तेने ह्रस्वः संयोगे चाखता सूत्रे षनो ह् आय. पढी पो वः अतः सेडों: ए सूत्रोथी कहावणो रूप आय. अथवा सं. कर्षापण शब्दनुं कहावणो रूप आय. ॥ ३१ ॥

दुःख-दक्षिण-तीर्थे वा ॥ ३२ ॥

एषु संयुक्तस्य हो वा जवति ॥ दुहं दुक्खं पर-दुक्खे दुक्खि-

आ विरला दाहिणो दक्खिणो तुहं तित्थं ॥

मूल भाषांतर. दुःख दक्षिण तीर्थे ए शब्दोना जोडाहरनो विकल्पे ह् आय. सं. दुःखं तेनुं दुहं दुक्खं एवां रूप आय. सं. परदुःखैर्दुःखिता विरलाः तेनुं परदुक्खे दुक्खिआ विरला एवुं रूप आय. सं. दक्षिण तेनुं दाहिणो दक्खिणो एवां रूप आय. सं. तीर्थे तेनां तूहं तित्थं एवां रूप आय.

॥ दुंदिका ॥

दुःखं च दक्षिणश्च तीर्थं च दुःखदक्षिणतीर्थं तस्मिन् ७१ वा
 दुःख-अनेन वा खस्य हः क्लीबे सम् मोनु० दुहं पक्षे दुःख कग-
 टडेति जिह्वामूलीयस्य लुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य तु पूर्व
 ख क क्लीबे सम् मोनु० दुक्खं परदुःखं ११ डेम्मिडेः ५ स्थाने ए
 द्वित्यं त्य कगटडेति सल्लुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयेतु पूर्वखस्य क
 परदुक्खे दुःखित कगटडेति प्रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु
 पूर्व ख क कगचजेति तल्लुक् १३ जससोद्वामि दीर्घः अ आ
 जससोर्लुक् जसल्लुक् दुक्खिआ विरला १३ जसस डसि
 दीर्घः ल ला जससोर्लुक् विरला दक्षिण- अनेन कस्य हः द-
 क्षिणे हे हे दहा ११ अतःसेडोंः दाहिणो पक्षे दक्षिणः कः खः
 कचिनु बजों कख अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य तु पूर्व ख कः ११
 अतःसेडोंः दिक्खिणो तीर्थः अनेन वा र्थस्य हः तीर्थेहेती तु ११
 क्लीबे सम् मोनु० तुहं पक्षे तीर्थं ह्रस्वः संयोगेतीति सर्वत्र रलु-
 क् अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य तु पूर्वथस्य तः क्लीबे सम् मोनु० तित्थं ॥

टीका भाषांतर. दुःख दक्षिण तीर्थ ए शब्दोना जोडाहरनो विकल्पे ह आय.
 सं. दुःख तेने चाखता सूत्रथी खनो ह आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी दुहं रूप
 आय. पक्षे सं. दुःख तेने कगटड० जिह्वामूलीयस्य लुक् अनादौ० द्वितीय० क्ली-
 बे सम् मोनु० ए सूत्रोथी दुक्खं रूप आय. सं. परदुःख तेने डेम्मिडेः ए सूत्रे ह ने
 स्थाने ए आय. द्वित्वं कगटड० अनादौ द्वितीय० ए सूत्रोथी परदुक्खे एवं रूप
 आय. सं. दुःखित तेने कगटड अनादौ द्वितीय० कगचज० जससोद्वामिदीर्घः
 जससोर्लुक् ए सूत्रोथी दुक्खिआ रूप आय. सं. विरला तेने जससडसि
 दीर्घ जससोर्लुक् ए सूत्रोथी विरला रूप आय. सं. दक्षिण तेने चाखता सूत्रे क्षनो
 ह आय. पढी दक्षिणे हे अतःसेडोंः ए सूत्रोथी दाहिणो रूप आय. पक्षे० सं. दक्षिण
 तेने कः खः कचिनु बजों अनादौ द्वितीय० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी दिक्खिणो
 रूप आय. सं. तीर्थ तेने चाखता सूत्रे विकल्पे र्थनो ह आय. तीर्थे हं ए सूत्रे तीनो तु
 आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तीहं रूप आय. पक्षे तीर्थ तेने ह्रस्वः संयोगे
 सर्वत्र अनादौ द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तित्थं रूप आय. ७३

कूष्माण्ड्यां ष्मा लस्तु ण्डो वा ॥ ७३ ॥

कूष्माण्ड्यां ष्मा इत्येतस्य हो जवति एड इत्यस्य तु वा लो जव-
ति ॥ कोहली कोहएडी ॥ ७३ ॥

मूल भाषांतर. कूष्माण्डी शब्दना ष्मा अहरनो ह् थाय. अने ण्ड अहरनो
विकल्पे ल थाय. सं. कूष्माण्डी तेनां कोहली कोहएडी एवां रूप थाय. ॥ ७३ ॥

॥ ढुंडिका ॥

कूष्मांडी ७१ ष्मा ६१ ल ११ तु ११ एड ६१ वा ११ कूष्मांडी अनेन
ष्मास्थाने हः उः कूष्माण्डीतूणीरकूर्परस्थूलतांबूलगडूचीमूढ्ये
कू को ततोऽनेन वा एडस्य लः ११ अंत्यव्यं० सलुक् कोहली
लकारविकल्पपद्धे कूष्माण्डी उंत् कूष्माण्डीतूणी० कू को अनेन
ष्मस्थाने हः ११ अंत्यव्यंजनस्य सलुक् कोहएडी ॥ ७३ ॥

टीका भाषांतर. सं. कूष्मांडी शब्दना ष्मा नो ह् थाय. अने ण्ड अहरनो वि-
कल्पे ल थाय. सं. कूष्माण्डी तेने चालता सूत्रे ष्माने स्थाने ह् थाय. पढी उं कू-
ष्माण्डी तूणीर० ए सूत्रथी कूनो को थाय. पढी आ सूत्रे विकल्पे ण्डनो ल थाय. अं-
त्यव्यंजन० ए सूत्रथी कोहली एतुं रूप थाय. लकारना विकल्पपद्धे सं. कूष्माण्डी तेने
ओत्कूष्माण्डीतूणी० चालता सूत्रे ष्मानो ह् थाय. अंत्यव्यंजन० ए सूत्रथी
कोहएडी रूप थाय ॥ ७३ ॥

पद्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्दः ॥ ७४ ॥

पद्मशब्दसंबन्धिनः संयुक्तस्य श्मष्मस्मह्मां च मकाराक्रांतो हकार
आदेशो जवति ॥ पद्मन् पम्हाइं । पम्हल-लोअणा ॥
कुश्मानः । कुम्हाणो कश्मीराः कम्हारा ॥ ष्म ग्रीष्मः ।
गिम्हो । जष्मा । जम्हा ॥ स्म । अस्मादशः अम्हारिसो । वि-
स्मयः । विम्हउं ॥ ह्य व्रह्मा । बम्हा ॥ सुम्हाः । सुम्हा ॥ बम्हणो बम्ह-
चेरं ॥ कचित् म्जोपि दृश्यते । बम्जणो । बम्जचेरं सिम्जो । कचिन्न
जवति । रश्मिः । रस्सी । स्मरः । सरो ॥

मूल भाषांतर. पद्म शब्दसंबन्धी जोडाहरनो अने बीजा श्म ष्म स्म अने ह्य
अहरने स्थाने मसहित ह् एवो आदेश थाय. सं. पद्मन् तेतुं पम्हाईं रूप थाय. सं.
पद्मललोचना तेतुं पम्हल-लोअणा एतुं रूप थाय. श्मनां उदाहरण- सं.

कुम्मानः तेनुं कुम्माणो रूप आय. सं. कश्मीराः तेनुं कुम्हारा रूप आय. प्मनां उदाहरण- सं. ग्रीष्मः तेनुं गिम्हो रूप आय. सं. ऊष्मा तेनुं उम्हा रूप आय. स्मनां उदाहरण- सं. अस्मादृशः तेनुं अम्हारिसो रूप आय सं. विस्मयः तेनुं विम्हओ रूप आय. ह्यनां उदाहरण- सं. ब्रह्मा तेनुं बम्हा आय. सं. सुम्हाः तेनुं सुम्हा रूप आय. सं. ब्राह्मण तेनुं बम्हणो रूप आय. सं. ब्रह्मचर्यं तेनुं बम्हचेरं रूप आय. कोई ठेकाणे म्म अक्षर पण जोवामां आवेवे. सं. ब्राह्मण तेनुं बम्मणो रूप आय. सं. ब्रह्मचर्यं तेनुं बम्मचेरं रूप आय. सं. श्लेष्म तेनुं सिम्मो आय. कोई ठेकाणे न पण आय. सं. रश्मि तेनुं रस्सी रूप आय. सं. स्मरः तेनुं सरो रूप आय.

॥ छुटिका ॥

पद्म च इमश्च प्मश्च स्मश्च ह्यश्च पक्षरमप्मस्मद्वाः तेषां पद्मइम-
प्मस्मद्धानां ६३ म्ह ११ पद्मन् अनेन इमस्य म्हः अंत्यव्यंजनस्य
सलुक् १३ जसशसइक्षणयः सप्राग् दीर्घः जसस्थाने इ पूर्वस्य दी-
र्घः म्ह । पम्हाइ पद्मललोचना अनेन इमस्य म्हः कगचजेति व्रलुक्
नोणः ११ अंत्यव्यं सलुक् पम्हमलोचना कुम्मान- ११ अनेन इम
म्ह नोणः अतःसेडोः कुम्हाणो । कश्मीरः आत्काश्मीरे इमी इमा
अनेन इमस्य म्हः १३ जसशसइसिण्दीर्घः र रा जसशसोर्लुक्
कुम्हारा । ग्रीष्म- ११ सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे गी गि अनेन
प्मस्य म्हः अतःसेडोः गिम्हो । ऊष्मन्- ह्रस्वः संयोगे उ ऊ अनेन
प्मस्य म्हः अंत्यव्यं नलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् उम्हा । अस्मा-
दृश-अनेन स्मा म्हाः इत्कुपादौ द रि शषोःसः ११ अतःसेडोः अ-
म्हारिसो विस्मयः अनेन स्म म्हः कगचजेति यलुक् ११ अतः
सेडोः विम्हओ । ब्रह्मन् सर्वत्र रलुक् अनेन म्ह पुंस्यनआणोरा-
जवच्च अत् आ ११ अंत्यव्यं सलुक् बम्हा सं सुह्यन् अनेन म्ह
पुंस्यन आणो राजवच्च अस् आ ११ अंत्यव्यं सलुक् सुम्हा ब्राम्हण-
सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे वा व अनेन म्ह ११ अतः सेडोः ब्रम्हणो ।
बम्हचर्य- सर्वत्र रलुक् ब्र अनेन ह्यस्य म्ह ब्रम्हचर्येचचेब्रम्हचर्य-
तूर्यसौंदर्ये रः यस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनुं बम्हचेरं । कचित्
एतेषां म्मोऽपि जवति ब्राम्हणः सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे वा व

अनेन म्ज ११ अतः सेडोः ब्रम्हणो । ब्रम्हचर्य सर्वत्र ब्रह्म अनेन
म्हस्य म्मः ब्रम्हचर्येचचे ब्रम्हचर्यतुर्यस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु० ब-
म्जचरं श्लेष्मन् सर्वत्र ब्रह्म ह्रस्वः संयोगे शषोः सः शस्यसः अ-
नेन म्हस्य म्जः अंत्यव्यं तलुक् ॥ ११ अतः सेडोः सिम्जो रडिम
अधोमनयां मलोपः शषोःसः अनादौ द्वित्वं अ क्लीबे दीर्घः अंत्य-
व्यं तलुक् रस्सी । स्मरः अधोमनयां मलोपः ११ अतःसेडोः सरो ३४

टीका भाषांतर. पक्ष्म शब्दना जोडाक्षरने अने इम ण्म स्म ह्य ए अक्षरने स्थाने
म्ह एवो आदेश आय. सं पक्ष्मन् तेने चालता सूत्रथी क्ष्मनो म्ह आय. पढी अंत्यव्यं-
जन जस्रशसङ्गणयः० जस्रने स्थाने इ आय. पूर्वने दीर्घ आय एटले पम्हाइ रूप
आय. सं. पक्ष्मललोचना तेने चालता सूत्रथी क्ष्मनो म्ह आय. पढी कगचज नोणः
अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी पम्हललोअणा एवुं रूप आय. सं. कुदमान तेने चालता
सूत्रथी इमनो म्ह आय. पढी नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी कुम्हाणो रूप आय. सं.
कश्मीर तेने आत्काश्मीरे चालता सूत्रे इमनो म्ह आय. पढी जस्रशसङ्गसि
जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रोथी कम्हाय रूप आय. सं० ग्रीष्म तेने सर्वत्र ह्रस्वः संयोगे
चालता सूत्रे. ण्मनो म्ह आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी गिम्हो रूप आय. ङष्मन् तेने
ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे ण्मनो म्ह आय. अंत्यव्यं० न तथा स्र नो लुक् आय. ए-
टले उम्हा रूप आय. सं अस्मादृश तेने चालता सूत्रथी स्मनो म्ह आय. तेने इत्कु-
पादौ शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी अम्हारिओ रूप आय. सं० विस्मय तेने
चालता सूत्रथी स्मनो म्ह आय. कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी विम्हओ रूप आय.
सं. ब्रह्मन् तेने सर्वत्र चालता सूत्रे म्ह आय. पढी पुंस्यन आणोराजवच्च अंत्यव्यं०
ए सूत्रोथी बम्हा रूप आय. सं. सुस्मन् तेने चालता सूत्रथी म्ह आय. पुंस्यनआणो
अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी सुम्हा रूप आय. सं. ब्राम्हण तेने सर्वत्र ह्रस्वः संयोगे चा-
लता सूत्रे म्ह आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी बम्हणो रूप आय. सं. ब्रम्हचर्य तेने
सर्वत्र चालता सूत्रे ह्यनो म्ह आय. ब्रम्हचर्ये चचे ब्रम्हचर्यतुर्य० क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी ब्रम्हचरं रूप आय. कोइ ठेकाणे तेनो म्म पण आय. सं. ब्राम्हण तेने स-
र्वत्र ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे म्म आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी बम्हणो रूप
आय. सं. ब्रम्हचर्य तेने सर्वत्र चालता सूत्रे म्ह नो म्म आय. ब्रम्हचर्येवाचे ब्रम्हच-
र्यतुर्य० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी बम्मचरं एवुं रूप आय. सं. श्लेष्मन् तेने सर्वत्र
ह्रस्वः संयोगे शषोः सः चालता सूत्रे ण्मनो म्म आय. पढी अंत्यव्यं० अतः सेडोः
ए सूत्रोथी सिम्जो रूप आय. सं रडिम तेने अधोमनयां शषोः सः अनादौ०
अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रस्सी रूप आय. सं. स्मर तेने अधोमनयां
अतःसेडोः ए सूत्रोथी सरो एवुं रूप आय. ॥ ३४ ॥

સૂક્ષ્મ-સ્ન-ણ-સ્ન-હ-હ-દણાં ણઃ ॥ ૭૫ ॥

સૂક્ષ્મશબ્દસંબંધિનઃ સંયુક્તસ્ય સ્નણસ્નહહદણાં ચ ણકારાક્રાંતો
હકાર આદેશો જવતિ ॥ સૂક્ષ્મં સહં ॥ શ્ર પહો સિહો ॥ ણ
વિહૂ ॥ જિહૂ કણો ॥ ઝણીસં ॥ સ્ન ॥ જોણા ॥ હ ॥ ઈ પહુઈ ॥ હ ॥ વણી
જણૂ હ ॥ પુવણો અવરણો ॥ દણ ॥ સણં ॥ તિણં ॥ વિપ્રકર્ષે તુ કૃણ
કૃત્સ્નશબ્દયોઃ કસણો ॥ કસિણો ॥

મૂળ ભાષાંતર. સૂક્ષ્મશબ્દસંબંધી એવા જોડાહરને અને ઈન ણ સ્નહ હ ક્ષણ એઅ-
હરોને ણકારસહિત હ (હ) એવો આદેશ થાય. સં. સૂક્ષ્મ તેનું સહં ધાય. શ્રનાં
હદાહરણ-સં. પ્રશ્ર તેનું પહો ધાય. સં. શિશ્ર તેનું સિહો રૂપ ધાય. ણનાં ણ-
દાહરણ સં. વિષ્ણુ તેનું વિણૂ રૂપ ધાય. સં. જિષ્ણુ તેનું જિણૂ રૂપ ધાય. સં.
કૃષ્ણ તેનું કણો રૂપ ધાય. સં ઝણીષ તેનું ઝણીસં એવું રૂપ ધાય. સ્નનાં હદાહર-
ણ સં. જ્યોત્સ્ના તેનું જોહા રૂપ ધાય. સં. સ્નાત તેનું હામો રૂપ ધાય. સં. પ્રસ્તુત
તેનું પણહઓ રૂપ ધાય. હનાં હદાહરણ-સં. વહ્નિ તેનું વણી રૂપ ધાય સં. જહુ
તેનું જણૂ રૂપ ધાય. હનાં હદાહરણ-સં. પૂર્વાણ્ તેનું પુવણો રૂપ ધાય. સં. અપ-
રાહો તેનું અવરણો રૂપ ધાય. ક્ષણનાં હદાહરણ-સં. શ્લક્ષ્ણ તેનું સણં રૂપ ધાય.
સં. તીર્ક્ષ્ણ તેનું તીણં રૂપ ધાય. જો વિપ્રકર્ષે અર્થ લક્ષ્ય તો કૃષ્ણ અને કૃત્સ્ન
શબ્દના કસણો કસિણો એવાં રૂપ ધાય. ॥ ૭૫ ॥

॥ ટુંડિકા ॥

સૂક્ષ્મં ચ શ્રશ્ર ણશ્ર સ્નશ્ર હશ્ર હશ્ર દણશ્ર સૂક્ષ્મશ્રણસ્નહહઃ તે-
ષાં ૬૩ ણ ૧૧ સૂક્ષ્મ અકુલઃ સૂક્ષ્મે વા સૂ સ અનેન ક્ષસ્ય ણઃ ક્લીબે
સમ્ મોનુઃ સહ ॥ પ્રશ્ર સર્વત્ર રલુક્ અનેન શ્રસ્ય ણઃ ૧૧ અતઃ સેડોઃ
પહો શિશ્ર-શષોઃ સઃ અનેન ક્ષસ્ય ણઃ ૧૧ અતઃ સેડોઃ સિહો મેઢઃ
વિષ્ણુઃ ૧૧ અનેન શ્રસ્ય ણઃ અક્લીબે દીર્ઘઃ અંત્યવ્યંજનઃ સલુક્ ક-
ચિત્ વિહૂ કૃણઃ કૃતોઽત્ કૃ ક અનેન ણ ણઃ અતઃ સેડોઃ કણો
ઝણીષ અનેન ણ ણ શષોઃ સઃ ૧૧ ક્લીબે સમ્ ણહં ॥ જ્યોત્સ્ના અ-
ધોમનયાં યલુક્ ૧૧ અનેન સ્ના ણ ૧૧ અંત્યવ્યંજનઃ સલુક્ જોણા
સ્નાન અનેન સ્ન ણ કંગચજેતિ તલુક્ ૧૧ અતઃ સેડોઃ ણહાઈ ॥ પ્રસ્તુત
સર્વત્ર રલુક્ અનેન સ્તુ ણ કગટજેતિ તલુક્ ૧૧ અતઃ સેડોઃ પહુઈ ॥ વહ્નિ
૧૧ અનેન હસ્ય ણઃ અક્લીબે દીર્ઘઃ અંત્યવ્યંજનઃ સલુક્ વણી જહુ અનેન

एहः ११ अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् जण्डु । पूर्वाह ह्रस्वः संयोगे पू
 पु सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं वा ह्रस्वः संयोगे वा व अनेन ह्रस्व एहः
 ११ अतःसेडोंः पुवण्हो अपराह पोवः ह्रस्वः संयोगे रा र अनेन ह्रस्व
 एहः ११ अतःसेडोंः अवरण्हो । श्लक्ष्ण- सर्वत्र ललुक् शषोः सः अ-
 नेन क्षणस्य एहः ११ ह्नीवे सम् मोनु० सण्हं । तीक्ष्ण- ह्रस्वः संयोगे
 ती ति अनेन क्षणस्य एहः ह्नीवे सम् मोनु० तिण्हं । कृष्ण कृतोऽत्
 कृष्णवर्णे षण्योर्विश्लेषं कृत्वा नात् प्राग् अह्नोकात् शषोः सः अतःसे-
 डोंः कसणो कृष्णः कृतोऽत् क क कगचजेति तलुक् अर्हश्री ही कृष्ण-
 क्रियादियास्वात् षण्योर्विश्लेषं कृत्वा नात् प्राग् इः लोकात् नोणः ११
 अतः सेडोंः किसिणो ॥ ७५ ॥

टीका भाषांतर. सूक्ष्म शब्दना जोडाहरने अने अ ण स्न ह ह क्षण ए अक्ष-
 रने स्थाने एह एवो आदेश आय. सं सूक्ष्म-तेने अदूतः सूक्ष्मे वा ए सूत्रे सूनो स
 आय. पढी चालता सूत्रे क्ष्मनो एह आय. ह्नीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सण्हं रूप
 आय. सं प्रश्न तेने सर्वत्र चालता सूत्रे अनो एह आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी
 पण्हो रूप आय. सं. शिश्न तेने शषोः सः तेने चालता सूत्रे स्ननो एह आय. पढी
 अतः सेडोंः ए सूत्रथी सिण्हो रूप आय. तेनो अर्थ लिंग आय ठे. सं. विष्णु तेने
 चालता सूत्रे अनो एह आय पढी अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी विण्ह
 आय. सं. कृष्ण तेने कृतोऽत् चालता सूत्रे ण नो एह आय. पढी अतः सेडोंः
 ए सूत्रोथी कण्हो रूप आय सं. ऊष्णीष तेने चालता सूत्रे णनो एह आय. पढी
 शषोः सः ह्नीवे सम् ए सूत्रोथी ऊण्हं रूप आय. सं. ज्योत्स्ना तेने अधोमनयां०
 चालता सूत्रे स्नानो एहा आय. पढी अंत्यव्यंज० ए सूत्रे जोणहा रूप आय. सं
 स्नान तेने चालता सूत्रे स्ननो एह आय. पढी कगचज अतः सेडोंः सूत्रोथी एहाओ
 रूप आय. सं. प्रस्तुत तेने सर्वत्र चालता सूत्रे स्नु नो एह आय. पढी कगटड अतः-
 सेडोंः ए सूत्रोथी पण्हओ रूप आय. सं. वह्नि तेने चालता सूत्रे ह नो एह आय.
 पढी अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वण्ही रूप आय. सं. जह्नु तेने चालता सूत्रे
 ह नो एह आय. पढी अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी जण्डु रूप आय. सं.
 पूर्वाह तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ० ह्रस्वः संयोगे चालतासूत्रे ह नो एह
 आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पुवण्हो रूप आय. सं. अपराह तेने पोवः ह्रस्वः-
 संयोगे चालता सूत्रे ह नो एह आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी अवरण्हो रूप आय.
 सं श्लक्ष्ण तेने सर्वत्र शषोः स चालता सूत्रे क्षणनो एह आय. ह्नीवे सम् मोनु०
 ए सूत्रोथी सण्हं आय. सं. तीक्ष्ण तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे क्षणनो एह आय

ह्रीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तिण्ह रूप आय. सं. कृष्ण तेने ऋतोऽत् कृष्णवर्णे
ए सूत्रे ष तथा णनो विभ्लेष करी तेनी पेहेली अ आय. लोकात् शषोः सः अतः-
सेढोंः ए सूत्रोथी कसणो रूप आय. सं. कृष्ण तेने ऋतोऽत् कगचज० अर्हश्री-
न्हीकृष्ण क्रियादिष्टथा ए सूत्रे ष तथा णनो विभ्लेष करी तेनी. पेहेलां फ आय.
पढी लोकात् नोणः अतःसेढोंः किसिणो रूप आय. ॥ ३९ ॥

हो ल्हः ॥ ३६ ॥

हः स्थाने लकाराक्रांतो हकारो जवति ॥ कल्हारं पल्हारं ॥

मूल भाषांतर. ह ने स्थाने ल सहित ह (ल्ह) आय. सं. कल्हारं तेनुं कल्हारं
आय. सं. प्रह्लाद तेनुं पल्हाओ आय.

॥ दुंडिका ॥

ह ६१ ल्ह ११ कल्हार अनेन हस्य ल्हः ११ ह्रीवे सम् मोनु० कल्हारं
प्रह्लाद सर्वत्र रलुक् अनेन हस्य ल्हः कगटडेति दलुक् ११ अतः
सेढोंः पल्हारं.

टीका भाषांतर. ह ने स्थाने ल्ह एवो आदेश आय. सं. कल्हार तेने आलता सूत्रे
ह नो ल्ह आय. पढी ह्रीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कल्हारं रूप आय. सं. प्रह्लाद
तेने सर्वत्र आलता सूत्रे ह नो ल्ह आय. पढी कगटड अतःसेढोंः ए सूत्रोथी
पल्हाओ रूप आय. ॥ ३६ ॥

क-ग-ट-ड-त-द-प-श-ष-स-५क-५पामूर्ध्वं लुक् ॥ ३७ ॥

एषां संयुक्तवर्णसंबंधिनामूर्ध्वं स्थिता नां लु ग् जवति ॥ क- लुत्तं सि-
त्थं ॥ ग डुळं । मुळं ॥ ट । षट्पदः उप्पळं ॥ कट्फलम् । कप्फलं ॥
ड खङ्गः । खगो ॥ षड्जः सज्जो ॥ त-उत्पलं । उप्पाळं ॥ ६ ॥ मङ्गुः ।
मग्यू । मोग्गरो ॥ ५ सुत्तो । शुत्तो ॥ श । खण्हं । निच्चलो । चुल्ल । ष । गोट्टी ।
उट्टो । निट्टुरो ॥ स । खलिउं । नेहो ॥ ५ क । डुःखं डुक्खं ॥ ५ प । अंतः-
पातः । अंतप्पाळं ॥

मूल भाषांतर. क ग ट ड द प श ष स ५ क ५ प आ अङ्गरो जो उपर
जोडाकरमां होय तो तेमनो लुक् आय. कनां उदाहरण-सं. सुक्त तेनुं सुत्तं आय. सं.
सिक्त तेनुं सित्थं आय. गनां उदाहरण-सं. दुग्ध तेनुं दुद्धं आय. सं. मुग्ध तेनुं मुळं
आय. टनां उदाहरण-सं. षट्पदः तेनुं उप्पळो रूप आय. सं. कट्फलम् तेनुं कप्फलं
आय. डनां उदाहरण-सं खङ्ग तेनुं खगो आय. सं. षड्जः तेनुं सज्जो रूप आय त-

नां उदाहरण-सं उत्पलं तेनं उत्पलं आय. सं. उत्पात तेनं उत्पाओ आय. दनां
उदाहरण-सं महुः तेनं मग्गु आय. सं. मुद्गरः तेनं भोग्गरो आय. पनां उदाहरण-
सं सुस तेनं सुत्तो आय. सं. गुस तेनं गुत्तो आय. शानां उदाहरण- सं. श्रद्धणं तेनं
लण्हं आय. सं. निश्चलः तेनं निचलो आय. सं. श्रुतति तेनं शुभह आय. वनां
उदाहरण- सं. गोष्ठी तेनं गोढी आय. सं. षष्ठ तेनं छडो आय. सं. निष्ठुरः तेनं
निष्ठुरो आय. सनां उदाहरण-सं स्वलित तेनं खलिओ आय. सं. स्नेह तेनं नेहो
आय. × कनां उदाहरण- सं. दु×खं तेनं दुक्खं आय. × पनां उदाहरण-सं. अंत×-
पातः तेनं अंतप्पाओ आय.

॥ टुंठिका ॥

कश्च गश्च टश्च डश्च तश्च दश्च पश्च शश्च षश्च सश्च × कश्च × पश्च क-
गटडतव पशषस × क × पः तेषां ६३ ऊर्ध्व ११ लुक् ११ जुक्त ११ अने
न कलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबेस्म मोनु० जुक्तं । सिक्तं अनेन कलुक्
अनादौ द्वित्वं द्वितीयं पूर्वं य तः ११ क्लीबेस्म सित्थं । दुग्ध- अनेन
गलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयं तु पूर्वं यस्य दः ११ क्लीबेस्म मोनु०
डुळं । मुग्ध । मुग्ध- अनेन तथैव मुळं । षट्पद षट्शमीशावसुधा
सप्तपर्णेष्वदे ठः षस्य ठः अनेन टलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेतिद-
लुक् ११ अतःसेढोः उत्पलं । कट्फलं अनेन टलुक् अनादौ द्वित्वं फ्र
११ क्लीबेस्म मोनु० कप्फलं खड्ग अनेन डलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अ-
तःसेढोः खगो । षड्ज- अनेन डलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेढोः
सज्जो । उत्पल अनेन तलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० उत्पलं
उत्पल- अनेन तलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् ११ अतःसेढोः
उत्पलं । महु अनेन दलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः । मग्गु ।
काकः । मुद्गर- उत्संयोगे मु मो अनेन दलुक् अनादौ द्वित्वं ११
अतःसेढोः भोग्गरो । सुस-गुस अनेन पलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः
सेढोः सुत्तो गुत्तो । श्रद्धण अनेन शलुक् श्रद्धणस्त्र ण्ण स्वेतिदण स्य
ण्हः ११ क्लीबेस्म मोनु० लण्हं । निश्चल ११ अनेन शलुक् अनादौ द्वित्वं
११ अतःसेढोः निचलो श्रुत- अनेन शलुक् च तिव् अधोमनयां
यलुक् व्यंजनाददंते श्रुतति इति जातेत्यादीनां मायति कगचजेति

तलुक् चुअइ। गोष्ठी- अनेन षलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्व ठ
 ट ११ अंत्यव्यंजनस्य षलुक् गोष्ठी। षष्ठ ११ षट्शमीशावेति ष ठ षलुक्
 अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ अतःसेडों: ठट्ठो । निधुर- अनेन षलुक्
 अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ट ठ ११ अतःसेडों: । निधुरो । स्वखितः-
 ११ अनेन षलुक् कगचजेति तलुक् अतःसेडों: खखितं स्नेह- अनेन
 शलुक् ११ अतःसेडों: नेहो डु × ख- अनेन शलुक् अनादौ द्वि-
 त्वं द्वितीय तु पूर्वखस्य कः ११ क्लीबेस्म मोनु० डुक्खं। अंत × पात
 अनेन मूर्धन्यलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् ११ अतःसेडों: अंतप्पातं

टीका भाषांतर. क ग ट ड त द प श ष स × क × प ए अहरोना आगलना जोडाकर
 नो लुक् आय. सं. भुक्त तेने चाखतासूत्रे कनो लुक् आय. पठी अनादौ क्लीबे स्म
 मोनु० ए सूत्रोष्ठी सुत्तं रूप आय. सं. सिक्त तेने चाखता सूत्रोष्ठी कनो लुक् आय.
 अनादौ० द्वितीय० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोष्ठी सिक्त्थं रूप आय. सं. दुग्ध तेने
 चाखता सूत्रोष्ठी गनो लुक् आय. अनादौ द्वितीय० क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोष्ठी
 दुक्कं रूप आय. सं. मुग्ध तेने चाखता सूत्रोष्ठी गनो लुक् आय. पठी पूर्ववत् अइ सुक्कं
 रूप आय. सं. षट्पद तेने षट्शमीशावसुधासप्तपणेष्वादे: ठ: चाखता सूत्रे ट
 नोलुक् आय. अनादौ० कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोष्ठी छप्पओ रूप आय. सं.
 कट्फलं तेने चाखता सूत्रे टनो लुक् आय. अनादौ० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोष्ठी
 कप्पलं रूप आय. सं. खड्ड तेने चाखता सूत्रे डनो लुक् आय. अनादौ० अतःसेडों:
 ए सूत्रोष्ठी खग्गो रूप आय. सं. षड्ज तेने चाखता सूत्रोष्ठी डनो लुक् आय. पठी अनादौ
 अतःसेडों: ए सूत्रोष्ठी सज्जो रूप आय. सं. उत्पल तेने चाखता सूत्रोष्ठी तनो लुक्
 आय. अनादौ० क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोष्ठी उप्पलं रूप आय. सं. उत्फाल तेने
 चाखता सूत्रे तनो लुक् आय. अनादौ० कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोष्ठी उप्पाओ
 रूप आय. सं. मड्ड तेने चाखता सूत्रे दनो लुक् आय. अनादौ अक्लीबे दीर्घ: ए सूत्रो-
 ष्ठी मग्गू रूप आय. तेनो अर्थ काकपष्ठी आय ठे. सं. सुहगर तेने उत्संयोगे चाखता
 सूत्रे दनो लुक् आय. अनादौ अतःसेडों: ए सूत्रोष्ठी मोगगरो रूप आय. सं. सुस गुस
 तेने चाखता सूत्रे पनो लुक् आय. अनादौ० अतःसेडों: ए सूत्रोष्ठी सुत्तो गुत्तो ए रूप
 आय. सं. श्लक्ष्ण-तेने चाखता सूत्रे शनोलुक् आय. श्लक्ष्णलक्षण० क्लीबेस्म मोनु०
 ए सूत्रोष्ठी लण्हं रूप आय. सं. निश्चल तेने चाखता सूत्रे शनोलुक् आय अनादौ०
 अतःसेडों: ए सूत्रोष्ठी निच्चलो रूप आय. सं. अयुत् धातु तेने चाखता सूत्रे शनो लुक्
 आय. तिक् प्रत्यय आवे अधोमनयां व्यंजनाददंते ए सूत्रोष्ठी अयुतति रूप आय.
 पठी त्यादीनां मायति कगचज ए सूत्रोष्ठी चुअइ रूप आय. सं. गोष्ठी तेने
 चाखता सूत्रे षनोलुक् आय. अनादौ० द्वितीय० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोष्ठी गोष्ठी रूप

आय. सं. षष्ठ तेने षट्शमीशाव० अनादौ० द्वितीय० अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी छट्टो रूप आय. सं. निष्ठुर तन चाखता सूत्रे षनोलुक् आय. अनादौ द्वितीय० अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी निष्ठुरो रूप आय. सं. स्खलित तेने चाखता सूत्रे सनो लुक् आय. कगचज० अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी खलिओ रूप आय. सं. खेह तेने चाखता सूत्रे सनो लुक् आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी नेहो रूप आय. सं. डु × ख तेने चाखता सूत्रे शनोलुक् आय. अनादौ द्वित्वं द्वितीय० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी दुक्खं रूप आय. अंतःपात तेने चाखता सूत्रे मूर्द्धन्यनो लुक् आय. अनादौ० कगचज० अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी अंतःपाओ रूप आय. ॥ ७७ ॥

अधो मनयाम् ॥ ७८ ॥

मनयां संयुक्तस्याधो वर्त्तमानानां लुग् चवति म-जुगं । रस्सी । सरो । सेरं ॥ न । नगो । लगो ॥ थ । सामा । कुड्डं । वाहो ॥

मूल भाषांतर. जोडाहरनी नीचे रहेखा एवा म न य तेनो लुक् आय. मनां उदाहरण-सं. युग्मम् तेनुं जुगं आय. सं. रश्मि तेनुं रस्सी रूप आय. सं. स्मर तेनुं सरो आय. सं. स्मेरं तेनुं सेरं आय. ननां उदाहरण-सं. नग तेनुं नगो आय. सं. लग तेनुं लगो रूप आय. यनां उदाहरण-सं. साम्या तेनुं सामा आय. सं. कुडयं तेनुं कुडं आय. सं. व्याध तेनुं वाहो रूप आय. ॥ ७८ ॥

॥ टुडिका ॥

अधस् ११ अव्यय सलुक् मश्च नश्च यश्च मनयः तेषां ६३ युग्म-
आदेर्योजः यस्य जः अनेन मलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम्
मोनु० जुगं । रश्मि- अनेन मलोपः शषोः सः अनादौ द्वित्वं ११
अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रस्सी । स्मर ११ अनेन मलुक् अतः
सेडोंः सरो । स्मेर- ११ अनेन मलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० सेरं ।
नग ११ लग ११ अनेन नलुक् अनादौ० ११ अतः सेडोंः नगो लगो ।
शाम्या- अनेन यलुक् शषोः सः ११ अंत्यव्यं० सलुक् सामा कुडयं
अनेन यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० कुडं । व्याध-अ-
नेन यलुक् खघथं० धस्य हः ११ अतः सेडोंः वाहो ॥ ७८ ॥

टीका भाषांतर. जोडाहर नीचे आवेखा म न य तेनो लुक् आय. सं. युग्म तेने आदेर्योजः चाखता सूत्रे मनो लुक् आय. अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी जुगं रूप आय. सं. रश्मि तेने चाखता सूत्रे मनो लोप आय. शषोः सः अनादौ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी रस्सी रूप आय. सं. स्मर तेने चाखता सूत्रे म-

नो लुक् आय. अतः सेढोः ए सूत्रोष्ठी सरो रूप आय. सं. स्मेर तेने चाखता सूत्रे मनो लुक् आय. ऋबि सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी सेरं रूप आय. सं. नग्र लग्न तेने चाखता सूत्रोष्ठी ननो लुक् आय. अनादौ अतः सेढोः ए सूत्रोष्ठी नग्नो लग्नो रूप आय. सं. शाम्या तेने चाखता सूत्रोष्ठी यनो लुक् आय. शपोः सः अल्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी सामा रूप आय. सं. कुडय तेने चाखता सूत्रे यनो लुक् आय. अनादौ ऋबि सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी कुडु रूप आय. सं. व्याघ तेने चाखता सूत्रोष्ठी यनो लुक् आय. खघय० अतः सेढोः ए सूत्रोष्ठी वाहो रूप आय. ॥ ३८ ॥

सर्वत्र ल-व-रामवन्दे ॥ ३९ ॥

वन्द्य शब्दादन्यत्र लवरां सर्वत्र संयुक्तस्योर्ध्वमधश्च स्थितानां लुग्
जवति ॥ ऊर्ध्वं ॥ ल । उल्का । उक्का ॥ वल्कलं । वक्कलं ॥ व । शब्दः ।
सद्दो ॥ अद्दः । अद्दो ॥ लुब्धकः । लोब्धो ॥ र । अर्कः । अक्को ॥
वर्गः । वग्गो ॥ अधः । अद्दणम् । सण्हं ॥ विक्कवः । विक्कवो ॥ पक्व-
म् । पक्कं । पिक्कं ॥ ध्वस्तः । धत्थो ॥ चक्रं । चक्कं ॥ ग्रहः । गद्दो । रात्रिः ।
रत्ती ॥ अत्र द्व इत्यादि संयुक्तानामुजयप्राप्तौ यथादर्शनं लोपः ॥
कचिदूर्ध्वम् । उद्भिन्नः । उद्भिन्नो ॥ द्विगुणः । वि-उणो ॥ द्वितीयः ।
बीडं ॥ कद्धमम् । कम्मसं ॥ सर्वम् । सबं ॥ शुद्धम् । सुद्धं ॥ क-
चित्त्वधः । काव्यम् । कव्वं ॥ कुब्जा । कुब्जा ॥ माव्यम् । मह्वं ॥ द्विपः
दिडं ॥ द्विजातिः । दुआई ॥ कचित्पर्यायेण । द्वारम् । बारं । दारं ॥
उद्भिन्नः । उद्भिन्नो । उद्भिन्नो ॥ अवन्द्य इति किम् । वन्द्यं । संस्कृत
समोऽयं प्राकृतशब्दः । अत्रोत्तरेण विकल्पोऽपि न जवतिनिषेधसामर्थ्यात्
मूल भाषांतर. वन्द्य शब्दने वर्जिने जोडाहरमां उपर के नीचे रहेला एवा
बीजा ल व र अक्षरोनो लुक् आय. जोडाहरमां उपर रहेला लर्ना उदाहरण-सं.
वल्का तेनुं उक्का रूप आय. सं. वल्कल तेनुं वक्कलं आय. वनां उदाहरण-सं. शब्द
तेनुं सद्दो रूप आय. सं. अद्द तेनुं अद्दो रूप आय. सं. लुब्धक तेनुं लोब्धो रूप
आय. रनां उदाहरण-सं. अर्क तेनुं अक्को रूप आय. सं. वर्ग तेनुं वग्गो रूप आय.
जोडाहरमां नीचे आवेलानां उदाहरण-सं. अद्दणं तेनुं सण्हं रूप आय. सं. विक्कवः
तेनुं विक्कवो रूप आय. सं. पक्व तेनुं पक्कं पिक्कं एवां रूप आय. सं. ध्वस्त तेनुं धत्थो
रूप आय. सं. चक्र तेनुं चक्कं रूप आय. सं. ग्रह तेनुं गद्दो रूप आय. सं. रात्रिः तेनुं
रत्ती रूप आय. अर्हि द्व इत्यादि जोडाहरने वनेने लुक् अवा आन्यो पण तेनो यथा.
दर्शनं लोप आय. कोइ ठेकाणे उपरना जोडाहरनो पण आय. जेम-सं. उद्भिन्न तेनुं

उव्विग्गो रूप आय. सं. द्विगुणः तेनुं विउणो रूप आय. सं. द्वितीयः तेनुं बीओ रूप आय. सं. कल्मषम् तेनुं कम्मसं रूप आय. सं. सर्वं तेनुं सव्वं रूप आय. सं. शुल्वम् तेनुं सुव्वं रूप आय. कोइ ठेकाणे नीचेना जोमाहरनो लुक् आय. जेम-सं. काव्यम् तेनुं कव्वं रूप आय. सं. कुल्या तेनुं कुल्ला रूप आय. सं. माल्यम् तेनुं मल्लं आय. सं. द्विषः तेनुं दिओ आय. सं. द्विजातिः तेनुं दुआई आय. कोइ ठेकाणे पर्याये (अनुक्रमे) आय. जेम-सं. द्वारम् तेनां चारं तथा दारं एवां रूप आय. सं. उद्विग्न तेनां उव्विग्गो तथा उव्विण्णो रूप आय. मूलमां वन्द् शब्दने वज्जिने एम कल्लं ठे तेथी सं. वन्द् तेमां जोडाहरनो लुक् आय. आ प्राकृत शब्द संस्कृतना जेवो ठे. अहिं उत्तरमां निपेधना सामर्थ्यी विकट्टप पण न आय. ॥ ७ए ॥

॥ टुंठिका ॥

सर्वत्र ७१ लश्च वश्च रश्च लवरः तेषां ६३ न वडं अवडं तस्मिन् ७१ उट्का अनेन ललुक् अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक् उक्का वट्कल अनेन ललुक् अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक् क्लीवेस्म मोनुवक्कलं शब्द शषोःसः अनेन वलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोः सदो । अवडं अनेन वलुक् ११ अतःसेडोः अदो लुब्धकं उत्संयोगे लो अनेन वलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वधदः ११ कगचजेति कलुक् लोओ उरा अर्कं वर्ग अनेन रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोः अक्को वग्गो । श्लक्ष्ण अनेन ललुक् शषोःसः सूक्ष्मश्मक्ष्ण ११ क्लीवेस्म मोनु सण्हं वि कलव अनेन ललुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोः विक्रवो । पक्क पक्कागारललाटे प पि अनेन वलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवेस्म मोनु पिक्कं । ध्वस्त अनेन वलुक् स्तस्यथोऽसमस्तस्तंवे वा स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व थ त ११ अतःसेडोः धत्थो । चक्र अनेन रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवेस्म मोनु चक्कं । ग्रह अनेन रलुक् ११ अतःसेडोः गहो । रात्रि ह्रस्वःसंयोगे रा रः अनेन रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीवेदीर्घः अंत्यव्यं सलुक् रत्ती छ इत्यादिसंयुक्तानामहाराणां सूत्रद्वयप्राप्तौ यादृशं रूपं दृश्यते तदनुसारेण तत्र प्राप्यते कचिदूर्वाक्षरस्यैव लोपो नाधोवर्त्तिनः यथा उद्विग्नः कगटडेति दलुक् अनादौ द्वित्वं अधोमनथां यलुक् अंत्यव्यं सलुक् उव्विग्गो । द्विगुण ततः समानानां दीर्घः कगचजेति वलुक् ११ अतःसेडोः विउणो द्वितीय. कगटडेति दलुक् कगच-

जेति बलुक् स्वरस्योद्धृते इति क्वचित्संधिरेव ततः अतःसेडोंः वीउं क-
 द्मष-सर्वत्र बलुक् अनादौदित्वं शषोः सः ११ अनादौदित्वं क्लीवेस्म
 मोनु० कम्मसं सर्व-सर्वत्र रलुक् क्लीवेस्म मोनु० सव्वं । शुद्ध-सर्वत्र
 ललुक् शषोः सः अनादौ दित्वं ११ क्लीवेस्म मोनु० सुव्वं । कचिदधोव-
 र्त्तिनः एव लुग्नवति यथा काव्य- ह्रस्वःसंयोगे का क अधोमनयां य-
 लुक् अनादौदित्वं ११ क्लीवेस्म मोनु० कव्वं । कुब्बा- ११ अधोमनयां
 यलुक् अनादौदित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक् कुब्बा । माद्वय- ह्रस्वःसंयोगे
 मा म अधोमनयां यलुक् अनादौदित्वं ११ क्लीवेस्म मोनु० मह्वं ।
 द्विप सर्वत्र बलुक् कगचजेतिप्लुक् ११ अतःसेडोंः दिउं द्विजाति-स-
 र्वत्र बलुक् द्वित्योरुत् दि डु कगचजेति जतयोर्लुक् ११ अक्लीवे दीर्घः
 अंत्यव्यं० सलुक् डुआई क्वचिदनुक्रमेण लुक् ऊर्ध्ववत् अधोवर्त्तिनश्च
 यथा द्वार-कगटडेति दलुक् ११ क्लीवेस्म मोनु० दारं द्वारं सर्वत्र बलु-
 क् द्वारं- उद्विप्त- कगटडेतिदलुक् अनादौ दित्वं अधोमनयां बलुक्
 अनादौदित्वम् ११ अतःसेडोंः उद्विगो । कगटडेतिदलुक् अनादौदित्वं
 कगटडेति गलुक् नोणः अनादौ दित्वं ११ अतःसेडोंः उद्विषो वंड ११
 क्लीवेस्म मोनु० वंडं समूहः ॥ ७७ ॥

टीका भाषांतर. वंड शब्दने वर्ज्जिने ल व र ए अहरोना जोडाहरो जे उपर के
 नीचे रह्या होय तेमनो लुक् आय. सं. उल्का तेने चाखता सूत्रे लनो लुक् आय. पठी
 अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उक्का रूप आय. सं. वल्कल तेने चाखता सूत्रथी लनो
 लुक् आय. पठी अनादौ० अंत्यव्यं० क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी वक्कल रूप आय.
 सं. शब्द तेने शषोः सः चाखता सूत्रे वनो लुक् आय. अनादौ० अतःसेडोंः ए सू-
 त्रोथी सहो रूप आय. सं. लुब्धक तेने ओत्संयोगे चाखतासूत्रे वनो लुक् आय. अना-
 दौ० द्वितीय० कगचज अतःसेडोंः लोडो रूप आय. सं. अर्क वर्ग तेने चाखता सूत्रे
 रनो लुक् आय. अनादौ अतःसेडोंः ए सूत्रोथी अक्को वर्गो रूप आय. सं. श्लक्ष्ण
 तेने चाखता सूत्रे लनो लुक् आय. शषोःसः सूक्ष्मश्मष्मक्ष्ण० क्लीवेस्म मोनु० ए
 सूत्रोथी सण्हं रूप आय. सं. विक्कव तेने चाखता सूत्रे लनोलुक् आय. अनादौ० अतः-
 सेडोंः ए सूत्रोथी विक्कवो रूप आय. सं. पक्व तेने पक्वांगार० चाखतासूत्रे वनो-
 लुक् आय. अनादौ० क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पिक्कं रूप आय. सं. ध्वस्त तेने चा-
 खता सूत्रथी वनो लुक् आय. पठी स्तस्यथोसमस्तस्तंवे अनादौ० द्वितीय० अतः-
 सेडोंः ए सूत्रोथी घत्थो रूप आय. सं. चक्र तेने चाखता सूत्रोथी रनो लुक् आय

अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी चकं रूप आय. सं. ग्रह तेने चाखतासूत्रोष्ठी र-
नो लुक् आय. अतःसेडों: ए सूत्रोष्ठी गहो रूप आय. सं. रात्रि तेने ह्रस्वःसंयोगे
चाखता सूत्रे रनो लुक् आय. अनादौ० अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी रत्ती रूप
आय. जे अक्षरो द्व ए अक्षरशी संयुक्त होय त्यां बे सूत्रोनी प्राप्ति अतां जेवुं रूप जोवामां
आवे तेने अनुसारे त्यां तेवुं सूत्र प्राप्त आय. कोइ ठेकाणे नीचेना जोडाक्षरनो लोप न
अतां उपरना जोडाक्षरनो लोप आय. जे जेम सं. उद्विग्न तेने कगटड०अनादौ०अधो-
मनयां अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी उद्विग्नो रूप आय. सं. द्विगुण तेने समानानां दीर्घः
कगचज अतःसेडों: ए सूत्रोष्ठी विष्णो रूप आय. सं. द्वितीय तेने कगटड०कगचज०
स्वरस्योद्भृते ए सूत्रे कोइ ठेकाणे संधिज आय. पठी अतःसेडों: ए सूत्रोष्ठी बीओ रूप
आय. सं कल्मष तेने सर्वत्र अनादौ० शषोः सः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी कम्मसं
रूप आय. सं. सर्व तेने सर्वत्र क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी सव्वं रूप आय. सं. शुल्ब
तेने सर्वत्र शषोः सः अनादौ क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी सुर्व रूप आय. कोइ ठेकाणे
नीचे आवेला जोडाक्षरनो लुक् आय. जेम-सं. काव्य तेने ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां
अनादौ० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी कव्वं रूप आय. सं. कुल्या तेने अधोमनयां
अनादौ० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी कुक्षारूप आय तेवीरीते सं. माह्य तेनुं ह्रस्वःसंयोगे
अधोमनयां अनादौ क्लीबे सम् मोनु० मल्लं रूप आय. सं. द्विप तेने सर्वत्र कगचज ए सूत्रोष्ठी
अतःसेडों: ए सूत्रोष्ठी दिओ रूप आय. सं. द्विजाति तेने सर्वत्र द्विन्योक्त कगचज०
अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी दुआइ रूप आय. कोइ ठेकाणे अनुक्रमे उपरना जो-
डाक्षरनी जेम नीचेना जोडाक्षरनो लुक् आय. जेम- सं. दार- तेने कगटड क्लीबेसम्
मोनु० ए सूत्रोष्ठी दारं आय. पहे द्वार तेने सर्वत्र ए सूत्रे द्वारं रूप आय. सं. उद्विग्न
तेने कगटड अनादौ० अधोमनयां अतःसेडों: ए सूत्रोष्ठी उद्विग्नो रूप आय. पहे
सं. उद्विग्न तेने कगटड अनादौ नोणः अतःसेडों: ए सूत्रोष्ठी उद्विग्नो रूप आय. सं.
वंद्र तेने क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी वंद्रं रूप आय. वंद्रनो अर्थ समूह आयवे. ३६

दे रो न वा ॥ ८० ॥

द्रशब्दे रेफस्य वा लुग् जवति ॥ चंदो चंद्रो रुहो रुद्रो । जहं जडं ।
समुद्रो समुद्रो ॥ ह्रदशब्दस्य स्थितिपरिवृत्तौ डह इति रूपं तत्र डहो
दहो केचिद् रलोपं नेछन्ति । डहशब्दमपि कश्चित् संस्कृतं मन्यते ॥
वोड्रहादयस्तु तरुणपुरुषादिवाचका नित्यं रेफसंयुक्ता देश्या एव ।
सिक्खन्तु वोड्रहीवो वोड्रह- डहम्मि पडिआ ॥ ८० ॥

मूल भाषांतर. द्र शब्दना रेफनो विकट्पे लुक् आय. सं. चंद्र तेनां चंदो चंद्रो
वां रूप आय. सं. रुद्र तेनां रुहो रुद्रो एवां रूप आय. सं. भद्रं तेनां भहं भद्रं रूप
आय. सं. समुद्रः तेनां समुद्रो समुद्रो रूप आय. सं. ह्रद शब्दने स्थितिना परिवर्तनमां

द्रह एवुं रूप आय. त्यारे द्रहो दहो एवां रूप आय. त्यां केट्वाएक रनो लोप इच्छता नथी. कोइ द्रह शब्दने संस्कृत गण्ठे. वोद्रह विगेरे शब्दो युवान पुरुष विगेरेना वाच-
कठे अने नित्ये रेफयुक्त तथा देशी जापाना ठे. सं. शिक्षतु वोद्रवीकः तेषु सिक्खन्तु
चोद्र हीओ एवुं आय. सं. वोद्रहद्रहेऽस्मिन् पतिताः तेषु वो द्रह- द्रहम्मि
पडिआ एवुं रूप आय. ॥ ८० ॥

॥ ढुंढिका ॥

झ ७१ र ६१ न ११ वा ११ चंझ- अनेन वा रलुक् ११ अतःसेढोः
चन्दो । पहे चंझ- ११ अतःसेढोः चंझो । रुझ अनेन वा रलुक् अतः-
सेढोः रुहो । पहे रुझ- ११ अतःसेढोः रुझो । जझ- अनेन रलुक् अ-
नादौ द्वित्वं क्लीबेस्म मोनु० जहं पहे जझ ११ क्लीबेस्म मोनु० जझ ।
समुझ- अनेन वा रलुक् अभ्यादौ द्वित्वं ११ अतःसेढोः समुहो पहे
समुझ- ११ अतःसेढोः समुझो । ड्ह- ११ अतःसेढोः ड्हो । ड्ह-
अनेन रलुक् ११ अतःसेढोः दहो । शिक्ष विद्यापादने शिक्ष- पंचमी-
अतु बहुपुत्रहमौ अतुस्थाने तु व्यंजना ददंतेऽत् लोकात् शिक्षतु इति
स्थिते शषोः सः कः खः कचितु ङणौ के खे अनादौ द्वित्वं द्वितीय-
तु पूर्व ख क सिक्खंतु वोझही१३ स्त्रियामुदौ तौ वा जस् स्थाने ङ वो-
झहाठ तरण्यः स्त्रियः वोझहः ७१ डेमिने डि स्थाने डे तरण्य इत्यर्थः ।
पतिता सदपो नामः तस्य डः कगचजेति तलुक् १३ जस्शस् डसित्तो
हामिदीर्घः त ता जस्शसोर्लुक् जस् लोपः ११ अंत्यव्यंजणसलुक् वधांराविआ

टीका भाषांतर. द्र शब्दना रेफनो विकल्पे लुक् आय. सं. चंझ- तेने चाखता
सूत्रथी विकल्पे रनो लुक् आय. अतःसेढोः ए सूत्रथी चन्दो रूप आय. पहे चंझ तेने
अतःसेढोः ए सूत्रथी चंदो रूप आय. सं. रुझ तेने चाखता सूत्रथी विकल्पे रनो लुक्
आय. अतःसेढोः ए सूत्रथी रुहो रूप आय. पहे रुझ तेने अतःसेढोः ए सूत्रथी रुझो
रूप आय. सं. भ्रझ तेने चाखता सूत्रथी रनो लुक् आय. पनी अनादौ क्लीबेस्म मोनु०
ए सूत्रोथी भ्रझ रूप आय. पहे भ्रझ- तेने क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी भ्रझ रूप आय.
सं. समुझ तेने चाखता सूत्रे विकल्पे रनो लुक् आय. अभ्यादौ द्वित्वं अतःसेढोः ए सूत्रोथी
समुहो रूप आय. पहे सं. समुझ तेने अतःसेढोः ए सूत्रोथी समुहो रूप आय. स.
द्रह तेने अतःसेढोः ए सूत्रोथी द्रहो रूप आय. पहे द्रह- तेने चाखता सूत्रे रनो लुक्
आय. अतःसेढोः ए सूत्रथी द्रहो रूप आय. सं. शिक्ष धातु विद्या शिक्षववामां प्रवर्त्ते,
शिक्ष धातुने आह्वार्यमां अतु प्रत्यय आवे पनी बहुपुत्रहमौ व्यंजनाददंतेऽत् लो-

कात् एसूत्रोष्ठी शिक्षतु रूप आय. पढी शषोः संः क्षः खः कचिनु छझौ अनादौ
द्वितीय० ए सूत्रोष्ठी सिक्खंतु रूप आय. सं. वोद्रही तेने स्त्रियामुदौतौ एसूत्रे जस्स
ने स्थाने ऊ आय. एटले वोद्रहाड रूप आय तेनो अर्थ तरुण स्त्रीओ आयडे. सं.
वोद्रह तेने डेमिडे ए सूत्र लागी ते रूप सिद्ध आय ते सं. पतिताः तेंने सदपतोर्डः
कगचज जस्स शस् इसित्तो दामिदीर्वः ए सूत्रोष्ठी तनो ता आय. पढी जस्स शसो-
ल्लुक् अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी पढिआ रूप आयडे. ८०

धात्र्याम् ॥ ८१ ॥

धात्रीशब्दे रस्य लुग् वा भवति ॥ धत्ती । ह्रस्वात्प्रागेव रलोपे धाई ।
पदे । धारी ॥ ८१ ॥

मूल भाषांतर. धात्री शब्दना रनो विकल्पे लुग् आय. सं. [धात्री] शब्द तेनुं
धत्ती रूप आय. ह्रस्वनी पेहेला र नो लोप आयतो धाई एवं रूप आय. पदे सं. धात्री
तेनुं धारी रूप आय. ॥ ८१ ॥

॥ दुंडिका ॥

धात्री ७१ धात्री— अनेन वा रलुक् अंत्यव्यं. सलुक् धत्ती । धात्री—
ह्रस्वात् पूर्वमेव अनेन रलुक् कगचजेति तलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक्
धाई पदे धात्री कगटडेति तलुक् धारी ॥ ८१ ॥

टीका भाषांतर. धात्री शब्दना रनो लुक् आय. सं. धात्री तेने चालता सूत्रे
विकल्पे रनो लुक् आय. पढी अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोष्ठी धत्ती रूप आय. पदे ह्रस्वनी
पेहेला लोप आय तो. सं. धात्री तेने चालता सूत्रे रनो लुक् आय. पढी कगचज०
अंत्यव्यंज० ए सूत्रोष्ठी धाई रूप आय. पदे धात्री० तेने कगटड० ए सूत्रे तनो
लुक् आय. एटले धारी रूप आय. ८१

तीक्ष्णे णः ॥ ८२ ॥

तीक्ष्णशब्दे णस्य लुग् वा भवति ॥ तिक्खं । तिण्हं ॥ ८२ ॥

मूल भाषांतर. तीक्ष्ण शब्दना णनो विकल्पे लुक् आय. सं. तीक्ष्णं तेनुं तिक्खं
तथा तिण्हं आय. ॥ ८२ ॥

॥ दुंडिका ॥

तीक्ष्ण— ७१ ण ६१ तीक्ष्ण— ह्रस्वः संयोगे ती ति अनेन वा णस्य
लुक् कः खः कचिनु छझौ क खः अनादा द्वित्वं द्वितीय तु पूर्व ख

क ११ क्लीबे सम् मोनु० तिक्खं । तीक्ष्ण- ह्रस्वः संयोगे ती ति सूक्ष्म-
स्त्वप्येतिक्खण्डः ११ क्लीबे सम् मोनु० तिण्हं ॥ ७२ ॥

टीका भाषांतर. तीक्ष्ण शब्दना णनो विकट्ये लुक् आय. सं. तीक्ष्ण तेने
ह्रस्वः संयोगे चाक्षता सूत्रे णनो लुक् आय. क्षः खः कचित् अनादौ० द्वितीय०
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तिक्खं रूप आय. सं. तीक्ष्ण० तेने ह्रस्वः संयोगे०
सूक्ष्मस्त्वप्येतिक्खण० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तिण्हं रूप आय. ७२

ज्ञो ज्ञः ॥ ७३ ॥

ज्ञसंबंधिनो अस्य लुग् वा जवति ॥ जाणं णाणं । सबज्जो सब
षू । अप्पज्जो अप्पषू । दइवज्जो दइवषू । इङ्गिअज्जो इङ्गिअषू ।
मणोज्जं मणोषं । अहिज्जो अहिण्ण । पज्जा पप्पा । अज्जा आणा ।
संजा सप्पा ॥ कचिन्न जवति । विष्णाणं ॥ ७३ ॥

मूल भाषांतर. ज्ञ संबंधी अनो विकट्ये लुक् आय. सं. ज्ञानं तेनुं जाणं तथा
णाणं आय. सं. सर्वज्ञः तेनुं सबज्जो तथा सबवणू रूप आय. सं. आत्मज्ञ तेनां
अप्पज्जो अप्पणू रूप आय. सं. दैवज्ञ तेनां दइवज्जो दईवणू एवां रूप आय. सं.
इंगितज्ञ तेनां इङ्गिअज्जो इङ्गिअणू एवां रूप आय. सं. मनोज्ञं तेनां मणोज्जं मणोण्णं
रूप आय. सं. अभिज्ञ तेनां अहिज्जो अहिण्णू रूप आय. सं. प्रज्ञा तेनां पज्जा पण्णा
रूप आय. सं. आज्ञा तेनां अज्जा आणा एवां रूप आय. सं. संज्ञा तेनां संजा सण्णा
एवां रूप आय. कोइ ठेकाणे नपण आय. जेम सं. विज्ञानं तेनुं विण्णणं रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

ज्ञ ६१ अ ११ ज्ञान- अनेन वा अलुक् नोणः क्लीबे सम् मोनु० नाणं
जाणं पदे ज्ञानं ज्ञोणः इस्य णः नोणः ११ क्लीबे सम् णाणं सर्वज्ञ स-
र्वत्र लुक् अनादौ द्वित्वं अनेन वा अलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः से-
डोः सबज्जो पदे सर्वज्ञः सर्वत्र लुक् अनादौ द्वित्वं अज्ञोर्णः ज्ञ ण
ज्ञोणत्वे जिज्ञादौ ण णू ११ अंत्यव्यं० सलुक् सबषू । आत्मज्ञः-ह्रस्वः
संयोगे । आ अ तस्मान्मनो पोवः तस्य पः अनादौ द्वित्वं अनेन वा
लुक् अनादौ द्वित्वं अप्पज्जो-पदे आत्मज्ञः ह्रस्वः संयोगे आस्वात्मस्य-
त्यनो पोवः तस्य पः अनादौ द्वित्वं अज्ञोर्णः इस्य णः अनादौ द्वित्वं
ज्ञोणत्वे जिज्ञादौ ण णू ११ अंत्यव्यं० सलुक् अप्पषू दैवज्ञ-एच्च दैवे दे दइ
अनेन वा अस्यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः दइवज्जो पदे दैवज्ञ-एच्च

दैवे दैदद् स्नज्ञोर्णः झस्य णः अनादौ द्वित्वं ण झोणत्वेजिसादौ ण ण ११
 अंत्यव्यं सलुक् दश्चसू । इंगितज्ञः—कगचजेति तलुक् अनेन वा अस्य
 लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः इंगिअज्जो पक्षे इंगितज्ञ कगचजे-
 ति तलुक् झज्ञोर्णः झस्य णः अनादौ द्वित्वं झो णत्वे जिसादौ ण ण ११
 अंत्यव्यंजनं सलुक् इंगिअएण । मनोज्ञ नोणः अनेन वा अस्य लुक्
 अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनुं मणोज्ञं । पक्षे मनोज्ञ नोणः झज्ञो-
 र्णः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनुं मणोएणं अजिज्ञ खघथं
 अस्य हः अनेन वा अस्य लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः
 अहिज्जो । पक्षे अजिज्ञ खघथघच्चां अस्य हः झज्ञोर्णः
 झस्य णः अनादौ द्वित्वं झोणत्वे जिसादौ ण ण ११ अंत्यव्यं
 जनं सलुक् अहिण । प्रज्ञा सर्वत्र रलुक् अनेन अस्य लुक् अनादौ
 द्वित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक् पज्जा ।
 पक्षे प्रज्ञा—सर्वत्र रलुक् स्नज्ञोर्णः झस्य णः अनादौ द्वित्वं ११ अंत्य-
 व्यं सलुक् पक्षा आज्ञा ह्रस्वः संयोगे आ अ अनेन वा अलुक् अ-
 नादौ द्वित्वं द्वितीयतु अंत्यव्यं सलुक् अज्जा । पक्षे आज्ञा ऋस्वः सं-
 योगे आ अ स्नज्ञोर्णः झस्य णः ११ अंत्यव्यं सलुक् आष्ठा । संज्ञान्न
 जोर्णः झस्य णः वेसति मांसादेर्वानुस्वारेण लोपः अनादौ द्वित्वं अं-
 त्यव्यंजनं सलुक् संजा संज्ञा अनेन वा अलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक्
 सप्ता विज्ञान— स्नज्ञोर्णः झस्य णः अनादौ द्वित्वं नोणः नस्य णः क्लीबे
 सम् मोनुं विज्ञाणं ॥ ७३ ॥

टीका भाषांतर. झसंबंधी अनो विकल्पे लुक् आद्य. सं. ज्ञान तेने चालता सूत्रे अनो
 लुक् आद्य. पठ्ठी नोणः क्लीबे सम् मोनुं ए सूत्रोष्ठी नाणं तथा जाणं एवां रूप आद्य.
 पक्षे ज्ञान तेने झज्ञोर्णः नोणः क्लीबे सम् मोनुं ए सूत्रोष्ठी नाणं रूप आद्य. सं.
 सर्वज्ञ तेने सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे अनो लुक् आद्य. अनादौ० अतः सेडोः
 ए सूत्रोष्ठी सव्वज्जो रूप आद्य. बीजे पक्षे सर्वज्ञ तेने सर्वत्र अनादौ० झज्ञोर्णः झो-
 णत्वेजिसादौ अंत्यव्यंजनं ए सूत्रोष्ठी सव्वणू रूप आद्य. सं. आत्मज्ञ तेने ऋस्वः सं-
 योगे तस्मात्मानोः पोवः अनादौ द्वित्वं चालता सूत्रे अनो विकल्पे लुक् आद्य. अना-
 दौ ए सूत्रोष्ठी अप्पज्जो रूप आद्य. पक्षे आत्मज्ञः ऋस्वः संयोगे तस्मात्मानोः पोवः
 अनादौ द्वित्वं झज्ञोर्णः अनादौ द्वित्वं झोणत्वेजिसादौ० अंत्यव्यं ए सूत्रोष्ठी

अप्पण्णू रूप आय. सं. दैवज्ञ तेने एच्च दैवे चालता सूत्रे अनो विकल्पे लुक् आय. अ-
नादौ द्वित्वं अतः सेडों: ए सूत्रोथी दइवज्जो रूप आय. पहे सं. दैवज्ञ तेने एच्च दैवे
अज्ञोर्णः अनादौ० ज्ञोणत्वेऽभिसादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी दइवण्णू रूप आय.
सं. इंगितज्ञ तेने कगचज० चालता सूत्रे विकल्पे अनो लुक् आय. अनादौ० अतः
सेडों: ए सूत्रोथी इंगिअज्जो रूप आय. पहे सं. इंगितज्ञ तेने कगचज० अज्ञोर्णः
अनादौ० ज्ञोणत्वेऽभिसा० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी इंगिअण्णू रूप आय. सं. मनोज्ञ
तेने नोणः चालता सूत्रे विकल्पे अनो लुक् आय. अनादौ० ह्नीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
मणोज्ञ रूप आय. पहे सं. मनोज्ञ नोणः तेने अज्ञोर्णः अनादौ० ह्नीवे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी मणोण्णं रूप आय. सं. अभिज्ञ तेने खघथ० चालता सूत्रे विकल्पे
अनो लुक् आय. अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी अहिज्जो रूप आय. पहे सं. अ-
भिज्ञ तेने खघथ० अज्ञोर्णः अनादौ० ज्ञोणत्वेऽभिसादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी
अहिण्णू रूप आय. सं प्रज्ञा तेने सर्वत्र० चालता सूत्रे अनो लुक् आय. अनादौ०
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पज्ञा रूप आय. पहे सं. प्रज्ञा तेने सर्वत्र अज्ञोर्णः अनादौ०
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पण्णा रूप आय. सं. आज्ञा तेने ञ्हस्वः संयोगे चालता सूत्रे वि-
कल्पे अनो लुक् आय. अनादौ० द्वितीय० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अज्ञा रूप आय.
पहे सं. आज्ञा तेने ञ्हस्वः संयोगे अज्ञोर्णः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी आणा रूप आय.
सं. संज्ञा तेने अज्ञोर्णः ज्ञस्यणो० मांसादेर्वा० अनादौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी संज्ञा
रूप आय. पहे संज्ञा तेने चालता सूत्रे विकल्पे अनो लुक् आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी
सण्णा रूप आय. सं विज्ञान तेने अज्ञोर्णः अनादौ० नोणः ह्नीवे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी विज्ञाणं रूप आय. ॥ ७३ ॥

मध्याह्ने हः ॥ ७४ ॥

मध्याह्ने हस्य लुग् वा जवति ॥ मज्जन्तो मज्जण्हो ॥ ७४ ॥

मूल भाषांतर. मध्याह्न शब्दना हनो विकल्पे लुक् आय. सं. मध्याह्न तेनां
मज्जन्तो मज्जण्हो एवा रूप आय. ७४

॥ टुंडिका ॥

मध्याह्न ७१ ह ६१ मध्याह्न— ह्रस्वः संयोगे ध्या ध्य साध्व सध्यह्नां कः
ध्यस्य कः अनादौ द्वित्वं शेषादेशयोर्द्वित्वं क द्वितीयेतु पूर्व कस्य
जः अनेन वा हस्य लोपः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः
मज्जन्तो । पहे मध्याह्न— ह्रस्वः संयोगे ध्या ध्य साध्वसः ध्यस्य कः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयेतु पूर्व कजः अतः सेडोंः मज्जण्हो ॥ ७४ ॥

टीका भाषांतर. मध्याह्न शब्दना ह नो विकल्पे लुक् आय. सं. मध्याह्न तेने

ह्रस्वःसंयोगे साध्वस संध्यसां० अनादौ० द्वितीय० चाखता सूत्रे विकल्पे हनो लुक् आय. अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी मज्झन्तो रूप आय. पदे मध्याह तेने ह्रस्वः संयोगे साध्वससांध्य० अनादौ० द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी मज्झण्हो रूप आय. ८४

दशार्हे ॥ ८५ ॥

पृथग् योगाद्धेति निवृत्तं । दशार्हे ह्रस्व लुग् जवति ॥ दसारो ॥ ८५ ॥

मूल भाषांतर. पृथग् योगशी वा ए पद निवृत्त र्थे गयुं. एटवे एवो अर्थ आयके दशार्ह शब्दना हनो लुक् आय. सं. दशार्हे तेनुं दसारो रूप आय. ॥ ८५ ॥

॥ टुंडिका ॥

दशार्ह— ७१ दशार्ह—शषोः सः शस्य सः अनेन दलुक् ११अतःसेडोंः दसारो ॥ ८५ ॥

टीका भाषांतर. दशार्ह शब्दना हनो लुक् आय. सं. दशार्हे तेने शषोः सः चाखता सूत्रे हनो लुक् आय. पढी अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी दसारो रूप आय. ८५

आदेः श्मश्रु— श्मशाने ॥ ८६ ॥

अनयोरादेर्लुग् जवति ॥ मासू मंसू मस्सू । मसाणं ॥ आर्षे श्म- शानशब्दस्य सीआणं ॥ ८६ ॥

मूल भाषांतर. श्मश्रु अने श्मशान शब्दना आदि नो लुक् आय. सं. श्मश्रु तेनुं मासू मंसू मस्सू एवां रूप आय. सं. श्मशान तेनुं मसाणं रूप आय. आर्ष प्रयोगमां सं. श्मशान शब्दनुं सीआणं रूप आय. ८६

॥ टुंडिका ॥

आदि ६१ श्मश्रु च श्मशानं च श्मश्रुश्मशानं तस्मिन् ७१ श्मश्रु— अनेन सलुक् सर्वत्र रलुक् लुप्तयरयश शषोः सः ११ अक्कीबे दीर्घः अं त्यव्यं सलुक् मलुक् मासू । द्वितीये श्मश्रु अनेन शलुक् शषोः सः वक्रा- दावंतः अनुस्वारः सर्वत्र रलुक्लुप्तयवरमांसादिष्वनुस्वारे मा म शषोः सः ११ अक्कीबे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् मंसू । तृतीये श्मश्रु—अनेन शलुक् शषोः सः मस्सू श्मशान शषोः सः नोणः ११ क्कीबे सम् मोनुण मसाणं ॥ ८६ ॥

टीका भाषांतर. श्मश्रु अने श्मशान शब्दना आदिनो लुक् आय. सं. श्मश्रु

तेने चालता सूत्रे सनो लुक् आय. सर्वत्र लुसयर० ए सूत्रे मनो मा आय. शपोः सः अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी मास् रूप आय. वीजे पक्षे इमश्च तेने चालता सूत्रे शनो लुक् आय. शपोः सः वक्रादावतः सर्वत्र० लुसयवरमो सादि ष्वनुस्वारे० शपोः सः अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी मस् रूप आय. वीजे पक्षे सं. इमश्च तेने चालता सूत्रे शनो लुक् आय. शपोः सः ए सूत्रोथी मस् रूप आय. सं. इमश्चान तेने शपोः सः नोणः देरोनवा अतः सेडोः क्लीबे स्म् मोनु० ए सूत्रोथी मसार्ण रूप आय. ७६

श्रो हरिश्चंदे ॥ ७५ ॥

हरिश्चन्द्र शब्दे श्र इत्यस्य लुग् भवति ॥ हरि अन्दो ॥ ७५ ॥

मूल भाषांतर. हरिश्चन्द्र शब्दना अनो लुक् आय. सं. हरिश्चन्द्र तेनुं हरि-अन्दो रूप आय. ७५

॥ टुंडिका ॥

श्र ६१ हरिश्चन्द्र ७१ हरिश्चन्द्र- अनेन श्र लुक् सर्वत्र रलुक् अतः सेडोः हरिअन्दो ॥ ७५ ॥

टीका भाषांतर. हरिश्चन्द्रना अनो लुक् आय. सं. हरिश्चंद्र तेने चालता सूत्रे अनो लुक् आय. पढी सर्वत्र अतः सेडोः ए सूत्रोथी हरिअन्दो रूप आय. ७५

रात्रौ वा ॥ ७६ ॥

रात्रिशब्दे संयुक्तस्य लुग् वा भवति ॥ राई रत्ती ॥ ७६ ॥

मूल भाषांतर. रात्रिशब्दना जोडाहरनो विकल्पे लुक् आय. सं. रात्रि तेनुं राई रत्ति एवां रूप आय. ॥ ७६ ॥

॥ टुंडिका ॥

रात्रि ७१ वा ११ रात्रि अनेन वा त्रस्य लुक् ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् राई । पक्षे रात्रि-ह्रस्वः संयोगे. रा रः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० सलुक् रत्ती ॥ ७६ ॥

टीका भाषांतर. रात्रि शब्दना जोडाहरनो विकल्पे लुक् आय. सं. रात्रि तेने चालता सूत्रोथी अनो लुक् आय. पढी अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी राई रूप आय. पक्षे रात्री तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ० अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी रत्ती रूप आय. ॥ ७६ ॥

अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् ॥ ८९ ॥

पदस्यानादौ वर्तमानस्य शेषस्यादेशस्य च द्वित्वं जवति ॥ शेष ।
कप्पतरु । जुत्तं । डुरुं । नग्गो । उक्का । अक्को । मुखो ॥ आदेश । अ-
डक्को । जक्खो । रग्गो । किच्ची । रुप्पी ॥ कच्चिन्न जवति । कसिणो ॥
अनादावितिकिम् खल्लिअं । थेरो । खम्भो ॥ द्वयोस्तु द्वित्वमस्त्ये-
वेति न जवति विश्रुत्तं । जिण्णिवालो ८९

मूल भाषांतर. पदनी आदिमां नहीं रहेखा एवा शेष अने आदेश नो विर्जाव
आय. शेषना उदाहरण सं कल्पतरु तेनुं कप्पतरु आय. सं जुत्तं तेनुं जुत्तं आय.
सं. डुरुं तेनुं डुरुं आय. सं. नग्गः तेनुं नग्गो आय. सं उक्का तेनुं उक्का आय. सं.
अर्क तेनुं अक्को आय. सं. मुख्य तेनुं मुखो आय. आदेशना उदाहरण सं. दृष्ट तेनुं
डक्को आय. सं. यक्ष तेनुं जक्खो आय. सं. रक्त तेनुं रग्गो आय. सं. कृति तेनुं किच्ची
आय. सं. रुक्मी तेनुं रुप्पी आय. कोइ ठेकाणे न पण आय. सं कूष्ण तेनुं कसिणो
रूप आय. आदिमां न होयतो आय एम कद्धं ठे तेथी सं. स्वलित तेनुं खल्लिअं आय.
सं. स्थविर तेनुं थेरो आय. सं स्तंभ तेनुं खम्भो आय. बंनेनोद्विर्जावज आय एम न जा-
णवुं. जेम सं. वृश्चिक तेनुं विश्रुओ आय. सं. भिन्दिपाल तेनुं भिण्डिवालो रूप आय.

॥ दुंदिका ॥

अनादि ७१ शेषश्च आदेशश्च शेषादेशौ तयोः६१द्वित्वं ११ कल्पतरु-स
१ वैत्र ललुक् अनेन द्वित्वं प्य ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् कप्प-
सं. १रु-जुक्त कगटडेति कलुक् अनेन च ११-क्कीवे सम् मोनु० जुत्तं डुरुं
गटडेति गलुक् अनेन द्वित्वं द्वितीयतु० पूर्व ध द ११ क्कीवे सम्
मोनु० डुरुं । नग्ग- अधोमनयां न लुक् अनेन द्वित्वं ग्ग ११ अतः-
सेडोः नग्गो । उक्का- सर्वत्र ललुक् अनेन द्वित्वं क ११ अंत्यव्यं० स-
लुक् उक्का अर्क सर्वत्र रलुक् अनेन द्वित्वं क ११ अतःसेडोः अक्को मूर्ख-
ह्रस्वःसंयोगे मू मु सर्वत्र रलुक् अनेन द्वित्वं द्वितीय क ख ११ अतःसेडोः
मुखो दृष्ट- दृष्ट दशन दृष्ट दग्धइति दस्य डः शक्तमुक्त दृष्टइति कः
अनेन द्वित्वं ११ अतःसेडोः डक्को यक्ष आदेश्योऽजः यस्यजः कस्य खः अनेन
द्वित्वं द्वितीय ११ अतःसेडोः जक्खो रक्त रक्तेगोवा कस्य गः अनेन
द्वित्वं ११ अतःसेडोः रग्गो । कृति इत्तुपादौ क कि कृतिचत्वरेचः ति

चि अनेन द्वित्वं ११ अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् किञ्ची । रुक्मिन्
 ह्यक्ये कमस्य पः अनादौ द्वित्वं ११ अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् रुपी ।
 कृष्ण कृतोऽत् कृक कगटडेति सलुक् तलुक् ईश्रीही कृत्लक्रियाविष्टया-
 मित् सनयोर्विश्लेषं कृत्वा नात् प्राग् इः लोकात् नोणः ११ अतःसेडोः
 कसिणो स्खलित कगटडेति सलुक् कगचजेति सलुक् ११ कगचजेति
 तलुक् ११ मोनु० खलिअं । स्थविर- स्थविरविचकिलायस्कारे स्थवि-
 स्थाने थे ११ अतः सेडोः थेरो स्तंज-स्तंजेऽस्तो वा स्तस्य खः ११ अतः
 सेडोः खम्जो वृश्चिक- इत्कृपादौ वृ वि वृश्चिकेऽश्चुर्वा श्रिस्थाने शुः
 कगचजेति क्लुक् ११ अतःसेडोः विञ्चु० । जिन्दिपाल- कन्दरिका जि-
 न्दिपालेएनः न्दिएि पोवः ११ अतः सेडोः जिण्डिवालो ॥ ७६ ॥

टीका भाषांतर. पदनी आदिमां नहोय तेवा शेष अने आदेशनो विर्जाव आय.
 सं. कल्पतरु तेने सर्वत्र चालता सूत्रे विर्जाव आय. पनी अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यंज०
 ए सूत्रोशी कल्पतरु रूप आय. सं. भुक्त तेने कगटड० चालता सूत्रे विर्जाव आय.
 ह्नीवेसम् मोनु० ए सूत्रोशी भुक्त आय. सं. दुग्ध तेने कगटड० चालता सूत्रे द्विर्भाव
 आय. द्वितीय० ह्नीवेसम् मोनु० ए सूत्रोशी दुग्ध रूप आय. सं. नग तेने अधोमनयां
 चालता सूत्रे द्विर्भाव आय. अतःसेडोः ए सूत्रोशी नगगो रूप आय. सं. उल्का तेने
 सर्वत्र० चालता सूत्रे द्विर्भाव आय. अंत्यव्यंज० ए सूत्रोशी उल्का रूप आय. सं.
 अर्क तेने सर्वत्र चालता सूत्रे द्विर्भाव आय. अतःसेडोः ए सूत्रोशी अर्को रूप आय.
 सं. सूर्य तेने ब्रह्मसंयोगे सर्वत्र चालता सूत्रे द्विर्भाव आय. द्वितीय० अतः सेडोः
 ए सूत्रोशी सुक्खो रूप आय. सं. दृष्ट तेने दृष्ट दशन दग्ध० शक्तमुक्तदृष्ट०
 चालता सूत्रे विर्जाव आय. अतःसेडोः ए सूत्रोशी डक्को रूप आय. सं. यक्ष तेने आ-
 देर्योः क्षः खः कचि० चालता सूत्रे विर्जाव आय द्वितीय अतः सेडोः ए सूत्रोशी
 जक्खो रूप आय. सं. रक्त तेने रक्ते गोवा चालता सूत्रे विर्जाव आय. पनी अतः
 सेडोः ए सूत्रोशी रग्गो रूप आय. सं. कृति तेने इत्कृपादौ कृतिचस्वरे चः
 चालता सूत्रे विर्जाव आय. अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी किञ्ची रूप आय. सं.
 रुक्मिन् तेने ह्यक्ये कमस्य पः अनादौ० अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोशी
 रुपी रूप आय. सं. कृष्ण तेने कृतोऽत् कगटड० ईश्रीहीकृत्लक्रिया० स अने
 ननो विश्लेष करी ननी पेहेला इ आय. पनी लोकात् नोणः० अतः सेडोः ए सूत्रोशी
 कसिणो रूप आय. सं. स्खलित तेने कगटड० कगचज ह्नीवे सम् मोनु० ए सू-
 त्रोशी खलिअं रूप आय. सं. स्थविर तेने स्थविर विचकिलायस्कारे अतः सेडोः

ए सूत्रोष्ठी थेरो रूप आय. सं. स्तंभ तेने स्तंभेस्तोवा अतःसेडों : ए सूत्रोष्ठी खम्भो रूप आय. सं. वृश्चिक तेने इत्कृपादौ वृश्चिके श्रेष्ठुर्वा कगचज० अतःसेडों : ए सूत्रोष्ठी विशुओ रूप आय. सं. भिन्दिपाल तेने कन्दरिकाभिन्दिपाले ण्डः पोवः अतः सेडों : ए सूत्रोष्ठी भिण्डवालो रूप आय. ॥ ८९ ॥

द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः ॥ ९० ॥

द्वितीयतुर्ययो द्वित्वप्रसंगे उपरि पूर्वो जवतः ॥ द्वितीयस्यो परि प्रथमश्चतुर्यस्योपरि तृतीय इत्यर्थः ॥ शेष । वक्खाणं । वग्घो । मुष्ठा । निज्झरो । कट्ठं । तित्थं । निरुणो । गुप्फं । निब्भरो ॥ आदेश । ज-स्को ॥ घस्य नास्ति ॥ अह्वी । मज्झं । पट्ठी । बुहो हत्थो । आलिहो । पुप्फं । निब्भलो ॥ तैलादौ [१०९८] द्वित्वे उक्खलं ॥ सेवादौ [१०९९] नक्खा । नहा ॥ समासे । कइ-ऊठ कइ-धउ । द्वित्व इत्येव । खालं ॥ ९० ॥

मूल भाषांतर. बीजा अने चोथा अक्षरने जो द्विर्जावनो प्रसंग आवे तो ते उपरना वै पूर्व अक्षर आय. एटले बीजा उपर पेहेलो अने चोथा उपर त्रीजो आवे. एवो अर्थ आय. शेषनां उदाहरण- सं. व्याख्यान तेनुं वक्खाणं रूप आय. सं. व्याघ्र तेनुं वग्घो रूप आय. सं. मूर्छा तेनुं मुच्छा रूप आय. सं. निर्झर नेनुं निज्झरो रूप आय. सं. कट्ठं तेनुं कट्ठं रूप आय. सं. तीर्थं तेनुं तित्थं रूप आय. सं. निर्धन तेनुं निब्भण रूप आय. सं. गुत्फं तेनुं गुप्फं रूप आय. सं. निर्भरः तेनुं निब्भरो रूप आय. आदेशनां उदाहरण-सं. यक्ष तेनुं जक्खो घ ने न आय. जेम-सं. अक्षि तेनुं अच्छी रूप आय. सं. मध्यं तेनुं मज्झं रूप आय. स्पृष्टि तेनुं पट्ठी आय. सं. बुद्ध तेनुं बुहो रूप आय. सं. हस्त तेनुं हत्थो रूप आय. सं. आश्लिष्ट तेनुं आलिहो रूप आय. सं. पुष्पं तेनुं पुप्फं रूप आय. सं. विह्वल तेनुं निब्भलो आय. तैलादौ (१.९८) ए सूत्रोष्ठी द्विर्जाव आय. जेम- सं. उदूखल तेनुं ओक्खलं रूप आय. सेवादौ (१.९९) ए सूत्रोष्ठी सं. नक्खाः तेनुं नक्खा तथा नहा रूप आय. समासमां पण आय- जेम के, सं. कपिध्वज तेनुं कइ-ऊओ कइ-धओ रूप आय. द्विर्जावपणामां ज आय. जेम- सं. ख्यात तेनुं खाओ रूप आय. ॥ ९० ॥

॥ हुंटिका ॥

द्वितीयश्च तुर्यश्च द्वितीयतुर्यौ तयोः ६१ उपरि ७१ पूर्व ११ व्याख्यान अधोमनयां यलोपः अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्वखस्य कः ह्रस्वःसंयोगे वा. व ११ क्लीबे सम् मोनुण वक्खाणं व्याघ्र-अधोमनयां । यलोपः०

ह्रस्वःसंयोगे वा व सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन घस्य गः ११
 अतःसेढोः वग्धो । मूर्ता-ह्रस्वः संयोगे मू मु सर्वत्र रलुक् अनादौ
 द्वित्वं अनेन पूर्व ठस्य चः ११ अंत्यव्यं सलुक् मुहा । निर्जर- सर्वत्र
 रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्व ञस्य वः ११ अतःसेढोः निब्जरो ।
 काष्ठ- ह्रस्वःसंयोगे का क हस्यानु ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्व
 ठस्य टः ११ क्लीबे सम् मोनु कट् । तीर्थ- ह्रस्वःसंयोगे ती ति सर्वत्र
 रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन थस्य तः ११ क्लीबे सम् मोनु तित्थं ।
 निर्ऊन- सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन धस्य दः नोणः ११ अतः-
 सेनोः निरूणो । गुल्फ-सर्वत्र ललुक् अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्वफस्य पः
 ११ क्लीबे सम् मोनु गुप् । निर्जर-सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन
 पूर्वज ब ११ अतःसेढोः निब्जरो । यद्- आदेर्योजः यस्य जः कः खः
 कचिनु ठजौ कस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयं पूर्व ख क ११ अतः-
 सेढोः जरुको । कस्यापि वर्णस्य घः इत्यादेशो नास्ति ततस्तडुदाहर-
 णं नोक्तं अक्षि ठोऽद्यादौ- ह्रस्व ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयं पूर्व ठ
 च ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजनं सलुक् अह्नी । मध्य साध्वसध्व
 ह्या ध्यस्य ऊः अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्व ऊ जः ११ क्लीबे सम् मोनु
 मज्जं । स्पृष्टि कगटढेति सलुक् कृतोऽत् ष्टः- हस्यानुष्टेष्टासंदेष्टे ह्रस्व
 ठः अनादौ द्वित्वं अनेन ठस्य टः ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक्
 पट्टी । वृद्ध-उद्धृतादौ वृ तु दग्ध विदग्ध वृद्धि वृद्धे ढः धस्य ढः अनादौ
 द्वित्वं अनेन पूर्व धस्य ढः ११ अतःसेढोः वुद्धो । हस्त स्तस्य थोऽ-
 समस्त स्तंवे स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्व थ त ११ अतःसेढोः
 हत्थो । आश्लिष्ट आश्लिष्टे लज्जौ श्लिष्टस्य लिष्टः अनादौ द्वित्वं अने-
 न पूर्व धस्य दः ११ अतःसेढोः आलिङ्गो । पुष्प- व्यस्पयोः फः व्य-
 स्य फः अनादौ द्वित्वं अनेन पस्य पः ११ क्लीबे सम् मोनु पुप् ।
 विह्वल- विह्वले वौजश्च विजि ह्रस्व ञः अनादौ द्वित्वं द्वि-
 तीयं अनेन पूर्व ञ ब ११ अतःसेढोः निब्जलो । उदूखल- खलम
 रामग्रूष लवणचतुर्गुण ऊठणेन सहः उ तैलादौवा द्वित्वं अनेन पूर्व

ख-क ११ क्लीबे सम् मोनु० उक्खलं । नख-सेवादौ द्वित्वं अ-
नेन पूर्व ख क १३ जस् शस् दीर्घः जस् शसोर्लुक् नक्खा १३ खघथघ
जां० जस् शस् ङसित्तो ङामि दीर्घः जस्शसोर्लुक् नहा । कपिध्वज-क-
पिर्द्धजे यस्य सः कपिध्वजः कगचजेति तलुक् ११ सर्वत्र वलुक् समासे वा
द्वित्वं अनेन पूर्व ध दः कगचजेति जलुक् ११ अतः सेडोः कश्छलं । पक्षे
कपिध्वजः कगचजेति प्रलुक् सर्वत्रवलुक् कगचजेति जलुक् ११ कश्छलं ।
ख्यात अधोमनयां यलुक् कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः डित्यं० खालं ॥

टीका भाषांतर. बीजा अने चोथा अहरनो जो द्विर्जाव आय. तो ते उपरना वे
पूर्व अहर आय. सं. व्याख्यान- तेने अधोमनयां अनादौ० चालता सूत्रे पूर्वना ख
नो क आय. ह्रस्वः संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वक्खणं रूप आय. सं.
व्याघ्र तेने अधोमनयां ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रलुक् अनादौ० चालता सूत्रे धनो
ग आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी वग्घो रूप आय. सं. मूर्च्छा तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र०
अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व छनो च आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रथी मुच्छा रूप आय. सं.
निर्झर तेने सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व भनो च आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी
निर्झरो रूप आय. सं. काष्ठ तेने ह्रस्वः संयोगे छस्यानु० अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व
ठनो ट आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी. कट्टं रूप आय. सं. तीर्थ तेने ह्रस्वः सं-
योगे सर्वत्र० अनादौ० चालता सूत्रे धनो त आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
तित्थं रूप आय. सं. निर्धन तेने सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे धनो द आय. नोणः
अतःसेडोः ए सूत्रोथी निद्धणो रूप आय. सं. गुल्फ तेने सर्वत्र० अनादौ० चालता
सूत्रे पूर्व फनो प आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी गुल्फ रूप आय. सं. निम्भर तेने
सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व भनो व आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी निम्भरो
रूप आय. सं यक्ष तेने आदेर्योजः क्षः खः कचितु० अनादौ० चालता सूत्रे खनो क
आय. अतःसेडोः ए सूत्रथी जख्को रूप आय. कोइ अहरनो थ आय. तेने एवो आ-
देश न आय. तेथी तेनुं उदाहरण कहेलुं नथी. सं. अक्षि तेने छोऽक्ष्यादौ अनादौ चालता
सूत्रे छनो च आय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अच्छी रूप आय. सं. मध्य
तेने साध्वसध्यक्षां० अनादौ० चालता सूत्रे झनो ज आय. पढी क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी मज्झं रूप आय. सं. स्पृष्टि तेने कगटड क्तोऽत् स्पृष्ट्यानु० अनादौ०
चालता सूत्रे ठनो ट आय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पट्टी रूप आय. सं.
वृद्ध तेने उहत्त्वादौ दग्ध चिदग्ध वृद्धि० अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व धनो ङ आय.
अतःसेडोः ए सूत्रथी जुद्धो रूप आय. सं. हस्त तेने स्तस्यथोऽसमस्त० अनादौ०
चालता सूत्रे धनो त आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी हत्थो रूप आय. सं. आश्लिष्ट तेने
आश्लिष्टे लब्धौ अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व धनो द आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी

आलिङ्गो रूप आय. सं. पुष्प तेने षपस्पयोः फः अनादौ० चालता सूत्रे फनो प आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी पुष्फ रूप आय. सं. विहल तेने विहलेवौमश्च-
स्य० अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व भनो व आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी मि-
व्भलो रूप आय. सं. उदूखल तेने खलमरायूष० तैला दौवा चालता सूत्रे पूर्व खनो
क आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी ओक्खलं रूप आय. सं. नख तेने सेवा
दौ द्वित्वं चालता सूत्रे पूर्व खनो क आय. जशशसदीर्घः जसशसोल्लूक् ए सूत्रोष्ठी
नक्खा रूप आय. पठी खघथख० जसशस उसित्तो ब्रामिदीर्घः जशशसोल्लूक् ए
सूत्रोष्ठी नहा रूप आय. सं. कपिध्वज (जेनी ध्वजामां कपि ठे ते) तेने कगचज०
सर्वत्र समासमां विकल्पे दिर्जाव आय पठी आ चालता सूत्रे पूर्व धनो द आय. कग-
चज० अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी कइधओ रूप आय. पद्दे कपिध्वज तेने कगचज०
पलुक् सर्वत्र कगचज० जलुक् ए सूत्रोष्ठी कइधओ रूप आय. सं. ख्यात तेने अघो-
मनयां कगचज० अतःसेडोंः द्वित्वं० ए सूत्रोष्ठी खाओ एवुं रूप आय. ॥ ९० ॥

दीर्घे वा ॥ ९१ ॥

दीर्घं शब्दे शेषस्य धस्य उपरि पूर्वो वा जवति ॥ दिग्घो दीहो ॥ ९१ ॥

मूल भाषांतर. दीर्घं शब्दना शेष धनी उपर विकल्पे पूर्व अहर आय. सं. दीर्घं
तेनां दिग्घो दीहो एवां रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

दीर्घं ३१ वा ११ दीर्घ- सर्वत्र रलुक् अनेन वा पूर्व ग ह्रस्वःसंयोगे दी
दि ११ अतःसेडोंः दिग्घो पद्दे दीर्घः सर्वत्र रलुक् खघथधनां धस्य हः
अतःसेडोंः दीहो ॥ ९१ ॥

टीका भाषांतर. दीर्घं शब्दना शेष धनी उपर विकल्पे पूर्व आय. सं. दीर्घं तेने
सर्वत्र चालता सूत्रे पूर्व ग आय. ह्रस्वःसंयोगे अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी दिग्घो रूप
आय. पद्दे सं. दीर्घं तेने सर्वत्र खघथभां० अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी दीहो रूप आय.

न दीर्घानु स्वारात् ॥ ९२ ॥

दीर्घानुस्वाराज्यां लाङ्गणिकाज्यामलाङ्गणिकाज्यां च परयोः शेषा-
देशयो द्वित्वं न जवति ॥ बूढो । नीसासो । फासो ॥ अलाङ्गिक-पार्श्व
। पासं ॥ शीर्ष । सीसं । ईश्वरः । ईसरो ॥ द्वेष्ट्यः । वेसो ॥ लास्यं ।
लासं ॥ आस्यं आसं ॥ प्रेष्ट्यः । पेसो ॥ अवमाढ्यम् । उमालं ॥ आ-
ज्ञा । आणा ॥ आज्ञसिः । आणत्ती ॥ आज्ञपनं । आणवणं ॥ अनुस्वा-
रात् । त्र्यसम् । तंसं ॥ अलाङ्गिक । संजा । विंजो । कंसालो ॥

मूल भाषांतर. लाक्षणिक अने अलाक्षणिक एवा दीर्घ तथा अनुस्वारधी पर एवा शेष अने आदेशनो दिर्जाव न थाय. जेम-सं. क्षिप्त तेनुं बृहो आय. सं. निः-श्वास तेनुं नीसासो आय. सं. स्पर्श तेनुं फासो आय. अलाक्षणिकनां उदाहरण-सं. पार्श्व तेनुं पासं आय. सं. शीर्षम् तेनुं सीसं आय. सं. ईश्वरः तेनुं ईसरो आय. सं. द्वेष्यः तेनुं वेसो आय. सं. लास्यम् तेनुं लासं आय. सं. आस्यम् तेनुं आसं आय. सं. प्रेष्यः तेनुं पेसो आय. सं. अवमाल्यम् तेनुं ओमालं आय. सं. आज्ञा तेनुं आणा आय. सं. आज्ञसिः तेनुं आणत्ती आय. सं. आज्ञपनं तेनुं आणवणं आय. अनुस्वारधी पण आय जेमके, सं. व्यस्रम् तेनुं तंसं आय. अलाक्षणिकनां उदाहरण-सं संध्या तेनुं संज्ञा आय. सं. विध्यः तेनुं विज्ञो आय. सं. कांस्य तेनुं कंसालो आय. ॥ ९३ ॥

॥ टुंठिका ॥

न ११ दीर्घश्च अनुस्वारश्च दीर्घानुस्वारं तस्मिन् ७१ दित- दितवक्-दितव्यो ररुख बृहो । दितस्य बृहः अनादौ इति दित्वप्राप्तौ अनेन निषेधः ११ अतःसेडोः बृहो । निरः श्वास- निर्दुरोर्वा रलुक् लुकि निरः नी सर्वत्र वलुक् शषोः सः शस अतःसेडोः नीसासो । स्पर्श-स्पस्य-योः फः स्पस्य फः ११ अतःसेडोः फासो अथवा स्पृशनं स्पर्शः स्पर्शः अस्ति यस्यसः जावेद्यञ् सकर्मेद्यञ् स्पृशः फासफंसफरिस विविदिहालुंखावि-हाः स्पृशस्य फासः आदेशः ११ अतःसेडोः फासो । पार्श्व सर्वत्र वलुक् अधोमनयां यलुक् शषोः सः अतःसेडोः वेसो । लास्य आस्य अधोमनयां यलोपः ११ क्लीबे सम् मोनु० लासं एवं आसं । प्रेष्य- सर्वत्रेति यलुक् अधोमनयां यलुक् शषोः सः अतःसेडोः पेसो । अवमाल्य- अवापोत अतःपोते अवस्य ऊ अधोमनयां यलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० उमालं । आज्ञा- मन्त्रोर्णः इत्यणः ११ अंत्यव्यं० सलुक् आणा । आज्ञसि मन्त्रोर्णः इत्य णः नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० कगटडेति पलुक् अनादौ दित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् आणत्ती । आज्ञापनं मन्त्रोर्णः इत्य णः ११ क्लीबे सम् मोनु० आणावणं व्यस्र- सर्वत्र रलुक् ११ क्लीबे सम् मोनुस्वारः अधोमनयां यलुक् पलुक् द्वौ स्तः वक्रादावतः अम् तंसं वध्य संध्या- साध्वसध्य० ध्यस्य ऊः ११ अतःसेडोः विजो । एवं संध्या-कांस्य कांस्यनील० ह्रस्वः संयोगे का क अ-

धोमनयां यलुक् शषोः सः शस्य सः कगचजेति तलुक् बाहुलकारात्
संधिः समानानां दीर्घः ११ अतःसेडोः कंसालो ॥ ए५ ॥

टीका भाषांतर. लाहणिक अने अलाहणिक एवा दीर्घ अने अनुस्वारशी पर एवा
शेष तथा आदेशने चिर्जाव न आय. सं. क्षिस तेने क्षिसवक्षक्षिसव्यो० ए सूत्र पढी
अनादौ द्वित्वं ए सूत्रनी प्राप्ति अवा आवी पण आसूत्रशी तेनो निषेध अयो. पढी अतः
सेडोः ए सूत्रशी छूढो एवुं रूप आय. सं. निःश्वास तेने निर्दुरोर्वा रलुक् निरःनी
सर्वत्र शषोःसः अतःसेडोः ए सूत्रोशी नीसासो आय. सं. स्पर्श तेने षस्पर्शोः
फः अतःसेडोः ए सूत्रोशी फासो रूप आय. अथवा स्पृश० धातुने स्पर्शनं स्पर्शः एटले
जे स्पर्श करवुं ते स्पर्श कहेवाय. ते स्पर्श जेने होय ते स्पर्श कहेवाय. अहि भावेघञ
प्रत्यय आवे तेने फासफंसफरिसछिवछिवाहालुंखालिहा० ए सूत्रशी स्पर्शने स्थाने
फास आदेश आय. पढी अतःसेडोः ए सूत्रशी फासो रूप आय. सं. पार्श्व तेने सर्वत्र
ए सूत्रे र तथा वनो लुक् आय. लुसयवरदीर्घः शषोःसः क्लीबे सम् मोनु० ए
सूत्रोशी पासं रूप आय. सं. शीर्ष तेने शषोः सः सर्वत्र क्लीबे सम् मोनु० ए सू-
त्रोशी सीसं रूप आय. सं. ईश्वर तेने सर्वत्र शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोशी
ईसरो रूप आय. सं. द्वेष्य तेने कगटड० अधोमनयां अतःसेडोः ए सूत्रोशी वेसो
रूप आय. सं. लास्य तेने अधोमनयां क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी लासं रूप
आय. एवी रीते सं. आस्य तेनु आसं रूप आय. सं. प्रेष्य तेने सर्वत्र अधो-
मनयां शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोशी पेसो रूप आय. सं. अवमाल्य तेने अवा-
पोतः अतःपोते अधोमनयां क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी ओमालं रूप आय. सं.
आज्ञा तेने ज्ञज्ञोर्णः अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी आणा रूप आय. सं. आज्ञप्ति तेने
ज्ञज्ञोर्णः नोणः कगटड० अनादौ अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी आणत्ती
रूप आय. सं. आज्ञापनं तेने ज्ञज्ञोर्णः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी आणावणं
रूप आय. सं. ज्यस्त्र तेने सर्वत्र अधोमनयां वक्रादावतः क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोशी तंसं रूप आय. सं. संध्या तेने साध्वत्यं० अंत्यव्यं० सूत्रोशी संज्ञा रूप
आय. सं. विध्य तेने साध्वध्सं० अतःसेडोः ए सूत्रोशी विध्नो रूप आय. सं. कांस्य
तेने ह्रस्वःसंयोगे अधोमनयां शषोःसः कगचज० बाहुलकपणुं ते तेषी संधि
आय पढी समानानां दीर्घः अतःसेडोः ए सूत्रोशी कंसालो रूप आय. ॥ ए५ ॥

रहोः ॥ ए३ ॥

रेफहकारयो द्वित्वं न जवति ॥ रेफः शेषो नास्ति ॥ आदेश । सुन्देरं ।

वम्हचेरं । पेरन्तं ॥ शेषस्य । हस्य । विह्वलो ॥ आदेशस्य । कहावणो ॥

मूल भाषांतर. रेफ अने हकारनो चिर्जाव न आय. अही रेफ शेष होयतो न
आय. आदेशनां उदाहरण- सं. सौंदर्य तेनु सुन्देरं आय. सं. ब्रह्मचर्य तेनु वम्हचेरं

आय. सं. पर्यंत तेनुं पेरन्तं आय. शेष हकारनां उदाहरण- जेम- सं. विहल तेनुं विहलो आय. आदेशनां उदाहरण- जेम सं. कार्षापण तेनुं कहावणो रूप आय. ए३

॥ दुंडिका ॥

रश्च हश्च रहौ तयोः ७३ सौंदर्य- ऊत्सौंदर्यवस्तौ सुपत्सय्यादौ द दे ब्रह्मचर्यं तुर्यं सौंदर्यं र्यस्य रः क्लीवे स्म मोनु० सुन्दरं । ब्रह्मचर्य- सर्वत्र रलुक् कचित् आपि अस्य ह्यः ब्रह्मचर्यं च ब्रह्मचर्यं तूर्यं सौंदर्य० र्यस्य रः ११ क्लीवेस्म मोनु० बंहचेरं । पर्यंत वल्युत्कर पर्यताश्चर्येवा पपे एतः पर्यते यस्य रः ११ क्लीवे स्म मोनु० पेरन्तं । विहल- सर्वत्र हलुक् ११ अतःसेडोः विहलो । कार्षापण-ह्रस्वःसंयोगे क कार्षापणे हः र्भस्य हः पोवः ११ अतःसेडोः कहावणो ॥ ए३ ॥

टीका भाषांतर. र अने हनो विर्जाव न आय. सं. सौंदर्य तेने ओत्सौंदर्य० ब्रह्मचर्य० क्लीवे स्म मोनु० ए सूत्रोथी सुन्दरं रूप आय. सं. ब्रह्मचर्य तेने सर्वत्र कचित्महोऽपि ब्रह्मचर्यं क्लीवे स्म मोनु० ए सूत्रोथी बंहचेरं रूप आय. सं. पर्यंत तेने वल्युत्कर० क्लीवे स्म मोनु० ए सूत्रोथी पेरन्तं रूप आय. सं. विहल तेने सर्वत्र अतःसेडोः ए सूत्रोथी विहलो रूप आय. सं. कार्षापण तेने ह्रस्वः-संयोगे कार्षापणे हः पोवः अतःसेडोः ए सूत्रोथी कहावणो रूप आय. ॥ ए३ ॥

धृष्टद्युम्ने णः ॥ ए४ ॥

धृष्टद्युम्नशब्दे आदेशस्य णस्य द्वित्वं न जवति ॥ धट्जुणो ॥

मूल भाषांतर. धृष्टद्युम्न शब्दना आदेशना णनो विर्जाव न आय. सं. धृष्टद्युम्न तेनुं धट्जुणो रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

धृष्टद्युम्न ७१ ण ११ धृष्टद्युम्न-कृतोऽत् ध ष्टस्यानुष्टेष्टासंदष्टो ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठ ट थ जः द्युज् अनादौ द्वित्वं स्रज्ञोर्णः अस्य णः अतःसेडोः धट्जुणो ॥ ए४ ॥

टीका भाषांतर. धृष्टद्युम्न शब्दना आदेशना ण नो विर्जाव आय. सं. धृष्टद्युम्न तेने कृतोऽत् ष्टस्यानुष्टेष्टे अनादौ० द्वितीय० अनादौ० स्रज्ञोर्णः अतःसेडोः ए सूत्रोथी धट्जुणो एतुं रूप आय. ॥ ए४ ॥

कर्णिकारे वा ॥ ए५ ॥

कर्णिकार शब्दे शेषस्य णस्य द्वित्वं वा न जवति ॥ कणिआरो ॥ कलिआरो

मूल भाषांतर. कर्णिकार शब्दना शेष णनो विकल्पे विर्जाव आय. सं. कर्णि-
कार तेनां कणिआरो कणिआरो एवां रूप आय. ॥ ए५ ॥

॥ हुंडिका ॥

कर्णिकार ११ वा ११ कर्णिकार— सर्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं न जव-
वति यत्र जवति तत्र अनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोंः
कणिआरो । पक्षे कर्णिकार सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक् ११ अतः
सेडोंः कणिआरो ॥ ए५ ॥

टीका भाषांतर. कर्णिकार शब्दना शेष णनो विकल्पे विर्जाव न आय. सं. कर्णि-
कार तेने सर्वत्र चाखता सूत्रे विकल्पे विर्जाव न आय. ज्यारे द्विर्जाव आय त्यारे अना-
दौ द्वित्व कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी कणिआरो रूप आय. पक्षे कर्णिकार
तेने सर्वत्र कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कणिआरोरूप आय. ॥ ए५ ॥

दत्ते ॥ ए६ ॥

दसशब्दे शेषस्य द्वित्वं न जवति ॥ दरिअ— सीहेण ॥

मूल भाषांतर. दस शब्दना शेषनो विर्जाव न आय. सं दसारिसिंहेन तेनुं दरि-
अ—सीहेण एवुं रूप आय. ॥ ए६ ॥

॥ हुंडिका ॥

दस ११ दसारिसिंह— अरिर्दत्तेदसस्य अरिः कगटडिति पलुक् सिंह ३१
मांसादेर्वा अनुस्वार लुक् ईर्जिह्वासिंहत्रिंशविंशतौ त्या ३१ टा-
आमोर्णः टास्थाने ण टाणशस्येत् हे दरिअसीहेण ॥ ए६ ॥

टीका भाषांतर. दस शब्दना शेषनो विर्जाव न आय. सं. दसारिसिंह एटले
(गर्व पामेला शत्रुठमां सिंह समान) तेने अरिर्दत्ते कगटड० ए सूत्रोथी दरि-
अ रूप आय. सं. सिंह तेने मांसादेर्वा ईर्जिह्वासिंहत्रिंश० टाआमोर्णः टाण-
शस्येत् ए सूत्रोथी सीहेण रूप आय. सर्व सूत्रोथी दरिअसीहेण एवुं रूप आय. ए६

समासे वा ॥ ए७ ॥

शेषादेशयोः समासे द्वित्वं वा जवति ॥ नङ्-गामो नङ्गामो । कुसुम-
प्यरो । कुसुम-प्यरो । देव-त्युर् देवत्युर् । हर-क्खन्दा । हरक्खन्दा
आणाल-क्खम्मो । आणाल-क्खम्मो ॥ बहुलाधिकारादशेषादेशयोरपि
स-प्पिवासो स-पिवासो । बरु-प्फलो बरु-फलो । मलय-सिह्र कल-

एडं मलय-सिहर-खण्डं । पम्मुक्कं पम्मुक्कं । अदंसणं अदंसणं । पडि-
कूलं पडिकूलं तेह्लोक्कं तेह्लोक्कं इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. शेष तथा आदेशने समासमां विकल्पे विर्जाव आय. सं. नदी-
ग्राम तेनां नइ-ग्गामो नइ-ग्गामो एवां रूप आय. सं. कुसुमप्रकर तेनां कुसुम-
प्पयरो कुसुम-पयरो एवां रूप आय. सं. देवस्तुति तेनां देव-त्थुई देव-त्थुई एवां
रूप आय. सं. हरस्कंदाः तेनां हर-क्खन्दा हर-क्खन्दा एवां रूप आय. सं. आलान-
स्तंभ तेनां आणाल-क्खम्भो आणाल-क्खम्भो एवां रूप आय. बहुलअधिकार ठे
तेथी शेष आदेशने पण आय. सं. सपिपास तेनां सप्पिवासो स-पिवासो सं. बद्ध-
फलः तेनां बद्धप्फलो बद्ध-प्फलो एवां रूप आय. सं. मलयशिखरखण्ड तेनां मलय
सिहर-क्खण्डं एवां रूप आय. सं. प्रमुक्ता तेनां पम्मुक्कं पम्मुक्कं एवां रूप आय. सं. अदर्श-
न तेनां अदंसणं अदंसणं एवां रूप आय. सं. प्रतिकूलं तेनां पडिकूलं पडिकूलं
एवां रूप आय. सं. त्रैलोक्य तेनां तेह्लोक्कं तेह्लोक्कं एवां रूप आय. ॥ ९७ ॥

॥ दुट्टिका ॥

समास ७१ वा ११ नदीयुक्तो ग्रामो नदीग्रामः दीर्घह्रस्वौमिथोवृत्तौ
दी दि कगचजेति दलुक् सर्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं ग ११ अतः-
सेडोः नई-ग्गामो । पक्के-नदीग्राम- दीर्घह्रस्वौमिथोवृत्तौ दी दि क-
गचजेति दलुक् सर्वत्र रलुक् ११ अतःसेडोः नईग्गामो कुसुम-प्रकर-स-
र्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं प्य कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः कुसु-
मप्पयरो । पक्के कुसुम-पयरो । देवस्तुति-स्तस्यथोऽसमस्तस्तंवे वा
स्त थ अनेन वाद्वित्वं द्वितीयतुर्ययोरुपरि० पूर्व थ त कगचजेति त-
लुक् ११ अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् देव-त्थुई पक्के देवस्तुति-स्त-
स्य थोऽसमस्त० स्त थ कगचजेति तलुक् ११ अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यं०
सलुक् । देव-त्थुई. हरश्च स्कन्दश्च हरस्कन्दौ शुष्कास्कंदे वा स्कस्य खः अ-
नेन वा द्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्व ख क १२ द्विवचनस्य बहुवचनं १३ जस्रशस्
डसित्तोद्गामिदीर्घः द दा जस्रशसोर्लुक् हरक्खन्दा । पक्के हरस्कन्दौ ।
शुष्कास्कंदे वा स्कस्य खः पूर्ववत् हरक्खन्दा । आलान-स्तंज-आलान-
श्चासौ स्तंजश्च आलानस्तंजः आलानेलनोः लानस्थाने नाल नोणः स्तंजेऽ-
स्तंवे वा स्तस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्व-स्क कः ११ अ-
तः सेडोः आणालक्कंजो पक्के आलानस्तंज- द्वित्वं मुक्त्वा शेष पूर्वव-

त् । आणा पूर्ववत् आणालखञो । सपिपासः सहपिपासया वर्त्तते यः स
 सपिपासः पुरुषः बहुधाधिकारात् शेषादेशौ मुक्त्वा अन्यत्रापि जवति
 द्वित्वं ततो अनेन वा द्वित्वं पि पि पोवः पस्य वः १२ अतः सेडोः सप्पि-
 वासो । बरुफलः बरुं फलं यत्र स बरुफलः अनेन वा द्वित्वं द्वितीयतुर्यं
 पूर्व फ प ११ अतः सेडोः बरुप्फलो । पदे बरुफलो । मलयशिखर-
 खंडम् । शषोः सः खघथ० खस्य डः अनेन वा द्वित्वं म्मु शक्तमुक्तदष्ट-
 रुष्णामृदुत्वे को वा कस्य कः ११ अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० मल-
 य-सिहर-रुक्ण्डं पदे द्वित्वं मुक्त्वा मलय-सिहर-खंडं । प्रमुक्त-
 सर्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं म्मु शक्तमुक्तदष्ट० तस्य कः अनादौ
 द्वित्वं ११ क्लीबे सम् पम्मुक्कं । पदे प्रमुक्त मस्य द्वित्वं मुक्त्वा । शेषं पू-
 र्ववत् पमुक्क- । अदर्शन वक्रादावन्तः अनुस्वारः दं अनेन वा द्वित्वं
 अदंसणं तथा अदंसणं । प्रतिकूलं-अनेन वा द्वित्वं कू कू ११ क्लीबे
 सम् मोनु० पडिकूलं पदे प्रतिकूल द्वित्वं मुक्त्वा शेषं पूर्ववत् पडिकूलं ।
 त्रैलोक्य-येतपत् त्रै त्रै सर्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं लो लो अधो-
 मनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० तेह्लोक् । पदे ते-
 लोक् पूर्ववत् ॥ ए९ ॥

टीका भाषांतर. शेष अने आदेशने समासमां विकल्पे विर्जाव न आय. सं. नदीग्राम
 (नदीयुक्त एवुं गाम) तेने दीर्घह्रस्वौ० कगचज० सर्वत्र चालता सूत्रे विकल्पे वि-
 र्जाव आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी नईग्गामो एवुं रूप आय. पहे सं. नदीग्राम तेने
 दीर्घह्रस्वौ० कगचज० सर्वत्र अतःसेडोः ए सूत्रोथी नई-गामो एवुं रूप आय. सं.
 कुसुम-प्रकर तेने सर्वत्र चालता सूत्रे विकल्पे विर्भाव आय. कगचज० अतःसेडोः
 ए सूत्रोथी कुसुम-पयरो रूप आय. पहे सं. कुसुम-प्रकर तेने विर्जाव न आय एट-
 ले, कुसुम-पयरो एवुं रूप आय. सं. देवस्तुति तेने स्तस्यथोऽसमस्त० चालता सूत्रे
 विकल्पे विर्जाव आय. पठी द्वितीयतुर्य० कगचज अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए
 सूत्रोथी देवत्थुई रूप आय. पहे देवस्तुति तेने स्तस्यथोऽसमस्त० कगचज० अक्ली-
 बे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी देव-थुई रूप आय. सं. हरस्कन्दौ (शंकर अने
 कार्तिकेय) तेने शुष्कास्कंदेवा० चालता सूत्रे विकल्पे विर्जाव आय. द्वितीयतुर्य०
 छिवचनस्य बहुवचनं जसशसकसित्तोदामि० जसशसोल्हक ए सूत्रोथी हर-
 कन्दौ एवुं रूप आय. पहे सं. हरस्कन्दौ तेने शुष्कास्कंदेवा बाकी विर्जाव शिवा-
 य पूर्ववत् सूत्रो पामी हरकन्दा रूप आय. सं. आलानस्तंभ (हाथी बांधवानो खीलो)

तेने आलाने नलो० ए सूत्रे लानने स्थाने नाल आय. पढी नोणः स्तंभेऽस्तंभे
अनादौ० द्वितीयतुर्य० अतःसेढोः ए सूत्रोथी आणालखंभो एवं रूप आय. पढे
सं. आलानस्तंभ तेने दिर्जाव शिवाय वीजां सूत्रोथी आणालखंभो एवं रूप आय.
सं. सपिपासः (तृष्णा सहित पुरुष) अहिं बहुल अधिकारथी शेष-आदेशने मुकीने
पण दिर्जाव आय. तेथी तेने चालता सूत्रे विकल्पे दिर्जाव आय. पढी पोचः
अतःसेढोः ए सूत्रोथी सप्पिवासो रूप आय. तथा सपि-वासो रूप आय. सं. बद्ध-
फलः (जेमां फल बांधुं ते ते) तेने चालता सूत्रे दिर्जाव आय. पढी द्वितीयतुर्य०
अतःसेढोः ए सूत्रोथी बद्धफलो रूप आय. पढे बद्धफलो रूप आय. सं. मलय-
शिखरखंडम् तेने शषोः सः खघथ० चालता सूत्रे विकल्पे दिर्जाव आय. पढी
शक्तमुक्तदृष्टा० अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मलय-सिहरखण्डं एवं
रूप आय. पढे दिर्जाव मुकी वीजां सूत्रोथी मलय-सिहर-खण्डम् एवं रूप आय. सं.
प्रमुक्त तेने सर्वत्र चालता सूत्रे विकल्पे दिर्जाव आय. शक्तमुक्तदृष्ट० अनादौ०
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पम्मुक्त रूप आय. पढे सं. प्रमुक्त तेने दिर्जाव शिवाय
वीजां सूत्रोथी पम्मुक्त एवं रूप आय. सं. अदर्शन तेने वक्रादावंतः चालता सूत्रे वि-
कल्पे दिर्जाव आय. पढे अदंसणं एवं रूप आय. पढे अदंसणं रूप आय. सं. प्रति-
कूल तेने चालता सूत्रे विकल्पे दिर्जाव आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पडिकूल
रूप आय. पढे दिर्जाव शिवाय वीजां सूत्रोथी पडिकूल रूप आय. सं. त्रैलोक्य तेने
ऐतत् सर्वत्र चालता सूत्रे दिर्जाव आय. अधोमनयां अनादौ० क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी तेल्लोक रूप आय. पढे सं. त्रैलोक्य तेनुं तेल्लोक आय. ॥ ९७ ॥

तैलादौ ॥ ९८ ॥

तैलादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्थानन्त्यस्य च व्यंजनस्य द्वित्वं
जवति ॥ तैलं मण्डूको । वेइल्लं । उज्जू । विड्डा । बहुत्तं ॥ अनन्त्यस्य ।
सोत्तं । पेम्मं । जुव्वणं ॥ आर्षे । पडिसोत्तं । विस्सोअसिआ ॥ तैल ।
मंडूक । विचकिल । ऊजु । व्रीडा । प्रभूत । सोतस् । प्रेमन् । यौवन इत्यादि ॥

मूल भाषांतर-तैलादिशब्दोना आदि न होय तेवा यथाक्रमे अंत्य अने अंत्ये न होय तेवा
व्यंजननो दिर्जाव आय. सं. तैलम् तेनुं तैलं आय. सं. मण्डूक तेनुं मण्डूको आय. सं.
विचकिल तेनुं वेइल्लं आय. सं. ऊजु तेनुं उज्जू आय. सं. व्रीडा तेनुं विड्डा आय. सं.
प्रभूत तेनुं बहुत्तं आय. अंत्ये न होय तेना उदाहरण- सं. सोतस् तेनुं सोत्तं आय. सं.
प्रेमन् तेनुं पेम्मं आय. सं. यौवनम् तेनुं जुव्वणं आय. आर्षप्रयोगमां-सं. प्रतिश्रोतस्
तेनुं पडिसोओ रूप आय. सं. विश्रोतसिका तेनुं विस्सोअसिआ रूप आय. ॥ ९८ ॥

॥ दुंदिका ॥

तैलं आदिर्त्यस्य स तैलादि ७१ तैल- एत एत् तै ते अनेन द्वित्वं ह्य ११

क्लीबे सम् मोनु० तेह्लं मंडूकअनेन द्वित्वं क ह्रस्वः संयोगे एडू एनु ११
 अतः सेडोंः मणुक्को । विचकिल- विचकिलायस्कारे विवे देर्लुक् अ-
 नेन द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० वेह्लं । रुजु उहत्वादौ रु उ अनेन
 द्वित्वं लु ११ अक्लीबे दीर्घः लू अंत्यव्यं सलुक् उल्लू । व्रीडा- सर्वत्र
 रलुक् अनेन द्वित्वं डा ह्रस्वः संयोगे वी वि ११ अंत्यव्यं सलुक् विडा ।
 प्रचूत सर्वत्र रलुक् खघथ० चू । हू अनेन द्वित्वं च ह्रस्वः संयोगे हू हु
 ११ क्लीबे सम् मोनु० पोवः बहुत्तं । श्रोतस् सर्वत्र रलुक् शषोः सः
 अनेन द्वित्वं अंत्यव्यं सलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० सोत्तं । प्रेमन् स-
 र्वत्र रलुक् अनेन द्वित्वं म्म अंत्यव्यं नलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु०
 पेम्मं । यौवन- श्रौतर्त्त । यौ यो आदेर्योऽजः यो जो अनेन द्वित्वं व-
 व नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० जोवणं । आर्षे प्रतिश्रोतस् पडिसोर्त्त ।
 विश्रोतसिका विस्सोअसिआ ॥ एण ॥

टीका भाषांतर. तैल विगेरे शब्दोने आदिमां न होय तेवा अंत्य अने अंत्य न
 होय तेवा व्यंजननो द्विर्जाव आय. सं. तैल तेने ऐतएत् चालता सूत्रे विर्जाव आय
 क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी तेह्लं रूप आय. सं. मंडूक तेने चालता सूत्रे विर्जाव आय.
 ह्रस्वःसंयोगे अतः सेडोंः ए सूत्रोशी मणुक्को रूप आय. सं. विचकिल तेने विचकि-
 लायस्का० चालता सूत्रे विर्जाव आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी वेह्लं
 रूप आय. सं. रुजु तेने उहत्वादौ चालता सूत्रे विर्जाव आय. अक्लीबे दीर्घः
 अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी उल्लू रूप आय. सं. व्रीडातेने सर्वत्र चालता सूत्रे विर्जाव आय.
 ह्रस्वःसंयोगे अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी विडा रूप आय. सं. प्रचूत तेने सर्वत्र खघथ०
 चालता सूत्रे विर्जाव आय. ह्रस्वःसंयोगे क्लीबे सम् मोनु० पोवः ए सूत्रोशी बहुत्तं
 रूप आय. सं. श्रोतस् तेने सर्वत्र शषोः सः चालता सूत्रे द्विर्जाव अंत्यव्यं० क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोशी सोत्तं रूप आय. सं. प्रेमन् तेने सर्वत्र चालता सूत्रे विर्जाव
 आय. अंत्यव्यं० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी पेम्मं रूप आय. सं. यौवन तेने श्रौत-
 र्त्त आदेर्योऽजः चालता सूत्रे विर्जाव आय. नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी
 जोवणं रूप आय. आर्षप्रयोगमां सं. प्रतिश्रोतस् तेनुं पडिसोओ आय. सं. विश्रो-
 तसिका तेनुं विस्सोअसिआ रूप आय. ॥ एण ॥

सेवादौ वा ॥ एए ॥

सेवादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्थानन्त्यस्य च द्वित्वं वा जवति ॥
 सेवा सेवा ॥ नेडुं नीडं । नक्खा नहा । निहिचो निहिड । वाहिचो

वाहिउ । माउकं-माउअं । एको एउ । कोउहलं कोउहलं । वाउलो
वाउलो । शुलो थोरो । हुत्तं हूअं । दइव्वं दइव्वं । तुण्हको तुण्हउ ।
मुको मूउ । खणू । खाणू थिणं थीणं ॥ अनन्त्यस्य अम्हकेरं अम्हकेरं ।
तंचेअ तंचेअ । सोच्चिअ सोचिअ । सेवा । नीड नख । निहित । व्या-
हृत । मृडुक । एक । कुतूहल । व्याकुल । स्थूल । हूत । दैव । तूष्णी-
क । मूक । स्थाणु । स्त्यान । अस्मदीय । चेअ । चिअ । इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. सेवादि शब्दोने आदि न होय तेवा यथाक्रमे अंत्यनो तथा अंत्य
न होय तेनो विकल्पे विज्ञायिष्याय. सं. सेवा तेनां सेव्वा सेवा एवां रूप आय. सं.
नीडं तेनां नेडुं नीडं एवां रूप आय. सं. नखा तेना नक्खा नहा एवां रूप आय. सं.
निहित तेना निहितो निहिओ रूप आय. सं. व्याहृत तेनां वाहितो वाहिओ रूप
आय. सं. मृडुक तेनां माउकं माउअं रूप आय. सं. एक तेनां एको एओ रूप आय. सं.
कुतूहल तेनां कोउहलं कोउहलं एवां रूप आय. सं. व्याकुल तेनां वाउलो वाउलो रूप
आय. सं. स्थूल तेनां शुलो थोरो एवां रूप आय. सं. हूत तेनां हुत्तं हूअं एवां रूप आय. सं.
दैव तेनां दइव्वं दइव्वं रूप आय. सं. तूष्णीक तेनां तुण्हको तुण्हओ रूप आय. सं.
मूक तेनां मुको मूओ रूप आय. सं. स्थाणु तेनां खणू खाणू रूप आय. सं. स्त्यान
तेनां थिणं थीणं रूप आय. अंत्य न होय तेनां उदाहरण- सं. अस्मदीय तेनां अम्ह-
केरं तथा अम्हकेरं एवां रूप आय. तेमज सं. चेअ चिअ तेनां तंचेअ तंचेअ
रूप आय. तेमज सोच्चिअ सोच्चिअ एवां रूप आय.

॥ ढुंडिका ॥

सेवादि ७१ वा ११ सेवा अनेन वा द्वित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक् सेव्वा पदे
सेवा । नीड नीरुपीठेवा नी ने अनेन द्वित्वं इ ११ क्लीबे सस् मोनु
नेडुं । पदे नेडं । नख-अनेन वा द्वित्वं द्वितीयस्य पूर्व-ख-क १३ ज-
स्रशस्त्रे-मि दीर्घः जस्रशसोर्लुक् नखा पदे नख खघथण ख ह नह
शस्त्र दीर्घः जस्रशसोर्लुक् नहा निहित- अनेन द्वित्वं च ११ अतः
सेडोः निहितो । पदे निहित- कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः नि-
हितं व्याहृत- अधोमनयां १३ यलुक् श्लुकादौ ह हि अनेन
वा द्वित्वं च ११ अतः सेडोः वाहितो । पदे व्याहृतः अधोमनयां यलु-
क् श्लुकादौ ह हि कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः वाहिउ मृडुक-
कृशमृडुकमृडुत्वे मृ मा कगचजेति दलुक् अनेन वा द्वित्वं क ११ क्ली-

बे सम् मोनु० माउकं पदे छित्वं विना कगचजेति क्लुक् माउअं ।
 एक-अनेन वा छित्वं क ११ अतः सेडोः एको पदे कगचजेति क्लुक्
 एको । कुतूहल-ऐतएत् कौ को कुतूहले वाह्रस्वः स्यात् तू तु कगचजेति
 त्लुक् अनेन वा छित्वं ह्र ११ क्लीबे सम् मोनु० कोउहल्लं । पदे
 छित्वं विना शेषं पूर्ववत् कोउहल्लं व्याकुल- अधोमनयां यलुक्
 कगचजेति यलुक् क्लुक् अनेन वा छित्वं ११ अतःसेडोः पदे
 वाउलो । स्थूल-कगटडेति सलुक् अनेन वा छित्वं ह्र ह्रस्वः संयोगे
 थू थु ११ क्लीबे सम् मोनु० थुल्लं पदे स्थूल-उत्कृष्मांडीतूणीरे स्थूस्थो
 कगटडेति सलुक् स्थूले लोरः वा लस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु० थोरं ।
 हूत- अनेन वा छित्वं च ह्रस्वः संयोगे हू हु ११ क्लीबे सम् मोनु० हुत्तं
 पदे हूत-कगचजेति त्लुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० हूअं । देव एव दैव
 दैदइ अनेन वा छित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० दइवं पदे दैव छित्वं वि-
 ना पूर्ववत् दइवं । तूष्णीक- ह्रस्वः संयोगे तू तु सूक्ष्मस्मिन्सहस्रह्रणां
 अनेन वा छित्वं क ण् ह्रस्वः संयोगे एही णिह ११ अतः सेडोः तूष्णिको
 । पदे तूष्णीक-छित्वं विना कगचजेति तलुक् तूष्णिउं । मूक-अनेन
 वा छित्वं ण् ह्रस्वः संयोगे मू मु ११ अतःसेडोः मुको पदे मूक- कगच-
 जेति क्लुक् मुउं । स्थाणु- स्थाणा स्था खा अनेन वा छित्वं
 णु- ण् ह्रस्वः संयोगे ख अक्लीबे दीर्घः । अंत्यव्यं० सलुक् खण्ण पदे
 स्थाणु स्थाणा वहरे स्था खा ११ अक्लीबे दीर्घः खाणु स्त्यान ईस्त्या
 नखट्वाटेस्त्या स्ती अधोमनयां यलुक् स्ती स्तस्यथो स्तीथी नोणः अंत्य-
 व्यं० सलुक् अनेन वा छित्वं ष ह्रस्वः संयोगे थी थि । ११ क्लीबे सम् मोनु०
 थिणं पदे स्त्यान ईस्त्यानखट्वाटे अधोमनयां स्तस्यथो स्तीथी नोणः
 ११ क्लीबे सम् मोनु० थीणं अस्मदीय-पक्ष्यइमष्मस्मह्मां स्मस्य इः
 इदमर्थ केरइ यस्य केरः कगचजेति दलुक् अनेन वा छित्वं के के
 अम्हकेरं पदे अस्मदीय छित्वं मुक्त्वा शेषं पूर्ववत् अह्मकेरं । नद एव अं-
 त्यव्यं० दलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० तंणिअवे अन्वि अवेत्ति एवस्य
 वे अनेन वा छित्वं वे ११ अंत्यव्यं० सलुक् ११ तंवे पदे छित्वं मु-

क्त्वा शेषं पूर्ववत् नद एव अंत्यव्यं० दलुक् एतदंश्च तसौ क्लीबे मस्य
सः ११ अतः सेडोंः सोवित्रं वे अत्वएव विश्व अनेन वाहित्वं वि ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् सोच्चिश्च एते द्वित्वं मुक्त्वा सोचिश्च ॥ एए ॥

टीका भाषांतर. सेवादि शब्दोने आदि न होय तेवा यथाक्रमे अंत्यनो तथा अंत्य
न होय तेनो विकट्ये दिर्जाव आय. सं. सेवा तेने चालता सूत्रथी विकट्ये दिर्जाव आय.
पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे सेव्वा एवुं रूप आय. पहे सेवा रूप आय. सं. नीड तेने नी-
डपीठेवा चालता सूत्रे दिर्जाव आय. क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी नेडुं रूप आय. सं.
नख तेने चालता सूत्रे विकट्ये दिर्जाव आय. द्वितीयतुर्यं० जस् शसोद्रामिदीर्घः
जस् शसोर्लुक् ए सूत्रोथी नखा रूप आय. पहे नख तेने खघथं० जस् शस् दीर्घः
जस् शसोर्लुक् ए सूत्रोथी नहा रूप आय. सं. निहित तेने चालता सूत्रे दिर्जाव
आय अतःसेडोंः ए सूत्रोथी निहितो रूप आय. पहे सं. निहित तेने कगचज०
अतःसेडोंः ए सूत्रोथी निहिओ रूप आय. सं. व्याहृत तेने अधोमनयां इत्कृपादौ
चालता सूत्रे विकट्ये दिर्जाव आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी वाहितो रूप आय. पहे सं.
व्याहृत तेने अधोमनयां इत्कृपादौ कगचज० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी वाहिओ
रूप आय. सं. मृदुक तेने कृशमृदुकमृदुत्वे कगचज चालता सूत्रे विकट्ये दिर्जाव
आय. क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी माउक्क रूप आय. पहे दिर्जाव शिवाय कगचज ए
सूत्रे माउअं रूप आय. सं. एक तेने चालता सूत्रे विकट्ये दिर्जाव आय. अतःसेडोंः
ए सूत्रोथी एक्को रूप आय. पहे. कगचज ए सूत्रे एको रूप आय. सं. कुतूहल तेने
एत एत् वाह्रस्वःस्यात् कगचज चालता सूत्रे विकट्ये दिर्जाव आय. क्लीबेसम् मोनु०
ए सूत्रोथी कोउहल्लं रूप आय. पहे दिर्जाव विना वाकी पूर्ववत् आय एटले कोउहल्लं
रूप आय. सं. व्याकुल तेने अधोमनयां कगचज चालता सूत्रे विकट्ये दिर्जाव आय.
अतःसेडोंः ए सूत्रोथी वाउल्लो रूप आय. पहे वाउलो आय. सं. स्थूल तेने कगटड
चालता सूत्रे विकट्ये दिर्जाव आय. ह्रस्वःसंयोगे क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी थुल्लं रूप
आय. पहे स्थूल तेने ओत्कृष्मांडी० कगटड० स्थूले लोरः क्लीबेसम् मोनु० ए सू-
त्रोथी थोरं रूप आय. सं. हृत तेने चालता सूत्रे विकट्ये द्विर्जाव आय. ह्रस्वःसंयोगे
क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी हुत्तं रूप आय. पहे सं. हृत तेने कगचज क्लीबेसम्
मोनु० ए सूत्रोथी हूर्अ रूप आय. सं. दैव तेने दै दइ चालता सूत्रे विकट्ये दिर्जाव
आय. क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी दइव्वं रूप आय पहे सं. दैव तेने दिर्जाव शिवाय
पूर्ववत् सूत्रोथी दइव्वं रूप आय. सं. तूष्णीक तेने ह्रस्वःसंयोगे सूक्ष्मज्जल० चालता
सूत्रे विकट्ये द्विर्जाव आय. पढी ह्रस्वःसंयोगे अतःसेडोंः ए सूत्रोथी तुण्हक्को रूप
आय. पहे. सं. तूष्णीक तेने दिर्जाव शिवाय कगचज ए सूत्रथी तुण्हओ रूप आय.
सं. मूक तेने चालता सूत्रे विकट्ये दिर्जाव आय. पढी ह्रस्वःसंयोगे अतःसेडोंः ए सू-
त्रोथी मुक्को रूप आय. पहे मूक तेने कगचज ए सूत्रे लागी मुओ रूप आय. सं.

स्थाणु तेने स्थाणा वहरे ए सूत्रे स्थानो खा आय. पढी आ चालता सूत्रे विकल्पे द्विर्जाव आय. ह्रस्वःसंयोगे अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी खाणू रूप आय. पहे स्थाणु तेने स्थाणा वहरे अह्नीवे दीर्घः ए सूत्रोथी खाणू रूप आय. सं. स्थान तेने ईस्थानखल्वा० ए सूत्रे स्थानोस्ती आय. अधोमनयां स्तस्य थोऽसमस्त० अंत्यव्यं० चालता सूत्रे विकल्पे द्विर्जाव आय. पढी ह्रस्वःसंयोगे ह्नीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी थीणं रूप आय. पहे. सं. स्थान तेने ईस्थान अधोमनयां स्तस्यथो० नोणः ह्नीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी थीणं रूप आय. सं. अस्मदीय तेने पक्ष्म इमष्म० इदमर्थ केरइ कगचज० चालता सूत्रे विकल्पे द्विर्जाव आय. एटले अम्हकेरं एवुं रूप आय. पहे सं. अस्मदीय तेने द्विर्भावं शिवाय बीजां सूत्रोथी अम्हकेरं रूप आय. सं. नद एव तेने अंत्यव्यं० ह्नीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी तंणि अवे एवुं रूप आय. सं. एव तेने अन्वि अन्वेस्ति अवनो वे आय. चालता सूत्रे विकल्पे द्विर्जाव आय. एटले व्वे आय. पढी अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी तंन्वे रूप आय. पहे द्विर्जाव शिवाय बाकी पूर्ववत् आय. सं. नद एव तेने अंत्यव्यंजन० अेतदश्च तसौ ह्नीवे मस्य सः अतः-सेडोः सोचिअं रूप आय. वे तेने अत्व एव ए सूत्रे विअ आय. पढी चालता सूत्रे विकल्पे द्विर्जाव आय. पढी अंत्यव्यंजन० ए सूत्रे सोचिअ रूप आय. पहे द्विर्भावं गोडी बीजां सूत्रोथी सोचिअ एवुं रूप आय. ॥ एण ॥

शार्ङ्गे डात्पूर्वोत् ॥ १०० ॥

शार्ङ्गे डात्पूर्वो अकारो जवति ॥ सारङ्गं ॥

मूल भाषांतर. शार्ङ्ग शब्दना ड नी पूर्वे अकार आय. सं. शार्ङ्ग तेनुं सारङ्ग आय.

॥ दुंडिका ॥

शार्ङ्गं ७१ ड ५१ पूर्व ११ अत् ११ शार्ङ्गं अनेन शकाररेफयोर्विश्लेषं कृत्वा पूर्व अः लोकात् ११ ह्नीवे सम् मोनु० सारङ्गं ॥ १०० ॥

टीका भाषांतर. शार्ङ्ग शब्दना ड नी पूर्वे अकार आय. सं. शार्ङ्ग तेने चालता सूत्रे श तथा र नो विश्लेष करी पूर्वे अ आय. पढी लोकात् ह्नीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सारङ्ग रूप आय.

दमा-श्लाघा-रत्नेऽन्यव्यंजनात् ॥ १०१ ॥

एषु संयुक्तस्य यदन्त्यव्यंजनं तस्मात्पूर्वोऽह् जवति ॥ दमा । सलहा । रयणं । आर्षे सूक्ष्मेऽपि । सुहर्मं ॥ १०१ ॥

मूल भाषांतर. दमा श्लाघा अने रत्न ए शब्दोना जोमाहरनो जे अंत्यव्यंजन तेनी पूर्वे अ आय. सं. दमा तेनुं दमा आय. सं. श्लाघा तेनुं सलहा रूप आय. सं. रत्न तेनुं रयणं रूप आय. आर्ष प्रयोगमां पण आय. सं. सूक्ष्म तेनुं सुहर्मं रूप आय.

॥ ढुंढिका ॥

क्ष्मा च श्लाघा च रत्नं च क्ष्माश्लाघारत्नं तस्मिन् ७१ अंत्यव्यंजन ५१
क्ष्मा इ मा इति विश्लेषं कृत्वा अनेन मात् पूर्व अः लोकात् क्षमायां कौ
क्षस्य ङः ११ अंत्यव्यं सल्लुक् ङमा । श्लाघा- श् ला इति विश्लेषं
कृत्वा अनेन लात् पूर्व अः लोकात् शपोः सः खघथं घा हा ११ अं-
त्यव्यं सल्लुक् सलाहा । रत्न- त् न इति विश्लेषं कृत्वा नपूर्वः लोकात्
कगचजेति तल्लुक् अवर्णो अ य नोणः ११ क्लीबे सम् मोनुं रयणं ।
आर्षे सूक्ष्म ह्रस्वः संयोगे सू सु ह् म् इति विश्लेषे मपूर्वः अः
लोकात् ११ क्लीबे सम् मोनुं सुहर्मं ॥ १०१ ॥

टीका भाषांतर. क्ष्मा श्लाघा रत्न ए शब्दोना जोडाहरनो जे अंत्यव्यंजन तेनी
पूर्वे अ आय. सं. क्ष्मा- तेने क्ष् मा एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे म नी पेहेला
अ आय. पढी लोकात् क्षमायां कौ क्षस्य ङः अंत्यव्यं ए सूत्रोथी छमा एवुं रूप
आय. सं. श्लाघा तेने श् ला एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे ल नी पूर्वे अ आय पढी
लोकात् शपोः सः खघथं अंत्यव्यं ए सूत्रोथी सलाहा रूप आय. सं. रत्न तेने
त् न एवो विश्लेष करी न पूर्वे अ आय. लोकात् कगचजं अवर्णो नोणः क्लीबे.
सम् मोनुं ए सूत्रोथी रयणं रूप आय. आर्ष प्रयोगमां सं. सूक्ष्म तेने ह्रस्वः संयोगे
आर्ष प्रयोगमां क्ष् म एवो विश्लेष करी म पूर्व अ आय. पढी लोकात् क्लीबे सम्
मोनुं ए सूत्रोथी सुहर्मं रूप आय. १०१

स्नेहाग्न्योर्वा ॥ १०२ ॥

अनयोः संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्वोकारो वा जवति ॥ सणेहो नेहो ॥
अगणी अग्नी ॥

मूल भाषांतर. स्नेह अने अग्नि शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे विकल्पे
अ आय. सं. स्नेह तेनां सणेहो नेहो एवां रूप आय. सं अग्नि तेनां अगणी अग्नी
एवां रूप आय.

॥ ढुंढिका ॥

स्नेहश्च अग्निश्च स्नेहाग्नी तयोः ७२ वा ११ स्नेह स् न इति विश्लेषे
अनेन वा । न पूर्वः अः लोकात् नोणः ११ अतः सेर्गोः सणेहो । पक्षे
स्नेह ११ कगटकेति सल्लुक् अतः सेर्गोः नेहो । अग्नि- अग् नि इति

વિશ્લેષે અનેન વા નિપૂર્વઃ અઃ લોકાત્ નોળઃ ૧૧ અઙ્કીવે દીર્ઘઃ અં-
ત્યવ્યં સ્લુક્ અગળી- પદ્દે અગ્નિ- અધોમનયાં ચ્લુક્ અનાદૌ
ઠિત્વં અઙ્કીવેદીર્ઘઃ અંત્યવ્યં સ્લુક્ અગ્ની ॥ ૧૦૨ ॥

ટીકા ભાષાંતર. સ્નેહ અને અગ્નિ શબ્દના જોડાદ્ધરના અંત્યવ્યંજનની પૂર્વે વિકલ્પે
અ થાય. સં. સ્નેહ તેને સૂ ન્ એવો વિશ્લેષ કરી ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે ન પૂર્વક અ થાય.
પઠી લોકાત્ નોળઃ અતઃસેઢોઃ એ સૂત્રોથી સળેહો રૂપ થાય. પદ્દે સં. સ્નેહ તેને
કગટક અતઃસેઢોઃ એ સૂત્રોથી નેહો રૂપ થાય. સં. અગ્નિ તેને ગૂ નિ એવો વિશ્લેષ
કરી ચાલતા સૂત્રે વિકલ્પે નિ પૂર્વક અ થાય. પઠી લોકાત્ નોળઃ અઙ્કીવેદીર્ઘઃ
અંત્યવ્યં એ સૂત્રોથી અગળી રૂપ થાય. પદ્દે- સં. અગ્નિ તેને અધોમનયાં અનાદૌ
અઙ્કીવે અંત્યવ્યં એ સૂત્રોથી અગ્ની રૂપ થાય. ૧૦૨

પ્લક્ષ લાત્ ॥ ૧૦૩ ॥

પ્લક્ષ શબ્દે સંયુક્તસ્યાન્ત્યવ્યંજનાદ્વાત્પૂર્વોઽહ્ જવતિ ॥ પલક્ષો ॥

મૂલ ભાષાંતર. પ્લક્ષ શબ્દના જોડાદ્ધરના અંત્યવ્યંજન લ થકી પૂર્વે અ થાય. સં.
પ્લક્ષ તેનું પલક્ષો રૂપ થાય. ૧૦૩

॥ હુંઢિકા ॥

સૂક્ત ૭૧ લ ૫૨ પ્લક્ષ- પ્ લ્લ ઇતિ વિશ્લેષે લાત્ પૂર્વ અઃ લોકાત્ ।
ક્ષઃ સ્વઃ કચિત્ અનાદૌ ઠિત્વં ઠિતીય તૂર્યં પૂર્વ સ્વ ક ૧૧ અતઃ
સેઢોઃ પલક્ષો ॥ ૧૦૩ ॥

ટીકા ભાષાંતર. પ્લક્ષ શબ્દના જોડાદ્ધરના અંત્યવ્યંજન લ ની પૂર્વે અ થાય. સં.
પ્લક્ષ તેને પ્ લ્લ એવો વિશ્લેષ કરી લ ની પૂર્વે અ થાય પઠી લોકાત્ ક્ષઃ સ્વઃ કચિત્
અનાદૌ ઠિતીયતૂર્યં અતઃસેઢોઃ એ સૂત્રોથી પલક્ષો રૂપ થાય. ૧૦૩

હે-શ્રી-હીઃ કૃત્સ-ક્રિયા-દિષ્ટ્યા સ્વિત્ ॥ ૧૦૪ ॥

એષુ સંયુક્તસ્યાન્ત્યવ્યંજનાત્પૂર્વ ઇકારો જવતિ ॥ હે । અરિહ્ । અ-
રિહા । ગરિહા । વરિહો ॥ શ્રી । સિરી ॥ હી । હિરી ॥ હીતઃ । હિ-
રીઓ ॥ અહીકઃ । અહિરીઓ ॥ કૃત્સઃ । કસિણો ॥ ક્રિયા । કિરિ
આ ॥ આર્ષે તુ હ્યં નાણં ક્રિયા-હીણં ॥ દિષ્ટ્યા । દિદિષ્ટ્યા ॥

મૂલ ભાષાંતર. હે શ્રી હી કૃત્સ ક્રિયા અને દિષ્ટ્યા એ શબ્દોના જોડાદ્ધરના
અંત્યવ્યંજનની પૂર્વે ઇકાર થાય. હેનાં ઉદાહરણ- સં. અર્હતિ તેનું અરિહ્ રૂપ

आय. सं. अर्हन् तेनुं अरिहा रूप आय. सं. गर्हिन् तेनुं गरिहा रूप आय. सं. बर्हिन् तेनुं वरिहो रूप आय. सं. श्री तेनुं सिरी रूप आय. सं. ह्री तेनुं हिरी रूप आय. सं. ह्रीतः तेनुं हिरीओ रूप आय. सं. अह्रीकः तेनुं अहिरीओ रूप आय. सं. कृत्स्नः तेनुं कसिणो रूप आय. सं. क्रिया तेनुं किरिया आय. आर्षप्रयोगमां सं. हतं ज्ञानं क्रियाहीनं तेनुं हयं नाणं क्रिया- हीणं एव रूप आय. सं. दिष्टया तेनुं दिष्टिआ रूप आय. १०४

॥ टुंठिका ॥

ह्रेश्च श्रीश्च ह्रीश्च कृत्स्नश्च क्रिया च दिष्टया च ह्रेश्रीहीकृत्स्नक्रिया-
दिष्टया स्तासु ३३ इत् ११ अर्हं मह पूजायां अर्हविव व्यंजना ददंते
ऽत् लोकात् त्यादीनां ति इ अनेन र् ह इति विश्लेषं कृत्वा अनेन
पूर्वः इः लोकात् अरिहइ । अर्हन् अंत्यव्यंजनं तल्लुक् र् ह इति
विश्लेषे र् ह पूर्व इः लोकात् ११ अंत्यव्यंजं सल्लुक् अरिहा गर्ह-र् ह
इति विश्लेषे ह पूर्व इः लोकात् शषोः सः ११ अंत्यव्यंजनं सल्लुक्
गरिहा बर्हिन्- अंत्यं नल्लुक् र् ह इति विश्लेषे अनेन हः पूर्व इः
लोकात् १३ जस्सशसडसि दीर्घः जस्सशसोर्लुक् बरिहा । श्री श् रि
इति विश्लेषे रात् इः लोकात् शषोः सः ११ अंत्यव्यं सल्लुक् सिरी ।
ह्री ह् रि इति विश्लेषे अनेन री पूर्व इः लोकात् ११ अंत्यव्यं
सल्लुक् हिरी ह्रीतः ह् री इति विश्लेषे अनेन री पूर्व इः लोकात्
कगचजेति तल्लुक् ११ अतः सेडोंः हिरीओ । अह्रीकः- हरी इति
विश्लेषे री पूर्व इः लोकात् हि क कगचजेति कल्लुक् अतः सेडोंः
अहिरीओ । कृत्स्न- क्तोऽत् क क कगटमेति सल्लुक् स्न इति विश्लेषे
न पूर्व इ लोकात् नोणः अतः सेडोंः कसिणो । क्रिया क् रि इति
श्लेषे अनेन रि पूर्व इः लोकात् कि कगचजेति यल्लुक् ११ अंत्य-
व्यं सल्लुक् किरिया । हत- कगचजेति तल्लुक् अवर्णात् लुक् अव-
र्णो अ य ११ क्लीबेस्म मोनुं हयं । ज्ञान- झडोर्णः झस्य णः व्य-
त्ययस्येति न्यायात् नोणः णस्य ह नः नोणः झस्य णः ११ क्लीबे
स्म मोनुं नाणं । आर्षे- क्रिया- सर्वत्र रल्लुक् कगचजेति यल्लुक्

अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० अंत्य० सलुक् क्रिया— हीन— नो-
णः ११ क्लीबे सम्.मोनु० हीणं । दिष्ट्या हू या इति विश्लेषे यात्पूर्व
इः लोकात् ष्टस्यानुष्ट० ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ ट
कगचजेति यलुक् दिष्टिआ ॥ १०४ ॥

टीका भाषांतर. ई श्री द्वी कृत्स्न क्रिया अने दिष्ट्या ए शब्दोना जोडाह-
रना अंत्यव्यंजननी पूर्वे इ आय. सं. अर्ह धातु पुत्रामां प्रवर्त्ते. तेने व्यंजनाददंतेऽत्
त्यादीनां चाखता सूत्रे इ ह एवो विश्लेष करी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् ए सूत्रे अरि-
हइ रूप आय. सं. अर्हत् तेने अंत्यव्यं० ए सूत्रे त नो लुक् आय. पढी इ ह एवो विश्लेष
करी हनी पूर्वे इ आय. लोकात् अतः सेढोंः ए सूत्रोष्ठी अरिहा रूप आय. सं. गर्ह तेने
इ ह एवो विश्लेष करी हनी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् शषोः सः अंत्यव्यं० ए
सूत्रोष्ठी गरिहा रूप आय. सं. बर्हिन् तेने अंत्यव्यं० ए सूत्रे इ ह एवो विश्लेष करी
चाखता सूत्रे ह पूर्वे इ आय. पढी लोकात् जश् शस् रुसिदीर्घः जश् शसोदीर्घः
जश् शसोर्लुक् ए सूत्रोष्ठी बरिहा रूप आय. सं. श्री तेने श् री एवो विश्लेष करी
रनी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् शषोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी सिरी रूप आय.
सं. द्वी तेने ह् री एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे रीनी पूर्वे इ आय. पढी लोकात्
अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोष्ठी हिरी रूप आय. सं. द्वीत तेने ह् री एवो विश्लेष करी चा-
खता सूत्रे रीनी पूर्वे इ आय. पढी कगचज० अतः सेढोंः ए सूत्रोष्ठी हिरीओ रूप
आय. सं. अढीक तेने ह् री एवो विश्लेष करी रीनी पूर्वे इ आय. लोकात् कगचज०
अतः सेढोंः ए सूत्रोष्ठी अहिरीओ रूप आय. सं. कृत्स्न तेने ऋतोऽत् कगटड०
विश्लेष करी न्नी पूर्वे इ आय. लोकात् नोणः अतः सेढोंः ए सूत्रोष्ठी कसिणो रूप
आय. सं. क्रिया तेने क् रि एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे रिनी पूर्वे इ आय. पढी
लोकात् कगचज० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोष्ठी किरिआ रूप आय. सं. ह्रत तेने कग-
चज० अवर्णात् अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी हयं रूप आय. सं. ज्ञान तेने
अज्ञोर्णः व्यत्ययस्य एवो न्याय ठे तेश्ची नोणः पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी
नाणं रूप आय. आर्पप्रयोगमां. सं. क्रिया तेने सर्वत्र कगचज अवर्णो अंत्यव्यं० ए
सूत्रोष्ठी क्रिया रूप आय. सं. हीन तेने नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी हीणं
रूप आय. सं. दिष्ट्या तेने हू या एवो विश्लेष करी यनी पूर्वे इ आय. पढी लोकात्
ष्टस्यानु० अनादौ० द्वितीय० कगचज० ए सूत्रोष्ठी दिष्टिआ रूप आय. ॥१०४॥

श-र्ष-लस-वजे वा ॥ १०५ ॥

शर्पयोस्तसवज्रयोश्च संयुक्तस्यांत्यव्यंजनात्पूर्वं श्कारो वा जवति ॥ श् ।
आयरिसो आयंसो । सुदरिसणो सुदंसणो । दरिसणं दंसणं ॥ ष- ।

वरिसं वासं । वरिसा वासा । वरिस-सयं वास-सयं ॥ व्यवस्थित-
विज्ञापया कचिन्नित्यं । परामरिसो । हरिसो । अमरिसो । तस । त-
विडं तत्तो ॥ वज्र । वहरं वज्जं ॥

मूल भाषांतर. शीर्ष शब्द अने तस तथा वज्र शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी
पूर्वे विकल्पे इकार आय. र्शनां उदाहरण-सं. आदर्शतेनां आयरिसो आयंसो एवा
रूप आय. सं. सुदर्शन तेनां सुदरिसणो सुदंसणो एवां रूप आय. सं. दर्शन तेनां
दरिसणं दंसणं एवां रूप आय. र्भनां उदाहरण-सं. वर्ष तेना वरिसं वासं एवां रूप
आय. सं. वर्षा तेनां वरिसा वासा एवां रूप आय. सं. वर्षशतं तेनां वरिस-सयं
वास-सयं एवां रूप आय. व्यवस्थित विज्ञापवाडे कोइ ठेकाणे नित्ये आय. सं. परा-
मर्श तेनुं परामरिसो रूप आय. सं. हर्ष तेनुं हरिसो रूप आय. सं. अमर्ष तेनुं अ-
मरिसो रूप आय. सं. तस तेनां तविओ तत्तो एवां रूप आय. सं. वज्र तेनां वहरं
वज्जं एवां रूप आय. ॥ १०५ ॥

॥ ढुंढिका ॥

शीश्च र्षेश्च तसश्च वज्जं च शीर्षतसवज्जं तस्मिन् ७१ वा ११ आदर्श-
कगचजेति द्रुक् अवर्णो अ य र् श इति विश्लेषे न शात्पूर्व इ लोको-
कात् शषोः सः ११ अतः सेडोः आयरिसो पक्षे आदर्श- कगचजेति
द्रुक् अवर्णो अ य वक्रादावतः अनुस्वारः य सर्वत्र रलुक् शषोः सः
११ अतः सेडोः आयंसो । सुदर्शन- अनेन वा र् श इति विश्लेषे
नात्पूर्व इः लोकात् शषोः सः नोणः ११ अतः सेडोः सुदरिसणो । सु-
दर्शन- वक्रादावतः दं सर्वत्र रलुक् शषोः सः नोणः ११ अतः सेडोः
सुदंसणो । दर्शन- अनेन र् श विश्लेषे शात्पूर्व इ लोकात् शषोः सः
नोणः अतः सेडोः दरिसणो । पक्षे दर्शन- वक्रादावतः दं पूर्ववत् दं-
सणो । वर्षा- र् ष इति विश्लेषे अनेन शात्पूर्व इ लोकात् शषोः सः
षस्योः सः क्लीबे सम् मोनुण वरिसं । पक्षे वर्ष- सर्वत्र सलुक् शषोः
सः लुप्तयवरवा ११ क्लीबे सम् मोनुण वासं । वर्षा र् षा इति विश्लेषे
अनेन वा शात्पूर्व इ शषोः सः कगचजेति सलुक् ११ वरिसा एवं पक्षे
वासा । वर्षशतं तस्य वरिससयं पक्षे वर्षशत- सर्वत्र रलुक् शषोः सः
षस्योः सः लुप्तयवरदीर्घ व वा वाससयं । परामर्षः हर्षः अमर्ष- र् ष

इति विश्लेषात्पूर्व इ शपोः सः ११ अतीवः कगचजेति तलुक् हरिसो । अमरिसो । तस- अनेन वा पूर्व इः पक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडों: तविड । पक् तस- कगटडेति पलुक् रपूर्व लोकात् ११ अतः सेडों: तत्तो । वज्र- ज् र इति विश्लेषे अने वज्र- सर्वत्र कगचजेति जलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० वहरं । पक् वज्र- सर्वत्र तलुक् अनादौ द्वित्वं वज्जं ॥ १०५ ॥

टीका भाषांतर. शर्ष अने तस वज्र ए शब्दोना जोडावने अंत्यव्यंजननी पूर्वे विकल्पे इकार आय. सं. आदर्श तेने कगचज० अवर्णो इ शब्दोना विश्लेष करी पूर्वने विकल्पे इ आय. पठी लोकात् शपोः सः अतः सेडों: ए सूत्रोथी आयरिसो रूप आय. पढ़े सं. आदर्श तेने कगचज० अवर्णो० वक्रादावतः सर्वत्र शपोः सः अतः सेडों: ए सूत्रोथी आयरिसो रूप आय. सं. सुदर्शन तेने चाखता सूत्रे इ श एवो विश्लेष करी न नी पूर्वे इ आय. पठी लोकात् शपोः सः नोणः अतः सेडों: ए सूत्रोथी सुदरिसणो रूप आय. सं. सुदर्शन तेने वक्रादावतः सर्वत्र शपोः सः नोणः अतः सेडों: ए सूत्रोथी सुदंसणो रूप आय. सं. सुदर्शन तेने चाखता सूत्रे इ श एवो विश्लेष करी श नी पूर्वे इ आय. पठी लोकात् शपोः सः नोणः अतः सेडों: ए सूत्रोथी दरिसणो रूप आय. पढ़े दर्शन तेने वक्रादावतः बाकी पूर्ववत् अइ दंसणो रूप आय. सं. वर्ष तेने इ च एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे वर्षा पठी लोकात् शपोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वरिसा रूप आय. पढ़े वर्ष तेने चाखता सूत्रे विश्लेष करी र्बनी पूर्वे र आय. पठी सूत्रोथी वरिसा तथा वासा रूप आय. सं. वर्षशत रूप बाससयं रूप आय. पढ़े वर्षशत तेने सर्वत्र शपोः सः लुसयव० ए सूत्रोथी सम्, पूर्वे इ आय. पठी सं. परामर्ष इर्ष अमर्ष ए शब्दोने इ च एवो विश्लेष करी र्बनी आसो एवां रूप आय. शपोः सः अतः सेडों: ए सूत्रोथी परामसिओ हरिसो अमरिसो अतः सेडों: ए सूत्रोथी तविओ रूप आय. पढ़े सं. तस तेने कगटड अनादौ अ रूप पूर्वे इ आय. पठी सूत्रोथी तत्तो रूप आय. सं. वज्र तेने ज् र एवो विश्लेष करी रनी १. पढ़े सं. वज्र तेने लोकात् कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वहरं रूप आय. १. पढ़े सं. वज्र तेने सर्वत्र अनादौ० ए सूत्रोथी वज्जं रूप आय. ॥ १०५ ॥

लात् ॥ १०६ ॥

संयुक्तस्यांत्यव्यंजनाह्वात्पूर्व इद् अवति ॥ किलिङ्ग । किलिङ्ग ।

सिलिङ्गं । पिलुङ्गं । पिलोसो । सिलिम्हो । सिलेसो । सुक्खिं । सुइलं ।
सिलोओ । किलेसो । अम्बिलं । गिलाइ । गिलाणं मिलाइ । मिला-
णं । किलम्भइ । किलन्तं ॥ कच्चिन्न जवति ॥ कमो । पवो । विप्प-
वो । सुक्क-पक्खो ॥ उट्ठावयति । उप्पावेइ ॥ १०६ ॥

मूल भाषांतर. जोडाहर एवा अंत्यव्यंजन ल नी पूर्वे इ आय. सं. क्लिन्न तेनुं
किलिन्नं आय. सं. क्लिष्ट तेनुं किलिङ्गं आय. सं. श्लिष्ट तेनुं सिलिङ्गं आय. सं. कुष्ट
तेनुं पिलुङ्गं आय. सं. प्लोष तेनुं पिलोसो आय. सं. श्लेष्म तेनुं सिलिम्हो आय. सं.
श्लेष तेनुं सिलेसो रूप आय. सं. शुक्क तेनां सुक्खिं सुइलं रूप आय. सं. श्लोक तेनुं
सिलोओ रूप आय. सं. क्लेश तेनुं किलेसो रूप आय. सं. अम्ल तेनुं अम्बिलं रूप
आय. सं. ग्लायति तेनुं गिलाइ रूप आय. सं. ग्लान तेनुं गिलाणं रूप आय. सं.
म्लायति तेनुं मिलाइ रूप आय. सं. म्लान तेनुं मिलाणं रूप आय. सं. क्लाम्यति
तेनुं किलम्भइ रूप आय. सं. क्लान्त तेनुं किलन्तं रूप आय. कोइ ठेकाणे न पण
आय. सं. कलम तेनुं कमो आय. सं. प्रव तेनुं पवो रूप आय. सं. विप्लव तेनुं
विप्पवो रूप आय. सं. शुक्क-पक्ष तेनुं सुक्क-पक्खो रूप आय. सं. उट्ठावयति
तेनुं उप्पावेइ रूप आय. ॥ १०६ ॥

॥ टुंठिका ॥

ल ५१ क्लिन्न- क्लि इति विश्लेषे पूर्व इः लोकात् क्लीबेसम् मोनुण
क्लिन्नं । क्लिष्ट- क् लि इति विश्लेषे ल पूर्व इ लोकात् दृस्यानुष्टे दृस्य
टः अनादौ किलिङ्गं श्लिष्ट- शू लि इति विश्लेषे अनेन ल पूर्व इ वा
शषोः सः दृस्यानुष्टे दृस्य ठः अनादौ सिलिङ्गं । कुष्ट- प् लु इति वि-
श्लेषे अनेन लात् पूर्व इः दृस्यानुष्टे ठ अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे
सम् मोनुण पिलुङ्गं । प्लोष- प् लो इति विश्लेषे ल पूर्व इः शषोःसः११
अतः सेडोः पिलोसो । श्लेष्मन्- अंत्यव्यं न् लुक् पदम्- इम ण्म-
स्म म्हुः शू ले इति विश्लेषे ल पूर्व इः शषोः सः ११ अतः सेडोः सि-
लिम्हो । श्लेष- शू ले इति विश्लेषे इ शषोः सः ११ अतः सेडोः
सिलोसो शुक्क- शषोः सः क् ल इति विश्लेषे अनेन पूर्व इः सेवा-
दौवा द्वित्वं कि क्लि ११ क्लीबे सम् मोनुण सुक्खिं । द्वित्वविकल्प-
त्वात् । सुइलं । शुक्क- कगचजेति क्लुक् शेषं पूर्ववत् । श्लोक- शू

. सेडों: परामरिसो ।

इति विश्लेषात्पूर्व इ शपोः सः ११ अपवः कगचजेति तलुक् हरिसो । अमरिसो । तस- अनेन वा पूर्व इः क् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडों: तविड । पक्ष तस- कगटडेति पक्ष रपूर्व लोकात् ११ अतः सेडों: तत्तो । वज्र- ज् र इति विश्लेषे अने वज्र- सर्वत्र कगचजेति जलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० वहरं । पक्षे तलुक् अनादौ द्वित्वं वज्जं ॥ १०५ ॥

टीका भाषांतर. शर्ष अने तस वज्र ए शब्दोना जोडावने अंत्यव्यंजननी पूर्वे विकल्पे इकार आय. सं. आदर्श तेने कगचज० अवर्णो इ शब्दोना विश्लेष करी पूर्वने विकल्पे इ आय. पढी लोकात् शपोः सः अतः सेडों: ए सूत्रोथी आयरिसो रूप आय. पक्षे सं. आदर्श तेने कगचज० अवर्णो० वक्रादावन्तः सर्वत्र शपोः सः अतः सेडों: ए सूत्रोथी आयसो रूप आय. सं. सुदर्शन तेने चाखता सूत्रे इ श एवो विश्लेष करी न नी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् शपोः सः नोणः अतः सेडों: ए सूत्रोथी सुदरिसणो रूप आय. सं. सुदर्शन तेने वक्रादावन्तः सर्वत्र शपोः सः नोणः अतः सेडों: ए सूत्रोथी सुदंसणो रूप आय. सं. सुदर्शन तेने चाखता सूत्रे इ श एवो विश्लेष करी श नी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् शपोः सः नोणः अतः सेडों: ए सूत्रोथी दरिसणो रूप आय. पक्षे दर्शन तेने वक्रादावन्तः वाकी पूर्ववत् अइ दंसणो रूप आय. सं. वर्ष तेने इ ष एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे षनी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् शपोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वरिसणो रूप आय. सं. वर्ष तेने चाखता सूत्रे विश्लेष करी षनी पूर्वे र आय. पढी लोकात् शपोः सः कगचज० ए सूत्रोथी वरिसा तथा वासा रूप आय. सं. वर्षशत तेने वरिससयं रूप आय. पक्षे वर्षशत तेने सर्वत्र शपोः सः लुसयव० ए सूत्रोथी वरिससयं रूप आय. सं. परामर्ष हर्ष अमर्ष ए शब्दोने इ ष एवो विश्लेष करी षनी पूर्व इ आय. पढी लोकात् शपोः सः अतः सेडों: ए सूत्रोथी परामसिओ हरिसो अमर्ष एवो रूप आय. सं. तस तेने चाखता सूत्रे पूर्वने इ आय. पढी पोवः कगचज० ए सूत्रोथी तविओ रूप आय. पक्षे सं. तस तेने कगटड अनादौ द्वित्वं पूर्व इ आय. पढी लोकात् कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वहरं रूप आय. पक्षे सं. वज्र तेने सर्वत्र अनादौ० ए सूत्रोथी वज्जं रूप आय. ॥ १०५ ॥

लात् ॥ १०६ ॥

संयुक्तस्यांत्यव्यंजनाह्यात्पूर्व इह प्रवति ॥ किलिहं ।

सिलिङ्गं । पिलुङ्गं । पिलोसो । सिलिम्हो । सिलेसो । सुक्खिं । सुइलं ।
सिलोओ । किलेसो । अम्बिलं । गिलाइ । गिलाणं मिलाइ । मिला-
णं । किलम्मइ । किलन्तं ॥ कचिन्न जवति ॥ कमो । पवो । विप्प-
वो । सुक्क-पक्खो ॥ उट्ठावयति । उप्पावेइ ॥ १०६ ॥

मूल भाषांतरः जोडाक्षर एवा अंत्यव्यंजन ल नी पूर्वे इ आय. सं. क्लिन्न तेनुं
किलिङ्गं आय. सं. क्लिष्ट तेनुं किलिङ्गं आय. सं. श्लिष्ट तेनुं सिलिङ्गं आय. सं. छुष्ट
तेनुं पिलुङ्गं आय. सं. छोष तेनुं पिलोसो आय. सं. श्लेष्म तेनुं सिलिम्हो आय. सं.
श्लेष तेनुं सिलेसो रूप आय. सं. शुक्क तेनां सुक्खिं सुइलं रूप आय. सं. श्लोक तेनुं
सिलोओ रूप आय. सं. क्लेश तेनुं किलेसो रूप आय. सं. अम्ल तेनुं अम्बिलं रूप
आय. सं. ग्लायति तेनुं गिलाइ रूप आय. सं. ग्लान तेनुं गिलाणं रूप आय. सं.
म्लायति तेनुं मिलाइ रूप आय. सं. म्लान तेनुं मिलाणं रूप आय. सं. क्लाम्यति
तेनुं किलम्मइ रूप आय. सं. क्लान्त तेनुं किलन्तं रूप आय. कोइ ठेकाणे न पण
आय. सं. कलम तेनुं कमो आय. सं. प्रव तेनुं पवो रूप आय. सं. विप्लव तेनुं
विप्पवो रूप आय. सं. शुक्क-पक्ष तेनुं सुक्क-पक्खो रूप आय. सं. उट्ठावयति
तेनुं उप्पावेइ रूप आय. ॥ १०६ ॥

॥ दुंदिका ॥

ख ५१ क्लिन्न- क्लि इति विश्लेषे पूर्व इः लोकात् क्लीबेसम् मोनुण
किलिङ्गं । क्लिष्ट- क् खि इति विश्लेषे ख पूर्व इ लोकात् दृस्यानुष्टे दृस्य
टः अनादौ किलिङ्गं श्लिष्ट- शू खि इति विश्लेषे अनेन ख पूर्व इ वा
शषोः सः दृस्यानुष्ट दृस्य ठः अनादौ सिलिङ्गं । छुष्ट- प् लु इति वि-
श्लेषे अनेन लात् पूर्व इः दृस्यानुष्ट ठ अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे
सम् मोनुण पिलुङ्गं । छोष- प् लो इति विश्लेषे ख पूर्व इः शषोःसः११
अतः सेडोंः पिलोसो । श्लेष्मन्- अंत्यव्यं न् लुक् पदम्- इम ष्म-
स्म म्हुः शू खे इति विश्लेषे ख पूर्व इः शषोः सः ११ अतः सेडोंः सि-
लिम्हो । श्लेष- शू खे इति विश्लेषे इ शषोः सः ११ अतः सेडोंः
सिलोसो शुक्क- शषोः सः क् ख इति विश्लेषे अनेन पूर्व इः सेवा-
दौवा द्वित्वं कि क्लि ११ क्लीबे सम् मोनुण सुक्खिं । द्वित्वविकल्प-
त्वात् । सुइलं । शुक्क- कगचजेति क्लुक् शेषं पूर्ववत् । श्लोक- श

लो इति विश्लेषे ल पूर्व इः लोकात् शपोः सः कगचजेति क्लुक् ११
 अतः सेडोंः सिधोओ क्लेश- क् खे इति विश्लेषे शपोः सः ११ अतः
 सेडोंः किलेसो । अम्ल- म् ल इति विश्लेषे इ व्यत्ययश्चेति
 मो नुनासिको वोवा इति मात् अधो वकार आनीयते बवयोरै
 क्यं द्वेयं ११ क्लीबे सम् मोनु० अंबिलं । ग्लै गात्रविनामे- ग्लै- ख-
 राणां खरा ग्लै ग्ला वर्त्तण तिक् ग् ला इति विश्लेषे अनेन लात् पूर्व
 इ त्यादीनां ति इ गिलाइ । ग्लान- ग् ला इति विश्लेषे लात्पूर्व इः
 लोकात् गि नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० गिलाणं । म्लै गात्रविनामे
 खराणां खराः म्लै म्ला म् ला इति विश्लेषे अनेन लात्पूर्व इ त्या-
 दीनां ति इ मिलाइ । म्लान- म् ला- इति विश्लेषे लात् पूर्व इ लो-
 कात् मि नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० मिलाणं क्लमु क्लामे क्लम् ति
 व्यञ्जनात् लोकात् क् ल इति विश्लेषे अनेन ल पूर्व इः शकादीनां
 द्वित्वं म्म त्यादीनां ति इ किलम्मइ कलात्- क् ला इति विश्लेषे
 इति अनेन ल पूर्व इः लोकात् कि ह्रस्वः संयोगे लो लः ११ क्लीबे-
 सम् मोनु० किलंतं क्लम- प्लव- विह्लव क् ल प् ल इति विश्लेषे-
 सर्वत्र ललुक् तृतीये अनादौ द्वित्वं प्प ११ अतः सेडोंः कमो पवो
 विप्पवो । शुक्ल- पद्मः शपोः सः सर्वत्र ल लुक् अनादौ द्वित्वं दः
 खः कचिन्तु ठ जौ दः खः अनेन द्वित्वं द्वितीय- पूर्व खक ११ अ-
 तः सेडोंः सुक्कपक्खो । छुड् गतौ उत्पूर्व प्रपोत्तव्यापरिणग् उवर्ण
 स्यात् छुव् छ्वाव् तिक् त्यादीनां ति इ णेरदादौ णिग् तुं त्काववे
 सर्वत्र व्लुक् अनादौ द्वित्वं प्पाजप्पावेइ ॥ १०६ ॥

टीका भाषांतर. जोमाहर एवा अंत्यव्यञ्जन लनी पूर्वे इ आय. सं. छिन्न तेने
 क् लि एवो विश्लेषकरी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् क्लीबेसम् मोनु० ए
 सूत्रोथी किलिन्नं रूप आय. सं. छिष्ट तेने विश्लेष करी पूर्वे इ आय. सं.
 लोकात् एस्यानु० अनादौ ए सूत्रोथी किलिष्टं रूप आय. सं. श्लिष्ट तेने
 विश्लेष करी लनी पूर्वे इ आय. पढी शपोः सः एस्यानु० अनादौ० ए सूत्रोथी
 सिलिष्टं रूप आय. सं. प्लुष्ट तेने विश्लेष करी चाखता सूत्रे ल नी पूर्वे इ आय. पढी
 एस्यानु० अनादौ० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी पिलुष्टं रूप आय. सं. श्लोष तेने

विश्लेष करी ल नी पूर्वे इ आय. शपोः सः अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी पलोसो रूप आय. सं. श्लेष तेने अंत्यव्यं० पक्ष्मश्मश्म० चाखता सूत्रे विश्लेष करी पूर्वे इ आय. पढी शपोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी सिलिम्हो रूप आय. सं. श्लेष तेने विश्लेष करी इ आय. पढी शपोः सः अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी सिलिओ रूप आय. सं शुक्ल तेने शपोः सः विश्लेष करी पूर्वे ने इ आय. पढी सेवादौवा ह्नीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी सुक्लिहं रूप आय. ज्यारे दिर्जावनो विकटप आय. त्यारे सुइलं एवं रूप आय. सं. शुक्ल तेने कगचज वाकी पूर्ववत् थई सिद्ध आय. सं. श्लोक तेने विश्लेष करी ल नी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् शपोः सः कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी सिलोओ रूप आय. सं. ह्लेश तेने विश्लेष करी शपोः सः अतःसेडोंः ए सूत्रोष्ठी किलेसो रूप आय. सं. अम्ल तेने विश्लेष करी इनो फारफेर करवो पढी मनी नीचे वकार आय. अने व तथा बनं ऐक्य आय. पढी ह्नीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी अंबिलं रूप आय. सं. ग्लै धातु गात्रना संकोचमां प्रवर्त्ते तेने स्वराणां स्वराः ए सूत्रे ग्लैनुं ग्ला आय. पढी वर्त्तमाने विश्लेष करी चाखता सूत्रे लनी पूर्वे इ आय. त्यादीनां ए सूत्रोष्ठी गिलाइ रूप आय. सं. ग्लान तेने विश्लेष करी लनी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् नोणः ह्नीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी गिलाणं रूप आय. सं. म्लै धातु गात्र संकोचमां प्रवर्त्ते तेने स्वराणां स्वराः विश्लेष करी लनी पूर्वे इ आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रोष्ठी मिलाइ रूप आय. सं. म्लान तेने विश्लेष करी इ आय. पढी लोकात् नोणः ह्नीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी मिलानं रूप आय. सं. क्लु धातु ग्लानिमां प्रवर्त्ते सं. क्लु धातुने व्यंजनात् लोकात् विश्लेष करी लनी पूर्वे इ आय. पढी शकादीनां द्वित्वं त्यादीनां ए सूत्रोष्ठी किलम्मइ रूप आय. सं. क्लान्त तेने क ला एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे लनी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् ह्रस्वःसंयोगे ह्नीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी किलंतं एवं रूप आय. सं. क्लम ह्रव तेने विश्लेष करी सर्वत्र अने त्रीजा रूपमां अनादौ अतःसेडोंः ए सूत्रे लागे पढी कमो पवो बिप्पवो एवां रूप आय. सं. शुक्लपक्ष. तेने शपोः सः सर्वत्र अनादौ क्षः खः कचितु पढी दिर्जाव आय. द्वितीय अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी सूक्क पक्खो रूप आय. लु ए धातुगतिमां प्रवर्त्ते उत् लपसर्ग पूर्वे आवे पढी णिग् आवे पढी वृद्धि आय. तिब प्रत्यय आवे त्यादीनां णेरदादौ सर्वत्र अनादौ दिर्जाव आय. पटखे उप्पावेइ रूप आय. १०६

स्याद्-ज्वय-चैत्य-चौर्यसमेषु यात् ॥ १०७ ॥

स्यादादिषु चौर्यशब्देन समेषु च संयुक्तस्य यात्पूर्वं श्द् जवति ॥ सि
आ । सिआ-वाठ । जविठ । चेइअं ॥ चौर्यसम । चोरिअं । थेरिअं
जारिआ । गम्जीरिअं । गहीरिअं । आयरिठ । सुन्दरिअं । सोरिअं
वीरिअं । वरिअं । सुरिठ । धीरिअं । बम्हचरिअं ॥

मूल भाषांतर. स्याद् भव्य चैत्य अने चौर्य शब्दना जेवा शब्दोना जोमाहरने
 यनी पूर्वे इ आय. सं. स्यात् तेनुं सिआ आय. सं. स्याद्वाद तेनुं सिआ-वाओ
 आय. सं. भव्य तेनुं भविओ आय. सं. चैत्य तेनुं चेइअं आय. चौर्य शब्दना जेवां
 बीजा शब्दोनां उदाहरण-सं. चौर्य तेनुं चोरिअं आय. सं. स्थैर्य तेनुं थेरिअं आय. सं.
 भार्या तेनुं भारिआ रूप आय. सं. गांभीर्य तेनुं गंभीरिअं रूप आय. सं. गर्ह्य
 तेनुं गहीरिअं रूप आय. सं. आचार्य तेनुं आयरिओ रूप आय. सं. सौंदर्य तेनुं
 सुंदरिअं रूप आय. सं. शौर्य तेनुं सोरिअं आय. सं. वीर्य तेनुं वीरिअं रूप आय.
 सं. वर्य तेनुं वरिअं रूप आय. सं. सूर्य तेनुं सूरिओ आय. सं. धैर्य तेनुं धीरिअं
 आय. सं. ब्रह्मचर्य तेनुं बम्हचरिअं आय. ॥ १७७ ॥

॥ टुंडिका ॥

स्याच्च जव्यश्च चैत्यं च चौर्यसमं च स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमाः तेषु ७३
 य ५१ स्याद् सेडोंसि आवाठया पूर्वः इ कगचजेति यलुक् अंत्यव्यं त-
 लुक् सिआ स्याद्वाद-सिआ पूर्ववत् वाद इत्यत्र कगचजेति दलुक् ११
 अतःसेडोंः सिआवाठ । जव्य व् य इति विश्लेषे वपूर्व इ लोकात् वि-
 कगचजेति यलुक् ११ अतःसेडोंः जविठ चैत्य ऐतयत् चै चे त् य इति
 विश्लेषे तपूर्व इ लोकात् ति कगचजेति तययोर्विश्लेषे तलुक् ११
 क्लीबेसम् मोनु० चेइअं । चौर्य र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्वः इ लो-
 कात् इरि औठत् चौ चो कगचजेति यलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० चो-
 रिअं । स्थैर्य ऐतयत् स्थे स्थे कगटजेति सलुक् र् य इति विश्लेषे अ-
 नेन च यपूर्व इ कगचजेति यलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० थेरिअं । जा-
 र्या र् या इति विश्लेषे अनेन यपूर्व इः लोकात् रि अंत्यव्यं सलुक्
 जारिआ । गांभीर्य ह्रस्वःसंयोगे गा ग र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्व
 इः लोकात् रि कगचजेति यलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० गंजिरिअं ।
 गंजीर्य खघथध० र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्व इः लोकात् रि कग-
 चजेति यलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० गहरिअं । आचार्य आचार्येचोच्च
 चा च कगचजेति वलुक् अवर्णो अ य र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्व
 इः लोकात् कगचजेति यलुक् ११ अतःसेडोंः आयरिठ सौंदर्य औत-
 ठत् सौ सौ ह्रस्वःसंयोगे सो सु र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्व इ-
 कगचजेति यलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० सोरिअं । वर्य रिअं पूर्ववत् वी-

रिञ्चं । वरिञ्चं । सूर्यं इ य इति विश्लेषे यात्पूर्व इः ११ कगचजेति यलुक्
अतःसेर्नोः सूरठं धैर्यं रिञ्च पूर्ववत् धीरिञ्चं ब्रह्मचर्यं सर्वत्र रलुक् ह्यो-
जोवा रिञ्चं पूर्ववत् बञ्जचरिञ्चं ॥ १०७ ॥

टीका भाषांतर. स्याद् भव्य अने चैत्य तथा चौर्य शब्दना जेवा बीजा शब्दो-
ना जोराहरना यनी पूर्वे इ आय. सं. स्याद् तेने यानी पूर्वे इ आय. पठि कगचज
अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी सिआ रूप आय. सं. स्याद्वाद् तेने सिआ ए रूप पूर्वनी
प्रमाणे आय. बाकी वाद् शब्दने कगचज अतःसेर्नोः ए सूत्रोष्ठी सिआवाओ रूप
आय. सं. भव्य तने व् य एवो विश्लेष करी पूर्वने इ आय. पठि लोकात् कगचज
अतःसेर्नोः ए सूत्रोष्ठी भविओ रूप आय. सं. चैत्य तेने ऐतएत् त् य एवो विश्लेष
करी तनी पूर्वे इ आय पठि लोकात् कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी चेहअं
रूप आय. सं. चौर्य तेने इ य एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे यनी पूर्वे इ आय. पठि
लोकात् औओत् कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी चोरिअं रूप आय.
सं. सूर्य तेने ऐतएत् कगड इ य एवो विश्लेष करी पूर्वने इ आय कगचज
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी धेरिअं रूप आय. सं. भार्या तेने इ य एवो विश्लेष
करी चालता सूत्रे यनी पूर्वे इ आय पठि लोकात् अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी भारिआ
रूप आय. सं. गांभीर्य तेने ण्हस्वःसंयोगे इ यनो विश्लेष करी चालता सूत्रे यनी
पूर्वे इ आय. लोकात् कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी गहीरिअं आय.
सं. आचार्य तेने आवापेवा कगचज अवर्णो इ य एवो विश्लेष करी चालता
सूत्रे यनी पूर्वे इ आय. पठि लोकात् कगचज अतःसेर्नोः ए सूत्रोष्ठी आयरिओ
रूप आय. सं. सौंदर्य तेने औतओत् ण्हस्वःसंयोगे इ य एवो विश्लेष करी चालता
सूत्रे पूर्वने इ आय. पठि कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी सोरिअं रूप आय.
सं. वीर्य तथा वर्य तेने पूर्वनी जेमरियं रूप आय एटले वीरिअं वरिअं एवां रूप आय.
सं सूर्य तेने इ य एवो विश्लेष करी यनी पूर्वे इ आय. पठि कगचज अतः सेर्नोः ए
सूत्रोष्ठी सूरिओ रूप आय. सं. वैर्य तेने पूर्ववत् अइ धीरिअं रूप आय. ब्रम्हचर्य
तेने सर्वत्र ह्योभोवा ए सूत्रो लागे अने पूर्ववत् रिअं आय. एटले बंभचरिअं
एवुं रूप आय. ॥ १०७ ॥

स्वप्नेनात् ॥ १०८ ॥

स्वप्नशब्दे नकारात्पूर्व इद् भवति ॥ सिविणो ॥

मूल भाषांतर. स्वप्न शब्दना न नी पूर्वे इ आय. सं. स्वप्न तेनुं सिविणो रूप आय. १०८

॥ दुंदिका ॥

स्वप्न ७१ न ५१ स्वप्न— ए न इति विश्लेषे नात् पूर्व इः इःस्वप्नादौ

स सर्वत्र स्वमध्ये वलुक् पोवः नोणः ११ अतः सेर्नोः सिविणो १०८

ટીકા ભાષાંતર. સ્વમ્મ શબ્દના ન ની પૂર્વે હ થાય. સં. સ્વમ્મ તેને પ ન્ एवો વિ-
શ્લેષ કરી ન ની પૂર્વે હ થાય. પઠી હઃસ્વમાદૌ સર્વત્ર પોવઃ નોળઃ અતઃ સેડોઃ .
પ સૂત્રોથી સિવિળો રૂપ થાય. ॥ ૧૦૮ ॥

સ્તિગ્ધે વાદિતૌ ॥ ૧૦૯ ॥

સ્તિગ્ધે સંયુક્તસ્ય નાત્પૂર્વો અદિતૌ વા ઝવતઃ ॥ સણિઠ્ઠં સિણિઠ્ઠં ।
પદ્દે નિઠ્ઠં ॥

મૂલ ભાષાંતર. સ્તિગ્ધ શબ્દના જોડાકારને ન ની પૂર્વે વિકલ્પે અ તથા હ થાય.
સં. સ્તિગ્ધ તેના સણિઠ્ઠં સિણિઠ્ઠં એવાં રૂપ થાય. પદ્દે નિઠ્ઠં રૂપ થાય. ॥ ૧૦૯ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

સ્તિગ્ધ ૭૧ વા ૧૧ અત્ ચ હચ્ચ અદિતૌ । સ્તિગ્ધ સ્ નિ ઇતિ વિ-
શ્લેષે નિપૂર્વે હઃ લોકાત્ સિ નોળઃ કગટઢેતિ ગ્લુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં
દ્વિતીયપૂર્વે ધ દ ૧૧ ક્લીવેસમ્ મોનુઃ સણિઠ્ઠં પદ્દે સિણિઠ્ઠં પદ્દે
સ્તિગ્ધ કગટઢેતિ સલુક્ ગ્લુક્ ચ અનાદૌ દ્વિત્વં ૧૧ ક્લીવેસમ્
મોનુઃ નિઠ્ઠં ॥ ૧૦૯ ॥

ટીકા ભાષાંતર. સ્તિગ્ધ શબ્દના જોડાકારના ન ની પૂર્વે અ અને હ વિકલ્પે થાય.
સં. સ્તિગ્ધ તેને સ્ નિ एवો વિશ્લેષ કરી નિ પૂર્વે હ થાય. પઠી લોકાત્ નોળઃ કગ-
ટઢ અનાદૌ દ્વિતીયઃ ક્લીવેસમ્ મોનુઃ પ સૂત્રોથી સણિઠ્ઠં રૂપ થાય. પદ્દે સિણિઠ્ઠં
થાય. વીજે પદ્દે સં. સ્તિગ્ધ તેને કગટઢ અનાદૌ ક્લીવેસમ્ મોનુઃ પ સૂત્રોથી
નિઠ્ઠં રૂપ થાય. ॥ ૧૦૯ ॥

કૃણ્ણો વર્ણો વા ॥ ૧૧૦ ॥

કૃણ્ણે વર્ણવાચિનિ સંયુક્તસ્યાન્ત્યવ્યંજનાત્પૂર્વો અદિતૌ વા ઝવતઃ ॥
કાસળો કસિળો કણહો ॥ વર્ણ ઇતિ કિમ્ ॥ વિણ્ણૌ કણહો ॥

મૂલ ભાષાંતર. વર્ણ વાચી एवा કૃણ્ણ શબ્દના જોડાકારના અંત્યવ્યંજનની પૂર્વે વિકલ્પે
અ તથા હ થાય. સં. કૃણ્ણ તેના કાસળો કસિળો એવાં રૂપ થાય. મૂલમાં વર્ણવાચી
एम કહ્યું છે તેથી જો કૃણ્ણ શબ્દનો અર્થ વિણ્ણ હોય તો કણહો એવું રૂપ થાય.

॥ ટુંઢિકા ॥

કૃણ્ણ ૭૧ વર્ણ ૭૧ વા ૧૧ કૃણ્ણ— ષ્ ણ ઇતિ વિશ્લેષે પ્રથમે ણપૂર્વ
હ દ્વિતીયે અલ્લોકાત્ શણોઃ સઃ નોળઃ ૧૧ અતઃ સેડોઃ કિસિળો

कसणो पद्मे कृष्ण- कृतोऽत् क क सूक्ष्मश्नष्णेतिहः अतः सेडोः
कएहो विष्णो विण्हो पूर्ववत् ॥ ११० ॥

टीका भाषांतर. वर्णवाची एवा कृष्ण शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे
अ तथा इ विकल्पे आय. सं. कृष्ण तेने पू ण एवो विश्लेष करी प्रथम पद्मे णनी पूर्वे इ
आय. बीजे पद्मे अल्लोकात् शपोः सः नोणः अतःसेडोः ए सूत्रोशी किसिणो
तथा कसणो एवां रूप आय. बीजे पद्मे कृतोऽत् सूक्ष्मश्नष्ण० अतःसेडोः ए सूत्रो-
शी कण्हो रूप आय. सं. विष्णो तेनुं पूर्ववत् विण्हो रूप आय. ॥ ११० ॥

उच्चारति ॥ १११ ॥

अर्हत् शब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्वं उत् अदितौ च ञवतः ॥ अरु-
हो अरहो अरिहो । अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तो ॥

मूल भाषांतर. अर्हत् शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे उ अ इ एवा अ-
हरो आय. सं. अर्हत् तेना अरुहो अरहो अरिहो एवा रूप आय. सं. अर्हत् तेनां
अरुहन्तो अरहतो अरिहन्तो एवां रूप आय. ॥ १११ ॥

॥ दुंडिका ॥

उत् ११ च ११ अर्हत् ७१ अर्हत् अर्हतीति अर्होव् अव् प्रत्ययः लो-
कात् अर्ह इति जाते र् ह इति विश्लेषे अनेन प्रथमे हपूर्वं उ द्वितीये
हपूर्वं अ तृतीये हपूर्वं इः सर्वत्र लोकात् ११ अतःसेडोः अरुहो । अरहो
अरिहो ॥ अर्हतीति अर्हत् श्रुगद्विषार्हः शतृशतुस्तुत्येश्महत्प्रत्ययः
अत् लोकात् अर्हत्तमाणा अतःस्थाने स व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् अ-
नेन र् ह इति विश्लेषे प्रथमं हपूर्वं उः द्वितीये.अः तृतीये इः लोका-
त् ११ अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तोः ॥ १११ ॥

टीका भाषांतर. अर्हत् शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे उ अ इ एवा
अहरो आय. सं. अर्हत् (योग्य आय) ते तेने वर्तमान कृदंतनो प्रत्यय आवे पढी र् ह
एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे प्रथम हनी पूर्वे उ आय. बीजे पद्मे हनी पूर्वे अ आय.
बीजे हनी पूर्वे इ आय. सर्वत्र लोकात् अतःसेडोः ए सूत्रोशी अरुहो अरहो अरि-
हो एवां रूप आय. सं. अर्हत् (योग्य आय ते) ते ठेकाणे शतृ प्रत्यय आवे. पढी
लोकात् अर्हत्तमाणा व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् चालता सूत्रे र् ह एवो विश्लेष
करी प्रथम पद्मे ह नी पूर्वे उ आय. बीजे पद्मे ह नी पूर्वे अ आय. बीजे पद्मे हनी पूर्वे
इ आय. पढी लोकात् ए नियमशी अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तो एवां रूप आय.

पद्म-ढद्म-मूर्ख-द्वारे वा ॥ ११५ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनान्पूर्वं ङद् वा जवति ॥ पडमं पोम्मं । ङडमं ङम्मं । मुरुक्खो मुक्खो । डुवारं प्के वारं । देरं । दारं ॥

मूल भाषांतर. पद्म छद्म मूर्ख अने द्वार ए शब्दोना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे विकट्पे उ आय. सं. पद्म तेतुं पडमं पोम्मं एवां रूप आय. सं. छद्म तेनां छडमं छम्मं एवा रूप आय. सं. मूर्ख तेनां मुरुक्खो मुक्खो रूप आय. सं. द्वार तेना दुवा. रं वारं देरं दारं एवां रूप आय. ॥ ११५ ॥

॥ दुंदिका ॥

पद्मं च ङद्मं च मूर्खंश्च द्वारं च पद्मढद्ममूर्खद्वारं तस्मिन् पद्मढद्ममूर्खद्वारे ऽ १ वा ११ पद्म-द् म इति विश्लेषे अनेन वापूर्वं ङः लोकात् पडमं उत् पद्मेए वा ११ प्यो कगचजेति । दलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० पडमं प्के पद्म- उत्पदहेसह उ उ पोम्मं । ङडमन् अंत्यव्यं नलुक् द्व- मविश्लेषे अनेन वा मपूर्वं ङ लोकात् ङडम इति स्थिते कगचजेति दलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० ङडमं । प्के ङडमन्-अंत्यव्यं नलुक् कग- टडेति दलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० ङम्मं । मूर्ख-ह्रस्वः- संयोगे मू मु र ख इति विश्लेषे अनेन खपूर्वं ङः अनादौ द्वित्वं द्वि- तीयपूर्वं ख कः ११ अतःसेडोः मुरुक्खो । प्के मूर्ख-ह्रस्वःसंयोगे मू मु खं सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० ११ अतःसेडोः मुक्खो । द्वार-द् वा इति विश्लेषे अनेन वा पूर्वं ङः लोकात् ११ क्लीबे सम् मोनु० डुवारं । प्के कगचजेति दलुक् वारं सर्वत्र वलुक् दारं ॥ ११५ ॥

टीका भाषांतर. पद्म छद्म मूर्ख अने द्वार शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे विकट्पे उ आय. सं. पद्म तेने द् म एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे द नी पूर्वे उ आय. पत्ती लोकात् नियमथी पडमं रूप आय. पत्ती उत्पद्मेएवा कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पडमं रूप आय. प्के पद्म तेने उत्पदहेसहउओ ए सूत्रथी पोम्मं रूप आय. सं. छद्मन् तेने अंत्यव्यं० द् म एवो विश्लेष करी आसूत्रे विकट्पे म नी पूर्वे उ आय. लोकात् ए सूत्रोथी छडम एडुं आय पत्ती कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छडमं रूप आय. प्के छद्मन् तेने अंत्यव्यं० कगटड अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छम्मं रूप आय. सं. मूर्ख तेने ह्रस्वःसंयोगे इ ख एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे ख नी पूर्वे उ आय. पत्ती अनादौ० द्वितीय० अतःसेडोः

ए सूत्रोथी मुक्खो रूप आय. पक्षे सं. मूर्ख तेने ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र अनादौ द्वि-
तीय० अतःसेढोंः ए सूत्रोथी मुक्खो रूप आय. सं. द्वार तेने द्वा एवो विश्लेष
करी चालता सूत्रे विकल्पे पूर्वने इ आय. लोकात् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी दुवारं
रूप आय पक्षे कगचज० ए सूत्रथी वारं रूप आय. ज्यारे सर्वत्र ए सूत्रे व नोलुक्
आय त्यारे दारं एवं रूप आय. ॥ ११२ ॥

तन्वीतुल्येषु ॥ ११३ ॥

उकारांता ङी प्रत्ययांतास्तन्वीतुल्याः । तेषु संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्वं
उकारो जवति ॥ तणुवी । लहुवी । गरुवी । बहुवी । पुहुवी । मउवी ॥
कचिदन्यत्रापि । सुधम् ॥ आर्षे । सूक्ष्मम् । सुहुमं ॥

मूल भाषांतर. उकारांत अने ङी प्रत्ययांत एवा तन्वी जेवा शब्दोना जोडाक्षरना
अंत्यव्यंजननी पूर्वे उकार आय. सं. तन्वी तेनुं तणुवी आय. सं. लघ्वी तेनुं लहुवी
आय. सं. शुर्वी तेनुं गरुवी आय. सं. बह्वी तेनुं बहुवी आय. सं. पृथ्वी तेनुं पुहुवी
आय. सं. मृद्दी तेनुं मउवी आय. कोइ ठेकाणे बीजे पण आय ठे. जेम सं. सुधम् तेनुं
सुरुग्धं आय. आर्षे प्रयोगमां सं. सुक्ष्मम् तेनुं सुहुमं आय.

॥ दुंदुहिका ॥

तन्व्या तुल्याः तन्वीतुल्यास्तेषु ३३ तन्वी लघ्वी- न् वी इति वि-
श्लेषे अनेन वा पूर्व उः लोकात् प्रथमे नोणः द्वितीये खघथ० उतो
मुतुकुलादिष्वत् ११ अंत्यव्यं सलुक् तणुवी लहुवी उतो मुकुलादि-
ष्वत् गुगवी र् वी इति विश्लेषे अनेन वा पूर्व उः लोकात् ११ अंत्य-
व्यं गरुवी । बह्वी- ह् वी इति विश्लेषे अनेन वा पूर्व उः ल उः
बहुवी पृथ्वी- थ् वी इति विश्लेषे अनेन वी पूर्व उः लोकात् खघ-
थध० ११ अंत्यव्यंजन पुहुवी । मृद्दी कृतोऽत् मृ म द् वी इति वि-
श्लेषे अनेन वा पूर्व उः कगचजेति दलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् मउ-
वी सुध-स् र विश्लेषे अनेन पूर्वउ अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं
द्वितीयतु० पूर्व घ गः ११ क्लीबेस्म मोनु० सुरुग्धं आर्षे सूक्ष्म शब्दे-
ऽपि उकारः सूक्ष्मः ह्रस्वःसंयोगे सू सु क्ष् म इति विश्लेषे मपूर्वे उः
लोकात् सूक्ष्मे होवा हु ११ क्लीबे स्म मोनु० सुहुमं ॥ ११३ ॥

टीका भाषांतर. उकारांत ङी प्रत्ययांत एवा तन्वी तुल्य शब्दोना जोडाक्षरने
अंत्यव्यंजननी पूर्वे उ आय. सं. तन्वी लघ्वी तेने न् वी ग् वी एवो विश्लेष करी

चाखता सूत्रे तेने न् बी एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे पूर्वे ङ आय पढी लोकात् प्रथम पदे नोणः बीजे पदे खघथ० उतो मुकुला० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी तणुवी लहुवी एवां रूप आय. सं. शुर्बी तेने उतोमुकुलादिष्वत् र बी एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे पूर्वे ङ आय. पढी लोकात् अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गरूबी रूप आय. सं. बही तेने ह् बी एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे पूर्वे ने उ आय. पटले बहुवी रूप आय. सं. पृथ्वी तेने त् बी एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे पूर्वे उ आय. पढी लोकात् खघथ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पुहुवी रूप आय. सं. मृद्धी तेने ऋतोऽत् द् बी एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे पूर्वने उ आय. पढी कगचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मउवी रूप आय. सं. स्रुघ तेने स् र एवो विश्लेष करी चाखता सूत्रे पूर्वने उ आय अधोमनयां अना दौ० द्वितीय० ए सूत्रे पूर्वना घ नो ग आय. पढी ह्रीवेस्म् मोनु० ए सूत्रोथी सुर्ग्वं रूप आय. आर्ष प्रयोगमां सं. सूक्ष्म तेने पण उ आय. सं. सूक्ष्म तेने ह्रस्वःसंयोगे क्ष म एवो विश्लेष करी म नी पूर्वे ङ आय. पढी लोकात् सूक्ष्मे होवा ह्रीवेस्म् मोनु० ए सूत्रोथी सुहुमं रूप आय. ॥ ११३ ॥

एकस्वरे श्वः स्वे ॥ ११४ ॥

एकस्वरे पदे यौ श्वस् स्व इ त्येतौ तयोरन्त्यव्यंजनात्पूर्वं उद् जव-
ति ॥ श्वः कृतम् । सुवे कयं ॥ स्वेजनाः । सुवेजणा ॥ एकस्वर इति
किम् । स्व-जनः । स-यणो ॥

मूल भाषांतर. एकस्वरवाला पदमां जो श्वस् स्व आवे तेमना अंत्यव्यंजननी पूर्वे
उ आय. सं. श्वः कृतं तेनुं सुवे कयं आय. सं. स्वे जनाः तेनुं सुवेजणा एवुं आय.
मूलमां एकस्वरवाला एम कहुं ठे तेथी सं. स्वजनः तेनुं स-यणो आय. ॥ ११४ ॥

॥ हुंडिका ॥

एकस्वर ३१ श्वश्च स्वश्च श्वःस्वं तस्मिन् ३१ श्वस् अंत्यव्यं सलुक्
श्र व इति विश्लेषे अनेन वपूर्वं उ लोकात् शषोः सः सु एहयादौ
वा वे सुवे कृत कृतोऽत् कृ क कगचजेति सलुक् अवर्णो अ यं ११
ह्रीवे स्म् मोनु० कयं । स्व १३ स् व इति विश्लेषे व पूर्वं उ अतः
सर्वादेर्वाजस् जस् स्थाने ए सर्वादेर्जस् स्थाने ए कित्यं सुवे जन
१३ नोणः जस् शस् ङ सि सामि दीर्घः ण णा जस् शसोर्लुक् ज-
णा । स्वजन- सर्वत्र वलुक् कगटडेति जलुक् अवर्णो अ य नोणः
११ अतः सेडोः सयणो ॥ ११४ ॥

टीका भाषांतर. एक स्वरवाला पदमां जे श्वस् अने स्व आवे तेमना अंत्यव्यंजननी पूर्वे उ थाय. सं. श्वस् तेने अंत्यव्यंजन ण व एवो विश्लेष करी वनी पूर्वे उ थाय. पढी लोकात् शसोः सं. एच्छय्यादौ ए सूत्रोथी सुवे रूप थाय. सं. कृत तेने कृतोऽत् कगचज० अवर्णो० क्लीबेस्स् मोनु० ए सूत्रोथी कथं रूप थाय. सं. स्व० तेने स्स् व एवो विश्लेष करी व नी पूर्वे उ थाय. पढी अतः सर्वादेर्वाजस् ए सूत्रे जस् ने स्थाने ए थाय. डित्थं ए सूत्रोथी सुवे रूप थाय. सं. जनाः तेने नोणः जस् शस्-डसि जस् शसोर्लुक् ए सूत्रोथी जणा रूप थाय. सं. स्वजन तेने सर्वत्र कगटड० अवर्णो नोणः अतःसेडोः ए सूत्रोथी सयणो रूप थाय. ॥ ११४ ॥

॥ ज्यायामीत् ॥ ११५ ॥

ज्याशब्दे अंत्यव्यंजनात्पूर्वे ईद् भवति ॥ जीआ ॥

मूल भाषांतर. ज्या शब्दना अंत्यव्यंजननी पूर्वे ई थाय. सं. ज्या शब्द तेनुं जीआ रूप थाय. ॥ ११५ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ज्या- ७१ ईत् ११ ज्या- ज् या इति विश्लेषे अनेन यापूर्व ईः लोकात् कगचजेति यलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् जीआ ॥ ११५ ॥

टीका भाषांतर. ज्या शब्दना अंत्य व्यंजननी पूर्वे ई थाय. सं. ज्या- तेने ज् या एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे यानी पूर्वे ई थाय. लोकात् कगचज० अंत्यव्यं ए सूत्रोथी जीआ रूप थाय. ॥ ११५ ॥

करेणू-वाराणस्योर-णोर्व्यत्ययः ॥ ११६ ॥

अनयो रेफणकारयोर्व्यत्ययः स्थितिपरिवृत्तिर्भवति ॥ करू । वाणा रसी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुंसि न भवति । एसो करेणू ॥

मूल भाषांतर. करेणू अने वाराणसी शब्दना रेफ तथा ण अह्वरनो व्यत्यय (छलटापालटुं) थाय. सं. करेणू तेनुं कणेरू थाय. सं. वाराणसी तेनुं वाणारसी थाय. स्त्रीलिङ्गनो निर्देश ठे तेथी पुंलिङ्गे करेणू शब्द होय तो सं. एषः करेणू तेनुं एसो करेणू एवुं रूप थाय. ॥ ११६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

करेणूश्च वाराणसी च करेणूवाराणस्यौ तयोः ६१ र च ण च रणौ तयोः ६१ व्यत्यय ११ करेणू अनेन व्यत्ययः रेणू स्थाने णेरू ११ अंत्यव्यं सलुक् कणेरू वाराणसी- अनेन व्यत्ययः राणस्थाने णार ११

अंत्यव्यं सलुक् वाणारसी । एतद् अंत्यव्यं० दलुक् तदश्च अक्लीवे दस्य
सः ११ अतःसेढोः एसो अक्लीवे लुक् करेण ॥ ११६ ॥

टीका भाषांतर. करेणू अने वाराणसी शब्दना र तथा णनो व्यत्यय आय. सं. करेणू तेने चालता सूत्रे व्यत्यय आय एटले रेणू ने स्थाने णेरू आय. पढी अंत्य-
व्यं० ए सूत्रे कणेरू रूप आय. सं. वाराणसी तेने चालता सूत्रे व्यत्यय आय. एटले
राणने स्थाने णार आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे वाणारसी रूप आय. सं. एतद्
तेने अंत्यव्यं० तदश्च अक्लीवे अतः सेढोः ए सूत्रोष्ठी एसो एवुं रूप आय. सं.
करेणू तेने अक्लीवे ऋक् ए सूत्रोष्ठी करेणू रूप आय. ११६

आलाने लनोः ॥ ११७ ॥

आलानशब्दे लनोर्व्यत्ययो जवति । आणालो । आणाल-क्खम्भो ॥

मूल भाषांतर. आलान शब्दना ल अने ननो व्यत्यय (अदलोवदलो)
आय. सं. आलान तेनुं आणालो आय. सं. आलान-स्तंभ तेनुं आणाल-
क्खम्भो रूप आय.

॥ हुंढिका ॥

आलान ७१ ल् च न् च लनौ तयोः ६१ आलान- अनेन व्यत्ययः
लानस्थाने नालः नोणः अतः सेढोः आणालो आलानस्तंजः आणा-
लो पूर्ववत् स्तंजः स्तंजेस्तोवा स्तस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्यं०
पूर्व स्त्र क११ अतः सेढोः आणालक्खम्भो ॥ ११७ ॥

टीका भाषांतर. आलान शब्दना ल अने ननो व्यत्यय आय. एटले लान
शब्दने स्थाने नाल आय. नोणः अतः सेढोः ए सूत्रोष्ठी आणालो आय. सं. आ-
लानस्तंभ तेमां आणालो पूर्ववत् सिद्ध आय. सं. स्तंभ तेने स्तंजेस्तोवा अनादौ०
द्वितीय० अतः सेढोः ए सूत्रोष्ठी आणाल-क्खम्भो एवुं रूप आय. ॥ ११७ ॥

अचलपुरे च-लोः ॥ ११८ ॥

अचलपुरशब्दे चकार- लकारयो व्यत्ययो जवति ॥ अलचपुर ॥

मूल भाषांतर. अचलपुर शब्दना च तथा लनो व्यत्यय आय. सं. अचलपुरं
तेनुं अलचपुरं आय. ॥ ११८ ॥

॥ हुंढिका ॥

अचलपुर ७१ य च ल च यलौ तयोः ६१ अचलपुर- अनेन व्यत्य-
यः चलस्थाने लच ११ क्लीवे सम् मोनुस्वारः अलचपुरं ॥ ११८ ॥

टीका भाषांतर. अचलपुर शब्दना च तथा लनो व्यत्यय आय. एटले चल-
ने स्थाने लच आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी अलचपुरं एवुं रूप आय. ॥११७ ॥

महाराष्ट्रे ह-रोः ॥ ११८ ॥

महाराष्ट्र शब्दे हरोर्व्यत्ययो जवति ॥ मरहट्टं ॥

मूल भाषांतर. महाराष्ट्र शब्दना ह तथा रनो व्यत्यय आय. सं. महाराष्ट्र
तेनुं मरहट्टं रूप आय. ॥ ११८ ॥

॥ टुंढिका ॥

महाराष्ट्र ७१ ह च र च हरौ तयोः ६२ महाराष्ट्र महाराष्ट्रे हा ह
ह्रस्वः संयोगे रा रः अनेन व्यत्ययः हरस्थाने रह सर्वत्र रलुक् ष-
स्यानु० ष ठ अनादौ द्वित्वं द्वितीय० ११ क्लीबे सम् मोनु० मरहट्टं ॥

टीका भाषांतर. महाराष्ट्र शब्दना ह तथा रनो व्यत्यय आय. सं. महाराष्ट्र
तेने महाराष्ट्रे ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे व्यत्यय आय. एटले हरने स्थाने रह आय.
सर्वत्र षस्यानु० अनादौ० द्वितीय० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी मरहट्टं रूप आय.

हृदे ह्र-दोः ॥ ११७ ॥

हृदशब्दे हकारदकारयोर्व्यत्ययो जवति ॥ द्रहो ॥ आर्षे । हरण
मह पुण्डरीण ॥ ११७ ॥

मूल भाषांतर. हृद शब्दना ह तथा दनो व्यत्यय आय. सं. हृद तेनुं द्रहो रूप
आय. आर्ष प्रयोगमां सं. हृद महापुण्डरीक तेनुं हरण महपुण्डरीण एवुं रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

हृद ७१ हश्च दू च ह्रदौ तयोः ६२ हृद- अनेन व्यत्यय हृद स्थाने
दह ११ अतः सेडोः दहो । हृद ११ अत एत् सोलु समागध्यां द-
दे अंत्यव्यंजन० सलुक् आर्षत्वात् हृदस्य हरः कगचजेति दलुक्
हरण । महापुंडरीक दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ दाहपानीयादिष्वव री
रि ११ अतः एत्सौपुंसि मागध्यां क कगचजेति कलुक् अंत्यव्यं०
सलुक् महपुंडरीण ॥ ११७ ॥

टीका भाषांतर. हृद शब्दना ह तथा दनो व्यत्यय आय. सं. हृद तेने चालता
सूत्रे व्यत्यय आय. पढी हृद ने स्थाने दह आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी दहो

रूप आय. सं. हृद् तेने अत एत् सोतु समागध्यां अंत्यव्यं० आर्ष प्रयोग होवाथी
हृद् नो हर आय. पढी कगचज० ए सूत्रे हरए रूप आय. सं. महापुंडरीक तेने
दीर्घ ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ दाह पानीयादि० एतः एत सौपुंसि मागध्यां कगच-
ज० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी महपुंडरीए एवुं रूप आय. ॥ १३० ॥

हरिताले रलोर्न वा ॥ १३१ ॥

हरितालशब्दे रकारलकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ ह्रिआलो हरिआलो
मूल भाषांतर. हरिताल शब्दना र तथा लनो विकल्पे फारफेर आय. सं. ह-
रिताल तेनां ह्रिआरो हरिआलो एवां रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

हरिताल ३१रश्च ल् च रलौ तयोः ६३ न ११ वा ११ हरिताल- अ-
नेन वा व्यत्ययः रिस्थाने लि लस्थाने रः कगचजेति तलुक् ११ अ-
तः सेडोंः ह्रिआरो पक्षे हरिताल- कगचजेति तलुक् ११ अतः
सेमोंः हरिआलो ॥ १३१ ॥

टीका भाषांतर. हरिताल शब्दना र तथा लनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. ह-
रिताल तेने चालता सूत्रे विकल्पे व्यत्यय आय एदले रि स्थाने लि आय. लने स्थाने
र आय. पढी कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी ह्रिआरो रूप आय. पक्षे हरिताल
तेने कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी हरिआलो रूप आय. ॥ १३१ ॥

लघुके ल-होः ॥ १३२ ॥

लघुकशब्दे घस्य हत्वे कृते लहोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलुअं । ल-
हुअं ॥ घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वात् हो न प्राप्नोतीति हकरणम् ॥

मूल भाषांतर. लघुक शब्दना घनो ह कर्था पढी ल तथा हनो विकल्पे व्यत्यय
आय. सं. लघुक तेनां हलुअं लहुअं एवां रूप आय. घनो अदलो बदलो करवाथी प-
दना आदिपणाथी हनी प्राप्ति न आय. तेथी ह करवानी जरूर ठे. ॥ १३२ ॥

॥ टुंठिका ॥

लघुक ३१ लश्च ह च लहौ तयोः ६३ लघुक-खघथ० घु हु अनेन व्य-
त्ययः लहुस्थाने हलु- कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० हलुअं
पक्षे लघुक-खघथ० घु हु कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० ल-
हुअं घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वात् हो न प्राप्नोति इति हकरणं ॥ १३२ ॥

टीका भाषांतर. लघुक शब्दना घनो ह करी ल तथा इनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. लघुक तेने खघथ० चालता सूत्रे व्यत्यय आय एटवे लहुने स्थाने हलु आय. पढी कगचज क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी हलुअं रूप आय. पढे लघुक तेने खघथ० कगचज० क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी लहुअं रूप आय. घनो व्यत्यय करी पदना आदिपणांथी ह प्राप्त न आय. तेथी ह करवानी जरूर ठे. ॥ १२२ ॥

ललाटे ल-डोः ॥ १२३ ॥

ललाटशब्दे लकारडकारयोर्व्यत्ययो जवतिवा । ण्डालं णलाडं । ललाटे च [१०५५] इति आदेर्लस्य णविधानादिह द्वितीयो लः स्थानी ॥

मूल भाषांतर. ललाट शब्दना ल तथा डनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. ललाट तेनां ण्डालं णलाडं एवां रूप आय. ललाटेच ए प्रथम पादना १५५ ना सूत्र प्रमाणे आदि लनो ण आय तेथी अहिं बीजो ल स्थानी जाणवो.

॥ दुंडिका ॥

ललाट ७१ लश्च ड च लडौ तयोः ६२ ललाट- ललाटे च आदिलस्य णः अनेन व्यत्ययः लाटस्थाने काल टानान टस्याल्लणः अनेन व्यत्ययः लान टस्य डः ११ क्लीवे सम् मोनु० णकालं पढे ललाटे च आदि लस्य णः टोडः टस्य रुः ११ क्लीवे सम् मोनु० णकालं ॥ १२३ ॥

टीका भाषांतर. ललाट शब्दना ल तथा डनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. ललाट तेने ललाटेच ए सूत्रे आदि लनो ण आय. चालता सूत्रे व्यत्यय आय. पढी लाटने स्थाने काल आय. पढी टोडः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ण्डालं रूप आय. पढे ललाट तेने आदि लनो ण आय. पढी टोडः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ण्डालं रूप आय. ॥ १२३ ॥

ह्ये ह्योः ॥ १२४ ॥

ह्यशब्दे हकार यकारयोर्व्यत्ययो वा जवति ॥ गुह्यम् गुह्यं गुज्जं ॥ सद्यः । सद्यो सज्जो ॥ १२४ ॥

मूल भाषांतर. ह्य शब्दना ह अने यनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. गुह्य तेना गुह्यं गुज्जं एवा रूप आय. सं. सद्यः तेनां सद्यो सज्जो एवा रूप आय. ॥ १२४ ॥

॥ दुंडिका ॥

ह च यश्च ह्यः तस्मिन् ७१ ह च यश्च ह्यौ तयोः ६२ गुह्य- अनेन वा हस्थाने य यस्थाने ह ११ क्लीवे सम् मोनु० गुह्यं- पढे गुह्य- साध्व-

सध्येह्यङ्गः ह्य ऊ अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ऊ जः ११ क्लीबे सम् मोनु०
गुञ्जं । सह्य- अनेन वा हस्थाने यः यस्थाने हः ११ अतः सेडोः सय्हो
पक्षे सह्य- साध्वसध्यह्याः ऊः ह्यस्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य०
पूर्वऊः जः ११ अतः सेडोः सज्जो० ॥ १३४ ॥

टीका भाषांतर. ह्य शब्दना ह तथां यनो विकट्ये व्यत्यय आय. सं. गुह्य- तेने
चाखता सूत्रे विकट्ये हने स्थाने य आय. अने यने स्थाने ह आय. पढी क्लीबे सम्
मोनु० ए सूत्रोष्ठी गुह्यं रूप आय. पक्षे गुह्य तेने साध्वसध्य० अनादौ० द्विती-
यतुर्य० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी गुह्यं रूप आय. सं. सह्य तेने चाखता सूत्रे हने
स्थाने य आय. अने यने स्थाने ह आय. पढी अतःसेडोः ए सूत्रोष्ठी सय्हो रूप आय.
पक्षे सं. सह्यः तेने साध्वसध्यह्य० अनादौ० द्वितीयतुर्य० अतःसेडोः ए सूत्रोष्ठी
सज्जो रूप आय. ॥ १३४ ॥

स्तोकस्य थोक्-थोव-थेवाः ॥ १३५ ॥

स्तोकशब्दस्य एते त्रय आदेशा जवन्ति वा ॥ थोक् थोव थेव ।
पक्षे थोअं ॥

मूल भाषांतर. स्तोक शब्दने थोक् थोव थेव एवा त्रण आदेश विकट्ये आय.
सं. स्तोक तेनां थोक् थोव थेव एवां रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

स्तोक ६१ थोक्श्च थोवश्च थेवश्च थोक्थोवथेवाः १३ स्तोक अनेन
वा प्रथमे स्तोकस्य थोक् द्वितीये स्तोकस्य थोव तृतीये स्तोकस्य थेव
११ क्लीबे सम् मोनु० थोक् थोव थेव पक्षे स्तोक- स्तस्य थोड स-
मस्त० थोक्- कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० थोअं ॥ १३५ ॥

टीका भाषांतर. स्तोक शब्दने थोक् थोव थेव एवा आदेश आय. सं. स्तोक
तेने चाखता सूत्रे विकट्ये प्रथम पक्षे स्तोक ने थोक् आय वीजे थोव अने वीजे थेव-
एवा आदेश अवाप्ती थोक् थोव थेव एवां त्रण रूप आय. पक्षे सं. स्तोक तेने स्तस्य
थोडसम० कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी थोअं रूप आय. ॥ १३५ ॥

डुहित-जगिन्योर्धूआ-बहिण्यौ ॥ १३६ ॥

अनयोरेतावादेशौ वा जवतः ॥ धूआ डुहिआ । बहिणी जइणी ॥

मूल भाषांतर. डुहित अने जगिनी शब्दने धूआ तथा बहिणी एवा विकट्ये

आदेश आय. सं. दुहिता तेनां धूआ दुहिआ एवां रूप आय. सं. भगिनी तेनां ब-
हिणी भइणी एवां रूप आय.

॥ दुंदिका ॥

दुहिता च जगिनी च दुहित्—जगिन्यौ तयोः ६३ धूआ च बहिणी
च धूआ—बहिण्यौ तयोः १३ दुहित्—अनेन दुहित् स्थाने धूआ ११
अंत्यव्यंजन सलुक् धूआ पक्षे दुहित् ११ खखादेरुसिस्थाने डा आ
इति कित्यं कलुक् कगटडेति तलुक् दुहिआ जगिनी—अनेन वा ज-
गिनी स्थाने बहिणी ११ अंत्यव्यं सलुक् बहिणी पक्षे जगिनी कग-
चजेति सलुक् नोणः अंत्यव्यं सलुक् जइणी ॥ १२६ ॥

टीका भाषांतर. दुहित् अने भगिनी शब्दने विकल्पे धूआ तथा बहिणी एवा
अनुक्रमे आदेश आय. सं. दुहित् तेने चाखता सूत्रे दुहित्ने स्थाने धूआ आय. पढी
अंत्यव्यं ए सूत्रे धूआ रूप आय. पक्षे दुहित् तेने स्वस्त्रादेर्डा० डित्पणाथी ऋ नो
लुक् आय. कगटड० ए सूत्रे दुहिआ रूप आय. सं. भगिनी तेने चाखता सूत्रे विकल्पे
भगिनीने स्थाने बहिणी आय. पढी अंत्यव्यं ए सूत्रे बहिणी रूप आय. पक्षे सं.
भगिनी तेने कगचज० नोणः अंत्यव्यं ए सूत्रेथी भइणी रूप आय. १२६

वृक्ष—क्षिप्तयो रुक्ख—लूढौ ॥ १२७ ॥

वृक्षक्षिप्तयोर्यथासंख्यं रुक्ख लूढ इत्यादेशौ वा जवतः ॥ रुक्खो
वच्छो । लूढं । खित्तं । उज्जलूढं । उक्खित्तं ॥

मूल भाषांतर. वृक्ष अने क्षिप्त शब्दने अनुक्रमे रुक्ख अने लूढ एवा विकल्पे
आदेश आय. सं. वृक्ष तेनां रुक्खो वच्छो एवां रूप आय. सं. क्षिप्त तेनां लूढं
खित्तं एवां रूप आय. सं. उक्खिप्त तेना उज्जलूढं उक्खित्तं एवां रूप आय. १२७

॥ दुंदिका ॥

वृक्षश्च क्षिप्तं च वृक्षक्षिप्ते तयोः ६३ रुक्खश्च लूढश्च रुक्खलूढौ
१३ वृक्ष—अनेन वा वृक्षस्थाने रुक्ख ११ अतः सेडोः रुक्खो पक्षे
वृक्ष ११ क्तोऽत् वृ व ङोऽदादौ कस्य ङः अनादौ द्वित्वं द्वितीयं
पूर्वं व ङः ११ अतः सेडोः वञ्चो । क्षिप्त—अनेन वा क्षिप्त स्थाने
लूढः ११ क्लीबे सम् मोनु लूढं पक्षे क्षिप्त—क्षः खः कचित्तु ङजौ
क्षि खि कगटडेति प्रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयं ११ क्लीबे सम्
मोनु खित्तं । उत्पूर्वं लूढं उज्जलूढं उक्खित्तं पूर्ववत् ॥ १२७ ॥

टीका भाषांतर. वृक्ष अने क्षिप्त शब्दने अनुक्रमे रुक्ख छूढ एवा विकट्टे आ-
देश आय. सं. वृक्ष तेने चालता सूत्रे विकट्टे वृक्ष ने स्थाने रुक्ख आय. पढी अतः
सेढों: ए सूत्रे रुक्खो रूप आय. पढे वृक्ष तेने ऋतोऽत् छोऽक्षादौ अनादौ द्वि-
तीय० अतःसेढों: ए सूत्रोथी वच्छो रूप आय. सं. क्षिप्त तेने चालता सूत्रे क्षिप्त
ने स्थाने विकट्टे छूढ एवो आदेश आय पढी क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छूढ रूप
आय पढे संक्षिप्त तेने क्षः खः कचिचु छझौ कगटड० अनादौ० द्वितीय० क्लीवे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी खित्तं रूप आय. उत उपसर्ग पूर्वक क्षिप्तने छूढ आदेश अवाथी
ऊछूढं एवुं रूप आय. पढे उक्खित्तं एवुं रूप पूर्व प्रमाणे सिद्ध आय. ॥ १३७ ॥

वनिताया विलया ॥ १३८ ॥

वनिताशब्दस्य विलया इत्यादेशो वा जवति ॥ विलया वणिआ ॥

विलयेति संस्कृतेपीति केचित् ॥ १३८ ॥

मूल भाषांतर. वनिता शब्दने विलया एवो आदेश विकट्टे आय. सं. वनिता
तेनां विलया वणिआ एवां रूप आय. विलया एवुं रूप संस्कृतमां पाण आय ते एम
केटलाएक कहे ठे. ॥ १३८ ॥

॥ दुंडिका ॥

वनिता ६१ विलया ११ वनिता अनेन वनिता स्थाने विलया इति
११ अंत्यव्यं० सल्लुक् विलया— पढे वनिता— नोणः कगचजेति तल्लुक्
अंत्यव्यं० सल्लुक् वणिआ ॥ १३८ ॥

टीका भाषांतर. वनिता ने विलया एवो विकट्टे आदेश आय. सं. वनिता
तेने चालता सूत्रे विलया एवो आदेश आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे विलया रूप
आय. पढे सं. वनिता तेने नोणः कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वणिआ रूप आय.

गौण स्येषतः कूरः ॥ १३९ ॥

ईषत् शब्दस्य गौणस्य कूर इत्यादेशो वा जवति ॥ थिंचव कूर-
पिक्का । पढे । ईसि ॥

मूल भाषांतर. गौण (अप्रधान) एवा ईष शब्दने कूर एवो आदेश विकट्टे
आय. सं. थिंचा इव ईषत् पक्का तेनुं थिंचव कूर— पिक्का एवुं रूप आय. पढे सं.
ईषत् तेनुं ईसि एवुं रूप आय. ॥ १३९ ॥

॥ दुंडिका ॥

गौण ६१ ईषत् ६१ कूर ११ थिंचा इव मिव पिव तिवः व व विअ
इवार्थे इवस्य वः ह्रस्वः संयोगे वा वं चिन्व ईषत् पक्का अनेन वा

ईषत् कूरः पक्व-पक्वांगारललाटेवा प पि सर्वत्र बलुक् अनादौद्वित्वं
११ अंत्यव्यं० सलुक् कूरपिक्का बाला लायन्ननिहीऽहिणञ्छ्विमाहुलिं-
गस्स विवरकूरपिक्का करेऽ लालाकुलं हिअयं ॥ १ ॥ अस्य व्याख्या-
लावण्यनिधिर्वाला मातुलिंगी बीजपुरस्य अजिनवत्वगिव ईषत् पक्वा
चिंचा इव आम्बिका इव पुरुषाणां हृदयं लालाकुलं करोति अत्र पू-
र्वपदं गौणं उत्तरपदं मुख्यं पक्षे ईषत् अंत्यव्यं०मलुक् शषोः सः ईस्त्व-
मादौ ससि ११ अव्यय सलुक् ईसि ॥ ११६ ॥

टीका भाषांतर. गौण एवा ईषत् शब्दने कूर एवो विकल्पे आदेश आय. सं.
चिंचा इव तेने मिचपिचतिव इवः संयोगे ए सूत्रोथी चिंचव्व एवुं रूप आय. सं.
ईषत् पक्वा तेने चालता सूत्रे ईषत् ने विकल्पे कूर आदेश आय. सं. पक्व तेने
पक्वांगारललाटेवा सर्वत्र अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी कूरपिचा एवुं रूप
आय. बाला ए गाथानो अर्थ लावण्यनो जंडार एवी बाला स्त्री बीजोरानी नवीन त्वचा-
नीजेम अथवा जरा पाकेली आंमलीनी जेम पुरुषोना हृदयने लालाथी जिंजवी दे ठे. अहिं
पूर्वपद गौण ठे अने उत्तरपद मुख्य ठे तेथी गौण ने ते आदेश आय. पक्षे सं. ईषत्
तेने अंत्यव्यं० शषोः सः ईस्त्वमादौ अव्यय सलुक् ए सूत्रोथी ईसि रूप आय. ११६

स्त्रिया इत्थी ॥ १३० ॥

स्त्री शब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा जवति ॥ इत्थी । थी ॥

मूल भाषांतर. स्त्री शब्दने इत्थी एवो आदेश विकल्पे आय. सं. स्त्री तेतुं इत्थी
तथा थी एवां रूप आय. ॥ १३० ॥

॥ तुंडिका ॥

स्त्री ६१ इत्थी ११ स्त्री अनेन वा स्त्री शब्दस्य इत्थी ११ अंत्यव्यं०
सलुक् इत्थी पक्षे स्त्री सर्वत्र रलुक् स्तस्यथोऽसमस्तस्तंवे स्तवे वा स्त्री
स्ती ११ अंत्यव्यं० सलुक् थी ॥ १३० ॥

टीका भाषांतर. स्त्री शब्दने इत्थी एवो विकल्पे आदेश आय. सं. स्त्री तेने
चालता सूत्रे विकल्पे स्त्री शब्दने इत्थी एवो विकल्पे आदेश आय. अंत्यव्यं० ए सू-
त्रोथी इत्थी रूप आय. पक्षे स्त्री शब्दने सर्वत्र० स्तस्यथोऽसमस्त० अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी थी एवुं रूप आय. ॥ १३० ॥

घृतेर्दिहिः ॥ १३१ ॥

घृति शब्दस्य दिहि रित्यादेशो वा जवति ॥ दिही धिई ॥

मूल भाषांतर. धृति शब्दने दिहि एवो आदेश विकल्पे आय. सं. धृति तेनां दिही धिई एवां रूप आय. ॥ १३१ ॥

॥ दुंदिका ॥

धृति ६१ दिहि ११ धृति— अनेन दिहि अह्नीवे दीर्घः दिही पक्षे इत्कृपादौ धृ धि कगचजेति तलुक् ११ अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यं० स्-लुक् धिई ॥ १३१ ॥

टीका भाषांतर. धृति शब्दने दिहि एवो विकल्पे आदेश आय. सं. धृति तेने चालता सूत्रे दिहि आदेश आय. पढी अह्नीवे दीर्घः ए सूत्रे दिही रूप आय. पक्षे धृति तेने इत्कृपादौ कगचज० अह्नीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी धिई रूप आय.

मार्जारस्य मञ्जर-वञ्जरौ ॥ १३२ ॥

मार्जार शब्दस्य मञ्जर वञ्जर इत्यादेशौ वा जवतः ॥ मञ्जरो वञ्जरो ॥ पक्षे । मञ्जारो ॥

मूल भाषांतर. मार्जार शब्दने मञ्जर अने वञ्जर एवा आदेश विकल्पे आय. सं. मार्जार तेनां मञ्जरो वञ्जरो एवां रूप आय. पक्षे सं. मार्जार तेनुं मञ्जारो एवुं रूप आय. ॥ १३२ ॥

॥ दुंदिका ॥

मार्जार ६१ मञ्जरश्च वञ्जरश्च मञ्जर वञ्जरौ १२ मार्जार अनेन वा मार्जारस्य मञ्जर वञ्जर इत्यादेशौ ११ अतःसेढोः मञ्जरो वञ्जरोल्पा पक्षे मार्जार ह्रस्वःसंयोगे मा म सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वा रूप ११ अतः सेढोः मञ्जारो ॥ १३२ ॥

टीका भाषांतर. मार्जार शब्दने मञ्जर अने वञ्जर एवा आदेश आय. सं. मार्जार तेने चालता सूत्रे विकल्पे मञ्जर अने वञ्जर एवा आदेश आय. पढी अतःसेढोः ए सूत्रोथी मञ्जरो वञ्जरो एवां रूप आय. पक्षे मार्जार तेने ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र द्वित्वे अनादौ० अतःसेढोः ए सूत्रोथी मञ्जारो रूप आय. ॥ १३२ ॥

वैदूर्यस्य वेरुलिञ्चं ॥ १३३ ॥

वैदूर्यशब्दस्य वेरुलिञ्च इत्यादेशो वा जवति ॥ वेरुलिञ्चं । वेरुज्जं ॥ १३३ ॥

मूल भाषांतर. वैदूर्य शब्दने वेरुलिञ्च एवो आदेश विकल्पे आय. सं. वैदूर्य तेनां वेरुलिञ्चं वेरुज्जं एवां रूप आय. ॥ १३३ ॥

॥ ढुढिका ॥

वैडूर्य ६१ वेरुलिअ ११ वैडूर्य- अनेन वैडूर्यस्य वेरुलिय ११ क्लीवे स्म
मोनुण वेरुलियं । वैडूर्य ऐत एत् वै वे ह्रस्वः दू कु चय्यर्जाज्जः र्यस्य जः
अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवेस्म मोनुण वेडूज्जं ॥ १३३ ॥

टीका भाषांतर. वैडूर्य शब्दने वेरुलिअ एवो विकल्पे आदेश आय. सं- वैडूर्य
तेने चावता सूत्रे वेरुलिय एवो आदेश आय. पढी क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी वेरु-
लियं रूप आय. पढे वैडूर्य तेने ऐत एत् ह्रस्वःचय्यर्जाज्जःअनादौ०क्लिवेस्म मोनु०
ए सूत्रोथी वेडूज्जं रूप आय. ॥ १३३ ॥

एहिं एत्ताहे इदानीमः ॥ १३४ ॥

अस्य एतावादेशौ वा जवतः ॥ एहिं । एत्ताहे । इआणि ॥

मूल भाषांतर. इदानीम् शब्दने एहिं एत्ताहे एवा आदेश विकल्पे आय. सं-
इदानीम् तेनां अहिं एत्ताहे एवां रूप आय. पढे इआणि एवुं रूप आय.

॥ ढुढिका ॥

एहिं ११ एत्ताहे११ इदानीम् ६१इदानीम् अनेनवा इदानीं स्थानेएहिं
एत्ताहे इत्यादेशौ अव्यय० सलुक् एहिं एत्ताहे पढे इदानीम् कगच
जेति दलुक् पानीयादिष्वत् नी नि नोणः इयाणि ॥ १३४ ॥

टीका भाषांतर. इदानीम् शब्दने एहिं एत्ताहे एवा आदेश विकल्पे आय. सं-
इदानीम् तेने चावता सूत्रे इदानीम् ने स्थाने एहिं एत्ताहे एवा आदेश आय. पढी
अव्यय० सलुक् ए सूत्रे एहिं एत्ताहे एवां रूप आय. पढे इदानीम् तेने कगचज
पानीयादिष्वत् नोणः ए सूत्रोथी इयाणि एवुं रूप आय. ॥ १३४ ॥

पूर्वस्य पुरिमः ॥ १३५ ॥

पूर्वस्य स्थाने पुरिम इत्यादेशो वा जवति ॥ पुरिमं पुवं ॥

मूल भाषांतर. पूर्व ने स्थाने पुरिम एवो आदेश विकल्पे आय. सं. पूर्व तेनां
पुरिमं पुवं एवां रूप आय. ॥ १३५ ॥

॥ ढुढिका ॥

पूर्व ६१ पुरिम ११ पूर्व- अनेन वा पूर्वस्य पुरिमः ११ क्लीवे स्म
मोनुण पुरिमं पढे पूर्व सर्वत्र सलुक् अनादौ द्वित्वं व ह्रस्वःसंयोगे पु
११ क्लीवे स्म मोनुण पुवं ॥ १३५ ॥

टीका भाषांतर. पूर्व शब्दने पुरिम एवो आदेश विकल्पे आय. सं. पूर्व तेने चा-
खता सूत्रे विकल्पे पूर्व ने पुरिम आदेश आय. पत्नी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी
पुरिम रूप आय. बीजे पदे पूर्व तेने सर्वत्र अनादौ० इत्थःसंयोगे क्लीबेसम् मोनु०
ए सूत्रोष्ठी पुढ्वं रूप आय. ॥ १३५ ॥

अस्तस्य हित्थ-तट्ठौ ॥ १३६ ॥

अस्त शब्दस्य हित्थ तट्ठ इत्यादेशौ वा जवतः ॥ हित्थं तट्ठं तत्थं ॥

मूल भाषांतर. अस्त शब्दने हित्थ अने तट्ठ एवा आदेश विकल्पे आय. सं.
अस्त तेनां हित्थं तट्ठं तत्थं एवा रूप आय

॥ टुंढिका ॥

अस्त ६१ हित्थश्च तट्ठश्च हित्थतट्ठौ १२ अस्त- अनेन वा अस्तस्य
हित्थः तट्ठश्च ११ क्लीबे सम् मोनु० इत्थं तट्ठं ॥ १३६ ॥

टीका भाषांतर. अस्त शब्दने हित्थ अने तट्ठ एवा आदेश आय. सं. अस्त तेने
चाखता सूत्रे विकल्पे अस्तने हित्थ तथा तट्ठ एवा आदेश आय. क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोष्ठी इत्थं तट्ठं एवां रूप आय. ॥ १३६ ॥

बृहस्पतौ बहो जयः ॥ १३७ ॥

बृहस्पति शब्दे बह इत्यस्यावयवस्य जय इत्यादेशो वा जवति ॥ ज-
यस्सई जयप्फई जयप्पई ॥ पदे । बहस्सई । बहप्फई । बहप्पई ॥ वा
बृहस्पतौ (१० १३७) इति इकारे उकारे च बिहस्सई । बिहप्फई ।
बिहप्पई । बुहस्सई । बुहप्फई । बुहप्पई ॥ १३७ ॥

मूल भाषांतर. बृहस्पति शब्दनां बृह एट्ठा अवयवने भय एवो आदेश वि-
कल्पे आय. सं. बृहस्पति तेनां भयस्सई भयप्फई भयप्पई एवां रूप आय वा ११
बृहस्पतौ ए सूत्रे इ तथा उ आय. एट्ठे इकारे बिहस्सई बिहप्फई बिहप्पई एवां
रूप आय. उकारमां बुहस्सई बुहप्फई बुहप्पई एवां रूप आय. १३७

॥ टुंढिका ॥

बृहस्पति ७१ बह ६१ जय ११ बृहस्पति- कृतोऽतु वृ व अनेन वा
बह इत्यस्य जय आदेशः बृहस्पतिवनस्पत्योःसोवा सस्य गः अ-
नादौ द्वित्वं स्स कगचजेति नलुक् ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक्
जयस्सई । बृहस्पति- स्पस्य फः शेषं तथैव जयप्फई । बृहस्पति क-
गट्ठेति सलुक् अनादौ द्वित्वं जयप्फई । बृहस्पति वा बृहस्पति वृ

वि ऋतोऽत् वृ व बृहस्पतिवनस्पत्यो सोवा पस्य सः अनादौद्वित्वं स्स
कगचजेति तल्लुक् अह्नीबे दीर्घः अंत्यव्यं सल्लुक् बृहस्सर्ह । बृहस्पति षप-
स्पयोः फः स्पस्य फः शेषं तथैव र बृहस्पति वा बृहस्पत्यौ वृ वि प्रथमे बृह-
स्पति वनस्पत्योः सोवा सस्य सः अनादौद्वित्वं द्वितीये कगचजेति तल्लु-
क् ११ अह्नीबे दीर्घः अंत्यव्यं सल्लुक् विहस्सर्ह । द्वितीये बृहस्पति
वनस्पत्योः सोवा स्पस्फयोः फः शेषं तथैव विहप्फर्ह तृतीये विहप्फर्ह शेषं
तथैव बृहस्पतिः वृ वु बुहस्सर्ह बुहप्फर्ह वा बृहस्पति इकारे उकारे च
विहस्सर्ह विहप्फर्ह विहप्फर्ह । बुहस्सर्ह बुहप्फर्ह बुहप्फर्ह ॥ १३५ ॥

टीका भाषांतर. बृहस्पति शब्दना बह एवा अवयवने भय एवो विकल्पे आ-
देश आय. सं. बृहस्पति तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे विकल्पे बहने स्थाने भय एवो
आदेश आय. पठौ बृहस्पतिवनस्पत्योः सोवा नादौ० कगचज० अह्नीबेदीर्घः
अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी भयस्सर्ह रूप आय. सं. बृहस्पति तेने षपस्पयोः फः बाकी पूर्ववत्
अइ भयप्फर्ह सं. बृहस्पति तेने कगटड० अनादौ० ए सूत्रोष्ठी भयप्फर्ह रूप आय. सं.
बृहस्पति तेने ऋतोऽत् बृहस्पति वनस्पत्योः सोवा० आनादौ० कगचज० अह्नीबे०
अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी बहस्सर्ह रूप आय. सं. बृहस्पति तेने षपस्पयोः फः बाकी पूर्व-
त् सिद्ध आय. सं. बृहस्पति तेने प्रथम पदे बृहस्पति तेने बृहस्पतिवनस्पत्योः
तो वा अनादौ० द्विती० कगचज अह्नीबे दीर्घः । अंत्यव्यं ए सूत्रोष्ठी विहस्सर्ह
आय. बीजे पदे बृहस्पति तेने बृहस्पति वनस्पत्योः षपस्पयोः फः बाकी पूर्ववत्
। एटले विहप्फर्ह रूप आय. त्रीजे पदे पूर्वनीजेम विहप्फर्ह रूप आय. तेवीरीते बुहस्सर्ह
हृप्फर्ह रूप आय. बृहस्पति शब्दने इ तथा उ अवायी विहस्सर्ह विहप्फर्ह विहप्फर्ह
बृहस्सर्ह बुहप्फर्ह बुहप्फर्ह एवां रूप आय. ॥ १३५ ॥

मलिनोऽजयशुक्ति-बुसारब्ध-पदातेर्मश्लावह

सिप्पि-बिक्का-ढत्त-पाइक्कं ॥ १३८ ॥

मलिनादीनां यथासंख्यं मश्लादय आदेशा वा जवन्ति ॥ मलिन ।
मश्लं मलिणं ॥ उजय । अवहं । उवहमित्यपि केचित् । अवहो-आसं ।
उजयबलं ॥ आर्षे । उजयोऽकारं ॥ शुक्ति । सिप्पी सुत्ती ॥ बुस । उक्को
बुत्तो ॥ आरब्ध- । आढत्तो आरद्धो ॥ पदाति । पाइक्को पयार्ह ॥

मूल भाषांतर. मलिन उभय शुक्ति ह्युत आरब्ध पदाति ए शब्दोने अनुक्रमे
मश्ल अवह सिप्पि छिक्क आढत्त पाइक्क एवा आदेश विकल्पे आय. सं. मलिन
तेनुं मश्लं आय. पदे मलिणं आय. सं. उभय तेनुं अवहं आय. केटलाएक उवहं

एवं पण कहे ठे. जेग के, सं. उभयावकाश तेनुं अवहो- आसं एवं रूप आय. पदे उभयबलं एवं आय. आर्षे प्रयोगमां उभयोक्तालं एवं रूप आय. सं. शुक्ति तेनां सिप्पी पदे सुत्ती एवां रूप आय. सं. ह्रस्व तेनां छिक्को ह्रस्वो एवां रूप आय. सं. आरब्ध तेनां आढत्तो आरब्धो एवां रूप आय. सं. पदाति तेनां पाइक्को अने पदे पयाई एवां रूप आय. ॥ १३० ॥

॥ टुंठिका ॥

मलिनं च उजयं च शुक्तिश्च तुप्तश्च आरब्धश्च पदातिश्च मलिनोऽजय
शुक्तिर्दुस्तरब्धपदाति तस्य ६१ मझं च अवहं च सिप्पिश्च ठिक्कश्च
आढत्तश्च पाइक्कश्च मझावहसिप्पिठिक्काढत्त पाइक्कं ॥ ११ मलिन
अनेन वा मलिन शब्दस्य मझ इति ११ ह्नीवेसम् मोनु० मझं पदे
मलिन- नोणः ११ ह्नीवेसम् मोनु० मलिनं उजय- अनेन वा उजय-
स्य अवह इति ११ ह्नीवेसम् मोनु० अवहं केचित् उवहमपीहंति
उवहं उजयावकाश अनेन वा उजयस्य अवहः अवापोते अवस्य उलुक्
मध्यादलोपः लोकात् कगचजेति क्लुक् शषोःसः ११ ह्नीवेसम् मोनु०
अवहं आसं पदे उजयबलं ११ ह्नीवेसम् मोनु० उजयबलं आर्षे
उजयोः कालमिति शुक्ति अनेन वा शुक्तिस्थने सिप्पि ११ अह्नीवेदीर्घः
अंत्यव्यं० सलुक् सिप्पि । शुक्ति- कगटडेति क्लुक् अनादौष्टित्वं ११
अह्नीवेदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् सुत्ती । तुप्तस्य ठिक्कः ११ अतःसेडोः
ठिक्को । पदे ह्रस्व कगटडेति प्रलुक् अनादौष्टित्वं ॥ अतःसेडोः तुत्तो
स्पृष्टः आरब्ध -अनेन वारब्धस्य आढत्त इति ११ अतःसेडोः आढत्तो
पदे आरब्ध- सर्वत्र रलुक् अनादौष्टित्वं द्वितीयतुर्यं० पूर्वधस्य दः ११
अतःसेडोः आरब्धो । पदाति- अनेन पदातिस्थाने पाइक्क ११ अतः
सेडोः पाइक्को पदाति कगचजेति दलुक् च ११ अवर्णो अ य अह्नीवे
दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् पयाई ॥ १३० ॥

टीका भाषांतर. मलिन धिरेरे शब्दोने मझल विगेरे आदेश आय. सं. मलिन
तेने चाखता सूत्रे मझल एवो आदेश आय. पढी ह्नीवे स्रम् मोनु० ए सूत्रोथी मझलं
रूप आय. पदे मलिन तेने नोणः ह्नीवे स्रम् मोनु० ऐ सूत्रोथी मलिनं रूप आय.
सं. उभय तेने चाखता सूत्रथी विकल्पे अवह एवो आदेश आय. पढी ह्नीवे स्रम्
मोनु० ए सूत्रोथी अवहं एवं रूप आय. केटलाएक उवह एवं रूप पण इहे ठे सं.

उभयावकाश तेने चालता सूत्रे उभय ने उचह एवो आदेश आय. पढी अवापोते ए सूत्रे अवना उनोलुक् आय. मध्यमांथी अनो लोप आय. पढी लोकात् कगचज० शपोः सः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अवहं आसं एवं रूप आय. पहे उभय बल तेने क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उभय बलं एवं रूप आय. आर्प प्रयोगमां उभयोः कालं एम पण आय. सं. शुक्ति तेने चालता सूत्रे शुक्ति ने स्थाने सिप्पि एवो आदेश आय. अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सिप्पी रूप आय. पहे शुक्ति तेने कगटड अनादौ० अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सुत्ती रूप आय. सं. छुस तेने चालता सूत्रे छिक्क आदेश आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे छिक्को रूप आय. पहे छुस ते कगटड० अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी छुत्तो रूप आय. सं. आरब्ध तेने चालता सूत्रे आढत्त आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे आढत्तो रूप आय. पहे आरब्ध तेने सर्वत्र अनादौ० द्वितीयतु० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी आरब्धो रूप आय. सं. पदाति तेने चालता सूत्रे पाइक्क आदेश आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे पाइक्को रूप आय. पहे पदाति तेने कगचज अवर्णो० अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पयाई रूप आय. ॥ १३७ ॥

दंष्ट्राया दाढा ॥ १३९

पृथग्योगाद्धेति निवृत्तम् । दंष्ट्रा शब्दस्य दाढा इत्यादेशो जवति ॥
दाढा । अयं संस्कृतेऽपि ॥

मूल भाषांतर अहिं पृथग् योगथी विकटपनो वा काढीनाखवो दंष्ट्रा शब्दने दाढा एवो आदेश आय. सं. दंष्ट्रा तेनुं दाढा एवं रूप आय. आशब्द संस्कृतमां पण आय. ठे ॥ १३९ ॥

॥ दुंडिका ॥

दंष्ट्रा ६१ दाढा ११ दंष्ट्रा अनेन दंष्ट्राया दाढा अंत्यव्यंजन० सलुक् दाढा दुंडिका भाषांतर. दंष्ट्रा शब्दने दाढा एवो आदेश आय. सं. दंष्ट्रा तेने चालता दाढा एवो आदेश आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे दाढा एवं रूप आय. ॥ १३९ ॥

बहिसो बाहिं-बाहिरौ ॥ १४० ॥

बहिः शब्दस्य बाहिं बाहिर इत्यादेशौ जवतः ॥ बाहिं बाहिरं ॥

मूल भाषांतर. बहिस् शब्दने बाहिं बाहिर एवां आदेश आय. सं. बहिस् तेना बाहिं बाहिरं एवां रूप आय. ॥ १४० ॥

॥ दुंडिका ॥

बहिस् ६१ बाहिं च बाहिरश्च बाहिंबाहिरौ १२ बहिस् अनेन ब-

હિસ્ સ્થાને બાહિં ૧૧ અવ્યયસ્યલુક્ બાહિં બાહિસ્ અનેન બહિસ્
સ્થાને બાહિર ૧૧ બાહુલકાત્ ક્લીબેસમ્ મોનુ બાહિરં ॥ ૧૪૦ ॥

ટીકા ભાષાંતર. બહિસ્ શબ્દને બાહિં બાહિર એવાં આદેશ આય. સં. બહિસ્
તેને ચાલતા સૂત્રે બહિસ્ સ્થાને બાહિં આય. પઠી અવ્યયસ્ય૦ લુક્ ૫ સૂત્રે બાહિં રૂપ
આય. સં. બાહિસ્ તેને ચાલતા સૂત્રે બહિસ્ ને સ્થાને બાહિર આય. પઠી સેવાહુલકાત્
ક્લીબેસમ્ મોનુ ૦ ૫ સૂત્રોથી બાહિરં રૂપ આય. ॥ ૧૪૦ ॥

અધસો દ્વેઢં ॥ ૧૪૧ ॥

અધસ્ શબ્દસ્ય દ્વેઢ ઇત્યયમાદેશો જવતિ ॥ દ્વેઢં ॥

સૂલ ભાષાંતર. અધસ્ શબ્દને દ્વેઢ એવો આદેશ આય. સં. અધસ્ તેનું દ્વેઢં પડું
રૂપ આય. ॥ ૧૪૧ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

અધસ્ ૬૧ દ્વેઢ ૧૧ અધસ્ અનેન અધસ્ સ્થાને દ્વેઢ ૧૧ ક્લીબે સમ્
મોનુ દ્વેઢં ॥ ૧૪૧ ॥

ટીકા ભાષાંતર. અધસ્ શબ્દને દ્વેઢ એવો આદેશ આય. સં. અધસ્ તેને ચાલતા
સૂત્રે દ્વેઢ આય. ક્લીબે સમ્ મોનુ ૦ ૫ સૂત્રોથી દ્વેઢં રૂપ આય. ॥ ૧૪૧ ॥

માતૃ-પિતૃઃ સ્વસુઃ સિઆ-ગૌ ॥ ૧૪૨ ॥

માતૃપિતૃજ્યાં પરસ્ય સ્વસૃ શબ્દસ્ય સિઆઠા ઇત્યાદેશૌ જવતઃ ॥ મા-
ઝ-સિઆ । માઝ-ઘા । પિઝ-સિઆ । પિઝઘા ॥

સૂલ ભાષાંતર. માતૃ અને પિતૃ શબ્દથી પર એવા સ્વસૃ શબ્દને સિઆ અને ઝ
એવા આદેશ આય. સં. માતૃ-સ્વસા તેના માઝ સિઆ તથા માઝઘા એવા રૂપ આય.
સં. પિતૃ-સ્વસા તેના પિઝસિઆ તથા પિઝઘા એવા રૂપ આય.

॥ ટુંઢિકા ॥

માતા ચ પિતા ચ માતૃ પિતૃ ૬૧ સ્વસૃ ૬૧ સિઆ ચ ઠા ચ સિઆઠૌ ૧૨
માતૃ સ્વસૃ સ્થાને સિઆ ગૌણાંત્યસ્ય તૃ કગચજેતિ તલુક્ અંત્યવ્યં
સલુક્ માઝસિઆ માતૃસ્વસૃ-અનેન સ્વસૃસ્થાને ઠઃ ગૌણાંત્યસ્ય તૃ કગ-
ચજેતિ તલુક્ ૧૧ આતાતાક્રુઃ મસ્થાનેઠા આપિત્યં ત્યલ્લેકાનો માઝઘા ।
એવં પિતૃસ્વસૃ પિઝસિઆ પિઝઘા ॥ ૧૪૨ ॥

ટીકા ભાષાંતર. માતા અને પિતા શબ્દથી પર એવા સ્વસૃ શબ્દને સિઆ અને
ઘા એવા આદેશ આય. સં. માતૃસ્વસૃ તેને ચાલતા સૂત્રે સિઆ આદેશ આય. પઠી ગૌ-

णांत्यास्यत् कगचज० अत्यव्यंजन ए सूत्रोष्ठी माउसिआ रूप आय. सं. मातृस्वसु तेने चाखता सूत्रे स्वसु ने स्थाने छ आय. पढी गौणांत्यस्य तृ कगचज० आतां-
ताङ्गः डित्यंत्यलेकोनो ए सूत्रोष्ठी माउच्छा रूप आय. एवीरीते सं पितृस्वसु
तेनां पिउसिआ तथा पिउच्छा एवां रूप आय. ॥ १४३ ॥

तिर्यचस्तिरिङिः ॥ १४३ ॥

तिर्यच् शब्दस्य तिरिङि रित्यादेशो जवति ॥ तिरिङि पेङ्गइ ॥ आर्षे
तिरिआ इत्यादेशोपि । तिरिआ ॥

टीका भाषांतर. तिर्यच् शब्दने तिरिङि एवो आदेश आय. सं. तिर्यच् तेनुं
तिरिङि रूप आय सं दृश्यति तेनुं पेङ्गइ रूप आय. आर्ष प्रयोगमां तिरिआ एवो
पण आदेश आय. सं तिर्यच् तेनुं तिरिआ रूप आय. ॥ १४३ ॥

॥ दुंदिका ॥

तिर्यच् ६१ तिरिङि ११ तिर्यच् अनेन तिर्यच् स्थाने तिरिङि ११ अं-
त्यव्यं० सुलुक् तिरिङि दृश दशोनिअन्तपेङ्गावयन्ता दृशःस्थाने पङ्ग
आदेशः तिङ्प्र०त्यादीनां ति इ पेङ्गइ आर्षे तिरिआ ॥ १४३ ॥

टीकाभाषांतर. तिर्यच् शब्दने तिरिङि एवो आदेश आय. सं. तिर्यच् तेने
चाखता सूत्रे तिरिङि आय पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे तिरिङि एवुं रूप आय. सं. दृश
धातु तेने दृशोनिअच्छपिच्छावयच्छा ए सूत्रे दृशने स्थाने पच्छ आदेश आय.
पढी त्यादीनां ए सूत्रे पेङ्गइ रूप आय. आर्ष प्रयोगमां तिरिआ एवुं रूप आय. १४३

प

घरस्य घरोऽपतौ ॥ १४४ ॥

गृहशब्दस्य घर इत्यादेशो जवति पतिशब्दश्चेत्परो न जवति ॥ घरो
द्वरसामी । राय-हरं ॥ अपतावितिकिम् । गह-वई ॥

टीका भाषांतर. गृह शब्दने घर एवो आदेश आय. पण जो तेनी पढी पति शब्द
होय तो सं. गृह तेनुं घरो आय. सं. गृहस्वामी तेनुं घरसामी एवुं रूप आय. सं.
अजगृह तेनुं रायहरं एवुं रूप आय. पति शब्दपर न होय तो एम कहुं वे तेथी सं.
गृहपति तेनुं गह-वई एवुं रूप आय. ॥ १४४ ॥

॥ दुंदिका ॥

गह ६१ घर ११ अपति ७१ गृह अनेन गृहस्थाने घर आदेशः
११ अतःसेडोः घरो । गृहस्य स्वामी घरस्वामी सर्वत्र वलुक्
घरसामी राजगृह कगचजेति जलुक् अवर्णो अ य अनेन गृहस्य घर

खद्यथ ह ११ क्लीवेस्म मोनु० रायहरं गृहपति कृतोऽत् ग ग पोवः क
गचजेति तलुक् ११ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् गह्वई ॥ १४४ ॥

टीका भाषांतर. जो पति शब्द आगल न होय तो गृह शब्दने घर एवो आदेश
आय. सं. गृह तेने चालता सूत्रे घर एवो आदेश आय. अतःसेडोः ए सूत्रे घरो एवं
रूप आय. सं. गृहस्वामी (घरनो स्वामी) तेने चालता सूत्रे घर आदेश आय. पढी
सर्वत्र० पढी घरसामी एवं रूप आय. सं. राजगृह तेने कगचज अवर्णो चालता सूत्रे
गृहने स्थाने घर आय. पढी खद्यथ० क्लीवे स्म मोनु० ए सूत्रोथी रायहरं रूप आय.
सं. गृहपति तेने कृतोऽत् पोवः कगचज अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी
गह्वई रूप आय. ॥ १४४ ॥

शीलाद्यर्थस्येरः ॥ १४५ ॥

शीलधर्मसाध्वर्थे विहितस्य प्रत्ययस्य इर इत्यादेशो भवति ॥ हसन-
शीलः हसिरो । रोविरो । लज्जिरो । जम्पिरो । वेविरो । जमिरो । उ-
ससिरो ॥ केचन तुन एव इरमाहुस्तेषां नमिरगमिरादयो न सिध्य-
न्ति । तनोऽत्र रादिना बाधितत्वात् ॥ १४५ ॥

मूल भाषांतर. शीलधर्म अने साधु अर्थसां आवेला प्रत्ययने इर एवो आदेश
आय. हसवानुं जेने शील (स्वभाव) होय तेनुं हसिरो एवं रूप आय. रुदन करवा-
ना शीलवालो होय तेनुं रोविरो रूप आय. लज्जा पामवाना शीलवालो होय तेनुं लज्जि-
रो एवं आय. जम्प करवाना शीलवालो तेनुं जम्पिरो एवं रूप आय. बरवाना शील-
वालो तेनुं वेविरो एवं रूप आय. जमवाना शीलवालो तेनुं जमिरो एवं रूप आय.
उच्छ्वास लेवाना शीलवालो तेनुं उससिरो एवं रूप आय. केटलाएक तनु प्रत्ययने
पण इर आदेश आय एम कहे ठे. तेउना मत प्रमाणे नमिर गमिर विगेरे शब्दो सिद्ध
यता नथी. अहिं तनु प्रत्ययने रादि बडे बाधितपणुं आय. ठे. ॥ १४५ ॥

॥ टुंठिका ॥

शीलाद्यर्थ ६१ इर ११ हसेईसने हस् हसतीत्येवंशीलो हसतीत्येवं
मांऽथवा हसतीत्येवंसाधुः हसिरो । तनु शीलधर्मसाधुषुतनु प्रत्यय
अनेन तनुस्थाने इरः लोकात् ११ अतःसेडोः हसिरो रुदग् अश्रुविमो-
चने रुद् रोदितीत्येवंधर्मा रोदितीत्येवंसाधुः रोदिरो तनु शीलधर्मसा-
धुषुतनु प्र० युवर्णस्य गुणः रुरो अनेन तनुस्थाने इर लोकात् रोदि
इतिजाते रुदिनमोर्वेदिवि ११ रोविरो ललसजैत्रीने लज्जा लज्जाते इ
त्येवंशीलो धर्मा साधुर्वा इति लज्जिरो । तनु शीलधर्मसाधुषु तनु त

११ कगटडेति सलुक् अनादौद्वित्वं अनेन तृन्स्थाने इरः लोकात् ११
 अतःसेडोंः लङ्गिरो कथण् वाक्यप्रबोधे कथबन्धे कथयतीत्येवंशीलो
 धर्मो साधुर्वा इति जंपिरो तृन् शीलतृन् कथेर्वङ्गारपङ्गारोप्पाखपिसुणसंघ-
 वो ह्यचव इत्यनेन कथस्थाने जंप इति अनेन तृन् स्थाने इर लोकात्
 ११ अतःसेडोंः जंपिरो । टुवेष्टु कंप्ने केपुड चलने वेपत इत्येवंशीलः
 धर्मः साधुर्वा इति वेपिरो विवशब्दार्थादकर्मकात् इत्यतप्रत्ययः अने-
 न तृन्स्थाने इरः लोकात् वेपिर इतिस्थिते पोवः पि वि ११ अतःसे-
 डोंः वेपिरो । ज्रम चलने ज्रमतीत्येवंशीलो धर्मा साधुर्वा ज्रमिरो शम-
 काष्टकाथिनण् प्रत्ययः अनेन थिनस्थाने इरः लोकात् सर्वत्र ज्रमधातु-
 रलुक् ११ अतःसेडोंः ज्रमिरो अस् प्राणने उत् पूर्व उबसतीत्येवंशी-
 लो धर्मा साधुर्वा इति उससिरो । अनुत्साहोत्सन्नेसहे उतस्थाने
 उत्तृन्शीले तृन् प्रत्ययः अनेन तृन्स्थाने इरः लोकात् सर्वत्र वलुक्
 ११ अतःसेडोंः उससिरो । नम् नमतीत्येवंशीलो धर्मा वा साधुर्वा
 नमिरो केचित् उत्प्रत्ययस्यैव इरमिञ्छन्ति तेषां नमिरगमिरादयो न
 जायन्ते स्म्यजसिद्दसदीपकपमननोरः इति तम् अग्रेरप्रत्ययः वेत् तृन्
 प्रत्ययस्यैव इरः आदेशो विधीयते तदा तन्मते दिप्रत्ययस्यः इरो न
 स्यात् तच्चायुक्तं ततो अनेन रस्थाने इरः लोकात् ११ अतःसेडोंः
 नमिरो गम् गञ्जतीत्येवंशीलो धर्मा वा साधुर्वा इति गमिरो तृकमम-
 महनवृषञ्चूस्था उकण् इत्युकण् प्रत्ययः अनेन उकण्स्थाने उ इरः
 लोकात् ११ अतःसेडोंः गमिरो ॥ १४५ ॥

सूत्रेका भाषांतर. शीलधर्म अने साधु अर्थमां कहेला प्रत्ययने इर एवो आदेश
 हस धातु हसवामां प्रवर्त्ते. हसवानुं जेनुं शील होय अथवा हसवानो जेनो धर्म
 होय अथवा हसवामां साधु होय ते हसिरो कहेवाय. अहीं तृन् शीलधर्मसाधुषु ए
 सूत्रे तृन् प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे तृन्ने स्थाने इर आय पढी लोकात् अतःसे-
 डोंः ए सूत्रोथी हसिरो रूप आय. रुदग् ए धातु आंशुं पण्डवा (रोवा) मां प्रवर्त्ते. रुद्
 धातु तेने रोवानुं जेनुं शील होय अथवा रोवानो धर्म होय के रोवामां साधु होय ते
 रुदिरो कहेवाय. त्यां तृन्शीलधर्म युवर्णस्य चालता सूत्रे तृन्ने स्थाने इर आय
 पढी लोकात् ए नियमथी रोदिर एवुं रूप आय. पढी रुदिनमोर्वदिविं ए सूत्रथी
 रोदिरो रूप आय. लज्ज-धातु लाज पामवामां प्रवर्त्ते लज्जा पामवानुं जेनुं शील होय,

अथवा लजा पामवानो जेनो धर्म वा तेमां जे साधु होय ते लजिरो कहेवाय. अहिं तून्शीलधर्मसाधुषु कगदड० अनादौ० चाखता सूत्रे तून्ने स्थाने इर आय. पठी लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोशी लजिरो रूप आय. सं. कथण धातु कहेवाना अर्थमां प्रवर्त्ते कहेवानुं जेनुं शील होय धर्म होय अथवा तेमां साधु होय ते जंपिरो कहेवाय. अहिं तून् प्रत्ययने कथेबज्जरपज्जरो० चाखता सूत्रे तून्ने स्थाने इर आवे पठी लोकात्० अतःसेडों: ए सूत्रोशी जंपिरो रूप आय. वेप् धातु कंपवामां प्रवर्त्ते. कंपवानुं जेनुं शील होय वा तेवा धर्मवालो के तेमां साधु होय ते वेपिरो कहेवाय. विवशब्दार्थादकर्मकात् चाखता सूत्रे तून्ने स्थाने इर आय पठी लोकात् पोच: अतःसेडों: ए सूत्रोशी वेपिरो रूप आय. सं. भ्रम धातु चाखवाना अर्थमां प्रवर्त्ते भ्रमवानुं जेनुं शील होय वा तेना धर्मवालो के तेमां साधु होय ते भमिरो कहेवाय. अहिं भ्रम् धातुने शमकाष्ठकाथिनण चाखता सूत्रे थिनणने स्थाने इर आय. पठी लोकात् सर्वत्र अतःसेडों: ए सूत्रोशी भमिरो रूप आय. श्वस् धातु श्वास खेवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने उत् छपसर्ग आवे जे छद्वास खेवाना शीलवालो तेवा धर्मवालो के तेमां साधु होय ते उससिरो कहेवाय. अहिं अनुत्साहोत्सन्ने तून् प्रत्ययने स्थाने चाखता सूत्रे इर आय. पठी लोकात् सर्वत्र अतःसेडों: ए सूत्रोशी उससिरो रूप आय. सं. नम् धातुने नमवाना शीलवालो वा धर्मवालो अथवा तेमां साधु ते नमिरो कहेवाय. केट्छापक छलप्रत्ययनेज इर प्रत्यय झे ठे तेछना मतमां नमिर गमिर विगेरे रूपन आय. नम् धातुने स्म्यजसिहसदीपक० ए सूत्रे र प्रत्यय आवे पठी तून् प्रत्ययने इर आय. त्यारेतेमना मतमां दिप्रत्ययने इरन आय. ते घटतुं नथी पठी आ सूत्रे रने स्थाने इर आय. लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोशी नमिरो रूप आय. गम पटले जनुं जवाना शीलवालो ते धर्मवालो अथवा तेमां साधु ते गमिरो कहेवाय. गम् शब्दने तृकगमहनवृषभू ए सूत्रे डकण प्रत्यय आवे पठी चाखता सूत्रे डकणने स्थाने इर आय. लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोशी गमिरो रूप आय. ॥ १४९ ॥

कस्तुमत्तूण-तुआणाः ॥ १४६ ॥

क्त्वा प्रत्ययस्य तुम् अत् तूण तुआण इत्येते आदेशा जवन्ति ॥ तुम् । दहुं । मोत्तुं ॥ अत् । जमिअ । रमिअ ॥ तूण । वेत्तूण । काऊण तुआण । जेतुआण । सोळआण ॥ वन्दिस्तु इत्यनुस्वारलोपात् ॥ वन्दिता इति, सिद्धसंस्कृतस्यैव वलोपेन ॥ कहु इति तु आर्षे ॥

मूल भाषांतर. क्त्वा प्रत्ययने तुम् अत् तूण तुआण एवा आदेश आय. तुम् जुं छदाहरण-सं. दह्वा तेनुं दहुं एवं रूप आय. सं. मुक्त्वा तेनुं मोत्तुं रूप आय अत् प्रत्ययनां छदा० सं. भ्रमित्वा तेनुं भमिअ आय. सं. रमित्वा तेनुं रमिअ आय तूण प्रत्ययनां छदाहरण-सं. गृहीत्वा तेनुं वेत्तूण आय. सं. कृत्वा तेनुं काऊण रु

आय. तुआण प्रत्ययनां उदाहरण-सं. भित्त्वा तेनुं भेत्तुआण एवुं रूप आय. सं. भुत्वा तेनुं सोडआण एवुं रूप आय. सं. वंदित्वा तेनुं अनुस्वारनो लोप करी वन्दि-
त्तु रूप आय. अने सिद्ध एवा संस्कृत रूपमांशी वनो लोप करवाशी वन्दिता एवुं रूप आय. आर्ष प्रयोगमां. सं. कृत्वा तेनुं कट्टु एवुं रूप आय. ॥ १४५ ॥

ढुंढिका

क्त्वा लुगातौ नोपः आलोपः६१ तुम् च अच्च तूणश्च तूआणश्च तुमत्तूण-
तुआणाः १३ दृश दर्शने पूर्वप्राक्कालेक्त्वा क्त्वा प्र० अनेनत्वा स्थाने तुम्
कृतोऽत् द द दशस्तेतदशकारस्य तकारेण सह तुम इति स्थाने
मोनुं ददु मुंचतीमोक्षणे मुच् मोचनपूर्वं त्वा अनेन त्वास्थानेतुम्
युवर्णस्य गुणः मु मो लोकात् मोनु० मोत्तु । ज्रम चलने ज्रम्
रमिक्रीडायां ज्रम् ज्रमणं पूर्वणरम् रमणं पूर्व त्वा प्रत्ययः अनेन त्वा
प्रत्ययस्थाने अत् सर्वत्र ज्रम ध्याद् लोपः व्यंजनाददंतेत् ज्रमु रम् अ-
ग्नऽअलोकात् ज्रमत इति जातः ए प्रत्कातुमनव्य इत्यनेन जमिअं
रमिअ ग्रहे गुपादाने ग्रह ग्रहणं पूर्व त्वा अनेन त्वास्थाने तुण क्त्वा-
तुम् तव्येषुष्यैत् ग्रस्थाने धेव लोकात् धेत्तुण । कृ करणं पूर्वक्त्वा प्र०
अनेन त्वास्थाने तुणः आः कृगोचूतजविष्यतोश्च का कगचजेति तूण
मध्यात् तलुक् काडण जहपि विदारणे जिद जेदनं पूर्वत्वा युवर्णस्य गुणः
जि जे अनेन त्वास्थाने तुआण । अघोषे प्रथमो शिटदत् लोकात्
जोत्तुआण ईडुडुश्रुस्तु गतौश्रु श्रवणंपूर्वं त्वा प्र०अनेन त्वा स्थाने तु-
आण युवर्णस्य गुणः श्रु ओ सर्वत्र रलुक् कगचजेति दलुक् सोडआण
वडु स्तुत्यजिवादनयोः वंद वंदनं पूर्वत्वा प्र० उदित खरातो तन आ-
गमः अनेन त्वा स्थाने तुम् मीसादेर्वामलुक् वेलादेवा उदित्तु व्यं-
जनाददंतेऽत् लोकात् वंदितु इति जाते अञ्चेकातुमतव्य जविष्यत्सु दष्टि
वद्धि तुवन्दित्वा सर्वत्र वलुक् अनादौदित्वं चा वंदित्ताकृ करणं पूर्वत्वा
प्र० अनेन त्वाप्रत्ययस्य तुम् कृतोऽत् कृ क आर्षत्वात् कट्टु इति ॥ १४५

टीका भाषांतर. क्त्वा प्रत्ययने तुम् अत् तूण तूआण एवा आदेश आय. दृश
धातु जोवामां प्रवत्ते तेने पूर्वप्राक्काले ए सूत्रे क्त्वा प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे त्वाने
स्थाने, तुम् आवे पढी कृतोऽत् दशस्ते तदशका० मोनु० ए सूत्रोशी ददु रूप आय.

सुच् धातु मुकवामां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तुम् आवे युवर्णस्य दधुजमुथातो लोकात् मोनु० ए सूत्रोष्ठी मोनुं रूप आय. अम् धातु चालवामां प्रवर्त्ते अने रम् धातु क्रीडा अर्थमां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे० क्त्वा प्रत्ययने स्थाने अत् आय. सर्वत्र व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् ए सूत्रोष्ठी भमत रमत एवां रूप आय. एम् क्त्वातम् तव्य० ए सूत्रे भमिअ रमिअ एवां रूप आय. ग्रह धातु ग्रहण करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते ग्रह धातुने क्त्वा प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तूण आय. पढी त्वा तुमतव्य० ग्रहस्थाने धेव लोकात् ए सूत्रोष्ठी धेचुण एवुं रूप आय. कृ धातु करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तूण आदेश आय. आःकृगो भूतभवि० कगचज० ए सूत्रोष्ठी काउण रूप आय. मिद् धातु जेदवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे युवर्णस्य चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तुआण आदेश आय. पढी अधोपे प्रथमोशिद लोकात् ए सूत्रोष्ठी भेनु आण रूप आय. श्रु धातु सांजलवामां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे त्वा तेने स्थाने तुआण आदेश आय. युवर्णस्य सर्वत्र कगचज० ए सूत्रोष्ठी सोडआण एवुं रूप आय. बंद् धातु नमवामां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे पढी उदित खरांतो आ चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तुम् आय. मीसादेवामल्लुक् वेलादेवा व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् ए सूत्रोष्ठी वंदितु एवुं रूप आय. पढी एचकातुम् तव्यभवि० दृष्टिवक्षि० ए सूत्रोष्ठी वंदित्वा रूप आय. पढी सर्वत्र अनादौ० ए सूत्रोष्ठी वंदित्ता रूप आय. कृ धातु करवामां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे चालता सूत्रे क्त्वा ने स्थाने तुम् आदेश आय. पढी ऋतोत् आर्ष प्रयोगे तेष्ठी कङ्क एवुं रूप आय. ॥ १४६ ॥

इदमर्थस्य केरः ॥ १४७ ॥

इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केर इत्यादेशो जवति ॥ युष्मदीयः । तुम्हकेरो ॥

अस्मदीयः । अम्हकेरो ॥ न च जवति । मईअ-पक्खे । पाणिणीआ

सूत्र भाषांतर. इदम् अर्थना तज्जित प्रत्ययने केर एवो आदेश आय. सं. युष्मदीयः तेनुं तुम्हकेरो एवुं रूप आय. सं अस्मदीयः तेनुं अम्हकेरो रूप आय. का. ठेकाणे न पण आय. सं मदीयपक्षे तेनुं मईअ-पक्खे एवुं रूप आय. सं. पाणिनीया तेनुं पाणिणीआ एवुं रूप आय. ॥ १४७ ॥

॥ दुंदिका ॥

इदमर्थ ६१ केर ११ युष्मत् शब्दः अंत्यव्यं वल्लुक् ११ कात् युष्मदीयः अनेन ईयस्य केरः युष्मदर्थपरेतः युतु पक्ष्यम् इति षस्य स्हः अंत्यव्यं वल्लुक् ११ अतः सेडोः तुम्हकेरो । अस्म-

दीयः अस्माक मयमिति अस्मदीयः दोरयं दारीयः इयमप्र० ईयस्य केरः अंत्यव्यं० दलुक् पक्ष्मइमप्मस्यम्हः ११ अतःसेडोः अम्हकेरो मदीयपक्षे ईयस्य केरो न स्यात् बाहुलाधिकारात् कगचजेति दलुक् यलुक् च क्षःखःकचि० क्षः खः अनादौद्वित्वं द्वितीयपूर्व० ख क ११ अतःसेडोः मईअ-पक्खे । वा पाणिनीया पाणिनेरिमे ढात्रा इति पाणिनीयाः नोणःकगचजेति यलुक् १३ जस्शसहसिदीर्घः जस्शसोर्लुक् पाणिणीया ॥ १४७ ॥

टीका भाषांतर. इदमर्थना प्रत्ययने केर एवो आदेश आय. सं. युष्मद् शब्द तेने अंत्यव्यं० अतःसेडोः तुह्येकेरोकात् ए सूत्रोष्ठी युष्मदीयः एवं रूप आय. सं. युष्मदीय तेने चालता सूत्रे ईय ने स्थाने केर एवो आदेश आय. युष्मदर्थ रेतः पक्ष्मप्मस्य० अंत्यव्यं० अतःसेडोः ए सूत्रोष्ठी तुम्हकेरो एवं रूप आय. सं. अस्मदीयः (जे अमारा संबंधी ते) दोरयं दारियः चालता सूत्रे केर आय. अंत्यव्यं० पक्ष्मइमप्म० अतःसेडोः ए सूत्रोष्ठी अम्हकेरो रूप आय. सं मदीयपक्षे तेने चालता सूत्रे ईय प्रत्ययने केर एवो आदेश न आय. कारण के, आ बाहुल अधिकार ठे. पढी कगचज० क्षःखःकचि० अनादौ० द्वितीय० अतःसेडोः ए सूत्रोष्ठी मईअ-पक्खे एवं रूप आय. सं. पाणिनीयाः पट्ठे व्याकरणना कर्त्ता पाणिनि आचार्यना शिष्यो. सं. पाणिनीय तेने नोणः कगचज० जस्शसहसि० जस्शसोर्लुक् ए सूत्रोष्ठी पाणिणीया एवं रूप सिद्ध आय. ॥ १४७ ॥

पर-राज्यां क- मिकौ च ॥ १४८ ॥

पर राजन् इत्येताभ्यां परस्येदमर्थस्य प्रत्यस्य यथासंख्यं संयुक्तौ क्को मित् इक्कश्चादेशौ जवतः । चकारात्केरश्च ॥ परकीयं । पारकं । परकं । झरकरं ॥ राजकीयम् । राइकं । रायकरं ॥

वङ् भाषांतर. पर अने राजन् शब्दधी पर एवा इदमर्थ प्रत्ययने अनुक्रमे संयुक्तौ क्क अने डित् एवो इक्क आदेश आय. चकारानुं ग्रहण ठे तेथी पक्षे केर एवो आदेश पण आय. सं. परकीयं तेनां पारकं परकं पारकरं एवां रूप आय. सं राजकीयं तेनां राइकं रायकरं एवां रूप आय. ॥ १४८ ॥

॥ दुंदिका ॥

परश्च राजा च परराजानौ ताभ्यां कश्च डित्कश्च कडित्कौ ११ वा ११ परस्येदं परकीयं परजन राजकिय काय कीयप्र० अवर्णो अलुक् अनेन कीयस्थाने कं अतःसमृध्यादौ वा प पा ११ क्लीबेस्म मोनु० पा-

रक्कं परक्कं द्वितीये परकीयस्थाने केर ११ अतःसमृध्यादौ प पा पारकेरं ।
 राजकीय- अनेन कीयस्थाने डित् क इति कित्यं स्थाने केरः कंगचजेति
 सलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबेसम् मोनु० रायकेरं ॥ १४७ ॥

टीका भाषांतर. पर अने राजन् शब्दनी पर एवा इदमर्थं प्रत्ययने अनुक्रमे सं-
 युक्त एवा क अने डित्क् एवा आदेश आय. परनुं जे आ ते परकीय कहेवाय. सं. पर-
 कीय तेने परजनराज अवर्णो चालता सूत्रे कीय ने स्थाने कं आय. पढी
 अतःसमृध्यादौ क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी पारक्कं रूप आय. पद्दे परक्कं रूप आय.
 बीजे पद्दे सं. परकीय तेने कीयने स्थाने केर आय पढी अतःसमृध्यादौ ए सूत्रोष्ठी
 पारकेरं रूप आय. सं. राजकीय तेने चालता सूत्रे कीयने स्थाने डित्क् आय. पढी
 डित्यं । कीयने स्थाने केर आय कंगचज० अवर्णो० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी
 रायकेरं रूप आय. ॥ १४७ ॥

युष्मदस्मदोज एच्चयः ॥ १४८ ॥

आज्यां परस्येदमर्थस्याज एच्चय इत्यादेशो जवति ॥ युष्माकमिदं यौ-
 ष्माकम् तुम्हेच्चयं । एवम् अम्हेच्चयं ॥

मूल भाषांतर. युष्मद् अने अस्मद् शब्दनी पर एवा इदमर्थं अज् प्रत्ययने ए-
 एवो आदेश आय. तमारा संबंधीआ ते यौष्माकम् कहेवाय. सं यौष्माकम् तेनुं तु-
 चयं रूप आय अने एवी रीते सं. आस्माकं तेनुं अम्हेच्चयं एवुं रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

युष्मच्च अस्मच्च तयोः अज् ६१ एच्चय ११ युष्माकमिदं युष्मदस्-
 दोःजीनजौ अज्प्र० युष्माक आदेशः अनेन आकस्थाने एच्चयः युष्म-
 दर्थपरेतः युतु पक्ष्यष्मदमलांम्हः ष्मम्हःलुक्ममग्यात् आलोपः११क्ली-
 सम् मोनु० तुम्हेच्चयं अम्हेच्चयं अस्मदः ॥ १४८ ॥

टीका भाषांतर. युष्मद् अने अस्मद्शी पर एवा इदमर्थं अज् प्रत्ययने ए-
 एवो आदेश आय. तमारा संबंधीआ ते यौष्माक कहेवाय. सं युष्मद् शब्दने
 दस्मदोःजीनजौ युष्माकआदेशः चालता सूत्रे आकने स्थाने एच्चय एवो आदेश
 आय. युष्मदर्थपरेतः पक्ष्यष्म० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी तुम्हेच्चयं एवुं रूप
 आय एवी रीते सं. आस्माकं तेनुं अम्हेच्चयं एवुं रूप आय. ॥ १४८ ॥

वतेर्वः ॥ १४९ ॥

वतेः प्रत्ययस्य छिरुक्तो वो जवति ॥ मधुरव्व पाडलिजत्ते पासाया ॥

मूल भाषांतर. वति प्रत्ययने वेवडो व आय. सं मधुरावत् पाटलिपुत्रे प्रासादाः
 तेनुं मधुर व्व पाडलिजत्ते पासाया एवुं रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

वति ६१ व्व ११ मथुरावत् मथुरस्यादेरदेवत् अनेन वत्स्थाने व्व खघथ०
शु हु ह्रस्वःसंयोगे रा र मधुरव्व पाटलिपुत्र-टोरुः कगचजेति प्लुक्
अनादौ द्वित्वं ७१ नेम्मिणे निस्थाने द्वित्यं लोकात् पान्तिउत्ते प्रा-
साद- सर्वत्र रलुक् कगचजेति दलुक् अवर्णो अ य १५ जसूशसूहसि
दीर्घः जसूशसोर्लुक् पासाया मथुरावत् पाटलिपुत्रे प्रासादाः ॥ १४ए ॥

टीका भाषांतर. वति प्रत्ययने वेवमो व्व आय. सं. मथुरावत्तेने मथुरस्यादेर-
देवत् चालता सूत्रे वत् ने स्थाने व्व आय. पढी. खघथ० ह्रस्वःसंयोगे ए सूत्रोथी
मधुरव्व एवुं रूप आय. सं. पाटलिपुत्र तेने टोडः कगचज अनादौ डेम्मिडे द्वित्यं
लोकात् ए सूत्रोथी पाडतिउत्ते एवुं रूप आय. सं. प्रासाद तेने सर्वत्र कगचज
अवर्णो० जसू शसू ड सि० जसू शसोर्लुक् ए सूत्रोथी पासाया एवुं रूप आय.

सर्वाङ्गादीनस्ये कः ॥ १५१ ॥

सर्वाङ्गात् सर्वादेः पथ्यङ्ग [हे० ७०१] इत्यादिना विहितस्येनस्य
कान्ते इक इत्यादेशो जवति ॥ सर्वाङ्गीणः । सव्वङ्गिउं ॥

ए० भाषांतर. सर्वाङ्ग शब्द थकी सर्वादेःपथ्यङ्गः ए नियमथी करेला ईन
पान्ति स्थाने इक एवो आदेश आय. सं. सर्वाङ्गीणः तेनुं सव्वङ्गिओ एवुं रूप आय.
ए०

॥ टुंडिका ॥

र्वाङ्ग ५१ ईन ६१ इक ११ सर्वाङ्ग सर्वाणि अंगानि व्याप्नोति इति
र्वाङ्गीनः सर्वादेः पथ्यङ्ग कर्मपत्रपात्र सराव व्याप्नोति इति ईन प्र-

अनेन ईनस्य इकः लुक् गमध्यात् अलोपः सर्वत्र वूर् लुक् ह्रस्वः
अरकेर

वड् ॥ व अनादौद्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः सव्वङ्गिउं.

भाषांतर. सर्वाङ्ग शब्दने सर्वादेः पथ्यङ्ग० ए सूत्रथी करेला ईन प्रत्ययने
इक एवो आदेश आय. सं. सर्वाङ्ग ते उपरथी सर्व अंगे व्याप्त आय तेने सर्वा-
ङ्गानि कहीए. तेने सर्वादेः पथ्यङ्ग० ए सूत्रे ईन प्रत्यय आय. पढी चालता सूत्रे ईन
ने स्थाने इक आय. लुक् अइ ग नी अंदर रहेला अनो लोप आय पढी सर्वत्र०
ह्रस्वसंयोगे अनादौ० कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी सव्वङ्गिओ रूपआय ॥

पथो णस्ये कट् ॥ १५१ ॥

नित्यं णः पंथश्च [हे० ६०४] इति यः पथो णो विहितस्तस्य इकट्
जवति ॥ पान्थः पहिउं ॥ १५१ ॥

मूल भाषांतर. नित्यं णः पथश्च ए सूत्रधी जे पथिन् शब्दने ण थाय हें तेने इकट्
आदेश आय. सं. पांथः तेनुं पहिओ रूप आय. ॥ १५१ ॥

॥ टुंडिका ॥

पथिन् ६१ ण ६१ इकट् ११ पथिन् नित्यं पंथानं वहतीति पांथः नित्यं
णः पथश्च इति पथिन् अग्रे ण प्रत्ययः पंथ आदेश वृद्धिस्त्रीरेण्वादिः पं
पां अनेन प्रत्ययस्य इकट् आदेशः इक् इति लुक् यस्य मध्ये अलुक्
लोकात् पान्थिक इति जाते ह्रस्वःसंयोगे पा प विंशत्यादेर्लुक् इत्यनुस्वा-
रलोपः खद्यध० थि हि कगचजेति कलुक् ११ अतःसेढोः पहिज॥१५१॥

टीका भाषांतर. नित्यं णः पंथश्च सूत्रधी पथिन् शब्दने करेखा ण नेस्थाने
इकट् आदेश आय. सं. पथिन् शब्द ते उपरधी पांथ शब्द अयो तेनो अर्थ मुसाफरी
करनार आय. ठे. सं. पथिन् तेने नित्यं णः पथश्च ए सूत्रे ण प्रत्यय अने पंथ एवो
आदेश आय. पढी वृद्धिस्त्री० चालता सूत्रे ण प्रत्ययने स्थाने इकट् आदेश आय.
इक् लुक् लोकात् ए सूत्रधी पांथिक एवु रूप आय. पढी ह्रस्वःसंयोगे विंशत्या-
देर्लुक् खद्यध० कगचज० अतःसेढो ए सूत्रधी पहिओ रूप आय. ॥ १५१ ॥

ईयस्यात्मनो णयः ॥ १५३ ॥

आत्मनः परस्य ईयस्य णय इत्यादेशो जवति ॥ आत्मीयम् अप्पणयं॥

मूल भाषांतर. आत्मन् शब्दधी पर एवा ईय प्रत्ययने स्थाने णय एवो आदेश
आय. सं. आत्मीयम् तेनुं अप्पणयं एवु रूप आय. ॥ १५३ ॥

॥ टुंडिका ॥

ईय ६१ आत्मन् ६१ णय ११ आत्मीय अनेन ईयस्य स्थाने णय
संयोगे आ अ तस्यात्मनो पोवः इति मस्य पः अनादौङ्कि
क्कीवेस्सम् मोनु० अप्पाणयं ॥ १५ ॥

टीका भाषांतर. आत्मन् शब्दधी पर एवा ईय प्रत्ययने स्थाने णय एवो आदेश
आय. सं. आत्मीय तेने चालता सूत्रे ईय ने स्थाने णय एवो आदेश आय. पढी ह्रस्वः
संयोगे तस्यात्मनोपोवः अनादौ०क्कीवेस्सम् मोनु० सूत्रधी अप्पाणयरूप आय.

त्वस्य डिमा-त्तणौ वा ॥ १५४ ॥

त्वप्रत्ययस्य किमा त्त्तण इत्यादेशो वा जवतः ॥ पीणिमा । पुप्फिमा ।
पीणत्तणं । पुप्फत्तणं । पक्के । पीणत्तं । पुप्फत्तं ॥ इन्नः पृथ्वादिषु निय-

तत्वात् तदन्य प्रत्ययान्तेषु अस्यविधिः पीनता इत्यस्य प्राकृते पीण्या
इति जवति । पीणदा इति तु जाषांतरे । तेनेह तलो दा न क्रियते ॥

मूल भाषांतर. त्व प्रत्ययने डिमा अने त्तण एवा आदेश आय. सं पीनत्व तेनुं पीणिमा एवुं रूप आय. सं. पुष्पत्व तेनुं पुष्फिमा आय. सं. पीनत्वं तेनुं पीणत्तणं आय. सं. पुष्पत्वं तेनुं पुष्फत्तणं आय. पद्दे सं पीनत्वं तेनुं पीणत्तं आय अने सं. पुष्पत्वं तेनुं पुष्फत्तं आय. इमन् प्रत्यय पृथु विगेरे शब्दोमां नियमथी आय ठे तेथी तेनाथी अन्य प्रत्यय जेने अंते होय तेवा शब्दोने विषे आ विधि आय ठे. सं. पीनता तेनुं प्राकृतमां पीणया एवुं रूप आय ठे अने बीजी जापामां पीणदा एवुं रूप आय. तेथी अहिं तल् प्रत्ययने दा करवामां आवतो नथी.

॥ हुंठिका ॥

त्व ६१ मिमात्तण १२ वा ११ पीनत्व अनेन वा त्वस्य मिमा इमा इति
मित्यं नोणः ११ अंत्यव्यं सलुक् पीणिमा । पुष्पत्व अनेन त्वस्य मिमा
इमा इति प्पस्पयोः फः अनादौदित्वं द्वितीयतुर्यं पूर्व फ पः ११ अं-
त्यव्यं सलुक् पुष्फिमा । पीनत्व अनेन त्वस्य त्तणः नोणः ११ क्लीबेसम्
मोनुं पुष्फत्तणं । पद्दे पीनत्व नोणः ११ क्लीबेसम् मोनुं सर्वत्र न लुक्
अनादौ दित्वं पीणत्तं । पुष्पत्वं प्पस्पयोः फः अनादौदित्वं द्वितीयतुर्यं
पूर्व फ प सर्वत्र वलुक् अनादौदित्वं ११ क्लीबे सम् मोनुं पुष्फत्तं ।
पीनता नोणः कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ अंत्यव्यंजनस्य सलुक्
नया । पीनता नोणः तोदो नोदो सौरसेन्यां तादा ११ अंत्यव्यंजन-
पय.

रू पाणदा ॥ १५४ ॥

भाषांतर. त्व प्रत्ययने स्थाने डिमा अने त्तण एवा आदेश आय. सं. पीनत्व
मिता सूत्रे विकल्पे त्वने डिमा आदेश आय. दित्वं नोणः अंत्यव्यं ए सू-
पीणिमा एवुं रूप आय. सं. पुष्पत्वं तेने चालता सूत्रे त्व ने स्थाने डिमा आ-
देश आय. प्पस्पयोः फः अनादौदित्वं द्वितीयतुर्यं अंत्यव्यं ए सूत्रोथी पुष्फिमा
एवुं रूप आय. सं. पीनत्व तेने चालता सूत्रे त्वने स्थाने त्तण आदेश आय. नोणः
क्लीबेसम् मोनुं ए सूत्रोथी पुष्फत्तणं रूप आय. पद्दे सं. पीनत्व तेने नोणः क्लीबे
सम् मोनुं सर्वत्र अनादौ ए सूत्रोथी पीणत्तं रूप आय. सं. पुष्पत्वं तेने
प्पस्पयोः फः अनादौ द्वितीयतुर्यं सर्वत्र अनादौ क्लीबेसम् मोनुं ए सूत्रो-
थी पुष्फत्तं रूप आय. सं. पीनता तेने नोणः कगचजं अवर्णो अंत्यव्यं ए

सूत्रोष्ठी पीठया एवं रूप आय. सं. पीनता तेने नोणः तोदो नोदो सौरसेन्यां
अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी पाणदा रूप आय. १५४

अनङ्कोठतैलस्य डेह्लः ॥ १५५ ॥

अङ्कोठ वर्जितात् शब्दात्परस्य तैलप्रत्ययस्य डेह्ल इत्यादेशो जवति ॥
सुरहि-जलेण कडुएह्लं ॥ अनङ्कोठदिति किम् । अङ्कोल्लतेह्लं ॥

मूल भाषांतर. अङ्कोठ शब्दने वर्जिने कोहण शब्दने लागेला तैल प्रत्ययने डेह्ल
एवो आदेश आय. सं. सुरभिजलेन कडुतैलं तेनुं सुरहि-जलेण कडुएह्लं एवं
रूप आय. मूलमां अङ्कोठ शब्दने वर्जिने एम कडुं ते तेथी सं. अङ्कोठतैलं तेनुं अङ्को
ल्लतेह्लं एवं रूप आय. १५५

॥ दुंदिका ॥

न अङ्कोठः अनङ्कोठः तस्मात् अंकोठात् ५ १ तैल ५१ डेह्ल ११ सुर
जिजल खघथ० जि हि ३१ टा आमोर्णः टाण शस्येत् ल ले सुरहि
जलेण कटुकतैल टोरुः ट रु तैलस्य डेह्ल इति एह्ल डित्यं कमध्या-
वलोपः कगचजेति कलुक् ११ ह्रीबे सम् मोनु० कडुएह्लं । अङ्कोठतैलं
अङ्कोठस्य ह्लः अतएत् तै ते तैलादौ तादित्वं ह्ल ११ ह्रीबे सम्
मोनु० अंकोल्लतेह्लं ॥ १५५ ॥

टीका भाषांतर. अङ्कोठ शब्दने वर्जिने बीजा शब्दधी पर एवा तैल प्रत्ययने
डेह्ल एवो आदेश आय. सं. सुरभिजल तेने खघथ० टाआमोर्णः टाणशस्येत्
ए सूत्रोष्ठी सुरहिजलेण एवं रूप आय. सं. कटुकतैल तेने टोरुः चालता सूत्रे तैलने
स्थाने डेह्ल आ देश आय. डित्यं कगचज० ह्रीबे सम् मोनु०ए सूत्रोष्ठी कडुए
एवं रूप आय. सं. अंकोठतैल तेने ठस्यह्लः एतएत् तैलादौदित्वं ह्रीबेसम्
ए सूत्रोष्ठी अंकोल्लतेह्लं एवं रूप आय. ॥ १५५ ॥

यत्तदेतदोतोरित्तिञ्च एतल्लुक् च ॥ १५६ ॥

एज्यः परस्य कावादरतोः परिमाणार्थस्य इतिञ्च इत्यादेशो जवति
एतदोल्लुक् च ॥ यावत् । जित्तिञ्च ॥ तावत् । तित्तिञ्च ॥ एतावत् । इत्तिञ्च ॥

मूल भाषांतर. यत् तत् एतद् शब्दधी पर एवा परिमाण अर्थवाखा डाप प्रत्य
यने आदि जेने एवा अनु प्रत्ययने इत्तिञ्च एवो आदेश आय. अने एतद् शब्दने
ल्लुक् आय. सं. यावत् तेनुं जित्तिञ्चं रूप आय. सं. तावत् तेनुं तित्तिञ्चं रूप आय
सं. एतावत् तेनुं इत्तिञ्चं रूप आय. ॥ १५६ ॥

॥ ढुंडिका ॥

यच्च तच्च एतच्च यत्तदेतद् तस्मात् ५१ अतु ६१ इत्तिश्च ११ एतल्लुक् ११ च ११ यावत् आदेर्योऽजः या जा अनेन डावत्स्थाने इत्तिश्च लोकात् क्लीबे सम् मोनु० जित्तिश्च । सं० तावत् डावत्स्थाने इत्तिश्च लोकात् क्लीबे सम् मोनु० तित्तिश्च या संख्यामानमस्य एतावत्संख्यामानमस्य इति यत्तदोकावादि एतावत् अनेन एतडावत् स्थाने इत्तिश्च क्लीबे सम् मोनु० इत्तिश्च ॥ १५६ ॥

टीका भाषांतर. यद् तद् एतद् ए शब्दधी पर एवा डावादि अतु प्रत्ययने त्तिश्च एवो आदेश आय. अने एतद् शब्दनो लुक् आय.सं. यावत् तेने आदेर्योऽजः ालता सूत्रे डावत्तने स्थाने इत्तिश्च आदेश आय. लोकात् क्लीबेसम् मोनु० ए ज्ञोथी जित्तिश्च रूप आय. सं. तावत् तेने ालता सूत्रे इत्तिश्च आय. पढी लोकात् क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी तित्तिश्च रूप आय. जे संख्या मान ठे जेने ते यावत् त्हेवाय. एवी रीते एतद् शब्दने यत्तदोकावादि ए सूत्रोथी एता वत् एवुं ण आय. पढी ालता सूत्रे इत्तिश्च आ देश आय. पढी क्लीबेसम् मोनु० . सूत्रोथी इत्तिश्च एवुं रूप आय. ॥ १५६ ॥

इदं किमश्च डेत्तिश्च-डेत्तिल-डेदहः ॥ १५७ ॥

इदं किञ्च यत्तदेतद् यश्च परस्यातो डवितोर्वा डित एत्तिश्च एत्तिल एदह इत्यादेशा ञ्वन्ति एतल्लुक् च ॥ इयत् । एत्तिश्च । एत्तिलं । एदहं ॥ कियत् । केत्तिश्च । केत्तिलं । केदहं ॥ यावत् । जेत्तिश्च । जेत्तिलं । जेदहं ॥ तावत् । तेत्तिश्च । तेत्तिलं । तेदहं ॥ एतावत् । एत्तिश्च । एत्तिलं । एदहं ॥

भाषांतर. इदम् किम् यद् तद् अने एतद् ए शब्दोधीपर आवेला अतु अथवा डावतु प्रत्ययना डितने एत्तिश्च एत्तिल अने एदह एवा आदेश आय. एतदनो लुक् आय. सं. इयत् तेनां एत्तिश्च एत्तिलं एदहं एवां रूप आय. सं. कियत् तेनां केत्तिश्च केत्तिलं केदहं एवा रूप आय. सं. यावत् तेनां जेत्तिश्च जेत्तिलं जेदहं एवा आदेश आय. सं. तावत् तेनां तेत्तिश्च तेत्तिलं तेदहं एवा रूप आय. सं. एतावत् तेनां एत्तिश्च एत्तिलं एदहं एवा रूप आय. ॥ १५७ ॥

॥ ढुंडिका ॥

इदम् च किम् च इदम् किम् तस्य ६१ च ११ डेत्तिश्चश्च डेत्तिलश्च केदहश्च डेत्तिश्च डेत्तिलडेदहः १३ इयत् अनेन अतु स्थाने डेत्तिश्च

इति डित्यं इयलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० एत्तिअं । इयत् अनेन
 अत् स्थाने डेत्तिअ एत्तिअ इति कित्यं एत्तिलं इयत् अनेन अतः
 नेदह डित्यं इयलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० एदहं । कियत् अनेन अत्
 स्थाने नेत्तिअ इति डित्यं इय लोकात् ११ क्लीबे सम् मोनु० केत्तिअं
 केत्तिअं केदहं । यावत् आदेर्योऽजः अनेन अत् स्थाने डेत्तिअ डेत्तिअ
 डेदहाः डित्यं लोकात् ११ क्लीबे सम् जेत्तिअं जेत्तिलं जेदहं तावत् एव
 मेव तेत्तिअं तेत्तिलं तेदहं । एतावत् अनेन डावत् स्थाने डेत्तिआदि
 इति डित्यं एतलुक् एत्तिअं एवं एत्तिलं एदहं ॥ १५५ ॥

टीका भाषांतर. इदम् कित् यम् तद् एतद् ए शब्दोत्थीपर एवा अतु वा डावतु
 ने डित् एवा एत्तिअ एत्तिल अदह एवा आदेश आय. सं. इयत् तेने चालता सूत्रे
 अत्ने स्थाने डेत्तिअ आय. पढी डित्यं इयलुक् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी
 एत्तिअं आय. सं. इयत् तेने चालता सूत्रे अत्ने स्थाने डेत्तिल आय. डित्यं० क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी एत्तिलं रूप आय. सं. इयत् तेने चालता सूत्रे डेदह आदेश
 आय. डित्यं० इयलुक् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी एदह रूप आय. सं. कियत् तेने
 चालता सूत्रे डेत्तिअ आय. पढी डित्यं० लोकात् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी के-
 त्तिअं आय एवी रीते केत्तिलं केदहं एवां रूप आय. सं यावत् तेने आदेर्योऽजः चा-
 लता सूत्रे अत्ने स्थाने डेत्तिअ डेत्तिल डेदह एवा आदेश आय. पढी डित्यं० लो-
 कात्० क्लीबे सम् ए सूत्रोत्थी जेत्तिअं जेत्तिलं जेदहं एवा रूप आय. सं. तावत् तेने
 पूर्वनी जेम सूत्रोत्थी तेत्तिअं तेत्तिलं तेदहं एवा रूप आय. सं. एतावत् तेने चालता
 सूत्रे डावत्ने स्थाने डेत्तिअ विगेरे आदेश आय. पढी डित्यं० एतद्नो लुक् आय.
 एदहे एत्तिअं एत्तिलं एदहं एवा रूप आय. ॥ १५५ ॥

कृत्वसो हुत्तं ॥ १५६ ॥

वारे कृत्वस् । हे० ७०५ । इति यः कृत्वस् विहितः तस्य हुत्तसिद्धिः
 देशो जवति ॥ सयहुत्तं । सहस्सहुत्तं ॥ कथं प्रियाभिमुखं पियहुत्तं ।
 अजिमुखार्थे न हुत्तशब्देन जविष्यति ॥

मूल भाषांतर. वारेकृत्वस् ए सूत्रोत्थी जे कृत्वस् प्रत्यय आवे तेने हुत्त एवो
 आदेश आय. सं. शतकृत्वः तेनुं सयहुत्तं रूप आय. सं सहस्रकृत्वः तेनुं सहस्सहुत्तं
 एवुं रूप आय. कोइ शंका करे के, त्वारे सं. प्रियाभिमुखं तेनुं पियहुत्तं एवुं शीरीते
 थाय ? तेना उत्तरमां कहेवानुं के, ते ठेकाणे अभिमुख अर्थवाला हुत्त शब्द वने
 करी सिद्ध आय ठे. ॥ १५६ ॥

॥ हुंढिका ॥

कृत्वस् ६१ हुत्त ११ शतकृत्वस् सहस्रकृत्वस् शतवारान् कृत्वा प्रथमे शषोः सः स कगचजेति तल्लुक् अवर्णो अ य द्वितीये सर्वत्र रल्लुक् अनादौ द्वित्वं स्स अनेन कृत्वस् स्थाने हुत्तं ११ क्लीबे सम् मोनु० सय- हुत्तं सहस्सहुत्तं प्रियाजिमुखं सर्वत्र रल्लुक् ११ क्लीबे सम् मोनुस्वारः पियहुत्तं हुत्तशब्दोऽजिमुखार्थश्च ॥ १५७ ॥

टीका भाषांतर. चारेकृत्वस् ए सूत्रशी कोला कृत्वस् शब्दने हुत्त एवो अ- देश आय. सं. शतकृत्वस् सहस्रकृत्वस् (सोवार-हजारवार) तेमां प्रथमना शब्दने शषोःसः कगचज० अवर्णो० अने वीजा शब्दने सर्वत्र० अनादौ० चाखता सूत्रे कृत्वस्सने स्थाने हुत्त आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी समहुत्तं सहस्सहुत्तं एवां रूप आय. सं. प्रियाभिमुख तेने सर्वत्र० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी पियहुत्तं एवुं रूप आय. अहिं हुत्त शब्द अजिमुख अर्थमां ठे. ॥ १५७ ॥

आल्विल्लोल्लाल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मतोः ॥ १५९ ॥

आलु इत्यादयो नव आदेशा मतोः स्थाने यथाप्रयोगं जवन्ति ॥ आलु नेहालु । दयालु । ईसालु । लज्जालुआ ॥ इल्ल । सोहिल्लो । ठाइल्लो । जामइल्लो ॥ उल्ल । विआरुल्लो । मंसुल्लो । दप्पुल्लो ॥ आल । सडालो । जगालो । फडालो । रसालो । जाणहालो ॥ वन्त घणवन्तो । जत्तिवन्तो मन्त । हणमन्तो । सिरिमन्तो पुणमन्तो । इत्त । कव्वइत्तो । माणइत्तो इर । गव्विरो । रेहिरो ॥ मण । धनमणो केचिन्मादेशीमपीडन्ति । हणुमा ॥ मतोरिति किम् धणी ॥ १५९ ॥

मूल भाषांतर. आलु इल्ल उल्ल आल वन्त मन्त इर मण ए नव आदेश मनु ग्यन्ते स्थाने प्रयोगप्रमाणे आयः आलु आदेशानुं उदाहरण सं. स्नेहमान् तेनुं नेहा- लु आय. सं. दयावान् तेनुं दयालु आय. सं. ईर्ष्यावान् तेनुं ईसालु आय. सं. ल- ज्जावतिका तेनुं लज्जालुआ आय. इल्ल आदेशानुं उदाहरण सं. शोभावान् तेनुं सो- हिल्लो आय. सं. छायावान् तेनुं छाइल्लो आय. सं. यामवान् तेनुं जामइल्लो रूप आय. उल्ल प्रत्ययनां उदाहरण सं. विकारवान् तेनुं विआरुल्लो आय. सं. इमश्रुवा- न् तेनुं मंसुल्लो आय. सं. दर्पवान् तेनुं दुप्पुल्लो आय. आल आदेशानां उदाह० सं. श्रद्धावान् तेनुं सडालो आय. सं. जहावान् तेनुं जडालो आय. सं. फटावान् तेनुं ऋडालो आय. सं. रसावान् तेनुं रसालो आय. सं. ज्योत्सावान् तेनुं जाणहालो आय. वन्त आदेशानां उदा० सं. धनवान् तेनुं घणवन्तो आय. सं भक्तिमान् तेनुं

भत्तिवन्तो आय. मन्त आदेशानुं उदा० सं. हनुमान् तेनुं हणुमन्तो आय. सं. श्री-
मान् तेनुं सिरिमन्तो आय. सं. पुण्यवान् तेनुं पुण्णमन्तो आय. इत्त आदेशना उ-
दाहरण० सं. काव्यवान् तेनुं कव्वइत्तो आय. सं. मानवान् तेनुं माणइत्तो आय.
इर आदेशनां उदा० सं. गर्ववान् तेनुं गव्विरो आय. सं. रेखावान् तेनुं रेहिरो
आय. मण आदेशनां उदा० सं. धनवान् तेनुं घणमणो आय. केटलाएक मणने व-
दले मा एवो आदेश आय. एम कहेवे एटले सं. हनुमान् तेनुं हणुमा एवुं रूप आय.
मूलमां मर्तुं प्रत्ययनुं ग्रहण ठे तेषी सं. घनी तेनुं घणी रूप आय. सं. अर्थी तेनुं अ-
थियओ आय. त्यां उपरना आदेश न आय. १५ए

॥ हुंठिका ॥

आलुश्च इल्लश्च उल्लश्च आलश्च वन्तश्च मन्तश्च इतश्च इरश्च मणश्च
आद्विवल्लोलवन्तमन्तेन्तेरमणाः १३ मत्तु ६१ स्नेहो विद्यते यस्य स
स्नेहवान् तदस्यास्तीति अस्मिन्निति मत्तु मत् प्रत्ययः अनेन मत्तु-
स्थाने आलुक् कगटडेति सलुक् ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक्
नेहालु । दया विद्यते यस्यासौ तदातदस्यास्यस्मिन्निति मत्तुः प्रत्ययः
अनेन मत्तुस्थाने आलुः समानीए दीर्घः दयालू । ईर्ष्यावि० मत् सर्वत्र
रलुक् कगचजेति यलुक् शषोः सः अनेन मत्तुस्थाने आलु ११ दीर्घः
अक्कीवे ११ अंत्यव्यं० सलुक् ईसालु । लज्जा विद्यते० मत् प्रत्ययः
अनेन मत्तुस्थाने अलुः समानानां दीर्घः स्वार्थे कस्य वा कप्र० आत् आपू
कगचजेति कलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् लज्जालूआ । शोभावान् शषोः
सः शो सो खघथ० जा हा अनेन मत्तुस्थाने आलु । इल्ललुक् आलुक्
लोकात् त ११ अतः सेडोः सोहिल्लो । गायवान् अनेन मत्तुस्था
इल्ल लुक् आलुक् लोकात् ११ अतः सेर्गोः गोइल्लो । यामवान् अनेन
मत्तुस्थाने इल्ल अन्न अलोपः बाहुलकांश्च आदेर्योजः ११ अतः सेर्गोः
जामइल्लो । विकारवान् कगचजेति कलुक् अनेन मत्तुस्थाने उल्लः
लुक् आलोपः लोकात् विआरुल्लमो । श्मश्रुवान् आदेस्मश्च स्मस्थाने
आदेशलुक् वक्रादावंतः अनुस्वारः सर्वत्र रलुक् शषोः सः शु सु अनेन
मत्तुस्थाने उल्ल लुक् उल्लुक् लोकात् ११ मसुल्लो दर्पवान् सर्वत्र रलुक्
अनादिप्यं अनेन मत्तुस्थाने उल्लः लोकात् ११ अतः सेडोः दप्पुवो

शब्दवान् सर्वत्र वलुक् अनेन मतुस्थाने आल समानानां दीर्घः ११
 अतः सेमोः जमालो । फमालो । रसवान् अनेन मतुस्थाने आल समा-
 नानां दीर्घः ११ अतः सेमोः जोएहलो । धनवान् अनेन वत्स्थाने वन्त
 ११ अतः सेमोः धणवन्तो जकिमान् कगचजेति कलुक् अनादौ द्वित्वं
 मतुस्थाने वंतः ११ अतः सेमोः जित्तिवन्तो हनुमत् । नोणः ऊर्जद-
 तुम् कंडूयवातूले ए ए अनेन मतुस्थाने वन्त ११ अतः सेमोः हनुम-
 न्तो । श्रीमन् हे श्री ह्री कृष्णक्रिया दिष्ट्या छित् श् री इति विश्लेषे रीपूर्वं
 इः लोकात् शषोः सः दीर्घह्रस्वो मिथो वृत्तौ री रि अधोमनयां यलुक्
 अनादौ द्वित्वं पुष्मन्तो । काव्यवान् ह्रस्वः संयोगे का क अधोमनयां
 यलुक् अनादौ द्वित्वं च अनेन मतुस्थाने इत् ११ अतः सेमोः कवश्चो ।
 मानवान् नोणः अनेन मतुस्थाने इत्तः ११ अतः सेमोः माणश्चो गर्व-
 वान् सर्वत्र रलुक् अनादौ मतुस्थाने इरः लुक् इति अ लोकात् ११
 अतः सेमोः गबिरो । रेखावान् खघथध० खस्य हः अनेन मतः स्थाने
 इरः लुक् अलोपः लोकात् ११ अतः सेमोः रेहिरो । धनवान् नोणः अ-
 नेन मतुः स्थाने मणः ११ अतः सेमोः धेणमणो । केचित् मतुस्थाने
 मा इत्यादेशमिच्छन्ति तन्मते हणुमा अंत्यव्यं सलुक् धणी अर्थोऽस्या-
 स्तीति अर्थी । अतोऽनेकस्वरात् । इकप्र० अलोपः लोकात् सर्वत्र
 रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्यं पूर्वं य त कगचजेति वलुक् ११
 अतः सेडोः अस्थिओ ॥ १५ए ॥

टीका भाषांतर. मतुने स्थाने आलु इह उह आल वन्त मन्त इत्त हर
 अने मण एवा आदेश आय. सं. स्नेहवान् (स्नेहवालो) तेने तदस्यास्तीति ए सूत्रे
 मत् प्रत्यय आय. तेने चालता सूत्रे आलु आदेश आय. कगचज अक्लीबे दीर्घः अं-
 त्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी नेहालू रूप आय. सं. दयावान् तेने तदस्यास्त्य० ए सूत्रे मत्
 प्र० आवे पढी चालता सूत्रे मतुने स्थाने आलु प्रत्यय आय. समानानां दीर्घः ए
 सूत्रोष्ठी दयालू रूप आय. ईर्ष्यावात् तेने सर्वत्र० कगचज० शषोः सः चालता सूत्रे
 मतुने स्थाने आलु आय. दीर्घः अक्लीबे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी ईसालू ए रूप
 आय. सं. लज्जावान् तेने मत् प्रत्यय अया पढी चालता सूत्रे मतुने स्थाने आलु आ-
 देश आय. पढी समानानां दीर्घः स्वार्थे कस्यवा कप्रत्ययः आत् आप कगचज
 अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी लज्जालू आ एवं रूप आय. सं. शोभावान् तेने शषोः सः

खघथ० चाखता सूत्रे मत्ने स्थाने आलु आदेश आय. इललुक् आलुक् लोकात् अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी सोहिल्लो रूप आय. सं. छायावान् तेने चाखता सूत्रे मत्ने स्थाने इल्ल आदेश आय. लुक् आलुक् लोकात् अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी छोहिल्लो रूप आय. सं. यामवान् तेने चाखता सूत्रे मत्ने स्थाने इल्ल आदेश आय. अहीं बा-
 डुलक पक्ष ठे तेष्ठी अ खोप न आय. पठी आदेर्योजः अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी जाम इल्लो रूप आय. सं. विकारवान् तेने कगचज० चाखता सूत्रे मत्ने स्थाने उल्ल आ-
 देश आय. अलोपः लोकात् ए सूत्रोष्ठी विआरुल्लो रूप आय. सं. इमश्रुवान् तेने आदेस्मश्रस्मस्थाने लुक् वक्रादावतः सर्वत्र शषोःसः चाखता सूत्रे मत्ने स्थाने उल्ल आय. उलुक् लोकात् ए सूत्रोष्ठी मंसुल्लो आय. सं. दर्पवान् तेने सर्वत्र अनादौ० चाखता सूत्रे मत्ने स्थाने उल्ल आय. लोकात् अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी दप्पुवो रूप आय. सं. शब्दवान् तेने सर्वत्र चाखता सूत्रे मत् ने स्थाने आल आ-
 देश आय. समानानां दीर्घः अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी जडालो आय. एवी रीते सं. फटावान् तेनुं फडालो आय. सं. रसवान् तेने चाखता सूत्रे मत् ने स्थाने आल आ-
 देश आय. पठी समानानां दीर्घः अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी रसालो आय. सं. ज्यो-
 त्स्लावान् तेनुं जोणहलो आय. सं. घनवान् तेने चाखता सूत्रे वत् ने स्थाने वन्त आय. पठी नोणः अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी घणवन्तो आय. सं. भक्तिमान् तेने कग चज० अनादौ० चाखता सूत्रे मत् ने स्थाने वन्त आदेश आय. पठी अतःसेढों: ए
 सूत्रोष्ठी भित्तिवन्तो रूप आय. सं. हनुमान् तेने नोणः उभ्रदतुम् कंडूय० चाखता सूत्रे मत् ने स्थाने वन्त आय. पठी अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी हनुमन्तो रूप आय. सं. श्रीमान् तेने ईश्रीहीकृष्ण० श्रू री एवो वर्षविशेष करी री पूर्वे इ आय. पठी लो-
 कात् शषोःसः दीर्घह्रस्वौ० अधोमनयां० अनादौ० ए सूत्रोष्ठी पुमन्तो रूप आय. सं. काव्यवान् तेने ह्रस्वःसंयोगे अधोमनयां० अनादौ० चाखता सूत्रे मत् ने स्थाने इत्त आय. पठी अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी कव्वइत्तो एवुं रूप आय. सं. मानवान् तेने नोणः चाखता सूत्रे मत् ने स्थाने इत्त आय. पठी अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी माणइत्तो रूप आय. सं. गर्ववान् तेने सर्वत्र० अनादौ चाखता सूत्रे मत् ने स्थाने इर् आदेश आय. लुक् लोकात् अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी गव्विरो रूप आय. सं. रेखावान् तेने खघथ० चाखता सूत्रे मत् ने स्थाने इर् आय. लुक् लोकात् अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी रेहिरो रूप आय. सं. घनवान् तेने नोणः चाखता सूत्रे वत् ने स्थाने मण आदेश आय. अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी घेणमणो एवुं रूप आय. केटलाएक मत् ने स्थाने मा एवो आदेश इठे ठे तेमना मत्प्रमाणे सं. हनुमान् तेनुं हणुमा एवुं रूप आय. मूलमां मत् प्रत्ययनुं ग्रहण ठे तेष्ठी सं. घनी (घनवालो) तेने अंल्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी घणी एवुं रूप आय. सं. अर्थी (अर्थवालो) तेने अतोनेकस्वरात् अलोपः लोकात् सर्वत्र० अनादौ० द्वितीयतुर्य० कगचज० अतःसेढों: ए सूत्रोष्ठी अत्थिओ एवुं रूप आय. ॥१५॥

तो दो तसो वा ॥ १६० ॥

तसः प्रत्ययस्य स्थाने तो दो इत्यादेशौ वा जवतः ॥ सबत्तो सबदो । एकत्तो एकदो । अन्नत्तो अन्नदो । कत्तो कदो । जत्तो जदो । तत्तो तदो । इत्तो इदो । पक्के । सबड । इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. तस् प्रत्ययने स्थाने तो दो एवा वे आदेश विकल्पे आय. सं. सर्वतः तेनां सब्वत्तो सब्वदो एवां रूप आय. सं. एकतः तेनां एकत्तो एकदो एवां रूप आय. सं. अन्यतः तेनां अन्नत्तो अन्नदो एवां रूप आय. सं. कुतः तेनां कत्तो कदो एवा रूप आय. सं. यतः तेनां जत्तो जदो आय. सं. ततः तेनां तत्तो तदो आय. सं. इतः तेनां इत्तो इदो आय. पक्के सं. सर्वतः तेनुं सब्वओ एवं रूप आय. ॥ १६० ॥

॥ ढुडिका ॥

तोश्च दोश्च तोदो १२ तस् ६१ वा ११ सर्वतः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन वा तस्स्थाने तो द्वितीये दो सबत्तो सबदो । एकतः अनादौ खरादसंयुक्तानां कखतथपफां गघदघबजाः कस्य गः अनेन तस्स्थाने तो द्वितीये दो एगत्तो एगदो । अन्यतः अधोमनयां थलुक् अनादौ द्वित्वं च अनेन तस्स्थाने तो दो अन्नत्तो अन्नदो । किम् किमद्वादि सर्वादि वैफुड्यबहोऽपि तस् तस् प्रत्ययः किमकन्ननोश्च किमस्थाने क अनेन तस्स्थाने तो दो कत्तो कदो । यतः ततः आदेर्यो-जः यस्य जः अनेन तस्स्थाने तो दो जत्तो जदो इतः अनेन तस्स्थाने तो दो इत्तो इदो ॥ १६० ॥

टीका भाषांतर. तस् प्रत्ययने स्थाने तो दो एवा वे आदेश विकल्पे आय. सं. सर्वतः तेने सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे तस्ने स्थाने तो अने बीजे पक्के दो आदेश आय. एटले सब्वत्तो सब्वदो एवां रूप आय. सं. एकतः तेने अनादौ० स्वरादसंयुक्तानां कखत० ए सूत्रे कनो ग आय. चालता सूत्रे तस्ने तो तथा दो आदेश आय. एटले एगत्तो एगदो एवां रूप आय. सं. अन्यतः तेने अधोमनयां० अनादौ० चालता सूत्रे तस्ने स्थाने तो दो एवा आदेश आय. एटले अन्नत्तो अन्नदो एवां रूप आय. सं. किम् शब्दने तस् प्रत्यय आवे पढी किमकन्नीतोश्च ए सूत्रे क आय. पढी चालता सूत्रे तस्ने स्थाने तो दो एवा आदेश आय. एटले कत्तो कदो एवां रूप आय. सं. यतः ततः तेने आदेर्यो-जः चालता सूत्रे तस्ने स्थाने तो दो आय. एटले जत्तो जदो तथा तत्तो तदो एवां रूप आय. सं. इतः तेने चालता सूत्रे तस्ने स्थाने तो दो आय. एटले इत्तो इदो रूप आय. ॥ १६० ॥

त्रपो दिह-त्थाः ॥ १६१ ॥

त्रप् प्रत्ययस्य एते जवन्ति ॥ यत्र । जहि । जहा जत्थ ॥ तत्र
तहि । तह । तत्थ ॥ कुत्र । कहि । कह । कत्थ ॥ अन्यत्र । अन्नहि ।
अन्नह । अन्नत्थ ॥

मूल भाषांतर. त्रप् प्रत्ययने हि ह् त्थ एवा आदेश आय. सं. यत्र तेनां जहि
जह् जत्थ एवां रूप आय. सं. तत्र तेनां तहि तह् तत्थ एवां रूप आय. सं. कुत्र तेनां
कहि कह् कत्थ एवां रूप आय. सं. अन्यत्र तेनां अन्नहि अन्नह् अन्नत्थ एवां रूप आय. १६१

॥ टुंठिका ॥

त्रप् ६१ हिश्च इश्च त्थश्च दिह-त्थाः १३ यत्र अनेन प्रथमे त्रस्थाने हि
द्वितीये ह् । तृतीये त्थ आदेश्योऽजः यस्य जः ११ अव्ययं सल्लुक् जहि
जह् जत्थ । तत्र अनेन त्रस्थाने हि ह् त्थ अव्ययं सल्लुक् तहि तह्
तठ् कुत्र त् किमस्त्राताम्ब किमस्थाने क अनेन प्रथमे त्रस्थाने हि
द्वितीये ह् तृतीये ठ कहि कह् कठ् । अन्यत्र अधोमनयां यल्लुक्
अनादौ द्वित्वं च अनेन त्रस्थाने हि द्वितीये ह् तृतीये ठ अन्नहि
अन्नह् अन्नठ् ॥ १६१ ॥

टीका भाषांतर. त्रप् प्रत्ययने स्थाने हि ह् त्थ एवा आदेश आय. सं. यत्र तेने
चाखता सूत्रे प्रथमरूपमां हि आदेश आय. बीजे ह् आय अने बीजे त्थ आय. पठ्ठी आ-
देश्योऽजः अव्ययसल्लुक् ए सूत्रोष्ठी जहि जह् जत्थ एवां रूप आय. सं. तत्र तेने चा-
खतासूत्रे अने स्थाने हि ह् त्थ एवा आदेश आय. अव्यय सल्लुक् ए सूत्रोष्ठी तहि
तह् तत्थ एवां रूप आय. सं. कुत्र तेने किमस्त्राताम्बं चाखता सूत्रे प्रथम रूपमां हि
बीजा रूपमां ह् अने बीजा रूपमां त्थ आदेश आय. पटले कहि कह् कत्थ एवां रूप
आय. सं. अन्यत्र तेने अधोमनयां अनादौ चाखता सूत्रे अने स्थाने हि ह् त्थ आदेश
देश आय पटले अन्नहि अन्नह् अन्नत्थ एवां रूप आय. ॥ १६१ ॥

वैकाहः सि सिञ्चं इञ्चा ॥ १६२ ॥

एकशब्दात्परस्य दाप्रत्ययस्य सि सिञ्चं इञ्चा इत्यादेशा वा जवन्ति ॥

एकदा । एकसि । एकसिञ्चं । एकइञ्चा । पदे पगया ॥

मूल भाषांतर. एक शब्दशी पर एवा दा प्रत्ययने सि सिञ्चं इञ्चा एवा आदेश
विकल्पे आय. सं. एकदा तेनां एकसि एकसिञ्चं एकइञ्चा एवां रूप आय. पदे सं.
एकदा तेनुं पगया रूप आय. ॥ १६२ ॥

॥ ङुडिका ॥

वा ११ एक ५१ दा ६१ सिश्च सिञ्चं च इञ्चा च सिसिञ्चंइञ्चा ११
एकदा अनेन दास्थाने सि सेवादौ द्वित्वं क एकसि एकदा अनेन दा-
स्थाने सिञ्चं द्वितीये इञ्चा सेवादौ वा द्वित्वं क अव्ययसलुक् एकसिञ्चं
एकइञ्चा पदे एकदा अनादौ ङरादा संयुक्तकस्य गः कगचजेति दलुक्
अवर्णो अ य अव्यय० एगया ॥ १६१ ॥

टीका भाषांतर. एक शब्दधी पर एवा दा प्रत्ययने सि सिञ्चं इञ्चा एवा एवा आ-
देश आय. सं. एकदा तेने चालता सूत्रे दाने स्थाने सि आदेश आय. पढी सेवादौ
ए सूत्रे एकसि रूप आय. बीजे रूपे सं. एकदा तेने चालता सूत्रे दाने स्थाने सिञ्चं
आय. बीजे रूपे इञ्चा आदेश आय. सं. एकदा तेने सेवादौ अव्ययसलुक् ए सूत्रे
एकसिञ्चं एकइञ्चा एवां रूप आय. बीजेपदे सं. एकदा तेने अनादौ ङरादा संयुक्त
कस्य कगचज० अवर्णो अव्यय० ए सूत्रोधी एगया रूप आय. ॥ १६१ ॥

मिह्व-डुह्वौ जवे ॥ १६३ ॥

जवेथे नाम्नः परौ इह्व उह्व इत्येतौ नितौ प्रत्ययौ जवतः ॥ गामिह्वि-
आ । पुरिह्वं । हेडिह्वं । उवरिह्वं । अप्पुह्वं ॥ आत्वालावपीडन्त्यन्ये ॥

मूल भाषांतर. जव अर्थमां नाम थकी पर डिल्ल अने डुह्व एवा प्रत्यय आय.
सं. ग्राम्या तेनुं गामिह्विआ आय. सं. पुरमां अयेल ते पौर कहेवाय तेनुं पुरिह्वं
आय. जे अधो कहेता नीचे अयेल तेनुं हेडिह्वं आय. सं. उपरि (उपर) अयेल तेनुं
उवरिह्वं आय. सं. आत्माने विषे अयेल ते अपुह्वं आय. अर्हो केटलाएक आत्वालाव
एहुं रूप पण इहे ठे. ॥ १६३ ॥

॥ ङुडिका ॥

स-
आदेशश्च रुह्वश्च मिह्वरुह्वौ ११ जव ७१ ग्रामा ग्रामे जवा गामिह्विआ
स्वरूपत्र रलुक् आ अनेन डिल्लः प्रत्ययः इह्वः इति डित्यं प म मध्याद-
लोपः लोकात् गामिह्व इति जाते अस्यायत्तदक्षिपिकानां ह्व ह्वि स्वार्थे
कः च वाक् प्रत्ययः आत आप् समानानां दीर्घः कगचजेति कलुक् ११
अंत्यव्यं सलुक् गामिह्विआ पुर पुरे जवः अथवा पुरं जवं पुरिह्वं अने-
न मिह्वप्रत्ययः इह्व इति नित्यं रद्भात् अलोपः लोकात् ११ क्लीबे स
म् मोनु० पुरिह्वं अधस अधोजवं हेडिह्वं अधसो हेडं अधसः स्थाने

इ अनेन डिल्ल प्र० इल्ल इति डित्यं त्य ११ क्लीबे सम् मोनु० हेठिल्लं
उपरि उपरि जवं उवरिल्लं पोवः अनेन डिल्ल इल्ल ११ क्लीबे सम् मोनु०
उवरिल्लं आत्मन् आत्मनि जवं ह्रस्वः संयोगे आ अ जस्मात्सनोष्यो
वात्मस्य पः अनादौ डित्वं प्य अनेन रुल्ल उल्ल डित्यं त्यपमध्यात् अलुक्
अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० अप्पुल्लं ॥ १६३ ॥

टीका भाषांतर. भव अर्थमां नाम थकी पर डिल्ल डल्ल एवा प्रत्ययो आवे ठे. सं.
ग्राम्य (गाममां थयेल) तेने सर्वत्र चालता सूत्रे डिल्ल डित्यं० ए सूत्रथी इल्ल रहे,
म तथा यनी मध्यमांथी अनो छोप आय. लोकात् ए सूत्रे गामिल्ल एवुं रूप आय. तेने
अस्यायत्तदक्षिपिकानां ए सूत्रे ल्ल नो ह्लि आय पठी स्वार्थमां क प्रत्यय आवे आत
आप् समानानां दीर्घः कगचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रथी गामिल्लिआ एवुं रूप
आय. सं. पौर (पुरमां थयेल) तेने चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आवे डित्यं ए सूत्रे
इल्ल प्रत्ययने र नी मध्यमांथी अनो छोप आय पठी लोकात् क्लीबे सम् मोनु० ए
सूत्रथी पुरिल्लं एवुं रूप आय. अधस् (नीचे) थएलुं ते. सं. अधस् तेने अधसोहेडं
चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आवे पठी इल्ल रहे डित्यं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी हे-
डिल्लं रूप आय. उपरि (उपर थयेलुं) तेने पोवः चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आवे पठी
इल्ल रहे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी उवरिल्लं रूप आय. सं. आत्मन् (आत्माने
बिबे थयेलुं) तेने ह्रस्वः संयोगे अस्मात्सनोष्योवा अनादौ० चालता सूत्रे डल्ल प्रत्यय
आवे तेनुं उल्ल आय. डित्यं० अलुक् अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी अप्पुल्लं
एवुं रूप आय. ॥ १६३ ॥

स्वार्थे कश्च वा ॥ १६४ ॥

स्वार्थे कश्चकारादिल्लो नितौ प्रत्ययौ वा जवतः ॥ क । कुंकुमपिंजर-
यं । चन्दलं । गयणयस्मि । धरणीहर-पक्खुज्जन्तयं । दुहिअए राम
हिअयए । इहयं । आलेहुअं । आश्लेषुमित्यर्थः ॥ द्विरपि जवति ।
अयं ॥ ककारोच्चारणं पेशाचिकजाषार्थं । यथा । वतनके व... तेने
समप्पेत्तून ॥ इल्ल । निज्जिआसोअपल्लविह्वेण । पुरिल्लो । पुरा पुरो वा
उल्ल । मह पिउल्ललं । मुहुल्लं । हत्थुल्ला । पडे । चन्दो । गयणं । इह ।
आलेहुं । बहु बहुअं । मुहं । इत्था ॥ कुत्सादिविशिष्टे तु संस्कृतवदेव
कप् सिरुः ॥ यावादिलक्षणः कः प्रतिनियतविषय एवेति वचनम् ॥
मूल भाषांतर. स्वार्थमां क प्रत्यय आय अने मूलमां चकारनुं ग्रहण ठे तेथी विकट्टे
डिल्ल अने डल्ल एवा प्रत्ययो आवे कुनुं उदाह- सं. कुंकुमपिंजरं तेनुं कुंकुमपिंजर-

यं एवं आय. सं. चंद्रकः तेनुं चन्दओ आय. सं. गगने तेनुं गयणयम्मि एवं आय. सं. धरणीधरपक्षेद्भातः तेनुं धरणीपक्वबुभ्रन्तयं सं. दुःखिते रामहृदये तेनुं दुहिअए राम-हिअयए एवं आय. सं. हृदयं आश्लेष्टं तेनुं इहयं आलेडुअं एवं आय. अर्थात् हृदयने आलिङ्गन करवाने एवो अर्थे आय. कोई वखते वे वार पण्णाय जेमके, सं. बहुक तेनुं बहुअयं एवं आय. अहिं ककारुं उच्चारण पिशाची जापाने अर्थे ठे. जेम सं. वद-नके वदनं समर्पिं तेनुं वतनके वतनकं समप्येत्तुन एवं रूप आय. बीजे पद्दे इह्व प्रत्ययनां उदाह०— जेम सं. निर्जिताशोकपल्लवेन तेनुं निज्जिआसो अपल्लविह्वेण सं. पुर अथवा पुरा तेनुं पुरिल्लो आय. उल्ल प्रत्ययनां उदा० जेम सं. ममपितृ तेनुं मह-पितृओ आय. सं. मुहूर्त्तं तेनुं मुहुल्लं आय. सं. हस्तौ तेनुं हत्थुल्ला आय. पद्दे सं. चंद्रः तेनुं चन्दो आय. सं. गगनं तेनुं गयणं आय. सं. आश्लेष्टं तेनुं आलेडुं आय. सं. बहु तेनुं बहु बहुअं आय. सं. मुखं तेनुं मुहं आय. सं. हस्ताः तेनुं हत्था आय. कुत्सादि विशिष्ट एवा शब्दोमां तो संस्कृतनी जेम कए सिद्ध आय. जेयावादि लक्षण कपू प्रत्यय आवे ठे तेनो विषय तो नियम रीते प्रवर्त्तं ठेज एवं वचन ठे.

॥ टुंडिका ॥

स्वार्थ ७१ क ११ च ११ वा ११ कुकुंमपिञ्जर— अनेन क प्र० कगचजे ति कलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० पिञ्जरः चंद्र अनेन क प्र० डोरोनवा रलुक् कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः चंदल गगन— अनेन क प्र०कगचजेति गलुक् अवर्णो अ य नोणः कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ७१ डेम्मिडे मि स्थाने म्मि गयणवम्मि धरणीधरपक्षेद्भातः खघथ० घस्य हः क खः कचिनुठ जौ कस्य खः अनादौद्वित्वं ५ द्वितीयतुर्य० पूर्वकस्य खः संयोगे रूकोकवुकगटडेति दलुक् ह स. संयोगे त्रा त्र सर्वत्र रलुक् अनादौद्वित्वं द्वितीयतु० पूर्वजस्य बः आदेशः ७ कप्रत्ययः कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० स्वरान् धरणीधर पक्वबुभ्रन्तय दुःखितः कतिडुरोर्वा रलुक् खघथ० खि हि अनेन क प्र० कगचजेति कतयोर्लुक् ७१ डेम्मिस्थाने डेमित्यं दुहिअ ए राम हृदय दयश्लुपादौ इहि कगचजेति दलुक् अनेन क प्र० कगचजेति कलुक् ७१ डेम्मि डेरामहि अयए इह अनेन कप्रत्ययः कगचजेति कलुक् अवर्णो अय ११ बाहुलकात् वा खरेम कगटडेति श लुक् हस्यानुष्टुप्स्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्व ठ ट अनेन क

प्र० विंशत्यादेर्लुक् मलुक् कगचजेति कप्रत्ययद्वयमपि जवति यथा बहुक्
 अने न कप्र० कगचजेति द्वयोर्कयोश्च लुक् अवर्णो अय११ वाहुलकात्
 वा स्वरे मश्च क्लीबे सम् मोनु० बहुअयं सूत्रे ककारस्यैवोच्चारणं कथं
 पैशाचिकजाषार्थं यथा वदन तदोस्तः दोस्यत् अनेन कप्र० ९१ डेम्मि
 डे वत्तनके वतनकं तथैव समर्पि इति निष्पाद्यकप्र० क्रसूनत्कास्थाने
 तूणः एच्चत्कानुम जविष्यत्सुर्पिर्ष्य सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं समप्ये
 तून निर्जिताशोकपल्लव सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति त
 लुक् अनेन मिल्ह इल्ल मित्यं वस्य अलुक् लोकात् टा ३१ टाआमोर्णः
 टास्थाने ण टाणशस्येत् छ छे निज्जिआसो अपल्ल विल्लेण पुराथवा पु
 रस् अनेन मिल्ह इल्ल इति मित्यं लोकात् ११ अतःसेडोः पुरिल्लो मम-
 पितृ मेमइमवहंनब्जं मब्जं अम्ह अम्हं जसामस्थाहेमह अनेन उल्ल
 उल्ल इति क प्र० डित्यं तुमध्यात् कलुक् लोकात् ११ कगचजेति तक-
 योर्लुक् ११ अतःसेडोः महपिउल्लउं मुख खघथथजां ख ह अनेन उल्ल
 उल्ल इति मित्यं ११ क्लीबे सम् मोनु० मुहुल्लं हस्तावेव हस्ता स्तस्यथो
 मस्त० अनादौ द्वित्वं द्वितीय अनेन उल्ल लोकात् द्विवचनस्य बहुवचनपुल्लं
 जस् शस् डसि दीर्घः जस् शसोर्लुक् इत्थुल्ला चंड देरोनवा रलु.
 अतः सेडोः चंदो । गगनं कगचजेति गूलुक् नोणः क्लीबे सम् ३
 गयण इह ११ अव्यय इह आश्लेष्टं कगटडेति शलुक् द्रस्यानुजेजर-
 ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय आलेष्टुं बहु ११ अव्ययस्य बहु बहुक् राम-
 चजेति कलुक् बहुअं । मुख- खघथ० ख ह ११ क्लीबे सम् मोनु० आदे-
 स्तस्यथोऽसम० स्त थ अनादौ द्वित्वं द्वितीये १२ द्विवचनस्य बहुवचने
 नं १३ जस् शस् डसि दीर्घः जस् शसोर्लुक् इत्था कुत्सिताद्वपाज्ञाते प्र इति
 अनेन कप्रत्ययः समेति समेतिस कुत्सितादिविषये संस्कृतवदेव सिद्धः
 ततः कुत्सिताद्यर्थमन्यनपूर्वं नोक्तं थादादेकः इति सूत्रेण यः क प्र० सया-
 वादिगणाद्भवति इति इतिकारणात् स्वार्थे क श्रवा इति सूत्रकृतः॥१६४॥

टीका भाषांतर. स्वार्थमां कप्रत्यय आवे चकारनुं ग्रहणं तेथी दिव्ज अने उल्ल एवा
 प्रत्ययो विकल्पे आय. सं. कुंकुमर्पिजर तेने चासता सूत्रे कप्रत्यय आय. पढी कगचज०

अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुंकुमपिंजरयं एवं रूप आय.सं.चंद्र तेने चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. द्रोरोनवा कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी चंदओ रूप आय. सं. गगन तेने चालता सूत्रे क प्रत्यय आवे पठी कगचज० अवर्णो० नोणः कगचज० डेम्मिडे० ए सूत्रोथी गयणवम्मि एवं रूप आय. सं. धरणीधरपक्षेद्वातः तेने खघथ० क्षः न्यः कचित्तुप्लक्ष्मी अनादौ० द्वितीयतुर्य० संयोगेखकोक० कग- टट० ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र अनादौ० द्वितीयतुर्य० चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कग चज० अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी धरणीहरपक्षु० भन्तयं एवं रूप आय सं. दुःखिनः तेने कतिदुरोर्वा खघथ० चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कगचज० डेम्मि० डिल्यं ए सूत्रोथी दुहिअए एवं रूप आय सं. रामहृदय तेने इत्कृपादौ० क- गचज० चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कगचज० डेम्मिडे ए सूत्रोथी रामहिअयए एवं रूप आय. सं. इह तेने चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कगचज० अवर्णो० बाहुलक अ- धिकारथी बान्धरेमः कगटट प्रस्यानुष्टु० अनादौ० द्वितीयतुर्य० चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. विंशत्यादेलुक् कगचज० अही वे क प्रत्यय पण आय. जेम सं. बहुक तेने चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कगचज ए सूत्रे वने कनो लुक् आय. अवर्णो० बाहु- लक अधिकारथी वास्वरेमश्च क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी बहुअयं एवं रूप आय. अही ककारनुं उच्चारण पेशाचिक जापाने अर्थे ठे जेम सं. वदन तेने तदोस्तः दोस्त्यत् चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. पठी डेम्मि ए सूत्रोथी वतनके एवं ककारोच्चारवाहुं रूप तेवीज रीते सं. वदनकं तेनुं वतनकं रूप आय. सं. समर्पि इति तेने मिष्पा- प्र० कसुनत्कास्थाने नृण आदेग आय. एच्चाका० भविष्यत्सुर्पि० सर्वत्र० अनादौ० अर्नरी ममप्पेत्तुन एवं रूप आय. सं. निर्जिताशोकपल्लव तेने सर्वत्र० अनादौ० अर्वा० चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आय. डिल्यं० अलुक् लोकात् टा आमोर्णः येन् ए सूत्रोथी निजिआ सोअपल्लचिल्लेण एवं रूप आय. सं. पुरा अथवा ज्ञातः चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आवे तेने इल्ल रहे पठी डिल्यं लोकात् अतः- ५ द्विर्त सूत्रोथी पुरिल्लो एवं आय. उल्लना उदाह० सं. मम पितृ तेने मेमहमवहं- स० सौ सूत्रे डिल्ल आय तेनो उल्ल आय पठी डिल्यं लोकात् कगचज० अतःसेडोः आदेग० महपिउल्लओ एवं रूप आय. सं. मुख तेने खघथ० चालता सूत्रे डिल्ल प्र० स्वरान् पठी उल्ल रहे डिल्यं क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी मुहुल्लं आय. सं. हस्तौ स्तस्यथो० अनादौ० द्वितीयतुर्य० चालता सूत्रे उल्ल आय लोकात् द्विवचनस्य बहुवचनं० जश्र शस् डसिदीर्घः जसशसोर्लुक् ए सूत्रोथी हत्थुल्ला रूप आय. पक्षे सं. चंद्र तेने देरोनवा अतःसेडोः ए सूत्रोथी चंदो रूप आय. सं. गगनं तेने कगचज० नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी गयणं रूप आय. सं. इह तेने अन्यय० ए सूत्रे इह आय. सं. आल्लेष्टुं तेने कगटट प्रस्यानुष्टु० अनादौ० द्वितीयतुर्य० ए सूत्रोथी आल्लेष्टुं रूप आय. सं. बहु तेने अन्ययस्य० ए सूत्रे बहु रूप आय. सं. बहुक तेने कगचज० ए सूत्रे बहुअं रूप आय. सं. मुख तेने खघथ० क्लीबेसम् मोनु० ए

सूत्रोथी मुहं रूप आय. सं. हस्ताः तेने स्तस्यथोऽसमस्त० अनादौ० द्वितीय० द्वि-
वचनस्य बहुवचनं जस् शसञ्जसि०जसशसोल्लेख ए सूत्रोथी हत्था एवुं रूप आय.
कुत्सिताल्पाज्ञाते० आ सूत्रथी जे क प्रत्यय आवे ते कुत्सितादिविषयमां संस्कृतवत्
सिद्ध आय. तेथी कुत्सिताद्यर्थ मनन्यपूर्वं नोक्तं यादादेकः ए सूत्रोथी जे क प्रत्यय
आवे ते ते यावादिगण अकी आय ते ते कारणथी अहीं स्वार्थमां क प्रत्यय आवेलो ते
अने ते सूत्रथी करेलो ते. ॥ १६४ ॥

ह्यो नवैकाद्या ॥ १६५ ॥

आज्यां स्वार्थे संयुक्तो ह्यो वा जवति ॥ नवह्यो । एकह्यो ॥ सेवादि-
त्वात्कस्य द्वित्वे एकह्यो । पक्षे । नवो । एक्यो । एउं ॥ १६५ ॥

मूल भाषांतर. नव अने एक शब्द अकी स्वार्थमां संयुक्त एवो ह्य विकल्पे आय.
सं. नव तेनुं नवह्यो रूप आय. सं. एक तेनुं एकह्यो रूप आय. ते सेवादिमां गणेलो ते
तेथी सेवादौवा ए सूत्रथी कनो द्विर्जाव आय, एटले एकह्यो एवुं रूप पण आय. विकल्प
पक्षे सं. नव तेनुं नवो आय अने सं. एक तेनुं एक्यो आय अने पक्षे एओ पण आय. १६५

॥ दुंडिका ॥

ह्य ११ नवैक ५१ वा ११ नव एक अनेन वा ह्यप्र० ११ अतःसेर्गोः न-
वह्यो एकह्यो पक्षे एक सेवादौ वा कस्य द्वित्वं ह्य ११ अतःसेर्गोः एकह्यो ।
पक्षे नवो । एक्यो । अपरपक्षे एक कगचजेति कलुक११ अतःसेर्गोः एउं ॥ १६५ ॥

टीका भाषांतर. नव अने एक शब्द अकी स्वार्थमां संयुक्त एवो ह्य विकल्पे आय.
सं. नव एक तेने चालता सूत्रे विकल्पे ह्य प्रत्यय आवे पनी अतःसेर्गोः ए सूत्रथी
नवह्यो एकह्यो एवां रूप आय. पक्षे सं. एक शब्द तेने सेवादौवा ए सूत्रे कनो
द्विर्जाव आय. अतःसेर्गोः ए सूत्रोथी एकह्यो एवुं रूप आय. पक्षे व्यारे ह्य न आय त्यारे
सं. नव एक तेनां नवो एक्यो एवां रूप आय बीजे पक्षे सं. एक तेने कगचज अतः
सेर्गोः ए सूत्रोथी एओ एवुं रूप आय. ॥ १६५ ॥

उपरेः संव्याने ॥ १६६ ॥

संव्यानेऽर्थे वर्त्तमानाहुपरि शब्दात् स्वार्थे ह्यो जवति ॥ अवरिह्यो ॥
संव्यान, इति किम् । अवरिं ॥ १६६ ॥

मूल भाषांतर. संव्यान एटले प्रावरण अर्थमां रहेला उपरि शब्दअकी स्वार्थ-
मां ह्य आय. सं. उपरि तेनुं अवरिह्यो एवुं रूप आय. जो संव्यान अर्थ न होय तो
सं. उपरि तेनुं अवरिं एवुं रूप आय. ॥ १६६ ॥

॥ टुंडिका ॥

उपरि ५१ संव्यान ७१ उपरि वोपरौ उ अ पोवः पस्य वः अनेन ह्यप्र०
११ अतःसेडोः अवरिल्लो प्रावरणमित्यर्थः । पक्षे उपरि वोपरौ उ अ
वक्रादावंतः अनुस्वारः अवरिं ॥ १६६ ॥

टीका भाषांतर. संव्यान अर्थमां रहेला उपरि शब्द अकी स्वार्थमां ह्य आय. सं.
उपरि तेने वोपरौ पोवः चालता सूत्रे ह्य प्रत्यय आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी अव-
रिल्लो रूप आय. तेनो अर्थ प्रावरण वस्त्र आय ठे. पक्षे जो संव्यान अर्थ न होय तो सं.
उपरि तेने वोपरौ वक्रादावंतः ए सूत्रोथी अवरिं एवुं रूप आय. ॥ १६६ ॥

त्रूवो मया रुमया ॥ १६७ ॥

त्रू शब्दात्स्वार्थे मया डमया इत्येतौ प्रत्ययौ जवतः ॥ त्रुमया । रुमया ॥ १६७ ॥

मूल भाषांतर. त्रू शब्दने स्वार्थमां मया अने डमया एवा प्रत्ययो आय. सं. त्रू
तेनां रुमया अने रुमया एवां रूप आय. ॥ १६७ ॥

॥ टुंडिका ॥

त्रू ५१ मया ११ डमया ११ त्रू उर्जुहन्मत्कंडूवातूले त्रू त्रु अनेन
मया प्र० ११ सर्वत्ररलुक् अंत्यव्यं० सलुक् त्रुमया । त्रू अनेन रुमया
अमया इति डित्वं ऊलुक् सर्वत्र रलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् रुमया १६७

टीका भाषांतर. त्रू शब्द अकी स्वार्थमां मया अने डमया एवा आदेश आय.
सं. त्रू तेने उर्जुहन्म० ए सूत्रे त्रू नो त्रु आय पढी चालता सूत्रे मया प्रत्यय आय
पढी सर्वत्र अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी रुमया एवुं रूप आय. सं. त्रू तेने चालता सूत्रे
डमया प्रत्यय आवे पढी डित् प्रत्यय ठे तेथी ऊनो लुक् आय. सर्वत्र अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी रुमया एवुं रूप आय. ॥ १६७ ॥

शनैसो मिथ्रम् ॥ १६८ ॥

शनैस् शब्दात्स्वार्थे मिथ्रम् जवति ॥ सणिथ्रमवगूढो ॥

मूल भाषांतर. शनैस् शब्द अकी स्वार्थमां डिअम् प्रत्यय आवे. सं. शनैः तेनुं
सणिजं आय. सं. अवगूढः तेनुं अवगूढो आय. ॥ १६८ ॥

॥ टुंडिका ॥

शनैस् ५१ मिथ्रम् ११ शनैस् शपोःसः नोणः अनेन डिअम् प्र० इअम्
इति क्त्यं । ऐसलुक् लोकात् सणिजं । अवगूढः ११ अतःसेडोः अवगूढः ॥ १६८ ॥

टीका भाषांतर. शनैस् शब्द अकी स्वार्थमां डिअम् प्रत्यय आवे सं. शनैस् तेने

शषोःसः नोणः चाक्षता सूत्रे डिअम् प्रत्यय आवे पढी डित्व ठे तेथी इअम् आय
अने शनैसमांथी ऐसनो लुक् आय. लोकात् ए सूत्रोथी सणिअं रूप आय. सं. अव-
गूढ तेने अतःसेडोः ए सूत्रोथी अवगूढो रूप आय. ॥ १६० ॥

मनाको न वा न्यं च ॥ १६१ ॥

मनाक् शब्दात्स्वार्थे डयम् डिअम् च प्रत्ययो वा जवति ॥ मणयं
मणियं । पढ़े । मणा ॥ १६१ ॥

मूल भाषांतर. मनाक् शब्दथी स्वार्थमां डयम् अने डिअम् प्रत्यय आय. सं.
मनाक् तेनां मणयं मणियं एवां रूप आय. पढ़े सं. मनाक् तेनुं मणा रूप आय. १६१

॥ टुंढिका ॥

मनाक् ५१ न वा ११ न्यम् च ११ मनाक् अनेन वा अयम् इति नित्यं
आलुक् लोकात् नोणः अवर्णो अ य णयं ११ अव्ययसल्लुक् मोनु०
मणयं । मनाक् अनेन मिअम् इयम् इति नित्यं अलुक् लोकात् नोणः
मोनु० कगचजेति थलुक् मणियं । पढ़े मनाक् नोणः अंत्यव्यं कलुक्
अव्यय-सल्लुक् मणा ॥ १६१ ॥

टीका भाषांतर. मनाक् शब्दने स्वार्थमां डयम् अने डिअम् प्रत्यय आय. सं.
मनाक् तेने चाक्षता सूत्रे विकल्पे अयम् नित्यपणाथी आनो लुक् आय पढी लोकात्
नोणः अवर्णो अव्ययसल्लुक् मोनु० ए सूत्रोथी मणयं रूप आय. सं. मनाक् तेने
चाक्षता सूत्रे डिअम् प्रत्यय आय. तेने इयम् आय डित्व ए सूत्रे अनोलुक् आय. लोकात्
नोणः मोनु० कगचज० ए सूत्रोथी मणियं रूप आय. पढ़े सं. मनाक् तेने नोणः
अंत्यव्यं अव्यय० ए सूत्रोथी मणा रूप आय. ॥ १६१ ॥

मिश्रा ढालिअः ॥ १७० ॥

मिश्र शब्दात्स्वार्थे ढालिअः । प्रत्ययो वा जवति ॥ मीसालिअं । पढ़े मीसं ॥

मूल भाषांतर. मिश्र शब्दने स्वार्थमां ढालिअ प्रत्यय विकल्पे आय. सं. मिश्र
तेनुं मीसालिअं रूप आय. पढ़े सं. मिश्र तेनुं मीसं रूप आय. ॥ १७० ॥

॥ टुंढिका ॥

मिश्र ५१ ढालिअ ११ मिश्र अनेन ढालिय ढालिय इति सर्वत्ररलुक्
लुप्तयवर दीर्घः मि मा शषोःसः नित्यं अलुक् लोकात् ११ क्लीबेसम्
मोनु० मीसालिअं । पढ़े मिश्र सर्वत्ररलुक् लुप्तयवरदीर्घः मि मी शषोः
सः ११ क्लीबेसम् मोनु० मीसं ॥ १७० ॥

टीका भाषांतर. मिश्र शब्दने स्वार्थमां डालिअ प्रत्यय विकट्टे आय. सं. मिश्र तेने चाखता सूत्रे डालिअ प्रत्यय आवे सर्वत्र लुप्तयवर० शषोःसः डित्यं लोकात् क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी मीसालिअं रूप आय. पक्षे सं. मिश्र तेने सर्वत्र लुप्तयवर० शषोःसः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी मीसं रूप आय. ॥ १७० ॥

रो दीर्घात् ॥ १७१ ॥

दीर्घ शब्दात्परः स्वार्थे रो वा जवति ॥ दीहरं दीहं ॥

मूल भाषांतर. दीर्घ शब्दनी पर स्वार्थमां विकट्टे र आय. सं. दीर्घ तेनां दीहरं दीहं एवां रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

र ११ दीर्घ ५१ दीर्घ अनेन वा र प्रत्ययः सर्वत्र रलुक् खघथधजां घस्य हः ११ क्लीबेसम् मोनु० दीहरं । पक्षे दीर्घ सर्वत्ररलुक् खघथधजां ११ क्लीबेसम् । मोनुस्वारः दीहं ॥ १७१ ॥

टीका भाषांतर. दीर्घ शब्दने स्वार्थमां विकट्टे र आय. सं. दीर्घ तेने चाखता सूत्रे विकट्टे र प्र० आय. पक्षे सर्वत्र खघथध० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी दीहरं रूप आय. पक्षे सं. दीर्घ तेने सर्वत्र खघथध० क्लीबेसम् मोनुस्वारः ए सूत्रोष्ठी दीहं रूप आय. ॥ १७१ ॥

त्वादेः सः ॥ १७२ ॥

जावे त्व-तल् हे७-१ इत्यादिना विहितात्त्वादेः परः स्वार्थे स एव त्वा-दिर्वा जवति ॥ मृडुकत्वेन । मज्ज्यत्तयाइ ॥ आतिशायिकात्त्वातिशायिकः संस्कृतवदेव सिद्धः । जिह्वयरो । कणिह्वयरो ॥ १७२ ॥

मूल भाषांतर. भावेत्वतल् ए हैमव्याकरणना सूत्रोष्ठी जे त्व विगेरे प्रत्ययो आवे ते, तेने ते त्वादि प्रत्ययो विकट्टे आय. सं. मृडुकत्वेन तेनुं मज्ज्यत्तयाइ एतुं रूप आय. सं. आतिशायिक शब्द उपरथी आतिशायिक रूप आय. ते संस्कृत प्रमाणे सिद्ध आय. सं. ज्येष्ठतरः तेनुं जिह्वयरो आय. अने सं. कनिष्ठतरः तेनुं कणिह्वयरो रूप आय. ॥ १७२ ॥

॥ टुंडिका ॥

त्वादि ५१ स ११ मृडुकत्व कृतोऽर म कगचजेति दकयोर्लुक् सर्वत्रवलुक् अनादौद्वित्वं च अनेन त्वप्र० नश्ति इयामाप आप् कगचजेतिवलुक् अवर्णो अ य ३१ टाडसङ्खरदादिदेहातुडसेऽटस्थाने इमश्नु

अत्तयाइप्रत्ययः मउअत्तयाइ अतिशयार्थं प्रत्ययात् अतिशयार्थः प्र०
समेति यः स संधूनसमएव सिद्धः यथा अतिशयेन प्रौढः ज्येष्ठः अ-
तिशयेन ज्येष्ठः ज्येष्ठतरः अधोमनयां यलुक् ह्रस्वःसंयोगे एस्यानुष्टु-
संदेष्टाएस्य ठः अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य११अतः-
सेडोः जिह्वयरो । अतिशयेन अदपः कनिष्ठः अतिशयेन कनिष्ठः कनि-
ष्ठतरः नोणः एस्या० एस्यठः शेषं पूर्ववत् कणिह्वयरो ॥ १७३ ॥

टीका भाषांतर. त्व विगरे शब्दोने स्वार्थमां ते त्वादि प्रत्यय विकल्पे आय. सं.
मृदुक्त्व तेने ऋतोऽऽ कगचज सर्वत्र अनादौ चालता सूत्रे त्व प्रत्यय आय. कग-
चज अवर्णो टाडस् डेरदादिदेघातुडसेः इत्यादि सूत्रोथी मउअत्त याइ एवुं रूप आय.
अतिशयार्थमां जे प्रत्यय आवे ठे ते संस्कृतप्रमाणे सिद्ध आय ठे. जेम अतिशय प्रौढ ते
ज्येष्ठ कहेवाय अने अतिशय ज्येष्ठ ते ज्येष्ठतर कहेवाय. सं. ज्येष्ठतर तेने अधो-
मनयां ह्रस्वःसंयोगे एस्यानुष्टु० अनादौ० कगचज० अवर्णो अतःसेडोः ए सूत्रो-
थी जिह्वयरो एवुं रूप आय. जे अतिशे अदप ते कनिष्ठ कहेवाय. अने अतिशे कनिष्ठ
ते कनिष्ठतर कहेवाय. सं. कनिष्ठतर तेने नोणः एस्यानुष्टु० बाकी पूर्ववत् सूत्रोथी
कणिह्वयरो एवुं रूप आय. ॥ १७२ ॥

विद्युत्पत्र-पीतान्धाह्नः ॥ १७४ ॥

एन्यः स्वार्थे लो वा जवति ॥ विज्जुला । पत्तलं । पीवलं । पीअलं ।
अन्धलो । पहे । विज्जू । पत्तं । पीअं । अन्धो ॥ कथं जमलं । यमल-
मिति संस्कृतशब्दाद् जविष्यति ॥ १७४ ॥

मूल भाषांतर. विद्युत् पत्र पीत अने अंध ए शब्दोने स्वार्थमां विकल्पे ल आय.
सं. विद्युत् तेनुं विज्जुला रूप आय. सं. पत्र तेनुं पत्तलं आय. सं. पीत तेना पीवलं
पीअलं रूप आय. सं. अंधः तेनुं अन्धलो रूप आय. पहे सं. विद्युत् तेनुं विज्जू
आय. सं. पत्र तेनुं पत्तं आय. सं. पीतं तेनुं पीअं आय. सं. अंधः तेनुं अंधो आय.
अर्ही कोइ कहे के, जमलं ए शेनुं रूप ठे तेना जबाबमां कहेवानुं के, संस्कृत यमल श-
ब्दमांथी जमलं एवुं रूप आय ठे. ॥ १७३ ॥

॥ दुंदिका ॥

विद्युच्च पत्रं च पीतं च अंधश्च विद्युत्पत्रपीतांधः तस्मात् ५१ ल ११
विद्युत्-यय्यर्याजः बु जु १ अनादौद्वित्वं ज्जु अनेन वा ल प्रत्ययः स्त्रि-
यामाप् प्र० स्र ११ अंत्यव्यं० सलुक् विज्जुला । पत्र अनेन ल प्रत्ययः
सर्वत्र रलुक् अनादौद्वित्वं ११ ह्रीबिसस् मोनु० पत्तलं । पीत अनेन ल-

प्रत्ययः पीतेवोलेवा तस्य वा व ११ क्लीबेस्म मोनु० पीवलं । पीत अने-
न ल प्रत्ययः कगचजेति तलुक् ११ पीअलं । अन्ध अनेन लप्र० ११
अतःसेर्गोः अन्धलो पक्षे विद्युत् द्यय्यर्याजः धु जु अनादौद्वित्वं अंत्य-
व्यंज० तलुक् अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन-सलुक् विज्जू । पत्र सर्वत्र रलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० पत्तं । पीत कगचजेति तलुक् ११
क्लीबेस्म मोनु० पीअं । अन्ध ११ अतःसेर्गोः अन्धो यमलं आदेर्योजः
यस्य जः जमल इतितु संस्कृते सिद्धः ज्ञेयः ॥ १७३ ॥

टीका भाषांतर. विद्युत् पत्र पीत अने अंध ए शब्दोने स्वार्थमां विकल्पे ल
प्रत्यय आय. सं. विद्युत् तेने द्यय्यर्याजः अनादौ चालता सूत्रे ल प्रत्यय आवे स्त्रिया-
माप् अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी विज्जुला रूप आय. सं. पत्र तेने चालता सूत्रे ल प्रत्यय
आय सर्वत्र अनादौ क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पत्तलं रूप आय. सं. पीत तेने
चालता सूत्रे ल प्रत्यय आय पीतेवोलेवा क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पीवलं रूप
आय. सं. पीत तेने चालता सूत्रे ल प्रत्यय आय. कगचज ए सूत्रे पीअलं रूप आय.
सं. अन्ध तेने चालता सूत्रे ल प्रत्यय आय पठी अतःसेर्गोः ए सूत्रे अन्धलो रूप आय.
पक्षे सं. विद्युत् तेने द्यय्यर्याजः अनादौ अंत्यव्यंजन अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यंज
सलुक् ए सूत्रोथी विज्जू रूप आय. सं. पत्र तेने सर्वत्र अनादौ० क्लीबेस्म मोनु०
ए सूत्रोथी पत्तं रूप आय. सं. पीत तेने कगचज० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पीअं
रूप आय. सं. अन्ध तेने अतःसेर्गोः ए सूत्रोथी अन्धो रूप आय. सं. यमल तेने
आदेर्योजः ए सूत्रे य नो ज यो एटले जमल एडुं रूप संस्कृतप्रमाणे सिद्ध जाणवुं. १७३

गोणादयः ॥ १७४ ॥

गोणादयः शब्दा अनुक्तप्रकृतिप्रत्ययलोपागमवर्णविकारा बहुलं
निपाल्यन्ते ॥ गौः । गोणो । गावी ॥ गावः । गावीर्ल ॥ बलीवर्दः ।
बह्वो ॥ आपः । आऊ ॥ पञ्चपञ्चाशत् । पञ्चावष्टा । पणपन्ना ॥ त्रिप-
ञ्चाशत् । तेवष्टा ॥ त्रिचत्वारिंशत् । तेआलीसा ॥ व्युत्सर्गः । विजसर्गो ॥
व्युत्सर्जनं । वोसिरणं ॥ बहिर्मेथुनंवा । बहिर्ऋ ॥ कार्यं । णामुक्कसिअं
कचित् । कण्ड ॥ उरुहृति । मुवहृ ॥ अपस्मारः । वह्वलो ॥ उत्पलं ।
कन्डुहं ॥ धिक्धिक् । ङिङि । ङिङि ॥ धिगस्तु । धिरत्थु ॥ प्रतिस्पर्धा ।
पदिसिद्धी । पाडिसिद्धी ॥ स्थासकः । चच्चिकं ॥ निलयः । निहेलणं ॥
मघवान् । मघोणो ॥ साद्धी । सक्खिणो ॥ जन्म । जम्मणं ॥ महान् ।

महन्तो ॥ जवान् जवन्तो ॥ आशीः । आसीसा ॥ कचित् हस्यदुजौ ।
 बृहत्तरं । वहुयरं । हिमोरः । जिमोरो ॥ ह्रस्यदुः । ह्रल्लकः । खुडुर् ॥
 घोषाणामप्रेतनो गायनः । घायणो ॥ वडः । वढो ॥ ककुदम् ॥ उधं ॥
 अकारम् । अन्नकं ॥ लज्जावती । लज्जाबुद्धी ॥ कुतूहलं । कड्डं ॥
 चूतः । मायन्दो । माकंदशब्दः संस्कृतेपीत्यन्ये ॥ विष्णुः । जहिर् ॥
 इमशानम् । करसी । असुराः । अगया ॥ खेलम् । खेड्डं ॥ पौष्पं रजः ।
 तिङ्गिङ्गि ॥ दिनम् । अह्वं ॥ समर्थः । पक्कलो ॥ पणुकः । गेलहो ॥ क-
 पांसः । पलही ॥ बली । उजहो ॥ ताम्बूलम् । ऊसुरं ॥ पुंश्रली । बि-
 ढई ॥ शाखा । साहुली । इत्यादि ॥ बाधिकारात्पदे यथादर्शनं गडुर्
 इत्याद्यपि जवति ॥ गोला गोआवरी इति तु गोलागोदावरीच्यां सि-
 ङ्गम् ॥ जाषाशब्दाश्च । आहिङ्ग । लल्लक । विकिर । पञ्चक्रिया उप्पेह-
 रु मरुप्पर । पडिछिर । अट्टमट्ट । विहरुप्परु । अज्जह्व । हल्लप्फल
 इत्यादयो महाराष्ट्रविदर्जादि देशप्रसिद्धा लोकतोऽवगंतव्याः ॥ क्रिया-
 शब्दाश्च । अवयासइ । फुम्फुल्लइ । उप्फालेइ । इत्यादयः अतएव च
 कृष्ट-घृष्ट-वाक्य-विद्धस्-वाचस्पति-विष्टरश्रवस् प्रचेतस्-प्रोक्त-प्रोतादीनां
 क्तिबादि प्रत्ययांतानां च अग्निचित्सोमसुत्सुग्ल सुम्भेत्यादीनां पूर्वैः क-
 विजिरप्रयुक्तानां प्रतीतिवैषम्यपरः प्रयोगो न कर्त्तव्यः शब्दांतरैरेवतु
 तदर्थोऽजिघेयः । यथा कृष्टः कुशलः । वाचस्पतिर्गुरुः विष्टरश्रवा हरि-
 रित्यादि ॥ घृष्टशब्दस्य तु सोपसर्गस्य प्रयोग इष्यत एव । मन्दर-यरु-
 परिघट्टं । तद्दिअस-निद्धाणङ्ग इत्यादि ॥ आर्वे तु यथादर्शनं सर्वम-
 विरुद्धं । यथा । घट्टा मट्टा । विडसा । सुअलक्कणाणुसारेण । वक्कन्त-
 रेसु अपुणो इत्यादि ॥ १५४ ॥

मूल भाषांतर. जेठना प्रकृति मूलरूप प्रत्यय, लोप, आगम, अने वर्णविकार
 कहेवामां आब्या नथी एवा गोण विगेरे शब्दो विकल्पे निपात आय ठे. सं. गौः तेना
 गोणो गावी एवां निपात रूप आय. सं. गावः तेनुं गावीओ निपात रूप आय. सं.
 बलिबर्दः तेनुं बइल्लो रूप आय. सं. आपः तेनुं आज रूप आय. सं. पञ्चपञ्चाशत्
 तेना पञ्चावण्णा अने पणपन्ना एवां रूप आय. सं. त्रिपञ्चाशत् तेनुं तेवण्णा रूप आय.
 सं. त्रिचत्वारिंशत् तेनुं तेआलीसा रूप आय. सं. व्युत्सर्गः तेनुं विउसगो रूप

ધાય. સં. વ્યુત્સર્જનં તેનું વોસિરણં રૂપ ધાય. સં. બહિર્મૈથુનં વા તેનું બહિર્દ્વા રૂપ
 ધાય. સં. કાર્યં તેનું ણામુક્કસિઙ્ગં રૂપ ધાય. સં. કચિત્ તેનું કત્થહ રૂપ ધાય. સં.
 ઉદ્ગ્રહતિ તેનું ઉચ્ચહરૂપ રૂપ ધાય. સં. અપસ્માર: તેનું વહ્મલો રૂપ ધાય. સં. ઉત્પલ્લં
 તેનું કન્દુહં રૂપ ધાય. સં. ધિક્કધિક્ક તેનું છિછિ અને દ્વિદ્વિ રૂપ ધાય. સં. ધિગસ્તુ
 તેનું ધિરત્થુ રૂપ ધાય. સં. પ્રતિસ્પર્ધા તેના પઢિસિદ્ધી પાઢિસિદ્ધી રૂપ ધાય. સં.
 સ્થાસક: તેનું ચચ્ચિક્કં રૂપ ધાય. સં. નિહલં તેનું નિહેલણં રૂપ ધાય. સં. મઘવાન
 તેનું મઘોણો રૂપ ધાય. સં. સાક્ષી તેનું સક્કિવણો રૂપ ધાય. સં. જન્મ તેનું જન્મણં
 રૂપ ધાય. સં. મહાન્ તેનું મહન્તો રૂપ ધાય. સં. ભવાન્ તેનું ભવન્તો રૂપ ધાય. સં.
 આશી: તેનું આસીસા રૂપ ધાય. કોઽ ટેકાણે હ ને સ્થાને હુ અને મ ધાય ઢે. જેમ
 સં. વૃહત્તરં તેનું વહુયરં રૂપ ધાય. સં. હિમોર: તેનું મિમોરો રૂપ ધાય. છ નો હુ
 પળ ધાય. જેમ સં. ક્ષુલ્લક: તેનું ક્ષુલ્લકો ધાય. જે ઘોષ (નેહડા) નો આગલ રહેનારો
 ગાયન (ગવૈયો) સં. ગાયન: તેનું ઘાયણો ધાય. સં. વહ: તેનું વહો રૂપ ધાય. સં.
 કક્કુદમ્ તેનું કક્કુધં રૂપ ધાય. સં. અકાંઢમ્ તેનું અત્થકં ધાય. સં. લજ્જાવતી તેનું
 લજ્જાલુહ્ણી ધાય. સં. કતૂહલં તેનું કહું ધાય. સં. યૂત: તેનું માયન્દો ધાય. માન્દ
 શબ્દ સંસ્કૃતમાં પળ ઢે એમ કેટલાએક કહે ઢે. સં. વિષ્ણુ તેનું મદ્વિઓ રૂપ ધાય.
 સં. હમશાનમ્ તેનું કરસી રૂપ ધાય. સં. અસુરા: તેનું અગયા રૂપ ધાય. સં. સ્વેલમ્
 તેનું સ્વેલું રૂપ ધાય. પૌષ્પં રજ: (પુષ્પનું રજ) તેનું તિચ્છિચ્છિ રૂપ ધાય. સં. દિનમ્ તેનું
 અહ્લં રૂપ ધાય. સં. સમર્થ: તેનું પક્કલો રૂપ ધાય. સં. પળ્લક: તેનું પેલચ્છો રૂપ
 ધાય. સં. કર્પાસ: તેનું પલહી રૂપ ધાય. સં. વલી તેનું વલ્લો રૂપ ધાય. સં. તાંબૂલમ્
 તેનું તાંસુરં રૂપ ધાય. સં. પુંચ્ચલી તેનું પુંચ્છઈ રૂપ ધાય. સં. શાસ્ત્રા તેનું સાહુલી રૂપ
 ધાય. ઇત્યાદિ જાણવું. મૂલમાં વા (વિકટપ) નો અધિકાર ઢે તેથી પહે દર્શન પ્રમાણે
 સં. ગૌ: તેનું ગહઓ ઇત્યાદિ રૂપ ધાય. ગોલા અને ગોઆવરી એ બે શબ્દો સં. ગોલા
 અને ગોદાવરી શબ્દોમાંથી સિદ્ધ ધાય ઢે. જે જાણા શબ્દો ઢે જેવા કે, આદિત્ય
 લલ્લક વિહિર પચ્છિઆ ઉપ્પેહડ મહપ્પર પહ્વિચ્છિર અદ્દમદ્દ વિહ્વપ્પડ
 અજ્જલ્લ હલ્લપ્પલ ઇત્યાદિ શબ્દો મહારાષ્ટ્ર અને વિદર્ભ વિગેરે દેશોમાં પ્રસિદ્ધ ઢે તે-
 રું લોકથી જાણી લેવા. અને જે ક્રિયા શબ્દો ઢે જેવા કે, અવયાસહ ફુમ્ફુલ્લહ્ ઉપ્પા-
 લેહ્ ઇત્યાદિ તે પળ લોકથી જાણીલેવા ઇથીજ જે કષ્ટ ઘૃષ્ટ વાક્ય વિદ્વસ્ વાચ-
 સ્પતિ વિષ્ટરઅવસ્ પ્રવેતસ પ્રોક્ત પ્રોત વિગેરે શબ્દો તથા ક્ષિપ્ વિગેરે પ્રત્યયાંત એવા
 શબ્દો જેવા કે, અગ્નિચિત્ સોમસુત્ સુગ્લ સુમ્લ ઇત્યાદિ જેઠને પૂર્વ કવિહંપ પ્રયો-
 ગમાં લીધા નથી તે બધાનો પ્રતીતિના વિષમપણાનો પ્રયોગ કરવો નહીં પણ બીજા શબ્દોથી
 તેઠનો અર્થ કહી વતાવવો. જેમકે, કૃષ્ટ પટલે કુશલ વાચસ્પતિ પટલે શુરુ વિષ્ટરઅ-
 વા: પટલે હરિ ઇત્યાદિ ઘૃષ્ટ શબ્દનો હપસર્ગ સાથેજ પ્રયોગ વપરાય ઢે. જેમ-સં. મંદ-
 રતટપરિઘૃષ્ટં તેનું મન્દર-તટ-પરિઘટ્ટં એવું રૂપ ધાય. સં. તદ્વિવસનિઘૃષ્ટાનંગા
 તેનું તદ્વિવસનિઘટ્ટાણજ્ઞ એવું ધાય. આર્ષમતમાં તો સર્વ પ્રયોગો નિયમ પ્રમાણે કરવામાં

बीलकुल विरोध नशी जेमके, सं. घृष्टाः तेनुं घट्टा आय. सं. मृष्टाः तेनुं मट्टा आय
 सं. विट्टांसः तेनुं विउसा आय. सं. श्रुतलक्षणानुसारेण तेनुं सुअलक्खणानुसारेण
 एवुं रूप आय. सं. वाक्यांतरेषु अपूर्णाः तेनुं वक्कन्तरेसु अपूर्णा एवुं रूप आय. १७४

॥ टुंडिका ॥

गोणा आदौ येषां ते गोणादयः गौः अनेन गोण इति निपातः अतः
 सेडोंः गोणो । गौः अनेन गाव इति निपातः अजातपुंसः डीप्रत्ययः ।
 ई इति लोकात् अंत्यव्यंजनस्य सल्लुक् गावी गो १३ अनेन गाव आ-
 देशः अजातपुंसः की प्रत्ययः लोकात् स्त्रियामुदोतौ वा जस्स्थाने उंगा-
 वीउ । बलीवई अनेन बइल्ल आदेशः ११ अतः सेडोंः बइल्लो । आपः
 अनेन आज्ञादेशः १३ जस्ससदीर्घः जस्ससोर्लुक् आज्ञ पंचपंचा-
 शत् अनेन पंचावण्णा पणपन्ना इति निपातः । त्रिपंचाशत् अनेन तेवष्ठा
 निपातः । त्रिचत्वारिंशत् अनेन तेआलीसा । व्युत्सर्गः अनेन व्युस्थाने
 विउ सर्ग-सर्वत्र रल्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः विउसग्गो । व्युत्सर्जनं
 नोणः ११ क्लीबे सम् मोनुण शेषं अनेन निपात्यते वोसिरणं । बहिस्तात् अ-
 थवा मैथुनं अनेन बहिद्धा इति निपातः बहिद्धा । कार्यं अनेन णामुक्कसिअं
 इति निपातः । णामुक्कसिअं । कचित् अनेन कडइ इति निपातः कडइ ।
 उडइति अनेन निपातत्वात् आदौ म इति आगमः लोकात् कगटकेति
 दल्लुक् अनादौ द्वित्वं त्यादीनां तिस्थाने इ मुव्वइइ । अपस्मार अनेन
 अपस्मारस्थाने वम्हलो । उन्मादरोग इत्यर्थः । उत्पल अनेन कन्दुइ
 इति निपातः । ११ क्लीबे सम् मोनुण कन्दुइ । धिक् धिक्-अनेन ढिढि
 अथवा ढिढि इति निपातः । धिगस्तु अनेन धस्य रः इति निपातः
 तस्य थोऽसमस्तस्तंवे वा स्तु थु अनेनदौ द्वितीयपूर्वं ध त ११ अव्यय
 सल्लुक् धिरत्थु । प्रतिस्पर्धा सर्वत्र अनादौ वा प पा आत्यादौ डः ति
 ढि अनेन निपातः पडिसिद्धी पाडिसिद्धी । स्थासकः अनेन निपातः
 चच्चिकं । निलय अनेन निहेलण इति निपातः । मघवान् अनेन मघो-
 णो इति निपातः । साकिन् ह्रस्वः संयोगे सा स क्कः खः कचित्तु ऊडौ
 कस्य खः अंत्यव्यं सल्लुक् अनेन नक्कारनिपातः ११ अतः सेडोंः स-

रिणो । जन्मन् न्मोमः न्मस्य मः अनादौ द्वित्वं अनेन नस्थाने ण-
निपातः । अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ख क ११ क्लीबे सम् मोनु० जन्म-
णं । महान् ह्रस्वः संयोगे हा ह अनेन निपातः ११ अतः सेडोः महन्तो । आ-
जवान् ह्रस्वः संयोगे वा व शेषोनिपातः ११ अतः सेडोः जवंतो । आ-
शिष्-शषोः सः शि सि ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० स्रुक् शेषमनेन
निपातः आसीसा । बृहत्तरं । कृतोऽत् कचित् ह्रस्व मो निपातः कग-
चजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० बहुयरं । हिमोरः
कचित् ह्रस्व जोनिपातः जिमोरः अतः सेडोः जिमोरो । कचिल्लस्य मो
निपात्यते क्लृक्-क्षस्य खः खु ल्लस्य मोनिपातः अनादौ द्वित्वं कगच-
जेति क्लुक् ११ अतः सेडोः खुऽमर्त्त गायनः घोषाणां घोषवर्णानां अग्रे-
तनो वर्णोच्चारणापनात् अनेन गास्थाने घानिपातः ११ अतः सेडोः घा-
यणो वरु-अनेन रुस्य ढो निपातः ११ अतः सेडोः वढो । ककुदम् कग-
चजेति क्लुक् अनेन दस्य धो निपातः ११ मोनु० अंत्यव्यंजन स्रुक्
कडधं । अकांरुस्थाने अडक् इति निपातः । लज्जावती इत्यारज्य साहु-
दी यावत् अनेन सूत्रेण निपातः पद्मे गो गव्यञ्छाञ्च इत्यनेन गोस्थाने
गञ् स्वार्थे कः ११ कगचजेति क्लुक् अतः सेडोः गञ् । गोला गोदावरी
कगचजेति दलुक् ११ अंत्यव्यं० स्रुक् गोला गोआवरी आहिष्ठा वि-
लितः कुपितः आकुलो वा । लल्लकं जीष्मं विड्विः आनकः पञ्चड्विआ
हरितं । उप्पेद्दं उज्जटं । मडप्फरो गर्वः पड्विड्विः सद्वक् अहिवन्नरोऽ-
न्निकारो वा । अट्टमट्टं आरवाळं । विट्टरुप्फरो व्याकुलः । अज्जल्लं इठः ।
इल्लप्फलो अनदः इत्यादि सावकाशं करोति ददाति वा सावकाशयति
तस्य अवयासइ इत्यादेशः । फुस्फुल्लइ उप्फालेइ उत्पाटयति कथयति
वा । कृष्टः पंडितो वा कुशलः । मंदरतटपरिघट्टं कगचजेति तलुक्
टोरुः टस्य डः पड । परिपूर्वात् घृष्ट ह्रस्यानुष्टसंदष्टेतिष्टस्य ठः अनादौ
द्वितीयतुर्यं० पूर्वठस्य टः ११ क्लीबे सम् मोनु० मंदरयडपरिघट्टं । तद्दि-
वसनिघृष्टानंगः कगचजेति चलुक् कृतोऽत् । घृ घ खघथ० घस्य ह्रः
ह्रस्यानुष्टेति ह्रस्य ठः । अनादौ० द्वितीयतुर्यं० पूर्वठस्य टः नोणः तद्दि-

असनिहृद्वाणङ्ग इत्यादि । आर्वे तु यथादर्शनं सर्वे प्रयोगा अविरुद्धा
एव यथा । घट्टा मट्टा । विट्टस् आर्वत्वात् विडस् इति निपातः १३
जस्सशसद्धसि दीर्घः । जस्सशसोर्लुक् विडसा । श्रुतलक्षणासारेण सर्व-
त्र रलुक् शषोः सः शु सु कगचजेति तलुक् कः खः कचित्तुल्लौ क ख
अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्यं पूर्व ख क नोणः सुअलरकणासारेण ॥१७४॥

टीका भाषांतर. जेमना प्रकृति, प्रत्यय, लोप, आगम अने वर्णविकार कह्या नथी
तेवा गोणादि शब्दोनो विकल्पे निपात आय ठे. गोण शब्द जेठमां आदि ठे ते गोणादि
कहेवाय. सं. गौः शब्द तेनो गोण एवो निपात आय. अतःसेडोः ए सूत्रे गोणो एवुं
रूप आय. पहे सं. गौः तेने चालता सूत्रे गाव एवो निपात आय. पढी अजातपुंसः ए
सूत्रे डी प्र० आवे पढी लोकात् अंत्यव्यंजन ए सूत्रोधी गावी रूप आय. सं. गो
तेने चालता सूत्रे गाव आदेश आय. पढी अजातपुंस स्त्रियामुदोतौ वा अने जश्
ने स्थाने ओ आय एटले गावीओ रूप आय. सं. बलीबर्द तेने चालता सूत्रे बहल्लो
रूप आय. सं. आपः तेने चालता सूत्रे आज आदेश आय. पढी जश्शसदीर्घः जश्-
शसोर्लुक् एटले आज रूप आय. सं. पंचपंचाशत् तेने चालता पंचावण्णा पण-
पन्ना एवो निपात आय. सं. त्रिपंचाशत् तेने चालता सूत्रे तेवण्णा निपात आय. सं.
त्रिचत्वारिंशत् तेने चालता सूत्रे तेआलीसा रूप आय. सं. व्युत्सर्गः तेने चालता
सूत्रे व्यु ने स्थाने विड आय. सं. सर्ग तेने सर्वत्र० अनादौ० अतःसेडोः ए सू-
त्रोधी विडसर्गो रूप आय. सं. व्युत्सर्जनं तेने नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रो
छानी शेष रूपमां निपात अइ बोसिरणं रूप आय. सं. बहिमैथुनं तेनो चालता सूत्रे
बहिष्ठा निपात आय. सं. कार्यं तेनो चालता सूत्रे णामुक्कसिअ एवो निपात आय.
सं. कचित् तेनो चालता सूत्रे कत्थइ एवो निपात आय. सं. उव्वहति तेने चालता सूत्रे
निपात अइ प्रथम म एवो आगम आय पढी लोकात् कगदड अनादौ त्यादीनां०
ए सूत्रोधी मुव्वहइ रूप आय. सं. अपस्मार तेनो चालता सूत्रे बहल्लो एवो निपात
आय. तेनो अर्थ उन्मादरोग (वाइ-मूर्छा) एवो आय ठे. सं. उत्पल तेनो चालता सूत्रे
कन्डुइ एवो निपात आय. पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोधी कन्डुइ रूप आय. सं.
धिरुधिरु तेनो चालता सूत्रे छिछि अथवा छिछि एवो निपात आय. सं. धिगस्तु
तेने चालता सूत्रे घ नो र निपात आय. पढी तस्यथोऽसमस्त० अनादौ० द्विती-
यतुर्य० अव्ययसल्लुक् ए सूत्रोधी धिरत्थु रूप आय. सं. प्रतिस्पर्धा तेने सर्वत्र अनादौ
थात्यादौ डः चालता सूत्रे निपात आय एटले पडिसिद्धि पाडिसिद्धी एवां रूप आय.
सं. स्थासक तेने चालता सूत्रे निपात अइ चच्चिकं एवुं रूप आय. सं. निलय तेने चा-
लता सूत्रे निहैलण एवो निपात आय. सं. मघवान् तेनो चालता सूत्रे मघोणो एवो
निपात आय. साक्षिन् तेने ह्रस्वः संयोगे क्षः खः कचित्तुल्लौ अंत्यव्यं० चालता सूत्रे
न कारनो निपात आय. नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोधी सखिणो रूप आय. सं. जन्मन्

तेने न्मोमः अनादौ०चाखता सूत्रे नने स्थाने ण निपात आय. पढी अनादौ द्विती-
यतुर्य० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जम्मणं रूप आय. सं. महान् तेने ह्रस्वः संयोगे
चाखता सूत्रे निपात आय अतःसेडोंः ए सूत्रोथी महन्तो रूप आय. सं. भवान् तेने
ह्रस्वः संयोगे वाकी चाखता सूत्रे निपात आय अने अतः सेडोंः ए सूत्रोथी भवन्तो
रूप आय. सं. आशिप् तेने शषोः सः अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० बाकीनुं रूप नि-
पातथी सिद्ध अइ आसीसा एवुं रूप आय. सं. वृहत्तरं तेने ऋतोऽत् कोइ ठेकाणे
हनो डो एवो निपात आय. कगचज० अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वड्यरं
रूप आय. सं. हिमोरः तेने कोइ ठेकाणे हने स्थाने भ निपात आय एटखे भिमोर
आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी भिमोरो रूप आय. कोइ ठेकाणे छने स्थाने डो
निपात आय सं. क्षुल्लक तेने क्षनो ख आय. छने स्थाने डो निपात आय. अनादौ०
कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी खुड्डो रूप आय. सं. गायन एटखे घोषवर्णनो
आगत अइ उच्चारनुं गायन करावनार तेने चाखता सूत्रे गाने स्थाने घा निपात आय.
पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे घायणो रूप आय. सं. वड तेने चाखता सूत्रे डनो डो
निपात आय. पढी अतःसेडोंः ए सूत्रथी वडो रूप आय. सं. ककुद तेने कगचज०
चाखता सूत्रे दनो धो निपात आय. मोनु० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी कउधं रूप आय.
सं. अकांड तेनो अत्थक्क एवो निपात आय. सं. लज्जावती ए शब्दथी मांडीने साहुली
शब्दसुधी आ चाखता सूत्रे निपात आय ठे ते मूलमांथी जाणी लेवा. पदे सं. गो तेने
गव्यउआर्धं ए सूत्रे गोने स्थाने गउ आय पढी स्वार्थे क प्रत्यय आवे कगचज०
अतः सेडोंः ए सूत्रोथी गउओ रूप आय. स. गोला अने गोदावरी तेने कगचज
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गोला गोआवरी एवां रूप आय. जाषानो शब्द अहित्था तेनो
अर्थ विलित, कुपित अथवा आकुल एवो आय. जाषाशब्द लल्लक तेनो अर्थ जीष्म-
जयंकर एवो आय. जाषाशब्द विड्डिर तेनो अर्थ आनक (वाघ) एवो आय. जाषाशब्द
पच्चड्डिआ तेनो अर्थ धरित एटखे खरेलुं एवो आय. जाषाशब्द उप्पेहड तेनो अर्थ
उद्भट (लग्न) एवो आय. जाषाशब्द मडप्फरो तेनो अर्थ गर्व एवो आय. जाषाशब्द
पड्डिच्छिर तेनो अर्थ सरखो एवो आय. जाषाशब्द अंहिवच्छरो तेनो अर्थ अभि-
कार आय. जाषाशब्द अहमटं तेनो अर्थ आरवाल (आथो-कारो) आय. जाषाशब्द
विहडप्फडो तेनो अर्थ व्याकुल आय. भाषाशब्द अज्जल्लं तेनो अर्थ हठ आय. जाषा-
शब्द हल्लप्फलो तेनो अर्थ अनद आय. इत्यादि जाणी लेवा. सं. सावकाशं करोति
एटखे अवकाशसहित करे वा ददाति एटखे अवकाश आपे ते सावकाशयति कहे-
वाय. तेने ठेकाणे अवयासइ एवो आदेश आय. तेवी रीते फुम्फुल्लइ उप्फालेइ
इत्यादि रूप जाणी लेवां. सं. कृष्ट एटखे पंडित अथवा कुशल सं. मंदरतटपरिघृष्ट
तेने कगचज टोडः ए सूत्रोथी मंदरयड एवुं आय. सं. परि उपसर्ग साथे घृष्ट एटखे
परिघृष्ट एवुं रूप ठे तेने दृष्ट्यानु० अनादौ० द्वितीयतुर्य० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
मंदरतटपरिघटं एवुं रूप आय. सं. तहि वसनिघृष्टानंग तेने कगचज० ऋतोऽत्

खघथ० छस्यानुष्ट० अनादौ० द्वितीयतुर्य० नोणः ए सूत्रोथी तदिअसनिहट्ठा-
णङ्ग एवुं रूप आय. आर्षमतप्रमाणे यथादर्शने सर्व प्रयोगो अविरुद्ध ज ठे. जेम-सं.
घृष्टा तेनुं घट्टा अने सं. मृष्टाः तेनुं मट्टा एवां रूप आय. सं. विद्वस् ते आर्ष प्रयोगथी
तेनो विवस् एवो निपात आय तेने जस्रशस्रडसिदीर्घः जस्रशस्रोर्लुक् ए सूत्रोथी
विवसा रूप आय. सं. श्रुतलक्षणानुसारेण तेने सर्वत्रलुक् शषोःसः कगचज
क्षःखः कचिचुझलौ अनादौ० द्वितीयतुर्य० नोणः ए सूत्रोथी सुअलक्खणानुसारे-
ण एवुं रूप आय. ॥ १७४ ॥

अव्ययम् ॥ १७५ ॥

अधिकारोऽयम् । इतःपरं ये वक्ष्यन्ते आपादसमाप्तेस्तेऽव्ययसंज्ञा
ज्ञायव्याः ॥ १७५ ॥

मूल भाषांतर. हवे अव्ययनो अधिकार चाले ठे. अहीथी जे शब्दो कहवामां
आवशे ते अव्ययसंज्ञिक जाणवा. ॥ १७५ ॥

तं वाक्योपन्यासे ॥ १७६ ॥

तमिति वाक्योपन्यासे प्रयोक्तव्यम् ॥ तं तिअस-वंदिमोक्खं ॥ १७६ ॥

मूल भाषांतर. तं ए अव्यय वाक्यना उपन्यासमां प्रयोजाय ठे. जेम-सं.
त्रिदशवंदिमोक्षः तेनुं तंतिअस-वंदि-मोक्खं ए रूप सिद्ध आय.

॥ दुंडिका ॥

उत ११ वाक्योपन्यास ७१ अव्ययसल्लुक् त्रिदशवंदिमोक्षः सर्वत्र रल्लुक्
शषोः सः क्षः खः कचिचुठजौ कस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य०पूर्व
ख क ११ क्लीबे सम् मोनु० तंतिअसवंदिमोक्खं समत्ततिल्लुकेहि पसल्लु-
ऊरणं सुणह । अणुराविधासीअ डुरक्ककयदहमुहस्सवहं ॥ १ ॥

टीका भाषांतर. उतने स्थाने तं एवो अव्यय वाक्यना उपन्यासमां प्रयोजाय ठे.
उतने स्थाने अव्ययसल्लुक् ए सूत्रे तं एवुं रूप आय. सं. त्रिदशवंदिमोक्षः तेने सर्वत्र
शषोः सः क्षःखः कचिचु अनादौ० द्वितीयतुर्य क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी तिअ-
सवंदिमोक्खं एवुं रूप आय. समत्तति ए गाथा जाणवी. ॥ १७६ ॥

आम अच्युपगमे ॥ १७७ ॥

आमेत्यच्युपगमे प्रयोक्तव्यम् ॥ आमवह्ला वणोली ॥

मूल भाषांतर. आम ए अव्यय अंगीकार अर्थमां प्रवर्त्ते जेम सं. आम तेनुं आम
एवुं रूप आय. बह्ला एट्ठे घाटी वनाली एट्ठे वननी पंक्ति सं. वनाली तेनुं वणोली
एवुं रूप आय. बधा वाक्यनो अर्थ एवो आय के घाटी वननी पंक्ति अंगीकार करी ॥ १७७ ॥

॥ ढुंढिका ॥

आम ११ अन्युपगम ७१ अव्ययस्य सलुक् आम बहला ११ अंत्यव्यं
बहला वनाली नोणः ओदाद्यां पंक्तौ णो ११ अंत्यव्यंजनसलुक् वणो-
ली वनाली निविडावर्त्तते । अनेन वाक्येनान्यस्यांगीकारो ज्ञायते ॥१७७॥

टीका भाषांतर. आम ए अव्यय अंगीकार अर्थमां प्रवर्त्तं सं. आम तेने अव्य-
यस्य सलुक् ए सूत्रोथी आम एवं रूप थाय. सं. बहला तेने अंत्यव्यं ए सूत्रे बहला
रूप थाय. सं. वनाली तेने नोणः ओदात्यांपंक्तौ अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी वणोली
रूप थाय. ते वाक्यनो अर्थ एवो थाय के आ वननी श्रेणी घाटी ठे. आ वाक्यथी अंगी-
कार अर्थ जणाय ठे. ॥ १७७ ॥

एवि-वैपरीत्ये ॥ १७८ ॥

एवीति वैपरीत्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ एवि हा वणे ॥ १७८ ॥

मूल भाषांतर. एवि ए अव्यय विपरीत अर्थमां प्रवर्त्तं ठे. जेम-एवि हावणे ए
वाक्यमां एवि ए विपरीत अर्थमां अव्यय ठे हा ए खेद अर्थे अव्यय ठे. सं. वने
तेहुं वणे थाय. ॥ १७८ ॥

॥ ढुंढिका ॥

एवि ११ वैपरीत्य ७१ एवि ११ अव्यय ए एवि वन ७१ नोणः डे-
म्मिडेः डिस्थाने डे ए क्तियं वणे । हा इति खेदे सा वने न जविष्य-
ति इति वैपरीत्यं ॥ १७८ ॥

टीका भाषांतर. एवि ए अर्थ विपरीत अर्थमां प्रवर्त्तं एवि तेने अव्यय ए सूत्रे
एवि एवं रूप थाय. सं. वन तेने नोणः डेम्मिडेः डिस्थाने ए सूत्रोथी वणे एवं रूप
थाय. हा ए अव्यय खेद अर्थमां प्रवर्त्तं खेद थाय ठे के, ते स्त्री वनने विषे इहो नहीं.
अहीं विपरीत अर्थ ठे. ॥ १७८ ॥

पुणरुक्त कृतकरणे ॥ १७९ ॥

पुनरुक्तमिति कृतकरणे प्रयोक्तव्यम् ॥ अइ सुप्पइ पंसुलि णीसहेहिं
अंगेहिं पुणरुक्तं ॥

मूल भाषांतर. पुणरुक्तं ए अव्यय कृतकरण एदखे करेखाने फरीवार करहुं एवा
अर्थमां प्रवर्त्तं जेम सं. अयिखापिति पांसुलेनिःसहैःअंगैः पुनरुक्तं तेहुं “अइ सुप्पइ
पंसुलि णीसहेहिं पुणरुक्तं” एवं थाय. तेमां पुनरुक्तं ए कृतकरण (पुनरुक्ति) अर्थमां ठे.

॥ दुंदिका ॥

पुनरुक्तं ११ कृतकरण ७१ अध ११ कगचजेति यलुक् अव्यय सलुक्
 अइ । जिष्वंपंकशये । ष्वप् शषोः सः ष्व स्वप् वर्तमाने तिक् त्यादीनां
 तिइ क्यइयति क्यप्र० इति सर्वत्र ब्रलुक् स्वपाबुच्च स्वसु गमादीनां द्वित्वं
 ण क्यस्य यलुक् व्यंजनाददंतेत् लोकात् सुप्पइ । पांशुला अजातपुंसः डी
 प्र० ईलुक् आलुक् लोकात् मांसादिष्वनुस्वारे ह्रस्वः संयोगे पा प शषोः-
 सः शु सु आमंत्रणे स ईदूतोर्ह्रस्वः ली लि अंत्यव्यं सलुक् पंसुलि ।
 निरसहनिर्दुरो वारलुक् लुकि निरः नी वादौ नीणी । णीसह इति सात रुरु
 जिसजिसोहिहिं हिं जिसस्थाने हिं जिस्यस्सुपि ह हे णीसहिं ।
 अंग रुरु जिस जिसोहिहिं हिं जिसस्थाने हिं । जिस्यस्सुपि ग ने
 अंगेहिं । पुनरुक्त ११ अव्ययसलुक् अस्यार्थः अयि इति कोमलामंत्र-
 णे हे पांसुले त्वं निःसहैः अंगैः वारंवारं स्वपिति ॥ १७ए ॥

टीका भाषांतर. पुनरुक्त ए अव्यय कृतकरण पटले करेलाने फरीवार करबुं एवा अर्थ-
 मां प्रवर्त्तै सं. अयि तेने कगचज अव्ययसलुक् ए सूत्रोधी अइ एबुं रूप आय. सं.
 खपिति तेने ष्वप् पटले शयन करबुं ए धातु डे. तेने शषोःसः वर्त्तमानेतिक्० त्या-
 दीनांतिइ क्यइयति स्वपाबुच्च गमादीनां द्वित्वं क्यस्ययलुक् व्यंजनाददंतेत्
 लोकात् ए सूत्रोधी सुप्पइ एबुं रूप आय. सं. पाशुला तेने अजातपुंसः ए सूत्रलाग्या
 पढी ई तथा आनोलुक् आय. लोकात् मांसादिष्वनुस्वारे ह्रस्वः संयोगे शषोः-
 सः आमंत्रणे स ईदूतोर्ह्रस्वः अंत्यव्यं० सलुक् ए सूत्रोधी पंसुलि रूप सिद्ध आय.
 निर-सह तेने निर्दुरोर्वारलुक् लुक् अथा पढी निनो नी आय. वादौ ए सूत्रे णी-
 सह एबुं रूप आय पढी तृतीयानु बहुवचननो भिस् प्रत्यय आवे पढी भिसोहिहिंहि
 भिस्त्रभ्यस्सुपि ए सूत्रोधी णीसहेहिं एबुं रूप आय. सं. अंग तेने तृतीयानु बहुवचन
 भिस् प्रत्ययलागे तेने भिसोहिहिंहि भिस्त्रभ्यस्सुपि ए सूत्रोधी अंगेहिं रूप आय
 सं. पुनरुक्त तेने अव्ययसलुक् अने चालता सूत्रे पुनरुक्तं एबुं रूप आय. तेनो अर्थ
 एवो डे के, अयि कोमलामंत्रणे हे पांसुला-दूषित स्त्री, तुं सहन करी शके तेवा अंगोधी
 वारंवार सुवे डे ॥ १७ए ॥

हन्दि-विषाद-विकल्प-पश्चात्ताप-निश्चय-सत्ये ॥ १८० ॥

हिन्दि इति विषादादिषु प्रयोक्तव्यम् । हन्दि चरणे णडं सो ण मा-
 णिडं हन्दि डुळा एत्ताहो हन्दि न होही जणिरी सा सिज्जइ हन्दि
 तुह कळे ॥१॥ हन्दि । सत्यमित्यर्थः ॥ १८० ॥

मूल भाषांतर. हन्दि ए अव्यय खेद, विकल्प, पश्चात्ताप, निश्चय अने सत्य ए-
ला अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. सं. हन्दि चरणे नतःसः न मानितः हन्दि जविष्यति इदानीम् हन्दि
न वदिष्यति जणिरी सा स्वपिति । हन्दि चलणे तेनुं उपर ग्रमाणे “ हन्दि चलणे ”
इत्यादि प्राकृत आय ठे.

॥ टुंठिका ॥

हन्दि ११ विषादश्च विकल्पश्च पश्चात्तापश्च निश्चयश्च सत्यं च विषाद-
विकल्पपश्चात्तापनिश्चयसत्यं तस्मिन् ७१ हन्दि ११ अव्ययं । चरण-
हरिद्रादौ लः र ल ७१ डेम्मिडे निस्थाने डे डित्यं चलणे नम्- तप्र०
मलुक् वादौ न ए कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः णडं । तद् ११
अंत्यव्यं द्रुक् तदश्च तः सोऽङ्गीवे त स अतः सेमोः सो । न ११ अ-
व्यय सलुक् नोणः ण । मानितः नोणः कगचजेति तलुक् ११ अतः
सेमोः माणिडं । जू- स्यति मध्ये च खरांताद्वा स्यतिस्थाने ज्ञा अवि-
त्तिहुः जू हु हुज्जा । इदानीं एहिं ए ताहे इदानीमः इदानीं स्थाने ए-
त्ताहे वदिष्यति स्थाने होहि त्यादीनां ति इ बाहुलकात् पदयोः
संधिर्वा इति एकपदेपि संधिः होही । जणशब्दे जण जणतीत्येवं
शीलः तन् शीलधर्मसाधुषु तन् प्रत्ययः शीलाद्यर्थस्ये रः तन् स्थाने
इरः लोकात् अजात पुंसः कीप्रत्ययः ई इतिलुक् रस्य अलुक् । जणि-
री । सा । जिष्वदा स्नेहने ष्वद् षः सोष्ठयः खिद् वर्त्तमानात् ति त्या-
दीनां ति इ क्य इयति य लोकात् सर्वत्र वलुक् खिदः दस्य ज्ञाः सि-
ज्जाइ । युष्मद् ६१ तुतुवतुमतुह्तुष्माडौ युष्मद् स्थाने तुह् कार्य-
ह्रस्वः संयोगे का क व्यय्याजः र्यस्य जः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे-
सम् मोनु० कज्जं । हन्दि विषादे सचरणे पदे नतः तदा न मानितः ।
स इदानीं कथयिष्यति न वा इति विकल्पः । सा जणनशीला न वा
इति पश्चात्तापः । किं कथयिष्यति तदाह सा तव कार्ये स्वपिति सत्यं
खेदं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १७० ॥

टीका भाषांतर. हन्दि ए अव्यय खेद विकल्प, पश्चात्ताप निश्चय अने सत्य
अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. हन्दि ए अव्यय ठे. सं. चरण तेने हरिद्रादौ लः डेम्मिडे डित्यं ए
सूत्रोची चलणे ए रूप सिद्ध अयुं. सं. नम् धातुने त प्रत्यय आय. म् नो लुक् आय पगी

वादौ कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी णओ ए रूप सिद्ध अयुं. सं. तद् शब्द तेने अल्यव्यंजन तदश्चतःसोऽङ्गीवे अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी सो एवं आय. सं. न अव्ययसल्लुक् नोणः ए सूत्रोष्ठी ण आय. सं. मानितः तेने नोणः कगचज० अतः-सेडोः ए सूत्रोष्ठी माणिओ एवं रूप आय. सं. भू तेने जविष्यनो स्यति प्रत्यय आवे पढी मध्ये च स्वरांताद्वा ए सूत्रे स्यतिने स्थाने ज्ञ आय पढी अविस्तिहुः ए सूत्रे हुज्ज एवं रूप आय. सं. इदानीम् तेने एण्हिएत्ताहे इदानीमः ए सूत्रे तेने स्थाने एत्ताहे रूप आय. वदिष्यतिने स्थाने होहि पढी त्यादीनां तिह् वाहुलकपद्म लइ पदयोः संधिर्वा ए सूत्रे एक पदमां पण संधि अइ होही एवं रूप आय. भण धातु शब्दमां प्रवर्त्ते. जणवानुं जेने शील होय तेवा अर्थमां शीलधर्मसाधुषु ए सूत्रे तृन् प्रत्यय आय. पढी शीलाद्यर्थस्येरः लोकात् अजातपुंसः द्वित्यं ए सूत्रोष्ठी भणिरी एवं रूप आय. ष्वद् ए धातु पसीनोवखवामां प्रवर्त्ते. ष्वद् तेने षःसोऽष्ट्यः वर्त्तमाना त्यादीनां तिह् क्य प्रत्यय आवे. लोकात् सर्वत्र बलुक् स्विदः दस्य ज्ञः ए सूत्रोष्ठी सिज्जइ रूप आय. सं. युष्मद् तेने तुतुव० ए सूत्रे तुह् आय. सं. कार्य तेने ह्रस्वः संयोगे अप्ययीजः अनादौ द्वित्वं ङीवे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी कज्जं एवं रूप आय. हन्दि ए अव्ययनो खेद अर्थनुं उदाहरण- ते चरणमां नम्यो तो पण मान पाम्यो नहीं. विकल्पनुं उदाहरण- ते हमणा केहेशेके नहीं. पश्चात्ताप अर्थनुं उदाहरण- ते जणवाना शीलवाली ते के नहीं. सत्य अर्थ नुं उदाहरण- ज्यारे ते कार्य बखते सुई जाय ते त्यारे शुं कहेशे. अर्थात् सत्यरीते खेद पाम शे. ॥ १७० ॥

हन्द च गृहाणार्थे ॥ १७१ ॥

हन्द हन्दि च गृहाणार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ हन्द पलोएसु इमं । हन्दि ।
गृहाणेत्यर्थः ॥ १७१ ॥

मूल भाषांतर. हन्द अने हन्दि ए बे अव्ययो गृहाण अर्थमां वपरायते. सं. हन्द प्रलोकख इमं तेनुं हन्द पलोएसु इमं एवं आय. हन्दि एटले एवो अर्थ आय. के, ग्रहण कर्थ. ॥ १७१ ॥

॥ दुंदिका ॥

हन्द ११ अव्यय० लोक्य दर्शनांकनयोः लोक् प्रपूर्वकः पंचमी स्नाहु-
सुमुविच्यादिषु कस्मिसूयाणं स्वस्थानेसु व्यंजनात्लोकात् पंचमी श-
तृषु वा एव कगचजेति कलुक् सर्वत्र रलुक् पलोएसु । इदम् ६१ इदम
इमःइदमः स्थाने इम अलुक् मोनु० इमं । इदं वसु विलोकयेत्यर्थः ॥

टीका भाषांतर. हन्द अने हन्दि ए बे अव्ययो गृहाण ए अर्थमां प्रवर्त्ते. हन्द ए अव्यय ते. लोक् ए धातु दर्शन करवुं अने आंकवुं ए अर्थमां प्रवर्त्ते. लुक् धातुने प्र

उपसर्ग आवे पत्नी पंचमीस्त्रादुसु० व्यंजना० लोकात् कगचज सर्वत्र ए सूत्रोष्ठी पलोएसु ए रूप आय. सं. इदम् शब्द तेने इदम् अलुक् मोनु० ए सूत्रोष्ठी इमं एवं रूप आय. तेनो एवो अर्थ आय के, आ वसु अवलोकन कर्त्य. १८१

मिव पिव विव व व विञ्च इवार्थे वा ॥ १८५ ॥

ए ते इवार्थे अव्ययसंज्ञकाः प्राकृते वा प्रयुज्यन्ते ॥ कुमुञ्चं मिव । चंदणं पिव । हंसो विव । सा अरो व खीरोओ । सेसस्स व निम्मोओ । कमलं विञ्च । पद्मे । नीलुप्पल-माला इव ॥ १८५ ॥

मूल भाषांतर. मिव पिव विव व व विञ्च ए अव्ययो प्राकृतमां इव अर्थमां प्रवर्ते ठे. जेम- सं. कुमुदं इव त्यां कुमुञ्चं मिव एवं आय. सं. चंदनं इव तेनुं चंदणं पिव एवं आय. सं. हंस इव तेनुं हंसो विव आय. सं. सागर इव क्षीरोदः तेनुं साअरोव्व खीरोओ एवं आय. सं. शेषस्य इव निमोक्कः तेनुं सेसस्स व निम्मोओ एवं आय. सं. कमलं इव तेनुं कमलं विञ्च एवं आय. पद्मे सं. नीलोत्पलमाला इव तेनुं नीलुप्पल- माला इव एवं आय. ॥ १८३ ॥

॥ दुंडिका ॥

मिव पिवेत्यादि-कुमुद ११ कगचजेति दलुक् क्लीबे सम् मोनु० कुमु-
ञ्चं इव मिव- अव्यय. कुमुञ्चं मिव । चन्दन- नोणः ११ क्लीबेसम्
मोनु० चंदणं पिव ११ अव्यय० हंस ११ अतः सेडोः इव स्थाने विव
अव्यय० हंसो विव । सागरः इव अतः सेडोः इवस्थाने व अव्यय०
साअरोव्व तद्वत् क्षीरोदस्य खीरोओ । शेषं ६१ शषोः सः सेस ६१
सेसस्स इव स्थाने व । अव्यय० सेसस्स व निमोक्क रुषश्चयात्वे रस्य
मः कलुक् अतः सेमोः निम्मोओ कञ्चलिका- पद्मे नीलोत्पलमाला-
ह्रस्वः संयोगे लुक् कगेति तलुक् अनादौ द्वित्वं प्प ११ अंत्यव्यंजन-
स्य सलुक् नीलुप्पलमाला इव ११ अव्यय. ॥ १८५ ॥

टीका भाषांतर. मिव पिव विव व व विञ्च ए अव्ययो प्राकृतमां इव अर्थमां प्रवर्ते ठे. सं. कुमुदं इव तेने कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी कुमुञ्चं एवं आय. सं. इव तेनुं मिव आय अने अव्यय ए सूत्रे मिव रूप आय. सं. चंदनं तेने नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी चंदणं आय. इव ने स्थाने पिव अई अव्यय ए सूत्र लागे. सं. हंसः अतः सेडोः इव ने स्थाने विव आय. एट्ठे हंसो विव एवं रूप आय. सं. सागरः इव तेने अतः सेडोः इव स्थाने व अव्यय० ए सूत्रोष्ठी साअरो व्व एवं रूप आय. तेवीज रीते सं. क्षीरोद शब्दनुं खीरोओ आय. सं. शेष तेने शषोः

सः इवने स्थाने व आय पटले सेसस्सव एवं रूप आय. सं. निर्मोक तेने डषश्चमाले कल्लुक अतः सेढोः ए सूत्रोथी निम्मोओ एवं रूप आय. तेनो अर्थ सर्पनी कांचली आय ठे. पहे सं. नीलोत्पलमाला इव तेने इस्वः संयोगे कगचज अनादौ० अंत्यव्यंजन अव्यय ए सूत्रोथी नीलुप्पलमाला इव एवं रूप आय. ॥ १८२ ॥

जेण तेण लक्षणे ॥ १८३ ॥

जेण तेण इत्येतौ लक्षणे प्रयोक्तव्यौ ॥ जमर-रुअं जेण कमल-वणं । जमर-रुअं तेण कमल-वणं ॥ १८३ ॥

मूल भाषांतर. जेण अने तेण ए वने लक्षण अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. जेम- सं. अमर कृतं येन कमलवनं तेनुं जमर-रुअं जेण कमल-वणं एवं रूप आय. सं. अमर कृतं तेन कमलवनं तेनुं. जमर-रुअं तेण कमल वणं एवं आय. ॥ १८३ ॥

॥ दुंडिका ॥

जेण तेण १२ लक्षण ११ जमरकृत-सर्वत्र रल्लुक कगचजेति तल्लुक जमर रुअं-जेण इति लक्षणे कमलवन-नो णः क्लीबे सम् मोनु० कमलवणं ॥ १८३ ॥

टीका भाषांतर. जेण अने तेण ए वे अन्ययो लक्षण अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. जेम- सं. अमर कृतं तेने सर्वत्र कगचज ए सूत्रोथी जमर रुअं एवं रूप आय. अही जेण ए लक्षण अर्थमां ठे. सं. कमलवनं तेने नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कमल वणं एवं रूप आय. ॥ १८३ ॥

णइ चेअ चिअ च अवधारणे ॥ १८४ ॥

एतेऽवधारणे प्रयोक्तव्याः ॥ गइए णइ । जं चेअ मडलणं लोअणाणं । अणुवडं तं चिअ कामिणीणं ॥ सेवादित्वाद् द्वित्वमपि । ते चिअ धन्ना । ते चेअ सुपुरिसा । च्च । स च्च य रूपेण । स च्च सीलेण ॥ १८४ ॥

मूल भाषांतर. णइ चेअ चिअ च ए अन्ययो अवधारण अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. सं. गत्या एव तेनुं गइ ए णइ आय. सं. यस्मिन् एव तेनुं जं एय अने सं. मुकुलं तेनुं मडलणं आय. सं. लोकानां तेनुं लोअणाणं आय. सं. अनुवडं तत् एव तेनुं अणुवडं तं चिअ एवं आय. सं. कामिनीनां तेनुं कामिणीणं एवं आय. सेवादिगणमां ठे तेथी विभाव ण आय. जेम सं. ते एव धन्याः तेनुं ते चिअ धन्ना एवं आय. ते एव सुपुरिषाः तेनुं ते चेअ सुपुरिसा एवं आय. सं. स एवच रूपेण तेनुं स च्च य रूपेण एवं आय. स एव शीलेन तेनुं सच्च सीलेण एवं आय. ॥ १८४ ॥

॥ दुंदिका ॥

ण इत्यादि ७१ गति ३१ टाड्सडे टा स्थाने ए कगच जेति तलुक्
गईए । णइ अव्यय यद् ७१ अंत्यव्यंजन सलुक् वा स्वरेमःमश्चादम्
आदेर्योँजः य ज मोनु० जं चेअ ११ अव्यय० मुकुल- उतो मुकुला-
दिष्वत् म कगचजेति कलुक् नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० मउ-
लणं । लोक ६३ टा आमोर्णः आम स्थाने जस् शस् ङसित्तोद्दामि
दीर्घः जनाः जश् शसोर्लुक् कगचजेति कलुक् नोणः लोअणाणं । अ-
नुबद्ध- नोणः क्लीबे सम् मोनु० अणुबद्धं अनुरागइत्यर्थः । तद्-अत्यः
व्याश्वरे मदमसानु० तं चिअ ११ अव्यय० कामिनी ६३ टा आमो-
र्णः मस्थाने ण । नोणः कामिणीणं तद् १३ अतः सेर्दोः जस् जस्
स्थाने ए इति डित्यं अलोपः लोकात् जस्शसोर्लुक् ते चिअ ।
सेवादौ वा द्वित्वं चि अ । धन्य- अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं
१३ धन्ना । ते ज्ञेअ सुपुरुष पुरुषेरोरुरि शषोः सः ष स १३ ङ
सित्तो दीर्घः जस्शसोः लुक् सुपुरिसा । स च च कगचजेति चलुक्
अवर्णो अ य ११ अव्यय सच्चय । रूप ३१ टा आमोर्णः टा स्थाने
णः टाणशस्येत् पा प पोवः रूवेण एवं सीलेण ॥ १७४ ॥

टीका भाषांतर. णइ एअ चिअ च ए अव्ययो अवधारण अर्थमां प्रवर्ते ढे. सं.
गति तेने टाड्सडे कगचज ए सूत्रोथी गईए रूप आय. णइ ते अव्यय ढे. सं.
यद् तेने अंत्यव्यं० वा स्वरेमः पश्चादम् आदेर्योँजः मोनु० ए सूत्रोथी जं एवं आ
चेअ ए अव्यय ढे. सं. मुकुल तेने उतो मुकुलादिष्वत् कगचज नोणः क्लीबे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी मउलणं एवं रूप आय. सं. लोक तेने टा आमोर्णः जस्श-
सङ्सित्तोद्दामि दीर्घः जश्शसोर्लुक् कगचज नोणः ए सूत्रोथी लोअणाणं एवं
रूप आय. सं. अनुबद्ध तेने नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी अणुबद्धं एवं रूप
आय. तेनो अर्थ अनुराग आय ढे. सं तद् तेने अत्यः व्याश्वरे प्रदमसानु० ए
सूत्रोथी तं रूप आय. पिअ ए अव्यय ढे सं. कामिनी तेने टा आमोर्ण नोणः ए
सूत्रोथी कामिणीणं एवं रूप आय. सं. तद् तेने अतः सेर्दोः जस्स्थाने ए आय.
अलोपः लोकात् जस्शसोर्लुक् ए सूत्रोथी ते आय. चिअ अव्यय तेने सेवादौ
वा ए सूत्रे चिअ आय. सं. धन्य तेने अधोमनयां अनादौ ए सूत्रोथी धन्ना रूप
आय. ते ज्ञेअ ए अव्यय ढे. सं. सुपुरुष तेने पुरुषे रोरि शषोः सः ङसूङ्सित्तो

दीर्घः जस्रशसोल्लेक् ए सूत्रोथी सुपुरिसा एवुं रूप आय. च कगचज अवर्णो ए सूत्रे य आय. ते अव्यय डे. सं. रूप तेने टा आमोर्णः टाणशस्येत् पोवः ए सूत्रोथी रुवेण एवुं रूप आय. एवीज रीते सं. शीलेन तेनुं सीलेण रूप आय. १७४

बले निर्धारण-निश्चययोः ॥ १७५ ॥

बले इति निर्धारणे निश्चये च प्रयोक्तव्यम् । निर्धारणे- बले पुरिसो धणं जओ खत्तिआणं ॥ निश्चये । बले सीहो । सिंह एवायं ॥ १७५ ॥

मूल भाषांतर. बले एवो अव्यय निर्धारण अने निश्चय अर्थमां प्रवर्त्ते निर्धारणनुं उदाहरण- सं. बले पुरुषः धनंजयः क्षत्रियाणां- तेनुं बले पुरिसो धणं जओ खत्तिआणं एवुं रूप आय. निश्चयनुं उदाहरण- सं. बले सिंहः तेनुं बले सीहो एवुं आय. एटले आसिंहज डे. ॥ १७५ ॥

॥ टुंडिका ॥

बले ११ निर्धारणं च निश्चयश्च निर्धारणनिश्चयौ तयोः ६२ बले ११ अव्यय० पुरुष पुरुषेरोरुरि शषोः सः ११ अतः सेर्णोः ए सूत्रोथी पुरिसो एवुं रूप आय. धनंजयः नोणः कगचजेति यलुकः अतः सेर्णोः धणंजओ । क्षत्रिय- कः खः कचित् रलुक अनादौ द्वित्वं कगचजे- नि यलुक ६३ टाआमोर्णः जस्रशस्रडसिदीर्घः खत्तिआण सिंह- विं शत्यादेर्लुक अनुह्रासिंह सि सी ११ अतः सेर्णोः सीहो ॥ १७५ ॥

टीका भाषांतर. बले ए अव्यय निर्धारण अने निश्चय अर्थमां प्रवर्त्ते. बले ए अव्यय डे. सं. पुरुष तेने पुरुषे रोरुरि शषोः सः अतः सेर्णोः ए सूत्रोथी पुरिसो एवुं रूप आय. सं. धनंजय तेने नोणः कगचज अतः सेर्णोः ए सूत्रोथी धणंजओ एवुं रूप आय. सं. क्षत्रिय तेने क्षः खः कचित् रलुक अनादौ द्वित्वं कगचज० टा आमोर्णः जस्र शस्र डसि दीर्घः ए सूत्रोथी खत्तिआणं रूप आय. सं. सिंह तेने विंशत्यादेर्लुक अनुह्रा सिंह० अतः सेर्णोः ए सूत्रोथी सीहो रूप आय. ॥ १७५ ॥

किरेर हिर किलार्थे वा ॥ १७६ ॥

किर इर हिर इत्येते किलार्थे वा प्रयोक्तव्याः ॥ कल्लं किर खर-हि अउं । तस्स इर । पिय-वयंसो हिर । पहे । एवं किल तेण सिवि- णए जणिआ ॥ १७६ ॥

मूल भाषांतर. किर इर हिर एवा अव्ययो किल अव्ययना अर्थमां विकल्पे प्रवर्त्ते. सं. कथं किर खर इदयः तेनुं कल्लं किर खर-हिअओ एवुं आय. सं. तस्स इर तेनुं तस्स इउ एवुं आय. सं. प्रियवयस्यः हिर तेनुं पियवयंसो हिर एवुं आय.

पक्षे सं. एवं किल तेन सविनया भणिताः तेन एवं किल तेन सिचिणए
भणिता एवं आय. १८६

गाथा

कल्लं रिर खर हिअउ पविसही इम उत्ति सुव यजणंमि तह वहजव
व इति से, जहसे कल्लं विअ नहोइ ॥ १ ॥

॥ दुंदिका ॥

किरेर हिर ११ किलार्थ— ७१ वा ११— किल इति संज्ञावनायां कट्ये
खर हृदयः प्रियः प्रविष्यति वलिष्यति इति जने श्रूयते हे जगवन्
नितिशे त्वं तथा वर्द्धयस्व यथा से तस्य जर्तुः कट्यं एव प्रजातमेव
न जवति इत्यर्थः । कट्य ७१ सप्तम्यां द्वितीया ११ अधोमनयां यलु-
क् अनादौ द्वित्वं मोस्य अलुक् मोनु० कल्लं । किर ११ अव्यय० खर
हृदय इत्कृपादौ हृदि कगचजेति दययोरुक् ११ अतः सेदोः खरहि
अउ । तद् ६१ इत्सस्स अंत्यव्यंजन दलुक् तस्स इर ११ अव्यय प्रिय-
वयस्य सर्वत्र रलुक् वक्रादावतः अनुस्वार— अधोमनयां यलुक् ११
अतः सेदोः प्रियवयंसो तेन नोणतेण स्वप्न इः स्वप्नादौ पुन इतिवि-
श्लेषे न पूर्व इः । लोका तु पि सर्वत्र वलुक् कस्वःना स सि पोवः
वि नोणः स्वार्थे कश्चवा कप्रत्ययः जणिता कगचजेतितलुक्जणिआ ॥

टीका भाषांतर. किर इर हिर ए अव्ययो किल अव्ययना अर्थमां प्रवर्त्ते ते उ-
पर कल्लंकिर ए गाथा ठे. किल ए अव्यय संज्ञावनामां प्रवर्त्ते. हे भगवन् ए संबोधनल-
परधी लेवुं. तेनो अर्थ एवो आय के, हे जगवन् तमे तेवीरिते वृद्धि पासो के जेथी ते ज-
र्त्ताने प्रजातज न आय. सं. कट्य तेने सप्तम्याद्वितीया अधोमनयां अनादौ मोस्य
अलुक् मोनु० ए सूत्रोथी कल्लं रूप आय. किर ए अव्यय ठे सं. खरहृदय तेने इत्कृ-
पादौ कगचज अतःसेदोः ए सूत्रोथी खरहिअओ रूप आय. सं. तद् शब्द तेने
इत्सस्स अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी तस्स रूप आय. इर ए अव्यय ठे. सं. प्रियवयस्य
तेने सर्वत्र रलुक् वक्रादावतः अधोमनयां अतः सेदोः ए सूत्रोथी प्रियवयंसो एवं
रूप आय. हिर ए अव्यय ठे. पक्षे. एवं किल एम पण आय. सं. तेन तेने नोणः ए सूत्रे
तेण एवं रूप आय. सं. स्वप्नक तेने इःस्वप्नादौ पुन एवो विश्लेषकरी ननी पूर्वे इ आवे.
पढी लोकात् सर्वत्र कस्वमेना पोवः नोणः ए सूत्रो लाग्या पढी स्वार्थमां क प्रत्यय

आवे पढी डेमिड डेल्य कगचज ए सूत्रोधी सिविणए रूप आय. सं. भणिता तेने कगचज ए सूत्रोधी भणिआ रूप आय. ॥ १८६ ॥

एवर केवले ॥ १८७ ॥

केवलार्थे एवर इति प्रयोक्तव्यम् ॥ एवर पिआइं चिअ णिवरुन्ति ॥

मूल भाषांतर. एवर ए अव्यय केवल अव्ययना अर्थमां प्रवर्त्ते. एवर ए अव्यय. सं. प्रिया: तेनुं पिआइं आय. चिअ ए अव्यय डे. सं. भवन्ति तेनुं णिवरुन्ति आय. जावार्थ एवो डे के, ते निश्चे प्रियज आय. १८७

॥ टुंढिका ॥

एवर- अव्यय० केवल ३१ प्रिय- सर्वत्ररलुक् कगचजेति यलुक् जस् शस् इङ्णयः स प्राग् दीर्घः जसइं दीर्घश्च अ आ पिआइं । विअ ११ अव्यय० झू- अंति पृथगस्यति वडः झूस्थाने णिवड इति वहुष्वाद्यस्यतिने इरे अन्तिस्थाने न्ति णिवरुन्ति ॥ १८७ ॥

टीका भाषांतर. एवर ए अव्यय केवल अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. प्रिय तेने सर्वत्र कगचज जस् शस् इङ्णयः० जसइं दीर्घश्च ए सूत्रोधी पिआइं रूप आय. विअ ए अव्यय डे सं. झूधातुने अंति प्रत्यय आवे पढी पृथगस्यणि व्वडः ए सूत्रे झूने स्थाने णिवरुन्ति एवो आ देश आय. पढी बहुष्वाद्यस्य० ए सूत्रोधी णिवरुन्ति ए रूप आय

अनंतर्ये एवरि ॥ १८८ ॥

अनंतर्ये एवरिति प्रयोक्तव्यम् ॥ एवरि अ से रहु-वङ्णा ॥ केचित्तु केवलानन्तर्यार्थयोर्णवरणवरि इत्येकमेव सूत्रं कुर्वते तन्मते उजा-वप्युजयार्थो ॥ १८७ ॥

मूल भाषांतर. एवरि ए अव्यय अनंतर अर्थमां प्रवर्त्ते. एवरि ए अव्यय डे. सं. तदने स्थाने से आय. सं. रघुपतिना तेनुं रहुवङ्णा रूप आय. अहिं केटलाएक “केवलानन्तर्यार्थयोर्णवरणवरि” एतुं एकज सूत्र करे डे. तेउना मतप्रमाणे तो ते वने अव्यय बनेना अर्थमां प्रवर्त्ते. १८७

॥ टुंढिका ॥

अनंतर्य ३१ एवरि ११ अव्यय० तद् वदग्दोड सामान्यांसिसिम्मे डस्-सहित तद्स्थाने से । रघुपति ३१ खघथध० घु हु पोवः कगचजेति तलुक् टाणशस्येत् टा णा रहुवङ्णा ॥ १८७ ॥

टीका भाषांतर. णवरि ए अव्यय अनंतर अर्थमां प्रवर्त्ते णवरि ए अव्यय ङे सं. तद् तेने तद्गदो ङसामभ्यां ए सूत्रे से रूप आय. सं. रघुपति तेने खघथघ पोवः कगचज टाण सस्येत् ए सूत्रोथी रहुवहणा ए रूप सिद्ध आय. ॥ १८७ ॥

अलाहि निवारणे ॥ १८८ ॥

अलाहीति निवारणे प्रयोक्तव्यम् ॥ अलाहि किंवाइ येण लेहेण ॥ १८८ ॥

मूल भाषांतर. अलाहि ए अव्यय निवारण अर्थमां प्रवर्त्ते. अलाहि ए अव्यय ङे सं. वाचितेन लेखेन तेनुं वाहएण लेहेण ऐवुं आय. तेनो अर्थ एवो आय ङे ते लेख वांचवो नहीं.

॥ दुंदिका ॥

अलाहि ११ अव्यय० निवारण ७१ वाचितेन कगचजेति चतयोर्लुक् नोणः वाइएण लेखेन खघथ० खे हे नोणः लेहेण वाचि तेन लेखेन किं लेखो न वाचनीय इत्यर्थः ॥ १८९ ॥

टीका भाषांतर. अलाहि ए अव्यय निवारण अर्थमां प्रवर्त्ते सं. वाचितेन तेने कगचज नोणः ए सूत्रोथी वाहएण एवुं रूप आय सं. लेखेन तेने खघथ० नोणः ए सूत्रोथी लेहेण एवुं रूप आय. तेनो अर्थ एवो ङे के, लेख वांचवो नहीं. ए निवारण अर्थ अयो. १८९

अण णाइं नजर्ये ॥ १९० ॥

अण णाइं इत्येतौ नजोऽर्थे प्रयोक्तव्यौ ॥ अणचिन्तिअममुणन्ती णाइं करेमि रोसं ॥ १९० ॥

मूल भाषांतर. अण णाइं ए वे अव्ययो नञ् (निषेध) अर्थमां प्रवर्त्ते सं. अणचिन्ति अजानती तेनुं अणचिन्तिअममुणन्ती एवुं रूप आय. णाइं ए अव्यय ङे सं. करेमि रोषं तेनुं करेमि रोसं ऐवुं आय. ॥ १९० ॥

॥ दुंदिका ॥

अणणाइं ११ अव्यय० नजः अर्थः नजर्यः तस्मिन् अणचिन्तित कगचजे तितलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० अणचिन्तिअममुणन्ती अजानती झा अ-
वबाधने झा शत्रुशानौ तशब्दं अतइति झोजाणमुणा झास्थाने मुणआदे-
शः शत्रानशौ समाणौ अतः स्थाने तप्रत्यये कर्नवाईप्रणलुक् लोकात्
अम् पूर्व अममुणन्ती णाइं ११ अव्यय० कृ मिवृत्तीयमिः मिवृत्स्थाने
मिः कवर्णस्यात् कृ कर व्यंजनात् लोकात् पंचमीशत्रुषु वा र रे करे-
मि शषोःस क्लीबे सम् मोनु० रोसं अहं रोषं न करोमीत्यर्थः ॥ १९० ॥

टीका भाषांतर. अण्णाइं ए अव्ययो नञ् (निषेध) अर्थमां प्रवर्त्तै अण् ए अव्यय
 ठे. सं. चितित तेने कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अणचिन्तिअं एवुं रूप
 आय. सं. ज्ञा धातु जाणवामां प्रवर्त्तै तेने शतृशानौ० झोजाणमुणा पठी ई प्रत्यय
 आवी अममुणन्ती एवुं रूप आय. णाहं ए अव्यय ठे.सं. कृ धातुने भिव् प्रत्यय आवे पठी
 तृतीय मिः ऋवर्णस्यात् व्यञ्जनात् लोकात् पंचमी शतृपु ए सूत्रोथी करेमि एवुं रूप
 आय. सं. रोषं तेने शषोःसः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रोसं एवुं रूप आय. तेनो
 अर्थ एवो आय के, हुं रोष करतो नथी. ॥ १९० ॥

माइं मार्ये ॥ १९१ ॥

माइं इति मार्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ माइं काहीअ रोसं माकार्षीद् रोपम् ॥

मूल भाषांतर. माइं ए अव्यय मा (निषेध) अर्थमां प्रवर्त्तै माइं ए अव्यय ठे.
 सं. अकार्षीत् तेनुं भूतकाल अर्थमां काहीअ रूप आय. सं. रोपं तेनुं रोसं रूप आय.
 तेनो एवो अर्थ आय के रोषने करवो नहीं. ॥ १९१ ॥

॥ टुंडिका ॥

माइं अव्यय० मार्ये ३१ मा इति निषेधे कृ कृदिवसाहाही अजूतार्थस्य
 दिव् स्थाने हि आदेशः आत्तन्नो जूतजविष्यत्योश्च कृ का काहीअ
 रोष- शषोः सः ११ क्लीबे सम् मोनु० रोसं रोषं माकार्षीदित्यर्थः ॥ १९१ ॥

टीका भाषांतर. माइं ए अव्यय निषेध अर्थमां प्रवर्त्तै सं. कृ धातुने कृदिवसा-
 हाही आत्तन्नोभूतमविष्यत्योश्च ए सूत्रोथी काहीअ एवुं रूप आय. सं. रोष
 तेने शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रोसं एवुं रूप आय. तेनो अर्थ एवो ठे
 के रोष करवो नहीं. ॥ १९१ ॥

ह्छी निर्वेदे ॥ १९२ ॥

ह्छी इत्यव्ययमतयेव निर्देशात् हाधिक्रशब्दादेशो वा निर्वेदे प्रयोक्त-
 व्यम् ॥ ह्छी ह्छी हा धाह् धाह् ॥ १९२ ॥

मूल भाषांतर. ह्छी ए अव्यय ठे-एथीज एवा निर्देशथी हाधिक्र शब्दना आ-
 देशमां विकल्पे प्रवर्त्तै. सं. हाधिक्र तेनुं ह्छी ह्छी एवुं रूप आय. पहे हा धाह् धाह्
 एवां रूप पण आय. ॥ १९२ ॥

॥ टुंडिका ॥

ह्छी ११ अव्यय० निर्वेद ११ हाधिक्र हाधिक्र असकृत्संज्ञमे द्वित्वं
 अनेन ह्छी आदेशः ह्छीह्छी पहेहा ११ अव्यय० द्विधा- गतिण्

द्यौधात् पंचमीतबहुपुत्तहमेतद्वखोधावोर्लुक् वलुक् मृकचूकजसाजादे
हि स्वोय थावर्थमोवयुष्मदिप्रत्ययेन वा द्वित्वं धाह धाह ॥ १९२ ॥

हृदी ए अव्यय निर्वेद (कंटालो) अर्थमां प्रवर्त्तं सं. हाधिक तेने संजम अर्थमां दि-
र्जाव थाय एटले हाधिक हाधिक एम थाय. पठी चाखता सूत्रथी हृदी एवो आदेश
थाय. पक्षे हा ए अव्यय ठे. तेनां धाह धाह एवां रूप थाय. ॥ १९२ ॥

वेवे जय-वारण-विषादे ॥ १९३ ॥

जयवारणविषादेषु वेवे इति प्रयोक्तव्यम् वेवेति जये वेवेतिवारणे
जूरणे अवेवेतिउल्लाविरीइवि तुहं ववेति मयच्छि किं णेअं ॥ किं
उल्लावेन्तीए उअ जूरन्तीए किंतु जीआए उवादिरीए वेवेति तीए
जणिअं न विम्हरिमो. ॥ १९३ ॥

मूल भाषांतर. वेवे ए अव्यय जयवारण अने खेदअर्थमां प्रवर्त्तं वेवेति
ए गाथामां वेवेति ए जयवारण अने खेदअर्थमां ठे. तेनो अर्थ दुंदिकां
विस्तारथी आपेलो ठे. ॥ १९३ ॥

॥ दुंदिका ॥

वेवे ११ अव्यय० जयं च वारणं च विषादश्च जयवारणविषादं त
स्मिन् ७१ वेवेति- अस्यार्थः हेमृगादि तव वेवे इति वारणे वर्त्तते वेवे
इति जूरणे वर्त्तते विषादे वा वर्त्तते अत्र वेवे इति शब्देन त्वया कि-
मुक्तं तन्मया न ज्ञायते कथंचूतया उल्लापयंत्या मया किं ज्ञेयं वेवे
इति खेदे वा वारणे इत्यर्थः अस्य साधनिका- वेवे ११ अव्यय इहे
तिइत्ते स्वरांतस्य छिः इत्ति इलुक् ति जये वारणे वा खिद् परि-
तापे खिद् खिद्यते इति वाक्ये करणाधारे अनट्प्र० खिदेर्जूरदूत इत्यनेन
खिदस्थाने जूर आदेशः लुक् अलुक् लोकात् नोणः ७१ हेमिडे जूरणे
इति सिखं च इति प्रकृतिः कगचजेति चलुक् अव्यय सलुक् उल्लप-
तीत्येवंशीला तृन् स्वराणां स्वराः उल्ला अजाते पुंसः डीप्र० उल्ला
विरीइवि । युष्मद् ६१ टाकहरतुह षष्ठीसहितस्य युष्मदस्थाने तुह
मृगादी कृत्येत् तृन् ह्रस्वः संयोगे गा ग कगचजेति लुक् अवर्णो अ
य बोद्ध्यादौ दी डी । आमंत्र्य ११ अनादौ द्विवं द्वितीयतु० पूर्व
उस्य च इडुतौ ह्रस्वः णि अंत्यव्यं० सलुक् मयच्छि किम् ११ किमः कि-

मस्थाने किम् मोनु० किं । ज्ञेय भ्रजोर्णः ज्ञे णे कगचजेति यलुक् ११
 क्लीबेस्म मोनु० णेअं । किंउल्लावे० अस्वार्थः वेव्वेत्ति तथा स्त्रिया जणितं
 तद्वयं न विस्मरामः तथा कथञ्चूतया उल्लापयंत्या पुनः कथं० उत
 अथवा जूरंत्या खेदं कुर्वंत्या पुनः किञ्चूतया पुनः उद्धटंत्या निषेधं
 कुर्वंत्या वा इत्यर्थः । अस्य व्युत्पत्तिः । किम् ११ अंत्यव्यंजन सलुक्
 मोनु० किं लप् वचने लप् उतपूर्वः उल्लपतीति उल्लपंती शतृप्र० इत्
 चुरादिभ्यो णिव् इजिति वृद्धिः ह्य ह्या लोकात् पिणे रदेदावं वापि प
 पोवः अजातपुंसः डीप्र० उत्पूर्व नमाणो अंतिस्थाने न्त ३१ टाडसो
 ३२ दादिदे धातु रुसे टाए अंत्यव्यं० पउ तलुक् अनादौ द्वित्वं उल्ला
 वेत्तीए उत कगचजेति नलुक् ११ अव्य० उअ । खिद् परितापे खिद्
 शतृ अतत्त अजातपुंसः डाप्र० त् टाडसडेटाए खिदेर्जूरः खिदस्थाने
 जूरः नलेकेरस्य अलुक् लोकात् जू लोकात् जूरंतीए । जीत ३१ टड-
 सडे टास्थाने ए कगचजेति तलुक् जीआए । उदूर्पूर्व वदू परिजाषणे
 वद् उद्धटतीत्येवंशीला उद्धद् शतृशील० तृन् प्र० स्वराणां स्वरा वा
 अजातपुंसः डीप्र० शीलाद्यस्येरे तृन् स्थाने फकरः लोकात् टोडः आ-
 संतव्यं उत तलुक् अनादौ द्वित्वं वा लुक् रास्य अलुक् लोकात् रीश
 टाकसडे पटाए उवागिरीए वेवे ११ अव्यय सलुक् इति इतैस्वरात्तस्य
 द्विः इलुक् तस्य द्वित्वं त्वद् अंत्यव्यं० दलुक् कियत् तदोस्यमामि
 डी प्र० लुक् तस्य अलुक् लोकात् १३ टाकसमेटाए तीए । जणित
 ११ कगचजेति तलुक् अमोऽस्य अलुक् मोनु० जणिअं न ११ अव्यय०
 विपूर्वः स्मृ स्मरणे— स्मृस्थाने विम्हरव मस् तृतीयस्य मोनु० मस्
 स्थाने मो व्यंजनाददंतेऽत् इदमोमुने मुमो अनस्थाने इलुक् रस्य
 लोपः लोकात् विम्हरिमो ॥ १७३ ॥

टीका भाषांतर. वव्वे ए अव्यय जय, वारण अने खेद अर्थमां प्रवर्त्ते. वेव्वेत्ति
 ए गाथानो अर्थ आप्रमाणे ठे हे मृगाही, ते वेव्वे ए पद कहुं, ते वारण अर्थमां ठे.
 वा जय के खेद अर्थमां ठे ? ते मारा जाणवामां आवहुं नथी. तुं केवी डं के जे उल्लाप
 करनारीडुं आ गाथानी साधनिका कहे ठे—वेव्वे ए अव्यय ठे. इति शब्दने इहेति
 स्वरांतस्य इलुक् ए सूत्रोपी त्ति एवुं रूप आय. ते जयके वारण अर्थमां प्रवर्त्ते. खिद्

ए धातुखेद करवाना अर्थमां प्रवर्त्तै. खिद् धातुने करणाधारे ए सूत्राधी अनट् प्रत्यय आवै. पढी खिदेर्जूर अलुक् लोकात् नोणः डेमिडे ए सूत्रोधी जूरणे रूप आय. च ए अन्यय ठे तेने कगचज अव्यय ए सूत्रोधी अ रूप आय. उद्घाप करवाना शील-वाली ते तेने उत् उपसर्ग लप् धातु तेने टन् प्रत्यय आवै पढी स्वराणां स्वराः अ-जातपुंसः ए सूत्रोधी उद्घाविरीह्वि रूप आय. सं. युष्मद् तेने टाडहरतुह ए सूत्रे तुह आदेश आय. सं. मृगाक्षी तेने ऋत्येत् टन् ह्रस्वः संयोगे कगचज अवर्णो छो-ऽक्ष्यादौ आमन्त्र्य अनादौ० द्वितीयतुर्य० इदुतौ ह्रस्वः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोधी मयच्छि रूप आय. सं. किम् शब्द तेने किमः मोनु० ए सूत्रोधी किं रूप आय. सं. ज्ञेय तेने ज्ञज्ञोर्णः कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोधी गेए रूप आय. किं-उद्घावे ए गाथानो अर्थ आप्रमाणे ठे. ते स्त्रीए जे कहं, ते एमे विस्मरण भया नथी. ते केवी ठे के जे उद्घाप करे ठे. अथवा जे खेद करे ठे. वली जे निषेध करे ठे. आ गा-थानी व्युत्पत्ति आप्रमाणे ठे सं. किम् शब्द तेने अंत्यव्यं० मोनु० ए सूत्रोधी किं रूप आय. लप् धातु बोलवाना अर्थमां प्रवर्त्तै. तेने उत् उपसर्ग आवै एटले जे उद्घाप करे ते तेने शट् प्रत्यय आवै इत्युरादिभ्यो० इञितिष्टि लोकात् गेरदादाबंवापि पोवः अजातपुंसः टाडसोकरदादिदे० अंत्यव्यंज० अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोधी उद्घावेत्तीए एवुं रूप आय. सं. उत तेने कगचज अव्यय ए सूत्रोधी उव रूप आय. खिद् ए धातु परिताप अर्थमां प्रवर्त्तै. खिद् धातुने शट् प्रत्यय आवै पढी अजातपुंसः डीप्र० टाडसडेटा खिदेर्जूरः नलेकेरस्य लोकात् ए सूत्रोधी जूरंतीए एवुं रूप आय. सं. भीत तेने टडसडे० कगचज० ए सूत्रोधी भीआए रूप आय. उत् उपसर्गसाथे वद् ए धातु बोलवाना अर्थमां प्रवर्त्तै. उद्गद् तेने शीलअर्थमां टन् प्रत्यय आवै पढी स्वराणां स्वराः अजातपुंसः डीप्र० शीलाद्यस्य लोकात् टोडः ए सूत्रोधी भीआए रूप आय. उत तेने तलुक् अनादौ० वालुक रास्य अलुक् लोकात् टाडसडे ए सूत्रोधी उन्वाडिरीए रूप आय. वेन्वे ए अव्यय ठे. इति शब्दने इत्ये स्वरात्तस्य द्विः इलुक् ए सूत्रोधी त्त रूप आय. वद् तेने अंत्यव्यं० कियत् तदोस्य डीप्र० तस्य अलुक् तदोस्यमामि ए सूत्रोधी नीए रूप आय. सं. भणित तेने कगचज असोऽस्य मोनु० ए सूत्रोधी भणिअं रूप आय. न ए अव्यय ठे. तेनुं अ एवुं रूप आय. वि उ-पसर्ग साथे स्मृ धातु स्मरण अर्थमां प्रवर्त्तै. तेने विम्हरव मस् तृतीयस्य मोनु० मो-व्यंजना ददंतेऽत् इदमोमुने इलुक् लोकात् ए सूत्रोधी विम्हरिमो रूप आय. १९३

वेव्व च आमंत्रणे ॥ १९४ ॥

वेव्व वेव्वे च आमंत्रणे प्रयोक्तव्ये ॥ वेव्व गोले । वेव्वे सुरन्दले
वहसि पाणिश्र्यं ॥

મૂલ ભાષાંતર. વેવ અને વેવે એ બે અવ્યય આમંત્રણ અર્થમાં પ્રવર્તે છે. વેવ એ અવ્યય છે. સં. ગોલી તેનું સંબોધન ગોલે થાય છે. વેવે એ અવ્યય છે. મુરન્દલે

ए संबोधन ठे. सं. बहसि पानीयं तेनुं बहसि पाणिभं एवां रूप आय. तेनो अर्थ एवो ठे के, हे सुंदला, तुं जल बहे ठे. ॥ १९४ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

वेव्व-अव्यय च ११ आमंत्रण ७१ गोली ११ वापएच्चं ली ले अंत्य व्यंज० सल्लुक् एवं मुरन्दले वद् प्रापणे वद् वर्त्तमाना० सिप्र० द्विती यस्य सिसेसे- सिवस्थाने सिव्यंजनात् लोकात् वहसि। पानीय- पानी-यादिष्वित् नी नि नोणः कगचजेति यल्लुक् ११ क्लीवेस्म मोनु० पाणिअं टीका भाषांतर. वेव्व अने वेव्वे ए वे अव्यय आमंत्रण अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. गोली तेने वापएच्चं अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी गोले रूप आय. एवीरीते मुरन्दले ए रूप पण आय. सं. बह् धातु वहन करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते. वद् धातुने वर्त्तमाना सिप्रत्य-य आय. द्वितीयस्य सिसेसि व्यंजनात् लोकात् ए सूत्रोष्ठी वहसि एवुं रूप आय. सं. पानीय तेने पानीयादिष्वित् नोणः कगचज० क्लीवे स्म मोनु० ए सूत्रोष्ठी पाणिभं रूप आय. ॥ १९४ ॥

મામિ હલા હલે સરહ્યા વા ॥ ૧૯૫ ॥

एते सख्या आमंत्रणे वा प्रयोक्तव्याः ॥ मामि सरिसक्खराणवि ॥ पण वह माणस्स हला ॥ हले हयासस्स पहे सहि एरिसि च्चिअ गई ॥

मूल भाषांतर. मामि हला अने हले ए अव्ययो सखीने आमंत्रण करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते. मामि ए अव्यय ठे. सं. सदृशाक्षराणांअपि तेनुं सरिसक्खराणवि एवुं रूप आय. तेनो अर्थ एवो आय ठे के, हे सखी, सरखा अहरोनो पण सं. प्रणम तेनुं पण आय. सं. बहमानस्य तेनुं वहमाणस्स आय. हले अव्यय ठे. सं. हताशस्य तेनुं हयासस्स एवुं रूप आय. पहे सं. सखि ईदृश्येव गतिः तेनुं एरिसि च्चिअ गई एवुं आय. ॥ १९५ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

मामि-अव्यय० हला, अव्यय० हले, अव्यय० सखी ६१ वा अव्यय० तद्गाथा यथा- मामि सरिसक्खराणवि अत्थि विसेसो पय-प्पि अवाण नेहजरिआण अन्नो अवराह जरिआण १ अस्थार्थः- हे मामि- हे सखि- सदृशाक्षराणामपि वचनानां विशेषोस्ति ज्ञेह नृतानां वचनानां अन्ये विशेषा अपराधमृतानां वचनानां विशेषा अन्य एव इति गाथार्थः । सखी अनेन मामि आदेशः ११ अव्यय०

सदृशाक्षराणामपि दृशः किप् टक् सक् दृ रि ह्रस्वः संयोगे शा श
 शपोः सः झः खः कचित्तु ङजौ खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्यं पूर्वं
 ख क पो वः पदादपेर्वा अपेः अलुक् टा आमोर्णः आमस्थाने नोणः
 सरिसक्खराणवि । पण वह्माणस्स इला- हे सखि पूयमानं प्रणम-
 णम् प्रह्वाने णम् पीठे धात्वादेर्णो नः नमपत बहुषु तु इमो तस्याह
 प्रपूर्वः रुदनमोर्वः मव् व्यंजनात् लोकात् सर्वत्र प्रस्य रलुक् नोणः
 पण । वहमान- २१ कचिद् द्वितीयार्थे ङस् ङसः स्स नोणः माणस्स ।
 सखी अनेन सखीस्थाने इला ११ अव्ययं तडुपरि गाथा यथा-
 अशोको विसहावो वम्महसिहिणो ह्वे ह्यासस्स । विज्जाइ नीरसा-
 णं हिअए सरमाण पज्जलए ॥१॥ हेसखि- मन्मथ एव शिखी वन्धिः
 तस्य मन्मथशिखिनः हताशस्य निन्दस्य अन्यस्वजावत्वमेव प्रकटयति ।
 नीरसानां हृदये विध्याति सरसानां हृदये प्रज्वलति । अन्यस्तु वन्धिः
 नीरसस्थाने निर्जलप्रदेशे प्रज्वलति । सरसस्थाने सखिलप्रदेशे
 विध्याति कंदर्पाग्निः ततो विपरीत इति गाथार्थः १ सखि इत्यस्य
 स्थाने अनेन ह्वे इत्यादेशः । हताशस्य कगचजेति तलुक् अवर्णो अ
 य शपोः सः ङसस्स स्य स्स ह्यासस्स । पदे । सहि एरिसि च्चिअ गई ।
 मारुवउत्तंसवतंसवखिय मुहचंदं । एयणव्वालवालुंकिंतं तु कुमिला
 ण पेमाण ॥ १ ॥ अस्यार्थः- हेसखि, एतेषां प्रेम्णः गतिरीदृश्येव ।
 अस्तवक्षिते सुचंडं यथा स्यात्तथा ज्वती मा रोदितु कथञ्चूतां प्रेम्णा
 बालविलुकिंतं कुटिलानां बालवालुकि चिर्जटितं तु वक्राणां कोर्थः सखी
 सखीं वक्ति- हेसखि मुखचंडं वक्रीकृत्य रोदनं कृतः क्रियते प्रेम्णांगति
 स्तु ईदृशी वर्तते इति ज्ञावार्थः । ईदृशी एव-एत्पीयूषापीडबिजीतका-
 क्रीड कीदृशे ई एदृशः किप् टक् सक् दृ रि शपोः सः शीसीणइवे अवि
 अब्धि अवधारणे एव स्थाने चअ सेवादौ द्वित्वं चच्चि ह्रस्वः सं-
 योगे सी सि एरिसिवि- आगति ११ कगचजेति तलुक् अंत्यव्यंजन
 सलुक् अह्नीवे दीर्घः गई ॥ १५ ॥

टीका भाषांतर. मामि इला अने इले ए अव्ययो संबोधन अर्थमां विकल्पे
 प्रवर्त्तं. मामि सरिसक्ख० ए गाथानो अर्थ आप्रमाणे ठे-हे सखी, सरखा अक्षरवाला

સ્તેહ ઝરેલાં વચનોના વિશેષ જુદાં છે અને અપરાધે ઝરેલા વચનોના વિશેષ જુદાં છે. સં. સહી શબ્દને સ્થાને મામિ આદેશ થયો છે. મામિ એ અવ્યય છે. સં. સદૃશા-ક્ષરાણામપિ દૃશ્ ધાતુને કિપ્ પ્રત્યય આવે પઠી ટક્ સક્ યઃ દનો રિ યાય. પઠી હ્રસ્વઃ સંયોગે શષોઃ સઃ ક્ષઃ જઃ ક્ષચિતુ છઞ્ઞૌ અનાદૌ ઋતીયતુર્યં પોવઃ પદા-દ્વેર્વા ટા આમોર્ણઃ નોળઃ એ સૂત્રોથી સરિસસ્કરાણાવિ રૂપ યાય. સં. હે સહી પ્રણામકર્ય. સં. નમ્ ધાતુ નમવાના અર્થમાં પ્રવર્તે. નમ્ ધાતુને પીટે ધાત્વાદેર્ણોનઃ નમપત વહુષુ પ્ર હપસર્ગ પૂર્વે આવે રદ્ નમોર્વઃ વ્યંજનાત્ લોકાત્ સર્વત્ર નોળઃ એ સૂત્રોથી પળ રૂપ યાય. સં. વહુમાન તેને કચિદ્વિતીયાર્થે હસ્ પ્રત્યય આવે હસસ્સ નોળઃ એ સૂત્રોથી માળસ્સ રૂપ યાય. સહી એ સંવોધનને સ્થાને હલા યાય. હલા અને હલે એ અવ્યયો છે. તેહપર અશોકોં એ ગાથા છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. નિંદ્ય સ્વજાવવાલો એવો કામદેવરૂપી અગ્નિ છે. તેનો જુદો જુદો સ્વજાવ પ્રગટ કરે છે. તે કામદેવરૂપ અગ્નિ રસરહિત એવા લોકોના હૃદયમાં બુઝાઈ જાય છે. અને રસિક લોકોના હૃદયમાં પ્રજ્વલિત યાય છે. જગતમાં વીજો અગ્નિ છે તે નીરસ-નિર્જલ સ્થાનમાં પ્રજ્વલિત યાય છે. અને સરસ-સજલ સ્થાનમાં બુઝાઈ જાય છે. અને આ કામદેવ રૂપ અગ્નિતો તેથી વિપરીતજ છે.; સહીને ઠેકાણે હલે એવો આદેશ યાય. સં. હતાશસ્ય તેને કગચજ અષર્ણો શષોઃ સઃ હસસ્સ એ સૂત્રોથી હયાસસ્સ એવું રૂપ યાય. પદ્મે સહિપારિસિ ગાથાનો અર્થ આપ્રમાણે છે. હે સહી, તેહના પ્રેમની ગતિ આવીજ છે. વહી હેસહી તું તારામુલચંદને વાંકો કરી શામાટે રોદન કરે છે ? પ્રેમની ગતિતો એવીજ છે. સં. હૈદશી એવ તેને ઇત્પીયૂષાપીઢં દશઃ કિપ્ સક્ શષોઃ સઃ એ સૂત્રોથી ઇ-રિસિ એવું રૂપ યાય. સં. એવ તેને વિઅ આદેશ યાય. પઠી સેવાદૌં હ્રસ્વઃ સંયોગે એ સૂત્રોથી ષિપ્ એવું રૂપ યાય. સં. ગતિ તેને કગચજ અંત્યવ્યંજન અઙ્ગીવે દીર્ઘઃ એ સૂત્રોથી ગઈ એવું રૂપ યાય. ॥ ૧૯૫ ॥

દે સંમુલ્લીકરણે ચ ॥ ૧૯૬ ॥

સંમુલ્લીકરણે સહ્યા આમંત્રણે ચ દે ઇતિ પ્રયોક્તવ્યમ્ ॥ દે પસિઅ તાવ સુંદરિ ॥ દે આ પસિઅ નિઅત્તસુ ॥

મૂળ ભાષાંતર. સંમુલ્લી કરવામાં અને સહીના આમંત્રણમાં દે એવો અવ્યય પ્રવર્તે દે એ અવ્યય છે સં. પ્રસીદ્ તેનું પસિઅ એવું રૂપ યાય. સં. તાવત્ તેનું તાવ રૂપ યાય. સુંદરિ એ સંવોધન છે. તેનો અર્થ એવો છે કે, હે સુંદરી, પ્રથમ તું પ્રસન્નથા. દે એ અવ્યય-ય છે. આ એ પણ અવ્યય છે. સં. પ્રસીદ્ તેનું પસિઅ રૂપ યાય. સં. નિવર્તસ્વ તેનું નિઅત્તસુ એવું યાય. “હે સહી તું પ્રસન્નથા અને નિવૃત્તથા.” એવો તેનો અર્થ યાય. ॥ ૧૯૬ ॥

॥ હુંડિકા ॥

દે અવ્યય ૧૧ સંમુલ્લીકરણ ૭૧ ચ અવ્યય ૧૧ દે ઇતિ સંમુલ્લીકરણે

हे सुंदरित्वं प्रसीदेत्यर्थः । अव्यय सल्लुक् सं० प्रसीद सर्वत्ररल्लुक् पानी
यादिष्वित् सी सि कगचजेति दल्लुक् पसिश्च । तावत् ११ अंत्यव्यं
तल्लुक् अव्ययसल्लुक् ताव । दे इति सख्यामंत्रणे आ इति संबोधने हे
सखित्वं प्रसीद निवर्त्तस्वेत्यर्थः पसिश्च पूर्ववत् । वृत्तुङ्वर्त्तने वर्त्त स्वप्
निपूर्वः ह्रस्वमुविध्यादिथे कस्मिन्त्रयाणं । स्त्रीसुव्यंजनात् वृ व कगच
जेति वल्लुक् अनादौ द्वित्वं च निश्चत्तसु ॥ १९६ ॥

टीका भाषांतर. दे ए अव्यय संमुखीकरणे अने सखीना आमंत्रणमां प्रवर्त्ते. अही
दे ए अव्यय संमुखी करणमांढे. “हे सुंदरी, तुं प्रसन्नथा.” एवो अर्थ आय. सं. प्रसीद
तेने सर्वत्र पानीयादिष्वित् कगचज० ए सूत्रोष्ठी पसिअ एवुं रूप आय. सं.
तावत् तेने अंत्यव्यं० अव्ययसल्लुक् ए सूत्रोष्ठी ताव एवुं रूप आय. बीजावाक्य-
मां दे ए अव्यय सखीना आमंत्रणमांढे. आ ए संबोधनमां प्रवर्त्ते तेनो अर्थ एवोढे के,
हे सखी, तुं प्रसन्न था अने निवृत्त था. सं. प्रसीद तेनुं. पसिअ एवुं रूप पूर्व प्रमाणे
आय. वृत् ए धातु वर्त्तवामां प्रवर्त्ते. सं. वृत् तेने नि उपसर्ग पूर्वे आय. पढी ह्रस्वमु-
विध्यादि व्यंजनात् कगचज अनादौ ए सूत्रोष्ठी निश्चत्तसु एवुं रूप आय. ॥ १९६ ॥

हुं दानपृच्छानिवारणे ॥ १९७ ॥

हुं इति दानादिषु प्रयुज्यते ॥ दाने । हुं गेएह अप्पणो चिश्च ॥ पृष्ठा-
याम् । हुं साहसु सञ्जावं ॥ निवारणे । हुं निल्लज्जा समोसर ॥

मूल भाषांतर. हुं ए अव्यय दान, प्रश्न अने निवारण अर्थमां प्रवर्त्ते ते.
दान अर्थनुं उदाहरण. सं. हुं गृहाण स्वयमेव तेनुं हुं गेएह अप्पणो चिश्च तेनो
अर्थ आ प्रमाणे तुं तारा पोतानुंज ग्रहण कर्य. प्रश्न अर्थनुं उदाहरण सं. हुं कथय स
दृजावं तेनुं हुं साहसु सञ्जावं तेनो अर्थ आप्रमाणे तुं तारा सद्दृजावने कहीश ?
निवारणनुं उदाहरण सं. हुं निर्लज्ज समपसर तेनुं हुं निल्लज्ज समोसर एवुं
आय. तेनो अर्थ आप्रमाणे. हे निर्लज्ज, तुं अही चाल्योजा. ॥ १९७ ॥

॥ हुंढिका ॥

हुं ११ अव्यय० दानं च पृष्ठा च निवारणं च दानपृष्ठा निवारणं तस्मि
न् ७१ हुं इति दाने अव्ययम् ग्रह आदाने ग्रहगुहोबलोएहः ग्रहस्थाने
एहः पचमी ह्रस्वसुमुहिसु व्यंजनात् अतश्च खिज्ज हुज्जो लुक्एहस्य
अलोपः लोकात् गेल्ल स्वयं स्वयमोऽर्थे अप्पणो नवा स्वयम् स्थाने
अप्पणो । कथण कथेवीज्जरोप्पास कथणस्थाने सोह पंदिहुसुमुहिसु

साहुसु । सदञ्चाव कगटडेति । दबुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्येण पूर्वञ्च
स्य न ११ क्लीबेसम् मोनुण सञ्चावं । समपसर अवापोते अपेतअह
उकार मो समोसर ॥ १९९ ॥

टीका भाषांतर. हुं ए अव्यय दान, पृच्छा अने निवारण अर्थमां प्रवर्ते.
अहीं हुं ए अव्यय दानमां ठे. ग्रह ग्रहणकरवुं ए धातुने ग्रहगृहो वल्मेणहः पंचमी
हहुसुसुहिसु व्यंजनात् अतइजाखिजहुजे लोकात् ए सूत्रोथी गेह् एवुं रूप आय.
सं. स्वयं तेने स्वयमोर्थेअप्पाणोनवा ए सूत्रोथी अप्पाणो एवुं रूप आय. कथ
कहेवुं ए धातुने कथेवीज रोप्पाल सोहपंहिहुसुसु० ए सूत्रोथी साहुसु एवुं रूप
आय. सं. सदभाव तेने कगटड अनादौ० द्वितीयतुर्येण क्लीबेसम् मोनु० ए
सूत्रोथी सञ्चावं एवुं रूप आय. सं. समपसर तेने अवापोते ए सूत्रोथी समोसर
एवुं रूप आय. ॥ १९९ ॥

हु खु निश्चय-वितर्क-संज्ञावन-विस्मये ॥ १९८ ॥

हु खु इत्येतौ निश्चयादिषु प्रयोक्तव्यौ ॥ निश्चये । तंपिहु अञ्जिन्नसिरी
तं खु सिरिए रहस्सं ॥ वितर्कः ऊहः संशयो वा । ऊहे । नहु णवरं
संगहिआ । एअं खु हसइ ॥ संशये । जलहरो खु धूमवडवो खु ॥
संज्ञावने । तरीजं णहु णवर इमं । एअं खु हसइ ॥ विस्मये । को खु
एसो सहस्स-सिरो ॥ बहुलाधिकारा दनुस्वारात्परो दुर्न प्रयोक्तव्यः ॥ १९८ ॥

मूल भाषांतर. हु अने खु ए वे अव्ययो निश्चय, वितर्क संज्ञावना अने
विस्मयमां प्रवर्ते. निश्चयनुं उदाहरण सं. त्वमपि हुं अञ्जिन्नसिरीः तेनुं तंपि
हुं अञ्जिन्नसिरी एवुं आय. तेनो अर्थ एवो ठे के, तुं निश्चेपण नहीं ठे दा एली
खल्ली वाखोडं. सं. त्वं खु अियः रहस्यं तेनु तं खु सिरिए रहस्सं एवुं आय.
वितर्क एदले ऊह अथवा संशय तेमां ऊह नुं उदाहरण सं. न हु केवल संगृहीता
तेनुं न हुं णवरं संगहिआ एवुं आय. तेनो अर्थ शुं ते केवल संग्रह करेखीने. सं.
एतं खु हसति तेनुं एअं खु हसइ एवुं आय. तेनो अर्थ “शुं ए पुरुषने हसेने.
संशय नुं उदाहरण सं. जलघरः खु धूमपटलः खु. तेनुं जलहरो खु धूमवडवो
खु एवुं आय. तेनो अर्थ शुं आ मेघठे के घुमाढानो जय्योने? संज्ञावना अर्थनुं उदाहरण
सं. तरितुं न हु केवल इमां तेनुं तरीजं ण हु णवर इमं एवुं आय तेनो अर्थ आ न-
दीने केवल तरीजवा संज्ञावतुं नथी. सं. एतं खु हसति तेनुं एअं खु हसइ एवुं आय.
तेनो अर्थ एने हसे ठे ते संज्ञेवे. विस्मयनुं उदाहरण सं. कः खु एस सहस्रशिराः तेनुं
को खु एसो सहस्स-सिरो एवुं आय. बहुल अधिकार ठे. तेथी अनुस्वारनीपर हु
न आवे. ॥ १९८ ॥

॥ टुंठिका ॥

हुखु ११ अव्ययस् ॥ निश्चयश्च वितर्कश्च संज्ञावनं च विस्मयश्च नि-
श्चयवितर्कसंज्ञावनविस्मयं तस्मिन् ११ युष्मद् ११ युष्मदस्त्वंतुमं-
तुवंतुहं सिना सह युष्मद् स्थाने तं । तं । अपि पदादपेर्वा अलुक् पि
हु निश्चये । अङ्गिन्नश्रीः अङ्गिन्ना श्रीर्यस्य स अङ्गिन्नश्रीः श्रीः शू री
इति विश्लेषे री रिर्हृकृत्स्नरि पूर्व इः लोकात् शषोः सः ११ अङ्गी-
नेऽसौ दीर्घः अंत्यव्यं ॥ सलुक् अङ्गिन्नसिरी । श्री ६१ डासडौएहृश्रीके
शू री इति विश्लेषे रिपूर्व इः लोकात् सरीए । रहस्यङ् सस्य स्य स्स
११ ङ्गीबे सम् मोनु ॥ रहस्सं । नवरं केवले णवरं आदेशः वक्रादा-
वंतःअनुस्वारः णवरं । संगृहीता । सर्वत्र रलुक् पानीयादिष्वित् ही हि-
कगचजेति तलुक् संगहिआ । एतद् वा स्वरेमश्च व म कगचजेति
दलुक् मोनु ॥ एअं । इसति— त्यादीनां तिइ इसइ । जलधर— खघ-
यघ ॥ ध ह ११ अतः सेडोः जलहरो । धूमपटल पोवः टोडः ११ अतः
सेमोः धूमवडलो । तृ तरणे तृ तुम् व्यंजनात् इच्च क्त्वातुम्तव्यज-
विष्यत्सु इच्च वर्णस्यार् तर लोकात् कगचजेति तलुक् तारीजं णहु । इ-
दम् ३१ इदम इम इदमः स्थाने इम आत् आप् ह्रस्वोमि आ अमो-
लुक् मोनु ॥ इमं । इमां नदीं केवलं तरीतुं न संज्ञावयामि । एअं खु
हसइ पूर्ववत् । किम् ११ । मकस्त्रसोश्च किमस्थाने कः को । एतद् अं-
त्यव्यं ॥ दलुक् तदसस्तसोश्च त चेतन्नदः इतको उ कित्यं एसो सह-
स्त्रशिराः सहस्त्रं शिरांसि यस्य सः ११ सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं स्स
शषोः सः अंत्यव्यं ॥ रलुक् अतः सेडोः सहस्त्रसिरो ॥ ११७ ॥

टीका भाषांतर. हु अने खु ए अव्यय निश्चय, वितर्क, संज्ञावना अने विस्मय
अर्थमां प्रवर्त्ते ते. सं. युष्मद् तेने युष्मदस्त्वंतु मंतु वंतु ए सूत्रे तं एवं रूप आय.
सं. अपि तेने पदादपेर्वा ए सूत्रे पि एवं रूप आय. अहीं हुं ए अव्यय निश्चय अर्थ-
मां प्रवर्त्ते. जेनी श्री (लङ्गी) डेदाएली न होय ते अच्छिन्नश्री कहेवाय. सं. श्रीः
तेने शू री एवो विश्लेष करी रिर्हृकृत्स्न ए सूत्रे पूर्वे ह आय. पढी लोकात् शषोः
सः अङ्गीबेऽसौ दीर्घः अंत्यव्यंजन— ए सूत्रोशी सिरी आण. साथे मली अच्छि-
न्नसरी एवं रूप आय. सं. श्री तेने डासडौ एहृश्री ए सूत्र छागी पढी शू री एवो वि-

श्लेष करी रि पूर्वे इ आय. पठी लोकात् ए सूत्रधी सरीए एवं रूप आय. सं. रहस्य तेने डसस्स क्लीये स्म मोनु ए सूत्रोधी रहस्स रूप आय. नवरं तेने केवले णवरं वक्तादावंतः अनुस्वारः ए सूत्रोधी णवरं रूप आय. सं. संगृहीता तेने सर्वत्र पानीया-दिष्वित् कगचज ए सूत्रोधी संगहिआ एवं रूप आय. सं. ए तद् तेने वा खरे-मश्च कगचज मोनु० ए सूत्रोधी एअं रूप आय. सं. हसति तेने त्यादीनां तिइ ए सूत्रे हसइ रूप आय. सं. जलधर तेने खघथघ० अतः सेढोंः ए सूत्रोधी जल-हरो रूप आय. सं. धूमपलट तेने पोचः टोडः अतः सेढोंः ए सूत्रोधी धूमवडलो एवं रूप आय. तृ ए घातु तरवाना अर्थमां प्रवर्त्ते. तेने तुम् प्रत्यय आवे. पठी व्यंज-नात् इच्च क्त्वा तुम् तव्य भविष्यत्सु इच्च ऋ वर्णस्याइ लोकात् कगचज ए सू-त्रोधी तरीडं रूप आय. णडु ए अव्ययो ठे. सं. इदम् शब्द तेने इम इदम स्थाने इम आत आप ह्रस्वो मिआ अमोऽअलुक् मोनु० ए सूत्रोधी इमं एवं रूप आय. तेनो अर्थ एवो आय के, केवल आ नदीने तरवानी हुं संजावना करतो नथी. एअंखु हसइ ए पूर्ववत् सिद्ध करवुं. सं. किम् शब्द तेने किमस्त्रसोश्च किमस्थाने कः ए सूत्रोधी को एवं रूप आय. सं. एतद् शब्द तेने अंत्यव्यंज० तदसस्तसोश्च चेस-न्नद इतकोड डिलं ए सूत्रोधी हसो एवं रूप आय. सं. सहस्रशिराः जेने हजार मस्तको होय ते तेने सर्वत्र अनादौ शषोः सः अंत्यव्यं० अतः सेढोंः ए सूत्रोधी सहस्ससिरो एवं रूप आय. ॥ १९७ ॥

ऊ गद्गदिप विस्मय-सूचने ॥ १९८ ॥

ऊ इति गद्गदिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ गद्ग । ऊ णल्लज्ज ॥ प्रकांतस्य वा-क्यस्य विपर्यासाशङ्काया विनिवर्त्तन लक्षणआक्षेपः॥ ऊकिम् । मए ञणि-अं ॥ विस्मये । ऊ कह मुणिआ अहयं ॥ सूचने । ऊ केण न विण्णायं

मूल भाषांतर. ऊ ए अव्यय गद्ग (निंदा) आक्षेप (तिरस्कार) विस्मय अने सूचन अर्थमां प्रवर्त्ते. गद्ग अर्थनुं उदाहरण-सं. ऊ निर्लज्ज तेनुं ऊ णिल्लज्ज एवं आय. तेनो अर्थ, हे निर्लज्ज, तने धिक्कार ठे. चालता वाक्यने विपर्यासनी आशंकांनुं जे निवर्त्तन, करवुं ते आक्षेप कहेवाय ठे. तेनुं उदाहरण-सं. ऊ किं मया भणितं तेनुं ऊ किं मए भणिअं एवं आय. तेनो अर्थ-शुं ते में कहुं हतुं ? विस्मयनुं उदाहरण-सं. ऊ कथं मुनिता अहं तेनुं ऊ इह मुणिआ अहयं एवं आय. तेनो अर्थ-हुं केवीरीते मुनिपाणुं राखुं, सूचन अर्थनुं उदाहरण-सं. ऊ केन न विज्ञातं तेनुं ऊ केण ण वि-ण्णायं एवं आय. तेनो अर्थ-कोणे जाणुं नथी. ॥ १९८ ॥

॥ हुंडिका ॥

ऊ ११ अव्यय० गद्ग च आक्षेपश्च विस्मयश्च सूचनं च गद्गदिपवि-स्मयसूचनं तस्मिन् ३१ ऊ इति गद्गायां हे निर्लज्ज- निर्लज्ज सवत्र

रलुक् अंत्यव्यं० सलुक् वादौ नि णि णिल्लज्ज । अस्मद् ३१ मिमे मेम
इमाइ मए मयाइणे टा देन सह युष्मद् स्थाने मए । जणित- कगच-
जेति तलुक् जणित्त्वं । कथं मांसादिष्वत् अनुस्वारे अनुस्वारलुक् खघथ
धजां थस्य इ कह मुनिता नोणः कगचजेति तलुक् ११ अंत्यव्यंजन०
सलुक् मुणिआ । अस्मद् । अस्मदोस्मि अस्मि अस्महं ममं मंमिमं
अह अहसिना अस्मद् स्थाने सिना सह अहयं । विज्ञात- म्मज्ञोर्णः
इस्य णः अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् अवर्णोश्च य ११ क्लीबे स्म
मोनु विण्णायं ॥ १एए ॥

टीका भाषांतर. ऊ ए अव्यय गद्गा, आक्षेप, विस्मय अने सूचन अर्थमां प्रवर्त्ते.
पेला उदाहरणमां ऊ ए अव्यय निंदामां ठे. सं. निर्लज्ज तेने सर्वत्र अंत्यव्यं० वादौ
ए सूत्रोष्ठी णिल्लज्ज एवं रूप आय. सं. अस्मद् तेने मिमेमेमह माईमए ए सूत्रे मए
एवं रूप आय. सं. भणित तेने कगचज ए सूत्रे भणितं रूप आय. सं. कथम् तेने
मांसादिष्वत् अनुस्वारे खघथध० ए सूत्रोष्ठी कह रूप आय. सं. मुनिता तेने नोणः
कगचज० अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोष्ठी मुणिआ रूप आय. सं. अस्मद् तेने अस्मदो-
स्मि अस्मिअहं ममं मिमं अहअह ए सूत्रोष्ठी अहयं रूप आय. सं. विज्ञात तेने
म्मज्ञोर्णः अनादौ द्वित्वं कगचज अवर्णो क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोष्ठी विण्णायं
रूप आय. ॥ १एए ॥

यु कुत्सायाम् ॥ १०० ॥

यु इति कुत्सायां प्रयोक्तव्यम् ॥ यु निर्लज्जो लोउ ॥ १०० ॥

मूल भाषांतर. यू ए अव्यय कुत्सा (दुर्गता) अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. यू निर्लज्जः
लोकः तेनुं यू निर्लज्जो लोओ एवं रूप आय. ॥ १०० ॥

॥ दुंदिका ॥

यु ११ अव्यय० कुत्सा ११ निर्लज्ज- सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ह्य
११ अतःसेडोंः निर्लज्जो । लोक ११ कगचजेति कलुक् अतःसेमोंः लोउ

टीका भाषांतर. यु ए अव्यय कुत्सा अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. निर्लज्ज तेने सर्वत्र अ-
नादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी निर्लज्जो एवं रूप आय. सं. लोकः तेने कगचज
अतः सेडोंः ए सूत्रोष्ठी लोओ रूप आय. ॥ १०० ॥

रे अरे संज्ञाषण-रतिकलहे ॥ १०१ ॥

अनयोरर्थयोर्थ्यासंख्यमेतौ प्रयोक्तव्यौ ॥ रे संज्ञाषणे । द्विअय मन्-
ह-सरिआ ॥ अरे रतिकलहे । अरे मए समं मा करेसु उवहासं ॥

सुल भाषांतर. रे अने अरे ए वे अव्ययो संभाषण अने रतिकलह अर्थमा अनुक्रमे प्रवर्त्ते ठे. संज्ञाषण अर्थमा रे तुं उदाहरण-सं. रे हृदय अल्पसरिता-तेनुं रे हिअयमडह-सरिआ एतुं याय. तेनो अर्थ एवो ठे के, अरे हृदय, तुं अल्पजलवाली नदीए वहन करेला काष्ठनी जेम जम्या करे ठे-रतिकलहना अर्थमा अरेनुं उदाहरण सं. अरे मया समं मा कुरु उपहासं अरे तुं मारी साथे उपहास न कर्य. ॥ २०१ ॥

॥ टुंढिका ॥

रे अरे ११ अव्ययः संज्ञाषणं च रतिकलहश्च संज्ञाषणरतिकलहं तस्मिन् ३१ रेहिअय एवाक्यउपर गाथा ठे रेहिअय मरुहसरिआ जल-जरबुज्जन्तसुकदाख । ठाणे ठाणे विश्रल्लग्गमाणस्स केणावि मज्झिहि सि १ अस्य व्याख्या-रेहृदय अल्पसरित्जलजरोह्यमानशुष्कदारुवत् स्थाने स्थाने लगमानः केनापि दह्यसे इत्यर्थः । यथा शुष्कं काष्ठं अल्पनदीप्रवाहे वहति कचित् लग्नस्थाने लगति केनापि गृहित्वा इंधनं क्रियते तथा हे हृदय त्वमपि संसारप्रवाहे वहमाने स्थाने स्थाने प्रसंगं कुर्वाणं केनापि दह्यसे भृशं परितापं प्रापयिष्यसे अतः स्थाने स्थाने प्रसंगं माकुरु इतिज्ञावार्थः रे ११ अव्ययः आमंत्रणे ११ मोदाथो-वो इत्यनेन आमंत्रणे सेढो आदेशो विकल्पेन जवति इत्कृपादौ ह हि अंत्यव्यं सल्लुक् हिअय । अल्पसरित् स्त्रियामादविद्युतः त आ गोणादयः अल्पस्य मडह इति ११ अंत्यव्यं सल्लुक् मरुहसरिआ । अस्मदमिममं अस्मद् स्थाने देनसहमए सम २१ अमोऽस्याल्लुक् मोनुणसमं मा ११ अव्ययः कृधातोर्हि प्रत्ययः हिडुसुण हिस्थाने षु सु ऊवर्णस्यार् क कल्लव्यं जनात् वर्त्तमानायां वमा अतःस्थाने लोकात् करेसु । उपहासं गोवः क्लीबेस्म मोनुण उपहासं ॥ २०१ ॥

टीका भाषांतर. रे अरे एवे अव्ययो संभाषण अने रतिकलहमां प्रवर्त्ते रे हिअय ए वाक्य उपर गाथा ठे. तेनी व्याख्या एवी ठे के, हे हृदय, तुं अल्प नदीना जलना जारथी वहन अतां एवा शुष्क काष्ठनी जेम ठेकाणे ठेकाणे संलग्नअई ठे वटे दहन आय ठे. जेम शुष्क काष्ठ अल्प नदीना प्रवाहमां कोई स्थाने लागी जायठे पटखे कोई तेने लई इंधणुं करेठे, तेस हे हृदय, तुं पण आ संसारना प्रवाहमां वहन अई ठेकाणे ठेकाणे प्रसंग करेठे अने कोईनाथी दहनपण आयठे पटखे कोई तने परिताप पमाडे ठे. तेथी तुं स्थाने स्थाने प्रसंग न कर्य. एवो ज्ञावार्थ ठे. रे ए आमंत्रण अर्थमां अव्ययवे. सं. हृदय तेने

डोदाथोवो ए सूत्रे आमंत्रणमां सि ने स्थाने डो एवो विकल्पे आदेश आय पत्नी
इत्कृपादौ अत्यव्यंज० ए सूत्रोथी हिअय एवं रूप आय. सं. अल्पसरित् तेने स्त्रिया-
मादविद्युतः गोणादयः अल्पस्य मडह अत्यव्यं ए सूत्रोथी मडह-सरिआ
एवं रूप आय. सं. अस्मद् तेने अस्मद्मिमेमं ए सूत्रे मए रूप आय. सं. सम तेने
अमोऽस्यालुक् मोनु० ए सूत्रोथी समं रूप आय. मा ए अव्यय ढे. सं. कृ धातु
तेने हिदुस ऋवर्णस्याद् व्यंजनात् वर्त्तमाना लोकात् ए सूत्रोथी करेसु रूप
आय. सं. उपहास तेने पोवः स्त्रीणे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उवहासं एवं रूप आय. ॥३०१॥

हरे क्षेपे च ॥ ३०२ ॥

क्षेपे संज्ञापणरतिकलहयो हरे इति प्रयोक्तव्यम् ॥ क्षेपे । हरे णि-
ल्लज्जा ॥ संज्ञापणे । हरे पुरिसा ॥ रतिकलहे । हरे बहु-वल्लह ॥

मूलभाषांतर. हरे ए अव्यय क्षेप-तिरस्कार संज्ञापण अने रतिकलहना अर्थम
प्रवर्त्ते. क्षेप तिरस्कार अर्थनुं उदाहरण- सं. हरे निर्लज्ज. तेनुं हरे णिल्लज्ज एवं आय.
संज्ञापणनुं उदाहरण-सं. हरे पुरुषाः तेनुं हरे पुरिसा एवं आय. रतिकलहनुं उदा०
सं. हरे बहु-वल्लभ तेनुं हरे बहु-वल्लह एवं आय. ॥ ३०३ ॥

॥ तुलिका ॥

हरे ११ अव्यय० क्षेप ३१ च ११ अव्यय हरे इति निन्दायां । अव्ययम्
निर्लज्जा सर्वत्र रलुक् अनादौचित्वं ह्य अत्यव्यं सलुक् निर्लज्जा । हरे
इति संज्ञापणे । अत्र आमंत्रणे स पुरुषे रोरुरि शषोः सः डादाध्योवा
सेस अत्यव्यंज० सलुक् पुरिसा हरे इति रतिकलहे-यथा हे बहुवल्लज
हरे ११ आमंत्रणे अत्यव्यं सलुक् हे बहुवल्लह ॥ ३०३ ॥

टीका भाषांतर. हरे ए अव्यय क्षेप, संज्ञापण अने रतिकलहना अर्थमां प्रवर्त्ते.
प्रथम हरे ए निन्दा अर्थमां प्रवर्त्ते सं. निर्लज्ज तेने आमंत्रणे पुरुषेरोरि शषोः सः
डादाध्योवा अत्यव्यंजन ए सूत्रोथी पुरिसा रूप आय. हरे ए रतिकलहना
अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. हेबहुवल्लभ तेने आमंत्रणे अत्यव्यं ए सूत्रोथी हे बहुवल्लह
एवं रूप आय. ॥ ३०३ ॥

उ सूचनापश्चात्तापे ॥ ३०३ ॥

उ इति सूचनापश्चात्तापयोः प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् । उ अविणय-त-
त्तिष्ठे ॥ पश्चात्तापे । उ न मए ढाया इतिआए ॥ विकल्पे तु उतादेशो-
नैवौकारेण सिद्धम् ॥ उ विरयमि नहयले ॥

मूल भाषांतर. ओ ए अव्यय सूचना अने पश्चात्ताप अर्थमां प्रवर्त्तै सूचनानुं
उदाहरण-सं. ओ अविनयतृप्तिमतां तेनुं ओ अविणय-तृप्तिहो एवं आय. पश्चात्ता-
पनुं उदा० सं. ओ न मया छाया एतावत्याम् तेनुं ओ नम ए छाया इत्तिआए
एवं रूप आय. विकल्पमां तो उत आदेश वनेज औकारवने सिद्ध आय. जेमके, सं.
ओ विरमामि नभस्तले एवं ठे तेनुं ओ विरएमि नहयले एवं रूप आय. ॥२०३॥

॥ टुंढिका ॥

उं ११ सूचना च पश्चात्तापश्च सूचनापश्चात्तापं तस्मिन् ७१ अविनयेन
तृप्तिर्विद्यते यस्यासा अविनयतृप्तिः तदस्यास्ति अस्मिन्निति मतुः मतु म-
त् प्र० आल्लिल्लोल्लाल्लवंतं तारमाणे मतस्थाने इल्ल आदेशः लुक् सिस्य-
दरु लुक् आत् आप् ११ वाप् एल्लल्ल अंत्यव्यं सल्लुक् नोणः कगचजेति
क अनादौ द्वित्वं अविणयतिथिल्लो । अस्मद् ३१ मिमेमाम टेनसह अ-
स्मदस्थाने मए । णाया ११ अंत्यव्यं सल्लुक् णाए तावत् पत्ताद एता-
वत् स्थाने अन्तियोत्यस्यादेश ७१ टाडसे डे एत्तिआए । एतावत्यां वेला-
यां न ज्ञाता इत्यर्थः । उकारोपि विकल्पार्थे वर्त्तते परेतु अवापोते इत्यनेन
उतस्य उ इत्यादेमैव विकल्पार्थे सिरूपव ह १ वण् प्रतिपन्नो विपूर्वचुरा-
दिज्योदणिव् मिथो तृतीयस्यमिः मिवस्थाने मि व्यंजनानणरेदे दीवा-
वेणिव एक कगचजेति दल्लुक् विरमए । नजस्तलं चषथथ जह कगटडेति
मल्लुक् कगचजेति तल्लुक् अवणो अय ७१ केम्मिडे डिस्थाने डे
नित्यं लोकात् न हयले ॥२०३॥

टीका भाषांतर. ओ ए अव्यय सूचना अने पश्चात्तापना अर्थमां प्रवर्त्तै अविनय-
वने जेने तृप्ति ठे ते, त्यां तदस्यास्ति आल्लिल्लोल्लाल्ल० तारमाणे लुक् अ
अंत्यव्यंज० नोणः कगचज अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोष्ठी अविणयतिथिल्लो एतआए
आय. सं. अस्मद् तेने मिमेमाम ए सूत्रे मए रूप आय. सं. छाया तेने अंत्य
सूत्रे छाए रूप आय. सं. एतावत् तेने पत्ताद टाडसे ए सूत्रोष्ठी एत्तिआ
आय. तेनो एवो अर्थ आयके, आटली वेला अया णां ते जाणेली नथी. उकारपा
कल्प अर्थमां ठे. केटला एक आर्हि अवापोते ए सूत्रोष्ठी उतने विकल्पार्थमां ते
जडे. सं. रम् धातु तेने वि उपसर्ग पूर्वे आवे पढी चुरादि अकी णिव आवे
मिथो तृतीयस्यमिः व्यंजना नणरेदेदीवावे कगचज ए सूत्रोष्ठी विरमएक
आय. सं. नभस्तलं तेने खषथ० कगटड कगचज अवणो डेम्मिडे लोकात्
सूयोत्री न हयले एवं रूप आय. ॥ २०३ ॥

अवो सूचना-दुःख-संज्ञाषणापराध-विस्मयानन्दादरजय-खेद-विषा-
दपश्चात्तापे ॥ १०४ ॥

अवो इति सूचनादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् अवो दुष्करयारय ॥
दुःखे । अवो दलन्ति हिययं ॥ संज्ञाषणे । अवा किमिणं किमिणं ॥ अ-
पराध विस्मययोः । अवो हरन्ति हिअयं तहविनवेसा हवन्ति जुवईणं ।
अवो किंपि रहस्सं मुणन्ति धुत्ता जणब्जहिआ ॥ आनन्दादर जयेषु ।
अवो सुपहायमिणं अवो अज्झम्ह सप्फलं जीअं । अवो अइअम्मि तुमे
नवरं जइ सा न जूरि हिइ ॥ खेदे । अवो न जामि ठेत्तं ॥ विषादे ।
अवो नासेन्ति दिहिं पुलयं वढ्हेन्ति देन्ति रणरणयं । एणिहं तस्सेअ गु
णा तेच्चिअ अवो कहणु एअं ॥ पश्चात्तापे । अवो तह तेण कया अह
यं जह कस्स साहेमि ॥

मूल भाषांतर. अवो ए अव्यय सूचनामां, दुःखमां, संज्ञाषणमां अपराध तथा
विस्मयमां आनन्द, आदर तथा जयमां, खेदमां, विषादमां, अने पश्चात्तापमां प्रवर्ते सूच-
नानुं उदाहरण- सं. अवो दुष्करकारक तेनुं अवो दुष्कर यारय एवं आय. तेनो
अर्थ आप्रमाणे- हे दुष्करकारक, तमने सूचना ठे. दुःखनुं उदाहरण-सं. अवो दलन्ति
हृदयम् तेनुं अवो दलन्ति हिययं एवं आय. तेनो अर्थ आप्रमाणे दुःख हृदयने दली
नाखे ठे. संज्ञाषणनुं उदा० सं. अवो किमिदं किमिदं तेनुं अवो किमिणं
किमिणं एवं आय. अपराध अने विस्मयना उदाहरण उपर गाथा सं. अवो हरन्ति
हृदयं तेनुं अवो हरन्ति हिअयं एवं आय. सं. तदपि न ब्रह्म्या भवन्ति युवती-
तेनुं तहवि न वेसा हवन्ति जुवईणं एवं आय. सं. अवो किमपि रहस्यं
तु संवृत्ता जनेभ्यः अधिकाः तेनुं अवो किंपि रहस्सं मुणान्ति धुत्ता जण
स्य एवं आय. आनन्द, आदर अने जयनां उदाहरणो सं. अवो सुप्र
दं तेनुं अवो सुपहायमिणं एवं आय. सं. अवो अद्यास्माकं सफलं
जा तेनुं अवो अज्झम्ह सप्फलंजीअं एवं आय. सं. अवो त्वयि आगमे
गेमादि सा न विनिष्यति तेनुं अवो अइअम्मि तुमे नवइ जइ सा न
नइ एवं आय. खेदनुं उदाहरण सं. अवो न जामि क्षेत्रं तेनुं अवो न जामि
ठेत्तं एवं आय. विषादना उदाहरण विषे गाथा. सं. अवो नाशयन्ति धृतिम् तेनुं
अवो नासेन्ति दिहिं एवं आय. सं. पुलकं वर्धयन्ति ददन्ति रणरणकं तेनुं पुलयं
वढ्हेन्ति ददन्ति रणरणकं एवं आय. सं. इदानीम् तस्यैवगुणाः तच्चैव अवो
एत्कलं जानंतु तेनुं एणिहं तस्सेअ गुणाः तेच्चिअ अवो कहणु एअं एवं आय.

पश्चात्तापनुं उदाहरणं सं. अब्बो तथा तेन कथा अहं यथा कस्य साहेमि तेनुं
अब्बो तह तेण कथा अहर्यं जह कस्स साहेमि एवं आय. ॥ २०४ ॥

॥ टुंडिका ॥

अबो ११ सूचनादौ समाहारद्वन्द्वात् सप्तमी अबो । अबो दुष्करयारय
पुणो विनत्ति करेयि गमणस्स । अज्जविनहुंति सरला देणीइतरंगिणो
विहुरा॥१॥अस्यार्थः—अबो सूचनायां हे दुष्करकारक पुनरपि गमनस्य
तेत्ति विसमं वारं करोमिवेणे पाश्चिदुरास्तरंगिणो वक्ता अद्यापि सरला
न जवंति । कोर्थः—पूर्वं कस्यापि जर्त्ता चखितः स बहुजिर्दिनैः समा-
गतः ततस्तया वेणीदंडष्टोटितः जर्त्ता च पुनरपि चलनवार्त्ताकृता ततः
कांतयोच्यते हे जर्त्तःवेणीकेशा अद्यापि सरला न जवंति तेन चलन-
कुर्वाणोपि अबो दुष्करकारित्वं इति सूचनेति जावार्थः । दुष्करका-
रक निर्दुरोर्वा रलुक् अनादौ द्वित्वं क कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य
११ अंत्यव्यंजन सलुक् दुष्करआरय दलु फला विसरणे दलु वर्त्तमाना
अंति लोकात् दलंति हृदय इत्कृपादौ हृ हि कगचजेति दलुक् ११अ-
लुक् अ अ स अंत्यव्यंजन सलुक् क्लीबेस्म मोनुण हिअयं । किम् किम्
११ अंत्यव्यं सलुक् इदम् ११ क्लीबेस्यमेदमिणसोव इदमस्थाने इमण
लोकात् स्वरेमश्च अंत्यव्यं सलुक् किमिणं किमिणं । अबो हरं
व्याख्या अबो इति अपराधे धूर्त्ता हृदयं हरंति युवतीनां द्वेष्ट्या न जवं-
ति अबो इति विस्मये धूर्त्ताः किमपि रहस्यं जानंति किञ्चूता धूर्त्तविनय-
नेज्योअज्य धिका जनाज्यधिका इति गार्थार्थः । अथ व्युत्पत्तिः हातआप
हुतुहमो अंतिस्थाने न्ति क्वर्णं स्यात् हृ हर व्यंजनात् अलोपः एवं हृः
तः हरंति हृदयं हिअयं पूर्ववत् तथा वायव्योत् वाता वदीता हरंति
खषथ थह अपि पदादपेर्वालोपः पो वः तहविद्वेष्ट्याः कगटमेति हृः लो
अधोमनयां यलुक् शपोः सः जस्सशसोर्लुक् वेस्या । चू वर्त्तमाना
वृ जुघहोहुवहवा चूस्थाने हव बहुष्वाद्यन्ति अंतिस्थाने न्ति हव पद
हवति युवति ६३ आदेर्यजि कगचजेति तलुक् टाआमोर्णः जमस्य
जस् दीर्घः ईनवईण किम् अपिपदादपेर्वा अलुक् मोनुण किंपि रक्ता

अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० रहस्सं झा जाण
मुणो झास्थाने जाणः अन्ति बहुष्वादन्ति जाणन्ति धूर्त्ताः ह्रस्वः स धू
धु सर्वत्र रलुक् जस् शसो र्लुक् धुत्ता जनाज्यधिकनोणः ह्रस्वः सं० णा
ण अधोम० यलुक् अनादौ द्वित्वं । द्वितीयपूर्वं जवरवघथधि हि कग
चजेति कलुक् १३ जस्शस् रुसि दीर्घः जसलुक् जणस्य हिआ अवो
सुपहीयमिणो । अवो अल्लाहा सप्फलं जीअं । अस्य व्याख्या अवो इ-
ति आनंदे अद्यास्माकं इदं सुप्रजातं अवो इत्यादरे अद्यास्माकं जीवि
तं सफलं अवो इति जये यदि त्वयातीते सा केवले त्वनष्यति इति गा-
थार्थः । अथ व्युत्पत्तिः अवो ११ अव्यय सुप्रजात सर्वत्र रलुक् खघथध
जां जा हा कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० इदम
क्लाहेस्य मेदमिणामोवा इदमस्थाने इणम लोकात् मि ११ वा स्वरे मश्च
स् मोनु० अदप व्यंजन-सलुक् सुपहीयमिणं । अव चय्यय्या जः अना-
दौ द्वित्वं ११ अव्यय० अल्ला । अस्मद् णेणोमोक्कम्हेति अस्मदः स्था-
ने अहस्येदीचवा अलुक् हा । सफल समासे वा द्वित्वं प्य ११ क्लीबे सम्
मोनुस्वारः मकारस्यानुस्वारो जवति सप्फलं । जीवित-यावत्तावल्लीवि-
तो वर्त्त० सरविलुक् कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० जीअं । अ
तीत पानीयादिष्वत् तीति कगचजेति तयोर्लुक् ६१ डेन्मिडे अइस्सि ।
युष्मद् ७१ तुमेतुम तुमि आदेशः नवरं यहि आदेर्योज्यः कगचजेति
दलुक् जइ नदस् अंत्यव्यंजन सलुक् वलुक् च तदश्च तसोश्चातस आ-
त् समानानां सा । खिदखेदे हरविस्वरौ कर आदेशः जविष्यति त्यादी
स्यति इ जविष्यति हिरागमः हिराम एवत्काररि हरिहेइ । अवो न
जानाखित्तं १ सुता मातरं वक्ति-अवो इति खेदे अहं क्षेत्रे नयामि कुरं
गेः शाखिः स्वाद्यतां । मम पयोधरौ उन्नतौ इगिति शीघ्रं ताखिका-
नं संपतति इत्यर्थः । याकं प्रापणे या वर्त्त मिव् आदेर्योजः जामि । क्षेत्र
११ कः खः कचित् कः खः ह्रस्वः संयोगे खे खि सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वि-
त्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० खित्तं अवो नासंति दहिअवो इति खेदे तस्यै-
व गुणा धृतिं नाशयंति पुलकं वर्द्धयंति रणरणकं कामौत्सुक्यं ददंति इदा-

नीं तस्यैव गुणा धनेनैव नाशयन्ति एत्कळां जानंतु इति वितर्के इति गा-
 थार्थः अस्य व्युत्पत्तिः एशूत् आदर्शने षेश आदेशः स्तः खन्शनेश्यंतं
 युक्तप्रणिरञ्जतिवृद्धिनेनावर्त्ततो णेरदेदात् व्ये इए लोकानां धृति
 धृतेदीहिः धृतिस्थाने दीहि शेषोदतवत् इति ज्ञायात् अमोऽस्य लुक्
 देहि पुलक ११ कगचजेति कलुक् अवर्णो अय क्लीवे सम् मोनु० पुलयं
 वृधूह्ववर्द्धने वृअवर्द्ध प्र० प्रप्योणिग् इ ऋवर्णस्यार् वृ व रत्कच्चवर्द्धा ढः
 घस्य ढः अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु पूर्वढस्यरुः णरहेदावावे इ ए वर्त्त०
 न्तिस्थाने न्ति वरेति दांक दावति खराणां खराः दादे बहुष्वा० अन्ति-
 स्थाने न्ति ँह्रस्वः संयोगे दोदिति । रणरणक ११ कगचजेति कलुक्
 अवर्णो अ य क्लीवे सम् मोनु० रणरणयं । इदानीं एह्लिपन्ना हे इदानीमः
 इदानींस्थाने एह्लि तस्य एवलुक् ढः स्मस्य स्म लोकात् कगचजेति यलु-
 क् ११ अव्यय तस्मे अगुण १३ जसशस् दीर्घः जसशसोर्लुक् गुणो तद्
 १३ अंत्यव्यं दलुक् अतः सर्वादेर्मे जसशस् ए लोकात् विअवि अवधार-
 णो विअ आगमः सेवादौ द्वित्वं तेव्विअ कर्थतुमांसादेर्वानुस्वारलुक् ख-
 घथ० नोणः ११ अव्यय कहणुए तदेवास्वरे मश्च दीम् कगचजेति तलु-
 क् अंत्यव्यं सलुक् मोनु० पश्च । अव्वो तह तेण केपतथा ११ वात्म-
 योत् वातादावदात थाथ खघथ० थाह अव्यय सलुक् तद्तद् ३१ अं-
 त्यव्यं दलुक् टा आमोर्णः टाण शस्येत् एत्वं तेण कृता ११ कृतो अत्
 क क कगचजेति नलुक् अवर्णो अ य । अंत्यव्यं सलुक् कया । अस्मद्
 ११ अस्मदो अस्मदस्थाने अहयं अंत्यव्यं सलुक् यथा पूर्ववत् जह कि
 मकिम कल्लकिमकमस्स स्स कस्स कथण कथर्वज्जरस्सह इतिमिबू त-
 तीयस्यमिव्यजनात् वर्त्तमानेए साहेमि नाहं कस्याये कथयामि ॥१०४॥

टीका भाषांतर. अव्वो ए अव्यय सूचना विगेरेमां प्रवर्त्ते. —अव्वो दुष्करभारय
 ए गाथा ठे—तेनो अर्थ आ प्रमाणे ठे—अर्ही अव्वो सूचना अर्थमां ठे. हे दुष्करकारक
 वारंवार हुं सुधार्या करुं हुं, तोपण आ वांका केश अद्यापि सरल अता नथी. तेनो जा-
 वार्थ एवो ठे के, पूर्वे कोइ स्त्रीनो पति बाहेर गयेल, ते घणे दिवसे आब्यो. त्यारे ते
 स्त्रीए केश वेणी छल्लवामांभी. पत्नी जर्त्ताए पुनः बाहेर जवानी घात करी, त्यारे ते स्त्रीए
 कछुं, हे जर्त्ता, केश वेणी अद्यापि सरल अती नथी. आम कही तेणे चाखता एवा पत्तिने

दुष्कर कार कही सूचना आपी. सं. दुष्करकारक तेने निर्दुरोर्वा अनादौ० कगच-
ज अवर्णो अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी दुष्कर आरय एवं रूप आय. दत् ए धातु विसरण
(वेंहकीजउं) अर्थमां प्रवर्त्त. सं. दत् तेने वर्त्तमाना लोकात् सूत्रोथी दलंति रूप
आय. सं. हृदय तेने इत्कृपादौ कगचज अलुक् अंत्यव्यंजन० क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी हिअयं रूप आय. सं. किम् किम् तेने अंत्यव्यंजन० क्लीबे स्थमेदमिण
लोकात् वा स्वरेमश्च अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी किमिणं किमिणं रूप आय. अव्वोदर
ए गाथानी व्याख्या आप्रमाणे—अहीं अव्वो ए अव्यय अपराधमां प्रवर्त्त—धूर्त्त पुरुषो यु-
वतीउना हृदय हरी खे ठे पण तेमना वेपपात्र यता नथी. अव्वो ए विस्मयमां प्रवर्त्त ते
आप्रमाणे—ते धूर्त्त लोको लोकोथी अधिक अइ कांश्पण रहस्यने जाणे ठे. ए गाथानो
अर्थ थयो. हवे व्युत्पत्ति करे ठे—ह हरण करवुं ए धातु तेने बहु तुमहो ए सूत्रे
अन्तिने स्थाने न्ति आय. ऋवर्णस्याइ व्यंजनात् अलोपः ए सूत्रोथी हरंति रूप
आय. सं. हिअयं तेनु पूर्ववत् हिअयं आय. तथा वायव्यात् वदीताः खघथ० अपि-
पदादपेर्वा पोवः ए सूत्रोथी तह आय. सं. विष्टेष्ट्याः तेने कगटड अधोमनयां
शषोः सं. जसूशसोलुक् ए सूत्रोथी वेस्या रूप आय. भू धातुने वर्त्तमाना०
तिव् भूधहोह्व बहुष्वाद्यान्ति ए सूत्रोथी ह्वन्ति रूप आय. सं. युवति तेने आदे-
र्यज कगचज टा आमोर्णः जामस्यण जस् दीर्घः ए सूत्रोथी ईनवईण एवं रूप
आय. सं. किम् तेने अपिपदादपेर्वा मोनु० ए सूत्रोथी किपि एवं रूप आय. सं.
रहस्य तेने अधोमनयां अनादौ क्त्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रहस्सं रूप
आय. सं. ज्ञा धातुने जाणसुणो बहुष्वादेन्ति ए सूत्रोथी जाणंति रूप आय. सं-
धूर्त्ताः तेने ह्रस्वः सर्वत्र जसूशसोलुक् ए सूत्रोथी धुत्ता एवं रूप आय. सं. जना-
भ्यधिक तेने नोणः ह्रस्वः सं. अधोमनया० अनादौ० द्वितीयपूर्व० मबखथघ०
कगचज जशसूजसि ए सूत्रोथी जणम्भहिआ एवं रूप आय. अव्वो सुपही
ए गाथानी व्याख्या आप्रमाणे ठे० अव्वो ए आनंद अर्थमा प्रवर्त्त. जेम के, आजे अ-
मारे आ सु प्रजात थयुं. अव्वो ए आदर अर्थमां प्रवर्त्त जेम के, आजे अमारुं जीवित
सफल थयुं. अव्वो जय अर्थमां प्रवर्त्त जेम के, जो तुं अतीत काले थइश तो ते इशे
नहीं. ए गाथानो अर्थ थयो—हवे व्युत्पत्ति कहे ठे—अव्वो ए अव्यय ठे. सं. सुप्रभात
तेने सर्वत्र खघथ० कगचज० अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० इदमकलाहेस्य मेद-
णिण लोकात् वाखरेमश्च मोनु० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सुपहीयमिणं एवं रूप
आय. सं. अद्य तेने अद्यर्याजः अनादौ० अव्यय० ए सूत्रोथी अज्ज एवं रूप आय.
सं. अस्मद् तेने णेणोमो० अरुह अवुक् ए सूत्रोथी म्ह आय. सं. सफल तेने समा-
सेवादित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सप्फलं रूप आय. सं. जीवित तेने याव-
त्तावज्जीविलो वर्त्तमाना विलुक् कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जीअं
रूप आय. सं. अतीत तेने पानीयादिष्वत् कगचज डेमिडे ए सूत्रोथी अइस्सि
आय. सं. युष्मद् तेने तुमे तुमतुमि ए सूत्रे आय. सं. यदि तेने आदेर्योजः कगचज

ए सूत्रोथी जइ आय. सं. तद् तेने अंत्यव्यं० तदश्च तसोश्च आत् समानानां ए सूत्रोथी सा रूप आय. खिद् ए धातु खेदमां प्रवर्त्तै. तेने हरविस्वरौकर भविष्यति त्यादि भविष्यति हिरागम ए सूत्रोथीः हिराम रूप आय. अने एवत्काररिफ-रिहेर एवुं रूप आय. अब्बो न जाना खित्तं ए गाथा ठे. तेनो अर्थ आप्रमाणे ठे. पुत्री माताने कहे ठे-हुं क्षेत्रमां जइश नही, जखे मृगलाछं शालीने खाइ जाय. कारण मारा स्तन छन्नत ठे. ते शीघ्रपणे तालि कानमां पडी जाय. तेनी साधनिका आप्रमाणे-या धातु चालवामां प्रवर्त्तै. तेने वर्त्तमाना मिद् आदेर्योऽजः ए सूत्रे जामि रूप आय. सं. क्षेत्र तेने दुःख कचित् क्षः खः ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी खित्तं रूप आय. अब्बो नासंति ए गाथा ठे तेनो अर्थ एवो ठे के, अब्बो ए खेदमां प्रवर्त्तै. तेना गुणो धृति-धीरजने नाश करे ठे, पुलकावलीने बधारे ठे, कामदेवना छलुकपणाने आपे ठे-हमणा तेनाज गुणोने नाश करे ठे. ए कार्यने जाणो-ए गाथानो अर्थ ठे. तेनी व्युत्पत्ति आप्रमाणे-नश् ए धातु नाश करवामां प्रवर्त्तै तेने णेश आदेश आय. स्तः खन् शने प्रणिखति ए सूत्रोथी व्येइमए आय. सं. धृति तेने धृतेदीहि अमोऽस्यलुक् ए सूत्रे दीहि रूप आय. सं. पुलक तेने कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पुलयं एवुं आय. सं. बृध धातुने अवर्द्धप्र० प्रायोणिग ऋवर्ण स्याद् रत्कचावर्द्धादः अनादौ० द्वितीय० णरहेदावावे वर्त्तमाना ए सूत्रोथी बडेति रूप आय. दा ए धातु आपवामां प्रवर्त्तै. तेने खराणां खराः बहुव्वा ह्रस्वः संयोगे ए सूत्रोथी दोदिति रूप आय. सं. रणरणक तेने कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रणरणयं रूप आय. सं. इदानीम् तेने एण्ह पन्नाहे इदानीमः ए सूत्रे एण्ह रूप आय. सं. तद् तेने डसस्य लोकात् कगचज ए सूत्रोथी तस्स रूप आय. सं. गुण तेने जशशस् दीर्घः जशशसोर्लुक् ए सूत्रोथी गुणो रूप आय. सं. तद् शब्द तेने अंत्यव्यं० दलुक् अतः सर्वादे जशशस् लोकात् ए सूत्रोथी तस्स रूप आय. सं. विअब्बि ए अवधारणमां प्रवर्त्तै. विअ एवो आगम आवे. सेवादौदित्व ए सूत्रे तेव्विअ रूप आय. सं. कथं तेने मांसादेर्वा खघथ० नोणः अव्यय० ए सूत्रे कहणुए रूप आय. सं. तदेव तेने खरेमश्च दीम् कगचज अंत्यव्यं० मोनु० ए सूत्रोथी एअं रूप आय. अब्बो तह ए गाथा ठे. सं. तथा तेने वात्मयोत् वातादावदात खघथ० अव्यय सलुक् ए सूत्रोथी तह रूप आय. सं. तद् तेने अंत्यव्यं० टा आ-मोर्णः टाणशस्येत् ए सूत्रे तेण एवुं रूप आय. सं. कृता तेने ऋतोअत् कगचज अवर्णो अंत्यव्यं ए सूत्रे कया रूप आय. सं. अस्मद् तेने अस्मदो ए सूत्रे अहयं रूप आय. सं. यथा तेनुं पूर्ववत् जह रूप आय. सं. किम् तेने किमकख डसस्स ए सूत्रोथी कस्स रूप आय. सं. कथं धातु तेने कथर्वज् रस्सह तृतीय व्यभिद् व्यंजनात् वर्त्तमा-नोए ए सूत्रोथी साठेमि रूप आय. तेनो अर्थ एवो थाय के हुं कोइनी आगल कहीश नही

अइ संज्ञावने ॥ २०५ ॥

संज्ञावने अइ इति प्रयोक्तव्यम् ॥ अइ दिअर किं न पेइसि ॥

मूल भाषांतर. अइ ए अव्यय संज्ञावनामां प्रवर्ते सं. अइ देवर किं न पश्यसि तेनुं अइ दिअर किं न पेच्छसि एवं आय. तेनो अर्थ हे दियर, तमे शुं नथी जोतां ?

॥ टुंढिका ॥

अइ अव्यय संज्ञावन ७१ अइ इति संज्ञावने ११ अव्यय अइ-देवर-एत एत देदि कगचजेनि वल्लुक् आमंत्रणे स् अंत्यव्यंजनं सल्लुक् दि-अर । किम् अंत्यव्यंजन सल्लुक् मोनुं वर्गोऽन्त्यो वा न किन्न दृश दृशो पेह दृशस्थाने पेह वर्तमाना मिक् द्वितीयस्य सिक् सिक्स्थाने सि ॥ २० ॥

टीका भाषांतर. अइ ए अव्यय संज्ञावनामां प्रवर्ते बीजो अर्थ सुगम ते तेथी मूल उपरथी जाणी लेबो.

वणे निश्चय-विकल्पानुकम्प्ये च ॥ २०६ ॥

वणे इति निश्चयादौ संज्ञावने च प्रयोक्तव्यम् ॥ वणे देमि । निश्चयं ददामि ॥ विकल्पे । होइवणे न होइ । जवति वा न जवति ॥ अनुकम्प्ये । दासो वणे नमुच्चइ । दासोऽनुकम्प्यो न त्यज्यते ॥ संज्ञावने । नत्थि वणेजं न देइ विहि-परिणामो । संज्ञाव्यते एतदित्यर्थः ॥

मूल भाषांतर. वणे ए अव्यय निश्चय, विकल्प अने अनुकंपा अर्थमां प्रवर्ते. सं. वणे ददामि तेनुं वणे देमि एवं आय. एटले निश्चयथी आपुंहुं. विकल्पनुं उदाहरण-सं. भवति वणे नभवति तेनुं होइ वणे न होइ एवं आय. एटले होय वा नहोय. अनुकंपानुं उदाहरण-सं. दासो वणे न मुञ्चति तेनुं दासो वणे नमुच्चइ एवं आय. एटले अनुकंपा करवायोग्य एवो दास गोडी देवाय नहीं. संज्ञावननुं उदाहरण-सं. नास्ति वणे यत् न ददाति विधिपरिणामः तेनुं नत्थि वणे जं नदेइ विहि-परिणामो एवं आय. एटले एवं कांइ नथी के जे विधिना परिणामथी न आय. अर्थात् संज्ञवे ते. ॥ २०६ ॥

॥ टुंढिका ॥

वणे अव्यय निश्चयश्च विकल्पश्च अनुकम्प्यश्च निश्चयविकल्पानुकम्प्यं तस्मिन् ७१ वणे इति निश्चये अव्ययं. वणेदेमि इत्यादि सुगमं दासोवणे नेति सुगमं मुक् अमोक्षणा मुक् वतेक्य शपगमादीनां द्वित्वं कल्लुक् च व्यंजनात् त्यादीनांति इ मुच्चइ । अस्ति स्मादिना अस्तिस्थाने अ-त्थि लुक् अल्लुक् नत्थि । यत् आदेयोऽजः कगचजं मोनुं जं दा तिक् स्वराणां स्वरा दादे त्यादीनां तिइ देई । विधिपरिणाम इ१ खघथध० धि हि अतःसेर्गोः विहि-परिणामो ॥ २०६ ॥

टीका भाषांतर. वणे ए अव्यय निश्चय, विकल्प अने अनुकंपा अर्थमां प्रवर्त्ते. वणे देमि तेमां वणे अव्यय निश्चयमांठे. ए बाकी सुगम ठे. सं. मुच् धातुने अमोक्षण शप गमादीनां द्वित्वं कलुक् व्यंजनात् त्यादीनां तिह ए सूत्रोष्ठी मुच्चइ एवुं रूप आय. सं. अस्ति तेने स्मादिना ए सूत्रे अत्थि रूप आय पढी न साथे अलुक् सूत्रोष्ठी नत्थि रूप आय. सं. यत् तेने आदेर्योजः कगचज० मोनु० ए सूत्रोष्ठी जं एवुं रूप आय. सं. दा धातुने खराणां स्वराः त्यादीनां तिह ए सूत्रे देह रूप आय. सं. विधिपरिणामः तेने खघथ० अतः सेडोंः ए सूत्रे विहि-परिणामो एवुं रूप आय. ॥२०६॥

मणे विमर्शे ॥ २०७ ॥

मणे इति विमर्शे प्रयोक्तव्यम् मणे सूरौ । किंस्वित्सूर्यः ॥ अन्ये मन्ये इत्यर्थमपीच्छति ॥ २०७ ॥

मूल भाषांतर. मणे ए अव्यय विमर्श- (तर्कयुक्तविचार) अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. मणे सूरः तेनुं मणे सूरौ एवुं आय. एटखे शुं आ सूर्य ठे. एवो अर्थ आय. केटखाएक अहिं मणे एनो अर्थ मन्ये एवो पण आय. एम इहेठे. ॥ २०७ ॥

॥ दुंदिका ॥

मणे ११ विमर्शे ३१ सूर ११ अतः सेर्कोः सूरौ ॥ २०७ ॥

टीका भाषांतर. मणे ए अव्यय विमर्श-विचार अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. सूरः तेने अतः- सेडोंः ए सूत्रोष्ठी सूरौ एवुं रूप आय. ॥ २०७ ॥

अम्मो आश्चर्ये ॥ २०८ ॥

अम्मो इत्याश्चर्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ अम्मो कह पारिज्जइ ॥ २०७ ॥

मूल भाषांतर. अम्मो ए अव्यय आश्चर्य अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. अम्मो कथं पार्यते तेनुं अम्मो कह पारिज्जइ एवुं आय. तेनो अर्थ ते केवीरीते पारपामीए एवो आय. ॥२०८॥

॥ दुंदिका ॥

अम्मो ११ आश्चर्ये ३१ कथं मांसादेर्वा अनुस्वारलोपः खघथध० यस्य हः ११ अव्ययसलुक् कह । पारतीरणकर्मसमाप्तौ पार् चुरादिज्योणि च इव ते क्यश्यतेय प्र० ईय इज्जोक्यश्य क्यस्थाने इज्जा आदेशः णेर- निटि विवलोपः लोकात् व तिव् त्यादीनां ति इ पारिज्जइ क्यश्यते इत्यर्थः ॥ २०८ ॥

टीका भाषांतर. अम्मो ए अव्यय आश्चर्यमां प्रवर्त्ते. सं. कथं तेने मांसादेर्वा खघथ० अव्ययसलुक् ए सूत्रोष्ठी कह एवुं रूप आय. सं. पार धातु कर्मनी समाप्तीना

अर्थमा प्रवर्त्तते. तेने चुरादिभ्योणिच इव ते क्यइयते इय इज्जे क्यइय ए सूत्रोथी इज्ज एवो आदेश आय. पत्ती णेरनिटि लोकात् त्यादीनांतिह ए सूत्रोथी पारिज्जइ रूप आय. ॥ १०० ॥

स्वयमोर्थे अप्पणो नवा ॥ १०१ ॥

स्वयमित्यस्यार्थे अप्पणो वा प्रयोक्तव्यम् ॥ विसयं विअसन्ति अप्पणो कमल-सरा । पद्दे । सयं चेश्च मुणसि करणिज्जं ॥ १०१ ॥

मूल भाषांतर. स्वयम् ए अव्ययना अर्थमां अप्पणो ए रूप विकल्पे मुकाय ठे. सं. विशदं विकसन्ति स्वयं कमलसरांसि तेनुं विसयं विअसन्ति अप्पणो कमल-सरा एवुं आय.तेनो अर्थ आप्रमाणे-कमलसरोवरो पोतानी मेले उज्ज्वलपणे विकाश पामे ठे. पद्दे सं. स्वयं चैव जानासि करणीयं तेनुं सयं चैव मुणसि करणिज्जं एवुं आय. तेनो अर्थ आप्रमाणे-तुं पोते कर्त्तव्यने जाणे ठे. ॥ १०१ ॥

॥ हुंढिका ॥

स्वयम् ६१ अर्थ ११ अप्पणो ११ नवा ११ विशदं यथा स्यात्तथा स्वयं कमलसरांसि विकसंतीत्यर्थः । विशद शषोःसः कगचजेति दलुक् अव-
णो अ य ११ क्लीबेस्म मोनु० विसयं । विकसंति कगचजेति कलुक्
विअसंति अप्पणो ११ कमलसर १३ अंत्यव्यं सलुक् स्रगदामशिरो न-
ज इति पुंस्त्वं जस्दीर्घः जस्शसोर्लुक् कमलसरा । पद्दे स्वयंचैव सर्व-
त्र वलुक् ऐतएत् चै व कगचजेति वलुक् ११ अव्यय सलुक् सयंचैव ।
ज्ञा वर्त्त सिव् ज्ञो जाणमुणो ज्ञास्य मुण आदेशः व्यंजनात् लुक् इति
अलोपः मुणसि । करणीय वोत्तरीनीयनीयत्तज्जे जः यस्य जः ह्रस्वः
संयोगे णीणि ११ क्लीबेस्म मोनु० करणिज्जं ॥ १०१ ॥

टीका भाषांतर. स्वयम् ए अव्ययना अर्थमां अप्पणो एवुं रूप विकल्पे आय.
कमलसरोवरो पोतानी उज्ज्वलताथी विकाश पामे ठे. सं. विशद तेने शषोःसः कगचज
अवणो क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी विसयं रूप आय. सं. विकसंति तेने कगचज
ए सूत्रोथी विअसंति रूप आय. सं. कमलसर तेने अंत्यव्यं स्रगदाम जस्दीर्घः
जस्शसोर्लुक् ए सूत्रोथी कमलसरा एवुं रूप आय. पद्दे. सं. स्वयंचैव तेने सर्वत्र
ऐतएत् कगचज अव्यय० ए सूत्रोथी सयंचैव एवुं रूप आय. सं. ज्ञा धातु तेने
वर्त्तमानातिव् ज्ञोजाणमुणौ व्यंजनात् ए सूत्रोथी मुणसि एवुं रूप आय. सं.
करणीय तेने वोत्तरीजायनी० ह्रस्वःसंयोगे क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी कर-
णिज्जं रूप आय. ॥ १०१ ॥

प्रत्येकम् : पान्किं पान्किणं ॥ ११० ॥

प्रत्येकमित्यस्यार्थे पाङ्किं पान्कि एकं इति च प्रयोक्तव्यं वा ॥ पान्किं ।
पान्किणं । पद्मे पत्तेयं ॥

मूल भाषांतर. प्रत्येकम् ए अर्थमां पाङ्किं अने पाङ्किणं एवां रूप विकल्पे
प्रवर्त्ते. सं. प्रत्येकम् तेनुं पाङ्किं अने पाङ्किणं एवुं रूप आय. पद्मे सं. प्रत्येकं तेनुं
पत्तेयं रूप आय. ॥ ११० ॥

॥ दुंडिका ॥

प्रत्येकम् ६१ पान्किं ११ पान्किणं पद्मे प्रत्येक सर्वत्ररलुक् अधोमनयां
यलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अव्यय सलुक् पत्तेयं ॥ ११० ॥

टीका भाषांतर. प्रत्येक ए अव्ययना अर्थमां पाङ्किं अने पाङ्किणं एवां रूप
विकल्पे आय. सं. प्रत्येकम् तेनां पाङ्किं अने पाङ्किणं एवां रूप आय. पद्मे. सं.
प्रत्येकम् तेने सर्वत्र० अधोमनयां अनादौ कगचज अव्यय० ए सूत्रोष्ठी पत्तेयं
रूप आय. ॥ ११० ॥

उञ्च पश्य ॥ १११ ॥

उञ्च इति पश्येत्यस्यार्थे प्रयोक्तव्यम् वा ॥ उञ्च निञ्चल निष्फांदा जि-
सिणी-पत्तंमि रेहइबलाया । निम्मल-मरगय.जायण-परिष्ठिया सङ्ग-
सुत्तिव ॥ पद्मे पुलआदयः ॥

मूल भाषांतर. उञ्च ए अव्यय पश्य (जो) एवा अर्थमां विकल्पे प्रवर्त्ते ते उपर
उञ्चनिञ्चल ए गाथा ठे. तेमा उञ्च ए पश्य अर्थमां ठे. तेनुं संस्कृत आप्रमाणे ठे पश्य
निश्चल निष्फंदा जिसिनी पत्रे राजति बलाका निर्मल मरकत जाजन प्रतिष्ठिता शङ्खशुक्तिरिव
पद्मे पुल विगेरे आदेशो आय.

॥ दुंडिका ॥

उञ्च ११ पश्य ११ उञ्च निञ्चलेति गाथा उञ्च इति पश्य इत्यर्थे बलाका-
जिसिनीपत्रे कमलिनीपत्रे राजति किञ्चुता बलाका निश्चलनिष्फंदा
निश्चला बहिर्ग्रीवा निष्फंदा का इव निर्मलमरकतजाजनप्रतिष्ठिता शं-
खशुक्तिरिव इति गार्थः । निश्चल निष्फंद स्पस्फः अनादौ द्वित्वं
द्वितीयपूर्व फप सलुक् निञ्चलनिष्फंदा । पद्मे पश्यादेशो निपष्ठ पपष्ठे
त्पापुल इत्यादयः आदेशाः स्युः ॥ १११ ॥

टीका भाषांतर. उअ ए अव्यय पश्य ए/अर्थमां प्रवर्त्ते ते उपर उअनिच्चल ए गाथा ठे. अहीं उअ ए पश्य अर्थमां ठे. ते गाथानो अर्थ आप्रमाणे-निश्चल, स्फुर्त्ति वगरनी कमलना विसर्त्तु उपर रहेली वलाका (वगली) मरकत मणिना निर्मलपात्र उपर रहेली शंखरूप वीपनी जेम शोणेठे-सं. निश्चलनिष्फंद ए शब्दने स्पःष्फः अनादौ० द्वितीयतु० सलुक् ए सूत्रोथी निच्चलनिष्फंदा एवुं रूप आय. पहे पश्य ने निपच्छ पयच्छ पुल इत्यादि आदेशो आय. २११

इहरा इतरथा ॥ २१२ ॥

इहरा इति इतरथार्थे प्रयोक्तव्यम् वा ॥ इहरानीसामन्नेहिं । पहे ।
इहरहा ॥

मूल भाषांतर. इहरा ए इतरथा अव्ययना अर्थमां विकल्पे प्रवर्त्ते सं. इहरा निसामान्यैः तेनुं इहरा नीसामन्नेहिं एवुं रूप आय. पहे सं. इतरथा तेनुं इहरहा एवुं रूप आय. २१२

॥ हुंढिका ॥

इहरा ११ इतरथा ११ अव्यय इहरा इतरथार्थे अव्ययं च निःसामान्य ३३ कगटडेति सलुक् लुसयवर निनी ह्रस्वःसंयोगे मा म अधोमनयां यलुक् अनादौद्वित्वं निसोहि जिस् स्थाने हि जिस् न्यस् सुपि नी- सामन्नेहिं पहे इतरथा कगचजेति कलुक् खघथध० थ ह ११ अंत्यव्यं सलुक् इअर हा ॥ २१२ ॥

टीका भाषांतर. इहरा ए अव्यय इतरथा ए संस्कृत अव्ययना अर्थमां विकल्पे प्रवर्त्ते. सं. निसामान्य- तेने कगटड, लुसयवर० ह्रस्वःसंयोगे अधोमनयां अनादौ भिसोहिं भिसभ्यस्सुपि ए सूत्रोथी नीसामन्नेहिं ए रूप आय. विकल्पे पहे. सं. इतरथा तेने कगचज खघथ० अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी इअरहा एवुं रूप आय. ॥२१२

एकसरिञ्चं ऋगिति संप्रति ॥ २१३ ॥

एकसरिञ्चं ऋगित्यर्थे संप्रत्यर्थे च प्रयोक्तव्यम् ॥ एकसरिञ्चं । ऋगि-
ति सांप्रतं वा ॥ २१३ ॥

मूल भाषांतर. एकसरिञ्चं ए अव्यय ऋगिति (शीघ्रता) अने संप्रति (हाल) ए अव्ययना अर्थमां प्रवर्त्ते. एकसरिञ्चं एटले ऋगिति (तत्काल) अथवा सांप्रतं (हाल) एवो अर्थ आय. ॥ २१३ ॥

॥ टुंढिका ॥

एकसरिअं इति अव्ययं ङगितिसंप्रति इतिद्वयोरर्थे एकसरिअं
इत्यादेशः ॥ ११३ ॥

टीका भाषांतर- एकसरिअं ए अव्यय इति अने संप्रति ए वे अव्ययना
अर्थमां प्रवर्त्ते. ते वनेना अर्थमां एकसरिअं एवो आदेश आय. ॥ ११३ ॥

मोरउल्ला मुधा ॥ ११४ ॥

मोरउल्ला इति मुधार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ मोरउल्ला । मुधेत्यर्थः ॥

मूल भाषांतर. मोरउल्ला ए अव्यय मुधा (अर्थ) अव्ययना अर्थमां प्रवर्त्ते.
मोरउल्ला एटले मुधा-अर्थ एवो अर्थ आय. ११४

॥ टुंढिका ॥

मोरउल्ला ११ मुधा ११ अव्ययमेतत् ।

टीका भाषांतर. मोरउल्ला एवो अव्यय मुधा (अर्थ) अर्थमां प्रवर्त्ते.
मोरउल्ला एटले व्यर्थ फोगट एवो अर्थ आय.

दरार्धाट्पे ॥ ११५ ॥

दर इत्यव्ययमर्थार्थे ईषदर्थे च प्रयोक्तव्यम् ॥ दर-विअसिअं । अर्थेने-
षद्वा विकसितमित्यर्थः ॥

मूल भाषांतर. दर ए अव्यय अर्धा अर्थमां अने इषत्-थोडा अर्थमां प्रवर्त्ते. सं.
दरविकसितं तेनुं दर-विअसिअं एवुं आय. एटले अर्धुं अथवा थोडुं विकाश पामेळुं
एवो अर्थ आय. ॥ ११५ ॥

॥ टुंढिका ॥

दर ११ अर्थ च अट्पं च अर्धाट्पं तस्मिन् विकसितं कगचजेति कलु-
क् तलुक् च ११ क्लीबे सम् मोनुक् विकसिअं ॥ ११५ ॥

टीका भाषांतर. दर ए अव्यय अर्थ अने ईषत्-थोडा अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. विकसि-
त तेने कगचज क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोपी विअसिअं एवुं रूप आय. ॥ ११५ ॥

किणो प्रश्ने ॥ ११६ ॥

किणो इति प्रश्ने प्रयोक्तव्यम् ॥ किणो धुवसि ॥

भाषांतर. किणो ए अव्यय प्रश्न अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. किणो धुवसि तेनुं
गाधवसि एवुं आय. तेनो अर्थ एवो आयके, तुं केम कपेते ! ॥ ११६ ॥

॥ ङुडिका ॥

किणो ११ अव्यय० प्रश्न ७१ धूराहं कंपने धू धुगे वि धू स्थाने धुव
इति वर्त्त० सिव् द्वितीयसिसे सिव्स्थाने सि व्यंजनात् लुक् वस्य
लोपः लोकात् धुवसि ॥ २१६ ॥

टीका भाषांतर. किणो ए अव्यय प्रश्न अर्थमां प्रवर्त्ते. धू ए धातु कंपनाना अर्थ-
मां वे. सं. धू तेने धुगेवि वर्त्तमाना द्वितीयसिसे व्यंजनात् लोकात् ए सूत्रोच्ची
धुवसि एवं रूप आय. ॥ २१६ ॥

इ-जे-राः पादपूरणे ॥ २१७ ॥

इ जे र इत्येते पादपूरणे प्रयोक्तव्याः ॥ न उणा इ अङ्गीइं । अणुकू-
लं वोक्तुं जे । गेण्हइ र कलम-गोवी ॥ हंहो । हेहो । हा । नाम । अह-
ह । हीसि । अयि । अहाह । अरिरिहो इत्यादयस्तु संस्कृतसमत्वेन सिद्धाः ।

मूल भाषांतर. इ जे र ए अव्ययो पादपूर्तिमां प्रवर्त्ते सं. न पुनइ अक्षीणि
तेनुं न उणा इ अङ्गीइं एवं आय. सं. अनुकूलं वक्तुं जे तेनुं अणुकूलं वोक्तुं जे
एवं रूप आय. सं. गृह्णाति र कलमगोपी तेनुं गेण्हइ र कमल-गोवी एवं आय.
हंहो, हेहो, हा, नाम, अहह, हीसि, अयि, अहाह, अरिरिहो इत्यादि अव्ययो
संस्कृतने अनुसरी सिद्ध आयवे. ॥ २१७ ॥

॥ ङुडिका ॥

इ, जे, र, १३ पादपूरण ७१ नपुनर अंत्यव्यं रलुक् कगचजेति प्रलुक्
नोणः पुर्यादाईर्वा ए णा नउणा इ इति पादपूरणे । अक्षि १३ क्षः खः
क्वचित्तु ठजौ क्षस्य ठः अनादौद्वित्वं द्वितीयतुर्य० जस्रशस् इणयः स
प्राग्दीर्घः जसूस्थाने णि पूर्वस्य च दीर्घः ठि ठी अङ्गीइं । अनुकूल
११ नोणः क्लीबे सम् मोनु० अणुकूलं वचूक् परिभाषणे वचू लुमवयोवा
तः वचस्थाने वोत् मोनु० वोक्तुं जे इति पादपूरणे । एह उपादाने एह
गृहो ठलगे हहरि गृहस्थानि गेण्ह इति वर्त्तते त्यादीनां तिइ गेण्हइ
कलमगोपी ११ पोवः अंत्यव्यं सलुक् कलमगोवी ॥ २१७ ॥

टीका भाषांतर. इ जे र ए अव्ययो पादपूर्तिमां प्रवर्त्ते. सं. नपुनर तेने अं.
कगचज० नोणः पुर्यादाईर्वा ए सूत्रोच्ची-उणा एवं रूप आय. इ ए पाद
अव्यय वे. सं. अक्षिणी तेने क्षः खः क्वचित्तु अनादौ० द्वितीयतुर्य०
इणयः ए सूत्रोच्ची अङ्गीइं एवं रूप आय. सं. अनुकूल तेने नोण

મોનુ૦ એ સૂત્રોથી અણુકૂલં ઇડું રૂપ આય. સં. વચ્ ધાતુ વોલવામાં પ્રવર્તે. તેને લુમવ-
ચોવોતઃ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી વોતુ એ રૂપ આય. સં. જે અવ્યય પાદપૂર્તિમાં છે. ગૃહ
એ ધાતુ ગ્રહણ કરવામાં પ્રવર્તે. તેને ત્યાદીનાં તિહ એ સૂત્રે ગેષહ્ રૂપ આય. સં.
કલમગોપી તેને પોવઃ અંત્યવ્યં એ સૂત્રોથી કલમગોવી એ રૂપ સિદ્ધ આય. ૨૧૭

પ્યાદયઃ ॥ ૨૧૮ ॥

પ્યાદયો નિયતાર્થવૃત્તયઃ પ્રાકૃતે પ્રયોક્તવ્યાઃ ॥ પિ વિ અપ્યર્થે ॥

સૂલ ભાષાંતર. નિયત અર્થમાં પ્રવર્તતા એવા પિ વિગેરે અવ્યયો પ્રાકૃતમાં યોજવા
પિ વિ એ અવ્યયો અપિના અર્થમાં પ્રવર્તે. ૨૧૮

શ્લોકાર્થ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિવિરચિતાયાં સિદ્ધહેમચંદ્રાજિધાન-
સ્વોપદ્ધશબ્દાનુશાસનવૃત્તૌ અષ્ટમસ્યાધ્યાયસ્ય દ્વિતીયપાદઃ

સમાપ્તઃ

આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રસૂરિવિરચિત સિદ્ધહેમચંદ્ર નામે
સ્વરચિત શબ્દાનુશાસન વૃત્તિના આવમા
અધ્યાયનો બીજો પાદ સમાપ્ત થયો.

દ્વિષત્પુરહોદવિનોદહેતોર્જવાદવામસ્ય જવઙ્ગુજસ્ય । અયં
વિશેષો જુવનૈકવીર પરં ન યત્કામમપાકરોતિ ॥ ૧ ॥

માવાર્થઃ

હે જુવનમાં એકવીર સિદ્ધરાજ, શત્રુહંના નગરને ચૂર્ણ કરવાના વિનોદનો હેતુરૂપ એવા
તમારા દક્ષિણ જુજમાં જવ-શંકરના કરતાં ઇડલો વિશેષ છે કે, જે કામ-મનોરથ દૂર કરતો
નથી. ઇડલો જવ-શંકર કામદેવને દૂર કરે છે અને તમારો જુજ કામને દૂર કરતો નથી
ઇડલો તે શિવથી વિશેષ છે.

